42
4 G
7

AVGVSTINI
STEVCHI EVGVBINI
Veteris Teſtamenti ad ueri
tatem Hebraicam
Recognitio.

VIRTVTE DVCE COMITE FORTVNA.

APVD GRYPHIVM
LVGDVNI,
1531.

Hic Liber est Conventus S. Nicolai Tolent: de Urbe
Ord. Eremit. discalc. S. P. Augustini.

REVEREND. D. DN.

MARINO GRYMANO S. RO
manæ eccleſiæ Cardinali, tituli S. Vi
talis,& Patriarchæ Aquileiæ, Au
guſtinus Eugubinus Cano.
Reg. S. Saluatoris, S.

SIQVIS diuinarum literaꝝ quã
ta ſit maieſtas, Antiſtes ampliſſi
me, ſecum perpenderit, intelliget
proculdubio, nõ iniuria accidiſſe,
ut tot apud omnes gentes fuerint
earum interpretes, apud quas primum hæ lite
ræ florere cœperunt. Quis enim neſcit nõ poſſe
unumquenq; per ſe, earum perfecte intelligen
tiam conſequi? Quas cum uarijs ſenſibus plures
excepiſſent, ob id uarias, & inter ſe diſcrepan
tes æditiones creauerunt. Idq; non eſt eorum,
qui tranſtuliſſent eas, imperitiæ argumentum:
ſed indicium potius, poſſe has literas uarium
habere ſenſum, qui diuerſis rationibus in lin
guas peregrinas transferatur. Mitto primum
commemorare, quod addiderint, ſubtraxerint,
uel commutarint illi omnium primi Chaldæi in Chaldæi.
terpretes, quos tamen ita uenerantur Hebræi,
ut ad eorum interpretationem, uelut ad ſacram
anchoram in locis ambiguis confugiant. Se Septuaginta.
ptuaginta uero, quorum non modo apud Chri
ſtianos, uerum etiam apud Hebræos nomen ſa

croſanctum eſt,qua uarietate omnia repleuerũt?
Aquilas. Qui cum Aquilæ non uehementer placuiſſent, aggreſſus & ipſe nouam æditionem eſt. Sed is
Theodotion. neque Theodotioni, neque Symmacho ſatisfe-
Symmachus. cit. Itaque, & ipſi alias interpretationes condi-derũt. In quibus omnibus multa deprendit Ori genes, quæ eius animum offenderent. Ergo con
Hexaplum tulit omnes in unum uolumẽ, quod Hexaplum
Origenis. inſcripſit. Verum Lucianus aliquid in eo deſide
Lucianus. rauit, remq́ non inutilem ſe facturum putauit, ſi quid & ipſe ęderet. Sed cum ex Hebraico uer-
Hieronymus teret Hieronymus, ac modo Septuaginta, modo Hebraicum, aliquando Aquilam, interdũ Theo dotionem, uel Symmachum ſequeretur: demon-ſtrauit, neque omnia omnium ſibi placuiſſe, ne-que diſplicuiſſe. In eius tandem æditione ſunt qui multa, aut ueriora, aut clariora deſiderent. Atque ea tanti momenti quibuſdam uiſa ſunt, ut perſuaſum ſit eis, hanc æditionem non eſſe ipſius Hieronymi. Ex quibus omnibus ſapien-tiſſimus quiſquam intelligere profecto poterit, non ſine cauſa me aggreſſum hoc opus: in quo & ueritas Hebraica, & reliquorum æditiones breuiter, & clare omnes conferrẽtur. Sed in pri-mis de noſtræ æditionis ueritate quæretur, cui non ceſſant derogare petulanter Hebræi, & hi qui Hebræis aſſentiuntur. Mea quidem ſemper fuit opinio, noſtram hanc Hieronymi transla-tionem, ita præſtare ſuperioribus omnibus, ſicut omniũ

omnium poſterior ædita eſt.Hoc autem opus iure tuæ ſapientiæ dedicatur,qui non ſolum nobis ad hanc rem præclarum lumen oſtendiſti, ſed & omni religioni Chriſtianæ incredibilem utilitatem attuliſti, cum tu, patruuſq; tuus Dominicus Grymanus, & ipſe Cardinalis, collectis ex miſerabili naufragio pretioſiſſimis libris:qui toto orbe terrarum diſperſi, uel in tenebris deliteſcebant,uel proximum eorum ab igne, uel alio caſu impendebat exitium: magnaq; eorum ex omnibus linguis facta caterua,præclaram,& cui fortè nulla ſecunda ſit,toto orbe Chriſtiano,bibliothecam in Aedibus ſancti Antonij Venetijs erexiſtis.In quibus libris ſine dubio religionis noſtræ decus,& dignitas conſeruatur, & uiget. Tantumq; hoc diuino munere omnibus Chriſtianis profuiſtis,quanto erat futurum maius diſpendium,ſi hæc diuina ſupellex periiſſet.

Pro quo tanto erga genus humanum beneficio,& in hac uita erit laus nominis ueſtri ſempiterna, & adiutæ hac re Chriſtianæ religionis præmium in cœlo dabit Deus.

Vale.

AVGVSTINI

STEVCHI EVGVBINI IN recognitionem Veteris Teſtamenti ad Hebraicam ueritatem Præfatio.

CVM omni opera, atq; ſtudio in id potiſſimum ſit incumbē-dum, quod ad humani generis utilitatem fuſius patet: tum id circa literas, atq; philoſophiã, longe accuratiſſime eſt agendum, quòd hinc maior, quàm ex alia quacunq; re utilitas in genus humanum proficiſcatur. In his enim uitæ documenta ac præcepta cōtinentur: ab his quid ipſi ſimus, & quãobrem erupimus in lucem, aut quid tanq; ſupremum nobis propoſitū ſit, edocemur. Harum præcepta ſi ſequamur, in hac corporea uita ſummam iucunditatem, futuræ uero immortalitatē nobis pariemus. Cui uni rei nos factos eſſe, eiſdem docentibus intelleximus. Quod inſtitutum cū omnium literarum totiuſq; philoſophiæ eſt, tum uel in primis illius, quæ ſola digne philoſophia nūcupari poteſt. Quæ & uera uiuendi tradit præcepta, & ea nō ab humano ore deprompta, ſed ab illa ſapientia æterna, quæ neq; fallitur, neq; ut fallant, cæteris poteſt eſſe cauſa. Has ergo literas omni

cum

cum ueneratione tractare, ſapiētiſſime atq; uigilantiſſime perſcrutari neceſſe eſt, ſi utilitatis publicæ, ſi ſalutis noſtræ ratio ulla in nobis eſt. Ad quam rem, eo magis hoc tempore cōpellimur, quo corruptiſſimum philoſophandi genus iam multos annos inualuit: quo quaſi impuriſſimis Harpyis, cū omnes diſciplinæ fœdatæ ſunt, tum ſacræ literæ, & contemptiores habitæ, & ab his, qui eas attigerūt inhoneſtiſſime affectę. Quodq; longe miſerius eſt, cōtra ueterum ſanctiſſimorū ſapientiſſimorumq; theologorū cōſuetudinem, non modo gentiliū diſciplinis placuit adhęrere, quod per ſe erat non improbandū, ſed eorū etiā autoritate religionem noſtrā aſſerere. Quæ res quantū detrimenti Chriſtianis attulerit uix explicari poteſt: cum optima eruditione nihil diuinius, nihil ad beatitudinē aſſequendā pręſentius ſit: ita corrupta ac praua, nihil aut peſtilentius, aut ad deprauādos animos efficacius. Sed in hūc errorē minus fortaſſe nobis eſt inuehendū, quod iā aut detectus ſit, aut ita ſperemus fore, ut nō diutius animis præſtigiū offundat. Quia igit̄ pietatē, quę omniū uirtutū pręſtātiſſima, ac earū quaſi genitrix eſt, quæ & generi humano, præſentē ac futuram parit felicitatē, ſacræ literæ nos docēt: eò ardentius opera eſt his impendenda, quàm reliquæ philoſophiæ, quò pietas, quàm omnis eruditio præclarior exiſtit. Omnium uero ſacrarū literarū fontē ſcimus nouo uteriq; teſtamento cōtineri.

Philoſophandi corruptiſſimū genus.

Fons ſacrarū literarum.

Ab his eñ fœcũdiſſimi ſacratiſſimiq́ riui ꝓpagati ſunt:hinc ſapiẽtiſſimi theologi,& ſentire & loqui didicerũt:hic de deo,diuinisq́ affectibus, quid inquam illi maieſtati ſempiternæ gratũ placitumq́ ſit, quibus´ue potiſſimũ rebus delectetur,copioſe diſſeritur:quanta ſeueritate, omnia flagitia puniat,quanta charitate erga pios probosq́ afficiatur.Hic noſtrã uitã fingere poterimus,ſi nos aut ad eoꝝ uitam cõponemus,qui in his literis deo acceptiſſimi extitiſſe ferũtur, aut eorum execrabimur improbitatẽ,quos ad miſerabilem exitum,acerbiſſimaq́ ſupplicia ſua traxere ſcelera.In his igitur deſudare, omne ocium impẽdere,aliquid ad eas illuſtrãdas excogitare, tempus,& ætatẽ in his cõſumere, nõ modo rem omnium laudatiſſimã arbitramur,ſed longe etiã utiliſſimam.Et quanq́ hic tot adeo præſtantiſſima ingenia ſeſe exercuerint,Grçcoꝝ prçſertim, Hebræoꝝ,Latinoꝝ,Arabumq́,& Aethiopum, omnisq́ propè orbis,cũ ueræ eſſent addicti religioni,nõ redditur tamen eò res ſterilior, cum ut ab Origene dictũ eſt,noua ſemper ubertate diuina ſcriptura effloreſcat,præſertim ſi uariũ interpretãdi genus fuerimus ſecuti,quãdo ne hi quidem defuerũt,qui eã in carmen redigere conati ſint.Noſtram uero operã, quã & alius quiſq́ certe præſtare potuiſſet, adeo deſiderare hæ literæ uidebantur,ut non mediocrem utilitatẽ eaꝝ ſtudioſis,ex nobis acceſſurã ſperemus. Nam & oc-

cultũ

cultum ſi quid, abſtruſumq́ fuerat, reddemus illuſtrius: aut ſicubi noſtrã æditionẽ calumniantur Iudæi, uel optime ſeſe habere oſtẽdemus, uel cur ab eorꝫ codicibus uaria ſit, aperiemus: uel certe ſi quid erat ante deprauatũ, in ſuũ locũ reſtituemus. Quæ omnia maxime erãt neceſſaria, quòd minus forte uos allatrabunt Iudæi, & in ſacris literis uerſari uolentibus, qui Hebraicè neſciant, tutior ad eas dabitur aditus, rectiusq́ eas interpretabuntur. Neq́ uero uniuerſum uetus inſtrumentũ ex Hebraico uertere placuit, ꝙ & immenſi penè ſit negocij, & nõ ita neceſſarium, ſed tantum quædam loca erant, uel reſtituenda, uel illuſtriora reddenda. Quod facientes, tum minus laborabitur nobis, tum minus ſcandali exhibebitur his, qui ægre ferant, toties diuinas literas immutari; quod & in Hieronymo nõ æquo animo accipiebat Auguſtinus, Septuaginta interpretes carpente, nouamq́ & diuerſam ab illorum interpretationem ædente. Proferemus autem ex Chaldaica æditione, locos, Hebræos interpretes frequenter citabimus, ubi recte fuerint interpretati; ubi perperam, pro uiribus refellentur. Græci etiam patres, ac peruigiles in ſacris literis hierophantæ, non raro adducentur, quorum nobis uberrimam exhibuit copiam diuina bibliotheca, quam doctiſſimi, & omni uirtutum genere clariſſimi uiri Dominicus Grymanus Cardinalis, eiusq́ ex fratre nepos Marinus

rinus & ipſe Cardinalis, omni librorum genere refertiſſimam in ædibus noſtris Venetijs erexerũt: quibus & laus apud poſteros, & in cœlo clariſſimus locus, pro tanto erga genus humanum beneficio patebit: noſtrorũ quoq; ſæpenumero utemur teſtimonio, quorũ forte longe plures haberemus, ſi per Auerroem, aliosq; impios & ineruditos ſophiſtas licuiſſet: qui multa ac nobiliſſima ingenia infecerũt, & à ſanctiſſimis ſtudijs auerterunt. Nã poſt ferè interpretatũ Auerroem omnis illa plebeiorũ philoſophorum colluuies emerſit. Neq; etiam in dubiũ uocandum cenſeo, ſit'ne hæc noſtra Latina interpretatio diui Hieronymi, an non. Cur enim id cuiq; dubiũ uideri debeat? nam apertiſſimis argumẽtis hæc illa eſſe æditio comprobatur, quam ſanctiſſimus, doctiſſimusq; Hieronymus Latinorũ eccleſijs legẽdã tradidit. Primum enim ſi illius nõ eſt, cuius obſecro? hãc enim eam nõ eſſe, qua tẽpore Cypriani, Tertuliani, Auguſtini, eccleſiæ uterentur, ex his locis diſcimus, quos illi ex ueteri citant teſtamento: qui adeo diuerſi ſunt ab his, quos nũc noſtra continet tranſlatio, ut uel hinc facilis ſit cõiectura, aliam noſtrã eſſe ab illa interpretatione: patet id ex Auguſtino, qui Geneſin ad literam exponit, diſſonũ ubiq; à noſtro: idemq; ex omnibus eius ſcriptis licet cognoſcere. Clariſſimum uero id fit ex ſermone eiuſdẽ, qui ultima diuini aduentus dominica legitur: ubi cum uaria propheta

Auerrois.

Vulgata aeditio an ſit diui Hieronymi.

phetarum de CHRISTI aduẽtu citaſſet teſti-
monia, inter alia, hæc quoq; ĩfert, ueniat & alius
teſtis dictu Abachuc teſtimoniũ de CHRISTO:
Domine, inquit, audiui auditũ tuũ, & timui, con
ſideraui opera tua, & expaui. Deinde infert, quæ
ſint iſta opera, ipſe declarat propheta dicens: In
medio duorum animalium cognoſceris. At hoc in
noſtris codicibus nõ inuenitur. Sume Abachuc
prophetã, & id teſtimoniũ apud eũ nõ reperies:
imò loco eius teſtimonij eſt alia ſententia, hæc
ſcilicet, In medio annorum uiuiſica illud. Vi-
desq; quantum inter utrunq; interſit. Septuagin
ta igitur eo modo eum locum reddiderunt, ut
uidere cuiq; facile eſt. Hieronymus autem no-
ſter Hebraicam ueritatem ſecutus uertit, ut ho-
die habetur in noſtris codicibus, & bene, ut ſuo
loco annotabimus. Alios ex alijs theologis lo-
cos citare operæprecium non duco, quòd ſit per
ſe perſpectum, modo quis libros conferre uelit.
Conſtat igitur hanc noſtram interpretationem
antiquam illam non eſſe: ſi ergo alia eſt, ut certe
eſt, aut ex Græco, aut Hebraico uerſa eſt: quòd
ex Græco ædita non ſit, cum ex permultis locis
eſt manifeſtũ, tum illo præſertim, Terra erat ina-
nis & uacua. Græcè eſt ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύα-
στος, id eſt, Inuiſibilis & incompoſita. Quæ ut ex
Hieronymo Græcisq; ſcriptoribus cognoſcit,
Septuaginta æditio eſt: ꝗ̃q; em̃ alij fuerint apud
Græcos interpretes, nemo tamẽ eorum publicè
rece

receptus eſt, præter Septuaginta. Eorũ itaq; in-
terpretatio nunq; Latina facta eſt, quæ etiam ſi
Latina facta fuiſſet, nõ eſt tamẽ hæc noſtra: citã-
tur enim tum à Græcis, tũ à noſtro Hieronymo
pleraq; ex æditione Aquilæ, Symmachi, alijsq;
interpretantibus, inuenimusq; eos plurimum à
noſtris codicibus diſſentire: ſi itaq; ex Græco
uerſa non eſt, relinquitur ut ex Hebraico. Sed qs
id ex Latinis præter Hieronymũ præſtare po-
tuiſſet, quum ueterum neminẽ habuerimus, qui
Hebraicè ſcierit? Præterea hãc noſtrã æditionẽ,
ueterem illam Latinã non eſſe, ſed illã Hierony-
mi, plurima indicio ſunt. Hieronymus enim ſup
Geneſin ad literã, & ſuper prophetas, citat ſuam
& ipſorũ Septuaginta, cõferimusq; hanc noſtrã,
inuenimusq; illã eſſe, quam ibi ut ſuam profert
Hierony. Loci præterea, quos ipſe teſtatur in Se
ptuaginta æditione non haberi, ſed in ſua quàm
nuper ex Hebraica ueritate ædiderit, habẽtur in
hac noſtra. Iam illæ præfationes, quæ in hac no-
ſtra inueniuntur, cuius eſſe par eſt credere, niſi
Hieronymi? quæ & ipſius redolent eloquẽtiam,
& ſanctitatẽ: Cur ergo interpretationi non ſuæ
adhibitas eſſe crediderimus? Tanta præterea eſt
huius noſtræ interpretationis elegãtia, tãta pro-
prietas, tam mirabili prudẽtia uitat Hebraiſmũ,
ſeſe & noſtræ phraſi accõmodat, ut alterius eſſe,
quàm eruditiſſimi Hieronymi, minime ut credã ad-
duci poſſim. Mouet quibuſdã ſcrupulum, quòd
quæ

quædam loca in hac noſtra perperã ſeſe habeãt, ſuſpicanturq́ꝫ non adeo potuiſſe Hieronymum hallucinari: auxeruntq́ꝫ hanc ſuſpicionem nobis ſemper inimici Iudæi, quorꝫ non aliud opus, q̃ rebus noſtris ſemp detrahere, ſacra, cerimonias, legesq́ꝫ noſtras calũniari. Hi ergo & apud principes noſtros, ſi quãdo de his rebus ſermo incidit, maximis aſſertionibus iactãt, noſtrã æditionem corruptam, deprauatamq́ꝫ eſſe. Itaqꝫ impulerunt etiam nuper Romanũ principem, ut noua eo iubente fieret æditio, quæ ꝓfecto minime erat neceſſaria. Si quid enim in hac noſtra diuerſum ab Hebraica ueritate inuenitur, perleue certe eſt, & quod uno apice reſarciri poſſit. Fateor in ꝓphetis aliquid uarietatis eſſe, q̃ uaria etiam ſit uocabulorum ſignificatio, quæ tamen prudentiſſime uerſa ſit à Hieronymo. Huius noſtræ æditionis dignitatem, uel id abunde teſtatur, q̃ ad eã ſæpe numero recurrant interpretes Hebręi, ſicut nos pleraqꝫ loca apud eos notauimus. Hanc ſi cum æditione Septuaginta contuleris, auſim hac uti ſimilitudine, ut lucẽ ac tenebras à te collatas aſſeram: id quod nos toto hoc opere oſtendemus. Inueniemus certe hanc adeo fuiſſe eccleſijs neceſſariam, ut niſi hanc operam diuinus Hieronymus nobis præſtitiſſet, uerſari adhuc nos in multis erroribus certe neceſſe fuerit. Si quid enim computatione annorum Chriſtiani ab Hebræis diſſentimus, in cauſa fuit ipſorum Septuaginta

æditio

æditio:quæ cum in cæteris, tum in hac re maxime eſt deprauata. Mitto reliqua,quæ à nobis ſūt paſſim producēda:hanc quoties cum Hebraica ueritate contulimus,toties in magnas ipſius interpretis laudes erupimus,admirati tantam maieſtatem,tantam in transferendo prudentiā,tantum iudicium,tantum lepôrem,tantam perſpicuitatē:cuius ſemper ſit nomen benedictū,quādo aliud pro tāto munere ſoluere nō poſſumus. Quamobrem non eſt cur ulla ratione de hac re dubitemus. Operę uero precium ducimus,quid nos in uniuerſum de his æditionibus ſentiamus, exponere: ſaluo ſemper meliore iudicio. Prima ſacrarū literarū æditio à Septuaginta ſub Ptolemeo Philadelpho,aut Ptolemeo Lago facta eſt, quam & in Serapidis fano repoſuiſſe dicitur. Nā quod ait Euſebius ante Alexandrum, & ante regnum Perſarum, pētateuchum eſſe translatum, uix mihi credibile ſit. Hæc igitur ſiue Græcarū literarum cognitionem abſolutam nō tenerent, Septuaginta illi ſeniores,ſiue alijs exemplaribus uterentur,q̄ nunc,aut Hieronymi tēpeſtate haberētur,ſiue ſtudio quodam,deditaq́ꝫ opera uellent ita trāsferre,plurimum ab Hebraica ueritate inuenitur diſſentire. Quædam etiam apertiſſimam præ ſe ferunt Græci ſermonis imperitiam: in alijs maxima Hebraicæ linguæ ignoratio depręditur:dura alia,& uix intelligibilia. Hac itaq́ꝫ æditione,quantum Græcos autores legendo aſſequi

Septuaginta interpretum uerſio.

ſequi potuimus,omnes,quæ Græcè loquerent̃, orientis eccleſiæ utebantur. Aliorũ enim interpretationes,ut Aquilę,Symmachi,Theodotionisq́ publice ab eccleſijs non ita receptæ ſunt. Maxima enim præcipuaq́ reuerentia æditioni Septuaginta deferebatur,ea paſſim in eccleſijs legebatur,eam interpretabãtur ſacri ſcriptores,ex ipſa teſtimonia proferebãtur,ſicut & apoſtoli fecerunt.Hæc poſt IESV CHRISTI aduẽtũ, Latina facta eſt,circa ipſa Apoſtolorum tempora, uel paulò poſt.De cuius interprete,nihil cõperti habetur, eaq́ paſſim occidentalis eccleſia,ut antea,ſic etiã tempeſtate Hieronymi, utebatur. Quicquid ſcripturarum citatur à Tertulliano, Cypriano,Auguſtino,Ambroſio,ex hac deprõptum eſt.Quæ,quia ex Septuagĩta uerſa fuerat, eadem in ea errata contineri erat neceſſe,quæ in Græcis etiã codicibus inuenirentur.Quod cum eſſet Hieronymo,uiro omnium doctiſſimo, maxime perſpectum, hoc impulſus eſt ut nouam æditionem ex Hebràica ueritate,non tam Latinis,quàm etiam Græcis utilem moliretur.Quæ res fecit,ut in maledicta ac blaſphemias hominũ illius temporis frequenter incideret, quando etiam ab Auguſtino in eo obiurgatus eſt, licet ab eodem poſtea ſit mirifice cõmendatus. Cunque eius nomen toto orbe eſſet celeberrimum, receptus ſenſim ab eccleſijs eſt, amotaq́ illa antiqua Septuaginta æditio eiusq́ æditiõe uſq́ ad hæc

Editio Septuaginta quo tempore latina facta ſit.

Quid Hieronymũ impulerit ad nouã æditionẽ.

hæc noſtra tempora, uſa Latina eccleſia eſt. Nec nos moueant rationes, quas ad infringendã hãc ſententiam, hãc ſcilicet æditionẽ Hieronymi nõ eſſe, attulit Paulus Foroſempronięſis epiſcopus, uir etiã doctiſſ. Vna enim ratione omnes ſoluũtur: nam ſuper Geneſin ad literam, aut libro Hebraicarũ quæſtionũ, æditionẽ Septuaginta emẽdabat, collatis æditionibus aliorum interpretum. In interpretanda uero Hebraica ueritate, aliud ſequebatur: quod miror tantum hominẽ nõ uidiſſe. Reliquæ uero illius rõnes adeo leues ſunt, ut me ipſum in eius gratiã uehementer pudeat, ab illo eſſe productas. Sed de his toto opere dicemus. De pſalterio, hoc ſciẽdũ: quod id quo nos paſſim in eccleſijs utimur, nõ eſt ex æditione Hieronymi: ideo diſſimilimũ eſt pſalterio Hebraico: quod enim hoc noſtrum, ex æditione Septuaginta ſit, id argumento eſt, quia nihil ab eo diſcrepat, quo tanquam ipſorum Septuaginta utũtur Græci. Quanquam igitur amota ſit æditio Septuaginta, & recepta Hieronymi, Pſalteriũ tamẽ retentũ eſt, eo quod paſſim id in eccleſijs caneretur, fuiſſetque maxima perturbatio, ſi priſtinũ fuiſſet dediſcẽdum. Nolebãt etiam uſque adeo improbare æditionẽ Septuaginta. Emendatũ tamẽ eſt à Hieronymo hoc noſtrũ pſalterium ad Græcos codices, cum eſſet Romę, ſicut ipſe teſtatur. Separatim autem uertit & ex Hebraica ueritate Pſalmorum librum, quem eius ſcriptis annumeratũ inuenies. Quod autem

Pſalterium.

de Lu

de Luciani æditione ſcribitur, facile ſuper pſalmos ſoluemus. Quæ cũ ita ſint, patet certe hanc Latinam æditionem eſſe Hieronymi, qua nulla unq̃ ſiue apud Græcos, ſiue apud Latinos fuerit melior, elegantior, lucidior, dicam etiam Latinior. In qua ſi quid aut mendoſum reperitur, aut ab Hebraica ueritate diſſonũ, aut additum, aut detractum: uel nullius eſt momenti, aut ſcriptorum uitio contigit. Si qua uero alia eſt cauſa, oſtendetur à nobis toto opere. cuius unius rei gratia hunc laborem eccleſijs, ut ſperamus, non inutilem ſuſcepimus. Quod ſi Plato, atq; alij in rebus ſuis deum orare ſolebant, ne ullo in errore uerſarentur, quãto æquius fiet id à nobis Chriſtianis, ut deum precemur, ne qua noſtris animis illabatur caligo: Quod cũ in omnibus eſt optandum, tum his in primis, quæ ad animi cultũ, atq; pietatem pertinent. Nihil autem hic pollicemur aliud, quàm meras uoces nos interpretaturos, neq; quiſq; à me expectet de rebus altiſſimis quæſtiones, aut abditiſſimas explicationes; hæc enim ſunt aliunde petenda, quod forte & ipſi aliquando ſumus præſtaturi.

AVGVSTINI

STEVCHI EVGVBINI VETEris Teſtamenti ad Hebraicam ueritatem recognitio.

GENESIS CAP. I.

Triplex ratio inſcribendi libros apud Hebr.

PRIMVM uero annotandum uidebatur, diuerſam eſſe apud Græcos & Hebræos ſacrorum librorum inſcriptionẽ.Hebræi ſiquidem triplici inſcriptione ſolent uti.aut enim ab inchoatione libri,aut ab autore,aut à materia,de qua in eo libro agitur,inſcribũt.Itaq; Geneſis apud eos bereſchit uocatur, ꝙ ab eis uerbis liber ille inchoetur.ſic & Exodus ſcemot,quòd libri exordium ſit ueelleſcemot.Eodem modo Leuiticus, inſcribitur uagicra,id enim eſt libri initiũ. Eandemq; ratione omnes pentateuchi libri ſequuntur.Lamentationes etiã Hieremiæ,Aeca inſcribuntur eadem de cauſa. Ab autore uerò, ut omnium prophetarum libri,primi quoq; duo libri Regum:libri Samuel uocantur,quòd partim ab eo cõſcripti ſint,partim ad ipſum omnia quæ ibi geruntur,referantur. Sic fortè & liber Ioſue.

בְּרֵאשִׁית

Ioſue.

Veri enim eſt ſimillimum, Ioſue rerum ſuarum cõmentarios ſcripſiſſe,ꝗq; Hebræi diſſentiant.

Inter

Interdum à materia,ut Iudicũ lib.de his enim potiſſimũ agitur. Eodem modo omnes libri Salomonis.Liber quoq; Paralipomenon Hebraice uocatur Dibre haiamim,id eſt uerba dierũ, hiſtoria temporũ ſcilicet,id enim maxime agitur in eo libro.Sic Heſter & Iudith,quia de his præcipue ea hiſtoria eſt. Pentateuchus quoq; libri Moſe uocantur,ꝙ ab eo teſtibus etiam Hebræis ſint conſcripti. de qua re ſicut apud eos extat: *Pentateuchus à Moſe cõſcriptus.*
משה כתב ספרו וספר·איוב ופרשת בלעם
Moſes,inquiunt,ſcripſit librum ſuum,librumq; Iob,& ea quæ de Balaham narrantur:neq; intelligũt aliud de Balaham,niſi quæ in libro Numerorum ſcribuntur.Diuus quoq; Baſilius fatetur & ipſe hos libros Moſen cõſcripſiſſe his uerbis in Examerom ſcribens, Μωυσῆς τοίνυν ἐστὶν ὁ τὴν συγγραφὴν ταύτην καταβαλλόμενος. μωυσῆς ἐκεῖνος ὁ μαρτυρηθεὶς ἀστεῖος εἶναι παρὰ τῷ θεῷ, ἔτι ὑπομάζιος ὤν. ὃν εἰσεποιήσατο μὲν ἡ θυγάτηρ τοῦ φαραὼ, ἐξέθρεψε δὲ βασιλικῶς, σοφοὺς τῶν αἰγυπτίων διδασκάλους αὐτῷ τῆς παιδεύσεως ἐπιστήσασα. hoc eſt,Moſes igitur huius libri autor eſt. Moſes inquàm ille quẽ uenuſtate,urbanitateq; præditũ,cũ adhuc coram deo infans eſſet, ſcriptura proteſtatur.quem adoptauit quidẽ ſibi filia Pharaonis, ſed cum regaliter educauit, ſapientibus Aegyptiorum præceptoribus adhibitis.hoc idẽ prodit de Moſe Artabanus,qui cõmendata ſapientia Moſis,& ꝙ à deo diligeretur in eius rei fidẽ, *Iob.*

hæc inter alia de eo ſcribit. κατακλεισθεὶς εἰς φυλακὴν μωσῆς ὑπὸ νεχεφρέως τοῦ αἰγυπτίων βασιλέως, διὰ τὸ παραιτεῖσθαι τὸν λαὸν ἐξ αἰγύπτου, ἀπελύθη νύκτωρ ἀνοιχθέντος τοῦ δεσμωτηρίου κατὰ βούλησιν τοῦ θεοῦ, ἐξελθὼν, καὶ εἰς τὰ βασίλεια παρελθὼν ἐπέστησε κοιμωμένῳ τῷ βασιλεῖ, καὶ ἐξεγείρειν αὐτόν, ὁ δὲ καταπλαγεὶς τῷ γεγονότι, ἐκέλευσε, τῷ μωσεῖ τὸ τοῦ πέμψαντος εἰπεῖν ὄνομα θεοῦ. καὶ ὁ μὲν προσκύψας πρὸς τὸ οὖς εἰπεῖν, ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς, ἄφωνος ἔπεσε, διακρατηθεὶς δὲ ὑπὸ μωσέως, πάλιν ἀνεβίωσε. Quorum hæc ſentētia eſt, propter eos qui Græce neſciūt: Cum in carcerem coniectus eſſet Moſes à Nechefre Aegyptiorum rege, eo quòd conaretur liberare populum ab Aegypto: noctu ſolutus eſt, patefacto, deo uolente, ipſo carcere. Egreſſus autem, & in regiā irrumpens, aſtitit dormienti regi, eumq́ue expergefecit. qui ſubito pauore perterritus, imperat Moſi, ut eius dei nomen efferret, qui eum in regiam intromiſiſſet. Moſes autē ad eius aurem acclinans inſuſurrauit, quo nomine audito rex, ſubito exanimatus cecidit, ſed confirmatus à Moſe rurſum reuixit. hæc ille: quæ obiter citata ſunt. De Iob libro teſtatur Origenes in antiquiſſimis monumentis ſe reperiſſe, Moyſen cū Hebræi in Aegypto grauiſſima ſeruitute premerentur, librum Iob circunferre ſolitum, ut illius uiri exemplo, fortius ad eas calamitates perferendas omnes animaret. credimus igitur, cū Hebræis, eum librum à Moſe eſſe conſcriptum

Iob lib. à Moſe ſcriptus.

ſcriptũ, Ioſue uero, librũq; Iudicũ, & Rut, & primos duos regum libros, partim à Samuele. Reliquos autẽ duos, librosq; Salomonis ab Eſaia. Primũ itaq; inſcriptionis genus dimiſerũt Septuaginta, ſecutiq; ſunt tantũmodo reliqua duo. Neceſſeq; fuit eis nouas librorũ inſcriptiones excogitare, ab eo, quod in quocũq; libro cõtineretur. Igitur primũ librũ Geneſim inſcripſerũt, ut oſtẽderent contra q̃ gentiles opinarentur, cœlũ atq; mũdũ aliq̃n cœpiſſe. Philon autẽ, Moyſen autorem fuiſſe tradit qui primũ ſuorum librorũ, Geneſim uocarit. ita enim in libro de mũdo refert: *Geneſis, cur ſic inſcriptus*

ὁ τοῦ ἰουδαίων ἔθνους νομοθέτης μωσῆς, γενητὸν καὶ ἄφθαρτον ἔφη κόσμον ἐν ἱεραῖς βίβλοις. εἰσὶ δὲ πέντε. ὧν τὴν πρώτην ἐπέγραψε γένεσιν, ἐν ᾗ ἄρχεται τὸν τρόπον τοῦτον. ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.

hoc eſt: Gentis Iudaicæ legislator Moſes, genitũ & incorruptibilẽ aſſeruit mundũ in ſacris libris. Sũt autẽ quinq;, quorũ primũ Geneſim inſcripſit, q hoc modo incipit, In principio fecit Deus cœlum & terram. Veruntamen arbitror ipſe, Septuaginta, non Moſen eam inſcriptionem feciſſe. In cæteris item libris eandem rationem ſequuntur: aut enim ab eo, quo de agitur, ut ab autore eos appellant. Quos etiam nos ubiq; ſequimur, aliq̃n nomina græca relinquentes, ut Geneſim, Exodũ, Deuteronomiũ. interdũ ea immutantes, ut Numeri, ut Cantica Salomonis. Bereſcit ergo apud Hebræos Geneſis appellatur, q *Bereſchit.*

 illud

illud ſit libri initium,nõ q ea uerba Geneſim ſi-
gnificent,ut quidã in dogmatica panoplia dixit.

In principio.

In præpoſitionis uis apud Hebr.

Præpoſitio,in, apud Hebræos inueniť etiam ſępenumero ſignificare, cum, maxime quando inſtrumentum & τὸ μηχανικὸν denotamus: ut eſt illud, In haſta mea percuſſi eum. Et, Præualuit Dauid contra Philiſteum in funda & lapide: id eſt, cũ funda & lapide. Et illud: Viſitabo in uirga peccata eorum. Et illud Deuteron. Cap. 18. λιθοβολήσετε αὐτοὺς ἐν λίθοις, id eſt, lapidabitis eos in lapidibus. Vbi niſi ſciremus huius præpoſitionis proprietatem, fortaſſe laberemur. & alia innumera,quæ paſſim occurrent: de qua re nos in libro de locutionibus Hebraicis,plura ſcripſimus. Eadem phraſi utuntur & Græci quandoq;,ut Homerus in Iliade,de interitu patrię ſic. καὶ νήπια τέκνα, βαλλόμενα ποτὶ γαίῃ, ἐν αἰνῇ δηϊοτῆτι, id eſt, & ſua pignora matrum, Allidentur humi ſæuos agitante furore. Sæpe quoq; cauſam atq; autorẽ ſonat: ut, In manu domini facta ſunt omnia:ipſa nimirum fecit &, Omnia in ſapiẽtia feciſti:ipſa uidelicet omnia inueniente, & in lucem promente.Et Salomon ἐν τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ἡτοίμασε οὐρανοὺς ἐν φρονήσει,id eſt,Dominus in ſapientia fundauit terram,parauit cœlos in prudẽtia. qui loquẽdi modus abhorret ab uſu noſtro. Et illud בִּדְבַר יְהוָה שָׁמַיִם נַעֲשׂוּ id eſt

Prouerb.3.

Pſal.32.

id eſt, in uerbo domini cœli facti ſunt. quã præpoſitionem prudenter omiſerunt Septuaginta.

Potuit igitur uerti, In principio & cum principio. Vtranq; interpretationem Græci maxime & Latini amplecti uidentur, cum exponunt, in principio in initio, inchoationeq; temporis: & in filio, ut dicamus in principio, id eſt cum filio dei: ut, in, ſignificet autorem & cauſam, & id quod eſt Græcis διὰ. Quod à noſtris theologis tum Græcis tum Latinis minime abhorret, ut Origene, Baſilio aliiſq;. Baſilius contra impium Eunomium, πῶς καὶ καθ' ἡμᾶς διὰ τοῦ υἱοῦ, τὰ πάντα, ὅτι τὸ θεῖον βούλημα, οἷον πηγῆς τινὸς, τῆς πρώτης αἰτίας ἀφορμηθὲν, διὰ τῆς οἰκείας εἰκόνος τοῦ θεοῦ λόγου πρόεισιν εἰς ἐνέργειαν, id eſt: quomodo etiam ſecundum nos, omnia per filium facta ſunt? certe quia diuina uoluntas, ex prima cauſa tanquàm fonte progreſſa, per uerbũ, tanquàm propriam dei imaginem, in operationem procedit. Alibi quoq;. χριστὸς γὰρ θεοῦ δύναμις, καὶ θεοῦ σοφία, καὶ οὕτω πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ πάντα δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται. Chriſtus, inquit, dei poteſtas, & dei ſapiẽtia eſt, atq; ita omnia per ipſum facta ſunt, & omnia per ipſum & in ipſum condita. Et Auguſtino ex latinis, Hilarioq; & Leone Papa: qui una uoce: In principio creauit, &c. exponunt in filio. Atq; tunc neceſſe eſt, dicamus uel per filium, aut cum filio.

In principio id eſt, in filio

Principio.

Hebraice בְּרֵאשִׁית reſcith, nomen à capite de- ראש
ductũ, ros, propterea omne initium, inchoatio-
nemq́ ſignificat, ſiue temporis, ſiue loci, ſiue ope
ris, aliarumq́ rerum principia: quorum copioſa
ubiq; occurrent exempla. Hic temporis inchoa-
tionem ſignificare uidetur, patetq́ id ex æditio- קַדְמִין
ne Chaldaica, quæ loco reſcith habet cadmin.
Quæ uox Chaldeis, temporis exordium ſonat.
ideoq; Hebræi, maiores ueteresq́ ſuos appellãt
cadmonin. quanquàm eadẽ uox inueniatur pro
mũdi anteriore parte poſita, id eſt ſolis ortu. ideo
non ad exordium temporis tantum eſt referen-
In filio. da. Interpretari autem in filio, non tam Chriſtia-
norum, ſed etiam antiquiſſimorum theologorũ
eſt opinio. Mercurius enim in filio dei, omnia
Mercurius Triſmegiſtus. eſſe condita clariſſime pronũciauit, apud quem
ſic extat. ὁ δὲ νοῦς ὁ θεὸς ἀῤῥενοθῆλυς ὤν, ζωὴ καὶ φῶς
ἀπεκύησε λόγῳ ἕτερον νοῦν, δημιουργόν. i. mens autẽ
deus, cum maris atq; fœminæ uim haberet, ui-
taq́ eſſet & lumen, peperit uerbo alteram men-
tem opificem. Et paulo inferius. ἅγιος εἶ, ὁ λόγῳ
συστησάμενος τὰ πάντα id eſt, benedictus es, qui
uerbo uniuerſa condidiſti. conſimile illi λόγῳ
κυρίου οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν. & quod ab Athanaſio in
Arrianos depromitur, ὁ δὲ λόγος ἐστὶν αὐτοῦ ποιητι-
κὸς καὶ δημιουργός, uerbũ inquit eius eſt operatiuũ,
atq; opifex. quod autẽ per uerbũ intelligat filiũ

dei

dei Mercurius,clarũ eſt ex alijs locis.Hanc opinionem deprauarunt poſtea Platonici,ut nos in libro contra theologiam Platonicorum oſtendimus.Neq; tamen fateor Mercurium,quid diceret,penitus intellexiſſe.Sentit quidem & Auguſtinus,eum diuinitatẽ filij intellexiſſe:cuius ſententiam citat ex eo libro,quem ille inſcripſit λόγος τέλειος.in quo præter cætera illud quoq; reperitur:filium enim ſic alloquens,ait:Filius benedicti,atq; bonæ uoluntatis,cuius nomen non poteſt humano ore narrari.Secũda quoq; Chaldaica æditio in principio uertit, בכחמתא id eſt in ſapientia,quod quàm ſit noſtris theologis cõſonum,planè intelligis,præſertim Origeni,uiro qui nihil neſciret,quiq; uetuſtatis eſſet ſtudioſiſſimus:cuius ſẽtẽtiã citans Theodoritus inquit, ὁ δὲ ὠριγένης τὸ ἐν ἀρχῇ βούλεται αὐτὶ τοῦ ἐν σοφίᾳ τουτέστι ἐν υἱῷ. Origenes inquit, illud in principio creauit,uult pro eo eſſe poſitũ,quod eſt,in ſapientia, hoc eſt in filio:quãquàm ſint,q putent id in æditione Chaldaica eſſe cabaliſticũ.Quibus an fides adhibẽda ſit, nos in libro cõtra cabaliſtas explicuimus.Auſi etiã qdã ſunt apud Græcos uertere in principio,ἐν κεφαλαίῳ,id eſt in capite:exponebãtq; hoc ἀθρόως id eſt ſimul,ut omnia ſimul cõdita dicerẽt,quos citat Baſilius in Exameron.

Creauit.

Aduertendum hic,non eſſe omnino uerã diſ-

Creare & facere quomodo differant.

ferentiam illam theologorum, qua dicunt creare actionem eſſe diuinã, qua ex nihilo aliquid producatur: facere uero materiam præexigere, ut aliquid ex aliquo fiat. primo enim ubi noſtra æditio habet creauit, Hebraice eſt בָּרָא barà, quod omnem ferè actionem, & formationem ſignificat. Septuaginta quoq; uerterũt ἐποίησεν, quod uerbum nos ſemper facere interpretamur. Inferius quoq; inueniemus, creauit deus cete grandia, creauit hominẽ. patet autem tam eiuſmodi animalia, quàm ipſum hominẽ ex aliquo facta fuiſſe, quæ tamen dicimus non facta, ſed creata eſſe. Facere igitur atq; creare, hoc proprie differũt, quòd facere generale eſt, tam animatorum, quàm eorum quæ anima careant: at creare proprie de his dicitũ quæ per propagationẽ gignuntur: unde fit etiã

Procreare.

procreare, quod ad prolem tãtum refertur. creatur ergo ab homine homo, domus autẽ fit. Quia uero deus non tam à nobis, quàm gentilibus pater mundi appellatur, propterea ab eo mundum genitum ac creatum dicimus. ſic enim de hac re extat apud Platonem in Timæo, θεοὶ θεῶν, ὧν ἐγὼ δημιουργὸς πατήρ τε ἔργων ἃ δι' ἐμοῦ γενόμενα, ἄλυτα ἐμοῦ γε ἐθέλοντος, id eſt, dij deorum, eæ res, quarum ipſe pater, repertorq; extiti, nõ poſſunt me nolente interire. Et ab autore grauiſſimo idẽ pronunciatur in libro de uniuerſitate: iccirco ſingularem deus hunc mundum atq; unigenã procreauit. Ecce ipſe linguæ latinæ princeps, pro-

Deus pater mundi dicitur.

creatum

Mūdus procreatus à deo.

creatum à deo dicit hunc mundum. Tam igitur Septuaginta, quàm Hieronymus optime ſunt interpretati: ſed hoc Hieronymi clarius operationem illam diuinam explicat. Nam & Mercurius dicit deum hunc mundum genuiſſe, ac procreaſſe. Sed aduerte, quia forte & Mercurius & Plato & Marcus, iccirco genuiſſe deū hūc mundum aſſerunt, quòd non ſolum animal, uerū etiā deum mundum putarent: quod & à uera philoſophia, & Chriſtiana ueritate maxime abhorret, niſi recte eorū ſententiā interpretemur. quòd autem magis ad ueritatē ſit deū aſſerere mundum creaſſe, quàm feciſſe, ex his cōpertū maxime eſt, quæ à Ioanne Grāmatico in primo de generatione ſcribuntur, qui hoc modo eam rem explicat. καὶ ἐντεῦθεν τὴν αἰτίαν ἔχεις, δι᾽ ἣν οὐ φαίνεται Ἀριστοτέλης ποιητικὸν εἶναι λέγων τὸν θεὸν τοῦ κόσμου. εἰ γὰρ ποιεῖν ἐστι τὸ κατὰ ποιότητα μεταβάλλειν. ὁ δὲ θεὸς τῆς οὐσίας τοῦ παντὸς ἐστι δημιουργός, δῆλον ὅτι οὐκ ἂν κυρίως λεχθείη ποιεῖν τὸν κόσμον ἀλλὰ μᾶλλον δημιουργεῖν καὶ παράγειν. hoc eſt, atq; hinc ratio tibi apta eſt, quāobrē Ariſtoteles nō uidet̄ fateri cauſam effectricem huius mūdi eſſe deū. nam ſi facere eſt ſecundum qualitatem immutare, deusq; uniuerſi opifex eſſe dicitur, nō proprie dicet̄ hūc mundū feciſſe, ſed potius extruxiſſe, aut produxiſſe. Et paulo infra, διὰ τοῦτο ἄρα, οὐδαμοῦ φαίνεταί τὸν θεὸν ποιητικὸν αἴτιον τοῦ κόσμου, ἐπειδὴ γὰρ τὸ ποιητικὸν, τοῦτο φησὶν εἶναι, τὸ δι᾽ ὁδοῦ τινος καὶ γενέσεως ἄγον εἰς τὸ εἶναι

εἶναι τὰ γινόμενα, ὁ δὲ θεὸς οὐ μὲν χρόνῳ ποιεῖ, οὐδὲ ἀτελῆ, διὰ τοῦτο, οὐ ποιητικόν αὐτόν φησιν, ἀλλ᾽ ἢ προάγωγον αὐτὸν δεῖ καλεῖν, id eſt, propter hoc igit̃ nuſquàm uidetur Ariſtoteles protuliſſe effectricẽ mundi cauſam eſſe deum: aſſerit enim facere nihil eſſe aliud, quàm uia quadam, & per modum generandi, aliquid in lucem efferre. at deus neq; tempore operatur, neq; ſine ſubita perfectione. ex eo igitur negat eum mundum effeciſſe, ſed magis dicendum eſſe eum produxiſſe. Hæc quæ citauimus ex Ioãne uidentur cum noſtris theologis conuenire. Athanaſius tamen cum in eos inueheretur, qui ex aliqua ſubiecta materia mundum à deo effectum eſſe contenderent, eos refellit ea ratione: quia ſi uera hæc eſſent, deus non factor, ſed opifex, uel faber potius appellaretur, innuens proprie deum appellari factorem, quòd ex nihilo omnia condiderit, eius uerba hæc ſunt contra Arrianos, εἰ ὁ θεὸς ἐξ ὕλης ἐργαζόμενος, ἐστὶ συντιθεὶς, ἑλληνικὸν φρόνημα, καὶ τεχνίτης. οὐ ποιητὴς ἂν κληθείη ὁ θεός.

Deus factor, non opifex ſeu faber mũdi.

Deus.

אֱלֹהִים

Hebraice אֱלֹהִים nomen plurale ductum, ab אלה eloha eius ſingulari. Dubium itaq; uidetur, cur uocem uerbi ſingularem, nomini plurali addiderit, ut diceret creauit elohim, ac ſi dixiſſet creauit dij, quod nõ ſolum hoc loco, ſed toto etiã ueteri teſtamento poſitum reperies. Quidã Hebræo

Creauit dij.

bræorum dicunt,eum Hebraicæ linguæ morem eſſe,quem & Iſmaëlitæ & Itali ſequantur,ut principes atq; optimates uiros nomine plurium ſalutent,atq; appellent:eadem ratione & ſacram ſcripturam,deum deos appellare:idq; non ſolum in hac uoce,ſed alijs etiã diuinis nominibus,ut eſt Adonai,plurale enim eſt hoc, ſicut & illud. quo loquẽdi more non modo erga deũ uti Hebræos, uerum etiam ipſos homines. Nam quis herum ſuũ uocans dicere poſſet adonai,id eſt heri mei: ut dicimus Italicè uos feciſtis,ad unum tantum ſermonem dirigentes:quod & in hac uoce fit bahalim, id eſt, heri. multaq; eſſe eiuſmodi uoces, quæ peculiarem aliquã perſonã, nomine plurali denotent. Atq; hoc modo tuentur ſe Hebræi, quorum dicta ſi uera eſſent,fruſtra nos Chriſtiani,ab eo nomine teſtimonium peteremus,diuinã trinitatem ex ueteri teſtamento aſſerere uolentes. Scire itaq; oportet,nos ſæpenumero in torquendis ſacris literis,intolerabiliores eſſe, quod faciunt concionantes:ut enim multa ſunt in ueteri teſtamento,quæ ad Chriſtũ ſpectant,ita ſunt pleraq;,quæ ad illa tempora ſint tantũmodo referenda.Iudæi tamen quo ſuos errores tuerentur, ueritatiq; tenebras offunderẽt,falſas multis in locis interpretationes excogitarunt.Igitur credere par eſt,In ſacris literis longe aliam eſſe diuinarũ rerum,atq; humanarum rationem,ita & aliũ habere ſenſum,quæ deũ exprimant,quàm quæ hominem

אֲדֹנָי

minem,reſq; humanas.Nō eſt igitur,cur credamus,ſiqua loquendi cōſuetudine in rebus diuinis utimur, eademq; utamur in rebus humanis, ſubito conſequi,ut eadem ſint.inuenimus enim, id nequaquàm uerum eſſe,ut uerbi cauſa in hac eadem re de qua agimus.ſi quis enim dixerit,faciemus,ſcribemus,& tamen unus ſit qui loquatur, qua phraſi Græci atq; Latini maxime delectantur,non cōſequitur,ut ſi eodem modo loquatur deus,ſubito de uno tantum intelligendum ſit,ut deus eo modo loquatur ſecum. Hebræi etenim illud,faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudinem noſtram.Et illud rurſum,uenite & deſcendamus & confundamus,exponunt & ipſi ut nos.ſed ipſi dicunt deum Angelos alloqui,nos patrem ipſum filium.Itaq; nomen elohim,ſignificare S.trinitatem,multa poſſunt eſſe argumento.Principio enim, Elohim & Deum ſignificat, & angelos,& præclaros uiros,ac iudices,ut nos alibi dicturi ſumus:nuſquàm uero eo nomine peculiarem angelum aut iudicem denotamus, ſed multos ſimul.Cur ergo & cum deum ſignificat, non ad plures illud referamus? neq; alia certe debet eſſe hic,atq; ibi ratio. Præterea quòd aliquā pluralitatem cum ad deum refertur,complectatur, illud quoq; indicio eſt. adiungitur enim & uerbis & nominibus pluralibus, ut Ioſue. כִּי אֱלֹהִים

אֱלֹהִים trinitatē ſignificare.

Ioſue. 24. קְדֹשִׁים הוּא id eſt,quia dij ſancti eſt,id eſt quia deus ſanctus eſt,cap. quoq; 35. inferius inuenimus

mus בִּי שָׁם נִגְלוּ אֵלָיו הָאֱלֹהִים id eſt,quia ibi apparuerũt ei dij.capite quoq;.20. בַּאֲשֶׁר הִתְעוּ אֹתִי אֱלֹהִים id eſt,poſtquam abduxerũt me dij, quẽ locũ noſtra æditio interpretatur. Poſtquàm eduxit me deus de domo patris mei. His atque alijs innumerabilibus coniecturis cognoſcimus nomen illud non ſine diuino quodam myſterio, per plurale efferri,præſertim cum id nulla neceſſitate fiat:inuenitur enim eius ſingulare eloha. cur itaq; placet magis ſacris literis deum elohim appellare,quàm eloha:niſi myſtice id fieret:plura de hac re referre ſuperſedeo, quòd aliud agamus. Sunt enim etiam qui opinentur,idololatrię errorem ex hoc potiſſimum nomine pullulaſſe, deosq; plures opinatas gẽtes fuiſſe,cum tã hoc, quàm alia peruerſe interpretarẽtur,ut diluuium Deucalionis,cui tot commenta gentiles affixerunt:cum certe Deucalion, ipſe Noac fuerit, ut nos aliquãdo probaturi ſumus. Cur & Beroſus Caldæus de tempore illo ſcribens, dicit: Noac deorũ fuiſſe uenerantiſſimum:niſi quia fortè legerat hiſtoriam Hebraicam,& inuenit ibi traditum Elohim,id eſt deos creaſſe mundum,& eoſdem colere ſolitum Noac: quæ tamen ita referuntur à nobis,ut neq; ꝓbemus,neq; improbemus. Eloim uero & deum & dominum uertere poſſumus,ſicut ꝓmiſcue id nomen Septuaginta & Hieronymus interpretantur. Neq; hoc oſtendit,hãc ęditionẽ nõ eſſe Hieronymi,ut conatur Paulus

Deus cur potius Elohim, quàm Eloha

Deucalion & Noach idem.

Paulus epiſcopus Foroſempronienſis probare.
יהוה ſiquidem & nomen Tetragrammaton Septua-
κύριος. ginta interpretantur κύριον, id eſt dominũ, quos
& Hieronymus ſequitur.

Terra autem erat inanis & uacua.

Hebraice quoq; duo nomina ponuntur, quæ
idẽ pollent תהו ובהו tohu uauohu, id eſt, inane
& uacuum, Q; quàm igitur nomina diuerſa ſint,
res tamen eadem eſt. Colligitur autem ex omni-
bus locis, ubi ea nomina reperiuntur, ea ſignifi-
care modo inanitatem, ipſumq; nihil: modo ua-
ſtitatem, ac ruinam, & quaſi deformitatem. Ideo
Septuaginta uerterunt, ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύα-
στος, id eſt, inuiſibilis & incompoſita: eius rei de-
formitatem atq; uanitatem optime exprimẽtes.
Chaos. Reſpexerunt autem, ut puto, ad Chaos ab anti-
quis celebratum, cuius corpus ex confuſis ele-
mentis erat cõflatum, quæ res faciebat, ut & in-
uiſibile eſſet, propterea quòd ignis in alijs ele-
mentis deliteſcebat, & incompoſitum ob eãdem
cauſam. Quid enim differt id quod de Chao ab
Ouidio refertur, & quod à Septuaginta hic de
ipſa terra? cum ille rudem indigeſtamq; molem
ipſum appellet, hi uero incõpoſitã? de ipſo Chao
Terra ina- ergo ſenſerunt hic Septuaginta: q̃q; mihi nõ ſa-
nis & ua- tis compertũ ſit, an idem ſit terra inanis & uacua
cua, & Cha in ſacris literis, & Chaos apud gentes. Nam ſi
os, an idem Chaos elementorũ confuſio eſt, cõſtat certe ante
ſint. mundum

mundum conditũ aliquid extitiſſe, quod ſacris ſcripturis aduerſatur. Plato enim deũ in condendo mundo, nihil aliud uult feciſſe, quàm cõfuſa elementa in ordinẽ redegiſſe, cuius ſententiã explicans Tullius, inquit: Hæc nimirum gignendi mundi cauſa iuſtiſſima: nam cũ cõſtituiſſet deus bonis omnibus explere mundum, mali nihil admiſcere, quoad natura pateretur, quicquid erat, quod in cernendi ſenſum caderet, id ſibi aſſumpſit, non tranquillũ & quietum, ſed immoderate agitatum & fluctuans, idq́ꝫ ex inordinato ad ordinẽ reduxit, hæc ille. Si itaqꝫ terra inanis & uacua Chaos eſt, fuit ergo aliquid ante mundũ cõditum, atqꝫ ita cũ gentibus ſentimus. Optimum igitur fuerit qd nos de ipſo Chao ſentiamus, exponere: neqꝫ enim diuerſa eſt antiquorũ opinio à ſacris literis, ex hoc enim Geneſis loco ſumptũ eſt Chaos. Audeamus igit̃, ſicut facit & Plato, nominis etymologiã explicare, quæ fortè ſi nõ uera, proxima ſaltẽ uero erit. Sciendũ igitur oẽs ferè antiquiſſimarũ gentiũ theologorũ opiniones ex ſacris literis acceptas eſſe, q̃q́ꝫ illi eas uel propter diuerſitatem linguarũ, uel diuturnitatem temporũ longe immutarint, ut quod de diluuio modo dictũ eſt, & quod de Gigantibus traditur: cũ hi & tempeſtate Noae, & paulopoſt fuerint, neqꝫ hi alij ab his qui ibi traduntur ſint, ſed de hoc alibi. Chaos itaqꝫ ex ſacris literis eſt acceptum, quæ ut omnium ſunt antiquiſſimæ, ita ab

c omni

omnibus illo primo tempore cognitæ. Quidqd enim de mundo condito, de creatione Adam, de Gigãtibus, & de his quæ poſt Noac ſucceſſere, accidiſſe narratur, neceſſe eſt per ſingulas ætates ab uſq; Adã cõmemorata fuiſſe. Moyſes quoq; non tam quæ ex ore diuino excipiebat, ſcripſit, quàm quæ ferebãtur paſſim ea tempeſtate. Ideo & Mercurius qui proximus illis tẽporibus fuit, maxime Moyſi conſentanea ſcripſit. Erat ergo apud uetuſtiſſimos homines opinio, fuiſſe ante mundũ conditũ, æternam quandam priuationẽ, æternas tenebras, ſempiternamq; caliginẽ, è qua mundum deus effeciſſet, id eſt quatuor elemẽta, cum in mundo nihil ſit aliud, & quoniam in illa æterna priuatione omnia indigeſta ac permiſta deliteſcebãt, ꝓpterea appellata eſt ἀταξία, id eſt, inordinatio: quod poſtea nõ ita probe intelligẽtes poſteri theologi, crediderũt hanc priuationẽ fuiſſe iam exiſtentiũ elementorũ confuſionẽ, id eſt, Chaos. Sed ꝓfecto hæc uera fuit apud uetuſtiſſimos de Chao ſentẽtia. Chaos itaq; eſt ſempiterna illa ante creationẽ mundi priuatio, ſempiternũ illud nihil, denſiſſimæ nõ exiſtentiũ rerum tenebræ: neq; enim hic tenebras appello, quæ luci opponuntur, ſed ipſum nõ eſſe. Quod itaq; in ſacris literis nũcupatur thou & bou, ab alijs gẽtibus uocatur Chaos. Quod nomẽ cũ Græcam etymologiã nõ admittat, putamus ab Hebraico ſumptum eſſe, ut pleraq; etiam alia inde ſumpta ſunt

Mercurius Moſi conſentaneus.

Chaos quid. & unde dictum.

Tenebræ quid.

ſunt. Menſura enim nomen eſt Hebraicũ, ſaccus quoq;, ſimiliter quod dicimus uado, illi dempta una ſyllaba, ua, uel ba, quo & lingua Italica uti tur. Et rachamare Hebraicũ eſt, infinitaq; ſunt alia, quæ piget referre. Itaq; cũ ab una lingua in alteram tranſeũt nomina, maxime ſolẽt immutari. Litera igitur th apud Hebręos, & ch maximã habent in ſcriptione affinitatem. Prima enim ſic ת, altera ſic ח, ſcribitur. Quod itaq; erat in ſacris literis, & apud Hebræos thou, gẽtes per linguæ diuerſitatẽ, chou appellauere. Facilisq; eſt à chou ad Chaos tranſitus, maxime in deſinẽtia Græca, in qua omnia fere Hebraica nomina ſiue in u, ſiue in i deſinant, in os mutãtur. Quod autẽ dictũ eſt de thou, idem dicẽdum etiã de bou, una tantum litera commutata. Quare fortaſſe non ſentit recte Ariſtoteles, qui Chaos ἀπὸ τοῦ χώρας dici putauit, quaſi ueteres illi Chaos putaſſent eſſe omnium rerum receptaculum, quod plurimum abeſt à uero. Minus quoq; Proclus, qui putat Orpheum per Chaos, materiam primam intellexiſſe, ut eſt illorum hominum mos, omnia in ſua dogmata torquere, etiam quæ ſint fabuloſiſſima. Itaq; quod Heſiodus de Chao refert:

Vocabula ab Hebræis ſumpta.

Ariſtot. error.

Procli.

ἤ τοι μὲν πρώτιστα χάος γένετ᾽, αὐτὰρ ἔπειτα,
γαῖ᾽ εὐρύστερνος πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεί.

id eſt, Extitit ante Chaos, poſt hæc latiſſima tellus,
Quã ſuper innixũ põdus rerum incubat omne.

Idem eſt cum eo,quod hic in Geneſi traditur: Terra erat thou,et bou:id eſt,terra erat nihil. Tã enim Heſiodus,quàm ſacræ literæ per terram totum intelligũt mundũ,eo quòd ei ſunt admiſta, & annexa reliqua elementa.Ille igitur dicit ante terram fuiſſe Chaos,id eſt,nihil.Geneſis autem, terram fuiſſe nihil, eſt enim phraſis Hebraica, antequam enim terra effecta fuiſſet, erat ipſum nihil. His conſentanea etiam ſunt quæ à Mercurio de eadem re tradũtur,qui in ſuo Primandro ſic inquit. ἦν σκότος ἄπορον ἐν ἀβύσσω, καὶ ὕδωρ καὶ πνεῦμα λεπτὸν νοερὸν δυνάμει θεία, ὄντα ἐν χάει. Erant inquit tenebræ infinitæ in abyſſo,& aqua & ſpiritus tenuis intelligibilis, quæ diuina uirtute erant in ipſo Chao. Tenebras itaq; appellat ſempiternum illud nihil.Quod autem dicit eas fuiſſe in abyſſo,idem eſt quod & ſacrę recenſent literæ,& tenebræ erant ſuper faciem abyſſi.tantum in phraſi, & loquẽdi modo differunt. Idem uero eſt apud Mercurium tenebræ,abyſſus,& Chaos, quod & in ſacris literis thou & bou, & tenebræ & abyſſus. Sicut ergo diximus terram, id eſt,mundum fuiſſe thou & bou, id eſt nihil:ſic poſtea repetimus idẽ explicare magis uolentes, *Abyſſus.* dicimusq; tenebras fuiſſe in abyſſo.Per abyſſum enim hic nihil aliud intelligitur, q̃ profunditas illa tenebrarum,nõ exiſtentium rerum,& quaſi *Aeterna nox.* æterna nocte ſepultarũ. Nox igitur illa æterna tam à Moſe,q̃ à Mercurio abyſſus nuncupatur.

Quod autem tam Moſes, q̃ꝫ Mercurius addunt aquas, idem eſt: per has enim intelligimus ipſam iam memoratã abyſſum. Necꝫ enim nos turbare debet, ꝙ uarie loquãtur, idemq́; per uaria nomina ſignificent: ea enim theologorũ eſt loquendi conſuetudo. Per tenebras ergo, abyſſum, aquam & thou & Chaos idem ſignificãt. Addit poſtea Mercurius nihil à Moſe diſſentiẽs, Et ſpiritus tenuis & intelligens, exiſtens in Chao: nimirũ ſpiritus ſanctus, qui per æternã illam priuationem ferebatur, diuinitatecꝫ ſua fruebatur: nihil enim ope indigebat aliena, ut eſſet. Ab infinita igitur æternitate fuerunt tenebræ illæ: fuit & deus, cuius ſpiritus per uaſtã illã æternitatẽ agitabatur, ac uiuebat. Idcirco addit Mercurius, quę diuina uirtute erãt in ipſo Chao. Quis enim nõ intelligit diuinitatẽ ipſam cum illa priuatione ſemper extitiſſe: quãcꝫ hoc nõ ſit aliud, ac ſi diceremus: deus ſemp̱ fuit, cũ nihil aliud eſſet. Chaos itacꝫ, & thou & bou, & nihil idẽ ſũt. Propterea Aquila, ſecundus poſt Septuaginta, interpres, thou & bou, uertit κένωμα καὶ οὐθέν, uanitas & nihil. Symmachus aũt ἀργὸν καὶ ἀδιάκριτον, ocioſum, & indigeſtum, id eſt inanitatis & priuationis cõfuſio. Theodotion autẽ κενὸν καὶ οὐθέν, hoc eſt inane ac nihil. cum quibus ſentit & Chaldaica æditio, quæ & ipſa habet. וְאַרְעָא הֲוָת צַדְיָא וְרֵקַנְיָא. hoc eſt, & terra erat deformata & inanis. Neque me præterit permultos eſſe tum Græcos, tum He-

Chaos, Thou, Bou, Nihil, idem ſignificant.

Græcorũ & Hebræorũ de Chao opinio

bræos,qui ea om̄ia,quæ diximus,aliter interpre
tentur:ut primum dicāt cœlū,ac terrā facta eſſe,
terrā uero ideo fuiſſe obſcurā & informem,ꝙ a-
quis tegeretur,quarꝫ tanta eſſet magnitudo,ut
ſupra ſydera etiā pertingerēt,meritoqꝫ eas,abyſ-
Abyſſus. ſum appellatas eſſe.Abyſſus enim,ꝓfunditas eſt
aquarꝫ,ſuper quā abyſſum erāt diffuſæ tenebræ,
cum lux adhuc effecta nō fuiſſet.Spiritus autem
dn̄i:id eſt,uentus quo illæ aquæ agitabantur,uel
certe ſpiritus ſanctus, qui futurā diſtinctionem
meditabatur:Totā autē illam aquarꝫ & terræ cō
Chaos. geriem,Chaos antiquos appellaſſe.Certū quoqꝫ
eſſe etiam diuinarꝫ ſcripturarꝫ teſtimonio aquas
ſupra cœlos adhuc eſſe, ĩter quas,& has noſtras,
poſitum ſit firmamētum.Quā interpretationem
tam & ſi nō improbo,uerior tamē mihi uidetur,
& cū antiquitate magis ſentiens,quā ipſi attuli-
mus.Quod autē quidā Hebræi thoū & boū, ad
materiā primā referunt,ut thou ſit ipſa priuatio
materiæ,bou deſideriū eius, & aptitudo ad for-
mas,nō tam eſt Moſaicū,ꝙ̃ Peripateticum. He-
bræi ſiquidē eādē qua & nos cōſuetudine corru
pti ſunt, ut ſacras literas ad placita Ariſtotelis,
atqꝫ Auerrois uoluerint torquere.Infinitaqꝫ hu-
iuſmodi extāt apud eos delyramēta. Neqꝫ ullus
prope apud illos liber inuenitur,quin ſit & pla-
citis & uocabulis philoſophorꝫ corruptus. Iāqꝫ
apud eos inueniť hæcceitas,quidditas,relatio,&
id genus.Nulla itaqꝫ ratiōe credendū eſt,qđ de
mate

materia prima commẽti hic ſunt. Hyle enim, id *Hyle, philo-*
eſt,prima materia,inuentũ eſt philoſophorũ,quã *ſophorum*
ne ſomniauit quidẽ Moſes, ut atteſtatur Orige- *inuentum.*
nes,& Euſebius: de qua re nos alibi copioſius.
Qui ergo thou & bou,materiã primã interpretantur,cũ toto cœlo,ut aiunt,à ſacris ſcripturis diſſentiant:audiant quid Ioannes induſtrius,uir non tam optimus Chriſtianus,quàm ſapientiſſimus philoſophus,cõtra Proclum,qui per ataxiam & Chaos putauit Platonẽ materiam primã crediſſe,uociferetur. ὥστε μῦθος ψευδὴς ἡ περὶ τοῦ ἀσωμάτου τε καὶ ἀνειδέου ὕλης ὑπόθεσις ἀποδέδεικται, κἂν μυρίοι πλάτωνες καὶ λοιπὸς τῶν ἀρχαίων κατάλογος τὴν περὶ αὐτῆς εἰσηγήσωνται δόξαν. id eſt, Quapropter fabula cõmentitia eſſe demõſtrata eſt, incorporeæ & informis materię cui innituntur autoritas,etiã ſi ſexcenti Platones,reliquuſq; antiquorũ catalogus huius opinionem inuexerint. Hæc in medium attulimus,quia pleriq; ex noſtris etiã præſtantiſſimi uiri fidẽ Hebræis adhibere uoluerũt, qui ut in reliquis omni laude ſuperiores ſunt,ita in hoc,meo iudicio,non ſunt admittendi.

Super faciem abyſſi.

Facies dimitti poterat, ſicut omittitur à Lxx. qui hunc locũ uertũt; καὶ σκότος ἐπέκειτο ἐπάνω τῆς ἀβύσσου. hoc eſt, & tenebræ incũbebãt ſuper abyſſum. Et quẽadmodũ ipſe noſter interpres omiſſit ibi: Spiritus dñi ferebatur ſuper aquas: Hebraicè

Cõtra faciẽ, Super faciẽ, hebraiſmus.

enim dicitur ſuper facies aquarũ. Solẽt ergo Hebræi his aduerbijs cõtra & ſuper ut plurimũ adiungere faciem, dicẽtes cõtra faciẽ deſerti, cõtra faciẽ firmamenti, & ſuper faciẽ terræ, contra faciem terræ. In noſtra itaq; & Gręca lingua facies taceri debet, nequid aliud ſiniſtrum ſuſpicari cõtingat: ſuper abyſſum, ſuper firmamentũ dicentes: nam neq; aliud Hebraice ſignificat.

Spiritus Domini ferebatur.

Spiritus Hebraice רוּחַ: eſtq; ambiguum & ad uentum, & ad ſpiritum ſanctũ, reliquosq; ſpiritus, ut ait Baſilius contra Eunomium. πνεῦμα λέγεται καὶ ἀνθρώπου, ὡς τὸ ἀνατελεῖ τὸ πνεῦμα αὐτῶν καὶ ἐκλείψουσι. πνεῦμα καὶ τὸ τοῦ θεοῦ ὡς τὸ οὐ μὴ καταμείνῃ πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις. καὶ τὸ ἀνεμιαῖον, ὡς τὸ πνεύσει πνεῦμα αὐτοῦ καὶ ῥυήσεται ὕδατα. καὶ ἕτερα πολλὰ εὕροι τις ἄν, hoc eſt: Spiritus

Spiritus multiplex.

etiã hominis eſt, ut illud: Auferes ſpiritũ eorum, & deficient. Diuinus etiam eſt ſpiritus, ut illud: Nõ parmaneat ſpiritus meus in hominibus his. Vẽtus etiã dicitur ſpiritus, quale illud eſt: Flabit ſpiritus eius, & fluent aquæ: multosq; alios quis inuenire poterit. Sed quia hic additur dñi, conſtantiſſime aſſeuerãdũ uidetur, de ſpiritu ſancto hic loqui Moſen. Vtrunq; teſtatur & diuus Baſilius ſic ſcribẽs, εἴτε οὖν λέγει τὸ πνεῦμα τοῦ ἀέρος τὴν χύσιν, δέξαι τὰ μέρη τοῦ κόσμου συναριθμοῦντά σοι τὸν συγγραφέα. εἴτε καὶ ὃ μᾶλλον ἀληθέστερόν ἐστι, καὶ τοῖς πρὸ ἡμῶν ἐγκέκριται, πνεῦμα θεοῦ, τὸ ἅγιον εἴρηται.

id eſt, Si hũc dicat ſpiritũ, aëris uidelicet diffuſione, cognoſce totius mundi partes cõnumerantẽ tibi ſcriptorem. aut certe, quod etiam uerius eſt, & à noſtris maioribus comprobatum, ſpiritus dei, hic ſpiritus ſanctus appellatur. Variant & noſtri, alij uentum, alij ſpiritum ſanctum hunc eſſe aſſerentes. Hebræorũ ferè omnes interpretes, de uento hic dici uolunt. Præſertim Auen Ezra, qui hoc loco hæc refert כמ׳אך הרח אל חשם בעבור היותו שלוח בחפץ חשם ליבש חמים, hoc eſt, Ideo additum eſt uentus domini, quia diuina uoluntate miſſus fuerat, ut exſiccaret aquas. Theodoritus conſtanter affirmat, de uento hic eſſe ſentiendum: habita enim mentione de aqua, de terra, de cœlo, atq; igne, congruũ quoq; fuerat ut de aëre aliquid referret: ſoluit etiã quod huic ſentẽtiæ aduerſari uideretur, ſic: εἰ δέ τις τοῦτον οὐ προσίεται τὸν λόγον, ἐπειδὴ γέγραπται πνεῦμα θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος. ἀκουέτω τοῦ μακαρίου δαβὶδ λέγοντος περὶ τοῦ θεοῦ τῶν ὅλων. πνεύσει τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ῥυήσεται τὰ ὕδατα. οὐ δὲ τὸν ἄνεμον αὐτὸς ἐκάλεσεν, δῆλόν ἐστι κἂν μὴ λέγῃ. εὔρου γάρ, ἢ νότου πνέοντος, τὸ πεπηγὸς ὕδωρ διαλύεσθαι πέφυκεν, id eſt, qđ ſi quis hanc rationẽ nõ admittat, eo quòd ſcriptum ſit, ſpiritus domini ferebatur ſuper aquas, audiat beatum Dauid dicẽtem de uniuerſorũ deo: Flabit ſpũs eius, & fluẽt aquæ. Clarũq; eſt de uẽto eũ loq, nulla explicatione etiã adhibita. Nã Euro aut Noto ſpirãte, diffluere ſolet aqua, quæ cõcreuiſſet. Hanc ſenten-

Spiritus, uentus.

Pſal. 147.

tiã adiuuat æditio Chaldaica, quæ hoc loco ha-
bet: וְרוּחָא דַייָ מְנַשְּׁבָא id eſt, & ſpiritus domi
ni flabat ſuper faciem aquarũ. Cũ uero ſupra du
plicem interpretationẽ poſuerimus, cũ de Chao
loqueremur, ſi primã admittere uoluerimus, ne-
ceſſe eſt de ſpiritu ſancto proculdubio hic ſentia
mus, nihil em̃ erat neq; aquæ, neq; uẽtus in ipſo
Chao. Quod ſi ad ſecundã declinauerimus, poſ-
ſumus utrũq; ſpiritũ intelligere, tã dei, q̃ ipſum
uentũ. Primũ ut interpretemur ut in eccleſia ca
nitur de ſpiritu ſancto: Tu ſuper aquas foturus
eas ferebaris. ſin uero ad uentũ reſpexerimus, ex
ponemus ſicut modo Auen Ezra. Spiritus ergo
ſanctus diſponebat aquas, & terrã ad partũ, me-
ditabaturq; futuram creationẽ: uentus aũt agita
bat, & ſiccabat aquas, q uero uentus ſpiritus ille
eſſet, multa quoq; indicio ſunt. Dicetur em̃ pau
lo inferius, cũ diluuiũ totum alluiſſet orbẽ, uen-
tũ adeo immiſſum eſſe quo aquę in uapores uer

Mare rubrũ uento exiccatum.

terentur. In Exodo quoq; per uentũ à deo exci-
tatum, mare rubrum ſiccatũ eſt. Mercurius tamẽ
uetuſtiſſimus theologus, qui proximus tẽpori-
bus Moſis extitit, de ſpiritu ſancto ſentit, appel
lauit enim eum πνεῦμα λεπτὸν, καὶ νοερὸν, ſpiritum
exiguum & intelligentẽ, & in libro uetuſtiſſimo
apud Hebræos qui inſcribitur Bereſcit Raba,
id eſt maximus Geneſis, ſcribitur hunc eſſe ſpiri
tum Meſſiæ, ſcilicet ſpiritum ſanctũ: nihil itaq;
prohibet quin de utroq; ſpiritu ſentiamus.

Fere

Ferebatur.

Septuaginta ſequitur, qui & ipſi uerterunt, ἐπεφέρετο, ſuperferebatur. Sed alibi ſecundũ Hebræos exponit. Hebraice enim eſt מְרַחֶפֶת, participium à uerbo רָחַף Rachaph: quę uox, ut ex omnibus alijs ſcripturæ locis colligitur, tum incubationẽ, tum agitationẽ ſignificat: ut eſt illud Pſal. cantici Moſis: Sicut Aquila prouocans ad uolatũ pullos ſuos, & ſup eos uolitãs: Hebraicè עַל־גּוֹזָלָיו יְרַחֵף ubi eſt pſens uerbũ. Volitans autem interpretãtur Hebræi deſuper incumbẽs concuſſionem autẽ, aut agitationẽ, ut illud Hieremiæ ca. xxiij. רָחֲפוּ כָּל־עַצְמוֹתַי, id eſt, cõcuſſa ſunt omnia oſſa mea. Innuit igitur hic Moſes illã uenti agitationẽ, ac frequentẽ cõmotionem, quã efficit in aquis uentus. Nec ignorarũt ſanctiſſimi patres Græci, id quod de hac uoce ab Hebræis traditur: dicũt enim Hebræi præſentẽ uocem, proprie incubationẽ auium ſuper oua ſignificare. Baſilius ergo ſic: τὸ οὖν ἐπεφέρετο, ἐξηγοῦνται ἀντὶ τοῦ συνέθαλπε, καὶ ἐζωογόνει τὴν τῶν ὑδάτων φύσιν, κατὰ τὴν εἰκόνα ἐπωαζούσης ὄρνιθος, καὶ ζωτικήν τινα δύναμιν ἐνιείσης τοῖς ὑποθαλπομένοις, id eſt: Superferebat̃ igitur exponũt pro eo ꝙ eſt, cõfouebat, & uiuificabat aquarũ naturam, quemadmodũ ſolet auis ouis incubare, & uitalem quandam uim eis infundere. Hæc ſibi à quodam Syro relata dicit, quorum lingua ſimilis Hebraicæ eſt.

Rachaph, incubatio, agitatio.

Diodo

Diodorus autem & ipſe optime idem explicãs, inquit: Βούλεται ἡ ἑβραικὴ λέξις, ἡ τοῦ ἐπεφέρετο, σημαίνειν, ὅτι καθάπερ ὄρνις ὠὰ θάλπει ταῖς πτέρυξιν, ἁπλῶς ἐφαπτομένη, εἰς τὸ ζωογονεῖν, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα ἐπεφέρετο τοῖς ὕδασι ζωοθαλποῦν, id eſt, Innuit hæc dictio ſuperferebat̃, apud Hebræos, quod quēadmodum auis, oua cōfouet alis, ut ea quaſi animet: ſic ſpiritus ſuperferebat̃ aquis, ut eas procreabiles efficeret. Quod ſi uentū, ſpiritū ſanctū interpretari uoluerimus, dicemus, ut ſupra expoſuimus, ſpiritum ſanctū per æternitatē illam, uel per aquas ipſas ſemper fluitaſſe, ut ad partū eas diſponeret. Septuaginta uidentur certiſſime hic de ſpiritu ſancto ſentire, neq; enim de uento dixiſſent, ſuperferebatur: cū quibus etiam uidet̃ ſentire Hieronymus. Vtcūq; uero ſit, neq; enim hoc, aut illud repudiandū: uerbū certe Hebraicum, motum & agitationem ſonat: ſicut & interpres uocabulorum apud Hebræos exponit, qui de ea uoce ſic ait, ופירושו נדנוד והנועה, id eſt Significatio eius eſt, commotio, atq; agitatio.

Fiat lux.

Vbicunq; noſter Hieronymus uertit fiat, & Septuaginta γενηθήτω, Hebraice eſt יְהִי, id eſt, ſit. Quanq; id minimi momenti ſit, ſed nos annotauimus, ut ne minima quidem prætergrederemur: & ut eos rideremus, qui carpunt hoc loco æditionē Hieronymi, q̃ uerterit fiat, quod eſſet inter

interpretandū ſit. Hi ne Latinas quidem literas tenere uidētur: quandoquidē eſſe & fieri ſæpe idē apđ' nos ſignificet,ſicut apud græcos γίνεσθαι. Nihil uero refert ꝙ Lxx. uerterint ꝓ luce φῶς.i. lumē:neq; enim in ſacris literis eſt diſtinctio illa philoſophorꝫ,lucis atq; luminis:ꝙ lux quaſi mater luminis & procreatrix ſit, lumen uero, id qđ' ab ea efficitur:de qua re & Albertus,nō ſemper malus autor,ſcribit: lumen irradiationē eſſe defluentē à ſubſtantia lucis:lucē uero,fontalē ſubſtantiam,quod idem & Lynconienſis ſuper Dionyſium docet.Hebraicum certe uerbum,utrūq; exprimit. אור, id eſt lux,aut lumen.

Eſſe & fieri q̄nq; idem. *Lux.* *Lumen.* *φῶς.* אור

Dies unus.

Sic eſt Hebraice, יוֹם אֶחָד, id eſt. Dies unus. Apud Hebræos aūt unus etiam ordinis eſt.Primus ergo,unus in ea lingua dicitur, atq; ita hoc loco etiā eſt intelligendū. Quod loquēdi genus etiā in euāgeliјs reperit̄,quorꝫ phraſis tota Hebraica eſt:Vna enim ſabbati, ſicut & Theophylactus exponit,primā ſabbati ſonat, id eſt primā hebdomadæ:& una menſis,primā diē mēſis.Sed Chryſoſtomus, unā diē idcirco hic dictā putat, quia & diē,& noctem ſimul cōplecteretur.Vna igitur dies, id eſt nox ſimul, atq; dies. At uero Hippolytus,puto quod Hebraicā loquendi cōſuetudinem ignoraret,aſſerit conſtanter, unam, non primam diem,fuiſſe dicendum: apud quem ſic

Vnus, pro primus. *Vna ſabbati.* *Vna dies.*

ſic extat: ἔδει μὴ πρώτην λέγειν, ἀλλὰ μίαν. ἵνα δεῖξᾳ τὸ μίαν εἰπεῖν, ταύτην δ᾽ εἶξῃ κυκλουμένην, καὶ ἑβδομάδα διατελοῦσαν, μίαν δὲ ὑπάρχουσαν. hoc eſt, nõ primam, ſed unam dicere, erat neceſſe, ut unã dicendo, oſtenderet eam circũductam, & hebdomadã perfeciſſe, una cũ eſſet. Innuit ergo unã fuiſſe dicendũ, ut in una die, tota hebdomas appareret expreſſa. Sed certe ut dixi, locutio Hebraica eſt.

Firmamentum.

Nos in hac uoce, Septuaginta ſequimur, qui
Firmamentũ & ipſi hoc loco uerterunt στερέωμα, firmamentũ:
στερέωμα. ſed uox Hebraica רָקִיעַ Rachia, extẽſionem ſo
Rachia. nat, aut id qđ extenditur, ac diffunditur, ut uela, ac cortinæ. ducit̃ autẽ à uerbo רָקַע, id eſt extẽdit, ut Exodi cap. xxxix. וַיְרַקְּעוּ אֶת־פַּחֵי הַזָּהָב id eſt: Extẽdent laminas aureas. Sciendum itaq; eſt diuinas ſcripturas ita loqui ſolitas, ut cum elementa diffuſa ſint, ac longiſſime porrecta, dicãt deũ ea effudiſſe, atq; porrexiſſe, ideo Eſaias cap. xlij. רוֹקַע הָאָרֶץ וְצֶאֱצָאֶיהָ, id eſt: Qui extendit terram, & germina eius. Et eiuſdem cap. xliiij. רוֹקַע הָאָרֶץ מִי אִתִּי, id eſt: Quis porrexit terrã præter me? De qbus nos ſuis locis dicemus, præſertim in Ezechiele, ubi huius uocis creberrima fit repetitio. Tota itaq; cœli porrectio, ac quaſi effuſio Hebraice appellatur Rachia: neque proprie firmamentum ea uox ſonat. Quare dubium fit cur tam diſſimili uoce uerbum Hebraicum

red

reddiderint Septuaginta, & poſt eos Hierony-
mus. Præſertim cum eius uocis inuentores, ipſi
uideantur fuiſſe: neq; enim apud gentes uſquã
inueniemus cœlum appellari στερέωμα, id eſt: fir-
mamentum. Quæ nos de hac re cognita habea-
mus, in medium afferemus. Igitur Lxx. cœlum *Cur cœlum*
στερέωμα nuncuparunt, aut eius ſoliditatem atq; *firmamẽtum*
duriciem innuere cupientes, uel ſtabilitatẽ, quã *dicatur.*
in ſuo ſitu accepit à deo. Quod non ſolum cœlo
tribuunt ipſi interpretes, uerum etiam terræ, ut
Pſal. xcij. ἐστερέωσεν οἰκουμένην, ἣ οὐ σαλευθήσεται,
id eſt, firmauit orbẽ terræ, qui nõ cõmouebitur.
Apud Eſaiam: στερεώσας τὸν οὐρανὸν, ὡσεὶ καπνόν.
Eandem etiã firmitatẽ atq; ſtabilitatem pleriſq;
alijs uendicarũt. Vt igitur terram à deo ſtabili-
tam eſſe dixerũt, idem fortaſſe ſentiunt & de cœ-
lo, cum ſoliditatẽ aut firmamentum ipſum appel-
lant. Nã & illud quod erat Hebraice pſal. xxxij.
בִּדְבַר יְהוָה הַשָּׁמַיִם נַעֲשׂוּ, hoc eſt, Verbo do-
mini, cœli facti ſunt: ipſi uerterũt ἐστερεώθησαν, id
eſt firmati ſunt. Hebræi ergo ad porrectionẽ ac
diffuſionẽ reſpexerunt, Lxx. ad ſtabilitatẽ. Eſt er-
go cœlum porrectum ac firmatum, ſicut & ter-
ra. Vel certe quod eſt melius, firmamentũ appel-
larunt, ut eius duritiem ac ſoliditatem innuerẽt.
Nam & Homerus ſæpe in ſuis rapſodijs appel-
lat, χάλκεον οὐρανόν, id eſt, ęreũ cœlũ, id eſt, ſolidiſ-
ſimũ, & χαλκοβατῆ δώματα, id eſt, æneas domos,
aut ære ſtratas. Quandoq; σιδήρειον οὐρανόν, id eſt,
fer

Cœlum ex aquis conflatum.

ferreum. Quod ſentit etiã Theodoritus, qui cœlum ex aquis conflatum eſſe uult, atq; ex his duriſſime coaluiſſe, ſic enim inquit. ἐπειδὴ γὰρ, ἐκ τῆς ῥοώδους τῶν ὑδάτων οὐσίας συνέστη, καὶ ἡ ῥυτὴ φύσις στεγανωτάτη γέγονεν, καὶ στερέμνιος, προσηγορεύθη στερέωμα. Quoniam inquit, cœlum ex fluxa aquarũ natura conſtitit, & quæ prius liquabilis eſſet natura, ſolidiſſima eſt effecta, ea de cauſa, firmamentum eſt appellatum. Gennadius autẽ & ipſe ſanctiſſimus, στερέωμα μὲν, ὡς ἐκ τῆς δημιουργίας, προσεῖπεν, αὐτὸν, ὅτι ἐξ ὑγρᾶς τε, καὶ ῥοώδους φύσεως τῶν ὑδάτων, καὶ εὐδιαλύτου, στεῤῥὰν καὶ ἀδιάπτωτον τὴν πῆξιν ἐδέξατο .i. Firmamentũ inquit ex ipſius rei opificio, ipſum appellauit, eo quòd cum prius lenta, fluxa, ſolubiliſq; natura eſſet, ſolidam & minime mobilem conſtipationem accepit. Idem ſentit Baſilius. Plato quoq; in legibus Aſtrologiã uerſari dicit circa στερεοῦ φορὰν .i. ſolidi motũ: per ſolidum cœlum intelligens. Cumq; pleraq; alia ſint ſolida, unum cœlum, ſolidum κατ᾿ ἐξοχὴν uocatur. Quanquàm fortaſſe ſit dicendum, quòd duo ſolida ſint, unum quieſcens, alterum ſemper agitatum, Propterea & apud Theonem στερεωμετρία uocatur, quæ circa cœleſtia corpora uerſat̃, cũq; etiam ſit alia στερεομετρία. Inuenimus etiam apud Platonicos cœlum firmamentum uocari, ſicut inuenitur apud Damaſciũ, τῶν στερεωμάτων σειρὰ, ἐμπύρειον, αἰθέριον, ὑλαῖον. Hoc eſt firmamentorum catena. Empyreum enim eſt firmamentum,

Cœlum ſolidum dicitur per excellentiam.

Στερεωμετρία.

tum, eſt ætherium, eſt materiale. Quæ ex Chaldaicis Zoroaſtreorum oraculis ſumpta ſunt, ſic enim Pſellus: ἑπτὰ φασὶ σωματικοὺς κόσμους, ἐμπύριον ἕνα καὶ πρῶτον, καὶ τρεῖς μετ' αὐτὸν αἰθερίους, ἔπειτα τρεῖς ὑλαίους, ὧν ἔσχατος χθόνιος εἴρηται, καὶ μισοφαὴς, ὅς τι ἐστὶ ὁ ὑπὸ σελήνην τόπος. Septem, inquit, corporeos aſſerunt mundos, empyrium unum & primum, id eſt igneum, & tres poſt ipſum, ætherios: deinde tres alios materiales, quorum extremus terreſtris, & ſemilucidus uocatus eſt, qui ſublunaris locus eſt. Sententia quoque extat apud eos de ſummo & omnipotenti deo, quod ἑπτὰ ὀξόγκωσεν στερεώματα κόσμου. id eſt, Septem conglobauit firmamenta mundi. Extat quoque apud Syrianũ τὰ ἄϋλα στερεώματα ὑμνούμενα, materia carentia firmamenta, laudantur in ſacris. Quanquam hi omnes uidentur id nomen à nobis accepiſſe, ſicut pleraque alia apud eos furta deprendimus, de qua re nos fuſis in noſtris libris cõtra Theologiam Platonicorum. Hæc itaque ratio eſt, cur primi Septuaginta in ſacris ſcripturis uocarint cœlum firmamentũ, cum Hebraice appellaretur Rachia, id eſt, porrectio, ac dilatatio. Cœlum quoque etiam ſolidum, uidetur Ariſtoteles ſentire, primo enim Meteororum, ſcribit à corporis ſolidi motu, ſcindi aërem, per corpus ſolidum: ſolem intelligens, cuius ſententiam explicans Alexander, ſic inquit: διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν, μάλιστα μὲν ἡ τοῦ στερεοῦ

κίνησις διακρίνει αὐτὸν, ἔοικε καὶ τὸ τοῦ ἡλίου σῶμα, καὶ τὸ τῶν ἄστρων, στερεὸν λέγειν καὶ διαφανές, id eſt, cum dixerit Ariſtoteles corporis ſolidi motum maxime diſcindere aërem, uidetur aſſerere, & ſolis, & reliquorum aſtrorum corpus eſſe ſolidũ, & perſpicuum.

Cur deus nõ benedixerit ſecũdæ diei.

ADVERTENDVM quod ſecunda die, non dicitur: Et uidit deus quod eſſet bonum, & neque in textu Hebraico, neque in noſtra æditione habetur, ſed in æditione Septuaginta additum eſt ex errore: non ab ipſis quidem, ſed quod ex uno loco facile in alium aliquid tranſportetur, ſi qua ſimilitudo arriſerit. Annotauit ergo hoc Hieronymus in Iouiniano, non dici de ſecunda die, bonum deo uiſum eſſe, quia numerus binarius infauſtus ſit, à quo unitas primum diſcerpatur: quòd cauſa corruptionis eſt, quod pulcherrime explicatur à Platonicis, maxime Damaſcio, uiro in ea familia excellentiſſimo. Rabi uero Salomon, aliam huius rei affert rationẽ, cuius uerba ſubſcribenda ſunt, ſic enim inquit: ומפני מה לא נאמר כי טב בשביל שלא נגמרה מלאכת המים עד יום השלישי ודבר שלא נגמר אינו במלואו וטבו. hoc eſt, at quãobrẽ nõ dicitur de ſecundæ diei opere: Et uidit quod eſſet bonum, quia nõdum erat opus aquarum, niſi tertia die perfectum: quamobrem negauit eſſe bonum, eo quod erat imperfectum. Nicolaus de Lyra, neſciens fortaſſe de binario eſſe

Binarius numerus cur infauſtus.

Hieronymi ſententiam, eam uerbo fœdiſſimo reprobauit, ſed eius confutatio ridicula eſt, itaq; iure carpitur à Burgenſi.

Producat terra.

Hebraice uerbum eſt ab herba ductũ תַּדְשֵׁא thadſe, id eſt, herbificet, ſi dicere liceret: à deſe דשא id eſt herba. Perinde ſi dixiſſet, Herbificet terra herbam. Sed quia non erat ſatis Latinum, propterea alio modo idem Latine expreſſit. quã quam Rabi Salomon, aliud uult eſſe דשא, aliud עשב. primum enim ſignificare dicit uniuerſam herbarum uiriditatem, qua terra ueſtiatur, ſecundum ipſas herbas. ſed quis non uidet hæc adeo eſſe inter ſe ſimilia, ut facile confundantur: Illud quoque inferius, faciens ſemen, Hebraice eſt, מַזְרִיעַ זֶרַע ſeminificans ſemen. ſic & inferius producat terra, Hebraice eſt הוצא, id eſt, faciat exire, quæ & alia infinita, prudentiſſime noſter Hieronymus, Latinæ phraſi accommodauit: quod & Septuaginta fecerunt in lingua Græca: quanquam hi ſint longe in fingendis, ac notandis nominibus, nobis feliciores, propterea Hebraico ſæpe accedunt propius, quàm nos.

דֶּשֶׁא

עֵשֶׂב

Erunt in ſigna & tempora.

Tempus hic non id eſt, quod à philoſophis mẽſura motus uocatur, & de quo Plato, μετ᾽ οὐρανοῦ γέγονεν ὁ χρόνος, ἵν᾽ ἅμα γεννηθέντες, ἅμα λυθῶσιν, ἄμ Tẽpus quid.

πότε λύσις αὐτῶν γίγνηται, hoc eſt, una cum cœlo conditũ eſt tempus, ut quia ſimul effecta ſunt, ſi mul & diſſoluantur, ſi qua eorꝫ futura ſit unquã diſſolutio. De hoc enim tempore intellexit infe rius cum dixit, erunt in dies & annos: ſed hic tẽ pora uocantur, dies ſtati, ac ſolennes, quos He= bræi à cõteſtatione atq; admonitione מוֹעֲדִים appellant à uerbo יָעַד id eſt, teſtatus eſt: qua= rum dierum frequentiſſima eſt mentio in ſacris literis, earum itaq; Sol & Luna indices ſunt, ad ſolis enim ac lunæ curſum, huiuſmodi dies cele brantur, ac repetuntur. Primum itaque tempus Hebraice uocatur עֵת het, ſecundum מוֹעֵד mohad. Septuaginta quoq;, non uerterunt hic χρόνους, quod tempus ipſum eſt, ſed καιρὸς, quæ eſt bene gerendarum rerum occaſio, & ut ait Pla to ἄνθος τοῦ χρόνου, id eſt, flos temporis, quòd ſit ſelectiſſimum, atq; maxime opportunum tem= pus. Hoc dictum ſit quo proprietatem Hebrai= cam explicaremus, cuius ignoratio fecit, ut ple riq; tam Græcorum quàm Latinorum, hunc lo cum, aliter quàm fas eſſet, interpretati ſint. Quo rum ſumma ſolertia non propterea, non eſt miri fice in cæteris commendanda.

Dies ſtati ac ſolennes Hebræis Mohadim dicũ= tur.

עֵת
מוֹעֵד
χρόνος.
καιρὸς.

Vt præſint.

לְמֶמְשֶׁלֶת, ut præſint, ut dominẽtur: long e melius quàm Septuaginta, qui uertunt, εἰς ἀρ= χὰς ἡμέρας, id eſt, in poteſtates diei; lumen mi= nus

nus εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς, id eſt, in poteſtates noctis. dubia enim translatio eſt, quia ἀρχὴ, & inchoa- Αρχὴ.
tionem temporis ſignificat, & poteſtatem atque imperium. Non uitarunt igitur hanc amphibo logiam Septuaginta, uolētes ſeruare integrum Hebraicum nomen, nam משלת ſignificat po- teſtatem ac ditionem. uertentibus ergo eis, εἰς ἀρχὰς ἡμέρας, non tam intelligeremus in pote- ſtatem diei, quàm in principium diei, ſic & de nocte dicendum. Præterea cur uertunt ἀρχὰς, & non ἀρχὴν, cum Hebraice ſit ſingulare, & ſen ſus non admittat ut dicamus ἀρχὰς, dominatus in plurali? quod tamen non fecerunt alibi, ut Pſal. cxxxv. τὸν ἥλιον εἰς ἐξουσίαν ἡμέρας, id eſt: Solem in dominatum noctis: cur non idem & hoc loco factum eſt, cum idem nomen ſit hic & ibi, eodem modo prolatum? Hæc autem Septua ginta æditio pleroſque apud Græcos in errorem induxit: non enim ἀρχὰς, pro poteſtate aut im- perio hoc loco ſumpſerunt, ſed pro principio: itaque aſſerunt lunam quia in principio noctis facta eſſe dicitur, fuiſſe è diametro ſoli oppoſi- tam, cum condita eſt. Neque forte ab re fuerit, ſi ipſa uerba ſubdiderimus. Lunam inquiunt, cum quarta die, Geneſi atteſtante facta ſit, in plenilunio fuiſſe neceſſe eſt, οὐδέποτε γάρ, τοῦ ἡλίου ἀνατέλλοντος, δύναται αὖ καὶ ἡ σελήνη, κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς ἤγουν ἀκρο- νύκτος ἀνατέλλειν, μὴ διαμετροῦσα τὸν ἥλιον, καὶ παν-

σελήνης ἐντεῦθεν γινομένη. εἴπερ ὑποθείημεν, ἐκ περιγεγονυίας συνόδου, ταύτην γεγενημένην. Sed hoc potuit quidem eſſe, ſed ex iſto loco non colligitur, non enim ἀρχὴ principium hic ſignificat, ſed poteſtatem, quæ amphibologia in contextu Hebraico neutiquam eſt.

Congregentur aquæ, & factum eſt ita.

In Hebræo non repetitur, & congregatæ ſunt aquæ, quæ erant ſub cœlo, ſicut neque in noſtris codicibus: ſed repetitur apud Septuaginta, apud quos totum hoc reddundat. καὶ συνήχθη, τὸ ὕδωρ τὸ ὑπὸ κάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ὤφθη ἡ ξηρά. hoc eſt, & collecta eſt aqua, quæ erat ſub cœlo, in collectiones ſuas, & apparuit arida. Annotauit igitur hoc diuus Baſilius in hexameron his uerbis: καὶ ἐγένετο οὕτως. ἀρκοῦσα αὕτη ἡ ἐπαγωγὴ πρὸς τὸ δεῖξαι εἰς ἔργον ἐλθοῦσαν τοῦ δημιουργοῦ φωνήν, πρόσκειται δὲ ἔν τισι τῶν ἀντιγράφων, καὶ συνήχθη τὸ ὕδωρ τὸ ὑπὸ κάτω τοῦ οὐρανοῦ, εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ὤφθη ἡ ξηρά. ἅπερ οὔτε τινὲς τῶν λοιπῶν ἐκδεδώκασι τῶν ἑρμηνέων, οὔτε ἡ χρῆσις τῶν ἑβραίων ἔχουσα φαίνεται. καὶ γὰρ τῷ ὄντι περιέλκει μετὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ, ὅτι ἐγένετο οὕτως, ἡ τῶν αὐτῶν πάλιν ἐπεκδιήγησις. τὰ τοίνυν ἀκριβῆ τῶν ἀντιγράφων ὠβέλισται, ὁ δὲ ὀβελὸς, ἀθετήσεως σύμβολον. Hoc eſt, & factum ita eſt, ſatis erat id dixiſſe, ut oſten

oſtenderetur) diuinam uocem opus ſtatim eſſe ſubſecutum. additum uero eſt in quibuſdam codicibus, & congregata eſt aqua, quæ eſſet ſub cœlo, in collectiones ſuas, & apparuit arida: quæ neque alij interpretes addiderunt, neque in contextu Hebraico reperiuntur. Et profecto ſuperuacanea eſt, poſt illud teſtimonium & factum eſt ita, eorundem explicatio. Et in emendatioribus exemplaribus, inuenitur totũ hoc obeliſcis eſſe deletum. Obeliſcus enim expungendi, & oblite- *Obeliſcus* terandi nota eſt, hæc ille. *quid.*

Producant aquæ.

יִשְׁרְצוּ hoc quoque Latine uerti non potuit: ſicut enim ſupra de terra dicendum fuerat, herbificet terra: ita nunc fingendum eſſet nomen, quanquam ne illud quidem reperiri poſſit. Quod enim eſt ipſi terræ herba, hoc שֶׁרֶץ ſcerez aquis. Proles ergo, ac pullulatio aqua- *Aquarum* rum, Hebraice ſcerez uocatur. Nec proprie re- *proles.* ptile ſignificat, cum repere ſit terreſtrium. Sed Hieronymus elegantius nomen inuenire non potuit: eodem enim modo piſces ſerpunt per aquas, quo reptilia per terram. Imitatus eſt quoque Septuaginta, qui & ipſi uerterunt ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἑρπετά, id eſt, producant aquæ reptilia. Hoc dictũ uelim ꝓpter eos, qui ſunt ἐν λόγοις κομψοί, ut facile etiã à ſummis uiris nõ abſtineãt,

& in leuiſſimis quoque eos carpant.

Creauit Cete grandia.

Dracones maris pſcies maximi. הַתַּנִּינִם Hataninim, id eſt, dracones. Eodem uero nomine dracones terreſtres atque marini uocantur. Neq; eñ Cete, & maximi piſces aliud in aquis ſunt, quàm dracones ac ſerpentes in terra. Quanquam igitur nomen Hebraicum draconem ſonet, tamen & piſces qui eadem forma, ac magnitudine ſint, ſignificat. Inuenimus & alibi ingentes piſces dracones uocari, ut Pſal. cxlvij. תַּנִּינִים וְכָל־תְּהֹמוֹת, id eſt, Dracones, & omnes *Abyſſis.* abyſſi: per abyſſos aquas copioſiſſimas intelligens: per dracones maximos piſces. Nam dracones terreſtres eodem loco inferius citat dicens רֶמֶשׂ id eſt ſerpentes. Eſaiæ quoq; cap. xxvij. וְהָרַג אֶת־הַתַּנִּין אֲשֶׁר בַּיָּם, id eſt, Et interficiet dracone͂ q͂ eſt in mari. Intelligiturq́; figuratè is, qui late maris imperium teneret, Tyri uidelicet, rex, aut eiuſmodi alius. Ezechielis quoque triceſimoſecũdo וְאַתָּה כַּתַּנִּין בַּיַּמִּים, id eſt, Et tu tanquam draco in aquis. Recte igitur hos dracones, Hieronymus Cete uertit, ſimul etiam Septuaginta ſecutus, qui & ipſi interpretãtur, καὶ ἐποίησεν, ὁ θεὸς τὰ κήτη τὰ μεγάλα, id eſt, Et fe- *Cete quid.* cit deus Cete grandia. Neque per Cete una eorum piſcium ſpecies intelligitur, ſed omnes grandiores piſces ſic uocantur. De qua re & Theodoritus, inquit: κήτη γὰρ, ἅπαντα τὰ γὺ τοῖς γύ

ἐνύδροις ὑπερμεγέθη καλεῖ, κἂν διαφορά τις, φαί-
νηται ἐν αὐτοῖς, ὅθεν προσέθηκε τὰ μεγάλα, id eſt, Cete enim omnia ea uocat, quæ inter aquea uaſta ſint, quanquam eorũ quoddam ſit diſcrimen, quamobrem addidit magna. *Per cete piſces grandiores.*

Creſcite, & multiplicate.

Quod Latine eſt, creſcite: Hebraice פְּרוּ peru: hoc eſt, fructificate: à nomine פרי id eſt, fructu. Idem uero eſt creſcere in animalibus, *Creſcere.* quod fructificare in arboribus. Eleganter itaq; *Fructificare.* hoc in illud mutauit, cum fructificare, non ſatis eſſet Latinum. Secutus præterea eſt Septuaginta, qui & ipſi uertunt, αὐξάνεσθε. id eſt creſcite. Vt autem intelligas, quàm uera hæc ſint, quæ hic dicũtur, & quàm à uetuſtiſſimis etiam gentibus cognita, uerba Mercurij ſubſcribam. ὁ δὲ θεὸς εὐθὺς εἶπεν ἁγίῳ λόγῳ, αὐξάνεσθε ἐν αὐξήσει, καὶ πληθύνεσθε ἐν πλήθει, πάντα τὰ κτίσματα, καὶ δημιουργήματα. hoc eſt, At deus ſtatim diuino uerbo locutus eſt, ac dixit: augeſcite cum incremento, & multiplicemini copioſe omnia condita, & opificia. Dein de generatione, tandem hæc infert, καὶ ἐπληθύνθη κατὰ γένος τὰ πάντα. id eſt; & multiplicata ſunt generatim omnia. Hæc à nobis prolata ſunt, quo cognoſceremus nihil antiquiſſimos illos de rebus diuinis ſenſiſſe aliud, quàm nos ſentiamus.

Aquas maris.

הַמַּיִם בַּיַּמִּים, id eſt, aquas in maribus: uerum erat durius. Venuſte ergo, & apposite uertit aquas maris: quod, quia lingua Gręca facilius patiebatur, non immutarunt Septuaginta: uertunt igitur ὕδατα ἐν θαλάσσαις, id eſt, Aquas in

Hebraiſmus.

maribus. Vitare enim oportet Hebraiſmum, ne in aſperam & difficilem orationem incidamus, quod enim apud illos elegantiſſimum eſt, uix apud nos poſſet audiri.

Faciamus hominem.

Dictum eſt ſupra, Hebræos conuenire nobiſcum, in exponendis hiſce uerbis. Græci enim

Triadis myſterium.

patres, quos & noſtri poſtea ſecuti ſunt, opinantur hic trinitatem innui, cum dixerit faciamus, non faciam, aut aliquid huiuſmodi, patrem ſcilicet locutum cum filio. Quam expoſitionem plures Græcorum ſequuntur, & è noſtris maxime Auguſtinus. Quidam uero Hebræorum, ut fugerent hunc ſcrupulum, dicunt deum, tum cum angelis habuiſſe ſermonem, ſicut principum moris eſt, ut quanquam ſeruos ſuos non conſulant, ſæpe tamen fit, ut aliquid facturi, eo ſermonis genere apud eos utantur. Quod & quidam Hæretici opinati ſunt, quos citat Theodoritus, eorumq; redarguit impietatem. τινὲς

μὲν

μὲν τῶν δυσωνύμων αἱρετικῶν, πρὸς τοὺς ἀγγέλους
αὐτὸν εἰρηκέναι καὶ τοὺς πονηροὺς δαίμονας, ἔφασαν,
οὐ συνιέντες οἱ ἐμβρόντητοι, τὸ κατ᾽ εἰκόνα ἡμετέραν.
id eſt, quidam execrabiles hæretici, deum cum
angelis & prauis dæmonibus tunc locutum
aſſerunt, non intelligentes id quod dicitur ad
imaginem noſtram. Baſilius de hoc, citans Iu-
dæos. οὕτω καὶ τὸ ἐχθρὸν τῆς ἀληθείας γένος ἰουδαϊ-
κὸν, στενοχωρούμενον, πολλά φασιν εἶναι τὰ πρόσωπα,
πρὸς οὓς ὁ λόγος γέγονε θεοῦ. τοῖς ἀγγέλοις γὰρ λέγει
τοῖς παρεστῶσιν αὐτῷ, ποιήσωμεν ἄνθρωπον. ἰουδαϊ-
κὸν τὸ πλάσμα, τῆς ἐκεῖθεν εὐκολίας τὸ μυθολόγημα. ἵνα
τὸν ἕνα μὴ δέξωνται, μυρίους εἰσάγουσι. καὶ τὸν υἱὸν
ἀθετοῦντες, οἰκέταις τὸ τῆς συμβουλίας ἀξίωμα πε-
ριάπτουσι. καὶ τοὺς δούλους ἡμῶν, κυρίους ποιοῦσι τῆς
ἡμετέρας δημιουργίας. id eſt, Sic & Iudæi, genus
hominum ueritati inimicum, nō ualentes aliam
afferre cauſam, aſſerunt multas eſſe perſonas,
quibus cum deus locutus fuerit: nam aſtanti-
bus ſibi angelis dixiſſe, faciamus hominem.
Iudaicum ſanè commentum, et illius nationis
ad mentiendum propenſę fabula: id ſcilicet dant
operam, ut uno repudiato, infinitos admittāt: &
reiecto filio, famulis conſulendi tribuant autori-
tatem. & eos qui nobis ſeruitute pares ſunt, no-
ſtræ creationis dominos efficiāt. Hoc refellit &
Gregorius theologus, abſurdumq́; eſſe dicit, ut
deus cū angelis ſic loqueretur. Alij eorū perple
xi, dubijq́; ſunt, ne quis hinc πολυθεΐαν ethnicorū,
aut

aut trinitatem Chriſtianorum eliciat: eamq́ ob rem aliam interpretationem excogitarunt, ut dicerent deum ſecum tum locutum fuiſſe, de quibus idem Theodoritus. ἰουδαῖοι δὲ εἰς ἑτέραν ἐξώκειλαν παραφροσύνην. φασὶ γὰρ πρὸς ἑαυτὸν εἰρηκέναι τὸν τῶν ὅλων θεὸν, ποιήσωμεν ἄνθρωπον, ἵνα μίμησιν τὰς τῶν μεγάλας πεπιστευμένων ἀρχάς. καὶ γὰρ ὕπαρχοι καὶ στρατηγοὶ, πληθυντικῶς εἰώθασι λέγειν τὸ κελεύομεν, καὶ γράφομεν, καὶ προστάττομεν, καὶ ὅσα τοιαῦτα, καὶ οὐ συνεῖδον οἱ παραπλῆγες, ὡς ἑνικῶς τὰ πλεῖστα λέγει ὁ θεός. Hoc eſt, Iudæi uero alia dementia præcipitati ſunt: aſſerunt enim ſecum dixiſſe deum, faciamus hominem: quemadmodum ſolent hi qui ſummis funguntur magiſtratibus: nã Prætores, ac Tribuni ſub numero plurium ſolent dicere, imperamus, ſcribimus, iubemus, & id genus. dementes profecto, qui non intellexerint deum ſe re ſemper ſingulariter loqui. Hæc ille, citatq́ innumera exempla, ut illud, Finis omnis carnis uenit coràm me. & illud, Non erũt tibi dij alij præter me: & alia. Inuenies autem uerißimum eſſe ita ſentire Iudæos, ut ait Theodoritus, ſi legeris hoc loco Auen Eſdra. Sed nónne probabilius eſt, quod attulerũt noſtri? perperam enim & ineptiſſime Iudæi poſt CHRISTI aduentũ ſcripturas interpretati ſunt, ut paßim in eorum ſcriptis uidere licet. Alij quoq; ad philoſophorum placita, alij ad aſtrologorum eas torquere conati ſunt. Eorũ itaq; cõmenta, puerilesq́ nugæ nihili ſunt

Deum de ſe ſingulariter loqui.

ſunt faciendæ, ſed autoritati potius ſanctiſſimorum doctiſſimorumq́ue patrum ſtandum, qui & diuinitus ſunt locuti, & eorum mentes omni lynceo erant acriores.

Ad imaginem noſtram.

בְּצַלְמֵנוּ id eſt, in imagine noſtra: nihil refert quod prępoſitio mutata ſit: ſic enim erat Latine dicendum, ut & Septuaginta fecerunt, qui, in, uerterunt, in πρὸς, ad. Quæ à Platonicis nume- πρὸς.
ratur inter cauſas exemplares, eamq́ue appellant πρὸς ὅ. id eſt, ad quod. Notat Rabi Moſes, in ſuo More hanibchim צֶלֶם, id eſt, imaginem, hic ſi- צֶלֶם
gnificare imaginem ſubſtantialem, quam philoſophi εἶδος, aut ἰδέαν appellent, non illam quæ εἶδος.
lineamentis, atque coloribus exprimitur. eam ἰδέα.
enim appellari תֹּאַר thoar, id eſt, corporis qua- תֹּאַר
litatem. Propterea ad imaginem diuinam factus homo dicitur, hoc eſt, quatenus ad ipſam dei in- *Homo factus*
telligentiam ac rationem ſubſtantiamq́ue ſpectat, *ad imaginem*
ad cuius ſimilitudinem effectus homo eſt, quòd *dei.*
homo in ipſa ratione, atque intelligentia homo ſit. Quam opinionem refert Plutarchus etiam Homeri fuiſſe. Idem poſtea ſenſit & Socrates, quem Marcus ſecutus, pronũciauit corpus eſſe quaſi animi receptaculũ. Sic & Epictetus Stoicus, & eum ſecutus Simplicius. Syriani quoque de ea re hæc uerba ſunt ὁ νοῦς ὁ ἐν ἡμῖν, ἄνθρωπός ἐστιν ὁ κυρίως, id eſt, mens quæ in nobis eſt,

proprie

Homo, ratio, intellectus, mens.

proprie homo eſt. Quia igitur homo, id eſt ratio, & intellectus humanus ad imaginem intellectus diuini factus traditur, inepte certe eum locum Manichæi, atque Gentiles intelligebant, credentes id de corporea imagine dici, nosq; impietatis reos agentes, cum is ſenſus & à ſacris ſcripturis, & ipſa natura plurimum abhorreret. Quamobrem iuſte ab autore Latino carpitur Epicurus, qui hanc hominis cum deo ſimilitudinem in corporeis lineamentis ponebat, apud quem hæc ſunt: Ad ſimilitudinem enim deo propius accedebat humana uirtus quàm figura. Factum autem hominem ad imaginem dei teſtatur & ipſe Mercurius dicens. ὁ δὲ πάντων πατὴρ ὁ νοῦς, ὢν ζωὴ καὶ φῶς, ἀπεκύησεν ἄνθρωπον, αὐτῷ ἴσον. οὗ ἠράσθη, ὡς ἰδίου τόκου, περικαλλὴς γὰρ ἦν, τὴν τοῦ πατρὸς ἔχων εἰκόνα. Hoc eſt, Pater autem omnium mens, cum uita eſſet & lumen, peperit hominem ſibi ſimilem quem amauit tanquam propriam prolem, erat enim pulcherrimus, cum paternam teneret imaginem. Et paulo inferius. φῶς καὶ ζωὴ ἐστὶ ὁ θεὸς, καὶ πατὴρ, ἐξ οὗ ἐγένετο ἄνθρωπος. id eſt, lumen, & uita eſt deus & pater, ex quo homo effectus eſt. Pſellus in Chaldaicis oraculis aut ſententijs, de hac re etiam ſcribit fuiſſe, & Chaldæorum eam opinionem. ὥσπερ ἡ μωσαϊκὴ βίβλος, κατ' εἰκόνα θεοῦ πλάττει τὸν ἄνθρωπον, οὕτως καὶ ὁ χαλδαῖος, τὸν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦ

κόσμον φησὶν σύμβολα ἐν κατασπεῖραι ταῖς ψυχαῖς, τῆς ἑαυτοῦ ἰδιότητος, id eſt, Quemadmodum liber Moſis ad imaginem dei fingit hominem, ſic & Chaldaica hæc ſententia pronunciat, mundi huius opificem & patrem, ſuæ ipſius naturæ quædam ſymbola animis humanis inſeruiſſe. Proclus etiam, inter Platonicos celeberrimus, hoc modo de ea re ſentit *ὁ ἐν ἡμῖν νοῦς, τοῦ πρώτου νοῦ εἰκών*. Hoc eſt, Mens quæ in nobis eſt, eſt imago primæ mentis. Niſi forte aliud ſentire uideatur: nam primam mentem, nõ ſummum deum, ſed Saturnum eſſe fabulantur. Idem & apud eundem ſcriptorem quem modo citauimus extat, qui in legibus ait: Eſt igitur homini cum deo ſimilitudo. Alibi quoq; ſcripſit noſtrũ animum, diuinũ eſſe ſimulachrum. Quod igitur in ſacris literis traditur, ne gentilibus quidem ſapientioribus erat abſconditũ. Vt hinc facile intelligas, quanta ſit ſacrarum literarum maieſtas, ad quas qui propius acceſſerunt, cæteris ſapientiores apud gentes habiti ſunt. Eam diuinã ſimilitudinẽ, quanq; in animo ſita ſit, poſſunt tamen homines facile amittere, ſi ſcelerate & impure uixerit. ideo Gregorius Nyſſenus, in animi expiatione eam poſitam eſſe aſſerit dicens. hæc inquit ſimilitudo, eſt *καθαρότης, μακαριότης, ἀπάθεια, κακοῦ παντὸς ἀλλοτρίωσις, καὶ ὅσα τοιούτου γένους εἰσίν*, id eſt, Puritas, beatitudo, carere affectibus, ab omni prauitate eſſe ſeiunctum, & id genus alia.

Prima mens.

Animus humanus ſimulachrum dei.

Cui

Cui conſone fatetur & Empedocles, homines probos eſſe dei ſimillimos, & poſt uitam fieri deos, dicẽs, ἔνθεν ἀναβλαστοῦσι θεοί. id eſt, poſt hãc uitam inquit, uiri ſapientes, dij efficiuntur, & quaſi repullulant. Eſt autem & illud obſeruandum, diuinis patribus noſtris, alijs quidẽ uiſum eſſe idem eſſe ad imaginẽ & ſimilitudinem, alijs autem aliud. Apud interpretem Gregorij. καὶ τῷ μὲν ἁγίῳ Κυρίλλῳ, τὸ αὐτὸ καὶ ἓν εἶναι δοκεῖ τὸ κατ᾽ εἰκόνα, καὶ καθ᾽ ὁμοίωσιν. τοῖς δὲ λοιποῖς θείοις πατράσιν κατὰ εἰκόνα μὲν τὸ νοερὸν, καὶ αὐτεξούσιον, καὶ τὸ ἀρχικόν. καθ᾽ ὁ μοίωσιν δὲ τὸ ἐν ἀρεταῖς τέλειον, ὡς ἐφικτὸν ἀνθρώπου φύσει, ἀρεταὶ γὰρ οἱονεὶ χαρακτῆρες τῆς θείας ὑπάρχουσι φύσεως. id eſt, Et ſancto quidẽ Cyrillo idem uiſum eſt, eſſe ad imaginem & ſimilitudinem: cæteris autem diuinis patribus aliud, ut ad imaginẽ ſignificet ipſam intelligendi uim, & ipſius intellectus libertatem, & imperium: at ad ſimilitudinem referri ad uirtutes, quantum natura datur ad eas homini attingere. Nam hæ tanquam ſimilitudines diuinæ naturę ſunt. mitto etiam ſententiam Chryſoſtomi, Auguſtini, & aliorum, quia infinitæ propè ſunt.

Ad imaginẽ, & ad ſimilitudinem, an idem.

Hominem.

אָדָם Adam. Varia uero eſt hominis etymologia tam apud Græcos, quàm Hebræos ac Latinos. Primi enim uocũ inuentores, non eandem rem ſpectabant, Itaq; is, qui apud Græcos finxit nomi

Hominis uaria etymologia.

nomina,ſiue deus,ſiue quiuis alius,non idem animaduertit, quod & is qui Hebræis appellationes notauit.Græce enim ſi Platoni credimus, homo ἄνθρωπος uocatur,quod os ſublime teneat, ſurſumq́ aſpiciat.ab ἄνω ſurſum,& ἀθρῶ,aſpicio. Si autē homo Latine ab humo dicitur,conuenit cū etymologia Hebraica, ab adama enim,id eſt, humo,Adam dictus eſt:q̃q́ Ioſephus ab edom hoc eſt rubro id nomen duci putet:fictum enim eſſe hominē in agro Damaſceno,eamq́ terram,è qua compactus fuerit, rubram extitiſſe.Quod tametſi non improbo,ſacræ tamen literæ docēt, ab adama,dictū eſſe Adam.Veriſſima igitur hominis,ac maxime ad hominis proprietatē accedēs etymologia erat,ut à terra uocaretur. Deus enim,more figulorꝫ his literis docētibus, hominem luteum prius finxit,omni ſenſu,omni motu carentem,cui cū inſpiraſſet, repēte animatus eſt.Igitur ſi id potiſſimū ac maxime memorabile dum efficeretur homo cōtigit,ut prius fuerit terreus,honeſtiſſima fuit eius appellatio, ut Adam quaſi terreus uocarēt.Vt ergo humanū corpus è terra ductū factumq́ eſt, ita nomen hominis,à terræ nomine duci par erat.Adam igitur nō eſt nomen illius primi hominis propriū, ſed totius ſpeciei humanæ.Ideo utrūq́ ſexū complectitur: dicetur enim inferius cap.5. in die qua creauit deus hominē,ad imaginem dei fecit illū, maſculum & fœminam creauit eos.Hebræi quoq́ pro

ἄνθρωπος. Homo. Adam.

Adam non propriū nomen,ſed ſpecificum.

e eo

eo qđ nos dicimus,homo animal rationale:ipſi, Adam chai medaber. Quapropter obſeruanda eſt phraſis Hebraica,qua & Græcos inuenio aliquando uti. Sicut enim Græci frequẽter dicũt, ἰατρῶν παῖδες, ἰνδῶν παῖδες. id eſt, medicorꝶ filij, Indorꝶ filij: ipſos medicos, ipſosq́ꝫ Indos intelligentes,non eorꝶ filios: ſic & Hebraice homines appellãtur bene Adam,hoc eſt filij hominis,uidelicet genus humanũ. In euãgelio ergo,cũ deus appellat ſe filiũ hominis,idem eſt ac ſi uocaret ſe hominẽ,neq́ꝫ aliud ibi ſuſpicandũ eſt: eſt enim locutio Hebraica: neq́ꝫ enim ſe filiũ hominis uocabat,quòd ex Maria natus eſſet, quãq́ꝫ illud eſſet ueriſſimũ: ſed ꝙ figurã ac naturam geſtaret humanam,& ꝙ uere eſſet homo. Filius itaq́ꝫ hominis,id eſt homo. Vt enim elegãtiſſime quis apud Hebræos loqueretur, ſi omnes homines filios Adam diceret,ita in ſingulari quoq́ꝫ homine uenuſte id fieret. Hanc phraſim & ad loca Hebræi accõmodant: appellant enim filios orientis eos, qui ad ortum habitant. Filiũ pacis,filiũ timoris, filium mendacij. De quibus nos alibi copioſius.

בְּנֵי אָדָם Filij hominis,locutio Hebraica.

Qui autem frigidam expoſitionem Auguſtini huius nominis Adam appellãt,quòd is ſanctiſſimus,ſapientiſſimusq́ꝫ uir, Adam putet dici, qđ per has quatuor literas, omnes mũdi partes intelligamus: per a ἀνατολὴν,per d, δύσιν, aliud a, ἄρκτον, ultimam μεσημβρίαν: miror cur ijdem non taxarint & Cyprianũ,qui ante Auguſtinũ hoc idem

Defenditur Auguſtini interpretatio nominis ADAM.

idem tradidit: qui & illud addidit, ideo quatuor mundi partes eo nomine comprẽdi, q̃ ex omnibus mũdi cardinibus terra illa ſumpta ſit, è qua fictus Adã eſt. Si hæc itaq; frigida ſunt, cur eodẽ modo non frigent omnia, quæ à Platone in Cratylo ſcripta ſunt? cur & Varronis etymologiæ nõ frigebunt? qui etiã conatur nominibus Græcis etymon Latinũ accõmodare. In qua re maxime reprẽditur à Seruio Donatus, q̃ is uellet Lenæum Bacchũ dici, à leniendo animo. Mira igitur eſt hoꝝ hominũ impudentia, qui pluris unã Ciceronis uoculã facerẽt, q̃ quicquid diuini illi homines dixerint: quoꝝ, ut eſt maxima ſanctitas & eruditio, ita maxime à uaniſſimorũ hominum latratibus tuta. Hos certè nunq̃ ſatis demirari potuimus: qui ſi uel minimã labeculã apud ſanctiſſimos illos uiros repererint, miras excitãt tragœdias: Clamant, uociferantur, ingemiſcunt errorem, lachrymas ſe cõtinere non poſſe proteſtantur, dicunt eos in alio uerſari mũdo. Idq; nõ alia gratia fit ab eis, quàm ut ſummis uiris detrahẽdo, gloriolam quandã, cuius auidiſſimos eos eſſe, eorum ſcripta proclamant, adipiſcãtur. Vbi igitur modeſtia illa Chriſtiana, quam in alijs tantopere deſiderant ipſi omnium egentiſſimi? Hoc ne eſt, prodeſſe poſteritati, & nõ magis obeſſe? cui ſuæ maledicentiæ ipſi præclara relinquent exempla? Quæ igitur eſt hæc tam inaudita, tam inſolita barbaries? Vbi hoc hominum

genus ortum,educatumq́ eſt? num apud Chri-
ſtianos,non magis ad Hyrcanas ſyluas,& ſcopu
los Caucaſcos? Vtri efferaciores, ipſi an Tyba-
reni illi,ac Derbices,qui patres mactabāt, e ſco-
puliſq́ præcipitabant? At ipſi omnes ordines,
omnem ſexū & ætatem defœdarunt, crudeliter
lacerarunt,immaniſſime dilaniarunt.Hoc ne eſt
eſſe Chriſtianū? an nō magis plusq́ Turcam,ac
Sarracenū? Vſi ſunt fateor etiam ſanctiſſimi uiri
reprehēſionibus,etiā Apoſtoli,etiā CHRISTVS
at quanta cum modeſtia,quanta cū lenitate etiā
profanos,& deo aduerſantes caſtigabant? quàm
humane Origenes reprendit Celſum? Baſilius
Eunomium,ac reliqui.At hi Chriſtianos ipſos,
diuos ipſos,quāta cū ignominia,quibus ſannis,
quibus ſcommatis carpūt,allatrant,ſubſannant?
Pudet,pfecto quoties in eorꝫ ſcripta incidimus,
in quibus nullū Chriſtianæ pietatis apparet ue-
ſtigium,ſed omnia ethnicis oſtētationibus,uiru-
lentijs plusq́ Iudaicis ſcatēt:Omnia uano ſtrepi
tu,uaniſſimis iactationibus reſonāt,& quod mi-
ſerius,cū ætate creſcit delyriū,ac tunc inueniun
tur deteriores,quādo & diuina minitāte Neme-
ſi,& toto orbe terrarū in eos uociferante,debue-
rant reſipiſcere,& præteritæ ætatis errata recan
tare.Sed hi,ne cū Phrygibus quidē uolunt ſerò
ſapere. Quid ergo de his poſteritas dictura ſit,
ipſi uiderint. Nos & ſanctitatē, & eruditionem
ſummorꝫ uirorū ſemper admirabimur:quorum
utinam

utinam ſanctimoniam,ac pietatē aſſequeremur,
etiam cum imminutione noſtræ eruditionis. Vt *Eruditio abſ*
enim eruditio optima quædā res eſt, ſi pietati ſit *q; pietate pe*
coniuncta,ita certe peſtilentiſſima, ſi ſit ab ea ſe- *ſtilens.*
iuncta. Non eſt ergo quòd de eruditione glorie-
mur,in qua ſiue æquemus, ſiue ſuperemus diui-
nos illos uiros,ſanctitate certe ſumus adeo infe-
riores,ut ſine lachrymis referri non poſſit. Nos
certe dum nihil neſcire uideri uolumus, in fla-
gitioſiſſimas oſtentationes incidimus, à quibus
omnes boni uiri abhorruerunt.

CAPVT. II.

Perfecti ſunt cœli.

Sicut in principio trāſtulit, creauit cœlum &
terram:ita nūc fortaſſe uertendū fuerat, per-
fectum eſt cœlum:Cœli enim nomē apud He-
bræos plurale eſt, nunꝙ ſingulare:quod uel ex
Hebraiſmi proprietate eſt,ut pleraqꝫ alia quæ in
plurali declinant̄,ut maim, id eſt aquę, & alia id
genus:uel certe myſteriū cōplectitur. non enim
unum tantū cœlum innuere uidentur ſacræ lite
ræ,ſed plures uel angelos, uel quancunqꝫ aliam
ſubſtātiam. Sunt enim qui naturam angelicam, *Cœlū in ſo-*
quam Platonici νοερὸς ϗ νοητοὺς appellāt,cœlos *lis ſacris li-*
interprentur. Atqꝫ propterea factum eſt,ut in ſa *bris plurali-*
cris tantum libris inueniatur cœli appellatio in *ter inueniri.*

numero plurium: neq; enim uſque in aliјs libris, cœlos reperies: ſicut neq; apud Græcos οὐρανοὺς. Primi itaq; Septuaginta apud Græcos, cœlum in plurali ædiderunt: uolueruntq́;, aut myſteriũ, quod ea uoce continebatur, exprimere, uel ſtilum ac modum Hebraicum ſeruare: perinde ſiquis tenebras Latine Græce uerteret σκότη. Vtrunq; certe uoluit oſtendere Hierony. dum ſupra eandem uocem per ſingulare, hic per plurale uertit: quòd autem per cœlum aliud etiam intelligamus, teſtatur Theodoritus hoc loco ſic. μετὰ τὰς ἀοράτους καὶ νοερὰς οὐσίας, οὐρανὸν ὁ θεὸς κατασκευάζει, εὐθὺς μετὰ τῆς γῆς, οὐ τὸν ὁρώμενον. δευτέρα γὰρ οὗτος ἡμέρα γίνεται. ἀλλὰ τὸν ἀνωτέρω, ὃν ὁ δαβὶδ οὐρανὸν οὐρανοῦ καλεῖ. id eſt, Poſt inuiſibiles, & intelligibiles ſubſtãtias, deus ilico cœlum conſtruit unà cum ipſa terra, non hoc quod uidetur, nam ſecunda die id conditum eſt, ſed ſuperius quoddam, quod Dauid, cœlum cœli uocat. Idem ſentit etiam Baſilius, & Origenes, qui primus eius ſententiæ autor uidetur fuiſſe.

Duos tantum cœlos eſſe.

Hoc idem copioſe oſtendit & Theodorus. Videtur autem is neq; literas Hebraicas ignoraſſe, qui & duos tantum eſſe cœlos uult, ſupremum omnium ut nos paulo ante diximus, & firmamentum. Præter hæc fabulas eſſe cenſet, etiam pietati aduerſantes, quæ de pluribus cœlis ab aliјs dicta ſunt. Quod neſcio an propter Chaldæos dixerit, qui ſeptem aſſerebant firmamenta, ut

ta, ut nos ſupra oſtendimus. Quanquam hoc idem multi ex noſtris ſint opinati. Albertus refert tanquam noſtorum theologorum ſit ſententia, eſſe ſeptem cœlos, aërium, ætherium, olympium, igneum, firmamentum, aqueum, empyrium, id eſt, cœlum angelorum: uerum hæc neſcio an fabuloſa ſint, licet & Beda idem ſentiat. Opinio uero Chriſtianorum de cœlo empyrio non tam noſtra uidetur eſſe, quàm uetuſtiſſimarum gentium, ut modo diximus, præſertim Chaldæorum, qui ſeptem corporeos mundos numerantes, principatum tribuebant mundo empyrio. ſic enim Pſellus de Chaldæis ut ſupra citauimus. ἑπτὰ φασὶν σωματικοὺς κόσμους, ἐμπύριον ἕνα καὶ πρῶτον. Hoc autem primum cœlum fortaſſe eſt de quo ſentit Theodoritus, dum primum quoddam cœlum fuiſſe aſſerit, alterum autem poſt ipſum, hoc quod firmamentum appellatum eſt. De quorum diuerſitate ſic ſcribit. ἔδει τὸ διάφορον γνῶναι. ὁ μὲν γὰρ πρὸ τοῦ φωτὸς, ὁ δὲ μετὰ τοῦ φωτός, καὶ ὁ μὲν οὐκ ἔκ τινος, ὁ δὲ ἐξ ὑδάτων. Neceſſe eſt inquit, quid inter utrunque cœlum interſit cognoſcere, cum primum ante ipſam lucem conditum ſit, ſecundum unà cum ipſa luce. & illud quidem ex nihilo, hoc autē ex aquis. Quod autem incredibiliter adiuuat ad cognoſcendā cœli naturam eſt, nam cœlum appellatur Hebraice שָׁמַיִם shamaim, ab es, quod eſt ignis, & maim

Cœlum empyreum.

שָׁמַיִם

Cœlum ex aqua & igne conſtat.

maim aquæ: ex aqua enim & igne ipſum conſtare, uidentur ſacræ literæ innuere. Quod non modo Hebræis, ſed etiam ſanctiſſimis illis patribus Græcis placuiſſe uidemus. ſicut modo Theodoritus, & paulo ante aſſerebat, quod uult maxime per illud innui, fiat firmamentũ in medio aquarum. Seuerianus etiam in eadem eſt ſentẽtia, cuius uerba ſubſcribam. τὸν οὐρανὸν δὲ, οὐ τὸν ἐπάνω, ἀλλὰ τὸ ὁρώμενον, ἐξ ὑδάτων ἐποίησεν ὁ θεὸς, πήξας ὡς κρύσταλλον. id eſt, cœlum autem non ſupremum illud, ſed iſtud quod oculis patet, ex aquis fecit deus, ipſum coagmentans inſtar cryſtalli. Ex quibus etiam uerbis licet animaduertere, falſò atq; imprudẽter numerari à quibuſdam theologis recentioribus cœlum cryſtallinum, inter alia firmamenta, ut quaſi unum à reliquis ſeparatum ſit, idem enim Seuerianus ait, ἐπάγη γὲ μέσω τῶν ὑδάτων, πῆγμα κρυσταλλῶδες ὁ οὐρανός, id eſt, coaluit inter medias aquas quædam inſtar cryſtalli cõſtipatio, firmamentum igitur & cryſtalleum cœlũ, inſcite ab inuicẽ ſeiungũtur, cum idem ſint etiã teſtimonio Hebræorũ, atq; Græcorum, ipſa quoq; atteſtante ueritate. Qui ergo apud nos tot cœlos numerãt, uideant ne in gentiliũ fabulas incidãt, & in eã reprẽſionẽ, qua hoc loco uſus eſt ſanctiſſimus, doctiſſimusq; Theodoritus. Poteſt etiam shamaim, iuxta Hebræos illud etymon recipere, à sham שָׁם hoc eſt, ibi, & maim aquis, quòd ibi ſint aquæ, eritq; prope idẽ

Cœlum cryſtallinum & firmamẽtum idem.

ueriloquium cum ſuperiore. His tot teſtibus acclamantibus, ipſa quoq; uoce admonēte diuina, cognoſcimus delyrantium hominum hallucinationē fuiſſe, & noua reperire cupientium, cœlo quintam eſſentiam tribuere. Quod inuentū nō tam ueritati aduerſatur, q̄ alijs etiā philoſophis, præſertim Platoni, qui ab antiquiſſimis theologis cœlum ex elementis igne præſertim factum, & didicit, & illuſtriſſima uoce pronūciauit. Quo magis carpendus eſt Proclus, qui bene ſentientē philoſophum conatur alienis delyrijs implicare. Qui & illud optime nobiſcum ſentire uidetur, ut cœlum aſſerat corruptibile quidem eſſe, accepiſſe autē à deo ὥσπερ κτητὴν ἀθανασίαν, id eſt aduenticiam immortalitatem.

Cœlum eſſe quintā eſſentiam, falſum eſt.

Et omnis ornatus eorum.

וְכָל צְבָאָם, id eſt, omnis militia eorum. zauà igitur Hebraice, non ornatum proprie ſonat, ſed militiam aut exercitum, & quod Græce eſt στρατιὰ, ſicut in eccleſijs canitur, dominus deus ſebaot, id eſt exercituum. Quo epitheto maxime utuntur ſancti prophetæ. Hieronymus autem putauit hoc loco ornatum eſſe uertēdum. Phraſis enim & conſuetudo Hebraica eſt, ut in ea lingua, uniuerſa ſtellarum multitudo, militia, atque exercitus appelletur. propterea militiā cœli adorare prohibentur Hebræi, id eſt ſtellas ipſas. Cœli ergo ornatus ſunt ipſa ſydera, totuſq; cœli ap-

צָבָא

Στρατία.

Militia cœli quid apud Hebr.

Ornatus cœli.

paratus,atque opificium. Quod ut facilius per-
ciperetur,Hebraica loquendi conſuetudine di-
miſſa, exercitum uertit ornatum, quod tamen
non fecit alibi:ſimul etiam Septuaginta ſecutus
eſt,qui & ipſi uertunt κόσμος αὐτῶν, id eſt, orna-
tus eorum. Vitarunt nimirum & ipſi Hebraiſ-
Dominus exercituũ deus, cur dicitur.
mum.Cũ ergo deus à prophetis dominus exer-
cituum uocatur,innuunt eũ cœli, cœleſtiumq́
ſyderum autorem ac parentem eſſe. Etiam & il-
lud myſtice ſignificant,quòd ſit dominus ange-
licæ multitudinis,qui in diuinis literis appellan
tur etiam militia,ſiue exercitus cœleſtis.Ac prę
ter alia teſtimonia,in euangelio legitur, facta eſt
cum eo multitudo cœleſtis exercitus:hęc inquã
omnia innuuntur eo nomine à prophetis. Itaq;
Militia cœli.
militia cœli,tam omnes ſtellæ,quàm uniuerſa an
gelorum multitudo uocatur: ſicut etiam ſcribit
quodam in loco Hieronymus.

Ab omni opere ſuo quod patrarat.

מִכָּל מְלַאכְתּוֹ ab omni opere ſuo in ſingu-
lari.At Septuaginta per plurale ædiderũt, ἀπὸ
πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ, id eſt, ab omnibus ope-
ribus ſuis.Nihil uero id refert.Quanquam aper
te intelligam, unde factum ſit, ut Septuaginta
per plurale uerterint. Vltimum enim tau huius
nominis,uidetur eos fefelliſſe.Eſt enim ea litera
apud Hebræos finalis nominum maſculinorum
pluralium,interpoſita uau.ut צְבָאוֹת zebaoth.

Verũ

Verum hoc loco ea litera non eſt. Quod itaque ſingulare erat, putarunt illi eſſe plurale. Conſimilis error etiã ſupra deprẽditur, qui מִמְשֶׁלֶת memsheleth, putarũt plurale eſſe. Itaq; & illum locum uerterunt ἀρχὰς, id eſt, imperia, potentias, idem frequentius reperitur. Neq; exiſtimãdum eſt, eos alios codices habuiſſe, cum æditio Chaldaica per ſingulare idem nomen efferat, עֲבִידְתֵּיהּ, id eſt, opere eius, uel ſuo. Noſtra quoque interpretatio clariſſimum ad id afferat teſtimonium. Quod inſuper erat Hebraice עָשָׂה, id eſt, fecit, ipſe uertit patrarat.

In die ſeptimo.

Ex hoc loco poſſunt corrigi codices Græci, quorum plures habẽt, καὶ συνετέλεσεν ὁ θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτῃ, τὰ ἔργα αὐτοῦ, id eſt, cõpleuit deus in die ſexto opera ſua. ſeptimũ habet Hebraica ueritas וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ, id eſt, & cõpleuit deus in die ſeptimo, om̃e opus ſuũ. Quod autẽ uetuſti codices Græci ita habuerint, indicio ipſi interpretes Græci ſunt, q̃ eodẽ modo citãt eũ locũ. Theodoritus: καὶ συνετέλεσεν ὁ θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτῃ. & quæ ſequuntur apud ipſum. Theodoritus quoq; eo modo interp̃tat̃, ut uſq; ad ſextam diẽ deus operatus narraretur, ſabbato aũt quieuiſſe. Sed idẽ eſt ſi uel in ſexto, uel ſeptimo opus perfectũ dicamus. Certũ ſiquidẽ eſt in ſeptimo nihil effectum fuiſſe, ſed ſex illis die

Græcorũ codicum erratũ, ſexto pro ſeptimo habentium.

diebus tantū. Quod ergo in die ſeptimo deus opus ſuū perfeciſſe dictus ſit, hoc innuit in ipſo ſabbato ceſſatum eſſe, ut tamen in eo nihil operis prius fuerit inchoatum. A Septuaginta autem dicitur deus ſexta die quieuiſſe, quippe qui eadem die omnia abſoluerit. Quod etiam exponitur ab Auen Ezra, & ceſſauit, inquit, ab omni opere ſuo, quod fecerat ſcilicet ביום הששי טרם השבת, id eſt, in die ſexto, ante ſabbatum. Annotatur is locus etiam ab Hieronymo.

Deus ceſſauit ab opere die ſexto.

Iſtæ ſunt generationes.

תּוֹלְדוֹת eſt autem nomē ductum יָלַד, Hoc eſt, genuit: ſignificatq́ natiuitatem, generationem, uel cognationem, ac familiam. Septuaginta uerterunt αὕτη ἡ βίβλος γενέσεως, id eſt, iſte eſt liber generationis, quod nō eſt in Hebraico: non enim dicitur iſte eſt liber, ſed ut uertit Hieronymus, iſtæ ſunt generationes. Arbitror autem à librarijs eſſe additum, iſte eſt liber, ex quinto capite, ubi ſcribitur זֶה סֵפֶר תּוֹלְדוֹת, id eſt, iſte liber generationum. Vel fortaſſe fecerūt ipſi Septuaginta, ex illo loco explicantes iſtum. Sed cur hæc minima annotamus? quod autem uerterunt Septuaginta generationes, non generationem, ut Hebraice eſt, & ut tranſtulit Hieronymus, ex eo crediderim contigiſſe, quia cum illi biblia ſine punctis uterentur, ut infinitis pene cōiecturis deprenditur, & ut ſæpe nos monſtra

ſtraturi ſumus, fortaſſe eandem dictionem legerunt tholedoth, quæ pluralis eſt, uel tholedath in cōſecutione, quæ ſingularis eſt. Sic enim ſcribitur ſine uocalibus תולדת ſine cholem: atq; ita factū ut plurale ſingulare effectum ſit: quod ut minimi momenti eſt hoc loco, ita alibi plurimi referret. Satis eſt autem nunc cauſam uarietatis oſtendiſſe: Videbimus enim quàm utile fuerit alibi, id à nobis eſſe animaduerſum.

Et omne uirgultum agri.

Tam Hieronymus, quàm Septuaginta nomē atque etymon Hebraicum exprimere uoluerūt, uirgultum enim in ea lingua appellatur יֶרֶק ierec: à iarac, id eſt, uiridi. Atq; ierech proprie uirorem aut uiriditatem ſonat. Omne igitur quod uiride eſt, ſiue in herbis, ſiue in plantis, ierec nuncupatur. Quod optime reddiderunt Septuaginta, πᾶν χλωρὸν ἀγρῷ, id eſt, omne uiride in agris: noſtra uero uox non totum id attingit, quippe cum uirgultum, magis de plantis quàm de herbis dicatur. Alibi tamē uertit Hieronymus ירק uirens, Septuaginta imitatus.

In die qua fecit Deus.

יְהוָה אֱלֹהִים, id eſt dominus deus. Atq; hic primum additur nomen tetragrammaton, id eſt quatuor literarū, quod ineffabile eſt, neq; ullis *Tetragrammaton, ineffabile.*

eſt

ullus eſt hominũ, qui ipſum uel audeat, uel poſſit proferre. Sunt quatuor literæ, quæ quid ſonent, nemo nouit hominum. Profertur autem ab Hebræis alieno ſono ſcilicet Adonai, cum tamen ea nominis tetragrammaton uox minime ſit. Quod nomen ut diuiniſſimum eſt, ita ad uarias & execrabiles ſuperſtitiones ab Hebræis, gente omnium ſuperſtitioſiſſima trahitur. Omittitur autem hic & ab Hieronymo & Septuaginta, forte ea inductis ratione, quod duo diuina nomina idem polleant: tam enim primũ, quàm ſecundum ſonat deum. Nam quod Hebraice eſt Adonai Eloim, Latine & Græce deus deus diceretur. Cur uero uerterent nomen tetragrammaton, cum nulla neq; Græca, neque Latina uoce exprimi poſſit? quòd ſi Eloim deum interpretari uoluerimus, nomẽ tetragrammaton quo nomine exprimemus? Hæc itaque cauſa eſt cur & à Septuaginta, & Hieronymo id nomen uerſum non ſit, licet alibi dicant dominus deus: cũ id etiam nihil ad ſignificationem faciat. Cur autem hoc primum loco additum ſit, cum taceatur ante ubiq;, uaria dicuntur ab Hebræis, quæ à nobis conſulto omittuntur, eo quòd aliò tendimus. ſolum quod Auen Ezra, ait proferamus:
ודע בימתפס וק הראשין עד לשעות הזכיר
הכתוב אלהים ואחר כן השם הנכבד והנורא
עמו ומה יקרו דברי קדמונינו ז״ל שאמרו
נקראשם מלא עלעולם מלא, id eſt, Animaduerti

uertito, inquit, quòd à primo uerſu uſque ad operis conſummationem ſacer contextus ſemper nomen dei Eloím ſeparatím poſuit. ab eo autem loco adiunxit ei nomen tetragrammaton, quod diuine interpretati ſunt maiores noſtri dicentes, neceſſe fuiſſe, ut ibi eſſet perfecta dei appellatio, ubi perfectum eſſet opus.

Fons aſcendebat.

Imitatur Septuaginta, qui & ipſi uertunt. πηγὴ δὲ ἀνέβαινεν ἐκ τῆς γῆς, id eſt, Fons autem aſcendebat è terra. Carpitur autem is locus à Iudæis, quod Hieronymus uerterit fontem, cũ Hebraice ſit אֵד, id eſt nubes. Moſen enim ſcribere, nõ fontem, ſed nubem è terra eleuari ſolitam, qua irrigaretur uniuerſa tellus, ut natura ſit. Alioqui quo modo cohæret, ut fons aſcenderet è terra, quo uniuerſa humectaret? Sed Hieronymus, ut dixi, imitatus eſt Septuaginta, qui uaporẽ hunc, quem ſol ſuo calore efficit, fontem interpretati ſunt: non quod re uera fons eſſet, ſed quod inſtar fontis, omnia inundaret. Terra quoque quaſi hortus nuncupata eſt, quam is fons irrigaret. Alioqui neq; ſanctiſſimi patres Græci ignorarunt hoc, quod de uapore modo dictũ eſt. Neq; propterea quod Septuaginta uerterint fontem, non intellexerũt de uaporibus, ac nubibus hũc locum eſſe intelligendum. Theodoritus enim ea de re hæc refert. Docet, inquit, Moſes terrã fuiſſe

Fons pro uapore.

Terra hortus nuncupata.

fuiſſe tunc incultam,quod nemo adhuc inueni-
retur qui eam excoleret, neq; ſuperne caderent
imbres, quibus ἀρδείαν ἔχουσα τὴν μετὰ τὸν χω-
ρισμὸν τῶν ὑδάτων ἣν ἀπομείνασαν αὐτῇ νοτίδα, καὶ
ἰκμάδα, id eſt,quibus inquit, fœcundaretur ter-
ra,quæ uitalem illum poſt aquarũ receſſum, con
tineret uaporem.Ita enim, inquit, interpretatus
eſt Aquila, καὶ ἐπιβλυγμὸς ἀνέβη ἐκ τῆς γῆς, id eſt,
irrigatio aſcẽdebat è terra.Ita atteſtatur & Euſe-
bius,quendam Hebræum ſibi retuliſſe, non fon
tem haberi Hebraice,ſed quoddam uaporis ge-
nus.Philon autem Iudæus uidetur ſuas literas
ignoraſſe,quod cum ex multis locis licet cogno
ſcere,tũ ex hoc præſertim.Exponit enim de fon
tibus qui è terræ uiſceribus ſurgunt,non de ua-
poribus.Videtur certe codices Hebræos nõ le-
giſſe.Vt eñ fuit Græce doctiſſimus, ita fortaſſe
ignorauit Hebraice.Is mirifice approbat æditio
nem Septuaginta,cum tamẽ in ea tot errata de-
prendantur.omnes autem qui hunc locũ (aliqui
enim inuẽti ſunt) de ſubterraneis fontibus inter
pretati ſunt æditione Septuaginta decepti uidẽ
tur:ut eſt Vgo de ſancto Victore,qui in libro de
ſacramẽtis per hunc fontẽ, quandã ſubterraneã
abyſſum putat intelligi. Chaldaica quoq; ædi-
tio,quę ſemper uera inuenit̃,nubem nõ fontẽ in
terpretat̃ ſcilicet וַעֲנָנָא, id eſt nubes.Eſt autẽ &
Hebraicũ id nomẽ & Chaldaicũ. Illud quoq; ob
ſeruandũ,ꝙ Hebraice nõ eſt aſcẽdebat,ſed יַעֲלֶה
id eſt

Philon ſuarũ literarũ ignarus.

id eſt,aſcẽdet:neq; propterea futuræ ſignificatio-nis eſt,ſed ut uerterũt Septuaginta,& Hierony-mus.Nã peculiare in lingua Hebraica eſt,ut fu-turis pro præteritis imperfectis utantur: ſiquidẽ eo carent tempore,ſufficiuntq; per futurũ, quod uehemẽter obſeruari uelim.Dicetur quoq; infe-rius de fluuio,diuidebatur in quatuor capita,cũ ibi etiam futurum ſit. Hanc rem nos multis in locis annotabimus.

Hebræi futuris pro præteritis imperfectis utũtur.

Formauit hominem de limo terræ,

Hebraice expreſſius,& quod uerũ eſt, magis ſignificãs.Finxit enim deus primo hominẽ ter-reũ,ut figulorũ moris eſt,ideo Hebraice habet. וַיִּצֶר יְהוָה אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם עָפָר id eſt,& fin-xit deus Tetragrãmaton,hominẽ terreũ:ac pro-pterea uſus eſt uerbo finxit. Atq; hæc eſt cauſa quòd à Mercurio antiqſſimo,& maximo Theo-logo,homines appellãtur γηγενεῖς.id eſt,terrige-næ,neq; aliud eſt Adam Hebraice, q̃ terrigena Græce, & Latine. De qua re Gregorius Nyſſe-nus.ideo inqt apoſtolus, τὸν ἐκ γῆς ἄνθρωπον, χοϊ-κὸν ὀνομάζει,οἱονεὶ μεταβαλὼν τὴν τοῦ Ἀδὰμ κλῆσιν εἰς τὴν ἑλλάδα φωνήν ,id eſt, hominẽ qui è terra fictus eſt, terreſtrem uocat, quaſi nomen Adæ in Græcã uocẽ uertens.Homini autẽ ita efficto inſpirauit animã deus.Atq; hinc argumentũ eſt,prius cor-pus,q̃ animã factũ eſſe. Gregorius autẽ Nyſſe-nus diui Baſilij frater,utrũq; reijcit,neq;, ſcilicet

Terrigenæ homines.

Corpus'ne an aïa prius facta ſit.

f cor

corpus ante animam,neq; animam ante corpus effectum eſſe.Hoc enim magis Platonicum eſſe, & ab externa philoſophia petitum,quàm Chriſtianum.Illud autem,nõ quadrare naturæ.Nunquàm enim eſſe organum ſine uirtute . quapropter ſimul facta eſſe confirmat . Ioannes autem Damaſcenus corpus ante animam effectum eſſe aſſerit,ut & ſacræ atteſtantur literæ, & ut ordo poſcebat,cæterarumq; rerum exemplum . Cum enim homo omnium finis ſit,nouiſſimus tamen omnium conditus eſt . ait igitur, ἀλλ' ἴσως εἴποι τὶς ἂν καὶ τινὸς ἕνεκεν, εἰ τιμιώτερον ἡ ψυχὴ τοῦ σώματος, τὸ ἔλαττον πρῶτον δημιουργεῖται, καὶ τότε τὸ μεῖζον, οὐχ ὁρᾷς ἀγαπητὲ, ὅτι καὶ ἐπὶ τῆς κτίσεως, τὸ αὐτὸ τοῦτο γέγονεν, ὥσπερ γὰρ οὐρανὸς καὶ γῆ, καὶ ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἐδημιουργήθη, καὶ τὰ ζῶα, καὶ τὰ ἄλογα, καὶ μετὰ ταῦτα ὁ ἄνθρωπος ὁ τούτων πάντων τὴν ἀρχὴν μέλλων ἐγχειρίσεσθαι. τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐν αὐτῇ τοῦ ἀνθρώπου διαπλάσει, πρότερον τὸ σῶμα παράγεται, καὶ τότε ἡ ψυχὴ ἡ τιμιωτέρα. & reliqua,id eſt,at quamobrem, dixerit fortaſſe quiſpiam,ſi anima longe præſtat corpori,quod imbecillius eſt,prius eſt conditum? Deinde quod præſtantius? At non cernis cariſſime, idem in uniuerſa conditione accidiſſe? Vt enim cœlum,ac terra,ſol,luna,animalia, ac bruta, reliquaq; omnia prius effecta ſunt,ac deinceps homo,cui omnium harum rerum imperiũ erat tribuendum;eadem ratione,in ipſo humano opificio,

cio,prius corpus,deinde anima,multo eo pręſtabilior efficitur. Arbitror ipſe utrunq; uerum eſſe poſſe. Illud autē uerius cui à ſacris literis euidentius eſt teſtimonium. Ruphinus tanquàm rem hæreticam exiſtimabat,ſi quis crederet animam ante corpus eſſe conditā;atq; in eo accuſat Hieronymum,licet falſò.

In faciem eius.

בְּאַפָּיו,id eſt,in faciem uel nares eius: utrunq; enim nomen Hebraicum ſignificat. In nares autem fortaſſe magis eſſet conſentaneum, quòd in his reſpiratio ſit poſita, & inde halitus hauriatur, & eò diuina penetrarit afflatio:atq; ideo Aquila, & Symmachus *μυκτῆρους* uertunt, hoc eſt nares.

In faciem.
In nares.

Plantauerat autem dominus Paradiſum.

Quanq; multa ac uaria ab Hebręis,Arabibus, Chaldęis,Gręcis,ac Latinis de paradiſo referāt, nihil tn̄ eorum attingere decreuimus,cū noſtro id refrageť inſtituto,q circa ſimplices uoces tantū,nos uerſaturos ſumus polliciti. Quod ſi quis ea de re accuratius cognoſcere uoluerit,ab his petat neceſſe eſt,quorum eſt munus cupioſius hæc explicare. Apud quos quanta eſt rei ignoratio, atq; obſcuritas,tanta eſt uarietas ſententiarum. Neq; tn̄ hęc tam ſicco pede pręterire uolumus, quin tam obſcuræ, & ab humana intelligentia

ſubmotæ rei aliquid luminis afferremus. Textus itaq; Hebraicus ita ſe habet. וַיִּטַּע יְהוָה אֱלֹהִים גַּן בְּעֵדֶן id eſt, Et plantauit dominus deus hortum in Heden. Quod igitur uertit Hieronymus Paradiſum uoluptatis; Hebraicum habet Paradiſum, uel hortum in Heden. Id quod & Septuaginta ſecuti ſunt, qui non paradiſum uoluptatis, ſed Paradiſum in Heden uertunt. καὶ ἐφύτευσεν ὁ θεὸς παράδεισον ἐν Ἐδὲμ, Quãquàm inferius trãſferãt & ipſi, παράδεισον τῆς τρυφῆς. id eſt, Paradiſum delitiarum. Tam igitur Hieronymus, quàm Septuaginta dubitaſſe uidentur, an Heden eſſet nomen loci proprium ubi ſitus ſit Paradiſus, uel nomen ſignificans delitias, aut uoluptatẽ. Vt eſt libro ſecundo Reg. cap. 1. qui ueſtiebat uos in delitijs. Vbi Hebraice eſt. בַּעֲדָנִים in hedanim: plurale à ſingulari Heden. Pſalmo quoq; 36. Torrente uoluptatis tuæ potabis eos. Hebraice נַחַל עֲדָנֶיךָ id eſt, Torrente uoluptatũ tuarũ. atq; alia eiuſmodi. Quod uero loci proprium ſit, primum ex Geneſi manifeſtum, Cap. 4. Egreſſus Cain habitauit profugus ad orientalẽ plagam Heden. Neq; ibi Hieronymus Heden interpretatus eſt delicias, puto quòd nomẽ loci ſentiret eſſe. Euidentius etiã id cognoſcitur ex Ezechielis Cap. 27. ubi multi populi, ac nationes numerantur, à quibus importarentur in Hieruſalem merces, inter quos populus Heden & Charan cẽſentur. Ex quo loco apertiſſime intelligitur, habitatam tunc

Paradiſus in Heden.

Heden proprium loci.

tunc regionem paradiſi,& hũc eſſe locum, ſicut & reliquos. Ezechiel igitur ſic inquit: Charan, & Heden negociatores tui. Nomina locorũ, pro ipſis incolis ponens. Si ergo ab Heden, id eſt, paradiſi loco, ac regione negociatores in Iudæa accedebant, clarum eſt locum illum & habitatũ fuiſſe, & non maximis ſpatijs remotũ ab Iudæa extitiſſe. Et quoniam ibi per ordinẽ loci & populi numerãtur, clariſſime patet, cũ ſimul Charan, & Chemma, & Heden recenſeantur, iſtum Heden propè Charan atq́; ei uicinũ fuiſſe. Charan uero ſcimus locũ eſſe in Chaldæa, uel certe Iudææ propinquũ, id eſt, Meſopotamiã. De quo Gen. ca. 2. ſic habetur: Eduxitq́; eos dominus de Vr Chaldæorũ, ut irent in terram Chanaam, ueneruntq́; uſq́; Charan. Quæ res facit mihi fidem, fuiſſe ibi illum decantatiſſimum paradiſum. Primũ quia hic ſunt illa quatuor flumina, quæ è paradiſo egredi feruntur, præter Nilum, ſed hoc ſoluemus inferius: Deinde quia terra illa omniũ eſt amœniſſima. Præterea etiam ex ſcriptoribus Græcis nouimus ibi plures fuiſſe nobiliſſimos paradiſos, quorum nonnullos influeret etiam Euphrates. Sicut traditur & à Xenophonte. Nomen quoq́; paradiſi, Perſicum eſt. Quemadmodum & idem Xenophon ſcribit. Hortos inquit quos illi paradiſos appellant. Philoſtratus quoq́; in uita Apollonij, de paradiſis Perſarum hoc modo meminit, μέλλων ἔφη ὁ δάμις πρὸς θήραν γίνεσθαι τῶν

Paradiſi regionem habitatam nec longe remotam ab Iudæa.

Charan.

Paradiſus uox Perſica.

ἐν τοῖς παραδείσοις χωρίων, εἰς οὓς, λέοντές τε ἀπόκεινται, τοῖς βαρβάροις, καὶ ἄρκτοι καὶ παρδάλεις. i. Cũ Rex inqt Damis ad uenandũ iturus eſſet ad loca paradiſorum, ubi leones, urſus, pantheraſq; claudere barbaris moris eſt. Procopius quoq; Cæſarienſis, nõ aliud ſcribit de quodã in Africa paradiſo, ubi regia Vuandalorũ eſſet, quàm quod traditur hoc loco, de paradiſo dei: in hunc modum: ἔνθα δὴ βασίλειά τε ἦν τοῦ Βανδίλων ἡγουμένου, καὶ παράδεισος κάλλιστος ἁπάντων, ὧν ἴσμεν ἡμεῖς, ταῖς τε γὰρ κρήναις κομιδῆ καταῤῥυτός ἐστι, καὶ ἄλσους ἔχει πάμπολυ χρῆμα, ὀπώρας δὲ τὰ δένδρα μεστὰ εἰσὶ ξύμπαντα, ὥστε τῶν στρατιωτῶν ἕκαστος, τὴν καλύβην ἐν δένδροις ὀπώρας ἐπήξατο, καὶ τῶν καρπῶν, τηνικάδε ὡραίων ὄντων, ἐς κόρον μὲν αὐτῶν, ἀφίκοντο πάντες. Hoc eſt: Ibi regia principis Vuandalorũ ſita erat, & omnium quos ipſe uiderim pulcherrimus paradiſus. Nam & fontibus totus erat irriguus, & nemora undequaq; uireſcebant. Arbores autẽ pomis erant onuſtæ, adeo ut ipſi milites, defixis late ſub arboribus tentorijs, inde poma decerperẽt, & pro ſua quiq; auiditate ſatiarentur, quæ pro anni tempore erãt tunc matura. Eo nomine utuntur & Hebræi aliquando, Salomon Eccleſiaſticæ cap. 2. עָשִׂיתִי לִי גַּנּוֹת וּפַרְדֵּסִים וְנָטַעְתִּי בָּהֶם כָּל עֵץ פְּרִי. Hoc eſt, Feci mihi hortos & paradiſos, & plantaui in eis omne lignum fructiferum. Quod igitur fecit in terris mortalis Salomon, & alij Barbarorum reges; cur non idem longe diuinius ac uenuſtius fecerit

fecerit Deus,ut plantarit paradiſum, in quo a-
mœniſſimæ inuenirētur arbores? Veriſimile au-
tem eſt,fuiſſe ibi collem aliquem amœnum, atq;
excelſum,quem deus omnibus ſuauiſſimis her-
bis,ac floribus,& plantis repleuerit. Ex quo poſt
peccatum eiectus Adam fuerit,habitarit tamen
propè ipſum. Quod potiſſimum ſacrarū litera-
rum teſtimonio cognoſcimus, quæ tradūt Cain
circa locum illū paulò longe à patre habitaſſe:
Profectus eſt inquit ad plagam orientalem He-
den. Habitata itaq; eſt plaga illa ad quam ſitus
erat Heden, primū à Cain,dein ab aliȷs eius po-
ſteris:de quibus Ezechiel meminit. Nō eſt igit̃, *Paradiſum*
ut quicquam abſurdum de paradiſo cōminiſca- *nō eſſe ſitam*
mur,ut eum uel extra noſtrum orbem tranſpo- *extra orbem*
namus,uel non ad literam, ſed myſtice quæ de *noſtrum.*
eo cōmemorantur,intelligamus. Neq; adeo in-
humanus fuit deus,ut uoluerit huius rei ignora-
tione per omnes ætates homines torqueri: cum
neq; ullum in ſacris ſcripturis eſſe paſſus ſit lo-
cum, quem ſi accurate penſitemus, interpretari
nō poſſimus:ut enim hoc loco ait Theodoritus,
ἡ ἁγία γραφὴ ἐπειδὰν βούληταί τι τοιοῦτον ἡμᾶς διδά-
σκειν, ἑαυτὴν ἑρμηνεύει, καὶ οὐκ ἀφίησι πλανᾶσθαι τὸν
ἀκροατήν. id eſt, Sacra ſcriptura, cū explicare aliqd *Scriptura ſa*
grande uult, ipſa ſeipſam declarat, neq; patitur *cra ſeipſam*
errare auditorem. Nam ſi extra noſtrum orbem *declarat.*
is eſſet, quomodo in terras noſtras perueniſſet
Adam è paradiſo pulſus? Cū præſertim doceant

diuinæ literæ,ab eo loco propagatum eſſe genus humanũ,id eſt à regione Chaldaica. Vbi & turris exædificata fuerit. Et inde in omnes terrarũ partes homines ſeſe diffuderint: Regiones inſup illæ,nominibus filior: Adam ac Noë,appellant. Vt Magog,Madai,quæ eſt media. Quid,non'ne Babylon, à Nemrod in ea regione exædificata eſt: Iam uero arca Noë,non'ne in montibus Armeniæ requieuit,nõ longe ſcilicet ab habitatione Noë: Ibi igitur eſt paradiſus,ubi conditus eſt homo,& ubi fuit prima hominum habitatio, & unde propagatũ eſt genus humanũ. Hæc autem eſt Chaldea,atq; Aſſyria,ubi & Niniue à primis illis hominibus extructa eſt. Qui ergo paradiſum,uel ſub æquinoctiali,ut Aſtrologi,uel extra noſtrum orbem,ut alij multi conſtituunt,nõ uidẽt accurate omnes ſacras literas conſyderaſſe. Qui itẽ myſtice,eundẽ paradiſum intelligũt,eodem errore inuoluuntur. Quare neſcio an erret Proclus,qui apud Heſiodum inquit, μακάρων δὲ νήσους εἰπὼν, παράδεισον αἰνίττεται, ἤγουν τὸ ἠλύσιον πεδίον παρ' αὐτοῖς λεγόμενον, παρὰ τὸ ἄλυτα τηρεῖν σώματα ἢ παρὰ τὴν λύσιν τῶν κακῶν. Hoc eſt, Vbi Heſiodus fortunatorũ inſulas meminit, Paradiſum innuit,id uidelicet,quod apud ipſos poëtas, Elyſius campus appellatur,ab eo ꝙ corpora immortalia præſeruet,uel ꝙ malorũ ſolutionẽ efficiat. Quod ſi uates illi antiquiſſimi,pleraq; à ſacris literis acceperũt,eaq; alijs nominibus appellarunt,

Paradiſus ubi ſita.

Niniue.

Elyſius campus paradiſus.

larunt,ut nos ſæpius admonuimus,id quod etiã facturi ſumus,non erit fortaſſe abſurdum, iuxta Procli ſententiã,uates illos uetuſtiſſimos,credere,de paradiſo ſenſiſſe,cũ beatorũ inſulas,& campum Elyſium ſæpius laudarunt.Nam & quidam e noſtris,apud Græcos idẽ ſenſerũt.Apud Gregorium ſic legimus. ἠξίωσαν δὲ καὶ αὐτοὺς,καὶ ἠλυσίων πεδίων, τουτέστι γῆς τινὸς ἀκηράτου,ὠνόμασαν δὲ οὕτως, τὸν καθ' ἡμᾶς παράδεισον,ἀπὸ τῶν μωσαϊκῶν βιβλίων, καὶ πρὸς τοὔνομα τοῦ παραδείσου διεφώνησαν,ἠλύσιον πεδίον, καὶ ἀσφοδέλων λειμῶνα προσαγορεύσαντες. Sapientes inquit,qui fuiſſent,in Elyſios campos receptos aſſerebant, terram ſcilicet immortalẽ. Quo nomine appellabant noſtrũ Paradiſum,ex Moſaicis libris edocti,licet in appellando eo diſcreparent,campum Elyſium, uel pratũ herboſum ipſum uocãtes.Hunc paradiſum non ignorarũt etiam Chaldæi.Extat enim in magicis eloquijs zoroaſtræorum,ζήτησον τὸν παράδεισον.quære inquit paradiſum,quanquàm Pſellus aſſerat, eos myſtice hic de paradiſo loqui. Sic enim ea uerba interpretatur. χαλδαϊκὸς παράδεισός ἐστι πᾶς ὁ περὶ τὸν πατέρα χορὸς θείων δυνάμεων,καὶ τὰ ἐμπύρεια κάλλη,τῶν δημιουργικῶν πηγῶν,ἄνοιξις δὲ αὐτοῦ δι' εὐσεβείας,ἡ μετουσία τῶν ἀγαθῶν.φλογίνη δὲ ῥομφαία ἡ ἀμείλικτος τοῖς ἀναξίως προσερχομένοις δύναμις,καὶ τούτοις μὲν κέκλεισται διὰ τὴν ἀνεπιτηδειότητα,τοῖς δὲ εὐσεβέσι ἀνήπλωται.εἰς ὃν ἀνατείνονται. πᾶσαι αἱ θεουργικαὶ ἀρεταί.Chaldaicus inquit,iſte paradi-

Paradiſus myſtice interpretatus.

ſus eſt uniuerſus diuinarum uirtutum, quæ circa patrem ſunt chorus, pulchritudinesq́ igneæ, promanationum à mundano opifice. Aditus autem eius per pietatē, eſt bonorum participatio. Flammeus autem gladius eſt inexorabilis potentia, his qui indigne accedunt. Et his quidem clauditur, quòd digni nō ſint: patet uero pijs: dignos enim tanta re pietas eos reddidit. Quem ſpectāt omnes uirtutes quæ diuinos efficiunt homines. Rurſus idem autor, clarius hoc ipſum paulo poſt explicat, ubi eadē præcepta Chaldaica, ad bene uiuēdum eum cohortantur, qui paradiſum uelit adire. Quod hoc carmine innuitur.

μέλλων εὐσεβέης ἱερὸν παράδεισον ἀνοίγειν, id eſt,
Qui ſacrum cupias ſuperum paradiſon adire.

Pſellus inquit, ἱερὸς δὲ παράδεισος κατὰ χαλδαίους, οὐχ ὃν ἡ τοῦ μωσέως βίβλος φησὶν, ἀλλ' ὁ λειμὼν τῶν ὑψηλοτέρων θεωριῶν. ἔνθα τὰ ποικίλα τῶν ἀρετῶν δένδρα, καὶ τὸ ξύλον τὸ γνωστικὸν τοῦ καλοῦ καὶ κακοῦ, τουτέστιν ἡ διακριτικὴ φρόνησις, ἡ διαιροῦσα τὸ κρεῖττον ἀπὸ τοῦ χείρονος, καὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, τουτέστι τὸ φυτὸν τῆς θειοτέρας ἐλλάμψεως, τῆς καρποφορούσης τῇ ψυχῇ ζωὴν, ἐν τούτῳ γοῦν παραδείσῳ, καὶ ἀρετὴ καὶ σοφία, καὶ εὐνομία φορόνται.

Chaldæorū ſacer paradiſus.

Hoc eſt: Sacer paradiſus ſecundum Chaldæos, non is eſt, quem Moſi liber deſcribit: ſed pratum ſupernarum contemplationum, ubi uariæ inueniuntur uirtutum arbores. Lignum quoq́ ſciendi bonum ac malum, ſcilicet iudicandi prudentia, quæ bonū à prauo ſeiungit, Lignum etiam uitæ

uitæ ibidem inuenitur, nimirum planta diuinioris illuſtrationis, quæ uitalem fructum parit animo. In hoc igitur paradiſo, & uirtus & ſapientia, & optimus reip. ſtatus eſſe perhibētur. Vides ergo Chaldæos de myſtico paradiſo hic loq. Quia uero nō tollit Pſellus paradiſum terreſtrē, etiam ad opinionem Chaldæorum, permittamus eū de cœlo ſentire. Improbatur autē etiam à ſanctiſſimis uiris Græcis contra Origenem myſtica paradiſi interpretatio. *Myſtica paradiſi interpretatio improbatur.* Præſertim cum ad alia teſtimonia illud etiam maxime argumento ſit, paradiſum eſſe terreſtrem, quia terra Iordanis & Pentapoleos ob amœnitatē, paradiſo dei comparatur. Si autē myſticus eſſet paradiſus, quo modo terreni loci ei cōpararentur? Epiphanius quoq; contra Origenem oſtendit paradiſum eſſe terreſtrem, quòd flumina ex eo egredientia, terreſtria ſint, quorum ex aqua ipſe biberit, & ſi flumina terreſtria, etiam reliqua. Animalia quoq; adducta ſunt coràm Adam, ergo in eo erant animalia. Non igitur erat, aut myſticus, aut extra noſtrum orbem, aut ad lunarē circulum. Quanquàm Philon Iudæus paradiſum eſſe terreſtrem neget. *Philon contra.* Nam cū de plantis latiſſime diſſeruiſſet, demum hæc intulit. τοῖς εἰρημένοις ἐστὶν ἀκόλουθος καὶ ἡ τοῦ παραδείσου φυτουργία, λέγεται γὰρ, ἐφύτευσεν ὁ θεὸς παράδεισον ἐν ἐδὲμ κατὰ ἀνατολὰς, καὶ ἔθετο ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἔπλασε. τὸ μὲν οὖν ἀμπέλους καὶ ἐλαίων, ἢ μηλέων ἢ ῥοιῶν, ἢ τῶν παραπλησίων δένδρα

δρα, οἴεσθαι. πολλὴ γὰρ ἀνδραπόδυτος ἡ εὐήθεια. His inquit quæ dicta ſunt, conſentaneũ eſt, ut de paradiſo loquamur: ſcriptum enim eſt, Plantauitq; deus paradiſum in Heden ad ortum uerſus, poſuitq; ibi hominẽ quem finxerat. Arbitrari igitur, in eo uites, oliuas, poma, mala punica, & id genus arbores inueniri, adeo nõ eſt uerum, ut ſumma etiã ſtultitia ſit credere. Sed certe fallitur: Nam & Theodoritus hoc modo improbat eos, qui paradiſum, cœlũ eſſe uolunt. τῆς θείας γραφῆς λεγούσης, ἐξανέτειλεν ἔτι ὁ θεὸς ἐκ τῆς γῆς, πᾶν ξύλον ὡραῖον εἰς ὅρασιν, καὶ καλὸν εἰς βρῶσιν, τολμηρὸν ἄγαν, τὸ τοῖς οἰκείοις ἀκολουθεῖν λογισμοῖς, καταλιπόντας τὴν διδασκαλίαν τοῦ πνεύματος, id eſt, Cum aperte ſacra ſcriptura perhibeat, deum præterea pleraſq; e terra protuliſſe arbores, quarum aſpectus eſſet pulcherrimus, guſtus autẽ ſuauiſſimus: audaciſſimorum plane hominum eſt, diuini ſpiritus doctrina relicta, capitis ſua ſomnia conſectari. Hoc ut puto in Origenem dicitur, qui totam hanc de paradiſo hiſtoriam, myſticam eſſe uult, magis argutè quàm uerè. Sacris igitur & ſcripturis & ſcriptoribus conſentientibus, ueriſſimam eſſe de paradiſo ſentẽtiam inuenimus, quã nos attulimus. Quãquàm uero inueniantur apud Græcos, qui Heden, nomen regionis paradiſi eſſe intellexerint, nemo tamen, qua terrarũ parte ea eſſet, aperuit. Siquidẽ ſæpe citatus Theodoritus inquit. Εδὲμ οἱ μὲν τὸν παράδεισον αὐτὸν λέγεσθαι φασίν, οἱ δὲ

τὸν

τὸν τόπον πάντα, ἐν ᾧ, καὶ ὁ παράδεισος ἦν, ὅθεν καὶ ὁ ἀδὰμ ἐπλάσθη, καὶ ὁ ἀδὰμ, ἀπὸ τῆς γῆς ἐν ἐδὲν γεγενῆσθαι προσηγορεύθη, ἐδὼμ γὰρ τὸ πυῤῥόν. Heden inquit alij quidẽ ipſum paradiſum appellari aſſeuerant, alij locũ uniuerſum, in quo ſitus eſſet paradiſus: quãobrem etiã Adam nuncupatus eſt, quòd è terra ſit effectus, quæ fuiſſet in Heden. *Adam ab Heden.*

Quanq; hoc minime uerũ ſit, nõ enim Adam ab Heden appellatus eſt, cũ uaria ſit utriuſq; nominis & ſcriptura & ſignificatio: Hæc tñ cũ Hebræorũ interpretatione cõſentiunt. Auen Ezra, ודעבי מקום האדמה שנברא ממנה האדם ק קרובלגן ערן id eſt, Neq; ignorare debes inquit, terram è qua homo fictus ſit nõ procul à paradiſo Heden extitiſſe. Dehinc infert, וישאומרים כי אדמה היא ארץ ישראל והנה שבחו, id eſt, Et ſunt qui putent hanc eſſe terram Iſraël. ſed nõ conſiderarunt illud, Et factum eſt dum proficiſcerentur ab oriente. Per quod teſtimoniũ, uult intelligi, longè eam regionẽ ſemotã à terra Iſraël fuiſſe. Igitur Heden regio eſt paradiſi, quæ forte ab amœnitate ac uoluptate nomen ſortita eſt. *Heden regio paradiſi.* Omnes enim regiones ac terræ, nomina acceperunt ab his, q eas primi incoluerunt. Itaq; Aegyptus uocatur Hebraice Mizraïm, qui fuit filius Chan, primusq; tenuit Aegyptum. Cus quoq; apud eos Aethiopia dicitur, primum à Cus filio Chan, & fratre Mizraïm, habitata. Atq; itẽ alia. At uero regio Heden, nõ ab ullo homine, ut ex

ſcri

ſcripturis colligimus,uocata eſt,ſed à loci amœ-
Paradiſum in noſtro orbe ſitam. nitate. Hęc ut ſæpius dictũ eſt,neq; extra noſtrũ
orbẽ iacet,neq; ſub æquinoctiali poſita eſt, neq;
ſydera attingit,ut qdã opinati ſunt,ſed & ſub ea
cœli poſitura eſt ſita,quę & habitari poſſet,& ha
bitata ac frequẽtata à primis hominibus, eorũq;
poſteris fuerit,ut reliquæ prouinciæ:alioqui cur
poſiti ſunt cherubini ad cuſtodiã,ne quis ingre-
deret̃,niſi ibi prope eſſent homines? In hac Adã
uixit: In hac educatus eſt Habel: Ad eius oriẽta-
lem ſitum habitauit Cain: Hinc omnes profecti
ſunt homines: In ea habitatũ eſt ante diluuium,
quo tempore,neq; Aegyptus, neq; Aethiopia,
neq; Palęſtina,neq; terra Chanaan ab ullis homi
nibus tenebant̃. Nã poſt diluuiũ, Mizraim,id eſt
Aegyptus,& Cus primus Aethiopiæ incola,na
tus eſt. Eo tempore,neq; Italia,neq; Græcia,neq;
Arabia incolebant̃. Eius autẽ loci homines,cum
Armenia nõ longe ab Heden. eſſent corrupti,diluuiũ perpeſſi ſunt. Atq; ideo
in montibus Armeniæ requieuit arca,nõ procul
ſcilicet ab Heden,id eſt prima hominum habita-
tione,ubi & Noac degebat. Hæc una eſt cauſa,q;
Chaldæi omnium antiquiſſimi. Chaldæi,omniũ ſeſe antiquiſſimos iactant, nu-
merenturq; apud eos quadringenta ſeptuaginta
annorũ millia. Quod quãquàm falſum ſit, fuerũt
certe,hi omniũ uetuſtiſſimi, & apud eos inuenti
ſunt homines. In his itaq; locis erat & prouincia
Heden,in cuius amœniſſimo loco,diuina uolũ-
tate hortus pullularat. Neq; enim Deus mani-
bus

bus ſuis eas arbores cōſeruit,ſed is loquēdi diui-
narum literarū modus eſt,quæ omnia referūt in
deum.Dicunt & eū Cete grandia procreaſſe, cū
tamen ex aquis hæ natæ ſint.Et in Iona, Cetum
allocutū fuiſſe.Omnia quę uel in aquis,uel aëre,
uel terra proueniunt, diuina ſcriptura facit ea à
deo proficiſci.Is hortus appellatus eſt etiā para-
diſus Dei,eo modo quo Hieruſalē ciuitas Dei di- *Paradiſus dei*
citur,& Sion mons Dei,nō quòd præter cætera,
ea loca crearit deus, ſed quòd aliqua dei memo-
ria in his eſſet.Eadem ratione,nō eſt ſuſpicandū,
Paradiſum fuiſſe aliquē immortalem locum, aut
neſcio quid maximum ac diuinū habuiſſe, quòd
& à Deo conſitus narretur,& ibi,primi homines
habitarint.Is enim,locus erat ut reliq: amœnior
tamen, ac ſuauior, quales inſulæ fortunatæ eſſe
memorantur.Atq; hæc eſt cauſa, quòd priſci illi *Cur priſci in*
homines in tot annos uitam propagarent.Obti- *plures annos*
nebant enim regionē temperatiſſimā circa para- *uitā propa-*
diſum,ut qui inſulas fortunatas incolūt,qui diu *garint quàm*
uiuere feruntur.Cognoſcimusq;,hūc locum nō *nos.*
adeò magnum fuiſſe,cum hortus appellatus ſit.
Delegerat ſiquidem deus locum periucundum,
ac beatum, in quo primum fingeret hominem,
eumq; ſibi per ſummam charitatē aſſociaret,quę
potiſſimum in eo erat ſita,ut deum ſuum amaret,
eumq; ut dominum coleret,ea obſeruando, quæ
præcepiſſet.Quod cum non feciſſet,non iniuria
pulſus inde homo eſt. Quapropter fabulas eſſe
arbi

arbitror, quæ iſte paradiſus cõminiſci homines fecit. Niſi Adam peccaſſet, fore ut in eo paradiſo iugiter homines habitaſſent. Nã etiã ſi Adam non peccaſſet, habitata tamen iſta terra fuiſſet, ut nunc fit, & homines uel mortales fuiſſent ut nunc, aut congruo tempore in cœlum fuiſſent aſſumpti. Neq; enim delictũ Adæ, corporis mortem intulit, ſed animi: quia à diuino ſe diſiunxit amore, eumq; ut dominum nõ eſt ueritus. Nam cur IESVS CHRISTVS, generis humani reparator, cum nos à peccato Adæ eripuiſſet, ex illo tempore corpora noſtra immortalia non reddidit? Hæc dico non ignorans grauiſſimos, ſanctiſſimosq; uiros, aliter ſentire: quæ ſi parũ Chriſtiana ſunt, retracto, prompteq; refello. Habitata igitur tota terra fuiſſet: dictũ enim eſt, Neq; erat homo qui operaret & cuſtodiret eam, quãquàm de paradiſo id quidam intelligunt, nõ recte: fuiſſent tamen omnia lætiora, ac quaſi aurea ſæcula, & ab iſta felicitate tranſmiſſi homines ad æternã illam fuiſſent: tranſmiſſi inquàm, uel per aſſumptionem animi unà cum corpore, uel per ſuauiſſimum è corpore diſceſſum: Omniaq; extitiſſent pacatiſſima, plena pacis omnia, & ſuauitatis. Quem ſtatum uoluit reddere hominibus dei filius, quod & fecit, in his qui pijſſime uiuũt. Cuius aduentus in terras, imbuit nos cognitione diuina, illamq; amiſimus ruſticitatem, quam cũ patre noſtro deo, ob peccatum Adæ contraxeramus:

Adæ peccatũ non intuliſſe nobis corporis, ſed animæ mortẽ.

mus:regreſſiq; ad priſtinum illum ſtatũ ſumus, ut deum conditorem autoremq; noſtrum agno‑ ſceremus, ſicut & ipſe Adam cognoſcebat: ſed is ob peccatum, ad diuinam fruitionẽ admitti nõ poterat. Atq; hæc eſt ſalus, quam mundo attulit dei filius, quod & à culpa Adæ per ipſum libera ti ſumus, & deum patrem noſtrum recognoui‑ mus: qui niſi ueniſſet, mortem animi ſempiternã defleuiſſemus. Cuius diuinitatis ignoratio ſpar ſerat per genus humanum miſerabiles errores, è quibus ſæuiſſimę calamitates poſtea pullularãt.

Erat ergo paradiſus Heden, locus quidem, amœnus atque odorus, his tamen caſibus obno xius, quibus & cætera mortalia obnoxia ſunt. Atq; hanc eſſe cauſam puto, quod is paradiſus non inueniatur nunc, incultus enim fortaſſe red ditus eſt, neq; illam amœnitatis formam ſeruat. Eodemq; forte modo, is dei hortus deformatus eſt, quo Hieruſalẽ ciuitas dei euerſa eſt, & Sion mons dei. Arca quoq; dei uetuſtate contabuit. Omnia deniq; ea, temporis diuturnitate aboli‑ ta ſunt, in quibus longè diuiniora opera perpe‑ trata à deo ſunt, quàm in Heden creatio Adæ. Vt ergo illa obliterata ſunt, ita incultum, & in‑ formem nunc eſſe paradiſum neceſſe eſt. Pla‑ cetq; uehementer, quod ait Chryſoſtomus, ante diluuium, & paradiſum, & uiam, quæ duceret ad ipſum, notam hominibus fuiſſe: poſt diluuium penitus ignoratam, his uerbis: πρὸ γὰρ τοῦ κα‑

Paradiſus mortalitati obnoxius.

τακλυσμοῦ εἴδησαν καὶ τοὺς τόπους, καὶ τὴν ὁδὸν, τὴν ἀπάγουσαν, εἰς τὸν παράδεισον, τοῦ δὲ κατακλυσμοῦ γενομένου, ἔξω ἐγένοντο τοῦ παραδείσου, καὶ μήτε Νῶε λοιπὸν ἐγνώριζεν, μήτε οἱ ἐξ αὐτοῦ. id eſt, Ante enim diluuium cognoſcebant homines & locum, & uiam quæ duceret ad paradiſum: poſt diluuium, extra paradiſum eſſe reperti ſunt, & neq; Noë, neq; poſteris eius ultra cognitus eſt. Innuens, ut puto, aquarum illuuie arbores amœniſſimas eſſe euerſas, terram autē quæ ſuaues herbas pareret, uorticibus rapidiſſimis diſſipatam fuiſſe, atq; ita locum delicatum concidiſſe, eq; oculis mortalium euanuiſſe, ut poſt diluuium, ne ueſtigium quidē appareret: facta diuini & cœleſtis loci miſera immutatione, propter hominū ſcelera: quod alijs etiam locis & rebus accidit, ut quas deus repeiſſet, propter hominum impietatē ſint dirutæ, ac diſſipatæ. Quod autem Enoc, & Helias, & Ioannes apoſtolus, in eum locum tranſlati feruntur, id eadem facilitate refellitur, qua aſſeritur. Quo quæſo ex idoneo loco ſcripturarum id colligitur? Elias fateor aſſumptus eſt: ſed num in paradiſum? quis tā audax eſt, qui hoc auſit aſſerere, cum id nuſquam memoriæ proditū inueniatur? Eodē modo Enoc aſſumptus eſt: ſed quē in locū ſcriptura nō refert. Eadē de Ioanne dici poſſunt. Quòd ſi hi cum corpore aſſumpti ſunt, arbitror eos ibi poſitos, ubi & IESVS cū corpore uerſatur. Neq; uero propter corpus in hūc paradiſum

Paradiſus diluuio euerſus.

Enoch, Helius & Ioannes an in paradiſum trāſlati.

ſum erant transferēdi, cum glorificata corpora, aliam recipiant naturā:quod & in IESV Chriſti corpore accidiſſe didicimus,qui ianuis clauſis ad Apoſtolos penetrauit. Quod enim in paradiſum terreſtrem hi tranſmiſſi non ſint, indicat & Pſellus in Chaldaicis pręceptis,hoc modo:Hoc inqt præceptū: παραινεῖ, ἵνα καὶ αὐτὸ τὸ σῶμα, ὅπερ φησὶν ὕλης σκύβαλον, πυρὶ θείῳ ἐκδαπανήσωμεν, ἢ ἀπολεπτύναντες εἰς αἰθέρια κουφίσωμεν, ἢ μετεωρισθῶμεν ὑπὸ θεοῦ εἰς τόπον ἄϋλον καὶ ἀσώματον, ἢ γοῦν σωματικὸν μὲν, αἰθέριον δὲ, ἢ οὐράνιον, οὗ δὴ τετύχηκαν, ὅ, τε θεσβύτης ἠλίας, καὶ πρὸ τούτου Ἐνὼχ μεταθέντες ἐκ τῆς ἐνταῦθα ζωῆς, καὶ εἰς θειοτέραν λῆξιν ἀποκαταστάντες. καὶ μηδὲ τὸ τῆς ὕλης σκύβαλον ἤτοι τὸ ἑαυτῶν σῶμα κρημνῷ καταλιπόντες, id eſt, Admonet,ut corpus etiā ipſum,quod materiæ fruſtū & quaſi excrementū eſſe dicit,diuino igne abſumamus , uel extenuatū in æthera ſubleuemus:uel ut tollamur à deo in locum immateriale & incorporeū:aut corporeū quidē,ſed ætherium,aut cœleſtē.Quā ſedē ſortitus eſt Thesbytes Elias,& ante eum Enoch, translati ab hac uita in ſtatum diuiniorem, ut neq; ipſius materiæ fruſtum,uel proprium corpus in hac ualle reliquerint. Quamobrem non eſt cur putemus eos homines,in paradiſo eſſe poſitos propter eorum corpora. Quanquam igitur inueniatur regio Heden in qua erat paradiſus, ipſe tamen paradiſus nō inuenit,idq; in cauſa, quod ab illo tēpore is locus ſquallidus & incultus eſt effectus.

Paradiſus cur non inueniatur, cū locus in quo ſitus erat, extet.

Erat enim hortus,atque ea eſt hortorum natura ut facile poſſint ſquallescere. Animaduerte itaque,quàm clarè ac perſpicuè de paradiſo loquãtur diuinæ literæ.Primum regionem deſcribũt, in qua is eſſet poſitus,deinde in quã mundi partem ſpectaret. Hebraice enim ſic eſt: Plãtauerat autem dominus paradiſum in Heden ab oriente uel à plaga orientali, ſic enim transferendũ eſt, quod Hieronymus uertit à principio, ut poſtea dicemus.Deinde nomina fluuiorum ponuntur, qui ex ea regione egrederentur: atq; inde profecti,quas terras peragrarent.Quos cum in Chaldęa eſſe compertum ſit,uel circum,neque enim ad amuſſim deſcribere poſſum:quid ſupereſt iã, quod de cognoſcendo terreſtri paradiſo deſideretur? Reliquũ itaq; eſt explicare, quod omnẽ hanc rem perplexam tenet. Nam ſi paradiſus in ea mundi parte eſt poſitus, quam diximus, quo modo cohęret ut quatuor flumina,infinitis ſpacijs à ſe diſſita,tanto etiam mari interiacente, ex eo loco egredi poſſint? præſertim cum horum fluuiorum fontes iam alibi eſſe reperti ſint. Et de Euphrate quidem ac Tygri nihil commouemur,cum eandem habeant originem: & ex ipſo Heden certum ſit eos emanare, aut alibi naſcentes Heden primum influere, indeq; egreſſos à ſe inuicem abiungi, ubi mox abiunctis diſſociantur aquis. At Ganges? at Nilus? quorum tametſi fontes non adeò certi ſint, alter tamen à meri

De quatuor fluminibus paradiſi.

meridie, alter ab aquilone oritur. Poſſunt igitur hi unum habere fontem? Aut poteſt eſſe uerum, quod alij prodiderunt, ut ex uno fonte prodeant, ſed ex æditiſſimo loco ruentes, in uiſcera terræ condantur, perq; immenſos terrarum tractus profluant, poſt hæc emergentes, diuerſas habere origines uideantur? Num poſſunt tantam maris uaſtitatē traijcere, tot terras, tot montes penetrare, dein in auras erumpere? Quę quia uera eſſe non poſſunt, quærenda eſt alia huius nodi ſolutio. Primum itaque uerba ex contextu Hebraico proferamus, quæ in hunc modum habēt, ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים. Hoc eſt, Et fluuius egrediebatur de Heden, ad irrigandum hortum, & inde diuidebatur, & erat in quatuor capita, ſicut uertunt & Septuaginta. Primum igitur ſcribit fluuium non de paradiſo, ſed de regione Heden promanare, atque inde ferri per hortum, ut eum irrigaret: quē cū eſſet egreſſus, quatuor efficeret capita, ſicut Padus, qui Ferrariæ proximus, in duos ampliſſimos amnes diſtribuitur. Padus. Cumq; eorum alter ad Ferrariæ mœnia attigerit, ibi in duos quoq; latiſſimos amnes diuiditur, qui diuerſis itineribus, mare Adriaticū influunt. Non erat itaq; in paradiſo, fluuij illius maximi, qui in quatuor flumina diuideretur origo, ſed in regione paradiſi, procul aut propè paradiſum, qualis erat paradiſus ille Cyri, ſua

ipſius manu conſitus, quē Euphrates à ſuis fon
tibus remotiſſimus influebat. Potuit itaq; etiam
dei paradiſus, ab ortu huiuſmodi fluuij, eſſe q̃
remotiſſimus. Quod autem dicit illinc diuideba
tur, non illinc, id eſt, à paradiſo, ſed à regione He
den, quæ ut erat ampliſſima, ita in uarias terras
mittebat diuiſos amnes: quorū ſeparatio, procul
aut propè fieret à paradiſo. Hunc itaq; maximū
fluuium arbitror eſſe eū qui ex Tigri & Euphra
te commiſcetur. A ſuis enim fontibus profecti
coëunt inter ſe, dehinc Meſopotamiam efficiūt:
atq; hoc eſt, quòd Heden ad hæc loca eſſe neceſ
ſe eſt. Nam apud Ezechielem recēſentur ſimul
Heden & Charan. Charan autem eſt Meſopota
mia. Igit̃ Heden ei uicina, illic ſit neceſſe eſt. Inde
itaq; Tigris atq; Euphrates diuidunt̃, quorũ ori
go in monte tauro eſt, ut teſtatur Strabo: corũ ue
ro fontes: περὶ δισχιλίους καὶ πεντακοσίους σταδίους, id
eſt, circiter bis mille & quingenta ſtadia abiun-
ctos eſſe tradit. Quod etiā clarius exponit Proco
pius, qui cum de Meſopotamia obiter ſcriberet,
hęc de his fluuijs refert. καὶ πηγαὶ δύο ἐνθένδε ἐξία
σι, ποταμοὺς δύο ποιοῦσαι αὐτίκα, εὐφράτην μὲν ἡ ἐν δε
ξιᾷ, ἡ δὲ ἑτέρα, τίγρην ὄνομα, id eſt, ex hoc mōte duo
fontes oriuntur, qui ilico duo efficiunt flumina:
Euphratis et Tigris ortus dexter quidē fons Euphratē, leuus autē Tigrim.
Igitur ambo ex uno loco nō prodeunt, niſi forte
alibi oriantur, ſubterq́; terram perfluentes, inde
ex monte tauro emergāt. Atq; hoc modo facile
eſt

eſt, de Tigri & Euphrate ſoluere. Quod autem de Gange & Nilo traditur, uix explicari poteſt. Hoc unum afferre poſſumus, non conſtare, an Phiſon ſit Ganges, ſunt ex Græcis, qui dicāt hūc *Phiſon.* eſſe Danubium. Quidam Hebræorum aſſerunt eum eſſe fluuium Aegypti: ideo Auen Ezra, אמרה גאון כיפשין יאור מיצרים. Vir, inqt, præſtantiſſimus aſſeruit Phiſon amnē eſſe Aegypti. Quid quod ſacræ literæ tradunt, hunc terram Chauila, quæ corrupte à nobis terra Euila *Chauila,* dicitur, circumire: & tamen inferius cap. 10. inuenies Chauila appellari Getuliam. Si igi Phiſon eſt Ganges, num circuit omnē Getuliā, quæ *Euila.* *Getulia.* in Aphrica eſt, ille aūt in India? Quanq; non me fugit, duos Chauila fuiſſe, quorum alter Getuliæ nomen indiderit, alter regioni quæ proxima eſt Ophir, unde aduehebatur aurū: quorum prior nepos erat Cham, alter ex linea Scem filius Heber. Sed tametſi hāc influit ac peragrat Phiſon, non eſt tn̄ cōpertū, an hæc ſit India. Nā inferius cap. 25. dicit. Habitarūt à Chauila uſq; Sur, ex quo loco cognoſcit hæc nō eſſe India, neq; Aethiopia. De Geon quoq; maxima ignoratio, tradunt ple- *Geon.* riq; hūc eſſe Nilū, eo q ſcriptura eū aſſerat oēm *Nilus.* terram circumire Aethiopiæ. Alij propè terrā Iſraël eum eſſe perhibent. Sic enim Auen Ezra: וידועבי גיחון קרוב מאר צישראלבי כן כתוב והורדתם אתו אל גיחון, Hoc eſt: Conſtat Geon propè terram Iſraël eſſe, eo quòd ſcriptū ſit:

Et deducetis eum in Geon. Locus autem quem citat, eſt Regū 3. cap. 1. Quãquam ibi Geon Nicolaus non malus autor interpretatur piſcinam Siloë, alij autem fontem eſſe aſſerant: is tamē Hebræus ſentit hunc eſſe eundem Geon, qui ex regione paradiſi oriretur. Si autē is proximus terræ Iſraël eſt, fieri nō poteſt, ut is Nilus ſit. Quare neſcio an error habendus ſit, ſi dixerimus nec Geon eſſe Nilum, nec Phiſon Gãgem, ſed duos alios fluuios, qui ꝓximi ſint Euphrati & Tygri.

Dorinx flu. Nam & Iſidorus refert flumen, qui Dorinx ap-

Araxes flu. pelletur, ſiue Araxes è paradiſo emergere, ut ſcribit etiã Albertus, non ſemper malus autor: licet eius lapſus nō poſſit eo loco ferri, qui de rerum proprietatibus lib. 4. ſcribit Geon, id eſt Nilum, eſſe fluuiū Meſopotamię. Procopius etiã ſcribit Narſinum flumē eſſe nō exiguū propè Euphratē, quē etiã influit. Hęc inquã flumina dicerē potius eſſe Geon, & Phiſon, niſi nomina regionū obſtarēt, quas illa peragrare ferūtur, uerumetiã hoc deo duce, ſpero me aliquando ſoluturū. Nã

Cus et Aethiopia & Arabia dicitur. Cus non uidetur ſemper illã Aethiopiã ſignificare, ubi Nili fontes eſſe perhibentur: ſed etiam Arabiam, & omnē eam oram, quæ in mare oceanum ſpectat. Nã Madianitæ, Aethiopes aliquãdo uocantur, qui tamē propè Palæſtinam poſiti ſunt. Et Sephora uxor Moſis Aethiopiſſa dicitur, & tamen ex terra Madian erat. Quare ſi Geon peragrare Aethiopiam dicitur, nō cogimur

pro

propterea de Nilo id ſentire,ſed etiã de alio flu-
uio.Phiſon quoq; nõ eſſe Gangem,uel illud ar- *Phiſon non*
gumento eſt,quod ſcribitur, terrã Chauila per- *eſſe Gãgem.*
agrare,at hæc ea eſſe uidetur , quæ ab hiſtoricis
uocãtur Cabalia aut Cabana,quæ prope Meſo- *Chauila.*
potamiã eſt,atq; ideo unus ex fluuijs Heden eã *Cabalia.*
influit & pagrat. Procopius quoq; ſcribit urbẽ *Cabana.*
eſſe Meſopotamiæ,quæ uocat̃ Phiſon,quæ for-
te à flumine nomen ſortita eſt. Hæc igitur ſunt
adeo obſcura,adeoq; à noſtra ĩtelligẽtia remota,
ut nõ permittant nos quicq; certi aſſerere. Erit
igitur ſacrarum literarũ ſtudioſiſſimi cuiuſq;,ea
perquirere,quos plurimos iam fore auguramur,
nos quod potuimus,in hac re præſtitimus.

A principio.

Diximus pauloante,Hebraice eſſe מִקֶּדֶם hoc
eſt à principio,uel ab oriẽte. Itaq; Hebraica uox
tam ad tẽpus,quàm ad locum refertur.quicquid
ergo uel loco uel tempore antecedit,Chadmon קַדְמוֹן
dicitur,& huiuſmodi anteceſſio Chedem. Hic קֶדֶם
igitur facta eſt uaria & Septuaginta & Hierony
mi interpretatio:ſiquidem Septuaginta,hoc qd'
Hieronymus uertit à principio, illi *κατὰ τὰς*
ἀνατολὰς, id eſt,ad orientem,nempe ad locum re-
ſpexerunt:Hieronymus autem ad tempus. Ad
tẽpus enim id nomen aliquãdo ſpectare,Deute-
ronomij cap.33.cognoſcit. וּמֵרֹאשׁ הַרְרֵי קֶדֶם
Et de capite montium æternitatis.& pſal.xliiij.

בִּימֵי קֶדֶם in diebus æternitatis, &alia infinita ubi ſemper eadem eſt uox quæ & hic. Pro loco uero ponitur inferius cap.3. וַיַּשְׁכֵּן מִקֶּדֶם לְגַן עֵדֶן־אֶת־הַכְּרֻבִים Et poſuit à parte orientali horti Heden Cherubinos.ubi Hieronymus, qđ eſt à parte orientali paradiſi,uertit paradiſum. Intellexit itaq; ibi eam uocem ad locum, non ad tempus referri. mirum igitur eſt cur & hic non idem ſeruarit. Et quod magis mirum, non per inſcitiam eo modo tranſtulit,ſed ſtudioſe:opinatus,ante cœlum & terrã factũ eſſe paradiſum. ſecutus etiã aliquot interpretes,Aquilã ſcilicet & Theodotionem. Sed hoc falſum eſſe comprobatur,ex pauloante citato loco: quanquam cognoſcimus,eum non ſemper in ea ſententia perſtitiſſe. Omnino igitur ad locũ ſpectat,ſicut & Septuaginta uerterunt,& ut admonẽt Hebræi. præſertim uocum interpres apud eos,qui huius uocis multiplicem ſignificationem afferens inquit. מ״ה שהוא שב לפאת המזרחית,hoc eſt ſignificat quoq; partem, quæ in ortum obuerſa eſt.Dein citat hunc locum. Quare non ad tempus,ſed locum referenda eſt.

Paradiſus an ante cœlum & terrã factus ſit.

Produxitq; Dominus de humo.

מִן הָאֲדָמָה è terra, nequis deciperetur, credens hic aliud humum,aliud terram eſſe.

Omne

Omne lignum pulchrum uiſu.

Primum obſeruandum eſt, moris Hebræoꝝ eſſe, ut ligna, arbores ipſas appellent. Cum ergo lignum uitæ dicitur, nō eſt de materia illa arida ſentiendum, ut craſſi quidam credunt: ſed de arbore quæ eiuſmodi fructus æderet. Arbor quoque in eadem lingua pro fructu ponitur. Quare lignū uitæ, arbor erat, è qua uitales fructus carperētur, immortalitatemq; illam efficerēt. arbor inquam, cuius fructu deguſtato, uita quædā per omnia corporis membra ſe diffundebat, quam ſi poſt lapſum, homo deguſtaſſet, mori nullatenus potuiſſet. Ante caſum uitam & iucunditatē illi ſuggerebat, adeo fuit humanus in ipſum deus. Obſeruare uero oportet locutionē Hebraicam. In ea enim lingua denominata nō inueniuntur, ſed eorum loco denominationibus utuntur, ut dicant uirum mendacij, uirum uetitatis, id eſt mendacem, & ueracem. ita hoc loco, arbor uitæ dicitur, id eſt arbor uitalis, quemadmodum ambroſiam aut nectar, aut lucē uitalem diceremus. omnia uidelicet, quæ uitam quandam afferunt, ſicq; hoc loco, uitalē dici arborē exiſtimo, quia illius fructus uitales eſſent, & uires corpori ſuggererent.

Arbores Hebræi ligna uocant: arboresq; pro fructu ponunt.

Arbor uitæ, pro uitalis.

Bdellium.

Ex Hebræo ductū בְּדֹלַח bedolac. Maxima circa hoc nomen tam apud Græcos quàm Hebræos

Bdellium uarie uerſum.

bræos diſcrepantia. Septuaginta hunc lapidem uertunt ἄνθρακα. id eſt, carbunculum, qui lapis eſt fulgidus ac lucens, ut etiã teſtatur Hieronymus: quamuis iidem Septuaginta alibi cryſtallũ interpretati ſunt. Alij ſmaragdũ. Hebræi hodie cõmuniter dicunt eſſe cryſtallum. Hebræus aũt Agaon ſentit bdolac lapillos eſſe perexiguos, ac rotundos, qui ex aquis prodeant: de qua re Auen Ezra ויאמר האגון כי הבדולח מים האבנים הקטנים עגולים היוצאים מהמים ש שהם דקים hoc eſt: Vir excellentiſſimus opinatur bdolac eſſe lapillos paruos ac teretes, qui ex aquis emergant, q minime craſſi ſint. Plinius autem bdelium gummi eſſe ſcribit, diſtillans ex arbore eiuſdem nominis, inde congelaſcere, lapidemq́ fieri. Nicolaus autem id ignoraſſe uidetur, qui ſentiat arborẽ eſſe aromaticẽ, neq́ aliud addit: uerũ ſi bdelium gutta eſt, ut uult Plinius, quo modo in fluminibus naſcitur, ut hic traditur? Quare obſcuriora ſunt hæc, quàm liceat explicare, uel ad pietatem referat, nam quãta ſit in interpretãdis his lapidibus diſſonãtia, ex eo uel manifeſtũ: nam hunc, qui mox ſequetur ſcilicet shoham, Aquila & Symmachus & Theodotiõ, onychinum ſunt interpretati: LXX. in Exodo, ſmaragdum uerterunt: Ioſephus dicit eſſe ſardonychum. Similiter hũc qui tharſis Hebraice uocatur, Aquila chryſolitum, Symmachus hiacynthum interpretatus eſt. Ego quidem exiſtimo bdelium

In lapidorũ nominibus mira interpretum diſcrepantia.

bdelium uniones ſignificare, quia manna in ſa- cris literis huic comparatur, Numerorum libro cap. 11. ubi dicit, ſpecies eius erat כְּעֵין הַבְּדֹלַח. hoc eſt, Sicut ſpecies bdolac, Manna uero ſicut margaritum eſt. *Bdolac uniones.*

Et lapis onychinus.

שֹׁהַם shoham. Quod Septuaginta uertunt ὁ λίθος ὁ πρασίνος, hoc eſt lapis praſinus, qui ut nomen indicat, uiridis ac coloris herbacei eſt: at onychinus, potius ad cādorē uergit, ac nigrorē. Vnguis enim humani ſimilitudinē, unde & dictus eſt, imitatur. Quare lōge alius eſt is ab illo. Cum Hieronymo aliqui Hebræorū ſentiūt, præſertim Agaon, qui de eo lapide hæc perhibet, השהם אבן יקרה לבנה והיא צחה ואנחנו לא נדע hoc eſt: Shoham, lapis precioſus eſt, candidus ac impermiſtus. deīde addit Auen Ezra. Nos aūt hæc ignoramus: quamobrē etiā Hebræi, ſe proprie quales hi lapides ſint, neſcire ingenuè fatentur. Cur itaq; mirū, ſi & Hieronymus, & Lxx. à ſe inuicem diſcrepant: quanq; Hieronymus ſecutus ſit alios interpretes, qui onychinū uerterūt, ut ipſe teſtatur in quæſtionibus Hebraicis. *Praſinus.* *Onychinus.*

Ipſe uadit contra Aſſyrios.

קִדְמַת אַשּׁוּר hoc eſt plagam orientalē Aſſyriæ. Aliquid autem hoc diſcrepat ab illo. Hieronymus imitatur Septuaginta, qui & ipſi uertūt

κατ

κατέναντι ἀσσυρίων. aduerſus Aſſyrios. Strabo de eo flumine eadem prope ſcribit, quæ & Hebraicum. ῥεῖ δὲ πρὸς τὴν ἕωαν συρίας. fertur autem Tigris ad Aſſyriam quæ in ortum ſpectat.

Ipſe eſt Euphrates.

הוּא פְרָת hu Perat. Duę ſunt partes: hu, id eſt, ipſe eſt: & Perat, Euphrates. quas corrupte uidenť antiqui copulaſſe, nomenq́; Euphratis feciſſe: cum tamē Perat ſit eius nomen, itaq; Phrates Græcè eſſet dicendum.

Euphrates.

Præcepitq́; ei dicens.

וַיְצַו יְהוָה אֱלֹהִים עַל הָאָדָם Et præcepit dominus deus ſuper Adam. Perinde ac ſi diceret, legem promulgauit de homine, cui ſemper eſſet obtemperaturus, præpoſito etiam tranſgredienti capitali ſupplicio. Eſt autem & Phraſis Hebraica, quam neq; ſeruarunt Septuaginta, ſicut neq; Hieronymus.

Faciamus ei adiutorium, &c.

Hebraice non eſt faciamus ſed אֶעֱשֶׂה faciam. Quòd autē uertit, ſimile ſibi: Hebraice כְּנֶגְדּוֹ è regione illi: uel, correſpōdēs illi: neq; aliud eſt, q̃ quod uertit Hieronymus. Q; autē uertit, faciamus, nō faciam, ſecutus eſt Septuaginta, qui ipſi transferūt ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν. id eſt, Faciamus ei auxiliatricē congruentē illi, arbitramur

mur autem hoc ſumptũ eſſe ex præcedentibus, ubi eſt faciamus. Verum hæc nihil ad rem.

Immiſit dominus ſoporem.

וַיַּפֵּל תַּרְדֵּמָה Fecit illabi ſoporẽ: quẽ Aquila uertit κάρον, id eſt, ſomnum profundũ, ac quaſi lethargum: at Septuaginta ἔκστασιν, ecſtaſin, hoc eſt, mẽtis ſeceſſum & alienationem. Quæ erat & Latina antiqua interpretatio, ſicut exponit & Auguſtinus: at uerbum Hebraicum ſoporem ſignificat, thar dema: ducitur enim à רָדַם radam, תַּרְדֵּמָה dormire. Septuaginta uero, ignoro an de ſomno ſenſerit: poteſt enim ecſtaſis accidere nõ dormiẽtibus, Omnino uerbum Hebraicum, ſomnũ intenſum ſignificat, ſicut interpres uocũ exponit, qui de ea uoce inquit, שעמגר השינה חזקה Cuius uocis ſignificatio, eſt ſomnus uehemẽs. Aeditio quoq; Chaldaica uertit, שִׁנְתָּא id eſt, immiſit ſomnum.

Hæc uocabitur uirago.

לְזֹאת יִקָּרֵא אִשָּׁה, Huic uocabitur uirago. Ex hoc eliciunt Hebræi, ſuam linguam primam omnium extitiſſe: ut enim à uiro mulier ducta eſt, ita à uiri nomine, nomen mulieris ductũ eſt, ipſo impoſitore Adam, quod in nulla alia fieri lingua aſſerunt. Iſc enim Hebraicè uir, Iſca mulier: quam analogiam ſi nos ſequi uellemus, à uiro, uira dicendum eſſet, propterea hanc rem Hiero

Lingua Hebraica an prima.

אִישׁ, *uir.* אִשָּׁה, *uira.*

Hieronymus,quantum Latinitas pateretur,ex‑
preſſit:uoluit enim à uiro ducere uiraginē,cum
Virago. tamen uirago Latine mulier cordata ac robuſta
uocetur.Septuaginta non auſi fingere nouū no‑
men,non oſtenderūt quid traderet ſacra ſcriptu
ra,uertunt enim *αὕτη κληθήσεται γυνή, ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρὸς ἐλήφθη*. Hæc uocabitur mulier,quia de ui
ro ſumpta eſt. Verum hoc pacto, quid mulieri
cum uiro, cum nulla ſit in nominibus affinitas?
hoc certe & à Diodoro animaduerſum eſt, qui
hoc loco ſic ait, *τὸ μὲν δὴ αὕτη κληθήσεται γυνή, ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἐλήφθη, οὐ δοκεῖ τινα σώζειν ἀκολουθίαν, εἰ γὰρ ἐπειδὴ πλευρὰ τοῦ Ἀδάμ, ἡ Εὔα διὰ τοῦτο γυνή, αἱ μετὰ ταῦτα γυναῖκες ἄρα οὐκ εἰσὶν ἐκ τῶν ἀνδρῶν.* Illud inquit,hæc uocabitur mu‑
lier,quòd de uiro ſuo ſumpta ſit, nullā uidetur
ſeruare conſecutionem: ſi enim propterea Eua
mulier eſt,quòd è coſta uiri conſtructa ſit,reli‑
quæ mulieres non erunt, quia ex uiris nō ſunt.
Deinde infert, *ἀλλὰ παρὰ τοὺς ἑρμηνεύσαντας τὸ σφάλμα. μὴ γὰρ εἰρηκέναι τὴν γραφὴν γυνή, ἀλλ' ἢ ἄνθρωπος.* Sed ab ipſis inquit interpretibus error
emanauit:non enim diuina ſcriptura dixit, hæc
uocabitur mulier,ſed homo. *ὅσα μὲν γὰρ ὀνομάζει τὸν ἄνθρωπον, δασυτάτῃ προφορᾷ τῆς φωνῆς χρωμένη. ἴεσα δὲ τὴν Εὔαν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου. καὶ τοῦτο δοκεῖ μοι, μᾶλλον ἔχειν τὴν ἀκολουθίαν.* Quatenus quidem
hominē ipſum uocat,craſſo uocis ſonitu utens.
Iſcam uero ipſam Euan à uiro,atq; hoc mihi ma‑
gis

gis uidetur conſentaneum. Habes ergo etiam diuinos illos uiros non ignoraſſe, quæ uelut abſtruſa in ſacris literis deliteſcunt. Fuerunt etiam apud Græcos qui Hebraicam analogiam ſecuti ſint: nam Aquila nouum excogitauit nomen Græcis antea inauditum, ſiquidem ab ἀνὴρ hoc eſt uir, duxit ἀνδρὶς, quaſi uira: alij ex Hebraico & Græco, unum nomen fecerunt ἔισανδρος, ab Iſca mulier, ἀνὴρ, uir: quaſi uir in mulierē formatus: idem enim ſunt, ſolo ſexu diſcrepantes. ἀνδρὶς.

Et adhærebit uxori ſuæ.

Nihil referre putamus, quod Hebraice ſit בְּאִשְׁתּוֹ Cum uxore ſua: Non, uxori ſuæ: quanquàm ea ſit phraſis Hebraica: uerbo enim דָּבַק hoc eſt adhæreo, præpoſitionem, in, adiungunt. Septuaginta appoſitiſſime uerterunt καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ. Et adglutinabitur uxori ſuæ. Ea enim uiri ac mulieris coniunctio eſſe debet, ut nulla arctior reperiri poſſit. Quòd autem dixit uxori ſuæ, aduertendus eſt ſacrarum literarum loquendi mos: maritus enim in his literis, uir nuncupari ſolet: uxor autem, mulier: neq; in ea lingua, nomē uiri à nomine mariti diſtinguitur: ſicut neq; nomen mulieris, à nomine uxoris: ideoq; hic cum dicitur, & adhærebit uxori ſuæ, eſt אִשְׁתּוֹ quod ſupra ſignificabat uiraginem, aut mulierem, hic autem uxorem. Hoc fecit ut Cyprianus, tractatu de bono pa-

tientiæ, citarit locum ex ſequenti capite hoc modo ex Septuaginta: Quia audiſti, inquit, uocem mulieris tuæ, & manducaſti ex illa arbore. Rabi Moſe hanc linguam ideo ſanctã ac ſacram nuncupari exiſtimat, quòd honeſtiſſime ſemper loquatur, remotiſſimaq́ ad ea exprimenda quærat uocabula, quæ fortaſſe parum pudica atque honeſta nonnullis uiderentur. Quòd autem additur, & erunt duo in carnem unam: Hebraice non eſt, erunt duo, ſed tantum, Et erunt in carnem unam. Septuaginta uero etiam duo addiderunt, ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. ſed hæc euidẽtiora hi reddere uoluerũt, neq; abſurdum eſt, explicationis gratia, aliquid addere.

Hebraica lingua, cur ſancta uocetur.

Erũt duo in carne unam.

CAPVT III.

Sed & ſerpens erat callidior.

QVod Hieronymus uertit callidior, Septuaginta, ὁ δὲ ὄφις ἦν φρονιμώτατος. At ſerpens erat prudentiſſimus: optime autem uterq; uerbum Hebraicum reddiderunt; nam pleriſq; in locis inuenimus in bonam & in malam partem eam uocem accipi. Prouerbiorum primo לָתֵת לִפְתָאיִם עָרְמָה Vt detur paruulis aſtutia. Et eiuſdẽ libri capite octauo הָבִינוּ פְתָאיִם עָרְמָה Intelligent pueri prudentiam aut aſtutiam. In malam partem accipitur ut וְכִי־יָזִד אִישׁ

אִישׁ עַל־רֵעֵהוּ לְהָרְגוֹ בְּעָרְמַת ſi quis per induſtriam,& per inſidias occiderit proximũ ſuum: ut uertit Hieronymus. Pſalmo quoque xciij. עַל־עַמְּךָ יַעֲרִימוּ סוֹד Super populum tuum malignauerunt conſiliũ,ut uertunt Septuaginta.Igitur & hoc loco uidetur in malam partem accipi.Et quanquam Septuaginta uerterint ſerpens erat prudentiſſimus:non de uera tamen ac ſyncera prudentia ſentiũt;quam rem in dubium uocat & ſoluit Theodoritus ſic ſcribens. εἰ φρόνιμος ὁ ὄφις, καὶ ἐπαινούμενος, μόριον γὰρ ἡ φρόνησις ἀρετῆς. Si prudens inquit eſt ſerpens,ergo & laudabilis: nam una uirtus eſt etiam prudentia. Dein ſoluit πολλὰ τῶν ὀνομάτων ὁμωνύμως προφέρεται. καὶ γὰρ τὰ εἴδωλα τῶν ἐθνῶν θεοὺς ὠνομάκασι.Sed pleraq; inquit nomina æquiuoce dicũtur:ſicut & idola gentium,deos uocant ſacræ literæ. Philoſophi quoque per antiphraſin, aut equiuoce ſapientes appellantur.Sunt enim omnium mortalium ſtultiſſimi,ut eorum facta indicant. Eiuſmodi igitur erat prudentia ſerpentis, quem diabolum fuiſſe,omnes propè perhibent, qui animi malignitate ac præſtigijs,omnes ſpiritus ſuperat.Ideo recte uertit Aquila ὄφις ἦν πανοῦργος, ſerpẽs erat ueterator ac præſtigioſus.Qđ ſapienter explicat Diodorus, ſic inquiens, φρόνιμον νῦν οὐ τὸν συνετὸν λέγει, ἀλλὰ τὸ πρὸς ἀπάτην ἐπιτήδειον ὄργανον, prudentem hic non ſapientem appellat, ſed ad decipiendum aptiſſimum

Philoſophi ſapientes per antiphr.

Serpens erat diabolus.

inſtrumētum. Veruntamen quòd Septuaginta uerterint, ſerpens erat prudentiſſimus, etiam te- *Serpentum prudentia.* ſtimonio euāgelico defendi poteſt, ubi pruden- tia ſerpentum commendatur, putoq́ eos idcirco prudentes appellari, quòd longiſſime cernant: *Draco unde dictus.* quanquam iſtud ſit corporis, illud mentis. Dra- cones certe Græce à δέρκω quod acerrime cer- no ſignificat, uocantur: unde fit & ὀξυδερκέω acu- te intueor. Aquila & Theodo. uerterũt, Serpens erat callidus: quos etiam Hieronymus ſequitur.

Cur præcepit uobis deus.

Hebraica paulum uariant, אַף כִּי אָמַר יְהוָה quod uarijs modis exponitur. Nōnulli enim, ita omnino: aut, ueré ne, etiam ne. qđ uidetur cōſen tire cũ æditiōe Chaldaica, בְּקוּשְׁטָא אֲמַר יְהוָה id eſt, In ueritate dixit deus? Hieronymus ſecu- tus eſt Septuaginta, qui uertunt: ὅτι εἶπεν ὁ θεὸς, cur dixit uobis deus: uel, quid eſt, qđ dixit deus.

Eritis ſicut dij.

Potuit etiam uerti, eritis ſicut deus: diximus *Elohim.* enim elohim plurale eſſe, eoq́ nomine deum uel deos appellari. Accommodatur ſcilicet tam ad uerum deum, quàm reliquos deos. Quare dicit eos futuros prudentes ac peritos, quemadmo- *Adam nō cupiuit ſimilis fieri deo.* dum ipſe deus eſſet, qui eos condidiſſet. Neque enim tantæ arrogantiæ Adam fuiſſe putandus eſt, ut oblatam diuinitatem uoluerit appetere,

ut

ut eſſent dij,ſicut deus in ea cognitione.eo enim ſcelere pollutus eſt Satan. Adam autem per inobedientiam peccauit, leges diuinas tranſgrediendo. Licet Serapion ſcriptor Græcus, uelit eum diuinitatem optaſſe. Pro eo quod nos attulimus,facit ſentẽtia aliquorum Hebræorum, qui exponunt eritis ſicut dij,id eſt,ſicut angeli. elohim enim,angelos quoq; ſignificat:ideo grauiore ſententia non eſt damnatus Adam. Nam ſi deus fieri optaſſet, quid illi diſſimilis fuiſſet, qui dicebat,Ponam ſedem meam in Aquilone, eroq; ſimilis altiſſimo? Hieronymus autem ſequitur Septuaginta,qui & ipſi uertunt, ἔσεσθε ὡς θεοί. id eſt eritis ſicut dij.

Aſpectuq; delectabile.

Variat hic paululum Hieronymus & ab Hebraico,& ipſis Septuaginta. Quod enim ad oculos corporis retulit ipſe:Hebraice ad ipſum animum,atq; intelligentiam refertur. Sic enim in contextu eſt: Vidit mulier quòd arbor eſſet נֶחְמָד לְהַשְׂכִּל id eſt, expetenda, uel deſiderabilis ad percipiendam ſapientiam,uel ad intelligendum. Verbum igitur Hebraicum non ad oculos corporis ſpectat, ſed ad ſcientiam. Hoc enim eſt quod ſupra pollicitus fuerat ſerpens, eos fore ſapientes,ſi ex ea arbore deguſtaſſent, quæ deguſtata eorum patefecit oculos. Licet

diabolus ea ratione eos feſellerit, promittens eos fore, aut deos aut angelos. Eãdem ſentẽtiam uidentur ſecuti etiam Septuaginta qui uertunt, καὶ ὡραῖον ἐστὶ τοῦ κατανοῆσαι. & quòd pulchra arbor eſſet, ad intelligendum, uel intuendum. Veruntamen Hebraica, etiam hoc pacto uerti poſſunt, Et quòd ea arbor cognitu appetibilis eſſet. ut quemadmodum dixerit eam oculis corporis ſpectatam delectationem afferre ſolitam, ita eandem exhibere uoluptatem, ſi quis eam agnouiſſet, animoq́ comprendiſſet, & quòd intelligentiæ eximium pareret gaudium. Hanc ſententiam fortè ſecutus eſt Hieronymus: mihi certe, utrunq́ uidetur probabile. Hunc locum impius Porphyrius, ſic enim Græci appellant δυσσεβῆ, hoc modo labefactabat. ſic dilẽma texens, τὸ φυτὸν ἐκεῖνο, ἢ κακῶς, ἢ ἀγαθῶς ἐφυτεύθη μέλλον παρέξειν τοῖς ἀνθρώποις θεὸν, πάντως φανερῶς ἀπηγορεύθη φθονοῦντος τοῦ θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις τῆς γνώσεως, καὶ μωροὺς αὐτοὺς βουλόμενος. Ea, inquit, planta, aut in bonum, aut in malum plantata eſt. ſi in bonum, ut uos aſſeritis, eo quòd per eam diuinitatem acquiſituri eſſent homines, inuidè certe prohibita eſt à deo hominibus, quaſi uolens eos ea cognitione carere, & in ſumma ſtultitia eos uiuere. Reſpondet diuus Gregorius, quòd in bonũ plantata ſit, ſed οὐ καλὸν, ὅτι οὐκ ἐν καιρῷ, καλὸν μὲν ἁπλῶς, Non fuiſſe bonam: quia non in tempore, ſed bonam ſimpliciter. Et optime quidem

Porphyrius δυσσεβὴς id eſt impius.

dem reſpondet: nam pleraq; optima ſunt, quæ ſibi reddunt homines peſtilentiſſima, propter errorem & inſcitiam. Porphyrius autē & in alijs pleriſq; falſò Chriſtianos inſectatus eſt, qđ & reliquis philoſophis peculiare fuit. Arborem autem ſciendi bonum & malum, nō ratione degustantium appellatam puto, ſed experientiæ boni & mali. hoc eſt, qua probaretur, an homo bonus eſſet uel malus. ut eam in medio paradiſi poſuerit deus, quo bonitatem uel prauitatem hominis experiretur. Bonum ſiquidem & malum, obedientia & inobedientia hoc loco appellantur. Quæ ſentētia probabilis admodum mihi uidetur. Vbi autem dicitur, eritis ſicut dij ſcientes bonum & malum: dicendum, eos diabolum decepiſſe, perſuaſiſſeq; eis, uocari eam arborem ſcientiæ, nō probationis: atq; ita in errorem induxiſſe. Hæc expoſitio non pertinaciter à me aſſeritur: puto enim etiam aliquid arcanum ſub hiſce uerbis contineri.

Arbor ſcientiæ boni & mali, cur ſic dicta.

Bonum & malum quid hic.

Dedit uiro ſuo.

Nihil refert quòd omiſerit. עִמָּהּ id eſt, Dedit uiro ſuo ſecum, quod non omiſerunt Septuaginta μετ' αὐτῆς. indicat eos ſimul comediſſe: quanquam id erat notiſſimum.

Et cum audiſſent uocem domini, &c.

וַיִּשְׁמְעוּ אֶת קוֹל יְהֹוָה. Et audierūt uocē do-

 mini

mini dei. Primum obſeruandum, tam Hieronymum, quàm Septuaginta, uariare ab Hebraico: neq; enim Hebraice eſt, poſt meridiem, additum à Hieronymo ac Septuaginta, qui ſic aiunt καὶ ἤκουσαν φωνὴν κυρίου τοῦ περιπατοῦντος ἐν τῷ παραδείσῳ, τὸ δειλινόν: & audierunt uocem domini Dei deambulantis circa ueſperum. Et mirum etiam eſt, cur auram omiſerint, cum in Hebraico habeatur. Eſt autem רוּחַ quod & uẽtum & auram ſignificat. Nulla itaq; eſt cauſa cur Septuaginta, uentum aut auram ſilerent. Quòd autem Hieronymus uerterit poſt meridiem, ex eo eſt, ꝙ Hebraice לְרוּחַ הַיּוֹם deambulabat, inquit, dominus ad uentũ diei: diẽ ergo retulit ad meridiem: Septuaginta ad ueſperam. Dicũt aliqui ex Græcis, Adam circa horam ſextam comediſſe, ad ueſperam autẽ dominum ad eum acceſſiſſe. Die autem ſexta conditus eſt Adam, eademq; è Paradiſo pulſus, quod & Græcis placet.

In medio ligni.

Forte clarius fuiſſet, ſi ſic ſe habuiſſent: Inter medias arbores. Duæ enim hic ſunt Hebraicæ figuræ: Synecdoche, in qua per partem intelligitur totum: atq; hanc puto eſſe, cum Hebraice lignum ponitur pro arbore, quæ totum eſt, eius autem partes, lignum, folia, fructus. Altera figura eſt etiam Synecdoche, ſed alia eius ſpecies, qua ex uno diſcimus omnes, qua & poëtæ & orato

Ligni pro arbore Synecdoche.

oratores utuntur. Sæpe enim apud oratores inuenies, admouit militem, ſtipendium dedit militi. Et illud: Conſitum arbore multa, lucus: quanquam ita ſit Hebraice ut uertit Hieronymus. Septuaginta prudenter non ſeruarunt phraſin Hebraicam, καὶ ἐκρύβησαν ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου, Et abſconditi ſunt in medio paradiſi. Quod cũ ita ſit, miror cur Serapion, hunc locum ſecundum locutionem Hebraicam interpretetur: τριγαροῦ θορυβούμενοι, εἰς αὐτὸ τὸ δένδρον ἐκρύβησαν: Igitur cõſternati animo, in ipſam arborem ſe abſconderunt. An'ne ut Eſaiæ fertur, arboris ſtipes illis patuit: In medias ergo arbores, denſaq; paradiſi nemora ſe intulerunt.

Deambulantis.

Redundat apud Septuaginta deambulantis. Non enim cõtextu Hebraico eſt deambulantis: neq; quod addit Hierony. domine: ſed tantum, קֹלְךָ שָׁמַעְתִּי בַּגָּן. Vocem tuam audiui in paradiſo. Non tamen ſuperfluo poſita ſunt.

Quam dediſti mihi ſociam.

Elegantius Hieronymus quàm Septuaginta Hebraice enim eſt, quam dediſti mecum, hoc nõ immutarunt Septuaginta, ἣν ἔδωκας μετ᾽ ἐμοῦ. quam dediſti mecum: more autem noſtro loquitur Hieronymus.

Serpens decepit me.

Eodem modo & Septuaginta. ὁ ὄφις ἠπάτησέν με, quod alij interpretes uerterunt, ἐπηγάγετό με, id eſt, ſeduxit, Hebraicum autem הִשִּׁיאַנִי, id eſt, abduxit aut ſubleuauit, aut eleuare me fecit.

Maledictus es inter omnia animantia.

Hebraice comparatio fit אָרוּר אַתָּה מִכָּל הַבְּהֵמָה, . Maledictus es præ omnibus brutis,
Inter. aut ante omnia bruta: licet inter τὴν ὑπεροχὴν ali-
quando ſignificet. Septuaginta quoq; morẽ Hebraicum intactum ſeruantes, quo peccato ſæpe delinquunt, obſcuriorem interpretationem fecerunt, ἐπικατάρατος σὺ ἀπὸ πάντων κτηνῶν, Maledictus tu ab omnibus brutis. quid certe Græce ſibi uult, ab: quæ apud Hebręos comparatiui uicem gerit? tam enim comparatiuo quàm ſu-
Hebr. & cõparatiuo & ſuperlatiuo carent. perlatiuo caret illa lingua. Superlatiuũ ſupplent per aduerbium repetitum מְאֹד ualde: dicentes, meod meod: ualde ualde, comparatiuum autem per præpoſitionem ab, aut præ. Græcè uero aliter erat loquendum.

Super pectus tuum gradieris.

עַל גְּחֹנְךָ תֵלֵךְ, Super uentrẽ tuum gradieris. Septuaginta addunt Hebraico, uertentes ἐπὶ στήθει καὶ κοιλίᾳ πορεύσῃ, Super pectus & uentrem, redundat pectus, Chaldaica quoq; æditio

habet

habet עַל מְעֶיךָ ,id eſt,ſuper uentrem tuū. Hieronymus autem ut ipſe facile intelligo,ideo uertit pectus,quòd in ſerpentibus, nullum propè diſcrimen ſit pectoris ad uentrem: ſuntq́ adeo utraq; commiſſa,ut alterum pro altero facile in his accipi poſſit, atque hæc eſt cauſa, quòd Septuaginta, uerbum unicum Hebraicū, duobus exprimere uoluerunt.

Ipſa conteret caput tuum.

הוּא יְשׁוּפְךָ רֹאשׁ. Ipſum cōteret tibi caput. Non refertur itaq; ad mulierem, ſed ad eius ſemen,qua interpretatione pleriq; decepti,malam expoſitionem inuexerūt in hunc locum.Et quoniam ſunt qui quod hic dicitur, accommodent ad IESVM CHRISTVM, qui ex ſemine Euæ natus ſit,contriueritq́ caput ſerpentis. Vides quàm iuuentur hi, ſi Hebraica ut ſe habent legantur. Hieronymus autem uidetur legiſſe הִיא, ipſa,non הוּא, faciliſq́ eſt ab una ad alteram uocem lapſus, protracta tantum iod. Septuaginta Hebraica ſequuntur: ſed in alio eſt maxima deuiatio: αὐτό σοι τηρήσει κεφαλήν.Ipſum (ſic enim exiſtimo legendum eſſe non αὐτὸς) obſeruabit tibi caput. Neque intelligo unde hanc interpretationem arripuerint, cum uox Hebraica nihil ſonet aliud, quàm conterere, ac lacerare, uel calcare: ſeruare autem nunquam. Clare enim loquuntur ſacræ literæ, fore ut ſemen

Ipſum conteret.

men Euæ, id eſt, homines calcaturi eſſent caput ſerpentis, ut natura comparatum eſt: ille uero inſidiaturus eſſet calcaneo: quanquã Hebraice non ſit inſidiaturus, ſed idem uerbum. Ipſum ſemen, inquit, conteret tibi caput, ac tu conteres eius calcaneum, ſic enim habent Hebraica, וְאַתָּה תְּשׁוּפֶנּוּ עָקֵב. Et tu conteres eius calcaneum. Hieronymus, certe ſenſum, non uerba ſequitur.

Erumnas tuas.

עִצְּבוֹנֵךְ, dolorem tuum, quod Hieronymus ad omne anguſtiæ doloriſq; genus retulit: Septuaginta uero, τὰς λύπας σου καὶ τὸν στεναγμόν σου, mœrores tuos, & gemitum aut ſuſpirium tuũ. Quod autem uerterunt στεναγμὸν, Hebraice eſt, וְהֵרֹנֵךְ & conceptum ſiue partum tuum, ſicut uertit Hieronymus, ſed puto Septuaginta gemitum, quẽ parientes ædunt, innuere uoluiſſe. Nã conceptus cum exoptatus ſit mulieribus, affert tamen gemitum, atq; in hac re tantum poſita eſt mulieris maledictio.

Maledictio mulieris.

Et ſub uiri poteſtate eris.

וְאֶל אִישֵׁךְ תְּשׁוּקָתֵךְ. Et ad uirum tuum, deſiderium tuum: ſicut uertit Symmachus. Locutio eſt Hebraica, quam optimè, licet uarijs modis, Hieronymus & Septuaginta expreſſerunt, hi enim καὶ πρὸς ἄνδρα σου, ἡ ἀποστροφή σου, id eſt. Et ad uirũ tuum, cõuerſio tua. Quicquid enim ſub

pote

poteſtate alicuius eſt, ad ipſum ſemper ſpectat, ſemperq́ id intuetur, id ſemper exoptat, præſertim ſi non uoluntate, ſed natura, ea ſubiectio facta ſit. Nos enim cum natura ſub diuina poteſtate ſimus, ad eam quicquid agimus, ſemper referimus: ipſum imploramus, ipſe deſiderium noſtrũ eſt, noſtraq́ uirtus. Elegantiſſima igitur eſt phraſis Hebraica: ita enim fert natura, ut maiora ſemper appetamus. Quicquid igitur appetitur, ferè maius eſt. Ad ipſum etiam conuertimur, atq́ inclinamur. Hoc certe indicat & Chryſoſtomus, qui de ea apoſtrophe, id eſt, cõuerſione mulieris ad uirum, inquit, τουτέστι καταφυγὴ καὶ λιμὴν, καὶ ἀσφάλεια, καὶ ἀγάπη, τῷ φόβῳ συνέζευκται, id eſt, Refugium ac portus, præſidium, ac amor, timori coniuncta ſunt. Non ſolum enim recurrit mulier ad uirum, tanquam ad tutum portũ ac præſidium, uerumetiã amat & ueretur. Hebræi quoq́ eodẽ modo hanc ſententiã interpretãtur. Auen Ezra השוקתך משמעתך והטעם שתשמעי כל אשר יצוה עליך כי את ברשותו. Hoc eſt: Deſiderium tuũ, ſcilicet auſcultatio tua: omnia enim quæ præceperit, exequêris, ſub eius enim imperio conſtituta es. Atq́ hoc modo, propius ad Hebræorũ ſententiam uidetur acceſſiſſe Hieronymus. Eandẽ enim phraſin inueniemus paulo inferius, ubi neceſſe eſſet ipſis Septuaginta, alia uti interpretatione, cum eodẽ modo loquatur ibi Hieronymus.

Male

In laboribus comedes.

בְּעִצָּבוֹן, id eſt, in dolore. Sicut ſupra mulieri proteſtatus fuerat: quãquam inter dolorem ac la borem, nihil propè interſit, cum alterũ ex altero oriatur, propterea Græcis κόπος utrunq; ſonat. κόπος, Dolor, labor

Induit eos ueſte pellicea.

עוֹר, id eſt, corio: quod χιτῶνας δερματίνους, ueſtes coriaceas Septuaginta, de quibus Gregorius theologus, καὶ ἐνεδυσάμεθα χιτῶνα δερμάτινον, ἱστορικῶς μὲν, ζώων νεκρῶν δέρματα, ἀλληγορικῶς δὲ παχυτέραν ταύτην σάρκα, καὶ θνητὴν, id eſt: Et induti ſumus ueſtem pelliceam: hiſtorice quidẽ, mortuorum animalium pelles, allegorice uero craſſam iſtam & mortalem carnẽ: hoc modo expoſuit etiam Origenes, quod non uidetur diuinis literis admodum conſentaneum.

Et uocauit Adam nomen uxoris ſuæ.

Quod ſolet omnibus propè linguis accidere, ut uocabula unius, in alteram tranſeuntia, aut immutentur, aut penitus deprauentur, id in primis linguæ contingit Hebraicæ. Ex qua, ſi qua in noſtrum aut Græcorum ſermonem, nomina ſumpta ſunt, nullum ferè apparet in eis priſtinæ compoſitionis ueſtigiũ. Vt eſt iſtud Euæ nomen, quod corruptiſſimũ eſt tam apud Græcos

quàm

Eua corruptum uocabulũ: nam Chaua dicendum erat.

Aue an ab Eua.

quàm Latinos. Neq; ullam etymologiam recipit, ſi eo modo proferatur, ut nos & Græci proferimus. Itaque Chaua dicendũ eſſet, non Eua. Ducitur enim à Chai, id eſt, uiuẽti, uel animali: quippe quæ fuit omnium uiuentiũ mater. Huius nominis corruptela, fecit ut putarent Aue dictum eſſe ab Eua, per inuerſionem literarum: ſicut cõtraria fuerunt his quæ beata uirgo intulit, quæ inuexit Eua: Quæ quanquam pia ſunt, non ſunt tamen uera: & pietas non falſis, ſed maxime ueris debet inniti. Huiuſmodi ineptiæ infinitę propè inueniuntur apud Latinos, propter linguarum inſcitiam: ſed ſilentio prætereunda ea ſunt, ne in immaniſſimam quorundam petulantiam incidamus, in quibus nihil ineſt modeſtiæ & cãdoris: ſed æſtu comparandæ gloriolæ agũtur in omnia præcipites, neq; cuiquam uel ſanctiſſimo uiro parcunt. Septuaginta quod proprium nomen primæ mulieris fuerat, non ſatis ut reor cõmode appellatiuum fecerunt. Quod etiam ab Hebraica ueritate diſſentit, ἐκάλεσεν Ἀδὰμ τὸ ὄνομα τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, ζωή, id eſt: Vocauit Adam nomen uxoris ſuæ uitam. Hebraice tamen non eſt uita, ſed nomen à uita deductum, uita enim חַיִּים Chaim, uocatur, à quo nomine, Chaua, hoc eſt, Eua.

Et collocauit ante paradiſum.

מִקֶּדֶם לְגַן עֵדֶן, id eſt: A plaga oriẽtali ipſius para

Paradiſi Heden. Sicut & ſupra annotauimus. Indicat ergo, Cherubinos ab ea parte eſſe collocatos, qua ſol oriretur ad Paradiſum. Septuaginta uero neſcio qua opinione ducti, hoc quod de Cherubinis dicitur, tribuunt ipſi Adæ, ut dicant eum ab ea parte à deo conſtitutum. καὶ κατῴκισεν αὐτὸν ἀπ᾽ ἐναντίου παραδείσου τῆς τρυφῆς. id eſt, & expoſuit eum in aduerſa Paradiſo deliciarum parte: quanquàm poſtea interpretentur quod de Cherubinis dicitur, ſed non ut habent Hebraica, καὶ ἔταξεν τὰ χερουβεὶμ, id eſt, Et adhibuit Cherubinos ad loci cuſtodiam. Quod autem in noſtra æditione habetur, & collocauit Cherubin. eſt maſculini generis, numeri pluralis. eius enim ſingulare eſt Cherub. Miror ergo Septuaginta cur neutro genere protulerint. τὰ χερουβίμ. cum id genus apud Hebræos nō extet. Qui neque alia norunt nomina, niſi maſculina, ac fœminina. Nos quoq; fortaſſe non recte pronunciamus, beata Seraphin. Emanauit is error ab Alexandro, qui cenſet dicendū Cherubin Seraphinq; beata. quanquàm Aquila & Theodotion, Septuaginta ſecuti, etiam per genus neutrum protulerint Seraphin. Eſaiæ cap. 6. Symmachus autem per maſculinū, ut annotat Hieronymus in epiſtola ad Damaſum papam. Non erat præterea ut diximus, unus Cherub tantum ad cuſtodiā adhibitus, ſed plures. Ac fortaſſe nō alienū eſt, ſi duos fuiſſe dixerimus, propter dua-

Hebr. neutro genere carent.

lem numerum,apud Hebræos uſitatum,ut infe rius annotabimus.

Et flammeum gladium.

וְאֵת לַהַט הַחֶרֶב id eſt, Et flammam gladij, uel laminam gladij, ſicut interpretatur Rabbi Moſe in gloſſa ſua ordinaria, qui de ea uoce inquit לחט לעז למא id eſt, Lingua inquit Italica,ſignificat laminam gladij. Quod ergo dicitur & laminam gladij,hoc eſt ipſum gladium ardentem,atque expoſitum, qui flammam euomere uideretur,tantus erat ſplendor. Atque eo aſpectu, exterrebat adeuntes,pauoremque horribilem inijciebat. Propterea Septuaginta uerterunt τὴν φλογίνην ῥομφαίαν τὴν στρεφομένην, id eſt, gladium flammeũ,ac uerſatilem. Verſatilem autem quidam Hebræi interpretantur,non quòd ſeſe uerteret, ſed quòd eſſet anceps,duoque ora haberet. Sic enim Auen Eſdra ויש לח.ב.פיות וזה פרוש המתהפכת Is inquit gladius, bina habet ora, atque is eſt ſenſus eius quod eſt, Et gladius erat uerſatilis.Quod Hebraice eſt הַמִּתְהַפֶּכֶת hoc eſt anceps.Verſatilem autem Septuaginta uerterunt, quos & Hieronymus ſequitur. Si qui autem apud nos, præter hanc ueriorem ſententiam,hunc locum interpretati ſunt,propter æditionem Septuaginta accidit. Clarum etiam eſt fruſtra quoſdam uoluiſſe,per hunc gladium intelligi allegorice Zonam torridã,quòd per eam ſit obli

Gladius uerſatilis.

ſit obliquus ſolis curſus. Paradiſus autē ſit ſub-equinoctiali: neq; quicquàm ad id iuuat Arrianus etiam φιλαληθής,

CAPVT IIII.

Poſſedi hominem per deum.

HEbraice Chana, unde Chain. Licet idem uerbū, zelari ſignificet, unde Chananeus, qui zelotes interpretatur. Neq; eſt per deum, ſed à deo. Sic enim habent Hebraica, אֶת יְהוָה. Quoddā ſcholiū apud Græcos hic extat, quod tradit Hebraice atq; Syriace haberi ἐκτησάμην ἄνθρωπον ἐν θεῷ, id eſt acquiſiui hominē in deo. Quod tamen minime uerum eſt. Hebraica enim quomodo ſe haberent uidimus. Per Syram æditionem, quæ ſæpiſſime à Græcis ſcriptoribus citatū, neſcio an aſſeram, eos ſentire de ea, quæ nunc apud Hebræos ſub nomine Onchelos & Ionathæ circunfertur, in qua non eſt in deo, ſed מן קדם יהוה. Hoc eſt à deo. Poſſedi autem uel acquiſiui erat dicendum. Vtranq; enim ſignificationem uerbum Hebraicum complectitur, ſicut apud Græcos κτῆμαι, & magis acquiſiui.

Poſt multos dies.

מִקֵּץ יָמִים. à fine dierum, Septuaginta μεθ' ἡμέρας. i. poſt dies: neq; addūt multas nō ponitur

ergo apud ullos numerus diffinitus. Interpretãt͂ autẽ Hebręi, poſt dies, quibus excoluerat Chain terram, eaq́ꝫ fructum protulerat. Auen Ezra מקץ ימים שעבד קין את האדמה, id eſt, poſt finem dierum, quibus excoluiſſet Chain terram.

Et reſpexit dominus ad Habel.

וַיִּשַׁע יְהוָה אֶל הֶבֶל id eſt, Et reſpexit dominus ad Habel. Quod Theodotion uertit: Et inflammauit dominus ſuper Hebel. Quam interpretationem etiam ipſe approbat Hieronymus: quod magnopere miror. uerbum enim Hebraicum nõ inuenimus ſignificare aliud, quàm attentionem, intuitum, conſiderationem. Sicut interpres uocũ apud Hebręos, de hac uoce hęc ſcribit כל מה שפרושו השקפה והבטה או התמדה: Eius inquit ſignificata ſunt, animaduerſio, conſideratio, uel defixus intuitus, ac continuatio. Quamobrem non habet locum Theodotionis interpretatio. Videtur autem is magis ſententiam, quàm uerba ſecutus. Nam & Hebræi fatentur, eo indicio intellexiſſe Chain, ſuum ſacrificium acceptum non fuiſſe, quòd cœlitus non eſſet combuſtum, ſicut ſacrificium Habel. Sed neque potuit accendi ſacrificium Chain, cum eius oblatio, ex frugibus terræ eſſet, quanquàm nihil prohibeat, utrunque potuiſſe effici, ut tam hoſtiæ Hebel, quàm fruges Chain exurerentur, quo utriuſque oblatio cognoſceretur acce

accepta. In quæſtionibus igitur Hebraicis, tametſi Theodotionis interpretationem laudarit Hieronymus, hic tamen ueritatem Hebraicam ſequitur. Nec hoc indicio eſt, hanc æditionem non eſſe Hieronymi: recte enim & prudenter à ſeipſo diſſentit, ut aliud ibi diceret, aliud hoc loco ſecutus ſit.

Munera.

Quid refert quòd Hebraice ſit מִנְחָה, oblatio. Hanc oblationem, Septuaginta uertunt modo δῶρα, id eſt munera, modo θυσίας, hoc eſt ſacrificia. Oblatio autem appellatur Hebraice omne ſacrificij genus. ducitur autẽ à Nacha obtulit, apportauit adduxit, & de hoc multa Gennadius, quæ nihil ad nos. *Oblatio apud Hebr. quid.*

Iratusq́ Chain.

Propius ad ſignificationem Hebraicam acceſſit Hieronymus quàm Septuaginta, nã חָרָה intranſitiuum eſt, ſignificatq́ iraſci, excandeſcere. At Septuaginta & tranſitiuum fecerunt, & eius ſignificationem immutarunt uertentes, καὶ ἐλύπησεν τὸν Κάϊν: id eſt, Et mœrore affecit Chain. Videnturq́ hi ſenſiſſe, deum, mœrorem attuliſſe ipſi Chain. Notum enim eſt, quod ſonet λυπῶ. Poteſt tamen & ad factũ ipſum referri, ut dicamus, rem illã & id quod coràm accidiſſet, ſollicitum reddidiſſe Chain, uehementerq́

ci rem diſplicuiſſe. Sed Hebraice ad iram ac furorem refertur: de qua re Theodoritus, ἠνίασεν αὐτὸν οὐχ ἡ αὐτοῦ πλημμέλεια, ἀλλ' ἡ τοῦ ἀδελφοῦ εὐπραξία, τοῦτο γὰρ καὶ Ἀκύλας ᾐνίξατο. ἔφη δὲ οὕτως, καὶ ὀργίλον τὸν Καΐν σφόδρα. Angebat enim inquit non quòd ipſe peccaſſet, ſed quòd uideret fratris ſucceſſum: hocq́ꝫ innuit Aquila, qui trãſtulit, & iratus eſt Chain uehementer. hæc ille. Secutus igitur Aquilam eſt Hieronymus.

Nonne ſi bene egeris recipies.

הֲלֹא אִם תֵּיטִיב שְׂאֵת id eſt, An non ſi bene egeris, reportatio, uel eleuatio. Alioqui ex Hebræis uolunt id referri ad uultum ipſius Chain, qui conciderat. Non'ne inquit ſi bene egeris, eleuatio ſcilicet uultus tui erit, qui decidit. Huius locutionis permulta ſunt in ſcriptura, exempla. Vt illud, Tunc eleuabis faciem tuam à peccatis meis. Hãc eleuationẽ Hieronymus refert ad remuneratione ex bene actis recipiendã. Septuaginta hic omnia ꝑturbant, deuiantq́ꝫ uehemẽter à cõtextu Hebraico. οὐκ ἐὰν ὀρθῶς προσενέγκῃς, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλῃς, ἥμαρτες, id eſt, An non ſi recte obtuleris, recte autẽ non diſtribueris, peccaſti. Quorum nihil eſt in Hebraico. Et Sybilla indigent. Explicabo paulopoſt cauſam huius uarietatis.

Si autem male, ſtatim in foribus peccatum tuum.

ואם

וְאִם לֹא תֵיטִיב לַפֶּתַח חַטָּאת רוֹבֵץ, id eſt, Et ſi non benefeceris, ad hoſtium peccatum accubat. Dura profecto explicatu ſententia, & quæ uarijs modis exponatur ab interpretibus. Quidam enim apud Hebræos ita hunc locum intelligendum eſſe autumant: Ad hoſtium, id eſt cordis cogitationes, ubi mala & bona uerſantur, accubabit peccatum tuum. Scelere igitur & flagitijs, nos polluti excruciamur à cõſciẽtia, quæ ad noſtri cordis fores ſemper excubat, quæ quicquid agimus, aut molimur, ilico nobis preſto eſt, necꝫ lætos unquàm eſſe pmittit. Atqꝫ hęc prima ſupplicia ſunt, quæ ex male actis reportamus. Hanc pœnam proteſtatus eſt deus ipſi Chain, quæ certe eſt omniũ miſerabiliſſima. Quæ necꝫ ad tempus deſæuit, ſed poſt multa temporũ ſpatia, ad plectendum lacerandumqꝫ animum reuertitur. Quæ & fratres Ioſeph, poſt quindecim annos, ad admiſſi ſceleris memoriam reuocauit, multarumqꝫ calamitatum metũ eis iniecit. Hæc ergo ſemper excruciatura erat Chain, niſi à meditato ſcelere abſtineret. Alij exponunt: Ad hoſtium ſepulchri, ſemper peccatum tuum accubabit, quouſqꝫ dies ille iudicandi acceſſerit, quo tẽpore de omnibus perpetratis facinoribus pœna luenda eſt. Quæ omnia uidetur ſenſiſſe Hieronymus. Admiſſo enim ſcelere, ad iudicis portam pœna ſuſpenſa manet, donec ille ferat iudicium. Vide ergo inquit, quid facturus ſis Chain,

Peccatum in foribus eſſe, quid.

Conſciẽtia in cordis forib. excubat.

pœnas enim lues. Quæ hic afferunt Septuaginta, diuerſiſſima. οὐκ ἐὰν ὀρθῶς προσενέγκῃς ὀρθῶς δὲ μὴ διέλῃς ἥμαρτες, ἡσύχασον, πρός σε ἡ ἀποστροφὴ αὐτοῦ. id eſt, Nonne ſi bene obtuleris, bene autem non diuiſeris, peccaſti, quieſce. ad te conuerſio eius. Quis autem tam acri ingenio fuerit, qui ex hiſce uerbis aliquem ſenſum eruere poſſit? Quid obſecro eſt, ad te conuerſio eius. cuius? cum peccati nihil meminerit. Vbi enim Hebraice eſt, in foribus peccatum tuum accubat, illi ἡσύχασον. id eſt, quieſce, uerterunt. Videmus igitur quàm neceſſaria eſſet Hieronymi æditio. Ex hoc certe loco deprehenditur etiam, nõ adeo exquiſite Septuaginta grammaticam Hebraicam calluiſſe. Cauſa igitur, quòd tam uarie tamq́ obſcure hũc locũ uerterint, eſt ex grãmatica profecta. Quod ergo uertit Hieronymus, nonne ſi bene feceris: huc uſq; facto commate, illi ſine commate, nõne ſi bonam feceris oblationem, ſcilicet שְׂאֵת, quod illi dixerunt ὀρθῶς προσενέγκῃς. Secundam partem. Recte autem nõ diuiſeris וְלֹא תֵיטִיב לַפֶּתַח Hæc uerba Hebraica hoc modo intellexerunt. Et ſi non bene feceris ad diuidendum. hæc enim uox פֶּתַח cum ſit nomen uerbale ſignificans portam, putarunt eſſe infinitiuum à פָּתַח, id eſt, aperuit: ut transferrẽt, Et ſi non bene feceris ad aperiendum: eſtq́ maxima hallucinatio. Quòd autem uertunt peccaſti, non peccatum, eò eſt, nam חַטָּאת putarunt ſecundam eſſe perſonam à חָטָא

id eſt

id eſt, peccauit. Sed chatat peccatũ dicitur: chatata uerò ſecũda eſt perſona, peccaſti: facileq́ in hunc errorem inciderunt, cum eorum tempeſtate notulæ non haberentur, id eſt uocales. Quod autem uertunt, quieſce, id eſt רוֹבֵץ quod participium eſt, exiſtimarunt imperatiuum eſſe, cum tamen imperatiuus ſic formetũ רְבוֹץ reboz participium autem robez. Sed cur non animaduerterunt, nullum fore eorum uerborum ſenſum, ſi eo modo uerterentur?

Egrediamur foras.

Carent hac clauſula codices Hebræi, neq́ in his explicatur quid dixerit Chain ad Hebel. Sed ut ait Hieronymus ſubaudiendum, quæ locutus eſſet, Dominus dixit Chain. Hebræi aliqui interpretes, dicunt Chain, omnes reprenſiones, quas in eum intorſerat dominus, coram Hebel expoſuiſſe, quaſi ei dedecus acceſſiſſet propter Hebel. Septuaginta uero arbitrati ſunt, Chain dixiſſe Habel, Egrediamur foras. Origenes hoc idem ſcribit. ἐν τῷ ἑβραϊκῷ, τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ καΐν πρὸς τὸν ἄβελ, οὐ γέγραπται, καὶ οἱ περὶ ἀκύλαν ἔδειξαν, ὅτι ἐν τῷ ἀποκρύφῳ φασὶν οἱ ἑβραῖοι κεῖσθαι τοῦτο ἐνταῦθα κατὰ τὴν τῶν ἑβδομήκοντα ἐκδοχήν. Hoc eſt, In Hebraico non ſcribitur, quid Chain ad Habel dixerit. Et ipſe Aquila demonſtrauit, Hebræos dicere, in arcanis haberi quod excipiẽtes poſuerunt hoc loco Septuaginta. Chaldaica uero ædi-

tio quæ optima & fideliſſima reperitur, hæc habet, Dixit Chain ad Hebel fratrem ſuum: Non eſt iuſtitia, neq; iudex, neq; ſeculũ aliud, nec præmia recipient iuſti, neq; pœnas luent improbi, ac tunc interfecit eũ. Sciendũ uero, ex antiqua æditione Latina interiectam eſſe particulã, eo quòd Hieronymus indicat ſe eã nõ poſuiſſe: haberi autem in libris Samaritanorũ & ipſorum Septuaginta. Quare puto additã eſſe ab imperitis. Aut certe, qđ ſæpe facit Hieronymus, aliud in quæſtionibus Hebraicis, aliud hoc loco ſequitur.

Vox ſanguinis.

Nihil referre puto, quòd Hebraice ſit קוֹל דְּמֵי, id eſt, uox ſanguinum. De more iſtius linguæ. Quam uocem, etiam Septuaginta ut Hieronymus, per ſingulare ædiderunt. Ideo arbitraria magis ſunt quàm uera, quæ ſuper hanc uocem diſſerit Nicolaus. In primis enim ad intelligendas ſacras literas, neceſſe eſt noſſe morem loquendi Hebraicum.

Maledictus eris ſuper terram.

אָרוּר אַתָּה מִן הָאֲדָמָה, id eſt, Maledictus es è terra: uel ab ipſa terra, à qua profecta eſt maledictio in Chain, quæ teſtabatᷓ contra ipſum, eumq́; homicidij reũ agebat. Eodem quoq; modo uertunt & Septuaginta καὶ κατάρατος σὺ ἀπὸ τῆς γῆς, id eſt, Maledictus tu è terra, uel à terra.

Non dabit tibi fructus ſuos.

כֹּחָהּ id eſt, Virtutem ſuam, uim ſuã quam in ædendis frugibus oſtendit. Hanc ergo uirtutẽ, Hieronymus uertit fructus. Septuaginta quoq; Hebraicum ſequuntur. οὐ προσθήσει ἰσχὺν αὐτῆς δοῦναι σοι, id eſt. Nõ addet dare uim ſuam tibi. Atq; hæc eſt ſecunda pœna Chain, inter ſeptem plagas, quæ à ſanctis ſcriptoribus Græcis recenſentur. Quod autem Septuaginta uertunt: Non addet dare, hebraiſmus eſt, quem prudentiſſimè nõ ſecutus eſt Hieronymus.

Vagus & profugus.

נָע וָנָד. Melius ut opinor Hieronymus, q̃ Septuaginta, qui hæc duo uertũt στένων καὶ τρέμων, id eſt, gemens, ac tremens. Sed uera earum uocũ ſignificatio eſt, ut uertit noſter interpres. Quod patet per alios interpretes, qui uerterunt ἀκαταστατεῖν. Quod exponunt τουτέστι πλανᾶσθαι ἐπὶ τῆς γῆς. Inſtabilem eſſe, hoc eſt uagari ſuper terram. Hæc igitur fuit pœna, qua damnatus eſt Chain, ut & Hebræorũ plures uolunt, ut procul ab eo loco, ubi pater habitabat, ſecederet, ad plagã ſcilicet orientalẽ ipſius paradiſi, & cum nactus eſſet locum, ne eum quidem teneret, ſed uagus ubiq; erraret. Quem locũ copioſiſſime tractat Hieronymus. At Græci, Septuaginta ſequẽtes, ſcribũt Chain, nunquàm à lachrymis ac gemitibus poſt

illud

illud ſcelus ceſſaſſe, trementemq́ omnibus eſſe uiſum, ut fœdum occurrentibus, ac miſerabile eſſet ſpectaculum. Alij ergo ad locorum inſtabilitatem referunt, ut Hieronymus, & multi Hebræorum, alij ad corporis tremorem, ut Septuaginta, & Græci.

Maior eſt iniquitas mea.

גָּדוֹל עֲוֹנִי מִנְּשֹׂא id eſt, Maior iniquitas mea, quàm propitiatio, uel quàm ferre poſſim, uel quàm dimitti poſſit: ſicut uertũt & Septuaginta μείζων ἡ αἰτία μου τοῦ ἀφεθῆναι, id eſt, Maior cauſa mea, uel accuſatio mea, quàm ut dimittatur. Hebraice autem pro eo quod hic eſt dimitti, ponitur uerbum נָשָׂא. hoc eſt leuare: leuare autem peccatũ dicunt, parcere ac dimittere. ut inferius cap. 18. לֹא תִשָּׂא לַמָּקוֹם לְמַעַן נ׳, id eſt, Et non parces loco propter quinquaginta?

Ecce eijcies me.

הֵן גֵּרַשְׁתָּ אֹתִי, id eſt, eieciſti me, Non per futurum, quanquàm etiam Septuaginta per futurum. εἰ ἐκβαλεῖς με σήμερον. id eſt, Si eieceris me hodie. ubi redundat, ſi, affirmat enim quod de ſe fore augurabatur Chain.

Nequaquàm ita fiet.

Nõ eſt nequaquàm, ſed לָכֵן, id eſt, imò ſic. uel hoc modo. Imò inquit, ſic erit. Quiſquis enim occide

occiderit te, punietur ipſe ſeptuagies. Sequitur Hieronymus Septuaginta, qui & ipſi οὐχ οὕτω. non ita erit.

Septuplum punietur.

Varijs modis ab Aquila, Symmacho, Theodotione, ac Septuaginta is locus transfertur. Aquila ſeptempliciter. Symmachus hebdomada. Id eſt ſeptennarium numerum. At Septuaginta, ἑπτὰ ἐκδικούμενα παραλύσει, id eſt, Septem ſcelera exſoluet. Septennariũ itaq; numerum, alij ad genera pœnarum, occiſori ipſius Chain inferendarum referunt; alij ad generationem ſeptimã, qua natus eſt Lamech occiſor Chain, ut nõnullis placet. Præſertim Hebræis, ut Auen Eſdræ, qui de eo numero ſcribit, Septuplum inquit ער שעה דרות id eſt, Vſq; ad ſeptẽ generationes. Eſt ergo hæc ſentẽtia, Septies ille uindicabitur, qui occiderit Chain; hoc eſt, ſeptimo tempore, ac ſeptima generatione, de eo ſumetur ſupplicium, qui tantum ſcelus admiſſurus eſt, ut eum interficiat, in quo deus ſignum poſuerit, ne à quoquàm occideret. Ego magis crediderim, ad pœnæ magnitudinem ipſius homicidæ referendum. Quippe qui & homicida ſecundus fuerit, & eum interfecerit, quem deus cauerit etiam ſigno non interficiẽdum. Quãquàm de hominis eius pœna, nihil ſcriptura referat. Ne refert quidem, à quoquàm interfectum eſſe Chain. Nam quod Lammech

dixit,

dixit,quia uirum occidi in uulnus meum:plerìq; ſentiunt, eum non de Chain tunc locutum, ſed alio uiro:præſertim cum addiderit,& adoleſcen‑ tem in liuorem meum. Nam quo modo Chain erat adoleſcens,cũ ferè atauus eſſet ipſi Lamech? Quæ quia uel ſcire,uel ignorare,non plurimi re‑ fert, permittamus cuiq; de eo ſentire, quod ſibi uerius uideatur. Hieronymus quoq; in Iouiano eſt adeundus,qui copioſe ſuper eo diſſerit.

Habitauit profugus in terra.

Hebraice,habitauit in terra Nad. Reprendit Hieronymus, qui putarent Nad terræ propriũ eſſe nomen,uultq; hãc Periodum hoc modo in‑ telligi:Habitauit Chain in terra Nad,id eſt pro‑ fugus,ut poſt coma,ponatur Nad.utrunq; uero eſſe poteſt,ut & proprium & appellatiuũ nomen ſit.Septuaginta ut proprium uerterunt,καὶ ᾤκησεν ἐν γῇ νάδ, Et habitauit in terra Nad. Veriſſima autẽ mihi ſentẽtia Hieronymi uidetur,cũ & He‑ bræorũ lexica,id nomẽ tanquàm appellatiuũ ci‑ tent,& æditio Chaldaica,nõ ut propriũ,integrũ reliquerit,ſed ut appellatiuũ in aliam uocẽ mu‑ tarit,id eſt ויתיב בארע גלי ומיטלטל id eſt,Et habitauit in terra uagus & ꝓfugus. Nec refert quòd adiũcta ſit uau, נוד Nod,idẽ enim pollet.

Ad plagam orientalem Heden.

Corruptus eſt is locus apud Septuaginta, apud

apud quos extat ἐν γῇ ναὶδ, κατέναντι ἐδώμ, id eſt, In terra Næd, ex aduerſo Edom. certum quippe eſt, Edom, plurimũ differre ab Heden, cũ alterũ nomen gentis ſit, alterum regionis: Dicendum præterea fuerat, ut uertit Hieronymus eſt enim Hebraice. קִדְמַת עֵדֶן, id eſt, ad ortum Heden. Nam ex aduerſo, id proprie non ſonat.

Pater habitantium in tentorijs.

הוּא הָיָה אֲבִי יֹשֵׁב אֹהֶל וּמִקְנֶה, id eſt, Ipſe fuit pater habitantis tabernaculum, & peculij. Patrem Hebræi appellant principem, reiq́ꝫ alicuius autorem. Quod autem dicitur, & peculij, eleganter uertit Hieronymus & paſtorum, ſicut & Septuaginta πατὴρ οἰκούντων ἐν σκηναῖς, καὶ κτηνοτρόφων, id eſt, pater habitantium in tentorijs, & corũ qui nutriunt pecora.

Ipſe fuit pater canentium.

הוּא הָיָה אֲבִי כָּל תֹּפֵשׂ כִּנּוֹר וְעוּגָב id eſt, Ipſe fuit, pater omnis tractãtis cytharam & organũ. Variãt Septuaginta, quãquam eadẽ innuũt, οὗτος ἦν ὁ καταδείξας ψαλτήριον καὶ κιθάραν, id eſt, Ipſe fuit, qui oſtendit pſalteriũ & cytharam. Non cõuenit itaq́ꝫ inter eos, de nominibus horum inſtrumentorũ, quãquam ne Hebræis qdẽ id ſatis perſpectũ eſt. Cinnor autẽ, Hieronymus ſemꝑ uertit cytharam, ſecũdum autẽ organũ, q̃q̃ꝫ hoc cõmune ad omnia harmonica inſtrumẽta ſit, uerũ

quia

quia hæc neſcire non magni eſt momenti,& magis obſcura ſunt, quàm utilia, dimittenda ſunt. Quis enim ſcire poſſit, cuiuſmodi cytharæ atq; organa eius tempeſtatis eſſent,cum ſingulis diebus uetera aboleantur, nouaq; excogitentur? Quando neq; ipſis Hebræis ſatis liquet,qua forma,quo modulatu fuerit decantatiſſima Dauid cythara.Extat tamen etiã tractatus Hieronymi, de harmonicis ſacræ ſcripturæ inſtrumentis.

Genuit Tubal Chain.

Duo nomina,Vnum tamen uirum ſignificantia.Inuenimus autem omnes propè linguas interdum uſurpare, ut pluribus unum appellent nominibus. Apud Chaldæos Nabuchnoſor duo ſunt nomina,nabuch & hazar.Apud Arabes,Auicenna duobus quoq; nominibus ſignificatur,Auen,& Sena.Niſi per Auen intelligamus filium, & Sena ſit patris nomen. Eodemq; modo,& is Tubal Chain. Quanq; Septuaginta tantũ Tubal uerterũt,quod librariorũ errore factũ crediderim.Nihil autẽ referre puto,quòd in ſequentibus Septuaginta, uerbis diſcrepent ab Hebraico, quod habet לֹטֵשׁ כָּל חֹרֵשׁ נְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל,Id eſt,Expolitor omnis opificij ęrei,& ferrei.Eadem tamen ſentiunt,uertuntq; uenuſtius.

Et uocauit nomen eius Seth.

שֵׁת Ab etymologia Hebraica,à uerbo ſath, hoc eſt poſuit.

Iſte

Iſte cœpit inuocare.

אָז הוּחַל לִקְרֹא בְּשֵׁם יְהוָה, id eſt: Tunc cœptum eſt inuocare in nomine domini. Refertur ergo ad tempus, nõ ad perſonam, ſicut uertit & Aquila apud Græcos, τό τε ἤρχθη, id eſt, tunc cœptum eſt. Quam interpretationẽ approbat etiã Theodoritus. At Septuaginta neſcio quamobrem uertunt, οὗτος ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα κυρίου. Iſte ſperauit inuocare in nomine domini. Neq; ulla apud nos extat ratio, ut cauſam afferamus, quamobrem ita uerterint. Quòd autem ea ſit æditio Septuaginta, & locus nõ ſit corruptus illud quoq; indicio eſt, nam Gregorius Nazanzenus, in oratione ad eos qui morbo ſacro eſſent impliciti, ſic hunc locum citat: καλὸν πίστις, ἐλπὶς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα, καὶ μάρτυς τῆς πίστεως ἀβραὰμ δικαιωθεὶς ἐκ πίστεως. τῆς δὲ ἐλπίδος ἐνώς. ὃς πρῶτος ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸν θεόν. Præclara, inquit, res eſt fides, ſpes, charitas, tria hæc. Et de fide teſtimoniũ attulit Abraham, qui iuſtus habitus eſt propter fidem. De ſpe Enos, qui primus ſperauit inuocare nomen domini.

Ad ſimilitudinem dei, fecit illum, ſiue creauit.

Retro dixerat, deum finxiſſe ſiue formaſſe hominem, hic autem dicit eos creaſſe. Annotarunt

itaq; pleriq; id, apud Græcos, aſſerentes tum de
Fingere. corpore dictum fuiſſe, fingere enim & formare
Formare. ad corpus ſpectare, creare autem ad animũ. Ob-
Creare. ſeruatum quoq; eſt à diuo Baſilio, cuius hæc de
ea re extat ſententia: ἤδη τινὲς ἔφασαν τὸ μὲν ἔπλα-
σεν, ὥστε τοῦ σώματος εἰρῆσθαι, τὸ δὲ ἐποίησεν ἐπὶ τῆς ψυ-
χῆς, ἴσως οὐκ ἔξω τῆς ἀληθείας ὁ λόγος. ὅπως μὲν γὰρ
εἴρηται, καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ' εἰκό-
να θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν, τὸ ἐποίησεν εἴρηται, ὅπως
δὲ λοιπὸν περὶ τῆς σωματικῆς ὑποστάσεως ἡμῖν
διηγεῖται, τὸ ἔπλασεν λέγει. διαφοραὶ δὲ ποιήσεως
καὶ πλάσεως, ὃ ὁ ψαλμῳδὸς ἐδίδαξεν εἰπών. αἱ χεῖρές
σου ἐποίησάν με, καὶ ἔπλασάν με. ἐποίησε τὸν ἔσω ἄν-
θρωπον, ἔπλασε τὸν ἔξω. καὶ γὰρ πρέπει ἡ μὲν πλά-
σις πηλῷ, ἡ δὲ ποίησις τῷ κατ' εἰκόνα. ὥστε ἐπλάσθη
μὲν ἡ σάρξ, ἐποιήθη δὲ ἡ ψυχή. Hoc eſt: Iam qui-
dam reperti ſunt, qui dixerint formauit deus, di
ctũ eſſe de corpore, creauit uero de anima: & for
te nõ abeſt à uero. Vbi enim dicitur deus creaſſe
hominem ad imaginẽ ſuam, creandi uerbũ uſur-
patum eſt. Vbi autem de figmento corporis ha-
betur mentio, uerbo fingendi id ſignificatum
eſt. Pſalmiſta quoque hanc differentiam fingen
di & creandi aperte oſtendiſſe uidetur, ſiquidem
canit: Manus tuæ crearunt & finxerunt me: cre
auit enim interiorem hominem, finxit autem ex
teriorem. Nam fictio luto conuenit, creatio ue-
ro ad imaginem dei pertĩnet, quare caro quidẽ
formata, animus autem creatus eſt.

Cap.

CAPVT V.

Et genuit filium.

REdundat filium: eſt enim tantum, genuit. Quod & à Septuaginta omittitur, καὶ ἐγέννησε κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ, id eſt, genuit ad imaginẽ ſuam, uel ſpeciem ſuam.

Vixit Seth poſtq̃ genuit Enos.

Septuaginta æditio, cum multis in locis mendoſa deprehẽditur, tũ uero in recẽſendis his annis. Quæ res fuit in cauſa, ut Chriſtiani ab Hebræis plurimum in aſſignatione temporis à mũdo condito, differrent. Is autem malus computus, non ab ipſis interpretibus ut ipſe arbitror emanauit, ſed librarijs, ipſaq́ uetuſtate. Facileq́ fuit in his numeris addere uel ſubtrahere aliquid. Cum itaq́ maiores noſtri tã Græci quàm Latini, æditionẽ Lxx. ſequerẽtur, in deſcribẽdis quoque temporibus eos ſecuti, à ueritate Hebraica plurimum receſſerunt. Veriſſima uero temporum ſupputatio, & ſacris literis conſentanea, ea eſt, quæ apud Hebræos extat. Neque certe in hac re poſſumus ab eis diſcrepare, licet in alijs δὶς διὰ πασῶν. Omnis itaque inter Chriſtianos & Hebræos differentia in computandis temporibus, ab æditione Septuaginta profecta eſt. Quare commenticia eſt, & non admodum Chriſtiana Bacchonis differentiæ

Hebr. non habere plura annorũ genera ut quidã ſomniant.

tiæ huius aſſignatio. Is enim fingit plura anno= rum genera apud Hebræos haberi, quoſdam enim annos lunares, alios bimeſtres, alios ſeme= ſtres. Quæ ut falſiſſima ſunt, ita omnes diuinas euertant literas. Et quoniã noſtra æditio, ex He braica ueritate uerſa eſt, ideo ea cum Hebræis in ſupputando conſentit, necq; quicquam diſcrepa= remus ab ipſis, ſi hanc noſtram ſequeremur. Cor ruptus itacq; eſt hoc loco numerus, tã apud nos, quàm Græcos: ſunt enim שֶׁבַע שָׁנִים וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה, id eſt: Octingenti & ſeptem anni. Septuaginta uero, ἔζησε σὴθ μετὰ τὸ γεννῆσαι αὐτῷ τὸν ἐνὼς, ἑπτὰ ἔτη, καὶ ἑπτακόσια, id eſt: Vixit Seth poſtquàm genuit ſibi Enos, ſeptingentos ac ſe= ptem annos. Deſunt ergo centum in Græcis co dicibus: in noſtra æditione, ſeptem.

Vixit uero Enos XC.

Quãquam is locus recte apud nos ſe habeat, quantum ad numerum attinet, apud Septuagin ta tamen deprauata ſunt omnia, καὶ ἔζησεν Ενὼς ἔτη ἑκατὸν, καὶ ἐν ἐνήκοντα καὶ ἐγέννησε τὸν Καϊνὰν, id eſt, Et uixit Enos cẽtum & nonaginta annos, & ge nuit Cainan. Redundat ergo centum.

Anni quoque, quos uixit Enos, poſt natum Cainam, ſunt ſicut eſt apud Hieronymum, non ut habẽt Septuaginta πεντεκαίδεκα ἔτη, καὶ ἑπτα- κόσια. Id eſt, ſeptingentis quindecim annis, apud Hieronymum DCCC. XV.

In nu

In numero quoque apud Septuaginta error eſt, annorum quos uixit Cainan, antequam genuiſſet Mahalalel, cum enim is ſit LXX. Septuaginta interpretes habent, ἑβδομήκοντα καὶ ἑκατόν, id eſt, CLXX.

In ſequenti quoque numero annorum, quos uixit Cainan poſt genitum Mahalaël, error eſt. nam cum ſint DCCC. XL. illi τεσσαράκοντα καὶ ἑπτακόσια, id eſt, DCC. XL.

In numero quoque annorum, quos uixit Mahalaël ante ortum Iared, ijdem errant: nam cum ſint LXV. ſicut & noſter uertit Hieronymus: illi addunt huic numero ἑκατὸν ἔτη, id eſt, centum annos.

In ſequenti quoque numero annorum, quos uixit Mahalaël poſt ortum Iared. Sunt enim DCCC. XXX. illi faciunt τριάκοντα καὶ ἑπτακόσια, id eſt, DCC. XXX.

In numero quoque ipſius Iared ante genitũ Enoch, ſunt enim LXII. illi δύο καὶ ἑξήκοντα ἔτη καὶ ἑκατόν, hoc eſt, C. LXII.

Inferius quoq; ubi cẽſent anni Enoch, anteq̃ genuiſſet Metuſalach, quẽ nos corrupte, ſicut & Græci, Matuſalem appellamus, idem error. Sũt enim LXV. illi autem apponunt centum.

Et ambulauit Enoch cum Deo.

Sic eſt & Hebraice וַיִּתְהַלֵּךְ חֲנוֹךְ. Hanc locutionem Hebraicam, alio modo expreſſerũt Se

ptuaginta, εὐηρέστησε δὲ Ενὼχ τῷ θεῷ, id eſt: Placuit Enoch Deo. Ambulare igitur cum Deo, ſacris literis, eſt eum timere, pie ac ſyncere colere: quãq; hoc loco aliud fortaſſe ſignificat. Ambulauit enim cum Deo, hoc eſt, ad locum diuinitatis aſſumptus eſt, profectus eſt in beatorum terras, licet mox interponatur, & uixit. Error quoque in numero apud Septuaginta hoc loco. Cum enim tercentum annis eſſet dicẽdum, illi διακόσια ἔτη, id eſt, CC. Vbi autem repetitur, & ambulauit Enoch cum Deo, & non apparuit: Hebraice, וְאֵינֶנּוּ, id eſt, Et nõ ipſe. Quod Septuaginta eodem propè modo, quo & nos interpretantur, ϗ οὐχ εὑρίσκετο, id eſt: Et nõ eſt inuentus. Adduntq́; ὅτι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ θεός, id eſt: Quia tranſtulit eũ deus, Hebraice, כִּי לָקַח אֹתוֹ יְהוָה, id eſt: Quia tulit eum deus. Quæ igitur de Enoch dicuntur, alio modo ab Hebræis, Græcis, Latinis traduntur. Nam interpretatio Septuaginta, qua dixerunt Enoch eſſe translatum, fecit ut Chryſoſtomus, atque Ephrem, aliiq́; ſcriptores Græci, eadem de Enoch opinarentur, quæ & de Elia feruntur. Eſſe ſcilicet eos in aliquem amœnum, fortunatumq́; locum à deo tranſpoſitos. Et de Elia quidem, conuenit inter nos, atq; Hebræos, eum & translatum, & mittendum ſuprema die, ut apud Malachiam prophetam extat. At de Enoch non ita conſtat: Neque aliquid huiuſmodi traditur. Sunt enim apud eos, qui eum locum

Enoch an translatus, ſicut Helias.

cum,Et tulit eum deus,interpretentur,mortuus *Tulit eũ de-*
eſt:quòd is loquendi ſcripturarum mos ſit,ut ali *us,id eſt mor-*
quem ſumptum dicant, hoc eſt, è medio ſubla- *tuus eſt.*
tum,ut tolle animam meam, nimirum ex hac ui
ta.Sic exponit Auen Ezra, ויקח·אותו אלהים
מית.ובן קח נא נפשי ואני לוקח ממך כחמד
עינך ,ſic & alibi.Hoc eſt:Tulit eum Deus,ſcili-
cet mortuus eſt. Vt illud: Tolle obſecro animã
meam. Et illud: Ego tollo abs te,quod omnium
gratiſſimũ eſt oculis tuis. Hanc itaq; de Enoch
ſententiam,ex Septuaginta arbitror profectam.
Neque enim aliud eorum interpretatio uidetur
innuere. Qui forte per illam receptionem, quæ
Cabala nuncupatur,acceperunt ea,quæ transfe *Calaba.i.re-*
rendo prodiderunt, & quæ paſſim apud nos & *ceptio.*
Græcos, ea de re circumferuntur. Et certe me-
lius noſtri,quàm Hebræi, de hac re ſentiunt: ſit
enim peculiaris mentio,de aſſumptione Enoch,
quod in cæterorum uita & morte deſcribenda,
minime factum eſt.

Iſte conſolabitur nos.

זֶה יְנַחֲמֵנוּ מִמַּעֲשֵׂנוּ,id eſt:Iſte cõſolabit̃ nos
ab operibus noſtris. Hæc eſt ueritas Hebraica,
ſcilicet ut uertit Hierony. Septuaginta uidẽtur
uerbo℞ duorum ſimilitudine decepti.Hebraice
ſiqdẽ Nacha ſignificat ſedare,mitigare,& quie- נָחָה
ſcere facere; ſed Nacham, cum mem, conſolari נָחַם

quo uerbo uſus eſt hoc loco ſcriptor. Verterunt itaq; Septuaginta, οὗτος διαπαύσει ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἔργων ἡμῶν, id eſt, Iſte reqeſcere nos faciet ab operibus noſtris, alterũ uerbo pro alterum uertẽtes. Eadẽ uerborum ſimilitudo fefellit & Nicolaum, qui tradit Hebraice haberi, Iſte quietabit nos. Nam uerbum quietandi, ut ipſe loquitur, non eſt Nachã, ſed Nacha. Poteſt tamen dici in defenſionẽ Septuaginta & Nicolai, ultimũ, m, non eſſe de uerbi eſſentia, ſed additum eſſe in pronomine nos, quod ſæpe fit apud Hebræos. A qua ſententia ne uidetur quidem abhorrere Hieronymus, qui quodam loco, Noach interpretari requiem, atq; à quieſcendo eum eſſe appellatum aſſerit. Attamen lexicon Hebræorum, uerbum cuius hic habetur mentio, deducit à Nacham. Error quoque apud eoſdem, in annis quos uixit Lamech poſt genitũ Noach. Cũ enim eſſent quingẽti Septuaginta, illi πεντακόσια ἑξήκοντα πέντε, id eſt, D. LXV. Inferius quoq; oẽs anni Lamech ſunt ſeptingẽti Septuaginta ſeptem, nõ ἑπτακόσια καὶ πεντήκοντα τρία ἔτη, hoc eſt, DCC. LIII. ut apud eos habet̃.

Noach.

CAPVT VI.

Videntesq; filij dei.

בְּנֵי־הָאֱלֹהִים

CVm is locus in ſacris literis ſit obſcuriſſimus, maximos errores peperit, in uariasq; ſenten

ſententias hominum mentes diſtraxit. Necꝫ adhuc fortaſſe exploratum perceptumq́ꝫ eſt, quid hic per filios dei innuant diuinæ literæ. Hos enim Lactantius angelos eſſe putauit: necꝫ eos bonos, ſed eos qui mulierum concubitum appetierint: ex hisq́ꝫ tertiũ quoddam genus procrearint, id eſt, dæmonas. Alij filios dei intelligũt filios Seth, ſicut multi Hebræorum ſentiunt: filias autem hominũ, filias Chain. Quod uideo etiam Græcis ſcriptoribus placuiſſe. Duæ enim lineæ ductæ ab Adam ſunt, eorũ qui ex Chain eſſent procreati, & qui ex Seth, qui ſuffectus eſt in locũ Habel, quem interfecerat Chain. Qui ergo à Chain originem acceperunt, non fuerunt patri diſſimiles, ſed cũ in alijs facinoribus, tum in homicidijs paternam impietatem referebant. Qui autem ex Seth ducerẽtur, hi quocꝫ patris pietatem ac modeſtiam perſecuti ſunt. Erantq́ꝫ hi nõ tam genere uitæ diſcrepantes, quàm loco: alteri alteros execrabantur, à ſeſe procul diſiuncti. Vigebantq́ꝫ in genere Chain ſtupra, adulteria, ueneficia, homicidia: at apud illos, pietas, religio, deiq́ꝫ ſumma ueneratio. Ob eamq́ꝫ rẽ dei filij nũcupabantur, nimirum ſacrum ac cœleſte genus. Annis autẽ decurrẽtibus, totoq́ꝫ uertẽte mũdo, corrupta omnia ſunt. Prima corruptelæ fuit cauſa, eorũ, qui dei filij haberẽtur, cũ illo genere peſſimo, ſceleratiſſimaq́ꝫ natiõe admiſtio. Cumq́ꝫ diuinum genus eſſet potẽtiſſimũ, ac nobiliſſimum

Filij dei hic qui dicãtur. Angelij.

Filij Seth.

k 5 pulchri

pulchritudine infamium mulierum capti, eas ſibi uxores acceperunt, quarum cōmertio & ipſi polluti ſunt, auerſiq; à religione: & hi quos ſuccedentibus temporibus procreaſſent, ſceleratiſſimi, bellis, homicidijs, uiolentia, adulterijs inſi-
Filij Iudicū, ac præpotentium, qui & dij uocātur. gnes. Alij filios dei opinantur filios iudicum, ac uirorum præpotentū, eorumq; qui gerāt res publicas, qui ex more linguæ Hebraicæ dij nūcupentur, quòd ſint inſtar deorum in terris: Eosq; ſummus pater, deos appellari uoluit, ut & ipſi ſeſe quid forent, agnoſcerent, & alij eos maxime uenerarentur. Frequentiſſimeq; inuenies iudices ac ſacerdotes deos appellari, ut Exodo. נה והגישו אדניו אל האלהים id eſt, Et applicabit cū dominus ſuus ad Heloim, hoc eſt iudices, ut ininterpretantur omnes. Dei ergo filios, iudicum filios uocari, qui propter patrū autoritatē, nullū facinus eo tempore nō auderēt, adiuuante eorum ſcelera ipſa corrupta tempeſtate, opprimentes inopes, eorumq; puellas conſtuprantes. Vt autē ſcelus Sodomitarū, præpoſtera libido fuiſſe memoratur: ita quoq; tēpeſtate illa uigebat chamas חָמָס hoc eſt uiolentia, atq; oppreſſio. Sic enim intelligēdum eſt cum dicitur, Repleta eſt terra iniquitate, Hebraice chamas. preualebāt ergo filij dei, in alios homines, omniaq; luctibus, ac bellis perturbabant. Corruptis autem principibus, facile reliqui deprauati ſunt, in quos principum impuritas deriuabatur. Atq; hoc modo refellitur,

quod

quod obijcit Nicolaus. Hæc & ſuperior uidetur uerisimilior ſententia, & quæ magis uiris grauiſſimis placeat, omnesq́; ſcriptores Græci uideantur harum alteri adhærere. In dogmatica panoplia extat, υἱοὶ θεοῦ, οἱ ἐκ τοῦ σὴθ, θυγατέρες δὲ ἀνθρώπων, αἱ τοῦ κάϊν. Hoc eſt, Filij dei, hi qui ex Seth genus ducerēt, filiæ autem hominum, quæ ex Chain. Theodoritus quoq; hos dei filios, poſteros Seth eſſe ſentit, hoc modo: ἐκεῖνοι οὖν, ὡς εὐσεβεῖς, ὠνομάσθησαν υἱοὶ θεοῦ, κεχώριστο γὰρ τοῦ σὴθ τὸ γένος, ἀπὸ τῆς ἐπιμιξίας τοῖς ἐκ τοῦ κάϊν διὰ τὴν ἐπενεχθεῖσαν αὐτῷ παρὰ τοῦ θεοῦ τῶν ὅλων ἀράν. ἀλλὰ διελθόντων χρόνων συχνῶν & quæ ſequūtur, id eſt, Illi igitur, hoc eſt poſteri Seth, ob egregiam erga deum pietatem, dei filij nuncupati ſunt. Erat enim genus Seth procul à tota natione Chainea ſequeſtratum, propter in eum coniectam à ſummo deo diram imprecationem, multis autem exactis curriculis: & alia quæ ſequuntur apud ipſum. Quod autem de angelis quidam ſenſerunt, id tanquam profanum atque impium reijciendum. Non ſolum enim à ſacris ſcriptoribus refellitur, ſed etiam in Chriſtiana ueritate eſt commentum improbiſſimum. Propterea in eiuſmodi homines, acerbiſſime inuehuntur Theodorus & Cyrillus, præſertim uero & Theodoritus hoc modo. ἐμβρόντητοί τινες, καὶ λίαν ἠλίθιοι, ἀγγέλους τούτους ὑπέλαβον, ἴσως ἀκολασίας ἀπολογίαν χύσειν ἡγούμενοι, εἰ τῶν ἀγγέλων

λωποδύτα κατηγοροῖεν. hoc eſt:Stupidi quidam, uehementerq́; deſipientes homines, hos dei filios, angelos eſſe putarunt:ſuæ fortaſſe improbitatis patrociniũ ſe habituros ſperantes, ſi tanti ſceleris reos angelos agerent. Deinde profert rationes, quibus eorũ redarguatur error. Quod uero hi eſſent iudicum filij ac principium, autor eſt Auen Eſdra בני אלהים בני השופטים שרם עושים בארץ משפט אלהים. Filij, inquit dei, filij iudicum, qui ius diuinum exercent in terris. deinde infert ויש אומרים כי בני אלהים בני שות בנות האדם בנות שממשפחת קין id eſt, Sunt qui dicũt, filios dei, filios Seth, filias autem hominũ quæ ab Chain genere ꝓfectæ fuiſſent. Aeditio aũt Chaldaica, quæ & ipſa ueridica eſt, וַחֲזוֹ בְּנֵי רַבְרְבַיָא יַת בְּנַת אֱנָשָׁא id eſt, Et uiderunt filij principum, filias hominũ humilium. Refert autem Chryſoſtomus, filios Seth creatos à deo fuiſſe excelſæ & proceræ ſtaturæ, corpore autẽ robuſtiſſimo, filios autẽ Chain imbecillo & exiguo corpore. hoc modo. γίγαντας ἐκάλεσεν τοὺς ἥρωας, τοὺς εὐμήκεις, τοιούτους γὰρ ἐποίησεν ὁ θεὸς, τοὺς υἱοὺς τοῦ σὴθ, ὑψηλούς. τοὺς δὲ τοῦ κάϊν, ταπεινοὺς. καὶ εὐτελεὶς, ἵνα καὶ ἀπὸ τῆς ὄψεως φαίνηται ἡ διαφορά.

Quod eſſent pulchræ.

טֹבֹות id eſt, Pulchræ. Ex quo loco elicitur, etiã in Hebraico ſermone, hoc eſt uera ac natiua

gene

generis humani lingua,pulchrum & bonũ eadẽ uoce ſignificari:ſiquidem tou,& bonum & pulchrum ſignat.Necꝗ igitur bonitas à pulchritudine ſeiungitur,necꝗ pulchritudo ab honeſtate ac bonitate.Quod magis erat in hac lingua obſeruandum,quòd in ea uoces rerum naturas ſequantur.Sicut nituntur & Hebræi probare. Fit etiam id in lingua Græca,uoce καλὸν: & Latina aliquãdo.Siqua uero rectitudo nominum quærenda eſt,quod conatur Plato in Cratilo,id maxime in lingua Hebraica faciendum. De qua re copioſe diſſeruit Cælius meus Ferrariẽſis,cuius & incomparabilis eruditio, & incredibilis modeſtia,omnibus,qui propius acceſſerint,admirationi erunt. Quare ille locus in Canticis capite primo,meliora ſunt ubera tua uino, uertendus erat,pulchriora ſunt ubera,&c.nam & ibi uocabulum boni poſitum eſt. Quanquam nõ ubera, erat uertendum,quod ſuo loco annotabitur.

Bonũ & pulchrum eadẽ uoce Hebr. ſignificatur, טוב

καλὸν.

Non permanebit ſpiritus meus.

לא ידון רוחי Quod uarijs modis exponitur. Alij:nõ diſceptabit ſpiritus meus.Quidam: non uaginabit ſpiritus meus.Neden eñi uagina, à quo fit uerbũ nadan, uaginare, induere,ſubire, manere,quod tam Septuaginta ꝗ Hieronymus ſecuti ſunt.Siquidẽ Septuaginta, οὐ μὴ καταμένῃ πνεῦμα μου. id eſt,Non permaneat ſpiritus meus: ſpiritus enim in corpore queẽadmodũ in uagina gladius

נדן
נדן

דון gladius cõditur. Alij à don, hoc eſt iudicauit du
ci putant: & in futuro iadon, ſicuti eſt hoc loco.
utrũq; uero Hebræi cõprobant, Chaldaica ædi
tio primum לא יתקיים דרא בישא הדין קדמי
id eſt, Non ſubſiſtet, non perſiſtet generatio iſta
peſſima coram me. Rabi autem Iſach à don uult
duci, hoc eſt iudicauit, diſceptauit. Atq; ita uide-
mus, alia alijs placuiſſe: quo fit, ut utrunq; poſſit
admitti. quanq; ſunt, qui negãt poſſe id uerbum
à Neden, hoc eſt uagina, duci: ſed tantum à don,
iudicauit: quod ſi id intellexerũt etiam Septua-
ginta ac Hierony. non mirũ quòd uertant, non
permanebit. Neq; enim aliud id ſignificat, quã
non imperabit, nõ regium locũ ratio in poſterũ
obtinebit. Auferam ſanctum ſpiritum meum ab
eis, & bonitatẽ meã, neq; patiar ultra naſci homi
nes: ut Auen Eſdra explicat, כי חרה דיין בגוף
id eſt, quia ſpiritus dominat̃ corpori. Sed aduer-
te, quòd Hierony. in quæſtionibus Hebraicis,
nõ approbat æditionem Septuaginta, dicitq; in
Hebræo haberi, non iudicabit: hoc eſt, quia ho-
mines fragiles ſunt, non iudicabit eos ſpiritus
meus ꝓ ſcelerũ grauitate. Ex hoc fit, ut ſuſpicer
Hieronymum uertiſſe, nõ iudicabit: ſed ex anti-
qua æditione Latina, quæ erat Septuaginta, in-
teriectum eſſe, & nõ permanebit. Qđ obſeruaui
in multis. aut certe dicẽdum aliter hic, aliter ibi
ſentire Hierony. cũ eo ſentit & Rabi Salomõ, q
hoc exponit, לא יתרעם ויריב רוחי hoc eſt, Nõ
diſce

diſceptabit,non iudicio cõtendet ſpiritus meus.

Spiritus meus.

Non quo deus ipſe uiuit, ſed quem ſingulis diebus effundit in corpora. Atq; idcirco ſuum appellat,ſicut & ſupra,uentus appellatus eſt ſpiritus domini. Videtur ergo minari interitũ, qui per diluuium conſequutus eſt.Quod autẽ dixit in æternum,certũ eſt,ut Rabi quoq; Moſes ſcribit,dictionem hanc æternum, non perpetuo,æternitatem in ſacris literis ſignificare, ſed durationem aliquam,quæ tamen aliquando rumpatur:permulta enim in ſcripturis æterna promittuntur,quæ tamen breuiſſima temporum ſpacia obierunt.Promittitur Abrahæ,terram quã tum perigrinaretur,æternam poſſeſſionẽ ſemini ſuo futuram.Promittitur Dauid,regium ſceptrum perenne in domo ſua futurũ,qđ tamen celeriter ereptũ eſt:niſi forte myſtice hæc interpretari uelis.Eodẽ modo hic minatur ſe genus humanum in ſempiternũ aboliturũ:quod ꝑ Noach reparatum eſt,qui eiuſmodi minis non erat obnoxius.

Spiritus dei quomodo hic capiatur.

Aeternũ non ſemper pro infinito.

Et erunt dies eius.

Varia quoq; eſt huius dicti ſententia. Pleriq; Hebræorum putãt hic nõ præſcribi terminum uitæ humanæ:ſed ſpacij,quod daretur illi ſeculo,ut pœnitere poſſent:ut exponit Auen Eſdra: qui cũ multis uerbis eorꝫ redarguiſſet ſententiã,

qui

qui exiſtimarent præſcribi hic finē humanæ uitæ, intulit, והאמת כך שאמר המתרגם ארמית שנתן קץ לאדם בטעם עוד ארבעים יום ואם ישובו מלטו ואם לא ישבו ימותו hoc eſt. Vera inquit, huius dicti explicatio eſt, ſicut habet æditio Chaldaica, præſcriptum ſcilicet eſſe quoddam ſpacium ad pœnitēdum illius tempeſtatis hominibus, ſicut apud Ionan inuenitur, adhuc quadraginta dies, & Niniue ſubuertetur, ut ſi pœnituerint, ab interitu eripiantur: ſin minus, cum ſuis flagitijs extinguātur. Si hæc itaq; ueritas eſt, ut ipſe uult, errauit Lactātius, qui ait eo tempore imminutam uitā humanam: errauit Chryſoſtomus ac Theodorus, eadem ſentiētes. Et quod magis mirum, errauit & Ioſephus uir Hebræus, qui de hac re, antiquitatis Iudaicæ primo, inquit, συνετέτμητο γὰρ ἤδη τοῖς ἀνθρώποις τὸ ζῆν, καὶ βραχύτερον ἐγίνετο μέχρι τῆς μωσέως γενέσεως ἑκατὸν ἔτη πρὸς τοῖς εἴκοσι, ζήσαντος. Iam inquit, illa annorum numeroſitas interrupta fuerat, breuiusq; uiuebant homines uſq; ad natiuitatem Moyſi, qui ſupra uiginti, centum egit annos. Quanquam arbitror Ioſephum non propterea ſenſiſſe, tum diuinitus decretum eſſe, ne centum ac uiginti annos, homines uiuendo ſuperarent. Vera quidē dicit, tum coarctari cœpiſſe annos, ſed in eum numerum, non puto eum ſcripſiſſe. Patet autem non fuiſſe dei conſiliū, ut mox poſt diluuium, nemo hominum centeſimū ac uigeſimum

mum annũ excederet. Nam uniuerſa illa ſeries, quæ à filijs Noë ducta eſt, numeroſiſſime uixit. Ipſe quin etiam Abraham, eum terminum lõgo interuallo ſuperauit: quippe qui ad centeſimum ac ſeptuageſimũ quintumq; acceſſerit annum. Quare probabilior eorum uidetur ſententia, qui hos annos non uitæ, ſed pœnitentiæ eſſe conceſſos arbitrentur. Scribit enim etiam Auguſtinus, centum annorum ſpacio exædificatam eſſe arcam, quo tempore, Noë omnes commonefaciebat, ut genus uitæ infandum deſererent, deumq; humani generis autorem agnoſcerẽt, pijſſimeq; colerent. Quod idem aſſerit & Beroſus Chaldæus. Qui etiam ſcribit Noë Gigantem fuiſſe, ſed pium, deorumq; cultui deditum. Solitumq; eum cæteros admonere gigantes, ne tam ignominioſam agerent uitam, neq; tam ſuis uiribus fiderent, ut deos etiam, per ſummũ contemptum blaſphemarent, eisq; cœlum eripere minarẽtur. Hoc idem in Cabaliſticis libris aſſeritur, id eſt his, qui in ea præclara ſynodo cuius princeps Eſdras fuit conſcripti ſunt, cuius opera omnia hæc hiſtoriæ mãdata ſunt. Vbi & illud additur, eã ſentẽtiã uiginti annos anteq; Noach genuiſſet filios latã eſſe. Sexcenteſimo enim uitæ Noë anno, inundauit diluuiũ, quingẽteſimo aũt nati ſunt tres filij, ergo uiginti annos ante, ea ſententia in genus humanũ lata eſt. Chaldaica quoq; æditio apertiſſime hoc loco, idem declarat, hoc

Caballiſtici lib. tempore Eſdræ conſcripti.

modo eam ſententiam interpretans, Erunt dies eius,&c. אַרְבָּא יַהֲיִב לְהוֹן מְאָה וְעֶשְׂרִין שְׁנַיָּא אִים יְתוּבוּן Hoc eſt,ſpacium dabitur eis,ſi quo modo eis pœniteat,cẽtum ac uiginti annorum. Hieronymus tamen dicit,deum non expectaſſe tempus decretum,quia non pœniterent,& abru piſſe ex numero promiſſo uiginti annos.

Viri famoſi.

אַנְשֵׁי הַשֵּׁם id eſt, Viri nominis celebres, ac inter omnes mortales nominatiſſimi.Ideo famoſus hoc loco,non in malam partem accipitur,ut ſomniat Nicolaus. Celebres autem nõ ſolum ea tempeſtate,ſed tota poſteritate propter corporis uaſtitatem,uiresq́ præſtãtiſſimas fuere,quãquàm eo diuino munere abuterentur. Reſpexit ergo ſcriptura ad nomen , ac famam Gigantum, qua,tempeſtate Moyſi,& antea, per omnes terrarum partes celebrarentur.

Gigantes.

Hebraice נְפִלִים Nephelim. Putant autem quidam apud Hebræos,eo nomine dæmones ſignificari,quod Nephelim appellẽtur à naphal, hoc eſt cecidit. Nephelim ergo, hoc eſt lapſos. Hos fuiſſe opinantur qui incubi ac ſuccubi appellentur,quorum maximã copiam tum per genus humanum uagari ſolitam aſſerũt.qui & fœminarũ amore capti fuerint,omnesq́ homines

nefan

nefando ſemine corruperint, ex quibus homi- nes ſceleratiſſimi ꝓcreati fuerint. Atq; hoc eſſe, quòd ſacræ literæ peculiariter tradãt Gigantes fuiſſe tum ſuper terrã, id eſt dæmones. Sed hæc præterquam quòd falſa ſunt, ſunt etiã abſurdiſ- ſima, tum quod à ſacris ſcriptoribus maxime re- felluntur, tum quia à Chriſtiana ueritate admo- dum abhorrẽt. Eademq; hic de his dæmonibus dici poſſent, quæ ſupra de angelis prolata ſunt. Quis autem tam inſani capitis, tam inſulſo inge nio fuerit, qui putet, tantam tunc improborum ſpirituum fuiſſe licẽtiam, ut mulieres palàm ag- gredi auderent, aut mulieres eos non reformida rent: Quod autem per Gigantes, non ſint praui ſpiritus intelligẽdi, indicio eſt & Chaldaica ædi- tio, quæ nephelim interpretatur גִּבָּרַיָּא hoc eſt fortes, ac robuſtos. Et Symmachus uertit robu- ſtos. Quos Græci à fortitudine, quaſi terræ filios nuncuparunt: nam Gigantes quaſi gigenis, hoc eſt terrigenæ dicuntur. Neq; hi ab ipſo nomine ſatis patrocinij habere poſſunt, cum alij aliud etymon ei accomodent. Quippe Auen Eſdra nephelim, inquit, שׁיפול כל הרואה אותם שיתמה מגובה קומתם A naphal, hoc eſt, ceci- dit appellãtur, quia omnes qui in eos inciderẽt, corporis uaſtitatẽ mirati, ac formidine correpti, corruebant. Non ergo nephelim dicuntur quaſi è cœlo lapſi. Alioqui cur eodem nomine alij gi- gantes appellati ſunt, ut paſſim in diuinis libris

Gigãtes, nõ eſſe dæmo- nes, ut quidã uolunt.

 repe

reperire licet? Theodoritus quoq; nihil horum meminit, ſed exponens quod hominum genus eſſent hi Gigantes, inquit, τίνας καλεῖ γίγαντας ἡ θεία γραφή, τίνες φασὶ τοὺς ἔτη πολλὰ βεβιωκότας, τινὲς δὲ τοὺς θεομισεῖς καὶ ἀντιθέους ἀνθρώπους. οἱ ταῦτα οὕτω νενοηκότες, οὔ φασιν τούτους μείζονα τῶν ἄλλων ἀνθρώπων σώματα ἐσχηκέναι. ἡγοῦμαι δὲ ἐγὼ γεγενῆσθαι τινὰς παμμεγέθεις ἀνθρώπους. Quos

Gigātes qui fuerint.

nam uocat ſacra ſcriptura Gigantes? quidam aiunt, eos qui multos annos uixiſſent: alij uero eos qui deum non uenerarentur, impij́q; eſſent. Atq; hi qui hoc ſentiunt, non eos exiſtimant celſiore, quàm reliquos, fuiſſe ſtatura. Ego uero inquit, ex multis diuinæ ſcripturæ locis, colligo fuiſſe homines proceros ac uaſto corpore. Ioannes quoq; Damaſcenus de his ſic ſcribit. γίγαντας ἐν ταῦθα τοὺς ἰσχυροὺς τὸ σῶμα οἶμαι λέγειν τὴν θείαν γραφήν. Hoc eſt Gigantes eos hic appellare ſcripturam exiſtimo, qui robuſtiſſimo eſſent corpore. Vt illud: Non ſaluabitur Gigas in multitudine uirtutis ſuæ. Ioannes autem Chryſoſtomus etiam ipſe, damnata illorum opinione, qui filios dei, angelos interpretarentur, qui nā eſſent Gigantes, his uerbis expoſuit, id eſt, γίγαντας καλεῖ ἡ γραφή, οὐ ξένην πλάσιν, οὐδὲ ξένην μορφήν ἀλλὰ τοὺς ἥρωας, τοὺς πολεμικούς, τοὺς ἰσχυρούς, id eſt, Gigantes uocat ſcriptura, nō inuſitatum hominum genus, aut inſolitā formam, ſed Heroas, & uiros fortes, ac bellicoſos.

Poten

Potentes à ſeculo.

הַגִּבֹּרִים Fortes. Neutrũ addunt Septuaginta, neq; fortes, neq; potentes. ſed γίγαντες οἱ ἄνθρωποι ὀνομαστοί. Gigantes uiri nominati, & ſi ſecũdum Apuleium loqui licet, famigerati. quod tamen in Hebraico non eſt: expreſſerunt autem eandem ſententiam, uarijs uocabulis.

Pœnituit eum.

Eodem modo & Hebraice וַיִּנָּחֶם יְהֹוָה id eſt, Et pœnituit dominum. At quid ſibi uolunt Septuaginta, quòd uertunt, καὶ ἐνεθυμήθη ὁ θεὸς, ὅτι ἐποίησεν τὸν ἄνθρωπον, id eſt, Et cogitauit deus quòd hominem feciſſet. Quod autem ita uerterint Septuaginta, argumẽto ſunt quæ citat Diodorus, qui cum produxiſſet æditionem Septuaginta, intulit, ἢ κατὰ ἀκύλαν, καὶ μετεμελήθη ὁ θεός, id eſt, Vel ſecũdum Aquilam, Et pœnituit deũ. Atq; hæc eſt ueritas Hebraica.

Et præcauens in futurum.

Nihil horum eſt in Hebraico, ſed tantum וַיִּתְעַצֵּב אֶל לִבּוֹ id eſt, Dolorecq; affectus eſt erga cor ſuum. Septuaginta quoq; & ab Hieronymo, & ab Hebraico diſſentiunt. καὶ διενοήθη καὶ εἶπεν, id eſt, Et cogitauit, & dixit.

Noë inuenit gratiam.

Mirũ cur hæc uox apud Græcos & Latinos,

in ſacris literis corrupte legatur, apud Beroſum tamen legatur ut legenda eſt. Appellat itaque
Noach. eum Noach, ut Hebraice quoq; pfertur, docetq; eum Gigãtem fuiſſe, ut pauloante meminimus. Qua ex re elicitur falſò eos opinari, qui exiſti-
Shem. ment Gigãtes illos fuiſſe Dęmonas. Shem quoque omnes ferè Hebræi ſentiunt fuiſſe Melchi-
Iaphet. ſedec, ſicut & Hieronymus annotauit. Iaphet etiam ueriſimile eſt, eum fuiſſe, qui Iapetus à poëtis appellatus ſit, præſertim cũ & Beroſus Chaldæus Iapetum eum uocet. Notum enim eſt, nominum Hebraicorum deſinentiam accomodari ſæpe literaturæ Græcæ, ut ex Iacob, factum eſt Iacobus, & Ioſeph Ioſephus, ſic ex Iaphet Iapetus, φ, in ϖ, conuerſo. Quod & in alijs multis nominibus fit, dicunt enim ἰώσηπος, ubi Hebraice fuerat, f. Quod autem Proclus, ut ſui moris eſt, uult in Theologia Platonica hunc Iapetum eſſe νοερὸν θεόν, aſſeritq; duci παρὰ τὸ ἵεσθαι ἐπὶ πέτεσθαι, cum id plane commentitium ſit, ſuo loco refellitur.

Repleta eſt terra iniquitate.

חָמָס Diximus nomine Chamas quod hic Hieronymus iniquitatem interpretatur, Hebraice uiolentiam uimq; ſignificari. Quod malum peculiare fuit ei tempeſtati, propter robur, immanitatemq; Gigantum, quorum eximia erat proceritas, uires autẽ pene ferreæ, ut habetur Deutero

teronomio, ipſius dei teſtimonio dicentis: Tradidi tibi Amorræum, cuius proceritas inſtar cedri erat, robur autem ut quercus. Veriq́; eſt ſimile, bella crudeliſſima tunc fuiſſe, factamq́; maximam humani ſanguinis effuſionẽ. Vires enim corporis, hominem ſuperbum atq; arrogantem, deiq́; cõtemptorẽ reddunt. Eoq́; nõ iniuria ſcribuntur, deum ſuis detrudere regnis, manibusq́; cœlum reſcindere uoluiſſe. Dei ergo contemptus, generisq́; humani contrucidatio intulit diluuium. Quæ prauitas abfuit à Noach, qui iuſtus ac timens deum, hoc eſt pius ſcribitur fuiſſe. Quorum primum innuit eum, rapacem, noxium, immanemq́; minime fuiſſe, quod ad homines ſpectat: alterum, deum non ſpreuiſſe, ſed ſumma eum pietate coluiſſe. Gigantes autem deum neſciebant, ac ſi ſciſſent, ſe eum formidare negabant. Quod in Cyclope illo Homeri facile cognoſcitur, qui apud Vlyſſem, hunc in modum ſeſe iactabat: *Cauſa diluuij.*

οὐ γὰρ κύκλωπες, Διὸς αἰγιόχου ἀλέγουσι,
οὐδὲ θεῶν μακάρων. ἐπειὴ πολὺ φέρτεροι εἰμὲν, id eſt,
Nos neq; cœlicolas colimus, neq; Iuppiter ipſe
Eſt curæ: cœlum nobis nam uiribus impar.

De horum Gigantum, qui tempeſtate Noẽ inuenirentur immanitate ſuper Heſiodum loquẽs Proclus, inquit, ἡ γὰρ αὐθάδεια πρὸς καταφρόνησιν ἐγείρα τῶν ἄλλων ἁπάντων. Immanitas, inquit, ac peruicacia hoc unum agit, ut ad aſpernandum

alios uehementer incitet. Fuiſſe igitur ea tempeſtate infanda bella, maximamq́ humani generis conciſionem, tantumq́ bellis intentos fuiſſe Gigantes, cum argumento ſunt quæ ſupra attulimus, tum ea quæ paſſim in omnium gentium literis inueniuntur. primum Baruch cap. 31. extat teſtimonium de Gigantum bellandi auiditate. Ibi fuerunt Gigantes nominati, illi qui ab initio fuerunt, ſtatura magna, ſcientes bellum, rerum bellicarum periti uocati. Apud Heſiodũ quoq́, cum genus aureum, argenteum, ac ferreum, numerentur, intelligimus eũ, per genus ferreũ, ſentire de Gigantibus, quorum incredibiles eſſent uires, habitusq́ corporis uaſtiſſimus. Sic enim eos deſcribit. μεγάλη βίη, καὶ χεῖρες ἄαπτοι ἐξ ὤμων ἐπέφυκον. Quem locum explicans Proclus, ſic ſcribit. δηλοῖ γὰρ ὅτι τῶν σωμάτων τὴν ῥώμην ἤσκουν, οἱ ἐν τούτῳ τῷ γένει, τῶν ἄλλων ἀμελοῦντες, καὶ περὶ τὴν τῶν ὅπλων κατασκευὴν διέτριβον, καὶ τῷ χαλκῷ ἐν τούτοις ἐχρῶντο, διά τινος, αὐτὸν βαφῆς στερροποιοῦντες, ὄντα φύσει χαλκὸν, ἐκλιπούσης δὲ τῆς βαφῆς ἐπὶ τὸν σίδηρον ἦλθον. id eſt, Indicat, inquit, uires corporis exercuiſſe hos, qui ſub tertio genere recenſentur. Qui cætera aſpernati, tantum in armis fabricandis uerſabantur: in quorũ ſtructura ære utebantur, quibuſdam ad id ſolidandum medicamentis adhibitis. Quod temperamentum cum defeciſſet; ad ferrum tandem uentum eſt. Et paulo inferius. τείχει ἐμπαθεῖς καὶ

φονι

φονικοὶ, καὶ τὸ μὲν τρίτον γένος ἐξέλιπεν διὰ κατακλυσμοῦ. Tertiũ,inquit, genus erat maximis perturbationibus obnoxium,ad effundendum ſanguinem maxime præceps: ſublataq; hæc natio eſt per diluuium. Eoq; magis clarum eſt Heſiodum de illa tempeſtate Gigantum ſentire,quòd poſt tertium genus ſcribat ſucceſſiſſe diuinam gentem,quam ἡμιθέους ſemideos ipſe appellat. Et Proclus hoc ipſe comprobat,μετὰ δὴ τὸν κατακλυσμὸν, γένος παρῆλθεν εἰς τὸν βίον, ἱερὸν, τὸ τῶν ἡμιθέων, ἀρκέσαν ἕως τῶν φοινικῶν ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ γενεὰς, ἀρετῇ διαπρέψαν. Poſt diluuium, inquit, genus in uitam ſucceſſit ſacrum, eorum qui ſemidei dicti ſunt, quod in ſeptem aut octo ſecula uſque peruenit, uirtute coruſcans. Hæc eadem referuntur a Beroſo Chaldæo, omnem illius ſeculi gentem deſcribenti.

De lignis leuigatis.

גֹּפֶר Gopher.De quo ligno uaria ſcribũtur. A uen Eſdra,quem frequẽtiſſime citamus,quod is inter omnes interpretes Hebræos, primæ ferè notæ uideatur eſſe, שם עץ קל הוא על פני מים ואין רעלו במקרא.Gopher,inquit, ligni leuiſſimi eſt nomen,quod ſuper aquas leuiter fertur,quod nomen alibi in ſacris literis non inuenitur:& fortaſſe ſentit cum his, qui id lignum exiſtimant eſſe abietem.Chaldaica æditio interpretatur cadros,hoc eſt,cedrum. Quæ cum ita *Auen Ezra.*

ſint, neſcio quamobrem Septuaginta uertunt, fac tibi arcam de lignis quadratis, ἐκ ξύλων τετραγώνων. Cum enim id lignum uel cedrus eſſet, uel abies, quid quadrati nomen cum his? Hieronymus quoque non ſatis exploratum habeo, quod ligni genus intellexerit, cum omnia ligna leuigari poſſint, non tam ſcilicet abies, quàm reliquæ arbores. Sed aduerte, quòd idem in quæſtionibus Hebraicis dicit, in Hebræo haberi, de lignis bituminatis, patet autem quàm differant nomen bituminis, & huius ligni, cum bitumen uocetur, כֹּפֶר copher, at ligni huius nomen eſt, גֹּפֶר gopher. Exiſtimamus ergo eum ibi eſſe lapſum, non quòd hanc uarietatem ignoraret, ſed ex eo quod frequenter ſolet fieri, ut aliquid facientes, non omnia aduertamus: indicioq; eſt, quia hic, non eodem modo ſcripſerit.

Hierony. lapſus.

Manſiunculas in arca facies.

קִנִּים, hoc eſt, Nidos, ſicut uerterunt & Septuaginta, νοσσιὰς ποιήσεις ἐν τῇ κιβωτῷ, id eſt: Nidos per totam arcam facies. Hieronymus ſententiam uertit: quanquam in Iouiniano nidulos & manſiones legit. Domunculæ enim inſtar nidorum erant, quod etiam fit in nauibus. Hebraicum autem elegãtiſſima metaphora utitur, ſiue ad homines, ſeu cæteras animantes, nidos referat; idem ſiquidẽ nobis domus eſt, quod illis

illis nidus: propterea Epictetus apud Arianũ, ait: δεῖξον τὶ διαφόρει, οἰκία ἀνθρώπου, καὶ νεοσσιὰ πελαργοῦ. oſtende, inquit, quid differant hominũ domus, & ciconiarum nidi.

In latere deorſum.

Deorſum Septuaginta, ad cœnacula & triſtega accommodarunt, κατάγαια, διώροφα καὶ τριώροφα ποιήσεις. Hoc eſt, ſubterranea, bicamerata, ac tricamerata facies. Sicut apud Herodotum ſunt tecta πεντόρωφα, καὶ ἑξόρωφα. Quòd etiam ad Hebraicam ueritatem eſt. Non enim deorſum ad ipſum latus refertur, ſecundum autem Hebraicũ, quod in hunc modũ habet, שְׁנִים וְשְׁלִשִׁים תַּעֲשֶׂה addendum noſtræ æditioni fuerat etiã aliquid ut non ſolum diceremus triſtega, uerùm etiam diſtega facies, quod neque à Septuaginta omittitur: ſicut etiam in Iouiniano legit idem Hieronymus, per cœnacula uero, cũ Hebraice non habeantur, puto Hieronymum idem intellexiſſe, quod & diſtegum. Nam δίστεγον eſt ſupernus thalamus.

Vt poſſint uiuere.

Quanquam leue ſit, propriè tamen eſt quod Septuaginta uerterunt, ἵνα τρέφῃς μετὰ σεαυτοῦ. Vt nutrias ea tecum, ſic & Hebraice, לְהַחֲיוֹת id eſt, ut uiuere ea facias.

Delebo omnem ſubſtantiam. כָּל יְקוּם

Eſt autem nomen à iacham, hoc eſt, ſurrexit, ductum: ſignificatq́ ſubſtantiam, ſubſiſtentiam. Quam nominis formam ſeruare cupientes Septuaginta, obſcurius fortaſſe uerterunt, ἐξαλείψω πᾶν τὸ ἀνάστημα, id eſt: Delebo omne ſuſcitamentum, omne quod ſtat, aut ſurgit.

Anno ſexcenteſimo.

Eodem modo & Hebraicum. Græci autē codices impreſſi, hoc loco mendoſi ſunt, in quibus eſt, ἐν τῷ ἑνὶ ἑξακοσιοστῷ ἔτει, id eſt: Anno primo & ſexcenteſimo. Eſſet ergo maxima deprauatio, uel unius anni facta acceſſione, cum omnes ſacræ literæ, omniſq́ annorum ſeries apertiſſime proteſtetur, Noë ſexcenteſimo uitæ ſuæ anno, arcam ingreſſum, eodemq́ anno inundaſſe diluuium. Quanquam uetuſtiores codices non eo modo habebant, ſed ſic: diluuium, inquiūt, inundauit, ἐν τῇ γῇ, ἐν τῷ ἑξακοσιοστῷ ἔτει. In terram anno ſexcenteſimo uitæ Noach. Error autem accidit, quia paulo inferius eodem capite, cū iam unus exactus eſſet annus dicitur, ἐν τῷ ἑνὶ καὶ ἑξακοσιοστῷ ἔτει ἐν τῇ ζωῇ τοῦ Νῶε τοῦ πρώτου μηνὸς, μιᾷ τοῦ μηνὸς ἐξέλιπε τὸ ὕδωρ, id eſt, primo & ſexcenteſimo anno uitæ Noë, primo menſe, prima

ipſius

ipſius menſis die defecit aqua. Error quoque eſt apud Septuaginta, in numero dierum menſis, quo aquæ cœperunt excreſcere. Nam cum Hebraica ueritas ac noſter Hieronymus habeant, ſeptimo decimo die menſis, Græce ἑβδόμῃ καὶ εἰκάδι, id eſt: Vigeſima ſeptima. Eſt autem & hæc particula, ut & ſuperior ex eodem capite ſumpta. Vigeſimo enim ſeptimo die arefacta eſt terra, ubi Græce eſt, ἐν δὲ τῷ μηνὶ τῷ δευτέρῳ, ἑβδόμῃ καὶ εἰκάδι τοῦ μηνὸς ἐξηράνθη ἡ γῆ. Hoc eſt: Menſe ſecũdo, uigeſima ſeptima die menſis exaruit terra. Eſt autem hæc deprauatio in codicibus Septuaginta creberrima.

Abyſſi magnæ.

תְּהוֹם רַבָּה, id eſt: Amplæ, effuſæ. Quam magnitudinem Septuaginta ad multitudinem retulerunt, ἐῤῥάγησαν πᾶσαι αἱ πηγαὶ τῆς ἀβύσσου, id eſt: Rupti ſunt omnes fontes abyſſi. Eſt autem abyſſus, ut ait diuus Baſilius cõtra Manichæos, Abyſſus
ὕδωρ πολλὸν δυσέφικτον, hoc eſt: Vaſtiſſima aqua, quid.
& quæ tota tranſmitti non poſſit. Videtur ergo duci ab ἀβαίνω, hoc eſt, non peruenio, quanquam literæ mutatæ ſint. Ex quo ridere eum neceſſe eſt, qui dixit abyſſum appellari, ab à quod eſt ſine, & byſſus, id eſt, linum, quaſi ibi linum naſci non poſſit.

Et ca

Et catarractæ cœli.

Catarractæ quid.

אֲרֻבּוֹת. Nos Græcum nomen integrum ſeruauimus: nam & illi καταῤῥάκτας appellant. Diciturque à καταῤῥήγνυμι, dirūpo, diſcindo uel deorſum ruo: quo nomine nō ſignificant cœli quędā feneſtræ, ut à quibuſdā aſſeritur, niſi ad Hebraicum reſpexerint, ſed aquarum è loco eminentiſſimo atque præcipiti deſcenſus, de quibus apud hiſtoricos creberrima mentio. Qualis eſt Nili deſcenſus ad locum, qui catadupe dicitur, cuius accolæ, ob aquarum deſcendentium fragorem, obſurdeſcere feruntur, de quo loco Eliodorus: ἦλθον δὲ καὶ εἰς τὴν σὴν αἴγυπτον, καὶ κατὰ δούπους κατ' ἱστορίαν τῶν καταῤῥακτῶν τοῦ νείλου. Demum, inquit, & in hanc tuam Aegyptum acceſſi, & ad ipſa catadupe, id eſt, reſonātes locos, ut pręcipitem Nili deſcenſum cognoſcerem. Apud Strabonem quoque, libro ſextodecimo, de eiſdem catarractis mentio fit, οἱ μὲν οὖν πέρσαι τοὺς ἀνάπλους κωλύειν θέλοντες, φόβῳ τῶν ἔξωθεν ἐφόδων, καταῤῥάκτας χειροποιήτους κατεσκευάκασιν. Perſæ, inquit, cū repentinos impetus qui per flumen ab externis fieri potuiſſent, formidarent, id prohibituri, catarractas per totum flumen erexerunt, ut omnibus adnauigandi ſurriperetur occaſio. Indicat ſcilicet, eos moles quaſdam extruxiſſe, ut inde dilaberentur aquæ, ne per planum ferretur flumen, atque ita nulla eſſet in eo nauigatio. Apud eundem

dem quoque, catarractum hymbrem Symma-chus Arſinoën conditurus ſcribitur obſeruaſſe: id eſt, hymbrem præcipitoſum ac confragoſum, ut eſt ex eminentiſſimo loco aquarum deſcēſus. Hoc idem igitur ueriſimile eſt, diluuij tempore accidiſſe, ut plurimis in locis cœlum patuerit, aquarumq́ uaſta flumina maximo fragore dela pſa fuerint. Inter aquas enim poſitum eſſe firma mentum, certiſſime ſacræ aſſerunt literæ. Super cœleſtes quoq; aquæ, ſæpe ſæpius celebrantur. Cum igitur ſupra cœlum ſint aquæ, quæ à non-nullis etiam cœlum cryſtallinum uocentur, hæ-nimirum patefacto cœlo, horribiliter erperūt, breuiq́ totum orbem inundarūt. Nam his quo-que aquis erat opus ad efficiendum generale di luuium, alioqui ſi hymbribus tantum res acta fuiſſet, nō modo quadraginta dierum àc noctiū ſpacio tantum diluuium effectum fuiſſet, ſed ne quadraginta quidem annorum.

Firmamentū inter aquas poſitum.

Aquæ ſuper cœleſtes.

In articulo illius diei.

Videtur obſcurius tranſtuliſſe, quod erat cla riſſimum in Hebraico, בְּעֶצֶם הַיּוֹם, id eſt: In ipſomet die. Sic etiam Septuaginta, ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ. In hac die. Hieronymus autem innuit Noach diei illius opportunitatem obſeruaſſe, (quæ à Latinis interdum articulus uocatur, ut eſt apud Terentium) atq; in ea occaſione arcam ingreſ

ingreſſam, neq; alio modo loquitur Marcus Tullius in oratione pro Publio Quintio, quàm hic Hieronymus, ubi ille ait: Vt hominem ſuis conditionibus, in ipſo articulo temporis, aſtringeret. Idem quoq; Hieronymus in epiſtola ad Iulianum ſic loquitur, Filius meus, frater tuus Auſonius, in ipſo iam profectionis articulo, atq; in puncto temporis, uacuum ſe redire arbitratus eſt. Ex quibus concluditur, idem eſſe Latinis articulum, quod Græcis ſit ἀκμὴν. Punctum uidelicet & quaſi extremitatem temporis, aut id quod in tempore eſt maxime eligendum. Ergo in articulo illius diei, nempè opportuniſſima ac maxime idonea hora. Quæ non ſatis intelligun tur à Nicolao. Veritatem autẽ Hebraicam Hieronymus paulo inferius expreſſit, cũ uertiſſet: Eadem die ingreſſus eſt Noë, cũ filijs ſuis in arcam. Sic & alibi, ut cap. 12. Exodi.

ἀκμή.

CAPVT VIII.

Et adduxit ſpiritum.

וַיַּעֲבֵר, id eſt: Et fecit tranſire uentum. Dictũ enim ſupra eſt, ruach apud Hebræos & ſpiritus ſancti eſſe nomen, & uẽti. Ventum ergo hic innuit. Eadem quoque amphibologia eſt & apud Græcos, propterea ſunt, qui hoc loco per ſpiritũ intelligant uentum, alij ſpiritũ ſanctum, ſicut Theodoritus, de ea re ſic ſcribens: οὐκ ἀνέμων ὕδωρ μειοῦν

μειοῦται, κυμαίνει δὲ, καὶ ταράττεται, πάλαι γὰρ τὰ μέγιστα τῶν πελαγῶν ἐξανάλωτο, πνεῦμα τοίνυν τὸ θεῖον φησὶν, ᾧ δὲ πάντα γίνεται καὶ λωφᾷ. Non ſolent inquit aquæ uentis imminui, ſed potius fluctuare, atq; turbari. Iam enim hoc pacto, etiã capaciſſimi ſinus eſſent exhauſti, ſpiritũ ergo diuinum innuit, quo ſanè omnia fiunt, & agitata quieſcunt. hæc ille. Verũtamẽ ratione docẽte inuenimus quoſdam eſſe uẽtos, quibus exſiccandi maxima inſit uis, qui & aquas in uapores cõuertant. Non'ne idem in mundi conditione accidit, cũ ſpiritu domini, qui per aquas fluitaret, eædem ſiccatæ, abſumptæq; ſunt: ut ibi copioſe diſputatũ eſt. Filijs quoq; Iſraël Aegyptũ egreſſuris, mare rubrũ ꝑ flantẽ uentũ exſiccat. Eodẽ itaq; modo & aquæ diluuij imminutæ ſunt. Quod ſingulis etiã diebus fieri animaduertimus. Ineſt autẽ uentis præſertim aqlonibus, uis ſiccandi incredibilis, ac longe maior quàm ſoli: ſicut auſtro flante uehementiſſime intumeſcit mare, omniaq; propè in uapores reſoluũtur, alluunturq; aquis uniuerſa, ut clarum fit auſtro flante, ſiue noto, Venetijs, ubi hæc ſcribebamꝰ. Quo tẽpore omnia luctuoſis bellis ardebãt, miſerabileq; uitæ genus paſſim ducebat. Quo etiã tẽpore Roma, ſiue peccatis ſic exigentibus, ſiue prauitate quadã, qua ſolet fieri, ut diabolus ad peſſima quæq; inflãmet humanũ genus, & nihil in terris diutius permaneat, à militibus Cæſarianis infeliciſſime capta, direpta, incẽſaq;

Venti quibus maxima exſiccandi uis.

Romanæ urbis excidiũ ꝑ Cæſarianos annos 1527.

ſacꝗ eſt:ubi, ut in eiuſmodi miſerijs ferè accidit, miles crudeliſſimus, cum in omnes pro ſua immanitate eſt debacchatus, tum uero in religionem resꝗ ſacras: ut etiam ſacras uirgines ad lupanaria per uim traxerint. Vbi omnes ſacerdotes capti, & aut trucidati, aut pecunia redempti: correpti ab uberibus matrum pueri, coramꝗ miſerabiliter trucidati: cætera nefanda. Multa uero corruptela omnem eo tempore ordinem Chriſtianorum occuparat, quæ & anſam maledicendi cupientibus præbuerat, & ad blaſphemandum præcipites homines, uehementer exaſperarat. Hæc eadem fecerat, ut omnia diuina inſtituta, ſanctiſſimorumꝗ patrum decreta, audacter à uiliſſimo quoꝗ reſcinderentur, carperentur, uituperarentur: ut ea omnia (nefandum) ad quæſtũ excogitata ubiꝗ prædicarent. Itaꝗ & omne iam uulgus concitarant: paſſimꝗ inueniebantur, qui ieiunium ineptias eſſe dicerent. Confeſſionem prophanam quandam rem, recens inuentum, & ad coaceruandas pecunias excogitatum: omnes quoꝗ tollendas imagines, omnes cerimonias amouendas. Tantus autem furor alios inuaſerat, tãta de ſe exiſtimatio, ut grauiſſimos uiros, Chriſtianæꝗ religionis proceres, per ſummum contemptum ridere ac ſubſannare auderent, eosꝗ hallucinatos fuiſſe cõtenderent. Tam igitur ſcelera noſtra, quàm horum peſtilentẽ exitialemꝗ audaciam mecum deplorans, opus proſequebar,
praui

prauitatem rerum humanarum collachrymans. Illud uerens, ne peſſimæ quibus concuteremur diſcordiæ, in luctuoſum exitum deſinerent, & ad alienos noſtra transferretur hæreditas, quod deus auertat.

Menſe ſeptimo uigeſima ſeptima die.

Tam in noſtris, quàm Græcorum codicibus error. Subducendi enim ſunt ex hoc numero decem, ut decem ac ſeptẽ relinquantur, ſicut habet ueritas Hebraica. Neq; quiſquàm nõ intelligit, id mendũ à librarijs, nõ interpretibus irrepſiſſe. Septuaginta itaq; etiam ipſi habent, ἑβδόμῃ καὶ εἰκάδι, id eſt, Vigeſima ſeptima. Neq; credere par eſt, Hebræos codices eſſe corruptos, quando is numerus conſentit cum centũ ac quinquaginta diebus, quibus terras labefactauit diluuium, & Chaldaica æditio idem atteſtetur.

In montibus Armeniæ.

Sic enim interpretatur Ararath, quã regionẽ ignorantes fortaſſe Septuaginta, eo nomine ſignificari, uocẽ ipſam non interpretatam dimiſerũt. Scribit ergo Hieronymus, Ararath eſſe Armeniã, in cuius montibus adhuc appareant ueſtigia arcæ, & eius quædã fruſta in miraculũ tantæ rei ab incolis oſtẽdantur. Quod idẽ proditur à Ioſepho. Ab alijs quoq; hiſtoricis gentilibus, de diluuio & arca mentio habita eſt. Requieuiſſe *Ararath.*

Carduenorũ in montibus quieuiſſe arcam.

autem in montibus Carduenorum dicitur, idq́; confirmatur per æditionem Chaldaicam, quæ refert arcam reſediſſe עַל מוּרֵי קַרְדוּ id eſt, in montibus Carduorum, uel Carduenorum. pro eo quod Hebraicæ eſt, in montibus Ararat. Hos montes Cordeos appellat Quintus Curtius. Chryſoſtomus quoq; in Armenia requieuiſſe arcam teſtatur his uerbis, ἐν τῇ ἀρμενίᾳ ἡ κιβωτὸς κατεσκήνωσεν. Arca inquit, in Armenia reſedit.

Cacumina montium.

Corrigendus is locus in impreſſis codicibus Græcis, ὤφθησαν αἱ κεφαλαὶ τῶν ὀρνέων, Dicendũq́; ὀρέων uel ὄρων, id eſt montium.

Qui egrediebatur & non reuertebatur.

Fabuloſa de coruo quem Noë emiſit.

Is locus non male ut arbitror redditus, ſed aut à librarijs, aut temporum diuturnitate corruptus, fecit ut fabuloſiſſimas interp̃tationes huc inuexerint expoſitores, & quæ ſecum maxime pugnent. Nam quia ſcribitur coruus egreſſus quidem, ſed non reuerſus, putant eum in aliquo cadauere deuorando eſſe detentum, ut apud nos paſſim opinio eſt, & à Græcis ſcriptoribus eſt exiſtimatum, apud quos etiam, is locus corrupte legitur. Coruus ergo quem emiſit Noach, egreſſus eſt, & reuerſus: ſic enim habent Hebraica. וַיְשַׁלַּח אֶת הָעֹרֵב וַיֵּצֵא יָצוֹא וָשׁוֹב hoc eſt, Et emiſit coruum, qui & egreſſus eſt, & reuerſus. Si enim

enim reuerſus nõ eſt,quo obſecro loco commo-
ratus eſt,ac reſedit,cum aquæ ſiccatæ nondum
eſſent? Deinde ſi coruum reuerſum negauit,quo
modo cohæret,quod mox additur, donec ſicca-
rentur aquæ? Quid enim ſibi uult qui egredie-
batur & non reuertebatur,donec ſiccarentur a-
quæ? Nũquid poſt arefactas aquas,eſt reuerſus,
quod ne columba quidem fecit? Subtrahenda
itaq; in noſtris ac Græcis codicibus negatio eſt,
nã & illi idem peccant καὶ ἐξελθὼν, οὐκ ἀπέστρεψεν.
id eſt, Egreſſus eſt & non reuerſus. Videtur au-
tem & hoc Hieronymus in quæſtionibus He-
braicis annotaſſe,ſed locus ibi corruptus eſt,neq;
legitur ut eſſet legendus,quare ex priſtina ædi-
tione,addita eſt negatio in noſtra hac interpre-
tatione. Sed alius mihi ſuboritur ſcrupulus, nam
Hieronymus, ad Oceanum in epiſtola ſic ait de
coruo: Statimq; columba ſpiritusſancti, expulſo
alite teterrimo deuoluat ad eum. Ecce palam fa-
tetur expulſum eſſe coruũ, quaſi amplius nõ re-
dierit, quamobrem etiã cum negatione uidetur
ipſe legiſſe. Sed ſæpe ſequitur æditionẽ Septua-
ginta,quia ea paſſim haberetur,& aliam æditio-
nem nondum ipſe ediſſet. Itaq; multa in epiſto
lis inuenies expoſita ſecundum codices Septua-
ginta, quorum tunc erat celeberrima autoritas.
Dignus uero uenia eſt Iſidorus, qui de pietate
Noë ſcribẽs,ſic ait: Serpentibus & beſtijs ſociatr̃,
& non terretur: cui feræ colla ſubmitũt,uolucres

famulantur:emiſit enim columbā,& reuerſa eſt; ſed fraude corui decipitur.

Miſit columbam poſt eum.

מֵאִתּוֹ, Hoc eſt, A ſe. Non refertur ergo ad ipſum coruum:ſed eũ qui miſit:ſcilicet Noach, uertēdumq; fuerat,Emiſit columbam à ſe:quanquàm Hieronymus ſequitur Septuaginta, qui & ipſi uertunt καὶ ἀπέστειλε τὴν περιστερὰν ὀπίσω αὐτοῦ. Et miſit columbam poſt eum. Diuerſa interpretatio orta ex eo eſt,quòd Hebræis מֵאִתּוֹ & ſeipſum ſonat,& eſt relatiuum ad alterum,cum ea uoce careant,quæ ad ſe refertur.

Ramum Oliuæ uirentibus.

וְהִנֵּה עֲלֵה זַיִת טָרָף בְּפִיהָ Et ecce folium oliuæ, ramus in ore eius. Aſſerit autē hic Auen Eſdra fieri poſitionem, & quaſi ταυτολογίαν. idē enim dicit eſſe folium oliuæ & quod mox ſubditur.ſicut eſt inquit אֲדָמָה עָפָר terra & cinis. Ideo Septuaginta nihil Hebraicum immutātes uerterunt εἶχε φύλλον ἐλαίας κάρφος,Geſtabat folium oliuæ,ramum aut ſurculum.

Creſcite & multiplicamini.

וְשָׁרְצוּ וּפָרוּ וְרָבוּ Hoc eſt,Et creſcāt & multiplicentur ac propagentur. Eſt ergo futurum, ad illa, non ad Noë, quanquàm etiam Septuaginta eodem modo uerterint καὶ αὐξάνεσθε καὶ

πλη-

πληθυντικῶς. Ex quibus uerbis frigida neſcio quæ elicit Nicolaus.

Et ait ad eum.

Videtur innuere, deum ita locutum cum Noac, Hebraica tamen ſic habent וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל לִבּוֹ id eſt, Et dixit deus ad cor ſuum. Quam phraſin eleganter expreſſerunt Græce Septuaginta, καὶ εἶπεν ὁ κύριος διανοηθείς. id eſt, Cumq́; cogitaſſet deus, dixit. In lingua enim ſacra, omnium cogitationum receptaculum eſt cor, ac ut uerius dicam, ubi omnes gignuntur cogitationes, unde in lucem efferuntur: autore etiam ipſa ueritate. In eiſdem etiā literis τὸ ἡγεμονικόν, tribuitur cordi, non capiti de qua re noſter Hieronymus in epiſtola ad Fabiolam. Quæritur ubi ſit animæ principale. Plato in cerebro: Chriſtus in corde, profertq́; exempla.

Propter hominem.

Sic eſt & Hebraice. at Septuaginta διὰ τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων. Hoc eſt. Propter opera hominum, licet hoc minimi ſit faciendū. Idem enim eſt. Maledictio enim dei in terram deſæuit propter humana facinora, cūq́; homo impius fuerit, omnia miſera ſint neceſſe eſt. Vt enim propter hominē cætera facta ſunt, ita corrupto homine tanquàm principe, reliqua eadem corruptela & calamitate conflictantur. Intabeſcunt elementa, inſanit ma-

re,iraſcitur cœlum,palleſcunt herbæ, ſitiunt agri,iumenta moriuntur,aues etiam miſeriarum fiunt participes:ergo maledicitur terræ propter actiones humanas,propter prauitatem, quam agendo exprimunt.

Nox & dies.

Longe melius Hieronymus quàm Septuaginta:ſiquidem hi uolunt,frigus & æſtum, æſtatem & uer factura,ut nunquàm nox,& dies deficiat,cum tamen in uniuerſum pronũciarit deus, nunquàm hyemem,æſtatem, & uer,diem,ac noctem,defuturã.Diluuij enim tempore,ea omnia erant confuſa. Erit inquit æſtas, ut poſſint fruges matureſcere:erit hyems,ut nutriantur:nunquàm reliquus anni interrumpetur ordo. Quid certe ſibi uelint Septuaginta, exploratum ipſe haudquanquàm habeo. Quid enim hyems,atq; æſtas ad diem efficiendam. Vertunt itaq;, σπέρμα καὶ θερισμὸς, ψύχος, καὶ καῦμα, θέρος καὶ ἔαρ, ἡμέραν καὶ νυκτὰ οὐ κατα παύσουσι,hoc eſt, Satio,& meſſis,frigus & æſtus, æſtas & uer, diem ac noctem non ſiſtent. In eo quoq; inſignis diſcrepantia, cum enim חֹרֶף Hebraice ſonet hyemem, ipſi hoc ἔαρ uer fecerunt. In reliquis autem cum phraſin Hebraicam nihil immutent, ſumma eſt obſcuritas, multaq; offunditur legentibus caligo.

Cap.

CAPVT IX.

Excepto ꝙ carnem cum ſanguine.

אַךְ בָּשָׂר בְּנַפְשׁוֹ דָמוֹ לֹא תֹאכֵלוּ, id eſt, Excepto quòd carnem, in anima ſua, in ſanguine ſuo non commedetis. Ex quibus uerbis, quanquàm aliquid detraxerit Hieronymus, eadem tamen innuit, quæ & Hebraica ueritas. Scire igitur operæ precium eſt, Hebraicæ linguæ proprium ac quaſi peculiare eſſe, uti frequenter eo ſchemate, quæ appoſitio uocatur. Sæpeq́ꝫ idem per multa nomina inferunt, nulla interpoſita copula, quemadmodum, & ſupra de ramo oliuæ dictum eſt. Deinde & illud non ignorare oportet, animam apud eos frequenter eam uitam ſignificare, quæ ſanguine & halitu cõtinetur, & quod à philoſophis ſpiritus appellatur. *Anima apud Hebræos uita.* Hoc ergo innuit Hieronymus, quanquàm uerba ipſa nõ adamuſſim uertat. Quod enim Hebraica ueritas ait: Excepto quòd carnem cum anima ſua, ſanguine ſuo: & quæ ſequuntur. Idem eſt cum eo quod uertit Hieronymus, alterum enim per alterum exprimitur. Siquidem idem eſt anima & ſanguis in ea lingua. *Sanguis & Anima, idem in lingua Hebraica.* Omiſit autem alterũ Hieronymus, ratus quod & uerum fuerat, utraqꝫ nomina tam animam quam ſanguinem idem poſſere. Qui ergo diceret: Excepto quòd carnem cũ ſanguine non comedetis; idem innueret cum eo

qui uerteret, Carnem cũ anima non comedetis. Hæc eadẽ prodit ſuper hoc loco & Auen Eſdra, apud quem ita eam ſententiã explicari inuenies
אך בשר בנפשו בן טעמואך בשר בנפשו
שהוא רמו לא תאכלו בטעם לא תאכל הנפש
עם ובשר בנפש כל בשר רמו בנפשו וזאת
הוא הנפש המתנעע והמרגש והיא גוף .
quorum hæc ſententia eſt, Carnem cum anima ſua ne comedatis inquit, anima enim eius, ſanguis eſt; perinde ac ſi præciperet, ne deuores animam cum carne, eo quòd quorumcũq; animalium anima, ipſorum ſanguis eſt; atq; hæc eſt anima ſenſoria ac uegetatiua, & quæ mouetur, nẽpe corpus ipſum. hæc ille. Aſſerit igitur hic præcipi, ne animantes ipſas cum ſanguine uorarẽt homines, propterea quòd cuiuſcũq; animantis anima, ſanguine cõtinetur. Quod & Chryſoſtomus ſentit hoc loco ſcribens ὁ λόγος αἰνίττεται ὅτι τὸ αἷμα τῶν ἄλλων ζώων, ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἐστί. Innuitur inquit his uerbis, ſanguinem cæterarũ animantiũ, eſſe earum animam. Deuteronomij quoq; capite duodecimo, idẽ aperte ſignificat, ubi de ſanguine dicitur. כִּי הַדָּם הוּא הַנָּפֶשׁ, id eſt, Quia ſanguis eſt anima. deinde dicitur: Atq; ideo nõ comedes animã cum carne. Eſſet enim immane facinus, etiã ipſas animantes quibus nullũ nobiſcũ ius intercedit, unà cum ipſarũ anima deuorare. Septuaginta quoq; eadem ſentiunt, licet paulo ſecius locum hunc reddiderint. πλὴν κρέας ἐν αἵματι

Sanguis brutis anima.

αἷμα ψυχῆς, οὐ φάγεσθε. i. Prẹterq́ꝫ ꝙ carnẽ in ſan guine animæ, ne uoretis. qui q͠a locutiones Hebraicas nõ immutarũt, uides quas tenebras ſuæ interpretationi aſperſerint. Quem ſcopulũ prudentiſſime uitauit Hieronymus, ut nullus in eius æditione hoc loco reliquus ſit grypus. Quãquàm explicatu arduum eſt, quid proprie præcipiatur Hebræis hic. An, ne carnem comederent cum ſanguine, hoc eſt animantem ipſam uiuam, & cuius adhuc membra palpitarent. Sed qs uſqꝫ adeo atrox ſit, qui iſtuc fecerit? cuius obſecro ſtomachus id pateretur? Niſi forte ad Polyphemi illius Homerici partes, aut Anthropophagos, & ſiqua alia eiuſmodi natio eſt, defeciſſet. Quapropter honeſtiſſimum eſt exiſtimare, nõ iſtud hic à deo inhiberi Hebræis, ne uidelicet carnes cum ſanguine abſumerẽt: ſed ne ſanguis effunderetur humanus. quod hic paſſim declaratur, ut etiam beſtijs minetũ deus, ſi qua earũ in hominẽ inuecta fuerit. Nam & cornupetas boues lapidibus obrui præcepit. Nec Origenes abeſt ab hac ſententia, ſic hunc locũ explicans. δυνατὸν δὲ καὶ ἐπὶ τῶν κτηνῶν αὐτὸ ἐκλαβεῖν, ἀφ᾽ ὧν τὸν κερατίζοντα ταῦρον λιθοβολεῖν πρόσεταξεν, id eſt, Poteſt etiam & de iumentis ac pecoribus hoc accipi, ex quibus bouem cornupetam lapidibus obrui prẹcepit. Atqꝫ hoc eſt, quòd omnia quæ ſequuntur ad cædes humanas pertinẽt, totusq́ꝫ iſte locus de homicidio eſt. Deuorare igitur carnes crudas, easq́ꝫ uiuẽtes &

cum

cum ſanguine deglutire, Barbaricam crudelita-
tem ſignificat, ſanguinisq́; humani ſitim. Ideo &
Bellum ſar- Homerus, bellum σαρκοφάγον appellat, quòd in
cophagum. eo cædes crudeliſſimæ perpetrẽtur, & quaſi ab-
ſumantur homines. Nam beſtias interficere, nõ
abhorret ab humanitate: ſed homines, utpote a-
nimal ad imaginem diuinam effectum, id quod
& in contextu adducit. Vt ergo docet Porphy-
rius de abſtinentia animaliũ, arbitrati ſunt mor-
tales εἶναι τῷ ἀνθρώπῳ κατὰ φύσιν σαρκοφαγεῖν, παρὰ
φύσιν, ὠμοφαγεῖν, id eſt, Eſſe homini è natura, car-
nibus ueſci, abhorrere autẽ à natura, cruda deuo
rare. Videbant enim illi, hoc beſtiarum immaniſ-
ſimarum eſſe propriũ. Si ergo unà cũ ſanguine,
homines animalia abſumerẽt, cõſequeretur etiã,
ut crudas carnes etiam uoraturi eſſent: quod pe-
nitus beluinum eſt, & ut dixi ſummæ crudelita-
tis eſſet indiciũ. Solent autem & alio modo hæc
accipi. Quidam enim aſſerunt prohiberi, ne be-
ſtiæ ſuffocatæ, aut quarum ſanguis effuſus prius
non eſſet, comederentur, quod & Iudæi hodie ſe-
quuntur. Et in Actibus apoſtolorũ inter cæte-
ra, à quibus abſtinere gentes docerentur, erat, ne
ſuffocato ueſcerentur. Alij opinantur ſeparatim
hic tradi præceptum, ne quiſquàm ſanguinẽ co-
mederet: quod & in lege præcipitur. Abhomi-
nantur quoq; ubiq; Iudæi, carnes cum ſanguine
comedere. Vt Regũ primo de Saul. Comeditq́;
populus cũ ſanguine, & paulo infra. Nunciaue-
runt

runt autem Sauli dicẽtes, quòd populus peccaſſet domino, comedẽs cum ſanguine. Sed quia ad polluendũ hominem nihil agit ſanguis, eodemq́ modo pij eſſe poſſunt, tam q̃ à ſanguine ſibi temperant, quàm qui ex eo ueſcantur, optimum eſt exiſtimare, ea omnia, ad homicidia ꝑtinere. Atq́ hoc unum his præceptis innui, ne cædibus mutuis pollueremur. Sicut & Pythagoras uir ſuorum temporum optimus, à beſtijs abſtineri uolebat, ne ulla ratione, ad ſanguinem effundendum afficerẽtur homines. Totus ergo is locus ad cædes ſpectat, idq́ clarius fiet, ſi omnia quæ hic dicuntur, accurate conſiderata fuerint.

Temperare ſibi à ſanguine, id eſt, à cædibus.

De manu uiri & de manu fratris eius.

מִיַּד אִישׁ אָחִיו id eſt. De manu cuiuſcunq́ fratrem ſuum requiram. Aduertenda Hebraici ſermonis ꝓprietas: uir enim in ea lingua unumquenq́ ſignificat. Ideo quod hic uertit Hieronymus, de manu uiri: dicẽdum fuerat, de manu cuiuſq́. Frater quoq́ in eodem idiomate, tam is appellatur, qui ex eiſdẽ parentibus ſit ortus, quàm omnes alij, qui & à nobis & Græcis proximi uocari ſolent. Frater ergo hoc loco, proximũ ſonat. Itaq́ dicendum eſt, de manu uniuſcuiuſq́ proximum eius requiram. Quare arbitrariũ eſt, quod hic comminiſcitur Nicolaus, ut frater hic eum ſignificet, qui tanquam frater proprius (ut eius utar uerbis) ab homicida diligebatur, eoq́ putat

Vir apud Hebræos ſignificat unumquenq́.

Frater proximus.

grauius

grauius eſſe ſcelus. Septuaginta quoq;, minime quid Hebraica locutio poſtularet animaduertentes, obſcure ſunt interpretati. ἐκ χειρὸς ἀνθρώπου ἀδελφοῦ, id eſt, De manu hominis fratris requirã. Hoc νὴ τὸν κυνὰ qd ſibi uelit, nõ planè intelligo.

Ad imaginem dei factus eſt homo.

Hebraice non eſt paſſiuum, ſed עָשָׂה. Hoc eſt fecit: nimirum deus. Quod Septuaginta per primam perſonam pronuntiarunt. ἐν εἰκόνι θεοῦ ἐποίησα τὸν ἄνθρωπον, id eſt, In imagine dei feci hominẽ. Poteſt quoq; eſſe tanquàm imperſonale, quã uerborum qualitatem nõ per paſſiua ut nos, ſed per actiua Hebræi exprimunt. ut illud: Adæ nõ inueniebatur ſimilis, ubi eſt מצא inuenit. ibi tamen perſonale eſt, uertẽdumq; fuit, ut fecit Hieronymus. De hac re alibi locupletius.

Ingredimini ſuper terram.

שִׁרְצוּ. Propagamini, pullulate, ſicut & Septuaginta πληρώσατε τὴν γῆν, Replete terram.

Arcum meum ponam &c.

Is quoq; locus, ex his eſt quorũ obſcuriſſima ſit explicatio. Cui enim nõ conſentaneum uidetur, fuiſſe ante Noach tempora, pluuias, & inter humentes nubes irin ſæpe conſpectã? Quæ quia naturalia ſunt, ſemper eadem eſſe neceſſe eſt, mutuoq; ſeſe cõſequi, nõ aliquando fuiſſe diſiuncta. Quia

Iris an fuerit etiam ante diluuium.

Quia igitur pluuiæ fuerunt,fuit iris quoq;:quã-
quàm iſtud fortaſſe non omnino uerum ſit:ſæpe
enim pluuia fit,nõ apparente iride:nã quãquàm
iris à pluuia efficit,id eſt,ab humefactis nubibus,
in quas irradiarit ſol,non tamen id perpetuo eſt:
neq; enim ſola pluuia iridis cauſa eſt. Abſenti-
bus itaq; alijs cauſis,iris nõ fit. Pluerat igitur etiã
ante Noac,ſed iris nũquàm cõſpecta fuerat,deo
ita uolente,idq; nõ cõtra iura legesq; naturæ. Po
teſt & illud afferri,fuiſſe quidem ante id tempus
iridem,nõ tamen in ſignũ à Deo ſuſceptam,idq;
ferè ex contextu Hebraico elicit.ſic enim habet
קַשְׁתִּי נָתַתִּי בֶּעָנָן, id eſt, Arcum meum poſui
in nube. Indicat ergo fuiſſe quidem & ante id
temporis iridem,ſed tum primum ſignum fœde-
ris eſſe cœpiſſe. Hieronymus autem ac Septua-
ginta ad Hebraicam conſuetudinem reſpexerũt,
cui propriũ eſt,præterita pro futuris, uiciſſimq;
uſurpare,aut eadẽ pro præſentibus. Quod ergo
erat Hebraice præteriti temporis, Hieronymus
futuri fecit,Septuaginta præſentis: ſiquidẽ uer-
tunt, τὸ τόξον μου τίθημι ἐν τῇ νεφέλῃ, id eſt, Arcũ
meum pono in nube. Vt autem ueritas cohorta-
ri uidetur,uertendũ fuerat ut habent Hebraica,
eaq; ratione,omnia incõmoda effugiemus. Fuiſ-
ſe autem ante iridem,deinde in ſignum electam,
aſſerunt & Græci. Hæc tam pauca dicta hoc lo-
co ſint,dimiſſis eorũ fabulis,qui iridẽ appellent
arquum dæmonis,& per ruborem in ea,porten-
di diui

di diuinæ clementiæ indicia contendunt. Auen Eſdra hoc loco ὑγιὲς μηδὲ ἕν.

Ab his diſſeminatum eſt omne genus.

נָפְצָה כָל הָאָרֶץ id eſt, Propagata eſt omnis terra: quod paulo obſcurius tranſtulerunt Septuaginta ἀπὸ τούτων διεσπάρησαν ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. id eſt, Ab his diſſeminati ſunt ſuper uniuerſam terram, genus ſcilicet humanum.

Cœpitq́ꝫ Noë uir agricola exercere terram.

Explicuit clariſſime, quæ paulo obſcuriora erant in cõtextu Hebraico: ſic enim habẽt. Cœpit Noë אִישׁ הָאֲדָמָה eſſe uir terræ. Quod non erat aliud quàm quod & Septuaginta tranſtulerunt ἤρξατο Νῶε ἄνθρωπος γεωργὸς τῆς γῆς, Cœpit Noë uir agricola. Neqꝫ enim ullo pacto felices ſunt Hebræi in componendis nominibus. Neqꝫ ulla apud eos nomina ex alijs uocibus conflata inuenies. Sed in alijs quãplurimis ea lingua mãca eſt. Itaqꝫ uirum terræ uocant, colendæ terræ deditum, Sicut uirum mendacij, mendacem, uirum ueritatis, ueracem.

Vir terræ. *Vir mendacij.*

Verenda Patris ſui.

עֶרְוַת. Neqꝫ mirum uideri debet, quòd Septuaginra uertant γύμνωσιν, hoc eſt nuditatẽ: pudenda ſiquidem Hebraice denudatio uocatũ, quã ſemper

Pudenda Hebr. denudatio.

ſemper Hieronymus turpitudinem appellat, cuius uocis creberrima in ſequentibus libris mentio erit. Hæc dicta ſunt ut Hieronymum tueremur, Septuaginta illūſtraremus.

Euigilauit à uino.

וַיִּיקֶץ מִיֵּינוֹ, id eſt: Euigilauit à uino ſuo. Num dormierat? Aut ſine ſomno ilico reſipuit? ut uelle uidentur Septuaginta ἐξένηψε δὲ Νῶε ἀπὸ τοῦ οἴνου, id eſt: Reſipuit Noac à uino, aut ad ſobrietatem reuerſus eſt, quod in ebrijs non facile fit, niſi per ſomnum. Verbum autem Hebraicū יקץ innuit eum prius dormijſſe, quippe quod expergiſci ſignificat. At Septuaginta ut dixi, innuunt eum nō dormijſſe, ſed ebrium iacuiſſe, & de ſomno Noë hoc loco nulla mentio.

Dilatet dominus.

Sequitur Septuaginta, qui eodem modo uertunt πλατύναι ὁ θεὸς τῷ ἰαφέθ. At Hebraicum aliquanto ſecus, יַפְתְּ אֱלֹהִים לְיֶפֶת. Condecoret, aut uenuſtum ſe ferat dominus ipſi Iaphet. Alluditur enim ad nomen Iaphet hoc modo: Iaphthe le iaphet. Iaphet autem uenuſtas interpretatur: quanquam hæc ſententia exponitur ab Hebręis ad opinionē Hieronymi ac Septuaginta: ita enim Auē Eſdra, ולא יפה פירוש רק היא כמו ירחיב id eſt: Neque alio modo præſens uerbum exponendum eſt, quàm dilatet & extendat. Deutero-

nomij quoque capite undecimo dicitur:Cauete uobis, פֶּן יִפְתֶּה לְבַבְכֶם, ne forte dilatetur cor ueſtrum:ubi eſt præſens uerbum.

CAPVT X.

OMnia propè nomina in præſenti capite tã apud nos, quàm Græcos corrupta ſunt. Vt

Iauan.

Ιωυάν.

is qui Iauan Hebraice appellatur, primus ſcilicet qui Græciã tenuerit, is in cõtextu Græco Ιωυὰν uocatur: quãquam fortaſſe immutarint eam uocem Septuaginta, quod uiderẽt hunc eſſe, à quo Ionia nomen acceperit, ſeruaruntq; conſuetudinem Grȩcam. Ex hoc autem capite cognoſcitur diuinarum literarum maieſtas, & incorrupta ueritas, cognoſcitur quoq; omnium à mundo condito ſeculorum ſeries, ea uerißima eſſe, quæ ab hiſce literis traditur. Quarum autoritate atq; auxilio, facile redarguitur Aegyptiorum error, gẽtisq; illius pudenda mendacia, quæ ſe decem annorum millia, monumentis habere comprenſa

Chaldæorũ ac aliarũ nationum error qui ſe uetuſtiß. iactant.

iactabat. Error quoq; Chaldæorum, hoc eſt, nationis fabuloſiſſimæ, & ad ſuperſtitiones procliuiſſimæ, qui quadringenta ſeptuaginta annoꝝ millia ſuis annalibus relata ſe habere mentiebãtur. Mendaciũ quoq; Hermodori Platonici, qui à Zoroaſtre uſq; ad bellum Troianum, quinque annoꝝ millia interfuiſſe ſcribit. Aliarum quoq; gentium temeritas, quæ ſeſe uetuſtiſſimas iactabant

bant,& mendacem temporum numerum in medium afferebãt. In cœleſtibus enim hiſce literis, omnis annorum ſeries deſcribitur, adhibitis ætatibus, quam quiſq; eorum qui in eo catalogo cẽſentur, à primo homine, uixiſſet. Dein ut clariſſima ac maxime uera, omnis horum annorum ſeries eſſet, ponitur quam quisq; hominũ primus terrarum partẽ occuparit, quorum nomina adhuc regiones retineant. Prima igitur humani generis propagatio facta eſt poſt diluuiũ. Nam ante diluuium ſola ea regio hominibus erat frequens, quam tenuerat Adam, prope ſcilicet paradiſum. A cõditione autẽ mundi, ad diluuiũ intercesſere mille ſexcenti quinquaginta ſex anni, licet noſtri Græcos ſecuti, nõ recte duo millia ac plus fuiſſe opinentur. Hoc itaq; ſpacio, minimũ orbis terrarũ angulũ homines tenebãt, atq; hoc eſt, quòd in hiſce literis, nulla ſit eorũ deſcriptio, qui tum per terras diffuſi eſſent, nam neq; erãt diffuſi. Poſt diluuiũ autẽ, in oẽs terras diſtributi ſunt homines. Eorũq; nomina ut modo dixi, adhuc in regionibus, quas primũ tenuerunt, remanẽt. Nã Media à Madai filio Iaphet nomen ſortita eſt. Tyrus aũt à Tiras eiuſdẽ Iaphet filio: ſic & Iauan Ioniæ nomen dedit. Nõ ergo hęc nomina Græca ſunt, aut alterius gentis, ut pleriq; apud Gręcos mentiunt̃, falſaſq; etymologias cõminiſcuntur, ut ſunt q Tyrũ, mulierẽ fuiſſe uolũt, quę nomẽ regioni indederit, atq; ideo, Tyrus fœmini

Prima humani generis propagatio poſt diluuiũ.

Media.

Tyrus.

Ionia.

eſt generis, cũ maſculini debuerit eſſe, eo ꝙ Ti-
ras, à quo Tyrus, fuerit filius Iaphet, uir inquam,
non mulier, ut Græci mẽtiuntur. Neq; me clam
eſt, immutata apud alias gentes eiuſmodi nomi
na, pleraq; tamen eorum incorrupta ſeruantur.
Apud Hebræos integra perſeuerant. Neq; alio
nomine orbis terrarum regiones ab eis uocan-
tur, quàm eoꝝ nomine qui primi eas adierint,
Mizraim. atque incoluerint. Nam Mizraim Aegyptus
apud eos appellatur, quod is primus eam tenue
Cus. rit. Cus etiam uocatur Aethiopia, eadem de cau
ſa, eademq; eſt in alijs ratio.

Dodanim.

Ex hoc loco, ut & alijs pleriſq;, elicitur, apud
Hebrços aliquando eas literas immutatas, inter
quas aliqua eſſet affinitas. Tam enim à Septua-
ginta, quàm omnibus nationibus, Rhodus per
R, profertur non D, ut fit apud Hebræos. Et ue
Rhodus inſula unde dict*a*. riſimile eſt, ab eo tempore eam inſulam Rhodon
uocari cœptam, quo primũ eam incoluerit Do-
danim. Quis ergo non crediderit cũ non Doda-
nim, ſed Rhodanim à patre appellatum, cum ma
xima ſit inter has duas literas res ſcilicet, & Da
let apud Hebræos affinitas: cum altera hoc mo
do ſcribatur ר, altera ד, præcipueq; id in his
cognoſcitur, qui Hebraice diſcunt, qui ſæpe ſæ-
pius inter legendum labuntur, literarum ſimili-
Dodanim. tudine decepti. Is itaq; Dodanim, primus Rho-
don

don tenuit, ab eoq́; inſula nomen ſortita eſt, ut teſtatᷓ & Hieronymus, & Septuaginta, qui hunc Dodanim, ῥόδια uertunt, quanquam fortaſſe in eo errent, quòd putarint pluralē eſſe: oēs quoq́ eius fratres, alias Cycladas tenuerunt. Quare cū is Dodanim filius Iaphet fuerit, par eſt credere, à patre de diluuio audiſſe, aut cum in arcam cū patre ingreſſum, quod ille poſteris ſuis tanquā memorabile reliquerit. Atque huc tendere opinor, quæ in libro de mundo referuntur à Philone, ῥόδος τε καὶ δῆλος, αὗται μὲν τὸ παλαιὸν ἠφανισμέναι κάτω τῆς θαλάττης ἐδεδύκεσαν ἐπικλυζόμεναι, χρόνῳ δ' ὕστερον, ἐλαττουμένης, ἠρέμα κατ' ὀλίγον ἀνίσχουσαι διεφάνησαν. ὡς αἱ περὶ αὐτῶν γραφεῖσαι μηνύουσι ἱστορίαι. Quorum uerborum, propter eos qui Græce neſciunt, hæc fere ſentētia eſt. Indicio, inquit, ſunt & Rhodus & Delus, mare cōtinuis decremētis imminui, quod hæ inſulæ olim ſub fluctibus cōditę delituerint, poſtea uero paulatim decreſcēte mari, ipſæ quoq́ ſenſim apparere cœperunt, ut earum annales proteſtantᷓ. Hæc itaq́ de Dodanim dicta ſint, cuius pater Iauan, Gręciā occupauit, quo nomine etiā nūc Græcia ab Hebræis appellatur: miſſusq́ eſt à patre, ad inſulā Rhodon: alij autē eius fratres ad cęteras Cycladas. Quod ergo recenſet hic Philon, eas inſulas aliquando ſub fluctibus delituiſſe, de diluuij tēpore neceſſe eſt credere, nam ab ea tempeſtate nūquam Rhodus ſubmerſa, delituiſſe memoratur. *Græcia Hebræis Iauan.*

Filij autem Cus Saba.

Hoc quanq̃ ab Hieronymo, & Ioanne Phirı cenſi uiro laudatiſſimo annotatum ſit, afferendũ tamen huc erat. Duæ igitur ſunt urbes aut duæ *Saba duplex.* regiones, quæ eodem nomine Saba à nobis & Græcis appellantur: apud Hebræos tamen inſigne diſcrimen eſt. Alteraq́; in Aethiopia, altera in Arabia eſt. Quę Aethiopię eſt, ſcribitur apud Hebræos per ſ, exile, hoc eſt סְבָא Seba: quæ uero in Arabia, per ſ, craſſum, ſic שְׁבָא. Quod & ab Hieronymo in Hebraicis quęſtionibus annotatur. *Regina Sabæ.* Regina ergo Saba, quæ ad Solomonẽ munera atq; aromata attuliſſe memorat̃, nõ Aethiopicæ, ſed Arabicæ Sabæ regina erat. Ex eadem *Magi tres Sabæi.* magi ad IESVM Chriſtum generis humani reparatorem uenerunt, ex his quæ regio afferret dona ei portantes. Myrrham ſcilicet ac Thus. De eadem ſcribitur apud Vergilium:

India mittit ebur, ſolis ſua thura Sabæis.

De eadẽ, Iſaia, omnes de Saba uenient. De Saba uero quæ in Aethiopia eſt, multa ſcribit̃ à Strabone. *Ioſephi lapſus.* Fallit̃ autẽ, meo quidẽ iudicio, Ioſephus, q ſcribit reginã Sabæ, de qua in libris Regũ ſcribitur, fuiſſe nõ eius quę in Arabia, ſed quæ in Aethiopia eſt. Quippe quæ ea tẽpeſtate Aegypto atq; Aethiopię imperaret. Sed omnibus ex locis certe colligit̃, eã reginam Arabiæ fuiſſe. Ideo ab Iſaia, eodẽ loco ubi dixit, omnes de Saba uenĩẽt, ponit̃

ponit̃,om̃e pecus Cedar cõgregabit̃ tibi,arietes Nabaioth miniſtrabũt tibi.Cedar aũt oẽs apud Hebręos ſciũt eſſe Arabię partẽ.Nabaiot quoq; Arabiæ populi ſunt,q à Græcis & Latinis, pau lulum luxato nomine,Nabathei uocãtur.Sic & Dauid canit:Reges Arabũ & Saba,uicinæ autẽ ibi regiones ſimul ponunt̃. In Arabia præterea feruntur eſſe aromata,quæ illa ad regẽ attulerit. Præterea cũ dixerimus Saba p ſ,craſſum ſignificare eã quę in Arabia eſt,patet huius eã mulierẽ reginã fuiſſe, qa tertio Regũ ſcribitur וּמַלְכַּת־שְׁבָא ,id eſt,Et regina Sabæ,quod nomen per ſ, craſſum ſcribitur.Quamobrẽ nõ poſſumus probare ſententiam Ioſephi.Neq; nos moueat,ꝙ in euangelio appellet̃ regina Auſtri:nam Sabæi reſpectu Iudææ,in Auſtrũ poſiti ſunt,& ea plaga auſtralis aliquãdo nuncupat̃.Hæc ideo animaduerſa ſunt,quia pleriq; apud nos & Gręcos,hoꝝ nominum amphibologia decepti ſunt:eodẽ autem uerſu,utraq; Saba hoc loco memoratur.

Cedar Arabiæ pars.

Nabaiot,qui à nobis Nabathei.

Nembrod.

Quàm corruptum ac deprauatum hoc nomen,& apud nos, & Græcos? Nam cum ita ſit efferendum Nimbrod, nos Nembrot, Græci, Νεβρώδ. Eadem corruptela in omnibus ferè nominibus Hebraicis eſt.Quod quanquam nõ maximi ponderis ſit,ad intelligendas tamen rerum proprietates, neceſſaria eſt nominũ incorrupta

Nimbrod.

pronuntiatio. Adde quod cum ab omnibus re-
bus debet abeſſe deprauatio, tum uero à ſacris, quæ ſunt, procul omni ſequeſtrata impuritate, tractandæ. Literis autem diuinis, is deferri debet honos, ut eas ueneremur, exequendo quæ præcipiunt. Quod ut poſſimus quàm facillime conſequi, illuſtrandæ extergendæq́ſunt, & in ſuum nitorem uendicandæ.

Iſte cœpit eſſe potens.

גִּבּוֹר, id eſt, Fortis. Videtur ergo potius ad uires corporis referendum, quàm ad imperium, quanquam de regno Nembrod, mentio quoq; fiat. Veruntamen quod uertit hic Hieronymus potentem, paulo inferius interpretatus eſt robuſtũ. Iſte, inquit, fuit robuſtus uenator coràm domino. Mirum uero eſt, cur Septuaginta, interpretati hoc modo ſint, οὗτος ἤρξατο εἶν γίγας. Iſte
גִּבּוֹר cœpit eſſe Gigas, cum uox Hebraica גִּבֹּר, tantum fortem ac robuſtum ſignificet. At non abſurdum eſt dicere, hunc cœpiſſe eſſe Gigantem, cum & ante ipſum, & ea tempeſtate, quàmplurimi fuerint Gigantes: & quod eſt abſurdius, ubiq; Gigantẽ interpretati ſunt hoc loco, quod erat גִּבֹּר, id eſt, fortis, quod certe eo loco ſaltẽ tolerari non poteſt, οὗτος ἦν γίγας κυνηγὸς ἐναντίον κυρίου. Iſte fuit Gigas uenator corã domino. Cur enim hoc tanquam memoria dignum recenſetur? Si enim Gigas erat, quid opus fuit dicere, is

erat

erat Gigas uenator. Certe igitur erat uertẽdum ut fecit Hieronymus. גִּבֹּר enim apud Hebræos ſemper fortem declarat. Quod autem ita uerterint Septuaginta, indicio illud eſt, quòd Auguſtinus. 16. de ciuitate dei eo modo citat hunc locum, ut habetur apud Septuaginta. Et Chryſoſtomus oſtendens à Cham cœpiſſe tyrannidem, id ea ratione probat, quia ab illo deſcẽdit Nembrod. Producensq́; hunc locum ait. οὗτος ἤρξατο εἶναι γίγας, τουτέστι τύραννος. id eſt, Iſte cœpit eſſe Gigas, hoc eſt tyrannus. Duabus autem de cauſis, puto eo modo redidiſſe Septuaginta. Primũ interpretati ſunt ἐκεῖνοι ἦσαν οἱ γίγαντες οἱ ἀπ᾽ αἰῶνος. Hi erãt Gigantes à ſeculo: ſed tamen ibidem ſeorſum ponitur nomen Gigantis, & id qd' fortem ſignificat. Altera cauſa eſt, quia Chaldaice Gigantes, גִּבָּרַיָּא id eſt, robuſti uocantur. quanquam apud eos quoq; & nomen Gigantis & fortis, aliquid diſcrepent.

Coram domino.

Ita dicendum fuerat, quia Hebraice לִפְנֵי ſignificat coràm, contra uero nunquam. Quare Auguſtinus de ciuitate dei lib. 16. putans quoſdam uocis Græcæ ambiguitate deceptos, quia ἐναντίον, & coràm, & cõtra declarat, dicendumq́; contra dominum non coràm domino exiſtimat, quia ſcilicet is Gigas cum fuerit, domino aduerſatus eſt: ipſe potius propter Hebraicæ

linguæ imperitiam lapſus eſt, quoniam ut diximus לִפְנֵי coràm, uel in cōſpectu denotat: cum uero ſignificare uolunt cōtra, alia uoce utuntur. Quanquam & Chryſoſtomus, eadem opinione ductus eſt, qui hunc locum exponens, dicensq́; Nimbrod tyrannum fuiſſe coram domino, ubi Græce habetur, ἐν αντίον, exponit ἀντὶ τοῦ ἐν αντιόμενος τῷ θεῷ. Id eſt, pro eo quòd eſt, aduerſarius deo. Verū diximus quomodo ſit intelligendum. Corā dn̄o enim ſæpe in ſacris literis inuenitur, eſtq́; peculiaris loquēdi modus in ea lingua.

Ab hoc exijt prouerbium.

עַל־כֵּן יֵאָמַר id eſt, Ideo dicetur. Propterea Septuaginta Hebraica ſequentes, ſic hūc locum reddiderunt, διὰ τοῦτο ἐροῦσι, propter hoc dicent. Aduertendū tamen, quod & paucis ante meminimus, moris linguæ Hebraicæ eſſe uti futuris pro præteritis imperfectis, eo quòd id tēpus nō ſit apud eos. Cuius rei tot ſunt exēpla, ut pigeat referre. Is itaq; locus melius opinor à Hieronymo per præteritum, quàm à Septuaginta per futurum redditur. Non enim ad poſteriora tempora id prouerbium reſpicit, ſed ad eam tempeſtatem, quæ paſſim eo prouerbio utebatur. Sic ergo erant uertēda Hebraica. עַל־כֵּן יֵאָמַר Ideo dicebatur, licet ſit futurum.

Et plateas ciuitatis.

Quod ad noſtram æditionem attinet, optime cuncta

cuncta ſe habent. Septuaginta uero neſcio qua ratione hoc loco ferendi ſint, quippe qui Hebraicis perperam redditis, in ipſam quoq; æditionẽ caliginoſas tenebras iniecerint. Hebraica itaq; ueritas poſt ubi dixiſſet: Et ædificauit Niniue, dehinc intulit וְאֶת־רְחֹבוֹת עִיר וְאֶת־כָּלַח Hoc eſt, Et plateas ciuitatis & Calac. At Septuaginta, quod Hebraice ſonabat plateas, interpretati ſunt ἀνὰ μέσον, per medium. Puto uero eos uocis amphibologia deceptos. Eo quòd eadem uox Hebraice, & latitudinem & plateam ſignat, quam latitudinem ipſi ἀνὰ μέσον interpretati ſunt. At quis obſecro eorum uerborum eſſet ſenſus? Dimittitur præterea apud eos עִיר Hoc eſt ciuitas. ſic enim tota habet periodus Ϗ ᾠκοδόμησε τὴν Νινυὴ, ἀνὰ μέσον καλὰχ. Hoc eſt. Et ædificauit Niniue per mediũ Calac. Annotatumq; eſt hoc etiam ab Hieronymo in quæſtionibus Hebraicis, & ad Damaſum papam.

Phaleg, quia in diebus eius.

Paleg autem eſt dicendum, per p, exile. Hunc perhibent Hebræi, à patre longe ante linguarum diuiſionem, Paleg appellatum, hoc eſt diuiſionem, quòd diuino inſtinctu pater didiciſſet, eo ætate florente, linguarum diuiſionem futuram: de qua re Diodorus ἐπὶ τοῦ φαλὲκ γέγονεν ἡ πυργοποιΐα. Sub Phaleg, turris extructa eſt. Et quoniam præclare de hac re ſcribitur in libris Ca- Paleg.

balæ

balæ,id eſt his, qui de illa magna ſynodo, cuius caput erat Eſdras, & quo autore facta eſt, conſcripti ſunt,ipſa uerba ſubſcribam ex libro qui inſcribitur ſeder haholã,id eſt,chronica mundi,

Libri Cabalę Eſdræ tēpore editi.

אבינו אברהם היה בפלגה בן ארבעים ושמנה
שנה נמצא נח היה אחר הפלגה עשר שנים
אמ׳ר רבי יוסי נביאגדול היה עבר שקרא
בנו פלג ברוח הקדש שנאמר כי בימיו נפלגה
הארץ Hoc eſt.Abraham,inquit, pater noſter, quo tempore linguæ diuiſæ ſunt,agebat quadragesimum octauum annũ.Inuenitur autem Noẽ, poſt eam diuiſionem uixiſſe decem annos.Dicit autẽ Rabi Ioſe,Heber ſapientiſſimũ prophetam fuiſſe,eo quod filium ſuũ diuino afflatus ſpiritu,uocarit paleg,id eſt diuiſionem,quia eo uiuẽte,linguæ diuiſæ ſunt.De linguarum diuerſitate,Sibylla quoque in hunc modũ cecinit:Cum omnes mortales,una lingua uterẽtur,quidam ex his,altiſſimam turrim ædificaaerunt,cœlum per eam cupientes ſcandere. Dij uero, turbines mittentes, euertêre turrim, & propriam & diuerſam unicuique tribuêre linguam.Eſt autem idem nomen etiam apud Græcos deprauatum.

Sibylla de linguarum diuiſione.

CAPVT XI.

Dixitque alter ad proximum ſuum.

Niſi odioſa eſſet comparatio,non dubitarem aſſerere,hunc locum longe melius Hieronymum

nymum reddidiſſe,quàm Septuaginta. Siquidē ut paulò ante diximus,ish,apud Hebræos & ui rum ſignificat,& ununquenq; : cumq; hoc loco ſit וַיֹּאמְרוּ אִישׁ id eſt,Et dixerunt unuſquiſq;. Eleganter uertit Hieronymus ut uiſum eſt. At Septuaginta,nihil Hebraica loquendi immutata conſuetudine uerterunt καὶ εἶπεν ἄνθρωπος τῷ πλησίον αὐτοῦ.Et dixit homo proximo ſuo.Quod ſi quis morem loquendi ſcripturarum ignoraret, non facile, quid ea ſibi uellēt, aſſequeretur. Vna certe intelligendarum ſacrarum literarum ratio eſt,ſi is qui Hebræis loquendi mos eſt,non ignoretur. אִישׁ

Faciamus lateres.

Septuaginta propter linguæ Græcæ commoditatem,non omiſerunt hic, quin formationem Hebraicam ſeruarent.Eſt enim Hebraice uerbū à latere deductum, à לְבֵנָה hoc eſt,later: à quo, נילבנ quaſi laterare, & ut uertunt Septuaginta πλινθεύσωμεν πλίνθους, quaſi dixeris, laterificare lateres:quod apud nos nemo eſſet, qui auderet: quanquam eodem uerbo apud Græcos etiam Ariſtophanes in nephelis uſus eſt.

Et bitumen pro cemento.

וְהַחֵמָר לַחֹמֶר· Et bitumen pro cemento. Nihil diſſentit ab Hebraico Hieronymus. Prima ſiquidem uox,ſæpe bitumē inuenitur ſignificare

ficare. Abundant autem eæ regiones ubi area fabrefacta, & turris exædificata eſt Bitumine, eoq́ pro cemento & calce uti ſolent, ſicut extat apud Strabonem: ex quo neceſſe eſt huc tranſcribamus, quæ ille de bitumine ſcribat, quē Græci ἄσφαλτον uocant. Itaq́ cum in Babilonia deſcribenda uerſaretur, hæc inter alia ab eo narrantur. γίνεται δὲ ἐν τῇ Βαβιλωνίᾳ ἄσφαλτος πολλή. περὶ ἧς ἐρατοσθένης μὲν οὕτως εἴρηκεν, ὅτι ἡ μὲν ὑγρὰ, ἣν καλοῦσι νάφθαν, γίνεται ἐν τῇ σουσίδι, ἡ δὲ ξηρὰ δυναμένη πήττεσθαι, ἐν τῇ Βαβιλωνίᾳ. ταύτης δ' ἐστὶν ἡ πηγὴ πλησίον εὐφράτου. πλημμυροῦντος δὲ τούτου, κατὰ τὰς τῶν χιόνων τήξεις, καὶ αὐτὴ πλημμυρεῖται καὶ ὑπέρχυσιν εἰς τὸν ποταμὸν λαμβάνει, ἐν ταῦθα δὲ συνίστανται βῶλοι μεγάλαι, πρὸς τὰς οἰκοδομὰς ἐπιτήδειαι τὰς διὰ ὀπτῆς πλίνθου καὶ τὰ λοιπά, hoc eſt: Naſcitur in Babilonia copioſum bitumen, de quo memorię prodidit Eratoſthenes, duo eius inueniri genera, alterum lentum atque humidum, alterum ſiccum. Et lentum quidem

Naphtha. quod ab incolis naphtha uocatur, in agro Suſianæ tradit gigni: at ſiccū, quod & condenſari poteſt, in Babilonia: cuius fons nō procul ab Euphrate ſit, ſiquidem exundāte per niuium liquationem Euphrate, ad eius incrementum, fons quoq́ augeſcit, atq́ tunc altiſſimæ glebæ conſtipantur, latericijs ædificijs idoneæ. De codē & in Iudææ deſcriptione locutus eſt. Si itaq́ etiā Strabonis teſtimonio hominis ethnici, & ſacrarum ſcripturarum

rarum ignari,uti ſolitos Chaldæos Bitumine cognoſcimus,in ædificijs præſertim lateritijs: liquet certe,non alio modo hunc locũ eſſe intelligendum,quàm ut uerterũt Septuaginta & Hieronymus:quamobrem fallitur Diodorus,qui de hac re ſcribens,inquit, ὁ ἑβραῖος καὶ σύρος ἔχει καὶ ἄσβεστος ἦν αὐτοῖς πηλός. hoc eſt,Hebraica & Syra æditio habent, Et erat eis calx, lutum:quod certe minime uerum eſt:quid enim in contextu Hebraico eſſet uidimus,eademq; uox eſt,in Syriaca æditiõe,ſi tamẽ ea eſt,quæ apud Hebræos Targum appellatur, quod dubito. At grauius peccat,addens, καὶ μάλα οἰκότως, ἄσφαλτος γὰρ, εἰς οἰκοδομὴν ἄχρηστος ἄσβεστος δ᾽ ἐπιτηδειοτάτη. Atq; hoc inquit,lõge ꝓbabilius eſt,eo ꝙ bitumẽ,ædificijs non idoneum ſit,at calx uehemẽter commoda. Hæc inq; Theodori ſentẽtia & ſcripturarum & ipſorũ hiſtoricorũ teſtimonio falſa deprenditur. Theodoritus quoq; uir ſãctiſſimus, optime hãc rem explicuit,dãnatis inſuper quorũdã opinionibus,& forte ipſius Theodori,qui calce turrim eſſe cõſtructã aſſeruit,Is itaq; ſuper hoc loco,hęc ꝓdit, ἀγνοοῦντες ὡς εἰκὸς τὰς ἐν τῇ ἀσυνείᾳ πηγὰς, ᾠήθησαν ἀσβέστῳ τὸν πύργον ᾠκοδομεῖσθαι, ἀκριβῶς δὲ παρὰ τῶν ἐκεῖθεν ἀφικνουμένων μεμάθηκα, ὡς εἰσὶν πηγαὶ ἀναβλύζουσαι τὴν ὕλην μεθ᾽ ὕδατος, καὶ ὅτι τὰς ἐν ὕδασι οἰκοδομίας συνυφαίνοντες, ἐπὶ ταύτας τὴν ὀπτημένην συνετίθεσαν πλίνθον, οὕτω τὸν πύργον ᾠκοδομῆσθαι φασίν. καὶ οἱ αὐτόπται τούτων, καὶ διορύξαι τι μέρος ἰσχυεί-

σαντο

σαντο, καὶ ἀκριβῶς διαγνῶναι, ὡς ἄσφαλτος τοὺς ὀπτημένας ὑπέστρωται πλίνθοις. ἄλλως τε καὶ λίθων εἶναι σπάνιν ἐν τῇ Ἀσσυρίᾳ φασὶ, καὶ διὰ τοῦτο, ταῖς πλίνθοις ἀντὶ λίθων κεχρῆσθαι. λίθων δὲ δίχα, πῶς ἂν γένοιτο ἄσβεστος, hoc eſt, ut Græci ſermonis imperitis hoc gratificemur. Quidam, puto quòd ignorarent in Aſſyria bituminis fontes inueniri, aſſeruere, calce exædificatam eſſe turrim. At ipſe diligenter ex his percunctatus ſum, qui inde ad nos uenerunt, didiciq́ ipſis referentibus, eſſe in Aſſyria fontes, qui hanc materiam, unà cum aquis extra aluum eijciant. Quinetiam loci incolas perhibent, ſi in aquis ædes erecturi ſint, lateres coctos in eam materiam conijcere, atque ea ratione conſtructam eſſe turrim aſſerebant. Qui autē propius, hæc contēplati ſunt, effodiſſe alicubi ſe dicebant, remq́ probe didiciſſe, eſſe uidelicet bitumen coctis lateribus ſubſtratū: præſertim qa in Aſſyria ſummā eſſe lapidū penuriā aſſerūt, atq́ idcirco loco lapidū lateribus utunt̃. Quòd ſi lapides ibi non inueniuntur, ne calx quidem: ſine enim lapide, calcem fieri non poſſe, nemo ferè eſt, qui neſciat, hæc ille. Multa quoq́ alia ex Quinto Curtio, Suida, Diodoro Siculo, Philoſtrato, Vegetio citari potuiſſent, qui una omnes uoce fatent̃ Babiloniæ mœnia, bitumine eſſe conſtructa. Atq́ hæc una ratio eſt, quòd in Chaldæa, Aſſyria, ac Babylone, maximæ ac munitiſſimæ urbes eſſe perhibentur, ut eſt apud Xeno

Xenophontem, propter Bituminis copiam.

Antequam diuidamur.

Concordes ſunt Hieronymus & Septuaginta, nam & illi, πρὸ τοῦ διασπαρῆναι ἡμᾶς, antequā diſſeminemur. At Hebraica paululum uariant. פֶּן נָפוּץ ne forte diſpergamur. Nō enim adhuc erat eis compertum, ſe fore abinuicem diuellendos, ſed id futurū uerebātur, quod fore quadam humana cōiectura aſſequebant̃. Chryſoſtomus exponit etiam ſecūdū æditionē Septuaginta, ne forte, inquit, diuidamur, ἡ κακία καθ' ἑαυτῆς μαντεύεται, id eſt, prauitas cōtra ſcipſam uaticinat̃.

Filij Adam.

Clariſſime locutionem Hebraicam expreſſerunt Septuaginta, uertentes υἱοὶ ἀνθρώπων, filij hominum. Atq; eodē modo ferè ſemper reddūt. Dictum autē nobis eſt, Hebraicam phraſin eſſe, ut genus humanū appellentur filij Adam. Atq; hoc eſt quod annotat Hieronymus, ubi Latine ſit filius hominis, Hebraice eſſe filius Adam: nā Adam, non ſolum illius primi hominis nomen eſt, ſed & omniū hominum: quilibet enim Adam eſt. Eadem uox & marem, & fœminam ſignificat, qui communi uocabulo Hebraice Adam appellantur. Vt autem omnia rerum genera, nullis proprijs nominibus ſignata ſunt, ſed uno communi toti ſpeciei nomine, ut primus equus,

Filij Adam. Hebraica phraſis.

Adam nomē appel. cōmune & uiro et mulieri.

equus appellatus ſit, primusq́; cetus, cetus, hoc eſt toti ſpeciei cõgruo, ſic & homo. Neq; ullum eſt primi hominis nomen proprium, niſi quod à Græcis repertum eſt protoplaſtus, quod ſoli primo congruit. ſed de his copioſius alibi.

Nec deſiſtent.

לֹא יִבָּצֵר מֵהֶם Non prohibebitur ab ipſis. Obſcure uero reddiderũt hoc Septuaginta. οὐκ ἐκλείψει ἐξ αὐτῶν πάντα ὅσα ἂν ἐπιθῶνται ποιεῖν, id eſt, Neq; deerunt ab ipſis omnia quæ decreuerint facere. Hanc ſententiam uidentur innuere, Nihil futurũ, quod eos prohibeat, quin quod ſtatuiſſent exequantur. At Hieronymus aliud quiddam. Hebraica indicãt, niſi deus prohibuiſſet, omnia eos executuros, quæ uoluiſſent: non quòd turrim in cœlum erigerẽt, ſed impijſſima conſilia ſua ſequerentur.

Venite deſcendamus.

Putant nonnulli ex Hebræis, hic deum cum Angelis loqui, non patrem cum filio & Spiritu ſancto, ut nos. Quod tamen ut retro dictum eſt, etiã ad id tendit, quod noſtri exponunt. Et certe probabilius & rectius eſt, quod nos ſentimus. Non enim abeſt à figmento, quod traditur ab Hebræis, ut ſuo loco confutatum eſt.

Nomen loci illius.

Hebraice, nomen non ad locum, ſed ipſam urbem

urbem refertur. Siquidem relatiuum nominis, fœmininum eſt שְׁמָהּ ſicut uerterunt & ipſi Septuaginta. καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτῆς. Et uocatum eſt nomen ipſius. Vbi relatiuum etiam eſt fœmininum: quanquam Babylonia & metropoleos, & totius regionis nomen ſit.

Babel.

Septuaginta hoc nomen quoq; interpretati ſunt: uocatum eſt nomẽ urbis σύγχυσις. Hoc eſt confuſio. Quãquam igitur Babel interpretatur confuſio, urbis tamen propriũ eſt Babel. Nomẽ itaq; ipſum erat relinquendum, quod fecit Hieronymus. Nam & apud omnes gẽtes, ipſum nomen Babyloniæ retentum eſt. Quare nõ à Belo, nomen accepit, ut pleriq; falſò exiſtimant. *Babel non à Belo.*

ERROR eſt in numero apud Septuaginta: Nam cum Hebraica ueritas tradat, Shem, poſt genitum Arpacſad, uixiſſe quingentos annos, ſicut habet & noſtra tralatio, hi neſcio quamobrem, hunc numerum faciunt πέντε καὶ τριάκοντα καὶ τριακόσια ἔτη. Hoc eſt, Trecentos triginta quinq; annos. Neq; coniĳcere poſſumus, is error unde irrepſerit: cum Hebræi numerorum notis non utantur, in quibus facilis eſt lapſus: ſed ipſis numerorum nominibus, quæ facile immutari non poſſint. Conſentit quoque is numerus cum tota annorum ſerie. Addunt hic quoq; Septuaginta quædã, quę in Hebræo non

ſint, ſcilicet, Vixit Shem poſtquam genuit ſibi Arpacſad 35. annos,& genuit filios ac filias, & ἀπέθανε,& mortuus eſt:hoc inquam redundat.

Error quoque in numero ſequenti uitæ Arpacſad:is enim triginta ac quinq; egit annos,ſicut habet & noſtra æditio, & genuit liberos:illi autem ἑκατὸν τριάκοντα ἔτη, Hoc eſt,Centum ac triginta anni:redundant nonaginta quinq;.

Error quoq; in eo eſt, quòd ſcribãt Arpacſad genuiſſe Cainam, cum genuerit Salac, ſicut & noſtra habet æditio. Atq; ideo error apud eos accidit,quia additi ſunt ſuperfluo anni ducenti & triginta.Hinc factum,ut idem error ſit Lucæ tertio,ubi genealogiæ cenſentur: ſequebantur enim Septuaginta, qui iam erant toto orbe receptiſſimi.

Error quoq; in numero apud nos & Septuaginta:Arpacſad enim poſt genitum Salac,uixit quadringentos ac tres annos,non ut Septuaginta τριακόσια τριάκοντα, hoc eſt trecentos triginta annos,in quo & nos peccamus.

Errant quoq; idem in annis Salac, antequam genuiſſet filios.Vixit enim 30. annos, ſicut habet noſtra tralatio, illi autem ἑκατὸν τριάκοντα. Id eſt centum triginta.

Error quoq; in numero annoꝝ,quos uixit Salac poſt genitũ Heber. Is enim eſt שָׁלֹשׁ וְאַרְבַּע מֵאוֹת Hoc eſt.Quadringenti tres anni,ſicut & in noſtra æditione eſt,at apud illos ſunt, τριακόσια

σια τριάκοντα, trecenti ac trigita. Adduntq́ poſtea ἀπέθανε, quod neq; in Hebraico eſt.

In annis quoq; Heber ante genitum Paleg, error eſt apud eoſdem, ἑκατὸν τριάκοντα τέσσαρα, centum triginta quatuor: cum tamen ſint, ut apud nos habetur. Erratur & in ipſo nomine, & apud eos, & nos. Paleg enim eſt dicendum, ſic enim Hebraice פלג nos autē Phaleg illi φαλὰκ, licet hoc leuiſſimum ſit.

Error quoq; in annis Heber poſt genitū Paleg. Sunt enim שְׁלֹשִׁים וְאַרְבַּע מֵאוֹת Quadringenti triginta, ut & nos habemus: at apud Græcos ἔτη τριακόσια καὶ ἑβδομήκοντα, annos 370.

In annis quoq; Paleg antequam genuiſſet filios, erratur in codicibus Græcis. Sunt enim triginta, ut habent noſtra: at illi huic numero addunt centum. Rheu quoq; corrupte apud eos appellatur ῥαγαῦ.

In annis autem quos uixit Rheu antequam genuiſſet Serug, quem nos corrupte uocamus Saruch, error eſt apud nos & Græcos, ſunt enim שְׁתַּיִם וּשְׁלֹשִׁים triginta duo, huic numero nos addimus tres annos, at Græci centum, dicentes καὶ ἔζησεν ῥαγαῦ, ἑκατὸν τριάκοντα δύο ἔτη, καὶ ἐγέννησε τὸν σερούχ. Hoc eſt, Vixit Ragau, centum triginta annos, & genuit Saruch.

Error quoq; in annis Sarug, antequam filios procreaſſet: ſunt enim שְׁלֹשִׁים triginta, at apud Græcos ἑκατὸν τριάκοντα ἔτη. centum triginta

anni.

In annis quoq; Nachor, antequam genuiſſet Tarach, ſunt enim תֵּשַׁע וְעֶשְׂרִים uiginti nouẽ anni, at apud illos ἑβδομήκοντα ἐννέα. 79.

Error quoq; in annis Nachor poſt genitum Tarach, ſunt enim תֵּשַׁע עֶשְׂרֵה וּמְאַת שָׁנָה, Hoc eſt, centum decem ac nouem anni, ſicut & noſtri habent codices: at illi ἑκατὸν εἴκοσι ἐννέα. centum uiginti nouem.

Mortuus eſt Aran, ãte Tarach patrẽ ſuũ.

עַל פְּנֵי Super faciem, uel coram facie. Ideo quod hic uertit Hieronymus, ante, non refertur ad tempus, ſed ad ipſum patrẽ, coram quo mortuus ſit filius. Hanc etiam ſententiã Septuaginta ſequuntur, qui & ipſi habent ἐνώπιον θάῤῥα τοῦ πατρός. Coram Tarrha patre, mortuus eſt Aram. Exponunt itaq; Hebræi, corã facie. Quæ autem hoc loco fabulãtur Hebræi, ut moris eorum eſt, de Aram & Abram in fornacem cõiectis, adeo contemnuntur à nobis, ut ne digna quidem ducamus, quę uel à nobis recenſeri debeant, aut ab ullo ſciri. Qđ ſiquis eius rei curioſior eſt, uideat apud Burgenſem, alioſq; interpretes.

Et eduxit eos de Vr.

Aliquanto ſecus Hebraica וַיֵּצְאוּ אִתָּם Et egreſſi ſunt de Vr cum eis. Et forte ad mulieres refertur

refertur, quæ cum uiris egreſſæ ſint, alioqui ad Tarac referri non poteſt. quoniamq́ꝫ Septuaginta habent ſicut & Hieronymus, nam & ipſi καὶ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐκ τῆς χώρας τῶν χαλδαίων. Et extraxit eos de regione Chaldæorum: uidentur utriqꝫ legiſſe loco אִתָּם cum eis, אֹתָם eos, & loco, וַיֵּצְאוּ egreſſi ſunt ויוצא, id eſt, extraxit, inter quæ, ſine punctis, non poteſt facile diiudicari. Atqꝫ hoc ut opinor, non ad ipſum Tarac eorum patrem, qui cum eis è Chaldæa proficiſceretur, referri uolunt Septuaginta, ſed deum, qui eos inde extraxerit. cuius beneficij memor Abram, iurabat per deum, qui eum de Vr Chaldęorum extraxiſſet. Ex æditione autē Septuaginta, cui fides ſumma in multis rebus eſt adhibenda, cognoſcimus falſas eſſe fabulas Hebræorum, qui aſſerunt Aran & Abram in fornacē eſſe à Chaldæis coniectos, quòd ignem adorare nollēt. idq́ꝫ colligūt ex eo loco, Et extraxit eos de Vr Chaldæorum, Vr enim fornacem ſignificare contendunt. *Vr Chaldæorum.* Cognoſcimus inquam id figmentum eſſe, cum Septuaginta uiri grauiſſimi, ſuarumq́ꝫ rerū peritiſſimi, Vr non fornacem interpretati ſint, ſed tanquam loci proprium eſſet nomen, uerterunt χώραν regionem, ut pauloante citauimus.

Veneruntq́ꝫ uſqꝫ Aran.

Primo notandum eſt, corruptum eſſe hoc nomen; ne credamus idem nomē & loci eſſe & eius

uiri,cuius modo mẽtio facta eſt.Illc enim appellatur Aram,iſ autem locus Charan.deinde,Hebraica habent ſicut & Hieronymus, at Septuaginta neſcio quamobrem per ſingulare loquuntur. Ἐ ἦλθεν ἕως χαῤῥὰν, καὶ κατῴκησεν ἐκεῖ, Et uenit uſq; Charan, & habitauit ibi. Videnturq́; de Tarach eorum omnium patre qui eò profectus ſit loqui: at ad omnes hoc pertinet, qui de Vr egreſſi ſint.

CAPVT XII.

Egredere de terra.

לֶךְ לְךָ ,Hoc eſt,Vade tibi,ſecede tibi.Locutio eſt Hebraica, quam optime Septuaginta ac Hieronymus uerterunt, egredere:perinde ſi diceretur,amoue te,abſtrahe te.

Eriſq́; benedictus.

וֶהְיֵה בְּרָכָה . Et ſis benedictio.Eſt ergo imperatiuus: nam tunc primum benedixerat eum. Quod autem dicit benedictio, Hebraiſmus eſt. In ſacra enim lingua,hoc eſt Hebraica,frequentiſſimum eſt, ut denominationes pro rebus denominatis ponantur.Itaq; non dicitur in ea lingua,id eſſe falſum,ſed falſitatem:neq; uerum,ſed ueritatem, atq; id genus innumera. Qua locutione & nos quoq; utimur,ut Comici, cum ſceleratum appellant ſcelus. Eſt autem idem & denomi

Denominatio pro denominato Heb.

nominatio & denominatũ,ſicut idea,& id quod ideæ particeps eſt.Sed hoc differunt,quod denominatio totam rem ſimplicẽ amplectitur, at denominatum tanquam pars eſt, ideo neſcio quid uehemẽtius eſt,aliquem ſcelus appellare, quàm ſceleratum:& bonitatem,quàm bonum,quaſi totam rem amplectaris. Eodemq́; modo Abram, benedictio promittitur futurus, quãquam ut dixi,is ſit mos Hebraicus.Nam & redemptorẽ noſtrum uocãt diuinæ literæ יְשׁוּעָה, hoc eſt,Seruationem,uel ſaluationẽ:nõ ſaluatorem.Septuaginta quoq; hoc modo immutarunt phraſin Hebraicam,καὶ ἔσῃ εὐλογημένος.Et eris benedictus: cõmenticia igitur eſt quædã ſuper hoc Hebræorum expoſitio,quam adducit Nicolaus.

Animas quas fecerant in Aran.

Et hæc Hebraica locutio eſt. In ea ſiquidem lingua,anima & ea pars nuncupatur,quæ eſt diuinior,& ab ea totus homo denominatur,homo ſiquidem, ut & gentilibus philoſophis non diſplicet, per intellectum ac rationem homo eſt. Atq; hæc pars proprie homo nuncupatur,quãuis etiam in diuinis literis ſit homo interior & exterior. Anima ergo, hoc eſt, homo ipſe.Ad quod, & illud ſpectat, qui animam ſuam amat, perdet eam,id eſt: Qui ſeipſum amat, perdet ſeipſum.Et illud: Vt ſaluam facias animam meam,

Anima pro toto homine

hoc eſt,meipſum.Hæc dicuntur, dimiſſis fabu-lis Hebræorum, qui dicunt Abram prædicati-one,& publicis cohortationibus, animas feciſſe in Aran, & quaſi domino procreaſſe.

Pertranſit Abram, uſq; ad conuallem illuſtrem.

עַד אֵלוֹן מוֹרֶה. Vſq; ad quercũ More. Variat ergo ab Hebraico Hieronymus,ab ipſis etiã Septuaginta, qui & ipſi ſecundum Hebraicum uertunt, ἕως τὴν δρῦν, τὴν ὑψηλήν. Vſq; ad quercum excelſum.Sciendum igitur,non conuenire inter Hebræos de loco,quem uidetur nũcupare
More. More.Alij enim dicunt eſſe urbem,quæ alio no
Manre. mine appelletur Manre, quæ & Hebron, cum
Hebron. uero,alijs literis & illud & iſtud nomen ſcribatur,non dicunt alij,hoc & illud eſſe idem.Hieronymus autem uertit illuſtrem,quòd Morè à raa רָאָה ducatur,hoc eſt aſpexit,& in paſſiuo nire,à quo uerbale more,quaſi proſpectus,aut ſpectabile,& perſpicuum.Dicuntq; ideo eum locũ more appellatum,quòd is ſit,in quo apparuerit deus Abrahæ,eiq; præceperit, ut iret in terram uiſionis. Hæc eadem eſt cauſa quòd Septuaginta, More interpretati ſunt ὑψηλήν,id eſt,excelſam, ad proſpectum, & uiſionem aſpicientes. Quod autem Hieronymus uertit cõuallem, quod erat Hebraice אֵלוֹן quercus, ſicut & Septuaginta inter

interpretantur, ex eo eſt, quòd figuram uideret eſſe ſynecdochen, in qua per unum, multa intelligimus, quam fortaſſe non animaduerterunt Septuaginta. Vna ergo quercus uniuerſam cõuallem indicat, locum ſcilicet quercubus frequentem. Et quod magis hãc rem adiuuat, credo Hieronymum, eum locum conſideraſſe, cũ in Iudæa uerſaretur, ac conuallem eſſe didiciſſe.

Et inuocauit nomen eius.

Hoc in noſtris codicibus redundat. Eadem clauſula carent & Septuaginta, ſed tantum eſt, וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ. Et ædificauit ibi altare domino. Sumptum eſt autem ex alio loco, paulo ſcilicet inferius, ubi eadem eſt clauſula.

Ab occidente.

בֵּית אֵל מִיָּם וְהָעַי מִקֶּדֶם. Bethel à mari, & Hai ab ortu. Quod ergo Hebraice eſt à mari, Hieronymus ab occaſu interpretatus eſt: neque id male, nam mare, Iudææ ab occaſu eſt. Eſtq; iſtud Hieronymi explicatius. Neq; enim fortè omnibus perſpicuum eſt, mare ab occaſu ipſi Iudææ eſſe. Septuaginta Hebraica ſequuntur, ἐπὶ θάλασσαν, ad mare. Sed animaduerte deeſſe in impreſſis codicibus Aldi, καὶ ἀγγαὶ, ut tota periodus ſic ſe habeat. Bethel κατὰ θάλασσαν, καὶ ἀγγαὶ κατὰ τὰς ἀνατολάς, quod impreſſi codices non habent.

Ad me

Ad meridiem.

וַיִּסַּע אַבְרָם הָלוֹךְ וְנָסוֹעַ.Et profectus Abrã eundo & caſtra mutando,ad auſtrum, ſeu meridiem.Quod eſt ad auſtrũ Hebraice, Septuaginta ἐν ἐρήμῳ,in ſolitudine.Vt enim Hieronymus ſupra,ad mare,uertit ad occaſum, ſic Septuaginta hic in deſerto.Nam uaſta illa ſolitudo, in auſtrum ſpectat: quanquam opacarunt eam ſentẽtiam Septuaginta:poſſunt enim ea ratione oẽs ad quamuis cœli poſituram ſpectantes ſolitudines intelligi,niſi quid ipſi compertius de hac re habuerunt.Annotatumq́ eſt hoc, etiam à diuo Hieronymo in quæſtionibus Hebraicis.

Et aſini & cameli.

Non admodum referre puto, quòd Septuaginta aſinas,mulas interpretentur, ἡμίονοι καὶ κάμηλοι.Eiuſdẽ enim ferè generis ſunt, dictiq́ ſunt Græce ἡμίονοι, quaſi ſemiaſini, de qua re contra Proclum de mundi æternitate, Ioannes induſtrius, οἱ γὰρ ἄνθρωποι ὄνον ἵππῳ μίξαντες ἐτεχνήσαντο ἡμίονον ποιῆσαι, id eſt,Nã & homines,aſino equę admiſto,effecerunt ut muli procrearentur.

Abram bene uſi ſunt.

Imitatur Septuaginta, qui idem uertunt, τῷ ἀβραὰμ εὖ ἐχρήσαντο, quod Hebraice eſt וּלְאַבְרָם הֵיטִיב. Et ipſum Abram beneficio affecit, ſcilicet

cet Lamech;uel ipſi Abrahæ bene fuit.

Propter Sarai.

עַל דְּבַר שָׂרַי. Propter uerbũ Sarai. Vbi ad-
uertendum, Hebræos ſolitos uti uerbo, pro re,
quod in ſacris literis paſſim occurret. Vt illud *Verbum pro*
ſecundo Regum, Quod eſt uerbum, quod factũ *re Hebr.*
eſt, dicendum enim fuerat, quid factum eſt, & il-
lud: Excepto ſermone Vriæ Etæi, qđ & ipſum
intelligendum eſt, excepto facinore, in Vriam
Etæum perpetratum. Idem loquendi mos eſt &
apud Græcos aliquando, ut οὐδὲν πρὸς ἔπος, nihil
ad uerbum, pro eo quod eſt nihil ad rem.

CAPVT XIII.

Et Lot cum eo.

ERror apud Septuaginta, & forte à librarijs profectus. Quod enim hic de Lot dicit̃, referunt ad ea quæ ſuperius dicta ſunt, faciuntq́ ipſum Lot egreſſum ſimul cũ Abram ex Aegypto, quod minime habetur in contextu, καὶ ἐνετείλατο φαραὼ ἀνδράσι περὶ ἀβράμ συμπροπέμψαι αὐτὸν, καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ πάντα ὅσα ἦν αὐτῷ, καὶ λὼτ μετ᾽ αὐτοῦ, id eſt: Et pręcepit Pharao de Abrã uiris, ut proſequerentur ipſum, uxoremq́ eius, atq́ omnia quæ poſſidebat, & Lot cum eo. Hoc itaque poſtremum, non eſt præcedentis capitis,

ſed

ſed huius ſubſequentis,quod ab ipſis Septuaginta hic omiſſum eſt,quod ſupra poſuerunt,emendandus itaq; codex Græcus.

Ad auſtralem plagam.

Hoc quoque,ut & ſuperius,Septuaginta uertunt εἰς ἔρημον, in deſertum.Quod neſcio an cõmode fiat.

In poſſeſſione auri & argenti.

In poſſeſſione,Hebraice eſt בְּמִקְנֶה in armẽto.Deinde additur. Et in auro & argento, ſeorſum,utroq; poſito.Erat, inquit, diues armentis, auro,& argento,ſicut & Septuaginta, ἦν ἀβρὰμ πλούσιος σφόδρα,κτήνεσι καὶ ἀργυρείῳ καὶ χρυσίῳ. Erat Abram diues armentis,argento & auro.

Quò uenerat.

Clarius Hebraice, לְמַסָּעָיו per mãſiones ſuas,quò ſcilicet prius diuerti ſolebat.Ideo & Septuaginta uertunt ὅθεν ἦλθεν, Vnde uenerat. Nam quò uenerat,uix ſatis percipi poteſt,quid ſibi uelit.

Quod fecerat prius.

Ita eſt Hebraice, non ut Septuaginta, qui facere referunt ad tabernaculum,nõ altare,in quo uehementer peccant, οὗ ἐποίησεν,τὴν σκηνὴν. Vbi prius fecerat tabernaculum. Eadem ſcilicet hic

pec

peccandi ratio, quæ & in cæteris.

Ecce uniuerſa terra.

הֲלֹא כָל הָאָרֶץ, id eſt, An non uniuerſa terra? Sic quoq; apud Septuaginta interrogatiuum eſt οὐκ ἰδοὺ πᾶσα ἡ γῆ. An nō omnis terra corā te eſt?

Sicut Paradiſus dei.

Ex hoc loco ſuſpicantur quidam Hebræi celebrem illum paradiſum in hiſce locis fuiſſe, cū ea regio fuerit feliciſſima, uſque adeo, ut eximia fertilitate habitatorem corruperit, quæ corruptela, diuinam ultionem perpeſſa eſt. Licet Strabo ignarus fortaſſe ſacrarum literarum, eius incendij cauſam, non in deum, ſed loci ipſius naturam referat, ſic enim libro ſextodecimo, de hac re ſcribit: τοῦ δὲ ἔμπυρον εἶναι τὴν χώραν, καὶ ἄλλα τεκμήρια φέρουσι πολλὰ, καὶ γὰρ πέτρας τινὰς ἐπικεκαυμένας δεικνύουσι τραχείας, περὶ Σοασσάδα, καὶ σήραγγας πολλαχοῦ. ὥς τε πιστεύειν τοῖς θρυλλουμένοις ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων, ὡς ἄρα ᾤκουν πω ποτὲ τρεισκαίδεκα πόλεις ἐν ταῦτα, ὧν τῆς μητροπόλεως Σοδόμων σώσοιτο κύκλος, ἑξήκοντα που σταδίων, ὑπὸ δὲ σεισμῶν καὶ ἀναφυσημάτων πυρὸς, καὶ θερμῶν ὑδάτων ἀσφαλτωδῶν, καὶ θειωδῶν, ἡ λίμνη προπέσοι, καὶ πέτραι πυρίληπτοι γένοιντο, ὥς τε πόλεις αἱ μὲν καταποθεῖεν, ἃς δὲ ἐκλείποιεν, οἱ δυνάμενοι ἐκφυγεῖν. hoc eſt. Eam regionem incendijs eſſe obnoxiam, pleraq; indicia afferunt incolę. Nā & petras exuſtas

oſtendunt circa Boaſada, & multis in locis cauernas, ut facile crederemus, quæ ab ipſis ferebantur, eam regionem tredecim aliquando urbes habuiſſe, quarum metropolis Sodomon, ſexaginta ſtadia ambitu amplecteretur, cuius circuitus adhuc extarẽt ueſtigia. Terræmotibus autem igniumq́ue eruptionibus, aquarumq́ue calidarum quæ & bitumine & ſulfure eſſent concretę ſcatebris, lacum eſſe effectum, petræq́ue exuſtæ fuerint, ut & urbes aliæ quidem ſint abſorptæ, alias incolæ deſeruerint, qui ex incẽdio euadere potuiſſent, hæc ille. In regionis ergo naturam, maximi illius incendij cauſam refert, eodẽ ſcilicet errore, quo & interpres Ptolemæi in quadripartito mẽtitur, Hebræos idcirco mare rubrum ſiccis pedibus trãſmiſiſſe, quod ſinus Arabicus, fluat ac refluat, ut euripi facere ſolent, Hebræosq́ue obſeruaſſe, quando aquæ penitus profluxiſſent, atq́ue ea occaſione mare eſſe tranſuectos: quæ quàm ridicula ſint, & quàm impoſſibilia, facile eſt cuilibet iudicare. Eadem ſtultitia lapſi apud eos multi, ferunt Moſen magũ fuiſſe, quos late refellit Ioſephus, contra Appianũ grãmaticum. Et Iuſtinus ex Trogo Moſen filiũ Iſraël aſſerit fuiſſe, & omnem eam hiſtoriam falſiſſime recẽſet. Multaq́ue id genus ſunt apud eos delyramenta. Ignorabant enim diuinos libros, & tamen earum rerum, quas aliquo modo didicerant, cauſam afferre conabantur.

Ptolomæi error de trãſitu maris rubri.

Et occi

Et occidentem.

ימה id eſt, Ad mare. Quod ergo ad occidentem uertit Hieronymus, Hebraice eſt ad mare, ut & ſupra dictũ eſt. Ad occaſum enim, ſinus Iudaicus ſpectat. Septuaginta uero ſecundum Hebraicum uertunt, καὶ ἀνατολὰς, καὶ θάλασσαν ad ortum, & ad mare, quãquàm fortaſſe ſuperfluũ eſt hoc annotare, cum retro obſeruatum ſit.

Conuallem Mamre.

Conuallẽ interpretatur, quẽadmodũ & ſuperius, cum Hebraice ſit, אֵלֹנֵי מַמְרֵא. Querceta Mamre, qđ & Septuaginta ſequunť κατῴκησεν παρὰ τὴν δρῦν τὴν μαμρῆ. Habitauit circa quercum Mamre. Reſpicit ergo Hierony. ad locũ nemoroſum, quercubusq́ frequẽtẽ, eumq́ interpretatus eſt conuallẽ, licet id nõ habeatur in cõtextu.

CAPVT XIIII.

Ex Ponti.

CVm Pontus, aut mare ſignificet, aut prouinciam notiſſimã, maximis interuallis, ab his locis remotam, de quibus hic agitur, uehemẽter ambiguũ eſt, qđ Hieronymus uoluerit hoc loco per Pontum intelligi, niſi forte locus corruptus ſit. Videtur autẽ, quantum ad Hebraicũ nomen attinet, nomen eſſe urbis, quæ appelletur אֶלָּסָר Ellaſar: neq́ id nomen in aliud uerti poteſt. Se- *Pontus.*

p ptua

ptuaginta quoq; integrũ reliquerũt καὶ ἀριὼχ βασιλεὺς ἐλλασάρ. Et Areoch, rex Ellaſar. Sic & Chaldaica interpretatio. Atq; hęc quatenus ad uarietatem hanc ſpectat. Quod autẽ de Hieronymo dicendum eſt, nõ arbitror eum, Ellaſar, Pontum temere reddidiſſe. Eorum ſiquidẽ locorum, inſpector atq; explorator ipſe extitit, diligenterq́; ex his percunctatus eſt, qui locorum peritiam tenerent. Quod autẽ magis hũc locum adiuuat, illud eſt, quia hi reges, q cõtra Pentapoleos reges conſpirarunt, erant Perſæ: inter quos & rex Senahar memoratur fuiſſe. Senahar autem notum eſt eſſe in Babylonia, de quo loco Beroſus Chaldæus. Nimbrot inquit cohortante Noac, cum multitudine in campũ Senahar profectus eſt, ibiq́; urbem ædificare cœpit, & turrim excelſam. Atteſtantur & Græci, eos reges fuiſſe Perſas. nã Diodorus τὰ ἐπέκεινα τοῦ ἰορδάνου διηγησάμενος ὁ μωσῆς, τουτέστιν τὸν πόλεμον, ὃν ἐπολέμησαν οἱ πέρσαι πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῶν σοδομιτῶν. Hoc eſt, Scribit Moſes quæ trans iordanem acciderint, hoc eſt, bellum quod cõtra reges Sodomitarũ geſſerunt Perſæ. Quapropter arbitror Hieronymum, aliquo modo didiciſſe Ellaſar regionem Pontum eſſe, cuius rex, una cum rege Perſarum, contra Palæſtinos pugnarit, ſed de eo bello nihil in hiſtorijs gentilium comperti habetur. Nam cætera bella, quæ cõtra eas gentes geſſerunt Perſæ, recentiſſima ſunt, ſi cum eo primo conferantur.

In ual

In uallem ſyluestrem.

עֵמֶק הַשִּׂדִּים Hoc eſt,In uallem deſertam:ac deuaſtatam, & informem. At Septuaginta *τὴν φάραγγα ἁλυκὴν*, id eſt, Vallem ſalſam. Nã *ἁλυκὴ* ſalſam ſonat,ut apud Ariſtotelem,qui in problematis aſſerit *τὰ ἁλυκὰ, τῶν γλυκέων ἧττον ψυχρὰ* Hoc eſt, Salſa dulcibus minus frigere ſemper. Et forte ab *ἅλς* ducitur, hoc eſt ſale.Hæc interpretatio ex eo quod paulo poſt ſequit̃, nata eſt. הוּא יָם הַמֶּלַח. ipſum eſt mare ſalis:de eadẽ ualle loquens. Eam ergo,Septuaginta uocant,uallem *ἁλυκὴν*, id eſt ſalarem uel ſalſam:propter mare,quod poſt euerſam Sodomã,ibi collectum eſt. De hac eadem quarto Regũ.הוּא הִכָּה אֶת אֱדוֹם בְּגֵיא הַמֶּלַח .id eſt, Ipſe percuſſit Edom in ualle ſalis.

Percuſſerunt Raphaim.

Diximus eo nomine Gigantes ſignificari, ideoq; hunc locum uertunt Septuaginta *κατέκοψαν τοὺς γίγαντας*. Cæciderunt gigantas. Hieronymus opinor, gentis alicuius nomen putauit eſſe. Sed tamen hic per Rephaim gigantes ſignificari, indicio eſt & Chaldaica æditio,quæ in hunc modum habet וּמְחוֹ יָת גִּבָּרַיָּא.Et percuſſerunt gigantes. Approbare tamen etiã Hieronymus uidetur æditionẽ Septuaginta in quęſtionibus Hebraicis.

Et Cuzim cum eis.

Hoc quoq;,quaſi appellatiuum eſſet nõ proprium, interpretati Septuaginta ſunt, καὶ ἔθνη ἰσχυρὰ.Et gentes fortes. Cuzim enim fortes Hebraice ſignificat. Non eſſe autem proprium,ſed gentem fortem per id nomen intelligi, colligi etiam poteſt ex æditione Chaldaica,quæ uocem Hebraicam Cuzim,interpretatur ac uertit וְיָת תַּקִּיפַיָּא.& fortes.Non improbat tamen Hieronymus interpretationẽ Septuaginta,ſed eos magis ſenſum quàm uerba ſecutos eſſe dicit.

Vſque ad campeſtria Pharan.

Redundat campeſtria,ſed tantum eſt עַד אֵיל פָּארָן.Vſq; ad arborem Pharan.Quam arborem Septuaginta terebinthum faciũt,ἕως τῆς τερεβίνθου τῆς φαράν.Hieronymus autẽ eum locum campeſtrẽ ac planũ eſſe dicit,quippe qui per ea omnia loca uerſatus ſit. Quapropter neuter male reddidit, ſed illi uerba,is ſententiam ſequitur.

Quæ eſt in ſolitudine.

עַל הַמִּדְבָּר.Super,uel trans deſertum.Quod explicatur ab æditione Chaldaica דִּסְמִיךְ עַל מַדְבְּרָא.Quæ adiuncta eſt deſerto.

Omnem regionem Amalechitarum.

כָּל שְׂדֵה הָעֲמָלֵקִי.Omnem agrum Malachitarum. Quod miror Septuaginta non ad regionem.

nem,ſed principes ipſos referre πάντας τοὺς ἄρχοντας ἀμαλὴκ. Omnes principes Amalec. Animaduertite quæſo uarietatem, quæ etiam in codicibus Hebraicis reperitur. Nam Septuaginta procul dubio,non שרה, ſed שרי per reſc legiſſe uidentur. Eſt enim ut ſæpe dictum eſt,maxima inter eas duas literas ſimilitudo, neq; putandum eſt,eos adeo hallucinatos fuiſſe,ut literam pro litera acciperent, quod ne pueris quidem accideret. Certiſſime igitur non dalet, ſed reſc legerunt.Mirorq; ipſe hanc uarietatē. Eaq; res facit etiam ut ſuſpicer,pleraq; alia tota Biblia immutata eſſe.

Omnem ſubſtantiam Sodomeorum.

Permulta hoc loco redundant apud Septuaginta καὶ ἐπεδόμενσαν πᾶσαν ἵππον Σοδόμων. Prædati ſunt uniuerſum equitatum Sodomeorum. Addunt ergo ex ſuo hoc:ſcribuntq;,quæ putaſſent accidiſſe;quod neſcio,an recte in hiſce literis fiat. In eo quoq; error eſt quòd רכוש quæ ſubſtantiā ſignificat,uerterint equitatum,ut etiā annotat Hieronymus.

Abram Hebræo.

Varia eſt opinio Hieronymi ac Septuaginta,& inter Hebræos ſumma diſceptatio,alijs Hebræos ab Heber dictos putātibus,alijs ab Abrā. *Hebræi unde dicti.* Ipſum quoq; Abram hic Hebræum appellari,

uel ab Heber ut uelle uidetur Hieronymus, alij ab Habar, hoc eſt tranſiuit, ut Abram traiector appelletur, quod Euphratē iuſſu diuino, relicta patris ſui domo, tranſierit. Atq; ex eo tempore. Hebræum appellari cœptū, hoc eſt tranſeūtem. Atq; hoc ſentiunt Septuaginta, qui hoc loco nō Abram Hebræum uertunt, ſed Abram περάτην id eſt, tranſuadantem, aut transfluuialē, ut habebat antiqua Latinorū æditio, quos pleriq; Græci interpretes ſequūtur: nam Theodoritus ἐγὼ οἶμαι ἑβραίους ὠνομασθῆναι ἐκ τοῦ τὸν πατριάρχην ἀβραάμ, ἀπὸ τῆς τῶν χαλδαίων χώρας εἰς τὴν παλαιστίνην ἐλθεῖν, τὸν εὐφράτην ποταμὸν διαβάντα, ἑβρα γὰρ τῇ σύρων φωνῇ ὁ περάτης ὀνομάζεται. εἰ δὲ ἐκ τοῦ ἕβερ, ἑβραῖοι καλοῦνται, οὐ μόνους τούτους ἐχρῆν οὕτως προσαγορεύεσθαι. πολλὰ γὰρ τὰ ἔθνη, ἐκ τοῦ ἕβερ κατάγει τὸ γένος. ἵνα τοὺς ἄλλους πάντας παρῶ, ἐκ τούτων εἰσὶν ἰσμαηλῖται, καὶ οἱ ἀπὸ τῆς χεττούρας, καὶ ἰδουμαῖοι, καὶ ἀμαλακῆται. Hoc eſt, Ipſe quidē arbitror Hebræos dici, ex eo quòd Abram patriarcha cum è Chaldæa in Palæſtinā proficiſceretur, fluuium tranſmiſerit, nam Hebræus Syrorum lingua, tranſiens appellatur. Q; ſi ab Heber Hebræi uocantur, nō eos modo Hebræos nūcupare neceſſe eſſet, ſed pleraſq; etiam alias gentes, quæ ab Heber genus ducunt, & ut alias prætermittā, ex eo profecti ſunt Iſmaëlitæ, & hi qui à Cetura, & Idumæi, & Iſmaëlitæ, atq; alij. Hæc ille. Alij autem ab Heber omnino eos dici contendunt, ſicut hoc loco uertit Hieronymus,

mus,& Acacius,qui & ipſe hæc refert, ἐν ἀπήγγειλεν φησὶν ἀβραὰμ τῷ περάτῃ, τὸ ἀπὸ τοῦ προπάτορος τοῦ ἀβραάμ, λέγω δὲ τοῦ ἔβερ, ἐθνικὸν ὄνομα ἑρμηνευθὲν ἐτέθη. οἷον ἀντὶ τοῦ ἀβραὰμ τῷ ἑβραίῳ, ἄβραμ τῷ περάτῃ, ἑβραῖος γὰρ περάτης ἑρμηνεύεται. Et nunciauit inqt Abram trāſuadenti,nomen gentilitium quod à progenitore ſuo acceperat Abram, hoc loco in Grecā uocē uerſum ponit̃.Nam Hebreus traiector dicit̃.Sentit ergo diuus Acacius,Abrā,Hebrei cognomētū ab Heber accepiſſe.Nulla uero ratione admitti poteſt,ut Hebræi ab Abraham appellentur,propter literarum uarietatem,ut arbitratur alicubi Auguſtinus:licet idem de ciuitate dei.16. exiſtimet Hebræos ab Heber eſſe uocatos:potius enim Abrahamæi eſſent appellādi. *Abrahamæi.* Hebræi autem reſpuunt ſe ab Heber cognominari,ꝙ is idololatra ut ferunt, fuerit:nefasq́ſ ſit, tam ſanctam gentem,ab homine prophano atq; impuro nomē ſortiri.Mihi certe probabilius uidet̃ Hebręos ab Heber dici,quàm ab Habar,hoc eſt tranſiuit,nam id etiam ipſa uox demonſtrat. ſiquidē nomina gentilia apud Hebræos,per iod in ultima proferuntur,ut eſt יְעוּדִי,Iudæus, & יִשְׂרְאֵלִי, Iſraëlita,& עֲמָלֵקִי.Hamalachita, atq; ita de ſingulis.eandem formam habet hoc loco, & עִבְרִי hoc eſt Hebræus. ut quemadmodum Iſraëli ab Iſraël ducitur, ita ab Heber Hibri. Quod ſi ab Habar duceretur,ut Hibri traiectorē ſignificet, potius hober diceretur,uel habar per

camez, qđ fit in nominibus appellatiuis. Nunquam itaq; appellatiua nomina, eam formam ſequunt̃. Teſtis eſt & Chaldaica ędítio, quę & ipſa ut gentile id nomẽ interpretatur, ſcilicet עברי״א ubi forma ipſa eſt nominum gentilium. Veriſſima igitur uidetur Hieronymi ſententia. Nam poſt diluuium, cum adhuc uiueret Heber, linguarũ confuſio facta eſt. Ac uera antiquiſſimaq; lingua, in ea domo remanſit: cumq; totius familiæ caput eſſet Heber, ab eo nomen ea lingua ac natio accepit. Et cum in domo Abraham, integra ac ſyncera permanſiſſet, hi ſoli Hebræi, eaq; lingua Hebræa uocari meruit. Cæteri quidẽ qui ab Heber deſcendiſſent, nõ ſunt Hebræi uocati, propter eam, quam diximus cauſam. Non enim puritatem illam ſeruarũt. Atq; hoc modo refellitur, quod obijcitur à Theodorito. Eademq; ratione non recte ſentient Hebræi: nam & cognati Abraham idololatræ fuerunt, à qbus ille ꝑcreatus eſt, nihilq; obſtat, quòd idololatra Heber fuerit: cũ ab eo ſi non linguam, ſaltem genus ducerent Hebræi. Sunt autem Hebræi in rebus ſuis æquo ſuperſtitioſiores, nimiũq; ſibi eblandiunt̃.

Numerauit.

Sequitur Septuaginta, qui & ipſi ἠρίθμησεν τοὺς ἰδίους οἰκογενεῖς. Numerauit proprios uernaculos, pro eo, quòd Hebraice eſt וַיָּרֶק, id eſt, & duxit in prælium, aut expediuit.

Et

Et Phænicem.

Non eſt in contextu,necꝫ apud Septuaginta, ſed tantummodo uſqꝫ Soba.Soba quoqꝫ,non au tem Phenix,ad leuam Damaſci ſcribitur eſſe, ut & ipſi Septuaginta dicunt κατεδίωξεν αὐτοὺς, ἕως σωβὰ ἥ ἐστιν ἐν ἀριστερᾷ δαμάσκου,perſecutus eſt eos uſqꝫ Soba,quæ eſt ad leuam Damaſci.

Vniuerſam ſubſtantiam.

Subſtantiam tantū ad equos referūt Septuaginta,ſicut & ſupius καὶ ἀπέστρεψεν πᾶσαν τὴν ἵππον τῶν σοδόμων, & auertit omnem equitatum Sodomeorum , cum tamen nomen Hebraicum,quod hic ponitur ſcilicet רְכוּשׁ totam facultatē, uniuerſaqꝫ bona ſignificet:ſicut & ſupra de Lot atqꝫ Abram dicebatur:& erat facultas eorum copioſa.ubi eſt præſens nomen:uertendum itaqꝫ,ut fecit Hieronymus.

Ipſa eſt uallis regis.

Paulo diuerſius Septuaginta,τοῦτο ἦν τὸ πεδίον τῶν βασιλέων, id eſt,campus regū.Hebraica uero habent,ut uertit Hieronymus הוּא עֵמֶק הַמֶּלֶךְ ipſa eſt uallis regis.quæ tempeſtate Hieronymi appellabatur à Palæſtinis,Auſon.

Melchiſedec.

Hunc alij angelum,alij ſpiritū ſanctum fuiſſe aſſere *Melchiſedec qs fuerit.*

aſſerebant. Origenes angelum fuiſſe exiſtimat, & eius diſcipulus Didymus. Hæc improbantur ab Hieronymo. Probabilius eſt, aut quod opinanť Hebræi, hunc fuiſſe, Scem filiũ Noë, aut alterum quẽuis hominẽ. Quod uero is Scem filius Noë fuerit, argumẽto ſunt quæ apud Hebræos extãt; in eorũ enim monumentis habetur, dixiſſe Iacob ſe ſeruiſſe Scem regi Solymorũ, hoc modo יעקב
שמש את אברהם אבינו חמש עשרה שנה ו
ואת שם בן נח שנקרא מלכיצדק חמשים שנה
נמצא יעקב אבינו אומר שמשתי אני את שם
מלך שלם שנקרא מלכיצדך חמשים שנה.
Hoc eſt, Iacob ſeruiuit Abrahæ patri noſtro qn-decim annos, & Scemo filio Noë, qui uocatus eſt Melchiſedech, ſeruiuit annis quinquaginta. Memoriæ enim ꝓditũ accepimus, dixiſſe Iacob, ipſe miniſtraui Scem regi Salẽ, qui uocatus eſt Melchiſedec, qnquaginta annos. Salẽ quoq; quidam eſſe Hieruſalẽ crediderunt, quæ prius Salem, deinde Iebus, poſtea ex Hebraico & Græco facto nomine, appellata ſit Hieruſalẽ: quod abſurdum eſſe ex ipſo nomine cognoſciť. Quare melius eſt quod aſſerit Hieronymus, nõ eſſe hãc Hieruſalem, ſed oppidũ iuxta Scythopolim, quod etiam tẽpeſtate Hieronymi Salem appellabať, ubi oſtẽdebať palatiũ Melchiſedec, ex magnitudine ruinarũ, ueteris ædificij demonſtrans magnificẽtiã: hoc ex pleriſq; alijs ſacræ ſcripturæ locis cognoſcitur. Ego uero exiſtimo nomen Hieruſalẽ, non

Salem.
Iebus.
Hieruſalem.

ex Græca Hebraicaꝗ́ uoce eſſe compoſitum,ab ἱερὸς id eſt ſacer,& Salem,quaſi ſacra ciuitas: ſed aut corruptũ eſſe nomen,etiam apud Hebræos, aut ſtudioſe factam eſſe literarum mutationem: ut quæ prius uocaretur Iebuſalem,dicta ſit Hieruſalem. Nã ea ciuitas olim appellabatur Iebus, deinde uocata eſt Salem,poſtea nomen unum è duobus factum eſt Iebuſalem. *Iebuſalem.*

Proferens panem.

Clarius erit, ſi uertas ut habet Hebraicum וּמַלְכִּי־צֶדֶק מֶלֶךְ שָׁלֵם הוֹצִיא לֶחֶם. & Melchiſedech,rex Salem protulit panẽ:ſicut & Septuaginta ἐξήνεγκεν,extulit,protulit.

Qui creauit cœlum.

Aliquãto ſecus Hebraica קֹנֵה id eſt,qui poſſidet.& qui deus cœli ac terræ eſt.nã יקנה Poſſidere,& acquirere ſignificat. Quem ergo Hieronymus conditorem uocauit,Hebraice chone dicitur.Sequitur autem noſter interpres,ipſos Septuaginta:apud quos eſt,ὃς ἔκτισεν οὐρανὸν,καὶ τὴν γῆν.qui condidit cœlum & terram:hoc ipſum & philoſophi confitentur.Proclus enim inquit. ὅτι πάντα,ἢ γεννήματα ἢ κτήματα θεῦ. id eſt, omnia eſſe aut poſſeſſionem dei,aut eius prolem.

Quo protegente.

אֲשֶׁר מִגֵּן.Qui protexit,ab inimicis,quã locutionẽ alio modo reddiderũt Septuaginta. ὃς παρέδωκεν

δέδωκεν τοὺς ἐχθρούς σου. Qui tradidit inimicos tuos. Nam uerbũ Hebraicũ etiã claudere ſignificat. Potuit ergo etiã dici: Qui clauſit, ſicut alibi dicitur, qui concluſit inimicos tuos in manus tuas.

Da mihi animas.

Anima pro homine. Recte immutarunt Septuaginta, qđ erat animas: in Hebraico, uertentes δός μοι τοὺς ἄνδρας, da mihi homines. Diximus enim animam, pro toto homine accipi.

Cætera tolle tibi.

Perſtant Septuaginta, uertentes recus, quod facultatẽ ac ſubſtantiã ſignificat, τὴν ἵππον, id eſt, equitatum. Pro cætera ergo, in Hebraico eſt recus, hoc eſt ſubſtantia.

Leuo manum.

Quàm diuerſe huius uerbi tempora uertũtur ab omnibus interpretibus. Hebraici enim eſt הֲרִמֹתִי Leuaui. at Græce ἐκτενῶ. id eſt, Leuabo, nos per præſens. quanquàm id ad ſententiã nihil referat, quod in alijs eſſet magnopere cauendũ.

A filo ſubtegminis.

מִחוּט A filo, non additur ſubtegminis, ſicut neq; apud Septuaginta. ἀπὸ σπαρτίου. Sed hæc adeò leuia ſunt, ut nos etiam pigeat annotare.

Et partibus uirorum.

Aliquanto obſcurius, dicendũ enim, excepta portione uirorum, q̃ ſcilicet eis ex p̃da obueniret.

Cap.

CAPVT XV.

His tranſactis.

אַחַר הַדְּבָרִים האלה Septuaginta nõ mutant hoc loco locutionem Hebraicam. μετὰ τὰ ῥήματα ταῦτα. Quod tamen prudenter fecit Hieronymus. De ea locutione alibi dictum eſt.

Per uiſionem.

Eodem modo & Hebraice בַּמַּחֲזֶה. Redundat autem quod additur à Septuaginta, ἐν ὁράματι τῆς νυκτὸς, In uiſione noctis: potuit enim & diurnam eſſe uiſionẽ, ſicut & paulopoſt cognoſcetur. Nã uiſionem Hebræi, non tantũ eam appellant, quę noctu fit, ſed omne prophetiæ genus: quam ob rem & prophetas uocant uidentes. Quam rem quia pulcherrime explicat diuus Gregorius Nazanzenus in oratione de ſpiritu ſancto, eius uerba producenda ſunt. οἱ μὲν πατριάρχαι, θεὸν ἐφαντάσθησαν, οἱ δὲ προφῆται καὶ τὰ μέλλοντα προέγνωσαν, τυπούμενοι τὸν νοῦν διὰ κηροῦ, ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματι, καὶ τὰ ἐσόμενα ὁρᾶν καὶ ἀκούειν δοκοῦντες ὡς παρόντα, διὸ καὶ τὴν προφητείαν ὅρασιν ἐκάλουν, καὶ αὐτοὶ ὁρῶντες ὠνομάζοντο. τοιαύτη γὰρ ἡ τοῦ πνεύματος δύναμις φωτιστικὴ πάντας φωτίζουσα πρὸς τὴν τοῦ καλοῦ κατάγνωσιν. φῶς γὰρ ἐστὶ νοητὸν πάσης δυνάμεως λογικῆς πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας εὕρεσιν, οἷον τίνα καταφάνειαν παρ᾽ ἑαυτοῦ παρεχόμενον, hoc eſt, Patriarchæ inquit, deum ſub imagine uiderũt, at uero prophetæ etiam futura proſpi

Prophetæ, Videntes.

proſpiciebant, affecti mentem à ſpirituſancto tanquàm cera: quo fiebat, ut ſibi futura tanquàm præſentia uidere uiderētur. Ideo & prophetiam uiſionem uocare ſolebant, & ipſi prophetæ uidentes appellati ſunt: ea enim eſt ſpiritus ſancti uis, ut quemlibet mirabiliter illuminet ad intelligendum & percipiendum ipſum bonum: quia lumen eſt intellectuale omnis animæ rationalis. eamq́ꝫ ita afficit, ut poſſit ueritatē reperire, quaſi quibuſdam radijs à ſubſtantia ſua in eam conie-ctis. hæc diuinus ille & eximius theologus. Pleraq́ꝫ uero ſunt uiſionū genera, ut à Moſe Aegyptio ſcribitur. Nam quædam eſt, qua uigilantibus nobis, tota membrorū compago reſoluitur, ut de ſeſe Daniel prodit. Alia, qua id minime cōtingit, ſed tanta eſt eius hominis qui uidet expiatio, tantaq́ꝫ cum diuino numine familiaritas, ut diſſolutione atq́ꝫ ecſtaſi minime opus ſit, ſed amice ac familiariter cū deo loquatur, quod Moyſi ſolum uolunt Hebræi accidiſſe.

Viſionū plura genera.

Filius autem procuratoris.

וּבֶן מֶשֶׁק בֵּיתִי הוּא דַּמֶּשֶׂק אֱלִיעֶזֶר. Et filius: relictitium domus meæ, ipſe eſt Damaſcus Eliezer. Quæ neq́ꝫ ſatis aperta ſunt, neq́ꝫ adeo facilia intellectu, quid ſibi uelint: præſertim propter uerbum meſech, quod rem derelictam ac dimiſſam ſignificat: qua appellatione uocauit Abram, heredem ſuum, quem ſibi ſucceſſorem

erat

erat relicturus. Ideo Hieronymus uertit, filiũ procuratoris domus meę: quãquàm filiũ, nolint Hebræi referri ad filiũ procuratoris, ſed ipſum procuratorem, qui uelut filius, erat ad hæreditatem Abram aſſumendus. Septuaginta cũ Hieronymo concordant filiũ alterius uertentes, nõ ipſius Abram, ὁ δὲ υἱὸς μασὲκ τῆς οἰκογενοῦς μου, οὗτος δαμασκὸς ἐλιέζερ, Filius autem uernaculæ meæ iſte Damaſcus Eliezer. Eodẽ uero hic errore uidẽtur decipi, quo decipiuntur ſæpe, ut nomen appellatiuũ, putarent eſſe propriũ: idq́ mulieris non uiri, quod ipſa quoq́ uox recuſare uidet. Sed neq́ non optimum erit, interpretũ citare expoſitiones. Gennadius qui quaſi Abram loqueret hæc ait. διαδέξεται γοῦν, ὡς ἔοικεν τὰ ἐμά, ὃς ἐκ τῆς μασὲκ τῆς δαμασκήνης οὗτος ἐλεέζερ, οὐ γὰρ ἐκείνη ἦν οἰκογενὴς φησὶν, ἀλλ' ὁ ἐξ αὐτῆς, ὡς διὰ τῆς ἐπαγωγῆς ἐσαφήνισεν, δύναται δὲ καὶ περὶ ἑνὸς ὡς διωνύμου λέγεσθαι τὰ ἀμφότερα, τὸ δαμασκὸς καὶ ἐλιέζερ. ἴσως δὲ καὶ ὡς ἓν ἐκ δύο τελείων συγκείμενον, ὁ υἱὸς ποτίζοντος οἶκον, οὗτος δαμασκὸς ἐλιέζερ. Succedit igitur inquit, ut uideatur in hæredem mihi, is Eliezer, qui ex Maſech Damaſcena, ortus mihi eſt: neq́ enim ipſa erat uerna, & domi nata, ſed qui ex ipſa natus eſt, ut poſtea repetẽdo demonſtrauit. Poteſt & de uno, qui duobus nominibus appellaretur, intelligi. Damaſcus ſcilicet & Eliezer. forte ex duobus integris nominibus unum effectum eſt, & unus tantum per ea ſignificatur, ſcilicet filius irrigantis do

tis domũ iſte Damaſcus Eliezer. Exponit igitur quantum ab æditione Septuaginta doceri poterat: ſed tamen maſech, non eſt nomen proprium ut diximus. Erit ergo uera explicatio, ſecundum Hebraicã ueritatem. Et filius relictícius domui meæ, Damaſchus Heliezer, is ſcilicet qui relinquetur ad hæreditatem ſuſcipiendam, is mihi erit hæres.

Ex utero tuo.

מִמֵּעֶיךָ. Ex intimis tuis, aut lumbis, uel uiſceribus. Quam locutionẽ Hebraicam, Septuaginta recte immutarunt ἀλλ' ὃς ἐξελεύσεται, Sed qui egredietur ex te.

Reputatum eſt ei ad iuſtitiam.

וַיַּחְשְׁבֶהָ צְדָקָה. Et reputata eſt ea res, iuſtitia, uel iuſtificatio, uel probitas. Sacrarum enim literarum moris eſt, iuſtitiam non eam modo uirtutem, quæ cuiq; quod ſuum eſt tribuat, appellare: ſed & omne probitatis æquitatiſq; genus. Iuſtus quoq; his literis, is eſt, qui omni ex parte abſolutus ſit, qui neq; in deũ, neq; in homines peccet. Quæ neq; à noſtris diſſentiunt, cũ Marcus Tullius ſcribat, proprie ab hac uirtute, homines, bonos appellari. Idemq; certe eſt uir bonus, & iuſtus. Eſt enim iuſtitia, diuina quædam mentis humanæ integritas, ac rectitudo per quam nuſquã labimur, nihil peruerſe opinamur, ſed ut imaginem

Iuſtus quis in literis ſacris.

Iuſtitia qd.

nem decet diuinam, & illius diuinitatis ſimulachrum, æqui, inerrabiles ſumus, ac ſicubi etiam prolapſi fuerimus, tanta tamen eſt animi ſynceritas, ut in culpam nobis uerti non poſſit. Eiuſmodi erat Abram, uir omnium laudatiſſimus, & integerrimus. De cuius fide, & probitate, hæc apud ueteres memoriæ prodita reperimus, τῶ δὲ ἀβρὰμ πιστεύσαντι, δικαιοσύνη ἐλογίσθη, οὗτος τὴν μετάρσιον τῶν περὶ τὸν ἀέρα συμβαινόντων, καὶ τὴν μετέωρον τῶν κατὰ τὸν οὐρανὸν κινουμένων φιλοσοφίαν μετιὼν, ἄβραμ ἐκαλεῖτο, ὃ μεθερμηνεύεται πατὴρ μετέωρος ὕστερον δὲ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εἴτε τὸν υἱὸν ἐν τῷ πνεύματι ἰδὼν, ὡς ἐξηγοῦνταί τινες, εἴτε ἄγγελον ἔνδοξον, εἴτε καὶ ἄλλως ἐπιγνοὺς κρείττονα τῆς κτίσεως, προσλαμβάνει τὸ ἄλφα τὴν γνῶσιν τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου θεοῦ, καὶ λέγεται ἀβραὰμ ἀντὶ φυσιολόγου, σοφὸς καὶ φιλόσοφος γενόμενος. ἑρμηνεύεται γὰρ πατὴρ ἐκλεκτός. Abram uero, qui crediderat, iuſtus ob eam rem habitus eſt: ille inquam qui cœleſtium rerum, & eorum quæ in aëre fiunt erat peritiſſimus: cuius ſi nomen interpretari uolueris, pater ſublimis rite uocabitur: qui deinde cœlum ſuſpiciens, & filium per ſpiritum ſanctum agnoſcens, ſicut quidam aſſeruerunt, aut angelum glorioſum, cōſpiciens, ſiue alio modo, cognouit eum, qui omnibus creatis rebus maior eſt, & ad unius ac ſummi dei intelligentiam peruenit: ac tunc appellatus eſt Abraham, ex naturalium rerum contemplatore, ſapiens & philoſophus effectus. Siquidem

Abraham pater electus interpretatur. Hęc obiter citata ſunt.

De Vr Chaldæorum.

Hic quocꝫ Septuaginta uertunt *χώραν* regionem, licet nomen propriũ aut loci aut urbis eſſe uideatur, dimiſſis fabulis Hebræorum.

Et abigebat eas Abram.

Mira Septuaginta hoc loco uarietas, adeo ut diſſimulari non poſſit: qui uidentur aut ſuam linguam ignoraſſe, quod nefas eſt aſſerere: aut alio uſi exemplari: uel certe quod ſæpe meminimus, & memoraturi ſumus, ubi opus fuerit, cum ea

Tẽpore 70. lingua Heb. carebat punctis.

tempeſtate, ut etiam Hebræi opinantur, diuinæ literæ ſine punctis, quæ uice uocalium apud Hebræos funguntur, legerentur, eamqꝫ ob rem, ambigua non facile diſtingui poſſent, ut hæc uox עמך, quæ ſine punctis equiuoca eſt: nam & populum tuum, & tecum ſignificat: cui ſi puncta ſubieceris, amphibologiam diſtingues, & alterũ quidem erit עַמְּךָ, id eſt, populus tuus, alterum עִמְּךָ, id eſt, tecum: hinc factum eſt, ut Septuaginta, pleraqꝫ aliter interpretati ſint, ꝙ uel ſententia poſtularet, aut nunc Hebraici habeant codices, isqꝫ facilis fuit lapſus. Quis enim non facile laberetur in hac dictione, ſi ſine punctis ſcribatur וישב, quæ ſignificat, modo ſedit, modo reuerſus eſt, aliquando expulit, alias reuerti fecit.

Quod

Quod ſi uocales,id eſt,notulæ illæ adhibitæ fuerint,ilico omnis ambiguitas diſtinguitur.Eſt ergo hoc loco eadẽ ipſa uox,ſcilicet וישב.Quod cum ſit futurum,ducitur à ſuo primitiuo נַשַׁב, hoc eſt amouit,expulit:in futuro autẽ abijcitur prima litera nun,& per tertiam coniugationem ſubtracta iod,& chirich eius loco ſubſtituto, ſignificabit mouebit,uel moueri faciet.Quod ſi à uerbo יָשַׁב ducatur,id eſt ſedit,his punctis notabitũ וַיֵּשֶׁב,hoc eſt,& ſedit, uel ſedebat. In hũc igitur ſcopulum impacti Septuaginta, cum extricare ſeſe non poſſent,alterum pro altero reddiderunt, καὶ συνεκάθισεν αὐτοῖς ἄβραμ. Et ſedebat cum eis Abram:ut toto cœlo ab Hebraica ueritate diſſideant,cum ea referat, Abram aues expuliſſe:at ipſi:uel cum eis eum ſediſſe, uel ſimul cum ipſis collocaſſe, ſic enim συνεκάθισεν interpretari poteſt, ut hoc modo exponamus, & appoſuit eis Abram, ſcilicet auibus diuiſis, aues ſuperuolantes.

Sopor irruit.

Melius opinor Septuaginta, qui uocem Hebraicam תַּרְדֵּמָה, quæ ſoporem etiam ſignificat,uerterunt ἔκστασιν,ut & ſupra fecerunt,eo loco,Immiſit dominus ſoporem in Adam. Is enim ſopor,cuius hic fit mentio,non ſomnus uidetur fuiſſe,ſed potius ecſtaſis,ſicut ex hac uiſione colligitur,in qua facta eſt,illa membrorꝫ diſſolutio,

quæ in aduentu numinis fieri ſolet, in qua ita torpemus, adeo iacemus exanimes, ut profundo ſopore oppreſſi uideamur; quanquam ſint, qui ſomnum etiam ecſtaſim appellent.

Et ſeruient eis.

Hoc quoq; Septuaginta faciunt tertiæ coniugationis, cum ſit primæ apud Hebræos δουλώσουσι αὐτούς, in ſeruitutem abducent, ſubigent. Hebraice tamen וַעֲבָדוּם. Et ſeruient eis. Quod neſcio, an errore factum ſit.

Sepultus in ſenectute bona.

Error in impreſſis codicibus Græcis, qui habent τραφεὶς ἐν εἰρήνῃ, cum dicendum ſit ταφεὶς ſubtracto ῥῶ.

Caligo tenebroſa.

עֲלָטָה. Quod non aliud ſignificat, quam ut uertit Hieronymus, quod non ſatis proprie reddiderunt Septuaginta, φλὸξ ἐγένετο, flamma facta eſt.

Pepigit fœdus.

Sic eſt Hebraice כָּרַת בְּרִית. Quod Septuaginta interpretati ſunt διέθετο diſpoſuit: unde dicta eſt διαθήκη, diſpoſitio, teſtamentum. Percutere autem Hebraice dicitur de more, quem in iungendo fœdere obſeruabant: de qua re Dauid Chimcheus copioſe apud Hebræos diſſeruit. Eo more uſus eſt deus cum iniret amicitiam cum Abram.

διαθήκη.

Cap.

Inique agis contra me.

חֲמָסִי עָלֶיךָ, Offenſio mei ſuper te: quanquam enim uerba uarient, ſententia tamen eadem, cũ præſertim eodem modo & Septuaginta uertant ἀδικοῦμαι ἐκ σοῦ. Offendor abs te.

Vt libet.

הַטּוֹב בְּעֵינַיִךְ. Vt bonum in oculis tuis. Eſt autem Hebraica locutio, non enim habent uerbũ placet: ſed eius loco utuntur, bonum eſt in oculis meis. Carent quoque uerbo habẽdi, pro quo utuntur eſt mihi, eſt tibi. Eſt autem maxime naturalis locutio, dicere pro eo, quod eſt placet, bonum eſt in oculis meis. Proprium enim τοῦ ἀγαθοῦ, eſt τὸ ἐφετόν, eamque ob rem omnia ipſum appetunt. Duplex quidem eſt Boni natura, ut ait Proclus, eſt προοδικόν, id eſt, propagans omnia, & eadem bonitas facit, ut ipſum omnia appetant: quanquam id ſolum in primum ac uere bonum competat, id eſt deum. Omni autem bono proprium eſt, ut exoptabile ſit. Dicunt quoque in oculis, quia hi quaſi internuntij ſint, iudiciumque ferant de pulchritudine, quamuis ea etiam per alios ſenſus percipi poſſit, ſed omnium excellentiſſima eſt, quam oculis haurimus, licet ſit etiam earum rerũ pulchritudo, quæ intelligẽtia com-

Bonum eſt in oculis meis, id eſt, placet mihi.

Boni duplex natura.

comprenduntur, quæ eſt omnium eminentiſſima, quæ oculis animi percipitur: hæc tamen, quaſi παρέργα dicta ſunt.

In ſolitudine.

Addunt hic Septuaginta quiddam, quod in Hebraico minime eſt, ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐπὶ τῆς γῆς. In ſolitudine in terra: redundat in terra: eſſet quoque maxime ambiguum, quid ſibi uellet.

Ferus homo.

Hebraicum metaphora utitur, neq; enim eſt ferus, ſed פֶּרֶא, hoc eſt onager, eum ergo onagrum ob feritatem appellauit. Hieronymus cũ Septuaginta ſentit, οὗτος ἔσται ἄγροικος ἄνθρωπος, id eſt, Is erit agreſtis homo, meritoq; eo nomine appellantur Iſmaëlitæ, mera omnis barbariæ colluuies.

Figet tabernacula.

יִשְׁכֹּן. Habitabit, ſicut & Lxx. κατοικήσει.

Poſteriora uidentis me.

רָאִיתִי אַחֲרֵי רֹאִי. Vidi poſt uidentẽ me. Septuaginta, paulo ſecus, εἶδον ὀφθέντα μοι. Vidi cũ qui apparuit mihi, aut qui mihi uiſus eſt, quod certe uidetur à ſuperiore plurimum differre, ſcilicet ab Hebraica ueritate.

Viuentis & uidentis me.

Sic & Hebraice לַחַי רֹאִי. Viui, uidentis me: at Se

at Se

at Septuaginta ſilent,uiui:imò ne ipſa quidē Hebraica ſyncere uertunt, ἕνεκεν τούτου ἐκάλεσεν τὸ φρέαρ ἐκεῖνο φρέαρ, οὗ ἐνώπιον εἶδον. Quamobrē uocauit puteum illũ, puteũ, ex aduerſo cuius uidi: quid obſecro uidit,cũ ipſa potius uiſa ſit. Erratũ eſt itaq; in participio רֹאִי roi,quod à רָאָה ducitur,id eſt uidit,& participium רֹאֶה, uidens, cui ſubtracto,h, ה, appoſitaq; iod,ſignificat uidens me,non,ego uidens,ut illi putarunt.

CAPVT XVII.

Ego dominus omnipotens.

אֲנִי אֵל שַׁדַּי, Ego dñs omnipotēs:at cur Septuaginta tacēt omnipotēs,cũ expreſſe habeāt in Hebraico? Neq; eſt ἐγώ εἰμι ὁ θεός σου, Ego ſum dominus tuus:redundat enim tuus. Quod uero mox ſequitr̃ הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי, Ambula coràm me, ut uertit Hieronymus: illi εὐαρεστήσεις, placitus erit mihi. Mihi quidē uehementer arridet,ſiquidem illuſtrarunt,quod erat inuolutum propter locutionem Hebraicam: neque enim aliud eſt, coràm deo ambulare,quàm pro uiribus ſe ei gratum atque amicum oſtendere, ſicut & retro de Noë dictum eſt, quem locum Septuaginta eodem modo reddiderunt.

Pater multarum gentium.

אַב הֲמוֹן גּוֹיִם, Pater multitudinis gētium:

ſicut & Septuaginta, ἔσῃ πατὴρ πλήθους ἐθνῶν, quanquam illuſtrius reddiderit Hierony mus eo modo uertens.

Abraham.

Non Abram, ſed Abraham.

Hæc eſt etymologia, nomen enim priſtinum erat Abram, Hamon autem multitudinem ſonat, quod ſi cum Abram componatur, ultima ſyllaba dempta, fiet Abramham, ſed quia eſſet cacophonia, m, nominis Abram demitur, fitque Abraham, ex Abra, & ham.

Et ſtatuam pactum meum.

וַהֲקִמֹתִי אֶת בְּרִיתִי. Et ſuſcitabo pactũ meũ. Quod pactum ac fœdus Septuaginta uertunt διαθήκην, hoc eſt, diſpoſitionẽ, teſtamentũ: quod recte fœdus ac teſtamentum nuncupatur, quia in eo teſtibus adhibitis, pepigit deus fœdus cũ Abram, eumque hæredem terræ Chananæorum inſtituit, deinde terræ cœleſtis.

Quam empticius.

Recte Septuaginta ἀργυρώνητος, Emptus pecunia: ſic enim eſt & Hebraice מִקְנַת כֶּסֶף, Poſſeſſio argenti, uel pecuniæ: tam enim Hebraice, quàm Græce pecunia, argentum appellatur.

Quicunque non fuerit de ſtirpe noſtra.

Poſt hæc uerba, interponitur aliquid in Hebraico, quod non eſt uerſum à Hieronymo,

המול

הִמּוֹל יִמּוֹל יְלִיד בֵּיתְךָ וּמִקְנַת כַּסְפֶּךָ, id eſt, Circuncidēdo circuncidet natiuus domus tuæ, uel puer domus tuæ,& poſſeſſio pecuniæ tuæ. Quæ quia ſupra dicta fuerant,fruſtra hic repete rentur.Is enim eſt mos linguæ Hebraicæ ut eadē frequenter in ea inculcentur ocioſe,ut eſt cap.5. Noë erat uir iuſtus,& Noë inuenit gratiā corā dn̄o.Et genuit Noë tres filios, quæ in pauciora uerba coarctaſſet & Græcus & Latinus ſermo: hæc ergo prudēter omittuntur à Hieronymo.

Filium cui benedicturus ſum.

Hæc benedictio nō refertur ad filiū,ſed ipſam Saram:ſic enim habet Hebraicum וּבֵרַכְתִּיהָ Et benedicam eam:licet idem peccarint & Septua-ginta, καὶ εὐλογήσω αὐτόν: Et benedicam eum. Videntur autem legiſſe ברכתיו addita uau li-tera:quod uehementer probabile eſt.

Duodecim duces generabit.

Neſcio quid in mentem uenerit ipſis Septua-ginta ut duces,ſic enim habet Hebraica ueritas, uerterint ἔθνη hoc eſt gētes:claritas enim Iſmaël in eo erat futura,ut reges aut duces procrearet, gentes autem nō ita:ideo peculiariter inter alia eius hominis inſignia,numeratur & illud.

Et Iſmaël filius eius.

Totum hoc omiſſum eſt à Septuaginta,quod

quamobrẽ acciderit, nulla coiectura aſſequi poſſumus, niſi deprauatis codicibus ſit aſcribendũ. Prætermiſſa eſt hæc tota periodos. וְיִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ בֶּן שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה בְּהִמֹּלוֹ אֵת בְּשַׂר עָרְלָתוֹ Et Iſmaël filius eius agebat tertium decimum annum, quando circuncíſus eſt ipſe, carnem præputij ſui.

CAPVT XVIII.

In ipſo feruore diei.

כְּחֹם הַיּוֹם In calore diei, quod recte ut arbitror interpretantur Septuaginta *ἐπὶ τῆς μεσημβρίας*. In meridie.

Prope eum.

עָלָיו Quod uerti etiã poteſt ſuper eum: ſicut & Septuaginta *τρεῖς ἄνδρες εἱστήκεισαν ἐπάνω αὐτοῦ*. Tres uiri ſteterãt ſupra ipſum, indicantq́ eos ex eminenti loco ſeſe oſtẽdiſſe: quanq́ Hebraica præpoſitio עַל ſignificet etiã ꝓpe, & aduerſum. Stat ergo & Hieronymi & Septuagĩta ſentẽtia.

Et adorauit eos.

Tres uidit, & unũ adorauit, nõ habetur in biblijs.

Hoc loco irridemur à quibuſdam Iudæorum, quòd hinc uelimus trinitatem elicere. Putant enim pleriq́ apud nos id in contextu bibliæ haberi, quod paſſim circũfertur, Tres uidit & unũ adorauit: cum tamen id in Hebræo nõ inueniatur

tur,neq; in noſtra etiã æditione:lege,ac perpende.Collecta tamen eſt ea ſentẽtia ex præſenti capite.Eſt aũt optimũ,neq; diſſimulãter præterire, ubi in diuinis literis de diuinitate patris ac filij ſpiritusq; ſancti aliquid reperitur:neq; rurſum extorquere,& quaſi per uim eas literas in noſtra placita trahere:utrũq; certe uituperatiõe dignũ. De trinitate autẽ libenter ſilet uetus teſtamẽtũ, ne Iudæi,alioqui in idololatriã propenſi,facilius hinc errandi occaſionem ſummerẽt:quod etiam Septuaginta in transferẽdo uehementer cauiſſe uidentur.Quæ igitur hic de tribus uiris narrantur,placet ut ipſe contextus docet,exponantur. Hi enim tres uiri,tres angeli fuerunt,quorũ duo poſtea Sodoma acceſſerunt, alter quidẽ ut eam urbem euerteret:alter ut tueretur Lot:de tertio nihil ſcribitur.Quidam Hebræi tradunt,primũ ipſum deũ Abrahæ per uiſionẽ apparuiſſe,dein Abraham leuaſſe oculos ſuos,tresq; angelos uidiſſe.Tres autẽ angelos apparuiſſe Abrahæ,teſtatur & Cyrillus ſic ſcribẽs ὁ ἀβραὰμ, τρεῖς ἀγγέλους εἶδεν, εἰς τύπον τῆς τριάδος, δύο ὁ λὼτ, εἰς τάξιν υἱοῦ τοῦ πνεύματος. Tres inqt angelos uidit Abraham in figuram trinitatis,duos autẽ Lot,ut oſtẽderetur ordo filij ad ſpiritũ ſanctum:quanquam Euſebius,uelit deum ſub trium uirorũ eorũ typo ſeſe oſtendiſſe cuius nõ male erit,citare ſententiã,ſic enim,inquit,ὁ ἀβραὰμ τὸν θεὸν ἐξενοδόχησεν, ἐν ἀγγέλων τάξει καὶ ἐν ἀνδρῶν ὄψει φανέντα. Abrahã deum

De trinitate ſilet uetus teſtamentum.

deum excepit hoſpitio ſub angelorum numero, & habitu uirorum:& paulo infra, οἱ τρεῖς ἄγγελοι, οἱ τῷ ἀβραὰμ λαλοῦντες, τὰς τρεῖς ὑποστάσεις σημαίνουσι τῆς θεότητος. Tres, inquit, angeli, qui cum Abraham loquerentur, tris deitatis perſonas ſignificant. Ex his ergo perſpicuum fit etiã Græcos cũ Latinis ſentire, in hac opinione, quòd trinitas Abrahæ ſe oſtenderit. Quapropter ſi tot optimi ac diuini uiri, hoc idem ſenſerunt, non'ne etiam æquũ erit, & nos ſentire cũ illis, & irridentes Iudæos nihili facere, præſertim ipſum Auen Eſdra, qui hoc loco nos ita calumniatur, תועי
רח אמרו כי השם שלשה אנשים הוא אחד
והוא שלשה ולא יתפרדו ושכחו ויבאו שני
המלכים סדומה hoc eſt, Qui erroneo ſpiritu ducuntur, dicunt deum eſſe tres uiros, ipſumq; eſſe unum & tres, & nõ ſeiungi abinuicem: uerum hi non aduerterunt, quod infra dicitur. Et uenerũt duo angeli Sodomam: hæc ille. At quid ad nos, quid iſta Belua loquatur? qui etiã ignorabat, qđ nos de trinitate ſentiamus? Quamobrem ſiquis accurate cõſiderare uoluerit, quæ in cõtextu habentur, & quæ ab autoribus tum Græcis tũ Latinis dicuntur, facile intelliget, non abſurde, nos ex hoc loco trinitatẽ colligere: malignos aũt ac deprauatiſſimos Iudæos non ſolũ hic, ſed alijs ꝙ plurimis in locis interpretationes abſurdiſſimas excogitaſſe, ut Chriſtianæ ueritati tenebras offũderẽt. Verũ hæc apud alios copioſius. Auguſtinus

nus & ipſe de ciuitate dei lib.12.cap.17.tres ange
los fuiſſe ſẽtit,quos hoſpitio ſuſcepiſſet Abrahã.

Adorauit.

Aduertendum eſt, non eſſe apud Hebræos illam differentiam,ut alia adorari dicãtur ſecundum latriam,alia ſecũdum hyperduliam:nam in ſacris literis adorare,quo uerbo utimur hic,non proprie cultum ſignificat,ſed reuerẽtiam illam, quam corpore exhibemus, cũ ſcilicet incuruamus nos,quod obſeruãtiæ genus ſolemus etiam hominibus exhibere,dicitur enim, השתחוה incuruor,aut inclinor.Nõ eſt ergo aliquid ſiniſtrũ de Abraham ſuſpicandum,quòd dicatur tres uiros adoraſſe;uertendum enim potius fuerat, incuruatus eſt coram eis,quomodocunq; id fecerit.Nam & Lot angelos adorauit,hoc eſt,incurauit ſe ante illos. *Adorare apud Hebr. quid.*

Requieſcite ſub arbore.

Melius fortaſſe ꝙ Septuaginta, qui uerbum Hebraicũ hoc eſt הִשָּׁעֲנוּ accũbite,uel corpus declinate,uerterunt καταψύξατε, id eſt,Refrigeremini:quanq; magis ſenſum ꝙ uerba ſequantũ.

Et confortetur cor ueſtrum.

Quod alio modo uertunt Septuaginta,& φάγεσθε comedite:ſed Hebraice eſt ut interpretatur Hieronymus.

Poſtea

Poſtea tranſibitis.

Hoc in Hebraico non habetur, ſed uidetur Hieronymus à Septuaginta accepiſſe, qui & ipſi καὶ μετὰ ταῦτα παρελεύσεσθε εἰς ὁδὸν ὑμῶν. Poſt hæc tranſibitis in uiam ueſtram, quæ ex alio loco, his interiecta ſunt.

Tria ſata.

סְאִים id eſt, Tres menſuras, licet incerta ſit magnitudo. Sic etiam Septuaginta, τρία μέτρα, tres menſuras. Habes ergo quid hoc loco tria ſata ſignificet. Hieronymus hanc menſuram, exiſtimat eſſe Amphoram.

Tria ſata.

Quem coxerat.

Explicatius forte, quã Septuaginta, qui Hebraica ut ſe habent, uertunt ὃ ἐποίησε. quem feceratːſic enim eſt & Hebraice. Neq; certe aliud erat, quàm quod uertit Hieronymus, licet per alia uerba, & per aliud loquendi genus.

Vita comite.

Hoc non modo Latine, ſed & Hebraice, & Græce uidetur obſcurũ. ſic enim habẽt Hebraica. שׁוֹב אֵלֶיךָ כָּעֵת חַיָּה id eſt, Reuertẽs reuertar ad te, iuxta tẽpus uitæ, uel uiuẽtis: qđ Auen Eſdra exponens ait בעת הזאת בשנה האחרת ושרה חיה Iuxta tempus hoc inquit, in anno altero, & Sara uiua erit, atq; incolumis. Quæ ſi uera eſt ſententia, nõ abeſt ab interpretatione Hieronymi,

licet

ſicet ea ſit obſcuriſſima.Quid enim eſt uita comite,num hoc ad ipſum qui loqueretur,an ipſam Saram refertur? quod certe non explicatur:q̃ꝗ & Hebraica non erant clara. Septuaginta more ſuo,nõ ſolũ nihil euidẽs attulerũt, uerum etiam maiores addiderunt tenebras, ἥξω πρός σε, κατὰ καιρὸν τοῦτον, εἰς ὥρας. Veniã ad te,in tempore iſto, in horas.Qui fieri poteſt,ut quod erat Hebraice כָּעֵת חַיָּה ſecundũ tẽpus uitæ,ipſi uerterũt,in horas? nã qd diuerſius? ꝙ ſi dixiſſet εἰς ὥραν ταύτην, ſublata fuiſſet oĩs ambiguitas.Hoc idẽ quarto Regũ inuenitur ſub eadẽ ſnĩa לַמּוֹעֵד הַזֶּה כָּעֵת חַיָּה In tempore hoc, ſecundum tempus uitæ. Quem locum eodẽ modo uertit Hieronymus.

Quo audito Sara.

Hæc non ſunt in contextu Hebraico hic,ſed paulo inferius:itaqꝫ poſt illa uerba, Et habebit filium Sara uxor tua:nõ ſequũtur hæc,quæ ponũtur hic à Hieronymo, ſed וְשָׂרָה שֹׁמַעַת פֶּתַח הָאֹהֶל וְהוּא אַחֲרָיו Et Sara audiuit ad hoſtium tabernaculi,& ipſe erat poſt eam. Eodem quoqꝫ modo habent & Græca, ſicut uertimus hic Hebraica σάῤῥα δ' ἤκουσε πρὸς τῇ θύρᾳ σκηνῆς. At Sara audiuit ad hoſtium tabernaculi.

Deſierant Saræ fieri muliebria.

חָדַל לִהְיוֹת לְשָׂרָה אֹרַח כַּנָּשִׁים Et Sare ceſſauerat eſſe decurſus ſecundũ mulieres. Qđ forte, etiã ad aliud,q̃ꝗ mẽſtrua poteſt ſpectare.Hieronymus

mus ſequit̃ Septuaginta, τὰ γυναικεῖα, muliebria.

Poſtquam conſenui.

Ita habent & Hebraica, uerũ quàm perperam uertitur is locus à Septuaginta, riſit in ſe Sara dicens, οὔπω μὲν μοι γέγονεν ἕως τοῦ νῦν. Nondum mihi fuit, uſq; nũc. In quibus intelligendis clarum eſt, opus eſſe Sibylla: patet autem quid uelit Hebraica ueritas: non erat ergo, cur eam inuoluerent Septuaginta.

Ac robuſtiſſimam.

Longe melius quàm Septuaginta, qui uertũt εἰς ἔθνος μέγα, καὶ πολύ. in gentem magnam, ac multam: nam uocabulum עָצוּם proprie fortem ac robuſtum ſignificat: alioqui non'ne idem eſt magnam ac multam, ibi?

Aggrauatum eſt.

כָּבְדָה Inualuit, accumulatum eſt. Septuaginta καὶ ἁμαρτίαι αὐτῶν μεγάλαι σφόδρα. Peccata eorum magna uehementer. Hebraicæ linguæ peculiare, grauitatem ad omnem exceſſum ac magnitudinem referre, ſicut paſſim reperies. Inde & gloriam appellant כָּבוֹד.

Non parces loco.

לֹא תִשָּׂא Non admittes, non tolles. Ideo clarius Hieronymus quàm Septuaginta, qui Hebraicum uerbum, non ſatis accõmodarunt Græco

eo ſermoni. οὐκ ἀνήσεις πάντα τόπον. Non dimittes omnem locum. At uerbum נָשָׂא quod inuenitur hic, tum leuare ſignificat, tum parcere, ſicut uertit Hieronymus. Eſſet certe ſacrarum literarum imperitis nõ facilis intellectu interpretatio Septuaginta.

Nequaquam facies iudicium hoc.

Quanquam leue admodũ ſit, tamen annotare placuit, ne uel minima prætermitteremus: ſiquidem Hebraice eſt, neq; ut uertit Hieronymus, neq; ut Septuaginta, ſed חָלִילָה לָּךְ הֲשֹׁפֵט כָּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט hoc eſt, Abſit à te, qui iudicas omnem terram, ut iudicium non facias, quod Septuaginta μηδαμῶς ὁ κρίνων πᾶσαν γῆν, οὐ ποιήσεις κρίσιν. Nequaquam qui iudicas omnem terram, nõ facies iudicium: quapropter accedunt magis ad ueritatem Hebraicam.

Quia ſemel cœpi.

Is quoq; locus ex his eſt, quos aliquãdo ſecus ſe habuiſſe arbitror, quòd facilis ſit lapſus, ab una in alteram dictionẽ. Ergo Hieronymus ac Septuaginta uidentur loco eius, quod nunc in textu Hebraico habetur החלתי id eſt, uolui, deſideraui, הוֹאַלְתִּי legiſſe, hoc quod ei ſimile eſt, hoc eſt cœpi: licet plurimũ in ipſa ſcriptiõe differãt, & uarius ſit canoniſmus. Dicẽdũ ergo, ſi Hebraica ut ſe habẽt legere uolumus, q ſemel optaui, aut uolui, concupiui, uel auſus ſum. Lxx. ſi-

cut & Hieronymus νῦν ἤρξάμην. nunc cœpi.

Cum ſim puluis & cinis.

Variãt Septuagĩta, puluerẽ uertẽtes γῆν, terrã, Hebraice uero eſt עָפָר puluis, ut alibi diximus.

Ne iraſcaris.

Hoc apud Septuaginta obſcurũ, & Hebraico minime cõſentaneum μή τι κύριε, ἐὰν λαλήσω. Ne quid domine, ſi locutus fuero: niſi audiendum ſit, iraſcaris, uel quid eiuſmodi.

Quia ſemel cœpi.

Hoc quoq; parum clare uerſum eſt à Septuaginta ἐπειδὴ ἔχω λαλῆσαι, poſtquam poſſum loqui: ſed Hebraica habẽt ut uertit Hieronymus.

CAPVT XIX.

Pueri ueſtri.

עַבְדְּכֶם Serui ueſtri: ne quid erroris afferret ambiguitas: quanquam etiam codẽ modo uerterint & Septuaginta, εἰς τὸν οἶκον τοῦ παιδὸς ὑμῶν. In domum pueri ueſtri: licet tam Græce quàm Hebraice puer ſeruum ſignificet, attamen uertendum hic fuerat, ut habent Hebraica.

Puer ſeruus.

Fecit conuiuium.

Neſcio quid in mẽtem uenerit Septuaginta, quòd conuiuiũ, locum uertant, καὶ ἐποίησεν αὐτοῖς τόπον. Et fecit eis locum: quid enim loco, cum conui

conuiuio? Hebraice מִשְׁתֶּה, hoc eſt, cõuiuium: duciturq́ à שָׁתָה bibit: quemadmodum apud Græcos ἀπὸ τῦ πίνειν, fit συμπόσιον. Quod tanq̃ patrocinium eſſe poſſet Græcis, ut ſe tuerentur, ab his qui melius Latinos conuiuium à conuiuẽdo, quàm à cõpotando ut Græci appellaſſe cõtẽderẽt: cũ illud ſit ueræ & omniũ linguarũ principi, etiam proprium. Verum hæc nihil ad nos. Conuiuium unde.

Priuſquam irent cubitum.

Hoc male à Septuaginta refertur ad ſuperius, uertentibus. καὶ ἔφαγον πρὸ τῦ κοιμηθῆναι. Et comederunt antequam irent accubitum: qua interpretatione quid abſurdius? licet fortaſſe librarijs id aſcribendum ſit, eſſet enim lapſus intolerabilis. Quis enim dixerit? aliquem comediſſe antequam iret cubitum, num poſt accubationem cœnare ſolent homines? quapropter referendũ eſt ad ea, quæ mox ſequuntur, legẽdumq́ ut habet Hieronymus, id eſt, noſtra æditio.

Vt cognoſcamus eos.

Honeſtiſſime ſacra ſcriptura loquit: propterea ut ait Rabi Moſe, lingua ſancta nuncupatur. Lingua ſancta.
Hanc honeſtatem detexerunt Septuaginta, καὶ συγγνώμεθα αὐτοῖς. Et coëamus cum illis.

Accludens hoſtium.

Sic habetur & Hebraice: at Septuaginta in cõtraria, προσέαξεν ὀπίσω αὐτῦ. Apperuit fores poſt

ſe,quo quid mendoſius? niſi error in codicibus ſit: uidentur & alibi exiſtimaſſe סגר uel סכר quod claudere ſignificat,ſignificare potius aperire:itaq; etiam eum locum male reddiderunt: poteſt tamen & locus à librarijs eſſe corruptus, ut pro ſigma ſit ξι, cum dicendum ſit προσέωσαν. à uerbo ὤθω,id eſt impello.

Ingreſſus es ut aduena.

הָאֶחָד בָּא לָגוּר Vnus uenit ad peregrinãdũ, & iudicabit.Septuaginta, ut Hieronymus. Variant aũt in alio εἰσῆλθες παροικεῖν,μὴ κρίνειν κρίσιν. Ingreſſus es,ut habitares,non ut iudicares.Varijs certe modis,eandem ſententiam exprimũt.

Vimq́; faciebant.

וַיִּפְצְרוּ Et coëgerunt: ſicut & Septuaginta παρεβιάζοντο.

Vt hoſtium inuenire non poſſent.

וַיִּלְאוּ לִמְצֹא הַפָּתַח Et defatigabantur ad inueniendum hoſtium: ſicut & Septuaginta, παρελύθησαν ζητοῦντες τὴν θύραν.Defeſſi ſunt quærentes ianuam.

Diſſimulante illo.

וַיִּתְמַהְמָהּ Et negligebat. At quàm deuiant Septuaginta, ἐταράχθησαν: Perturbati ſunt. Lapſus aũt ex eo accidit,quia,תמוה Pauorẽ ſignifi-
cat

cat, à quo duci putarunt præſens uerbum, quod certe non eſt: conſule omnes ſcripturas.

Suſcepi preces tuas.

נָשָׂאתִי פָנֶיךָ Suſcepi faciem tuam. Eſt locutio Hebraica, quã clare explicuit Hieronymus. Septuaginta adeo à ueritate receſſerunt, ut me ipſum pudeat ἐθαύμασά σου τὸ πρόσωπον. Miratus ſum faciem tuam. Vides quid inter utrunq; diſcrepet. Annotatur is locus etiam ab Hieronymo.

Facere quicquam.

לַעֲשׂוֹת דָּבָר Facere uerbum. Quod optime Hieronymus uertit in quicquam, ut ſæpius annotauimus: nam uerbum, rem quoque Hebræis ſignificat: ideo & Septuaginta οὐ γὰρ δυνήσομαι τοῦ ποιῆσαι πρᾶγμα: Non enim potero facere rem. Quapropter in libris Regum, non eſſet dicendum, ſicut ſcriptum eſt in libro uerborum dierum Regum Iſraël, ſed in libro rerum geſtarum. Et illud, Excepto ſermone Vriæ Ethæi, id eſt, excepto facinore: ſicut retrò diximus.

Verbum & ſermo pro re apud Hebr.

Dominus pluit à domiuo.

Hunc locum arbitratur Cyrillus eſſe ex his, ex quibus colligitur trinitas in ueteri teſtamento: quemadmodum & illud: Dixit dñs dño meo. &, Sedes tua deus in ſeculũ, propterea unxit te deus tuus: eſt enim ſermo de patre, ad filium.

CAPVT XX.

Omiſit ergo Abimelech

ADduntur hic pleraq; à Septuaginta, quæ in contextu Hebraico minime habentur, ſuntq; ex alio loco huc tranſpoſita: poſt itaq; ea, Soror mea eſt: Septuaginta inferunt, ἐφοβήθη γὰρ εἰπεῖν, γυνή μου ἐστιν, μή ποτε κτενοῦσι αὐτὸν οἱ ἄνδρες τῆς πόλεως, διὰ αὐτήν. id eſt, Timuit enim dicere, uxor mea eſt, ne interficerent eum ciues eius urbis propter ipſam. Sũt autem ſumpta ex cap. 12. quanquam neque eodem ordine ibi ſe habeant: conſultis autem uetuſtioribus codicibus, inuenimus eam periodon nõ haberi, quapropter delenda eſt in codicibus impreſſis.

Abimelec non tetigerat eam.

לֹא קָרַב אֵלֶיהָ Non cohæſerat ei. Atq; ita uidemus hoc ab illo, aliquid differre: quod in cauſa fuit, ut Origenes id uerbum arripuerit, & annotarit: nam & Septuaginta eodem modo uertẽrũt οὐχ ἥψατο αὐτήν. Itaq; ait Origenes, ἔμφασιν ἔχει τὸ, οὐχ ἥψατο αὐτῆς, ὡς τὸ καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι. ὅπερ ἐστὶ, καὶ χωρὶς μίξεως. Euidentiam, inquit, habet, id quod dicitur non tetigerat eam, quaſi decorum homini ſit, etiam mulierem non tangere, quod ſine cõcubitu, fieri etiam poteſt

poteſt. Veruntamen, ut hæc optima ſunt, quæ dicit, ita nullum haberent locum, ſi Hebraica uti habent, legerentur: nam de tactu, nulla hic mentio fit.

Gentem ignorantem.

Ignorantem redundat. Mirorq́ cur Hieronymus à Septuaginta non diſcrepet, quod alijs in locis, ne pili quidem facit: nam & illi ἔθνος ἀγνοοῦν. gentem ignaram: Hebraica ſic habent הֲגוֹי גַּם צַדִּיק תַּהֲרֹג Num gentem etiam iuſtam interficies? Nō propterea tamen diffiteor, nō optime utrunq́ uertiſſe, eo ꝙ nil aliud innuat is locus.

Et mundicia manuum mearum.

בְּנִקְיוֹן In innocentia, mūdicia: quod Septuaginta non ita proprie ἐν δικαιοσύνῃ χειρῶν μου. id eſt, in iuſticia manuum mearum.

Cuſtodiui te.

וָאֶחְשֹׂךְ Et prohibui te. Paulo diuerſius Septuaginta ἐφεισάμην ἐγώ σου: Ego peperci tibi. Clarumq́ eſt eam nō eſſe ſentētiam: niſi peperci uſi ſint uice eius quod eſt, retinui, repreſſi. Nam & id uerbum Gręcum ſignificat. Sic & πένης, ab Ariſtophane φειδόμενος uocatur, hoc eſt parcus.

De nocte conſurgens.

וַיַּשְׁכֵּם Et manicauit, ſi eo uerbo uelimus uti,

aut mane ſurrexit. Ideoq́ & Septuaginta καὶ ὤρθρισεν ἀβιμελὲχ, Diluculo ſurrexit Abimelec.

Quæ non debuiſti facere, feciſti.

מַעֲשִׂים אֲשֶׁר לֹא־יֵעָשׂוּ עָשִׂיתָ Opera quæ nõ ſolent fieri, operatus es. Propterea & Septuaginta ἔργον ὃ οὐδεὶς ποιήσει πεποίηκας: Opus quod nemo faciet, feciſti. Eſt idem, quod & Hieronymus uertit.

Forſitan non eſt timor dei.

Timere deũ, idem quod uenerari. Hic ego non poſſum non mirifice commendare Septuaginta, qui timorem dei, uerterunt θεοσέβειαν pietatem, deiq́ uenerationem: declarãtes nihil eſſe aliud, deũ in ſacris literis timere, quàm apud gẽtes eum uenerari, pieq́ colere: ut eorum occurrerent calumnijs, qui Hebræos putarent δεισιδαίμονας, id eſt, ſuperſtitioſos. quòd hi timere deum dicantur: eo quòd ſuperſtitio, ſit uanus deorum metus, eumq́ reformidare qui minime ſit noxius, Itaq́ φοβεῖσθαι θεὸν, nihil eſt aliud, quàm θεοσεβεῖν. Eſt autem memoria dignũ, quid de hac pietate ſcribat Hierocles Pythagoreus. πασῶν ἀρετῶν ἡγεμὼν ἡ εὐσέβεια, πρὸς τὴν θείαν αἰτίαν, τὴν ἀναφορὰν ἔχουσα. hoc eſt, Omniũ uirtutũ princeps eſt pietas, quę in diuinã cauſam reſpicit ſemper.

Poſtquam deduxit me deus.

הִתְעוּ אֹתִי אֱלֹהִים Declinare fecerũt me dij. Is locus

locus,ex his eſt,ex quibus poſſit intelligi nomine Elohim trinitatem ſignificari. Nam cum plurale ſit,etiam ei numerus uerbi plurium adiungitur, ſi enim unus ſignificatur, cur ab utraque parte plures demonſtrãtur? nullaq́ ratio occurrit probabilior,ac melior quàm Chriſtianorum, dicant quicquid uelint praui Hebræi. Septuaginta & Hieronymus,per ſingulare loquuntur, certe aliquid ueriti.

Hanc miſericordiam facies.

Retro Septuaginta,mũdiciam ac puritatem, nomine iuſtitiæ nuncupabant,hic autem miſericordiam iuſtitiam uocant,quod ad ueritatẽ percipiendam, neſcio an admodum idoneum ſit: uertunt itaque, ταύτην τὴν δικαιοσύνην ποιήσεις ἐπ᾽ ἐμέ. Hanc iuſtitiam facies in me. Niſi forte, eo pacto defendi poſſint,quòd iuſtitiæ duæ partes ſint,quarum una continet,ne noceamus:altera ut benefici,liberalesq́ ſimus : tamq́ iniuſtus eſt qui nulli unquam profuit,quàm qui læſit.

Iuſtitiæ duæ partes.

In uelamem oculorum.

Sic & Hebraica ueritas כְּסוּת עֵינַיִם. At cur tam diſſimiliter uerterunt Septuaginta? εἰς τὴν τιμὴν προσώπου. In honorem faciei:nomen profecto Hebraicum,non aliud quàm uelamen ſonat,quod ſi neſciri cognoſcerem,teſtimonia proferrem.

Ad omnes qui tecum.

Hoc Septuaginta ad fœminas tantũ referunt

καὶ πάσαις ταῖς μετὰ σοῦ. Et cunctas quæ tecum. Hebraicum indifferens eſt, ſcilicet כֹּל, quod omnium generum & numerorum eſt.

Et quocunq; perrexeris memento te deprenſam.

Tota hęc periodos addita ab Hieronymo eſt, explicandæ rei gratia, uno ſiquidem uerbo totũ hoc exprimitur Hebraice נֹכָחַת. Et admoneberis, & caſtigaberis, & documento tibi erit. Id enĩ indicabat ſignum ad omnes: atq; ita non malum eſt aliquid addere, ut res fiat apertior. At Septuaginta hoc loco tolerari non poſſunt, qui tranſtulerunt, καὶ πάντα ἀλήθευσον, Et in cunctis eſto ueridica. Ego certe nõ poſſum aſſequi, unde ita interpretati ſint. Si enim Hebraica ita habent, ut uertimus, ſi uelamen ab Abimelec Saræ impoſitum, erat ei documento futurũ, ut de cætero meminiſſet, quid ei accidiſſet: cur obſecro iſtuc ad ueritatem illi retulerunt, cum in mendacio non fuerit deprenſa Sara, ſed potius Abraham? uerum hæc non ita fortaſſe magni refert, quo modo ſeſe habeant.

CAPVT XXI.

Concepit & peperit filium in ſenectute ſua.

בֵּן לִזְקֻנָיו. Filiũ ſenectutis eius, ſcilicet Abrahæ: ut ſenectus nõ ad Saram, ſed Abraham referatur

ratur, ut patet ex pronomine Hebraico, & ipſa uocis cadentia, quæ maſculina eſt. Septuaginta ambiguum eſt, ad quem, ſenectutem iſtã referãt, ἔτεκε Σάῤῥα τῷ Ἀβραὰμ, ὑὸν εἰς τὸ γῆρας. Peperit Sara Abrahæ filium in ſenectute. Veritas autẽ eſt ut nos uertimus: nam uiris ſuis dicũtur in his literis mulieres filios parere, eorumq́ʒ ſenectę, aut iuuentæ, ſicut & paulo infra clarius patet.

Riſum fecit mihi dominus.

צְחֹק עָשָׂה לִי אֱלֹהִים. Ridere fecit me dominus, eſt enim infinitiuum: ueruntamen etiã Septuaginta eodem modo reddiderũt, γέλωτά μοι ἐποίησε κύριος. Sed hæc exigua ſunt, nec uariant quicquam ipſam ſententiam.

Quis auditurus crederet.

מִי מִלֵּל לְאַבְרָהָם. Quis locutus fuiſſet Abrahæ, aut quis dixiſſet Abrahæ. Septuaginta per futurum τίς ἀγγελεῖ, quis nunciabit. Videtur ergo in alium ſenſum accipiendum, quàm uertit Hieronymus: de eo enim intelligit Sara, qui nũcium Abrahæ allaturus eſſet: nimirum de re prodigioſa, & παράδοξον.

Peperit ei iam ſeni.

Hic quoq́ʒ labuntur Septuaginta, ſenium nõ ad Abraham, ſicut ueritas habet Hebraica, ſed ipſam

ipſam Saram referentes: at Hebraice eſt יָלַדְתִּי בֵן לִזְקֻנָיו. Peperi filium ſenectuti illius, uerum ipſi ὅτι ἔτεκον υἱὸν ἐν τῷ γήρᾳ μου, quia peperi filium in ſenectute mea.

Ludentem cum Iſaac.

Iſaac additum eſt à Septuaginta & Hieronymo, ex opinione: eſt enim uериſimile eũ cũ Iſaac luſiſſe. Tacetur ergo Iſaac in Hebraico, ac tantũ eſt מְצַחֵק ludentem uel ridẽtem. Septuaginta, ſicut & Hieronymus παίζοντα μετὰ τοῦ ἰσαάκ. Mittimus ridicula quædam, quæ ſuper hoc uerbo diſſerit Nicolaus, ut moris eius eſt, amplecti ſcilicet ſemper quæ ſint peiora. Neq; enim omnia quæ dicunt Hebræi ſunt admittenda: & iuſte quidem & recte caſtigatur à Burgenſe, inuito etiam neſcio quo alio.

In ſolitudine Berſabee.

Septuaginta Etymologiam uertũt, nõ ipſum nomen, ſcilicet τὸ φρέαρ τοῦ ὅρκου. Puteus iuramẽti, ſic enim interpretatur Berſabee, nam שָׁבַע iuramentum: at בְּאֵר puteus.

Subter unam arborem.

Genus Hebraice ponitur ſcilicet תַּחַת אַחַד הַשִּׂחִים, hoc eſt, ſub unam arborem uel uirgultum: at Septuaginta ponunt ſpeciem, ὑποκάτω μιᾶς ἐλάτης, ſub unam abietem, quod mihi ſuſpectum eſt. Nam שיח quo nomine utitur hic autor, nõ ſignificare abietem, ipſi quoq; teſtes eſſe poſſunt

poſſunt, qui hanc eandem uocem, cap.3. Gene. non eodem modo uerterunt, ſed χλοερὸν ἀγροῦ, id eſt, Agri uiriditatem: aut χόρτον, id eſt fœnum, & Hieronymus ibidem uertit uirgultum.

Quantum poteſt arcus iacere.

Comparationem dimittunt Septuaginta: ſed tantũ uertunt μακρόθεν, à longe ſcilicet ſedit.

Principis exercitus.

Sic & Hebraice שַׂר צְבָאוֹ, princeps exercitus. At quàm deprauate faciunt hunc Septuaginta νυμφάγωνον, id eſt pronubũ: quid enim exercitui cum nuptijs? Vocem autem Hebraicã ſcilicet שַׂר ſignificare principem, adeo eſt clarum, ut pudeat citare teſtimonia: ueruntamen deprauatum eſſe codicem arbitror, propterea ꝙ mox additur, καὶ Φιλὸχ ἀρχιστρατηγός. Et Philoc princeps militię eius: quapropter fruſtra hoc loco ponitur νυμφαγωγός, ſumptum eſt enim ex cap. 26. Quem locum an recte etiã reddiderint Septuaginta, ibi explicabitur. Solet autem frequentiſſime ea eſſe corruptela in codicibus Græcis, ut ex uno loco in alterum ſimilem multa trãſponantur: quod ſemper, ubi opus fuerit, admonituri ſumus.

Ne noceas mihi.

אִם תִּשְׁקֹר לִי, Non mentieris mihi, aut doloſus eris in me. Hieronymus cũ Septuaginta ſentit

tit,qui & ipſi μὴ ἀδικήσειν με,non offenſurũ me: quod uehementer ipſe approbo.

Stirpiq́ꝫ meæ.

וּלְנֶכְדִּי.Et nepotibus meis.At cur tã deuiãt Septuaginta, μηδὲ τὸ ὄνομα μοῦ. Neque nomen meum. Videmus quàm nõ modo ueritatem Hebraicam ſyncere non reddiderint, ſed ne ipſam quidem rerum ſeriem ſeruent: & certe tolerari non poteſt,ut nomen uerterint, quod erat uertendum nepotes.

Plantauit nemus.

Aliquanto ſecus Septuaginta, ἐφύτευσεν ἀβραὰμ ἄρουραν.Plantauit Abraham agrũ.Hebraice eſt, אֵשֶׁל, id eſt arborem: & forte melius Septuaginta,quàm Hieronymus, ne uideatur Abraham more gentilium,nemus plantaſſe, ibiq́ꝫ deum adoraſſe.

CAPVT XXII.

In terram uiſionis.

אֶרֶץ הַמֹּרִיָּה.Terrã uiſionis, quod neſcio an recte uerterint Septuaginta γῆν ὑψηλὴν,terram excelſam.Nam terra uiſionis dicta, quòd ibi ſe Abrahæ oſtenderit deus, non quòd perſpicua atque eminens foret.

Deus prouidebit.

Forte melius ꝙ Lxx.ὄψεται ἑαυτῷ πρόβατον.Videbit ſibi pecudem,licet eodẽ modo ſit etiã Hebraice אֱלֹהִים יִרְאֶה לּוֹ.Deus uidebit ſibi.Attamen

mē̃n nõ eodẽ modo ſignificaret Græce, ideo uertendum fuerat, ut fecit Hieronymus. Variat q in eo aliquid Hierony. uictimã in genere uertit id qđ erat Hebraice ſpecies הַשֶּׂה, id eſt, pecus.

Inter uepres.

בַּסְּבַךְ. In perplexu, implicatione: id ſcilicet quod uertit Hierony. At ꝙ hallucinantur hoc loco Lxx. qui nomẽ Sabech, quod perplexionẽ ſignificat, tanꝗ loci alicuius, uel plantæ propriũ nomen eſſet, ita id reliquerũt in æditione: κριὸς εἷς κατεχόμενος ἐν φυτῷ σαβὲκ. Aries unus, interceptus ad arborẽ Sabec. Neq; latuit is error ſapientiſſimos patres, & in diuinis literis exercitatiſſimos. Itaq; Theodoritus, τὸ ἐν φυτῷ οὐκ ἔχει ὁ σύρος, μόνον δὲ τῷ σαβὲκ, τοῦτο δὲ ὄνομα τοῦ φυτοῦ εἶναι νομίζω. τοῖς δὲ ἑβραίοις δοκεῖ τὸ σαβὲκ ἄφεσιν σημαίνειν. In arbore, inquit, interceptus nõ habet Syra æditio, ſed ſolum Sabec. Id aũt, nomen arboris alicuius eſſe arbitror. At Hebræis uidetur Sabec dimiſſionẽ ſignificare. Gennadius quoq; eadẽ ferè, τὸ σαβὲκ, τινὲς ἄφεσιν ἐκδεδώκασιν, οἱ δὲ ὄρθιος, δύναται δὲ καὶ τὸ φυτὸν οὕτω προσηγορεῦσθαι. Sabec, inquit, quidam dimiſſionem interpretati ſunt. Alij erectus. Poteſt autem & arboris eſſe nomen: hæc ille. Sed Hebraice, denſitatem perplexionemq; arbuſtorum ſignificat, ut diximus. Mirumq; eſt cur Septuaginta nõ idem nomen hoc loco interpretati ſint, cum ueram eius interpretationem

attu

attulerint pſalmo 73. ubi eſt בִּסְבַךְ עֵץ. Quem locum Septuaginta interpretati ſunt, In ſylua lignorum, & recte. Aquila quoque uertit ueprem uel ſpinetum. Symmachus rete. Theodotion ipſum nomen ſicut & Lxx. reliquit: quos cum approbaſſet quondam Hierony. reuocauit ſentētiam, Symmachumque & Aquilam ſecutus eſt. Nã & ipſi Septuaginta uidentur in pſalmis reſipuiſſe, ut ex paulo ante citato loco apparet.

Vnigenito.

אֶת יְחִידְךָ. Septuaginta ἀγαπητὸν dilectum. Optime certe, & Græco ſermoni conſentanee, ἀγαπητός. in quo ἀγαπητὸς filius, unigenitum ſignat, ſicut prodit & Philotheus contra Nicephoram, qui ait: τὸ ἀγαπητὸς ἴσον τῷ ὁμογενής, id eſt, Dilectus idem eſt, quod unigenitus: citatque Homeri teſtimonium, qui in Odyſſea, de Telemacho unico Vlyſſis filio, ſic inquit, μοῦνος ἐὼν ἀγαπητὸς, dilectus, atque unicus illi.

In monte dominus uidebit.

בְּהַר יְהוָֹה יֵרָאֶה. In monte dominus uidebit. Quare apud nos locus corruptus eſt. At Septuaginta aliquanto ſecus, ἵνα εἴπω σι σήμερον, ἐν τῷ ὄρει κύριος ὤφθη, ut dicant hodie, in mõte dominus uiſus eſt: per paſſiuum non actiuum, etiã ipſi protulerunt, licet quod erat futurum, præteritũ fecerint, quod neque male: nam futurum pro præterito, eo loco eſt, ut moris Hebræis eſt.

Patrẽ

Patrem Syrorum.

Non expreſſe ponuntur Syri. ſed אֲבִי אֲרָם, Patrẽ Aram. licet Hebręis non aliud ſonet Arã, quàm Syriam, quæ eſt prope Iudæam, cuius metropolis Damaſcus: quæ cũ Aſſyria nõ eadẽ eſt. Nam Aſſyria Hebraice appellat̃ אַשּׁוּר Aſſur, à primo incola: Syria uero Arã, licet apud Græcos ac Latinos, Syria interdum pro Aſſyria ſumat̃: ut apud Tulliũ, ut mittã alios, q Sardanapalum Syriæ regẽ ducit fuiſſe, cũ certe Aſſyriæ fuerit. Sequit̃ quoq; hoc loco Hieronymus Septuaginta, q & ipſi ἔτεκεν καὶ τὸν καμουὴλ πατέρα σύρων. Peperit & Camuel patrem Syrorum. Aſſur. Aram.

Nomine Roma.

Nequid ſuperſtitioſe comminiſceremur, non Roma legitur, ſed רְאוּמָה, Reuma: quæ uox, nõ eſt corrupta apud Septuaginta ῥεῦμα.

CAPVT XXIII.

Quæ eſt Hebron.

ADditur hoc loco aliquid à Septuaginta, quod in Hebraicis codicibus nõ inuenit̃, nã poſt illud, in ciuitate Arbee inſerũt, ἐν κοιλώματι. In ciuitate, aut ualle: quæ neſcio unde huc irrepſerint: ſcriptura habet ut uertit Hieron.

Princeps dei.

Paulo diuerſius Septuaginta βασιλεὺς παρὰ

θεοῦ συ. Rex à deo es tu. Hebraice נְשִׂיא אֱלֹהִים Princeps dei.

Pecunia digna.

בֶּסֶף מָלֵא, Pecunia plena, ſatisfaciente, ſufficiente. Hieronymus à Septuaginta non diſſentit, ἀργυρίου ἀξίου. Pecunia digna.

Quæſo ut audias me.

Longe ſecus Septuaginta ἐπειδὴ πρὸς ἐμοῦ εἶ. Poſtquàm pro me es, uel ex affinitate mea es. Quare propius ad Hebraicam ueritatem acceſſit Hieronymus, quæ in hunc modum habet, אַךְ אִם אַתָּה שְׁמָעֵנִי Hoc eſt. Verum quæſo, uel utinam ipſe audias me: aut in modũ quo uerſum eſt Hieronymo.

Audi domine.

Vt autẽ intelligatur quàm corruptus ſit is locus apud Septuaginta, totã periodum Hebraicã & Græcam apponemus וַיַּעַן עֶפְרוֹן אֶת אַבְרָהָם לֵאמֹר לוֹ: אֲדֹנִי שְׁמָעֵנִי אֶרֶץ אַרְבַּע מֵאֹת שֶׁקֶל כֶּסֶף. Hoc eſt, Et reſpondit Hephron Abrahæ dicens ei, Domine mi audi me, Terra quadringentorũ ſiclorum eſt. At Septuaginta, ἀπεκρίθη δὲ ἐφρὼν τῷ ἀβραὰμ λέγων, οὐχί κύριε, ἀκήκοα γὰρ ὅτι τετρακοσίων διδράχμων ἀργυρίου ἀνὰ μέσον μοῦ καὶ σοῦ, id eſt, Reſpõdit autẽ Hephron Abrahæ, dicẽs: minime domine, audiui enim quòd quadringentarum didrachmarum argenti, inter me & te. Cauſa uero tantæ diſcrepantiæ fuit, quia alios

alios habebant codices. Vbi igitur nunc in Hebraicis codicibus legitur לוֹ, hoc eſt, ei, Ea tempeſtate uidetur legi ſolitum לֹא, hoc eſt, non: quæ duæ uoces, in ſono quidem nihil diſcrepant, in ſcriptura non mediocriter. Quis ergo crederet tantos uiros adeo hallucinatos eſſe, ut alterum pro altero redderent? niſi in codicibus uarietas ſit? Secundo quoque loco ubi diſſentiunt, ſcilicet audi me, quod ipſi, ἀκήκοα γάρ, audiui enim, ex eo accidit, quia legiſſe uidentur pro eo quod eſt, שְׁמָעֵנִי id eſt, audi me: hoc, quod ei ſimile eſt שָׁמַעְתִּי כִּי, audiui quòd. Eſt enim in hiſce uocibus mira affinitas. Quare hæc una cauſa eſt, quæ tantam uarietatem in codicibus Septuaginta peperit, ut ſæpius nobis dictum eſt. Quod ſi eodem modo habebant codices, ut nunc habent: & id quod erat לֹא, id eſt non, putarũt eſſe לוֹ, hoc eſt, illi: dicerem eos imperitiores fuiſſe, quàm ſint hodie pueri apud Hebræos, qui minime in ea re cæcutirent, quod nequaquàm putandum eſt.

Probatæ monetæ publicæ.

בֶּכֶף עֹבֵר לַסֹּחֵר. Pecuniæ tranſeuntis mercatori: ſicut & Septuaginta. ἀργυρίου δοκίμου ἐμπόροις, pecuniæ probatæ mercatoribus. Eadem tamen omnes ſentiunt.

Confirmatus eſt.

וַיָּקָם. Et ſurrexit, & ſtetit. Error non Septua-

ginta opinor,ſed librarij,qui codice Græco im-
preſſo, pro eo quòd dicendum fuerat ἔστη, ſtetit,
poſuit ἐστὶ, eſt.

CAPVT XXIIII.

Pone manum tuam ſuper fœmur.

NOn alienum eſt,in mediũ afferre quid hoc loco ſcribat Diodorus,ait enim τινὲς φασὶν τὸν σύρον καὶ τὸν ἑβραῖον. μὴ οὕτως ἔχειν, θὲς τὴν χεῖρά σου ὑπὸ τὸν μηρόν μου, ἀλλ' εἰς αὐτὸ τὸ παιδαγόνον ὄργανον, ὅτι διὰ τούτου τὸ γίνεσθαι. Quidam inquit,tradunt non habere Syram & Hebraicam ſcripturam,pone manum tuam ſuper fœmur meum,ſed ſup ipſum genitale membrũ,eo quod per ipſum fiat procreatio.Hæc quidem ab eo dicũtur, perinde ac ab alijs relata,& non ab eo ipſo probata. quapropter non mirum eſt,ſi uera nõ ſint,quod ad Hebraicũ attinet.eſt enim hoc loco יֶרֶךְ.quod non ſonat aliud,quàm quod uerterunt Septuaginta μηρὸν, id eſt, fœmur, ſiue coxam, ut uertit Hieronymus:genitale membrũ,nunquàm. Syra uero æditio,ſi quidẽ alia ſit,quàm hæc quã Thargum hodie Hebræi appellant,nulla mihi cũ ipſo controuerſia eſt,at ſi hæc ipſa eſt,fatendũ eſt eam quoq; ab Hebraica ueritate non diſſentire. Et certè non eſt ſatis tutum,aliorum ſe fidei cõmittere,q̄n adeũdæ ſunt ipſæ res,& introſpiciendæ.

Iurabāt igitur ſub fœmur manu poſita, uel pro- pter rationem quā ipſe attulit Diodorus, quòd fœmur totam genitalem partē amplectatur, atq; ideo ꝑ ipſum iurabant, quod inde poſteritas eſſet futura, coq; ueluti res ſacra haberetur. Aut ſi per fœmur, coxā intelligimus, mos eius erat tempe- ſtatis, ut aliquot Hebræis quoq; placet, præſer- tim Auen Eſdræ, q ita de hac re ſcribit והקרוב אלי שהית משפט בימים ההם לשום אדם ידו תחת ירך מי שהוא ברשותו והטעם אם אתה ברשותי שים נא ידך תחת ירכי והאדון יושב וירכו על היד וטעם הנה ידי תחת רשותך לעשות רצונך וזה המשפט עודנו היום בארץ הודו. Hoc eſt: Dimiſſis inquit aliorū ſententijs, arbitror ipſe eius tēporis morē fuiſſe, ut eo pacto iurarent, poſita uidelicet manu ſub fœmur eius, qui dominus ac ſuperior eſſet, perinde ac diceret dominus: ſi tu ſub poteſtate mea es, pone manū tuam ſub fœmur, aut ſub coxam meam. ac domi- nus ipſe ſedere ſolebat, poſita coxa, ſuper manū iurantis, qui quaſi diceret: ecce manus mea ſub coxa tua, fateor me tibi debere, & ꝓmptus ſum, ut tuis obſequar mādatis: coq; more hodie quoq; quædā regiones utuntur, ſcilicet India, hæc ille. Hæc autē annotare uoluimus propter ſacrū ſcri- ptorem Diodorum. Qui autem ad Chriſtum ex Abraham oriturum referunt, poteſt & eorū pro- bari ſententia, nam & nonnulli Hebræi per cir- cunciſionem eum iuraſſe aſſerunt.

Cur olim iu- raturi manū ſub fœmur ponerent.

Vt adiurem te.

וְאַשְׁבִּיעֲךָ.Et adiurabo te,uel iurare te faciã: quod multo diuerſius Septuaginta, καὶ ἐξόρκισον κύριον.Et adiura deum.Mutarũt ſcilicet & ſignificationem & perſonas.

Intra ſe.

Hoc quanquã in Hebraico non habeatur,additum eſt tamen à Septuaginta & Hieronymo explicandæ rei gratia,ſiquidem & Septuaginta λαλοῦντα ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ.loquentẽ in mẽte ſua.

Siclos duos.

בֶּקַע מִשְׁקָלוֹ. Semiſſis, uel dimidium ſicli, pondus eius.Non ergo duos ſiclos,ſed dimidiũ unius;ſicuti & alio loco uidebimus . Septuaginta quoq; diuerſius, ἀνὰ δραχμὴν ὁλκῆς . Pondere unius drachmæ. Eſtq; & id mirum, quòd ſiclum uerterint drachmam,cum ingens ſit inter utrũq;
Siclus. diſcrimen . Siclus enim teſte ipſa ſacra ſcriptura cõficit̃ è uiginti obolis.ſic enim Exodi Cap.30. ſcribitur:Siclus inquit,uiginti obolos habet.Et ſuper Ezechielem,Cap.4.Hieronymus, Siclus, inquit, ſtater eſt, hoc eſt drachmæ quatuor. Et idem ſuper Geneſim. Siclus inquit unciæ pondus habet, exiſtimatq; ſiclum eſſe unciam. Ioſephus quoq; antiquitatis Iudaicæ tertio,Siclus inquit,Hebræorũ numiſma, quatuor drachmas Atticas ualet. Quare Septuaginta hoc quoq;

lòco neſcio an lapſi ſint. Alio autem errore deceptus eſt Eupolemus ſcriptor, qui de Iudæis ſcribens, hoc modo inquit, Talentum dico, quem illi ſiclum appellant. Quantum enim diſtet talentum à ſiclo, neminē latere puto, diciq́ꝫ poteſt ea diſtare ἐκ τῆς διαμέτρου. quod quia nō muneris eſt noſtri latius explicare, mittimus alia ſuper ea re loqui. Cum itaq́ꝫ ſiclus teſte Hieronymo, & Ioſepho efficiat quatuor drachmas, patet erraſſe Septuaginta, qui uolūt ſiclum eſſe drachmam.

Et armillas totidem.

וּשְׁנֵי צְמִידִים. Et duæ armillæ. Neq́ꝫ eſt decem ſiclorū pondere, ſed עֲשָׂרָה זָהָב מִשְׁקָלָם Hoc eſt, Decem aureorum, pondus uel precium eorum. Patet autem quantum interſit inter ſiclum & aureum: ſiquidem plures ſicli, aureum conficiunt. Septuaginta quoq́ꝫ cum Hebraica ueritate ſentiunt δέκα χρυσῶν ὁλκὴ αὐτῶν, decem aureorum pondus earum. Mirumq́ꝫ cur hoc loco ab Hebraico & Septuaginta diſſentiat Hieronymus.

Iuxta camelos.

עַל הַגְּמַלִּים. Vbi prępoſitio eſt, quæ modo, ſupra, modo propè, ſignificat, eratq́ꝫ is locus uertēdus ut uertit Hieronymus: ideo Septuaginta non recte, ἑστηκότος αὐτοῦ τῶν καμήλων. Stante

illo ſuper camelos: eſtq́; ortus error ex præpoſi-
tione עַל quæ nõ ſuper, ſed iuxta, hoc loco ſigni-
ficat, ut ipſa indicat ſententia.

Pedes Camelorum.

רַגְלָיו. Pedes eius, ſcilicet ſerui Abraham, nõ camelorum. Septuaginta quoq; non de pedibus camelorũ loquuntur, ſed eius uiri ἐπὶ ὕδωρ τοῖς πόσι αὐτοῦ. Et aquã pedibus eius. quare enim in hoſpitio camelorum pedes lauentur, non uideo.

Ad ornandam faciem eius.

Hoc neſcio cur tranſtulerint Septuaginta περιέθηκα αὐτῇ τὰ ἐνώτια ἐπὶ τοὺς βραχίονας, id eſt, Et applicui ei inaures ſuper brachiũ. Nam ſi erant inaures qua ratione brachio eas appendit? Hebraica habent ut uertit Hieronymus.

Deambulabat per uiam.

Quid obſecro uolunt ſibi Septuaginta, quòd uertunt ἰσαὰκ δὲ ἐπορεύετο διὰ τῆς ἐρήμου, id eſt, Iſaac ambulabat per ſolitudinẽ: cũ ſolitudo hoc loco nuſquàm ſit.

Ad meditandum.

לָשׂוּחַ. Quod uerbum, aliquando ſermocinari aliquando meditari ſignificat: ideo eſt factum, ut ſecundum primum ſignificatum uerterint Septuaginta: Hieronymus autem ſecundũ ſit amplexatus. nam illi ἐξῆλθεν ἰσαὰκ ἀδολεσχῆσαι, id eſt, Egreſſus eſt Iſaac, ut diſſereret aut confabularet.

Sed

Sed uide quàm ſe euertant Septuaginta: Scribũt Iſaac per ſolitudinem ambulaſſe, ut diſſereret ac nugaretur, ac niſi cum arboribus, cum alijs certe non poſſumus intelligere. Hebræi autem in exponenda hac uoce longe ab Hieronymo, ac Septuaginta diſcrepant. Eſt enim præſens uerbum deductum à שיח id eſt, uirgulto, ut uelle uidetur Auen Eſdra. itaq; exponit ipſum hoc modo לשוח ללכת בין השיחים. Egreſſus eſt inquit, Iſaac ut iret inter arbuſta, inter arbores. Quare cum ambigua uox ſit, arbitror ei omnia ea ſignificata accõmodari poſſe. Chaldaica æditio ונפק יצחק לצלאה. Egreſſus eſt Iſaac ad orandum.

CAPVT XXV.

Deficiensq; mortuus eſt.

NOn poſſumus hoc loco non reprendere Nicolaum, qui dicit in Hebraico non haberi mortuus eſt, ſed tranſijt: atq; inde elicit neſcio quæ, Hoc enim falſum eſſe ipſa ueritas comprobat. ויגוע וימת. id eſt, & defecit, & mortuus eſt. Verbũ autẽ tranſeundi hic nuſquàm eſt. Pręterea גוע interitum, & defectum & abolitionem ſignificare, nõ tranſitũ, ex eo loco maxime manifeſtũ Geneſis capite ſeptimo, Conſumptaq; eſt omnis caro. ubi Hebraice legitur ויגוע כל בשר ubi eſt pręſens uerbũ, qđ Nicolaus dicit ſignifi-

care tranſitum,& de iuſtis tantummodo dici:uidemus enim hoc Geneſis loco,de omnibus ſceleratiſſimis hominibus eſſe dictũ.Quare ſine iudicio ſequitur Hebræos plerũq;,maximeq́; rabbi Salomonem,qui huius cõmenti primus fuit autor,licet id,reſpectu aliorum,ſit leuiſſimum.

Habitauit autem à Chauila.

וַיִּשְׁכְּנוּ מֵחֲוִילָה,id eſt,Habitauerunt à Chauila:ut non de uno Iſmahele dicatur,ſed omnibus filijs eius, qui ea loca paſſim incoluerunt, quæ & hodie nominibus filiorum Iſmahel uocant:ſcilicet Nabaiot,qui & Nabatei,& Cedar, quæ eſt Arabia,atq; itidem alij.Poſſederũt autẽ omnẽ eam regionẽ, quæ à ſinu Perſico incipit, ubi ſunt hoſtia Tigris & Euphratis fluminis, uſq; in Aſſyriam: hodieq; regio uocatẽ Cabana, ſi tamen ea eſt,non enim penitus aſſero. Quare locus emendandus eſt,ut per pluralem numerũ efferatur. Accidit autẽ error ab Septuaginta,qui etiam per ſingulare extulerunt κατώκησε δὲ ἀπὸ ἐβιλάτ.Habitauit autem ab Euilat,ubi id nomen eſt uehementer corruptum.

Nabaiot. *Cedar.* *Cabana.*

Coram fratribus ſuis obijt.

נָפָל. Cecidit. At cur hoc quod ad interitum ſpectat,Septuaginta ad habitationem referunt? κατὰ πρόσωπον τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ κατώκησε. Corã omnibus fratribus ſuis habitauit: niſi error in codici

codicibus ſit. Atque ita uidemus non iniuria nouam æditionem attentare uoluiſſe Hieronymũ quòd multa abſurda, pleraque etiã falſa haberent in æditione Septuaginta. Neque nos moueat quod idem Hieronymus in epiſtola ad Dardanum de locis ſanctis, citet hunc locum ſecundum æditionem Septuaginta, morem enim apoſtolorum ſequebatur, qui in docendo, arbitrabantur non eſſe de æditionum uarietate diſquirendũ. Poteſt autem & illud dici, & defendi ſententia Septuaginta, ſi ſequamur ſentẽtiam rabbi Salomon, qui hoc loco uerbum cadendi dicit ſignificare habitationem, producitque alterum locum ei ſimilem. Sed cæteri Hebræi, in contrarium ſunt, & locus quem adducit, contra illum potius eſt, quàm in eius tendat ſentẽtiam. Ipſa quoque uerba indicant de interitu dici, & ſignificatio uerbi quæ habitationem ſignificet, nuſquàm reperitur.

CAPVT XXVI.

Poſt eam ſterilitatem.

מִלְּבַד הָרָעָב הָרִאשׁוֹן. Prẹter famem priorẽ: ſicut & Septuaginta. χωρὶς τοῦ λιμοῦ τοῦ πρότερον, id eſt, Excepta fame priore.

Et ceremonias.

חֻקּוֹתָי. Inſtituta mea, decreta mea. Nam ceremonias, quẹ à Cerete oppido dictẹ ſunt teſte Valerio

Ceremoniæ unde.

Ceremoniæ ritus in ſacrificiis. lerio,ſcimus ritum ſignificare,quem in ſacrificando numineq́ꝫ diuino colēdo obſeruamus:at iſtud latius patet,multaq́ꝫ alia diuina inſtituta,amplectitur,ut eſſet illud,ne forniceris,quod ad cultū non pertinet,& tamen eſt חקה hoc eſt inſtitutū. Propterea Septuaginta nō uertunt ceremonias, ſed ἐφύλαξε τὰ πρόσταγματα μȣ̃, καὶ ἐντολὰς μου̃.Obſeruauit præcepta mea,& mandata mea.

Grande peccatum.

Sic & Hebraice אָשָׁם,hoc eſt,peccatum:quod potius ad ſentētiam,quàm ad proprietatem reddiderunt Septuaginta ἄγνοιαν, ignorantiā.Licet omne peccatū inſcitia ſit,neq́ꝫ alia ratione oſtendit Plato,inuitum unū quenq́ꝫ peccare,niſi quia ignorans peccat,quicquid autē imprudenter facimus,nolumus cū factum eſt, factū fuiſſe: ergo inuiti peccamus,neſcimus enim quid faciamus. *Omne peccatum ignorātia.*

Centuplum.

מֵאָה שְׁעָרִים ,id eſt,Centum modios.Deerat itaq́ꝫ euidentior explicatio,licet idem peccarint etiam Septuaginta. εὗρεν γὰρ ἐν τῷ ἐνιαυτῷ ἐκείνῳ ἑκατοντεύουσαν κριθήν. Inuenit anno illo, centuplū ordei.In eo quoq́ꝫ uariāt Septuaginta:quia quod dicitur in uniuerſum de omnibus frugibus,id ad ordeum coarctarunt.Mendū præterea in codice Græco impreſſo,ubi enim dicendum fuerat ἑκατοντεύουσαν,eſt ἑκατοστεύουσαν.

Serui

Serui patris illius.

עַבְדֵי אָבִיו. Serui patris ipſius,ſcilicet Iſaac: ideo nō recte Septuaginta ſeruos ad ipſum Iſaac referunt.ἃ ὤρυξαν οἱ παῖδες αὐτοῦ. quos effoderant ſerui eius.

Ex eo quod acciderat.

Hebraice expreſſe ponit qd acciderit עִשְּׂקוּ. id eſt,quia rixati ſunt:appellatiq́ ſunt putei haſech,hoc eſt,iurgij,calūniæ,forte nō tam ꝓprie. Septuaginta quoq́ diuerſius hanc diſcordiā faciunt ἀδικίαν, Hoc eſt,iniuſtitiā,ſiue uiolentiam.

Dilatauit me.

Hebraice plurale eſt. הִרְחִיב לָנוּ.dilatauit nobis.ſic & Septuaginta.ἐπλάτυνε ἡμῖν κύριος. dilatauit nobis dominus.

Ghazat amicus eius.

Sic quoq́ Hebraice מֵרֵעֵהוּ id eſt,Amicus eius,addita litera mem.hunc neſcio quāobrem faciunt Septuaginta νυμφαγωγὸν,id eſt,pronubum: puto ea ratione fortaſſe,quod opinarentur,participiū eſſe tertiæ cōiugationis.ſicuti eſt משקה. & מגלה.ita à רע.hoc eſt amicus duceret̄ מרעה. quaſi amicator,ac ſociator,quod etiam ſi foret, non tamen poſſemus eo nomine intelligere pronubum.

Quæ ambæ offenderunt.

וַתִּהְיֶיןָ מֹרַת רוּחַ.Et fuerunt amaræ ſpiritu ipſi

ipſi,ſcilicet Iſaac:uel fuerunt exacerbantes ſpiritum.quam amaritudinẽ retulerunt Septuaginta ad iurgium. καὶ ἦσαν ἐρίζουσαι τῷ ἰσαὰκ καὶ τῇ ῥεβέκκᾳ,Erant cõtendentes cũ Iſaac & Rebecca; licet poſſit & ad alia ſpectare.

CAPVT XXVII.

Egredere.

וְצֵא הַשָּׂדֶה. Et egredere in agrum: quemadmodum etiam Septuaginta καὶ ἔξελθε εἰς τὸ πεδίον, Egredere in campum ac planum.

Timeo ne putet me ſibi uoluiſſe illudere.

Hoc uenuſtius reddidit Hieronymus: audi enim Hebraica.וְהָיִיתִי בְעֵינָיו כִּמְתַעְתֵּעַ Hoc eſt. Et ero in oculis eius,tanquàm deludẽs uel parui pendẽs.Septuaginta uero nihil Hebraica immutarunt, καὶ ἔσομαι ἐναντίον αὐτοῦ,ὡς καταφρονῶν, Et ero in conſpectu eius tanquàm illudens.

Colli nuda.

חֶלְקַת צַוָּארָיו. id eſt,molliciem colli eius:uel glabrũ colli.Sequitur autẽ Septuaginta Hieronymus,qui & ipſi γυμνὰ τοῦ τραχήλου.colli nuda.

Voluntas dei fuit.

כִּי הִקְרָה יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְפָנָי. Quia occurrit dominus deus tuus ante me. Variant aliquid & Septuaginta. ὃ παρέδωκε κύριος ὁ θεὸς ἐναντίον μου. Quod tradidit dominus deus ante me.

Abim

Abundantiam frumenti, uini.

וְרֹב דָּגָן וְתִירוֹשׁ. Et abundãtia tritici & olei: uini autem nihil meminit. Septuaginta uero dimittunt oleum: addunt autẽ uinũ. ϗ πλῆθος σίτου ϗ οἴνου. & multitudinem frumenti & uini.

Et ultra quàm dici poteſt.

Hoc additum ex ſententia autoris, ut euidentius faceret, quod quaſi obſcurũ eſſet Hebraice. Septuaginta quoq; per hyperbolen maximã loquuntur καὶ ἐξέστη ἰσαὰκ ἔκστασιν μεγάλην σφόδρα, Alienatus eſt Iſaac alienatione magna nimis, aut exceſſit, ſiue obſtupuit.

Frumento & uino.

Vinum hoc quoq; loco nõ habetur, ſicut nec ſupra, licet addatur à Septuaginta, ſed hi tacent oleum, eius enim loco, uinum ſubſtituunt.

Cumq; eiulatu magno fleret.

Additũ poſt hoc aliquid à Septuaginta ſcilicet κατανυχθέντος δὲ ἰσαάκ. Cũq; affligeretur Iſaac.

In pinguedine terræ benedictio tua.

מִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ יִהְיֶה מוֹשָׁבֶךָ. Ex pinguedine terrę erit habitatio tua, Sicut & Septuaginta, ἀπὸ τῆς πιότητος τῆς γῆς, ἔσται ἡ κατοίκησίς σου, Ex pinguedine terræ erit habitatio tua. Atque eodem modo forte habebat & noſtra æditio: ſed à librarijs locus corruptus eſt, ut quod eſſet habitatio, in be

in benedictionem ſit cõmutatum.

Tempus ueniet cum excutias.

Quod dubie uertit Hieronymus, clarum eſt in Hebraico. וְהָיָה כַּאֲשֶׁר תָּרִיד. Et erit quando dominaberis. Tempus inquit erit, quando nõ tu ſeruies, ſed fracto ſeruitutis iugo, fratri tuo econ uerſo tu dominaberis, & ſeruitio premes. Non diſſentit autem Hieronymus à Septuaginta: nã & ipſi, ἔσαι δ' ἡνίκα καθέλῃς καὶ ἐκλύσεις τὸν ζυγὸν αὐτοῦ, id eſt, Erit quãdo auferes, & diſſolues iugũ eius. Huc torquent Iudæi ſua omnia, dicentes Chriſtianos, id eſt Romanos, ab Eſau deſcẽdiſſe, & nunc dominari eos ipſi Iacob, hoc eſt Iudæis: ſicut & alia pleraq; falſa comminiſcuntur.

Venient dies.

Hoc per imperatiuum efferunt Septuaginta: ἐγγισάτωσαν αἱ ἡμέραι, id eſt, Accedant dies: cum Hebraice ſit ut uertit Hieronymus.

Dies paucos.

יָמִים אֲחָדִים. Dies unos: quod & Septuagin ta uerterunt ἡμέρας τινας. dies aliquot. hoc enim uidetur ibi ſignificare אֲחָדִים, id eſt, uni, ſcilicet aliquot dies, aut paucos dies.

CAPVT XXVIII.

Innixum ſcalæ.

נִצָּב עָלָיו .i. Stantẽ ſup ipſum, ut eſſet clarius.

Ad occi

Ad occidentem.

יָמָּה. Ad mare. Sed dictũ eſt ſinum Iudaicũ, in occaſum ſpectare: id quod non latebat Hieronymũ: atq; eo certe modo, melius explicuit ueritatem Hebraicã, nã & de ortu habetur mẽtio, & de meridie. Septuaginta Hebraica ſequuntur, καὶ πλατυνθήσεται ἐπὶ θάλασσαν. Et dilatabit̃ ad mare.

Vere dominus.

Ita & Hebraice אָכֵן יֵשׁ יְהֹוָה. Vere eſt dominus: ſed quàm aliter Septuaginta: καὶ εἶπεν, ὅτι ἐστὶ κύριος. Et dixit quia dominus eſt in loco iſto, dimittunt ſcilicet, aduerbium, à quo totius orationis ſpiritus pendebat.

In titulum.

מַצֵּבָה, id eſt, Signum erectũ, & forte melius q̃ Septuaginta, qui titulũ hũc, columnã faciũt, καὶ ἔστησεν αὐτὸν στήλην. Et erexit ipſum in columnã. Nam ſi lapis agri erat, quo modo erat columna: niſi columnam pro quolibet ſigno ac titulo uoluerint accipere. Nam & apud Gręcos στήλη, pro lapide quo terminantur agri ſumitur, ut apud Demoſthenem in oratione pro Cteſiphõte, ἔδοξε τοῖς πυλαγόραις, στήλαις διαλαβεῖν τοὺς ὅρους. Viſum eſt, inquit, magiſtratibus Amphictionenſiũ, columnis diffinire terminos, licet ibi corrupte legatur, ὅρκους, loco ὅρους.

Fundens oleum deſuper.

וַיִּצֹק שֶׁמֶן עַל רֹאשָׁהּ. Et effudit oleum ſu-

per caput eius, non ipſum totum lapidem, ſicut & Septuaginta optime id expreſſerunt, καὶ ἐπέχεεν ἔλαιον ἐπὶ τὸ ἄκρον αὐτῆς. Et effudit oleum, ſuper ſummum eius. Quare hoc loco, deſuper, de ſummitate tantum accipiendum eſt.

Bethel.

Septuaginta ut moris eorum eſt, non nomen ipſum, ſed quod nomen interpretetur, uertunt, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα τοῦ τόπου, οἶκος θεοῦ, id eſt, Et uocauit nomen loci, domum dei: ſic enim & nomē interpretari licet, Beth domus & El deus.

Quæ prius Luza uocabatur.

וְאוּלָם לוּז שֵׁם הָעִיר לָרִאשֹׁנָה, id eſt, Verumtamen Lus nomen urbis erat prius. Primū ergo obſeruandum eſt, urbis nomen corruptum eſſe, dicendumq́ Lus: dein Septuaginta hoc loco aperte eſſe lapſos. Nam aduerbium Hebraicū ueulam, id eſt, uerūtamen, arbitrati ſunt partem eſſe nominis eius urbis. Itaq; ex nomine Lus, & ueulam, unum nomen conflarunt hoc modo, καὶ οὐλαμμαοὺς ἦν ὄνομα πόλεως. Et Vlammaus erat nomen urbis. Neq; hoc mirum, nam & eiuſdem generis errata quàm plurima apud eos reperies. Hoc idem annotauit & apud Græcos grauiſſimus ſcriptor Acacius, cuius uerba citabo, ἱστέον ὅτι τὸ οὐλάμ, καὶ πρότερον εἶπον οἱ περὶ ἀκύλαν, ὡς οὐχ ὡς μέρος τοῦ ὀνόματος, λοῦζα δὲ τὴν πόλιν ῥητῶς μετὰ ταῦτα καλεῖ. Sciendum, inquit eſt, Vlam non ut partē

partem nominis reddidiſſe Aquilam, ſed ut ſi-gnificans & prius. Ipſam uero urbem, aperte & expreſſe poſtea uocat Luſam. De hac re etiã diuus ſcribit Hieronymus.

Vocabitur domus dei.

יִהְיֶה בֵית אֱלֹהִים Erit Bethel,uel domus dei, ſicut & Septuaginta,ἔσται μοι οἶκος θεοῦ. Erit mihi domus dei:quanquam mihi redũdat: nõ enim ei tã-tum,ſed & omnibus,erat eo nomine uocanda.

CAPUT XXIX.

In terram orientalem.

אַרְצָה בְנֵי קֶדֶם .In terram filiorum orientis. Phraſis Hebraica eſt, ſicut & genus humanum appellant filios Adam:Et filios Iſraël, populum Hebræorum: filium quoque mortis, filium ſa-pientiæ, Quod & de locis dicunt. Septuaginta ſapienter & ipſi hanc phraſin immutarunt, ἐπο-ρεύθη εἰς γῆν ἀνατολῶν. Profectus eſt in terram orientis.

Sanus ne eſt.

Quod ad ſanitatem & incolumitatem refe-runt Septuaginta & Hieronymus, Hebraice ui-detur & alia proſpera complecti: ſiquidem hoc modo Hebraice legitur הֲשָׁלוֹם לוֹ . Num-quid pax ei eſt? Omnem ergo ſanitatem, om-nem tranquillitatem uidetur complecti. Quod

& ex eo cognoſcitur: nam ubi Græci in epiſto-
Εὐπράττειν lis dicunt εὐπράττειν, quod omnem ſecundum ſucceſſum, bonamq; fortunam ſignificat: He-
שָׁלוֹם bræi ſcribunt שָׁלוֹם, hoc eſt pacem. Vnumq; id apud eos celebratur ſalutationis genus. Hieronymus, ut dixi, non diſſentit à Septuaginta qui & ipſi εἶπε δὲ αὐτοῖς, ὑγιαίνει, hoc eſt, dixit autem eis, ſanus'ne eſt?

Adaquemus greges.

וַנַּשְׁקֶה הַצֹּאן, Potum demus gregi: ſicut & Septuaginta, καὶ ποτίσομεν τὰ πρόβατα, Potũ ducamus pecudes. Sunt qui dicant non inueniri uer-
ποτίζειν. bum Latinum cui poſſit accommodari ποτίζειν, præſertim ſi de animalibus ſermo ſit, in cuius locum ſubſtituit Hieronymus, adaquemus.

Lia lippa erat oculis.

וְעֵינֵי לֵאָה רַכּוֹת, id eſt, Et oculi Leæ erant debiles. Quare nõ is uidetur ſenſus, fuiſſe uidelicet oculos Leæ lippos, ſed magis luſcioſos, leuiterq; aſpicientes: quod ad deformitatem permultum refert. Vox autem Hebraica, ubicunq; reperitur, inuenitur ſignificare debilitatem, ac mollicicm, ut paulo poſt cap. 33. dicet de paruulis ſuis Iacob, cũ Eſau, הַיְלָדִים רַכִּים. Pueri debiles ſunt, atq; item alia quàm plurima. Septuaginta quoque in hanc eandem ſententiam interpretati ſunt, οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ λείας, ἀσθενεῖς, id eſt, At oculi Liæ debiles. Niſi forte Hieronymus

ex ea

ex ea debilitate, opinatus ſit lippitudinem contingere, quod tamen non perpetuo fit.

Dixitq́ʒ ad Laban.

Hoc totum deeſt in impreſſis codicibus Græcis, uſqʒ eo, qui uocatis uxoribus ſuis. Patet aũt non interpretum uitio id cõtigiſſe, ſed librarioꝝ errore, nam nõ deerant in ueſtutioribus exẽplaribus, quare ſupplendũ eſt in impreſſa Biblia.

Imple hebdomadam dierum huius copulæ.

Aliquãto obſcurius Latine quàm Hebraice. Hebdomas igitur dierum hoc loco, ſecundum quoſdam, ſignificat ſeptem reliquos annos, quos ſeruiturus eſſet Iacob, ſic & Danielis cap. 9. Septuaginta hebdomades cõmemorantur annoꝝ uidelicet, nõ dierum. Hebdomas enim ſignificat quidem, quemlibet ſeptennarium numerum, ſed in diuinis literis proprie de annis intelligimus. Septuaginta per plurale efferunt hebdomada, *συντέλεσον οὖν τὰ ἑβδομα ταύτης*. Imple ſeptennaria huius, intelligẽtes per id, omnes annos ipſius ſeptennarij: quamuis exemplar Hieronymi habebat hebdomadem, atque ita legendum puto. Interpretatur autem hunc locum Auen Eſdra aliter: quippe qui opinatur hic per hebdomadã intelligi ſeptem dies conuiuij, poſt quos acceperit Iacob Rachel, non poſt ſeptem annos: ſic *Hebdomas dierum.*

enim ait, מלא שבוע זאת שבעת ימי המשתה וזהק על לאה. Imple,inquit, hebdomadam huius,hoc eſt, ſeptem dies conuiuij: huius autem, hoc eſt Rachel. Quæ ſententia uidetur ueriſsimi lior,nam eodem capite ſcribitur.Et ingreſſus eſt ad Rachel, & ſeruiuit pro ea, ſeptē alios annos, quod etiam placet Hieronymo.

CAPVT XXX.

Comparauit me dominus.

נַפְתּוּלֵי אֱלֹהִים נִפְתַּלְתִּי עִם אֲחֹתִי, id eſt, Subuerſiones domini, ſubuerſa ſum cum ſorore mea.Hoc innuit ſe de gradu deiectam,quē prius teneret apud uirum ſuū,quòd ei Lea plures peperiſſet filios,ſe autem in ea re longe inferiorem eſſe effectam. In aliam ſententiam interpretātur Septuaginta,nam eam ſubuerſionem,comparationem eſſe uolūt,hoc modo apud eos legimus, *συνελάβετό μοι κύριος καὶ συνεστράφη τῇ ἀδελφῇ μου*, hoc eſt,Adiuuit me dominus,& comparata ſum ſorori meæ. Quos & Hieronymus ſecutus eſt. At Auen Eſdra alio quodam modo exponit: fatetur enim ſe uictam à ſorore Rachel. Itaq; hæc ſuper hunc locum ſcribit, וטעמו באדם שאבק עם אחר ות עהל לנצח אתו ברי להפילו ובן התפתל, hoc eſt.Hac ratione is locus intelligitur, ut cū quis luctatur cū altero, ſeq; in omnes partes

partes torquet, ut cum poſſit ſuperare ac deijce-
re: atq; ita Rachel luctata eſt, hæc ille. Subuerſio
nem ergo interpretatur corporis obliquationẽ,
quam luctantes efficiunt, nam & id uerbum He
braicum ſignificat, ſcilicet torquere.

Feliciter.

Hoc forte melius quàm quod Septuaginta:
cum Hebraica ita legamus בְּגָד, hoc eſt, fortu-
natè, aut cum fortuna. Gad enim fortunã inter-
pretantur, licet eam alij aliud quiddam eſſe affir
ment. Septuaginta ut dixi nihil immutarũt He
braicum, ἐν τύχῃ, in fortuna. Quod multis apud
Græcos mouit ſcrupulum. Scribunt Hebræi, eo
nomine ſignificari propitium ſydus, quod Ara-
bes uocant כוכב צדק, id eſt, aſtrum libræ.

Pro beatitudine mea.

בְּאָשְׁרִי. In beatitudine mea, aliter etiam Se-
ptuaginta, μακαρία ἐγώ. Beata ego, quæ omnia
ad idem tendunt.

Inuenit Mandragoras.

Pro eo quòd eſt Hebraice דוּדָאִים, hoc eſt,
Mandragoras, Septuaginta uertunt, μῆλα μαν-
δραγόρου, id eſt, Mala mandragoræ, ut quod de
toto frutice diceretur, ipſi ad partẽ retulerint:
ſunt enim in mandragoris, teſte Dioſcoride, ma- *Mandra-*
la inter folia ſita, ſunt & ipſa folia: radices quoq; *goræ.*
ternæ uel binæ cuiuſcunq; caulis, eæq; mutuis
cõplexibus coniunguntur, nõ puero diſſimiles.

Proditum à medicis eſt, hanc herbam menſtrua ciere, uuluamq́ꝫ muliebrem ad conceptum mirifice accommodare. Odore quoqꝫ commendabiles ſunt, propterea in Cāticis dicitur הדודאים נתנו ריח, hoc eſt, Mandragoræ dederunt odorē. De his prodit Auen Eſdra idem quod & Dioſcorides, ſcilicet ולהם על צורת בן אדם כי יש לחם רמות ראש וידים, hoc eſt, Humanam habent effigiem, eo quòd & capite porriguntur, & manibus uidentur extenſæ.

Mecum erit uir meus.

הַפַּעַם יִזְבְּלֵנִי, Nunc cohabitabit mecum uir meus, quod Septuaginta ad aliud neſcio quid retulerunt, αἱρετιεῖ, id eſt, eliget.

Experimento didici.

Verbum ambiguum, & multarum apud Hebræos ſignificationū ſcilicet, נִחֵשׁ uarie à Lxx. & Hieronymo uertitur: modo enim experiri & uſu percipere ſignificat, modo augurari. Ergo hinc factū eſt, ut hoc quod Hebraice eſt, נחשתי uerterit, οἰωνησάμην. εἰ εὗρον χάριν ἐναντίον σου, οἰωνησάμην ἂν, εὐλόγησε γάρ ὁ θεὸς ἐπὶ τῇ εἰσόδῳ σου, id eſt, An inuenerim gratiam corām te, augurio didici, nā benedixit me deus ad introitum tuum. At ipſe puto ueriorem eſſe ſententiam, quàm uertit Hieronymus. Siquidem & Auen Eſdra Hebræus acutiſſimus interpres, id uerbū exponit, נחשתי כמו נסיתי, hoc eſt, Quaſi tentaui ac probaui.

Ex

Ex hac Septuaginta interpretatione, factũ eſt, ut Origenes annotarit uerbum οἰωνισάμην. ſic enim apud eum legimus. οὐκ ἦν οἰωνισμὸς ἐν ἰακὼβ, ὁ δὲ λαβὰν φησὶ, οἰωνισάμην ἂν, ἀλλότριος ὢν τῶν ἰακὼβ παραδόσεως. nõ eſt, inquit, augurium in Iacob. Laban aũt quòd erat gentilis, dixit auguratus ſum, quaſi alienus ab inſtitutis Iacob.

Conſtitue mercedem tuam.

נָקְבָה שְׂכָרְךָ Recenſe uel eſtima mercedem tuam. Quod à Septuaginta, aut obſcure, aut in aliam ſentẽtiam accipitur διάστειλον τὸν μισθόν σου, diſtingue mercedem tuam, diuide, quod forte aliud eſt.

Ad introitum meum.

Accommodauit Latinitati phraſin Hebraicam quæ ſic habet וַיְבָרֶךְ יְהוָה אֹתְךָ לְרַגְלִי, Et benedixit te deus ad pedem meum. Qua interpretatione ſi uſus fuiſſet Hieronymus, non erat non obſcuriſſima futura: quod non eſt cautum à Septuaginta, adeo ut aliquid aliud uideantur innuere, καὶ εὐλόγησέ κύριος ὁ θεὸς ἐπὶ τῷ ποδί μου, id eſt, Et benedixit te dominus ad pedem meum, uel in pede meo. Eſt autem hæc locutio peculiaris Hebræis ut ſæpius uidebimus. Non deſunt tamen apud Græcos, qui optime exponant eam locutionẽ: nam ſuper ea re Theodoritus. δήλη ἡ τοῦ διάνοια, πόλλα γὰρ τὴν παρουσίαν

t 5 ἑκά

ἐκάλεσεν. id eſt, Clara, inquit, eſt ſentētia, pedem enim hic appellat præſentiam.

Prouideam domui meæ.

וְעַתָּה מָתַי אֶעֱשֶׂה גַם אָנֹכִי לְבֵיתִי Et nunc quando operabor & ego domui meæ. At ſeptuaginta, quod ad curam & gubernationem pertinet, uidentur ad ædificium retuliſſe. νῦν οὖν πότε ποιήσω κἀγὼ ἐμαυτῷ οἶκον. Nunc igitur quando faciam & ego mihi domum: in quo arbitror eos non id quod erat, exiſtimaſſe.

Gyra omnes greges.

Hoc de ſe dicit Iacob, nō imperat ipſi Laban. אֶעֱבֹר עַל צֹאנְךָ hoc eſt, Tranſibo per gregem tuum: at Septuaginta neq; ad Laban, neq; Iacob id referunt ſed ipſas pecudes, παρελθέτω πάντα τὰ πρόβατά σου σήμερον. id eſt, Tranſeant omnes pecudes tuæ hodie: quod certe maxime miror, unde factum ſit.

Et ſeparauit in die illo capras.

הַתְּיָשִׁים Hircos, quēadmodū & Septuaginta διέστειλεν τοὺς τράγους. id eſt, Separauit Hircos: licet paulo inferius ponat etiam Hircos Hierony.

Detractiſq; corticibus.

Totum hoc uſq; eò, poſuitq; eas in canalibus, quo magis intelligat, Hebraica uertemus: uidebimusq; tralationē noſtrā hoc loco nō ſatis clarā eſſe

eſſe. Sic Hebraica habet ueritas. וַיְפַצֵּל בָּהֵן פְּצָלוֹת לְבָנוֹת מַחְשֹׂף הַלָּבָן אֲשֶׁר עַל הַמַּקְלוֹת id eſt. Et decorticauit in eis decorticationes albi, quod erat ſuper uirgas. Innuit ergo, Iacob uirgas denudaſſe, quantum candor qui intus eſſet, apparere poſſet: quæ cum ita eſſent denudatæ, uiſæ ſunt albæ ac uirides: nam non erant penitus denudatæ, ſed quouſque quædam ex albo & uiridi uarietas efficeretur: nam uiror, ſuperne alicubi remanſerat, & ubi amota uiriditas fuerat, apparuit candor. Non erant autem uariæ uirgæ, quarum aliæ penitus eſſent decorticatæ, aliæ uirides penitus, ut ex æditione noſtra forte colligitur, ſed eędē ut dixi. Quod & Septuaginta uidentur ſentire, καὶ περισύρων τὸ χλωρὸν, ἐφαίνετο ἐπὶ ταῖς ῥάβδοις τὸ λευκὸν ὃ ἐλέπισε, ποικίλον. hoc eſt, Et denudans uirorem, apparuit in uirgis candor, quem decorticarat, uarius.

Factum eſt in ipſo calore.

Totum hoc, quod de calore hic dicitur, omittitur à Septuaginta, quod maxime erat neceſſarium. Nam ab ipſo ardore ſemen uarietatem cõtraxit. Ideo Hebraice legitur וַיֶּחֱמוּ הַצֹּאן אֶל הַמַּקְלוֹת Et incaluit grex ad uirgas.

Diuiſit gregem.

וְהַכְּשָׂבִים הִפְרִיד id eſt, Et agnos diuiſit. Sic & Septuaginta τοὺς δὲ ἀμνοὺς διέστειλεν ἰακὼβ, id eſt, Agnos autem ſeparauit Iacob; amouit enim ab ipſo

ipſo grege quæ uel parere uel gignere non poſſent, aut certe ſuum, atq; ipſius Laban gregem ſeorſum ſeparauit.

Poſuitq; uirgas in canalibus.

Hoc fruſtra additũ eſt ex ſuperiore loco. Hebraica ſic habent וַיִּתֵּן פְּנֵי הַצֹּאן אֶל עָקֹד Et poſuit faciẽ gregis è regione pecoris: ſicut & apud Septuaginta legimus καὶ ἔστησεν ἐναντίον τῶν προβάτων, τὸν κριόν. id eſt, Et poſuit ante pecudes, arietem, quanquam in eo à ueritate diſcrepent, quod arietem uerterint, quod erat עָקֹד hoc eſt, grex.

Erant alba & nigra.

Non de albis, ſed rufis tantummodo habetur ſermo וְכֹל חוּם בַּכְּשָׂבִים לָבָן id eſt, Et omne rufum, ſiue fuſcum in grege, ipſius Laban. Eſt autem lapſus non ferendus hoc loco, apud Septuaginta. Confundunt enim nomen Laban, quod apud Hebræos modo proprium eſt, modo ſignificat album, itaq; alterum pro altero ſumunt: ut quod erat Hebraice וְכֹל חוּם לָבָן, id eſt, Et omne ruſum ipſius Laban, illi διέστειλεν κριὸν διάλευκον καὶ πᾶν ποικίλον ἐν ἀμνοῖς, Hoc eſt, Separauit arietem candentem & omne uarium in agnis.

Separatis inter ſe gregibus.

Interiectũ eſt hic aliquid, qd' ad explicationẽ ſuperioris poſitum eſt, ſcilicet, וְלֹא שָׁתָם עַל צֹאן לָבָן, Et non poſuit ipſos greges, iuxta gregem Laban, ideo Septuaginta, καὶ οὐκ ἔμιξε αὐτὰ

εἰς

εἰς τὰ πρόβατα λαβὰν, Et non admiſcuit ea cum ouibus Laban.

Primo tempore.

Cum hic manifeſte cõmemorentur duo tempora, alterum primæ admiſſuræ, alterũ poſterioris. Et prioris quidem fœtus, mẽſe Martio ædãtur, alterius autem, Aprili, nihil omnino horum temporum meminerunt Septuaginta, ſed uehementer ab Hebraica ueritate aberrarunt. Primũ enim tẽpus uertunt, ἐν καιρῷ, ᾧ ἐνεκίσσων. In tẽpore, quo concipiebant: alterũ uero, qñ ſcilicet eſt ſecũda admiſſura, ἡνίκα ἔτικτε τὰ πρόβατα. id eſt, Qñ pepererunt pecudes. Nã quomodo cohęrere poteſt, ut tunc parerent cum aſcendebantur?

CAPVT XXXI.

Decem uicibus.

עֲשֶׂרֶת מֹנִים, id eſt, Decẽ mnas. Scire igitur oportet, mnam, uocẽ eſſe Hebraicam, quamuis eam & Græci & Latini ut ſuã uſurpent. Ea cum cẽtum drachmarum ſumma eſt, tum partem aut numerum quemlibet ſæpe ſignificat. Hoc itaq; loco, numerum ſignat: ideo Aquila uertit hic Hebraica δέκα ἀριθμούς, id eſt, Decem numeros. Symmachus aũt δεκάκις ἀριθμῷ, decies numero. Innuũtq; omnes, Laban decies pacta cum Iacob fregiſſe; conuenerat enim inter eos, ut quæ ma- *Mna, uox Heb. & qd ſignificet.*

culoſa

culoſa eſſent ac uaria, Iacob obuenirent, reliqua eſſent Laban: at Laban cũ uideret hác ratiõe, lõge plura cedere Iacob, iubebat pacta ĩmutari, ut albę eſſent Iacob, maculoſę Laban: atq; ĩ hũc modũ exponit Diodorus, apud quẽ hæc ſũt. τουτέστι παρέβη, καὶ ἤλλαξεν τὸν μισθὸν, ἀντὶ τοῦ πολλάκις με ἠθέτησεν, ὡς διαβάλλων τὰς συνεχεῖς αὐτοῦ μεταβολὰς γνώμης πρὸς αὐτόν. Decem, inquit, uicibus, tranſgreſſus eſt pactũ, & immutauit mercedẽ meã, ac ſæpius fefellit me. Damnat ſcilicet eius multiplicem erga eũ mentis inconſtantiã. Eodem modo Euſebius, qui etiã citat Syram æditionẽ, ὁ σύρος λέγει, ἤλλαξε τὸν μισθόν μου δεκάκις, ἀντὶ τοῦ πολλάκις. εἶπεν γὰρ φησι ὅτι ἐὰν γεννήσῃ ποικίλα, καὶ φαιὰ, ἔσται σοι. ἰδὼν δὲ, ὅτι ἐπληθύνθη τῶν βιότων ἡ γέννα πάλιν λέγει, ἐὰν γεννήσῃ τὰ πρόβατα λευκὰ, ἔσται σοι. Syra, inquit æditio ſic habet: Immutauit mercedem meã decies, id eſt, ſæpe numero. Siquidẽ dicebat Laban, uniuerſa proles quę fuſca ac maculoſa fuerit, tua erit: cumq; uideret ea ratione augeri gregẽ rurſum dicebat, ſi albos pepererint oues, tota fœtura tua eſto. Eodẽ modo interpretatur & Origenes δεκάκις ἠθέτησεν τὰς συνθήκας πρὸς Ἰακὼβ ὁ Λαβάν. id eſt, Decies reſcidit quod pepigerat cum Iacob Laban. Ex his autem licet uidere, quàm commode atq; eleganter cum locũ uerterit Hieronymus. Eſt autem obſeruatione dignum, cur tantopere hic æditio Septuaginta, ueritati Hebraicæ ſit diſſimilis, ut quod eſſet עֲשֶׂרֶת מֹנִים

id eſt,Decem uices:ipſi uerterent δέκα ἀμνάδων. hoc eſt,decem agnas. Neq; poſſumus exiſtimare,adeo linguæ Hebraicæ eos ſeniores imperitos fuiſſe,ut tam turpiter laberentur:atque hoc unum mihi indicio eſt, non multo poſt factam æditionẽ,multis in locis corruptos fuiſſe libros Græcos,ſiue à ſcriptoribus,ſiue alijs cauſis. Nã huius loci corruptela, quæ certe à Septuaginta non eſt profecta,ut mox demõſtrabo,erat etiam tempeſtate Origenis,aliorumq; ſcriptorum ſanctorum,ut ſupra uidimus, qui locum apud Septuaginta corruptum,alioꝝ æditionibus emendabant,ut Aquilæ,Symmachi,aliorumq; interpretum,qui hæc bene uerterant. Aduertendum igitur non fuiſſe errorem Septuaginta, ut quod eſſet מֹנִים, id eſt,mnæ, ipſi facerent agnas, ſed librarioꝝ potius. Septuaginta enim proculdubio מֹנִים id eſt, monim, uerterunt μνᾶς, non ἀμνὰς,à librarijs autẽ ἄλφα adiectum eſt,factum eſt ut exiſtimati ſint uertiſſe δέκα ἀμνὰς,qui uertiſſent δέκα μνὰς, quod certe non eſt. Eo igitur errore quidam decepti apud Græcos, aſſerũt de decem agnis conueniſſe inter Laban ac Iacob.

Subſtantiam.

מִקְנֵה id eſt,Peculium,Armenta:licet & poſſeſſionem ſignificet.Septuaginta quoq; non diſſentiunt ab Hebraico ἀφείλετο ὁ θεὸς πάντα κτήνη πατρὸς ἡμῶν. id eſt, Abſtulit deus omnia armenta patris noſtri.

Compren

Comprendit eum.

Nequid ſuſpicemur Hebraica ſic habent וַיַּדְבֵּק אֹתוֹ בְּהַר הַגִּלְעָד Et attigit eum in monte Galaad. Sic & Septuaginta κατέλαβεν αὐτὸν ἐν τῷ ὄρει τῷ γαλαάδ.

Eſto.

Ea quidē eſt ſentētia optime ab Hieronymo Latinitati accōmodata:at Septuaginta Hebraica uertunt ſicuti habent וְעַתָּה הָלֹךְ הָלַכְתָּ, id eſt, Et nunc eundo iuiſti. Septuaginta νῦν οὖν πεπόρευσαι. id eſt, Nunc igitur profectus es.

Tabernaculum Iacob.

אֹהֶל, id eſt Tabernaculum:quod nō proprie Septuaginta οἶκον, id eſt,domum interpretātur.

Deluſa ſolicitudo.

Hoc uenuſtius adhibitum eſt ab Hieronymo, cum Hebraica alio modo habeant. Nam poſtquàm dixiſſet Rachel iuxta conſuetudinem fœminarum accidit mihi, ſequitur in contextu וַיְחַפֵּשׂ וְלֹא מָצָא אֶת הַתְּרָפִים, id eſt,Et ſcrutatus eſt,& non inuenit idola. Quod eiſdem penè uerbis interpretantur Septuaginta ἠρεύνησε λαβὰν ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ, καὶ οὐχ εὗρεν τὰ εἴδωλα.

Cum iurgio.

וַיָּרֶב בְּלָבָן. Et iurgatus eſt cū Laban, quod

non

non proprie Septuaginta καὶ ἐμαχήσατο λαβάν. Et pugnauit contra Laban.

Exarſiſti poſt me.

דָּלַקְתָּ אַחֲרָי id eſt, Perſecutus es poſt me. Eodem modo & Septuaginta. κατεδίωξας ὀπίσω μου. Perſecutus es poſt me, quanquam uerbum דלק & perſequi & exardere ſignificet.

Die noctuq́ꝫ æſtu urgebar.

Hoc quod ad frigus & æſtum refert Hieronymus: Hebraice refertur ad ipſum furtum, hoc modo גְּנֻבְתִי יוֹם וּגְנֻבְתִי לָיְלָה id eſt, Furtum meum die, & furtum meum nocte: quicquid, inquit, aut interdiu, aut noctu rapiebatur, mihi erat ſoluendum: atq́ꝫ eodem modo etiam Septuaginta παρ᾽ ἐμαυτοῦ κλέμματα ἡμέρας καὶ κλέμματα νυκτός. id eſt, A meipſo furta diei, & furta noctis. Nota uero eſt ſententia.

Eſtu urgebar.

Hebraice ἐμφατικώτερον אֲכָלַנִי חֹרֶב id eſt, Deuorabat me frigus.

Sex annis pro gregibus.

Quod non ita clare à Septuaginta ἓξ ἔτη ἐν τοῖς προβάσι. Sex annis in pecudibus: nam ſi bene præpoſitionem Hebraicam ב. id eſt in ſuperius accommodarunt, eam uertentes in ἀντὶ, eo loco ἀντὶ τῶν θυγατέρων, cur & idem hic nō intellexe-

runt eſſe faciendum? Quis enim apud Græcos ſatis percipiet. ἐν τοῖς προβάσι ἐδούλευσε. inter pecudes ſeruiuit: is enim eſt eorum uerborum ſenſus: cum dicendum fuerit pro pecudibus.

Decem uicibus.

Idem error hic apud Septuaginta, qui & ſuperius, mutatis tantum caſibus, ibi enim genitiuus eſt, hic dandi caſus δέκα ἀμνάσι patet & hūc errorem librariorum fuiſſe.

CAPVT XXXII.

Minor ſum cunctis miſerationibus tuis.

EA quidem ſententia eſt: at Septuaginta in alium ſenſum ædiderunt. ἱκανὸς εἰμὶ ἀπὸ πάσης δικαιοσύνης καὶ ἀπὸ πάσης ἀληθείας. ἧς ἐποίησας τῷ παιδί σου. hoc eſt, Plurimus atq; ingens ſum ab omni iuſtitia, & ab omni ueritate quam feciſti ſeruo tuo. Si tamen bene etiam à nobis reddita ſint, cū nullus ex his uerbis poſſit elici ſenſus, eo quòd non recte ex Hebraico ſermone nihil immutarunt. Atq; hæc quidem locutio, cū Græce intelligi nō poſſit, Hebraice tamen ſatis nota eſt, propterea ꝙ alia loquendi proprietas eſt. Hebraica itaq; ſic legimus, קָטֹנְתִּי מִכֹּל הַחֲסָדִים וּמִכָּל הָאֱמֶת אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת עַבְדֶּךָ hoc eſt, Minor ſum præ omnibus miſerationibus, & pręomni ueritate quam feciſti cum ſeruo tuo: patet.

autem

aũt ꝙ interſit inter *ἱκανόν*, & id quod eſt minor. In eo prætérea error nõ ferẽdus, quod Hebræis mos eſt præpoſitione מִן, quæ ſignificat ab, po ſitiuis adiuncta, facere comparatiuos, neq; alia comparatiuorũ forma apud eos reperitur. Non enim dicerent melior ſum te, ſed bonus præ te, nec minor te, ſed paruus præ te. Ex quo genere ſunt & illa, quia multi filij deſertę, hoc eſt plures: & illud, Bonum eſt confidere: hoc eſt, melius eſt: & alia innumera. Is autem mos cũ non ſit apud Græcos, id tamen nõ eſt cautum à Septuaginta, ut quod erat מחסדי, id eſt, ab miſeratiõibus, ipſi *ἀπὸ δικαιοσύνης*. Ac mirum cur hoc loco ſui ſimi les non ſint, cum alibi ſermonẽ Hebraicum, ap poſitiſſime ſermoni Græco accommodent.

In baculo tranſiui.

Hebraiſmus eſt quòd in, uſurpatur pro cum, quanquam & Septuaginta eadẽ phraſi utantur.

Forſitan propitiabitur mihi.

Recte locutionem Hebraicam commutauit, quæ eſt אוּלַי יִשָּׂא פָנָי, id eſt, Forſitan ſuſcipiet faciem meam. Quod tamen non attenderunt Se ptuagita *ἴσως γὰρ προσδέξεται πρόσωπόν μου*, id eſt, Forſitan ſuſcipiet faciem meam. Hæc quidem aſſuetis nota eſſent, ſed harum literarum imperi tiores hic tanquam ſcopulo adhærerent, quod in multis nobis compertum eſt.

Luctabatur cum eo.

Eodē modo Hebraice וַיֵּאָבֵק עִמּוֹ & Septuaginta ἐπάλαιεν. id eſt,luctabatur:& Chaldaica æditio וְאִשְׁתַּדַּל id eſt,Et concertabat.Attulimus,non quòd eſſet quicquam diſſonum,ſed ne quid ſiniſtrum ex eo uerbo ſuſpicaremur.

Tetigit neruum fœmoris.

כַּף יְרֵכוֹ id eſt,Latitudinem coxæ:aſſeruntq́ Hebræi ſignificare hoc loco כף latum os coxæ: ut ab Auen Eſdra quoq; annotatū eſt:in ea parte neruus coxæ eſt:atq; hoc eſt,quòd poſt neruū arefactum claudicabat Iacob. Nō enim neruus hoc loco,membrū genitale ſignificat:quomodo enim claudicaſſet,cū membrū genitale extabefactum,non impediat inceſſum:ſed neruus,quo crura ſuſtinentur,& per quē motus exercetur.

Phanuel.

Etymon ſic eſt,pane facies dicitur,El autem deus:quod præclare etiam à Septuaginta εἶδος θεοῦ, id eſt,forma aut ſpecies dei.

Iſraël.

Patet hoc loco,uerū eſſe qđ ait Hieron.magis argute q̃ uere,quoſdā uoluiſſe,hoc nomē interpretari uirū uidētē deū,aut mentē uidentē deū. Sūt enim falſa ut manifeſtū eſt ex literis Hebraicis.Nam Hebraice שָׂרָה id eſt,Sara: dominari ſonat,à quo שַׂר Sar,princeps ac dominator.Idē

uerbum

uerbum in futuro profertur יִשְׂרֶה ,Iſra.Huic futuro adiungitur El,id eſt deus:atq; inde nomen Iſraël conflatur,qđ ſonat,dominator dei,uel ſuperans deũ,uel princeps cũ deo,ut & ipſe angelus hoc loco Iacob appellauit.Quam formã nominum etiã ſequuntur Izchah,Iacob, ſunt enim futura tẽpora,ea omnia.Quã ob rẽ,qui putarent Iſraël ſignificare uirũ uidẽtem deũ,decepti ſunt uocum ſimilitudine.Nã cũ Iſra ſit futurũ à Sara ut uidimus,& ut ipſæ literæ indicãt,arbitrati ſũt eam uocem è duobus cõflari,ſcilicet ראה raa,id eſt,uidit,& איש is,id eſt,uir:quod certe cõmenticiũ eſt.Fallitur quoq; Nicolaus, qui idẽ nomẽ aſſerit directũ cũ deo interpretari poſſe.Nã יָשָׁר Ishar,hoc eſt rectus,ſcribitur per ſcin craſſum,at Iſraël per ſcin exile,eo quòd ducitur à Sara. *Iſrael unde dictus.*

Quod eſt mirabile.

Hoc nõ habetur in præſenti loco,ſed eſt ex libro Iudicũ,huc interiectũ.In eo enim lib.cap.13. habetur ꝙ Mãne interrogauit angelũ,quod eſt nomẽ tuũ,qui reſpõdit, לָמָּה זֶּה תִּשְׁאַל לִשְׁמִי וְהוּא פֶלְאִי .i. Quare poſtulas de nomine meo, qđ eſt mirabile:Ex eo itaq; loco,ꝙ erant admodum ſimilia quæ ibi atq; hic dicuntur,huc appoſitum eſt.Neq; id mirũ uideri debet.nam & pleraq; alia in noſtra hac æditione eiuſmodi annotauimus,ut ſuis locis dicetur. In æditione uero Septuaginta,id genus errati tam frequẽs eſt,ut

in omni penè capitulo, aliquid huiuſmodi repe-riatur. Quare & Septuaginta hanc clauſulam habent adiectam, ἵνα τί τοῦτο, σὺ ἐρωτᾷς τὸ ὄνομά μου ὅ ἐστι θαυμαστόν. id eſt, Vt quid quæris nomē meum, quod eſt mirabile?

Neruum qui obſtupuit.

הַנָּשֶׁה Qui eluxatus eſt, e loco motus: ideoq; claudicabat Iacob. Emarcuiſſe autem non puto ueridice à quibuſdā eſſe ſcriptum. Hieronymus ſequitur Septuaginta, qui & ipſi eodem modo ἐνάρκησε hoc eſt, obtorpuit, & quaſi inutilis effectus eſt: ſed Hebræi ſentiunt coxam dimotam fuiſſe, propter nerui eluxationem.

CAPVT XXIII.

Diuiſit filios Leæ.

וַיַּחַץ אֶת הַיְלָדִים עַל לֵאָה Et diuiſit filios prope Leam. Præpoſitionē Hebraicā עַל, quæ tum prope, tum ſupra ſignificat, Septuaginta pro eo quod eſt, in, aut, ad, acceperūt: atq; hinc eſt factū, ut longe illuſtrior noſtra ſit æditio hoc loco, quā Septuaginta, qui hunc in modum trāſtulerunt. καὶ ἐπιδιεῖλεν ἰακὼβ τὰ παιδία ἐπὶ λείαν, καὶ ἐπὶ ῥαχὴλ. Et diuiſit Iacob pueros ad Leam, & ad Rachel: quo, neſcio quid dici poſſit obſcurius, præſertim in ſermone Græco. Quæ hoc loco annotant ab Hieronymo, in quæſtionibus Hebraicis apud

apud eum uidēda ſunt:nō enim utile eſt,quæ ab alijs obſeruata ſint,hic ſuperuacanee repetere.

Sic enim uidi faciem tuam.

Secundum Hebraicā ueritatem עַל כֵּן id eſt, In hunc modum. At male Septuaginta, & à tota loquendi ſerie diſſone interpretantur ἕνεκα τούτου. id eſt, ob hoc, ſiue quamobrem:nam hoc modo,quid diceret Iacob?

Oues & boues fœtas mecum.

וְהַצֹּאן וְהַבָּקָר עָלוֹת עָלָי id eſt,Et oues & boues aſcendentes ſuper me. Quorū uerborū ea eſt ſentētia, in ſe totius gregis curā recumbere. De fœtu autem nulla hic mentio:nam quod hic ſomniat Auen Eſdra,reijciendū penitus uidetur: neq; propterea improbandum quod uertit Hieronymus,uidetur enim ſententiam ſecutus:neq; refert plurimi ſi quid in hiſce minimis aliquid diuerſum inueniatur. Septuaginta in aliam penitus ſententiam,καὶ τὰ πρόβατα καὶ αἱ βόες χωλεύονται ἐπ' ἐμέ. hoc eſt, Et pecudes & boues claudicant ſuper me. Quod quidem & ſi forte eſſe potuit,ut claudicarent,nihil tamen eius rei meminit contextus Hebraicus. Super me quoque ſubabſurde tranſtulerunt:propterea quòd Hebraicum idioma penitus ſequuti ſint.

Quas ſi plus ī ambulādo fecero laborare.

Hæc tota ſententia hoc uerbo clauditur He-

braice וּדְפָקוּם Et pulſabunt eas,ſcilicet paſto-
res,ut exponit & Auen Eſdra דעקים המנהגים
אותם ואז ימותו כל הצאן hoc eſt, Pulſabunt eas
ductores earum, & tunc omne pecus morietur.
Sed diſſonantius Septuaginta. ἐὰν οὖν καταδιώ-
ξω αὐτά. id eſt.Si itaq; perſequutus eas fuero. Vi-
dentur autem uerborum ſimilitudine decepti,
דבק ſcilicet dabach,& daphach : quorum prius per-
דפק ſequi ſignificat,alterum quod hic reperitur pul-
ſare:idq; genus hallucinatio creberrima eſt apud
eos. Forte quoq;,non ſecundum,ſed primum le-
gerunt in ſuis codicibus.

Veſtigia eius ſicut uidero par-
uulos meos poſſe.

Vt autē intelligas quàm male uerterint hæc
Lxx. totā periodon Hebraicam ꝓponam:quæ
ſic habet וַאֲנִי אֶתְנַהֲלָה לְאִטִּי לְרֶגֶל הַמְּלָאכָה
אֲשֶׁר לְפָנַי וּלְרֶגֶל הַיְלָדִים hoc eſt,Et ego de-
ferar paulatim ad ueſtigia totius ſuppellectilis,
quæ ante me eſt, & ad ueſtigia paruulorum:at
Septuaginta ἐγὼ δὲ ἐν ἰσχύσω ἐν τῇ ὁδῷ κατὰ χο-
λὴν τῆς πορεύσεως τῆς ἐναντίον μου, καὶ κατὰ πόδα τῶν
παιδαρίων. hoc eſt,Ego uero confortabor in uia,
per ocium itineris,quod ante me eſt,& ſecūdum
ueſtigia paruulorum. Eſt autem probabile eos
putaſſe, מלאכה quod ſupellectilem ſonat aut
facultatem ac ſubſtantiam ,duci ab הָלַךְ id eſt,
profectus eſt,ut ab eo fieret מלאכה interpoſita
aleph

aleph,& adiecta mem,atq; ideo id nomen uerterunt πόρδυσιν. Quæ certe denominatio, non eſt uera,cætera tolerari facilius poſſunt.

Centum agnis.

מֵאָה קְשִׂיטָה. Centum denarijs, aut obolis. Hieronymus noſter ab æditione Septuaginta errorem habuiſſe uidetur, quæ ſua tempeſtate, ſicut & nunc,erat corrupta.Septuaginta itaque & ipſi uerterunt, ἑκατὸν ἀμνῶν, centũ agnis.Arbitrorq; eundem errorẽ hoc loco à librarijs aut uetuſtate accidiſſe,qui & ſuperius. Vt enim ibi non erat legendum,ἀμνῶν,aut ἀμνάδων,ſed μνῶν, quam rem ipſa quoq; ratio docebat, ita hunc locũ non reddidiſſe puto Septuaginta,δέκα ἀμνῶν, ſed δέκα μνῶν: ut mnas pro quolibet numiſmate acceperint,ſiue pro eo nummo cuius hic mentio fit.Quod mendum cum Hieronymi tempeſtate inueniretur,ſecutus & ipſe eſt,in uoce præſertim ambigua,in qua ſequi tantos uiros nõ indignum putaret.Emendanda igitur noſtra æditio hoc loco.ut pro agnis,legatur nummis.Aſſerunt enim Hebræi קשיטה nummũ ſignificare, non agnũ,ut interpres uocum apud eos. qui de hoc nomine:ait, והיא מין מטבע מה. Eſt, inquit ſpecies cuiuſdã monetę.Atq; hoc eſt,quod Actuum apoſtolorꝫ cap.7.is locus uertit̃ ut habet Hebraica ueritas.Ibi enim diuus Stephanus ait, de hoc iſto agro, Poſiti ſunt in ſepulchro,

quod emit Iacob precio argẽti à filijs Hemor patris Sichem:ſic eẽ ſcribendũ eſt.Nõ dixit ergo, quod emit centũ agnis,ſed precio argenti. Illud quoq; mirũ,ꝙ Hieron. non ſibi cõſtet.Nã Ioſue ultimo,uertit ouẽ,quod hic uerterat agnam,ubi de hac eadẽ re fit mẽtio.Hanc quoq; eandẽ uocẽ Iob ultimo interpretatus eſt ouẽ.Dederũt ei,inquit,unuſquiſq; ouem unam,ubi eſt קְשִׂיטָה.

Fortiſſimum Deum.

אֵל אֱלֹהִים. Duo nomina diuina, El, & Elohim,quorũ primum à fortitudine duci opinanẽ Hebræi,ſecundum cõmune eſt tam uero deo, ꝙ̃ reliquis,qui dij habiti ſunt, aut qui diuinam habeant ſimilitudinẽ.Omiſerunt aũt Lxx. primũ, καὶ ἐπικαλέσατο τὸν θεὸν ἰσραήλ.Et inuocauit deũ Iſraël:quod non recte factum eſt.Niſi forte putarũt,in ſermone Græco nõ licere dicere θεὸν θεὸν. Nam alio modo ea uox exprimi non poterat,cũ nullum ſit nomen ſiue apud nos ſiue Græcos,in quod,id diuinũ nomen poſſimus cõmutare, qđ multis in locis obſeruarũt Septuaginta. Probãdũ itaq; eſt qđ fecit Hieron.ut non per propriũ aliquod dei nomẽ fieret tralatio,ſed ꝑ adiectiuũ.

CAPVT XXXIIII.

Dormiuitq; cum illa.

REdundat hoc loco aliqd in codicibus Græcis impreſſis, ἐκοιμήθη μετ᾽ αὐτῆς, καὶ ἔτεκε.

Dor

Dormiuitq́; cum ea,& peperit:amouendum eſt, & ἔτεκε. nam de partu Dinæ, ex congreſſu cum Sichem,neq; ipſe ſacer contextus meminit,neq; ulli interpretes,tam Hebræorum, quàm noſtratium, Græcos dico atq; Latinos.Eſt autem ſumptum ex alio loco,ubi conſimilis periodus inuenitur.Dormiuit,& cõcepit,& peperit: neq; hoc uno in loco in ſcripturis reperies: quare nõ erat quicquam in teſtimonium adducendum.

Triſtemq́; deliniuit blandicijs.

וַיְדַבֵּר עַל לֵב הַנַּעַר .Et locutus eſt ſuper cor adoleſcentulæ. Quam locutionem uult Hieronymus fuiſſe mœroris conſolationẽ: quod neq; ipſe quidem improbo, quod inuenies obſcure uerſum à Septuaginta, propterea quod intactã pene reliquerunt phraſin Hebraicam,καὶ ἐλάλησε ἐπὶ διάνοιαν τῆ παρθένου αὐτῆ. Et locutus eſt in mentem puellæ ipſi. Illud uero magnopere placet, quòd cor, uerterint διάνοιαν, ſiquidem ex corde eiuſmodi omnia proficiſci, quæ ex mente procedere diceremus, ipſa quoque ueritas docuit,& ut aliquando dixi, τὸ ἡγεμονικὸν, in hiſce literis,tribuitur cordi, contra quàm philoſophi opinentur.

Rem illicitam perpetraſſet.

Eleganter,quod Hebraice יֵעָשֶׂה. Ac ſic nõ fiet,Mos enĩ & decor;, per futurũ, in Hebraico ſermo

ſermone exprimitur,ut dicant nō fiet,hoc eſt nō debet fieri,aut nō ſolet fieri, eademq́ in reliquis ratio eſt.Quod non eſt animaduerſum à Septuaginta, καὶ οὐχ οὕτως ἔσται. Et non ſic erit, facileq́ implicaretur hic tanq́ grypo imperitior.

Si autem circuncidi nolueritis.

Hoc penitus in contrariam ſentētiam accipitur à Septuaginta,nam cū Hebraice ita legatur, וְאִם לֹא תִשְׁמְעוּ אֵלֵינוּ לְהִמּוֹל וְלָקַחְנוּ אֶת בִּתֵּנוּ וְהָלָכְנוּ hoc eſt,Quod ſi nō audieritis nos, ut circūcidamini, tollemus filiam noſtrā & abibimus.At uero ipſi,ἐὰν δὲ εἰσακούσητε ἡμῶν,τοῦ περιτεμῆσθαι,λαβόντες τὰς θυγατέρας ἡμῶν,ἀπελευσόμεθα, id eſt,Si autē audieritis nos,ut circūcidamini,acceptis filijs noſtris abibimus, primū ergo erratū eſt,quia negatio dēpta eſt : deinde, quod de una, Dina dicebatur,ipſi ad plures fœminas retulerūt: potuitq́ primus error facile librariorū eſſe, ſecundus autē omnino uidetur ab ipſis interpretibus profectus. Nam Tau finalis ſæpe eos decepit,putaruntq́ eam ſemper pluralem numerum efficere, ut primo cap. Geneſis לְמֶמְשֶׁלֶת הַלַּיְלָה,Hoc eſt, In imperium ac dominationem noctis:eſtq́ ſingulare,uerterunt illi, εἰς ἀρχὰς in imperia, ac dominationes : atque alia id genus quàm plurima.Eadem itaque & hoc loco fuit labendi cauſa,ut bat,id eſt filiam,crederent eſſe id quod eſt בְּהוֹת ,id eſt, filiæ.

Ecce

Ecce die tertio quando grauiſſimus uulnerum dolor eſt.

וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בִּהְיוֹתָם כֹּאֲבִים, id eſt, Et factum eſt in die tertio, cum eſſent illi dolentes. Dicunt enim Hebræi in circunciſione maximum fieri dolorem præſertim tertia die, ſi quis iam adultus circuncidatur. Vulnera itaq; hæc, & is dolor, de circunciſione ſunt intelligenda. Quod certe male innuũt Septuaginta, ἐν ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ, ὅτε ἦσαν ἐν τῷ πόνῳ, id eſt, Die tertia cũ eſſent in labore: niſi fortaſſis πόνον, ſumpſerint pro eo quod eſt κόπος, ſcilicet dolor: quod raro fit, à πόνος quoque fit πόνηρος, erumnoſus, ac calamitoſus. Dolentibus ergo Sichimitis, propter præputij abſciſſionem, & in lecto poſitis ut ſanarentur, inuaſerunt urbem Simon & Leui. Atque is eſt dolus, in quò locuti ſunt ad eos, ſciebant enim quid eſſet futuri.

Nos pauci numero.

Nõ ſecus Septuaginta, ὀλιγοστὸς εἰμὶ ἐν ἀριθμῷ, hoc eſt, Minimus ſum numero: ſe enim loco totius familiæ ponit. At Hebraicum habet emphaſin, וַאֲנִי מְתֵי מִסְפָּר, hoc eſt: Et ego, hoc eſt domus mea, mortui ſumus numero. Indicat, ſe familiamq; ſuã, eſſe ueluti mortuos, ſi cum illis comparentur: ſicut exponit etiã Auen Eſdra.

CAPVT XXXV.

Subter terebinthum.

תַּחַת הָאֵלָה .Subter quercum,aut aliam arbo
rem,ſicut alibi quoq; uertit Hieronymus,ut Io-
ſue cap.ultimo:Tulit lapidem grandem Ioſue,&
poſuit eũ תַּחַת הָאֵלָה, id eſt, Subter quercum,
ut ibi uertit Hieronymus.Permultum uero in-
tereſt inter quercum ac terebinthum.Eſt autem
hoc quod ponitˀ hic apud Hebręos generale no
men omniũ arborꝵ.Quo circa potuit tam ad te-
rebinthum,q̃ aliam arborem accõmodari.Secu-
tus eſt quoq; hoc loco Septuaginta, qui & ipſi,
καὶ κατέκρυψεν αὐτὰ ἰακὼβ, ὑπὸ τὴν τερέβινθον ἐν
σικήμοις,id eſt,Et abſcondit ea Iacob ſubter tere-
binthum in Sicemis.Corrupte autẽ, appellatur
Sicemi in libris Græcis,regio,aut urbs, quæ uo
canda eſt שְׁכֶם Shechem,de qua retro dictũ eſt:
quanquam Septuaginta fortaſſe uoluerunt per
hoc diſcrimen facere inter Shechem principem
regionis, & ipſam urbem ſiue regionem. Nam
eum appellant *συχὲμ*, regionem uero aut urbẽ
σίκιμοι,Hebraice tamen eodem nomine tam lo-
cus,quàm princeps à quo locus nomen accepit,
Sicimi Hieruſalem. uocatur,ſcilicet שְׁכֶם Shechem. Vrbs autem in
qua perpetratum eſt illud crudele homicidium,
Ieruſalem eſt, quæ hoc loco appellatˀ Shechem,
ſi multitudini & Ioſepho credimus.

Subter

Subter quercum.

Septuaginta.Fructum loco arboris ponunt, καὶ ἐτάφη κατώτερον Βεθὴλ, ὑπὸ τὴν βάλανον, id eſt, Et ſepulta eſt infra Bethel, ſubter glandem, qui mihi uidetur error non ferendus,nã nemo eſſet, qui facile intelligeret,niſi alijs ęditionibus iuuaretur.Hebraice itaq; legitur,ut uertit Hieronymus תַּחַת הָאַלּוֹן, ſubter quercum.

Ego Deus omnipotens.

Eodem modo & Hebraice אֵל שַׁדַּי,hoc eſt, Deus fortis.Cũq; hoc loco, duo nomina diuina legãtur,dimiſerunt alterũ Lxx.ſic ſcribẽtes, ἐγὼ ὁ θεός σου. Ego deus tuus.Quod eadẽ de cauſa factum eſſe arbitror,quã & ſuperius attulimus,ſiquidem non poteſt prætérq; uno nomine apud Græcos ac Latinos deus exprimi, præter enim θεὸς, aut deus,nõ extat apud utroſq; aliud nomẽ. At apud Hebręos non una eſt diuinitatis exprimẽdæ uox,ſed pręter nomen tetragrãmaton, eſt Elohim, El, Shadai, Ia, atq; alia q; plurima,quæ neq; in Gręcam neq; Latinam linguã uerti poſſunt.Laudãdus autem Hieron. quòd quantum fieri potuerit,numen illud nobis declarauerit.

Verno tempore.

בִּכְבַרַת הָאָרֶץ, id eſt, Circa uiridationẽ terræ. Sunt autem, qui aliter hunc locum interpretari aſſerant,non enim dicendum uerno tempore, ſed circa interuallum terræ,Legunt ergo totam

perio

periodon Hebraicam hoc modo, וַיְהִי כִּבְרַת הָאָרֶץ לָבֹא אֶפְרָתָה, hoc eſt, Et erat quaſi interuallum terræ, ut ueniret Ephratam, ſcilicit Betlehem. Cauſa uero huius diuerſitatis, eſt in una uoce Hebraica, ſcilicet כברת, quæ uel ex duabus uocibus poteſt eſſe coniuncta, uel unius rationẽ poteſt habere, ſicut eſſet apud nos ſuſtineamus, quæ & una dictio eſſe poteſt, & tres, ſus, tinea, mus. Eandem rationem habet & hæc dictio Hebraica, poteſt enim legi cõiunctim כברת, ſignificabitq́ interuallũ, poteſt & legi diſiuncta, כ ברת ſignabitq́ circa uer, circa uiriditatẽ, aut cum ager paſcuus eſt. Hierony. diſiuncte legit, quàm lectionẽ approbat apud Hebræos etiam Auen Eſdra, qui ſup hoc loco hæc ſcribit יתכן להיותהכף לרמות, hoc eſt, poteſt eſſe in hac dictione, una pars, quæ ſit aduerbiũ ſimilitudinis, circiter, aut quaſi. Approbat & alterã lectionẽ, poteſt eſſe, inqt, etiã מחת בהלך. Spaciũ itineris. Hoc idẽ habet cap. 48. quanq́ illud ſit potius intelligendũ de ſpacio terræ, cũ tamen locũ uertit Hierony. cũ adhuc uernũ tẽpus eſſet, ubi Iacob de hac ipſa re loquebatur. Sed teſtibus Hebręis uidimus utrunq́ defendi poſſe. Lxx. uero, more ſuo labũtur abſurde. Hanc enim eandẽ uocẽ, de qua tot uerba fecimus, ignorantes quid ſignificaret, ſi credere dignum eſt, ueluti alicuius loci eſſet nomen, intactam reliquerunt, & in Græcũ ſermonẽ uerterunt. Igitur ſic apud eos legimus,

Ephrata Betlehem.

ἐγένετο δὲ ἡνίκα ἤγγισεν εἰς χαφραθὰ, τοῦ ἐλθεῖν εἰς γῆν ἐφραθά. id eſt, Factum eſt, cum appropinquaret in Chaphrat, ut ueniret Ephrata. Vides ergo eos, quod eſſet Hebraice Ciphrat, feciſſe Chaphrat, è duobusq; appellatiuis nominibus, unũ proprium conflaſſe. A quibus merito diſſentire uoluit Hieronymus. Chaldaica æditio, hoc loco ſentit cum eis, qui carpunt Hieronymum, non fuiſſe uertendum uerno tempore, ſed cum eſſet ſpatium ad ueniẽdum Ephrata, ea ſic habet בריב ארעא. id eſt, Cum eſſet ſpatium, ac interuallum terræ.

Quod illum minime latuit.

Addit hoc loco aliquid à Septuaginta, quod in Hebraicis codicibus non inuenitur. Nã poſtquàm ſcriptum fuerat, quod illũ minime latuit, inferunt illi, καὶ πονηρὸν ἐφάνη ἐναντίον αὐτοῦ, id eſt, Et malum uiſum eſt in oculis eius.

Ciuitatem Arbeæ.

Eodẽ modo habent & Hebraica קִרְיַת אַרְבַּע. id eſt, Vrbem Arbeæ. At Septuaginta more ſuo penitus aliquid aliud ſenſerũt, hoc modo uertentes πόλιν τοῦ πεδίου, id eſt, Vrbem campi. Videtur legiſſe non ארבע, ſed ערבה. Et primum quidem nomen eſt urbis, de qua hic fit mentio: alterum ſignificat deſertum ac uaſtitatem. Quare aut hoc in eorũ inueniebatur codicibus, aut certe, quod frequentiſſime eis accidit, hallucinati ſunt. Chal-

daica item æditio,quæ & ipſa uetuſta eſt,non habet ut uerterunt Septuaginta, ſed ut Hebraica ueritas.

CAPVT XXXVI.

Iſte inuenit aquas calidas.

Mulorũ inuentor.

ADuertendum hoc loco,neqꝫ Hieronymũ, neqꝫ Septuaginta, cum Hebraica ueritate ſentire. Siquidem Hebraice hoc modo legitur. Iſte inuenit יֵמִים,id eſt,mulos. Dicunt ſi quidẽ Hebræi,hunc cum paſceret aſinas in deſerto,didiciſſe ex aſina & equo, mulũ procreari. Eiusqꝫ rei cum hominem inuentorem fuiſſe, cum ipſe ſpurius eſſet,& idolorum repertor aliquãdo fuerit. Nulla ergo hoc loco de aquis calidis mentio fit,ſed de eo quod erat mirabilius. Videndũ uero,quamobrẽ eo modo interpretatus ſit Hieronymus,eritqꝫ tolerabilior ipſe quàm Septuaginta. Pro eo igit̃,quod in Hebraicis codicibus habetur nunc יֵמִים,id eſt,muli, Hieronymi temporibus uidetur fuiſſe aut מַיִם,id eſt,aquæ,aut יַמִים hoc eſt,maria. Et ſine dubio legebatur ימים .ſed quia ea tempeſtate nõ erant ſacri codices, notulis,quæ apud Hebræos uice uocaliũ funguntur, diſtinctæ:ideo putauit Hieronymus eam uocem legendã eſſe ימים,id eſt,maria,nõ ימים.hoc eſt muli. Et uocẽ,quæ ſignificat maria,uertit aquas calidas

calidas: quod cur fecerit non ſatis eſt compertũ. Si enim uertiſſet aquas tantum, facile intellexiſſemus ex qua cauſa id feciſſet, ſed quòd addiderit calidas, non conſtat nobis. Niſi quòd huius translationis ipſe affert cauſam in quæſtionibus Hebraicis, dicens quoſdam tempeſtate ſua putaſſe, eo uocabulo aquas calidas ſignificari, iuxta linguam Punicã, quę Hebreę ſimillima eſt. Chaldaica quoq; æditio, quæ ueriſſima eſſe reperitur, & quam mirifice approbant Hebræi, loco eius quod eſt iemim, habet גִבָּרַיָּא, id eſt, fortes, animalia ſcilicet robuſtiſſima, quale id genus eſt. Hæc tot & tanta ignorarũt ſi fas eſt credere Septuaginta interpretes, uocemq́; quæ omnino aliquid ſignificabat, tanquàm nomen alicuius hominis proprium eſſet, ita eam reddiderunt, quẽadmodum ſi uertendum ex Hebræo eſſet, Iſaac, & Iacob, nihil ea nomina immutaremus. Itaq; ſic apud eos legimus. οὗτός ἐστιν ὠνὰν, ὃς εὗρε τὸν ἰαμεὶμ ἐν τῇ ἐρήμῳ. ὅτε ἔνεμε τὰ ὑποζύγια σεβεγὼν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, id eſt, Iſte inquiunt eſt Onan, qui inuenit Iamim in deſerto, quando paſcebat iumenta patris ſui. Hoc certe adeo mihi mirũ uidetur, ut nullã rationem inueniam, qua me explicem. Si quidem apud Hebræos, ne pueri quidem tam fœde laberentur, ut Iemim, putarent eo loco aliquẽ hominem ſignificare. Cogimurq́; uel inuiti, fateri eos linguæ Hebraicæ, nõ uſquæquaq; peritos fuiſſe. Videmusq́; uel ex hoc, ꝙ neceſſaria eſſet Hieronymi

ronymi æditio: qui niſi id beneficium nobis pręſtitiſſet, adhuc in eiſdem uerſaretur erroribus latina eccleſia, q̃bus erat antea implicita, dico quãtum attinet ad hęc. Sciendum eſt autem, eum errorem, non latuiſſe expoſitores Gręcos, attamen neq; ad id quod uerum eſſet acceſſerunt. Itaq; Theodoritus ſuper hoc hæc ſcribit ὁ σύρος λέγει αὐτὸν πηγὴν εὑρηκέναι, ἡ γὰρ πηγὴ αἰνὰν καλεῖται τῇ σύρων φωνῇ. πανταχοῦ δὲ τὸ ὕδωρ, ἐμμαὶμ λέγεται ἐν τῷ ἑβραϊκῷ. οὐκ οὖν οὔτε νεαμὶμ ἔδει διάδωρον εὑρεῖν ἀντὶ τοῦ ὕδατος οὔτε ἀντὶ πηγῆς, τὸ αἰνὰν, Hoc eſt, Syra æditio habet, eum hominẽ, fontem inueniſſe. Nam fons, Syrorũ lingua, Euan uocatur. Vbiq; autem in Hebraico, inuenies aquã appellari Emmaim. Igitur ſecundum Diodorum, nõ erat dicendum eũ inueniſſe Emmaim, loco eius quod eſt aqua, neq; pro eo quod eſt fons, fuerat uertẽdũ Euan. Diodorus quoq; quem hic citauit Theodoritus, hæc refert. ὁ σύρος καὶ ὁ ἑβραῖος τὸν νεαμεὶν, ὕδωρ βούλονται λέγειν, ἀντὶ τοῦ εὑρεῖν πηγὴν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οἱ δὲ ἑρμηνεύσαντες αὐτὴν πῶς τὴν λέξιν τὴν ἑβραϊκὴν τεθείκασιν. Syrus inquit & Hebraicus codex, per Neamim ſignificant aquam. Inuenit ergo is fontem in deſerto, at interpretes, ipſam Hebraicam uocem hic poſuerunt. Ex his ergo uidemus, eos opinatos idem quod & Hieronymus, eam uocẽ ſignificare aquas. Patet autem etiam Syram æditionem, ſi tamen hæc eſt, quæ Targum appellatur, cum Hebraica ueritate ſentire: quãquàm arbitrer

Syra editio Targum.

bitrer ipſe per Syram æditionẽ, nõ eam illos intelligere, quæ hodie apud Hebræos, ſub Ionathę & Onchelos nomine circũfertur, qua ad intelligendas Hebraicas ſcripturas mirabiliter adiuuamur, quæ ſi quid obſcurum in Hebraicis codicibus inuenitur, luculentiſſime explicat, ut ſæpe nos in hoc opere monſtrabimus, cui nos imponere finẽ, diuina clementia permittat. Nõ ignorauit tamen Hieronymus id quod de ea re ſentiunt Hebræi, ſignificari ſcilicet ea uoce, mulos, recitatq́ omnem ſententiam Hebræorũ in quæſtionibus Hebraicis.

CAPVT. XXXVII.

Accuſauit fratres ſuos crimine peſſimo.

וַיָּבֵא אֶת דִּבָּתָם רָעָה אֶל אֲבִיהֶם id eſt, Et retulit infamiam eorum malam ad patrem eorum. Exaggerauit ergo Hieronymus uertendo, quod erat malum, in id quod eſt peſſimum: quanquàm & alibi idem ſæpe faciat, ea ut arbitror opinione inductus, quòd apud Hebræos, non ſit nomen peſſimi. Carent enim ut diximus & cõparatiuis & ſuperlatiuis. Quę igitur ſuper hoc ſcelere prodant aut Hebræi, aut noſtri tam Græci quàm Latini, intelligo non mei inſtituti eſſe huc afferre. Præſertim cum id ſcelus dubium ſit, & ad uarias ſentẽtias poſſit trahi. Ex quo & Hebræi à latinis

diſſentiunt & Græcis,crimenq́ iſtud leuius faciunt quàm poſſunt. Arbitror quidē ipſe,nō de uno ſcelere hic dici, ſed in uniuerſum de omnibus,& de tota uita fratrū Ioſeph,qppe q in pleriſq;,nō admodū ꝓbi eſſent.Præſertim cū id ſentiat & Theodoritus,qui ſuper hunc locū ad alia, hæc ſcribit ὁ ἰωσὴφ διέβαλεν τοὺς ἀδελφοὺς τῷ πατρὶ, ὡς οὐκ εὐτάκτους ὄντας.Hoc eſt,Dānabat Ioſeph fratres ſuos apud patrē,eo quòd intēperati eſſent, & minime modeſti.Hæc itaq; ſcrutari altius non meū eſſe duco.Sed quod ad ipſam interpretationem attinet,cū præſertim hoc loco Septuaginta ab Hebraica ueritate,& à noſtra æditione diſſentiant.Quare nō ſcripſerunt Septuaginta, Ioſeph fratres ſuos accuſaſſe,ſed contra,eum accuſari ſolitum ab illis in inuidiam atq; odiū,quo in eū laborabant.Itaq; apud eos hoc modo legimus κατήνεγκαν δὲ κατὰ ἰωσὴφ ψόγον πονηρὸν,πρὸς ἰσραὴλ πατέρα αὐτῶν.Hoc eſt,Detulerunt autem contra Ioſeph, uituperationem malam ad Iſraël patrem ſuum.Vt autem intelligas,hanc eſſe æditionem Septuaginta, & non eſſe deprauatos codices, producemus ipſorum expoſitorum ſententias. Omnes enim hi una uoce atteſtantur, accuſatum Ioſeph à fratribus in inuidiam apud patrē, quòd ab eo uehementer diligeretur.nam Theodorus, in hunc modum eam rem declarat. καὶ πρῶτον μὲν ἐπειράθησαν,κακῶς παρὰ τῷ πατρὶ διαβαλεῖν, πολλαῖς κατ᾽ αὐτοῦ λοιδορίαις χρώμενοι. id eſt,

Et

Et primum quidem, conati ſunt, male apud patrem eum calumniari, multis in ipſum accuſationibus utentes. Eodem modo & Iſidorus, qui de ea accuſatione ſic inquit, ἐκ τούτου γὰρ καὶ ψόγον πονηρὸν ἔπλασαν κατ' αὐτοῦ, id eſt, Ex eo factum eſt, ut peſſimam in eũ uituperationem cõmenti ſint. At ſunt apud Græcos, qui hunc lapſum intellexerint, & detexerint: ſi quidẽ Diodorus hæc refert, ἀκύλας καὶ σύμμαχος, ἔτι δὲ καὶ ὁ σύρος, ἀντὶ τοῦ κατήνεγκαν, ἔχει κατήνεγκεν, τουτέστι ὁ ἰωσὴφ διέβαλεν τοὺς ἀδελφοὺς τῷ πατρί, ὡς οὐκ ὄντας εὐτάκτους. Aquilas inquit, & Symmachus inſuper & Syra æditio, pro eo quod eſt detulerunt, habet detulit: innuens ipſum Ioſeph accuſare ſolitum fratres ſuos, quod non ſe probe gererent. quanquàm etiam hæc uerba, Theodoriti uideantut eſſe, ſed hoc nihil refert. Quę cum ita ſint, miror Eraſmũ, cur multis in locis æditionem Septuaginta, noſtræ prætulerit, cũ aperte & Hebraica ueritas refragetur, & ipſi Græci interpretes.

Quia in ſenectute ſua genuiſſet eum.

Non placet, quod annotauit Burgenſis uir doctiſſi. & maxime Chriſtianus, inuito eo, qui ne nominari quidem dignus eſt, qui conſpurcauit, uniuerſam ueteris teſtamenti ſcripturam, fœdiſſima eam barbarie, & barbara fœditate referciẽs. Quod ergo annotat Burgẽſis, quia in ſenectute ſua genuiſſet eum, non eſſe eo modo ueritatem

Hebraicã intelligendã,ſed potius,quòd Ioſeph, filius ſenectutis eſſet,id eſt,prudẽs, modeſtus, & caniciem præ ſe ferens.hocq́ʒ contendit uerum eſſe, non ſolum propter ueritatem Hebraicam quæ habet כִּי בֶן זְקֻנִים לוֹ,id eſt,Quia filius ſenectutis erat ei. Sed etiã,quia pleriqʒ alij geniti ſunt in ſenectute à Ioſeph,etiam poſt Ioſeph:dico inquàm hæc uehementer extorta eſſe & magis eſſe arguta quàm uera.Nã ex eo loquẽdi modo, docemur non eſſe aliud intelligendum, quàm quod uertit Hieronymus. Nam & alibi filij ſenectutis eſſe monſtrantur, qui in ipſa ſenectute naſcuntur.Ioſeph ergo præter cæteros, erat carus Iacob,quia & ſenex eũ genuiſſet, & eius inceſſum & naturam optimam uideret quod in cæteris non uidebat.

Filius ſenectutis.

Veſtem polymitam.

Id eſt multorum filorũ,ac uariam, ſicut & Septuaginta uerterunt ποικίλον, Hoc eſt,uariã. Hebraice eodem modo כְּתֹנֶת פַּסִּים,Hoc eſt, Veſtem ex multis licijs confectam: quam inferius Hieronymus, magis quid ſentiat ipſe ſecutus, quàm quod ſignificet ipſa,uertit talarẽ.Eam uolunt fuiſſe ſericam Hebræi,licet fortaſſe nõ uere, ut ſæpe de eius uocabuli ui,uiſuri ſumus.

Polymita ueſtis.

Veſtrosq́ʒ manipulos circunſtantes.

Hebraice nõ ad ſtatũ,ſed motũ referẽ תְּסֻבֶּינָה אֲלֻמֹּתֵיכֶם,i. Circũuoluebantẽ manipuli ueſtri, & ado

& adorationem & uenerationẽ exprimebãt. Eadẽ ratione & Septuaginta περιστραφέντα τὰ δράγματα ὑμῶν, conuerti manipulos ueſtros.

Pater rem tacitus conſiderabat.

וְאָבִיו שָׁמַר אֶת הַדָּבָר. Et pater eius obſeruabat rẽ: ſicut & Septuaginta ὁ δὲ πατὴρ αὐτοῦ διετήρησε τὸ ῥῆμα. At pater eius obſeruauit uerbum. In eo autem parũ luculenta explicatione uſi ſunt, quod uerterint uerbum, quod magis ſonabat rẽ. de qua re, multa nobis dicta alibi ſunt.

Nitebatur liberare eum.

At Hebraica aperte fatẽtur Ruben eripuiſſe fratrem ſuum de manibus eorũ. ſic enim ibi legimus. וַיַּצִּלֵהוּ מִיָּדָם. Et eripuit eum de manibus eorũ. quod & apud Septuaginta clariſſimum fit. ἐξείλετο αὐτὸν, ἐκ τῶν χειρῶν αὐτῶν, id eſt, Eripuit eũ è manibus eorũ. Nam Ruben liberauit Ioſeph, ne interficeretur, quanquàm inhibere nõ potuerit, quin in ciſternam deijceretur.

Et reſinam.

Ab Hebraico idiomate ſumpta uox eſt, in quo rezi is liquor appellatur, quod & Græci ſecuti ſunt, qui & ipſi eam ῥητίνην, uocant. Eſt autẽ lingua Hebraica, ut cæteris linguis prior ac uetuſtior, ita omnibus admiſta, ac quaſi interſperſa. Ex eius enim uocabulis, in omni lingua repies, quod & ab Hieronymo ſæpius eſt obſeruatũ. Nã *Hebr. lingua cæteris omnibus admixta.*

 & lin

& linguã Chaldaicã, Arabicam, Syram, Punicã & Aethiopicã ſileo, quarũ tanta eſt cũ Hebræa ſimilitudo, ut eædem penè eſſe uideantur.

Viginti argenteis.

Eodẽ modo & Hebraica עֶשְׂרִים כָּסֶף, id eſt, Viginti argenteis. quod ex errore, à Septuaginta ſcribitur uiginti aureis εἴκοσι χρυσῶν. Si enim Hebraica ueritas de auro hoc loco ſentire uoluiſſet, nõ dixiſſet כסף, ſed זהב, ſicut & ſuperius fieri uidimus: quem locum bene uerterunt Septuaginta δέκα χρυσῶν.

Indutus eſt cilicio.

Quid refert, quòd Hebraicũ dicat, Indutus eſt שַׂק, ſacco: niſi quis forte ſcrupuloſius hanc rem uelit ꝓpendere, quòd ciliciũ, ex pilis equinis aut eiuſmodi materia cõſui ſoleat, at ſaccus ex canabi, & eo quod terra oritur. Nã quod è pilis conficiantur cilicia, teſtatur & Procopius in hiſtoria, hoc modo: Obiecerunt inquit iaculantibus προκαλύμματα ἐκ τραγείων τριχῶν, ἃ δὴ καλοῦσι κιλίκια, Hoc eſt, Tegumenta ex hircinis pilis facta, quæ uocant cilicia. Sed facile hæc confunduntur. Eſt autem ſaccus, uox Hebraica, Grçca ac Latina: ut enim modo nobis dictum eſt, permulta uocabula Hebraica in cæteris linguis remanſerũt, quod præſertim in lingna Italica nos obſeruauimus, nam præter alia quàm plurima, quẽ meſchinum appel

Cilicium.

Saccus.

appellant, uidelicet pauperem ac calamitoſum, eodem modo uocatur Hebraice meſchim. Alma quoqꝫ lingua Africa, uirgo uocatur ſicut & Hebraice, uirgo inquàm abſcondita.

Lugens in infernum.

שְׁאֹלָה. Ad inferos aut foſſam ac ſepulchrum: nequid prauũ hoc loco ſuſpicemur, quòd Iacob, uir deo amiciſſimus, dicat ſe deſcenſurum ad inferos, de qua re nos paſſim in hoc ope loquemur. Hebraice itaqꝫ ubicũqꝫ Hieronymus ac Septuaginta infernum interpretati ſunt, eſt sheol, hoc eſt foſſa, ſiue ſepulchrum. Neqꝫ enim ſignificat eum locum, ubi ſceleratorum animas recipi antiquitas opinata eſt. Is enim ab Hebræis recentioribus Gehenna uocatꝰ, quod uidentꝰ à nobis accepiſſe, quãdoquidẽ in ueteri teſtamẽto nuſquã inuenimus, Gehenna, locum in ſempiternũ damnatorũ ſignificare. De quo loco Rabbi Moſe in lib. de reſurrectione ſic ſcribit. והענש נקרא
גיאנם הוא מקום בוער באש מלהטישרער
שם הפגרים ויענשו שם הרשעים במיני
הענש אשר יארך שם פרושו. Hoc eſt, ſupplicium uero, quo ſcelerati cruciabuntꝰ, aſſerunt eſſe Gehennã. Quem locũ eſſe dicũt, flammis ardentem, ubi unà cum corpore ſint exurẽdi impij, nõ uno ſuppliciorum ac pœnarum genere, ſed adeo uarijs ac exquiſitis, ut longũ ſit referre. Huc uſqꝫ Rabbi Moſes Aegyptius. Quare non proprie

שְׁאֹל

Infernus pro ſepulchro, foſſa.

Gehenna.

inferos

inferos ſignat sheol. Obſeruandum quoque eſt, quòd Auen Eſdra hoc loco reprendit æditionē Chaldaicam, quæ quod erat sheol, uertit גיהנם id eſt gehennam: operæprecium duxi eius uerba in medium proferre, is enim inquit ורפה העה המתרגם לטיעים שתרגם שאול גיהנם. Hoc eſt, Errauit hic æditio Chaldaica, quòd uerterit Gehennam, id quod eſt sheol. Deinde citat uaria ſcripturarū loca, in quibus cognoſcit, sheol, ſemper ſepulchrum ſignificare. Duo uero nobis ſatis ſit proferre. Primus eſt apud Eſaiam. Quia non infernus confitebitur tibi, ubi eſt sheol: patetq́ ibi de foſſa dici. Alter eſt Iob cap. 26. Nudus eſt inferus coram illo: uideturq́ omnino de ſepulchro ibi ſentiendum. Sed de hac re ſæpe ſæpius dicturi ſumus. Septuaginta ſicut & Hieronymus interpretati ſunt εἰς ᾅδου, ad inferos. Hæc diximus nihili facientes, quæ de hac re ſomniat Nicolaus. Vere enim figmēta ſunt, quæ de limbo ſcribit hoc loco.

Phutiphari.

Quàm corrupte id nomen apud Septuaginta legitur: ideo eum locum annotauit Origenes apud Græcos, hoc modo. πετεφρῆς παρ᾽ ἀκύλᾳ, καὶ συμμάχῳ, φουτιφὰρ εἴρηται ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ. Hoc eſt, Petephres, apud Aquilam & Symmachum, Phutiphar hoc loco uocatur. Annotat & Hieronymus.

Magi

Magiſtro militum.

Phutiphar magiſter coquorum, aut militum.

שַׂר הַטַּבָּחִים, Principi militum, aut coquorũ. Quare ambigua uox eſt, eo quòd טבח ſignificat occido ac macto, & ab eo ducit̃ tabac, hoc eſt occiſor, ac mactator. Ex eo factũ eſt ut & Hieronymus & Septuaginta, uehemẽter diſcordes ſint in uertẽda hac uoce. Septuaginta enim hunc magiſtrũ ſiue principẽ militũ interpretati ſunt ἀρχιμάγειρον, Hoc eſt, Coquorꝶ principẽ: ſiue eũ, qui coquis præfectus ſit. At alij ſicut & Hieronymus, ad carnificinã, uel militiam hoc referunt. Video autem Hebręis utrũq; placere. Nã Auen Eſdra, hæc de ea re ſcribit. Eũ enim ſæpius, quàm reliquos citamus, quòd is peculiariter circa literam uerſet̃, reliqui magis circa ſenſa, & ea ſæpiſſime fabuloſa. Quare noluimus hæc latinorꝶ auribus prodere: nã & ipſe in eis legẽdis penè iugulor. Is ergo hæc de ea uoce ſcribit תמצא זאת חקול שום על הרג ועל בשול, Hoc eſt, Inuenies hãc uocẽ, tam ad occiſionẽ referri, quàm ad id, quod ad culinã ſpectat. Sunt autẽ rationes in utranq; partem. Inferius enim habetur, Et tradidit eũ in cuſtodiã principis hatabachim, id eſt, militũ, ſeu carnificum: nã coquorum princeps, cur carceris cuſtodiam habeat? Rurſum cum is Phutiphar, ſcribat̃ Eunuchus fuiſſe, nimirũ è genere hominum uili effœminato, quãobrẽ is militibus erat pręficiendus? At certe uidetur de eo intelligendum,

dum, qui regijs ſicarijs, carnificibus, ac mactatoribus erat præfectus, quiq́ damnatorū plectendorum curam haberet. Verū hæc tam leuia, ſcrupuloſius perquirere, uitium fortaſſe ſit.

CAPVT XXXVIII.

Non naſci ſibi filios.

HOc clariſſime expreſſerūt Septuaginta γνοὺς δὲ ὁ Αὐνὰν, ὅτι οὐκ αὐτῷ ἔσται τὸ σπέρμα. i. Sciens autē Onam ſemen nō ſuum futurū. Idcirco enim ſemen effundebat in terram, ſciens nō ſuos futuros filios qui naſcerent̄, ſed fratris ſui. Mos enim erat Hebræis, ut fratres ducerent uxores fratrū ſuorū qui ſine filijs defuncti eſſent, ac qui ex eis procreati fuiſſent, defunctorū cenſerentur. Hoc ergo obſcurum erat in noſtra æditione.

Ipſe & Iras opilio gregis.

וְחִירָה רֵעֵהוּ. Et Hira ſocius aut amicus eius. Diſſentit autem ab Hebraica ueritate Hieronymus, primū quia ſequit̄ Septuaginta, qui & ipſi hūc locū interpretati ſunt, καὶ κατέβη εἴρας ὁ ποιμὴν αὐτοῦ. Et deſcēdit Iras paſtor eius: deinde quia maxima eſt earū uocū affinitas, ſcilicet eius quæ ſignificat paſtorem, & quæ ſocium. Eſt tamen aliquod diſcrimen: paſtor enim uocatur rohe, eſtq́ participiū à raha: ſocius autem uel amicus rehe: hacq́ ſcriptura utit̄ hoc loco cōtextus Hebraicus. Quare non paſtor, ſiue opilio erat uertendū, ſed

ſed amicus,quod & uocum interpres aſſerit,qui de eo nomine ſcribit ſic מית שענינו חברות.hoc eſt,Eius ſignificatio eſt amicitiæ,ſiue ſocietatis. Deinde profert huius loci teſtimoniũ, arbitror uero ipſe,ex antiqua æditione.Septuaginta, qua Latini utebantͬ,relictã eſſe hanc ſcripturã,ut qđ bene uerterat Hieronymus,ad idẽ mendũ redierit,propter codices antiquos qui erant mendoſi. Quod ſæpe ſæpius obſeruauimus.Nã Hieronymus taxauit hoc loco Septuaginta,qui tranſtulerant,Et Hiras paſtor eius,ſiue opilio.Quare nõ eſt credendum,eũ in transferendo Septuaginta eſſe ſecutum,quos erraſſe cognouiſſet.

Aſſumpſit theriſtrum.

A Septuaginta id nomen accepit,qui & ipſi περιέβαλεν τὸ θέριστρον,id eſt,Amicta eſt theriſtro, *Theriſtrum.* uelo ſcilicet æſtiuali: ducitur ἀπὸ τοῦ θέρους. Hoc Hebræi uocant צעיף.dicuntq́ eſſe peplum,ſiue ſindonẽ,amictumq́ lineum. propterea ab æſtate,nomen ſortitur apud Græcos: eratq́ is ornatus fœminæ,quæ nullo in mœrore eſſet.Ideo poſitis uidualibus ueſtibus, aſſumptus eſt à Thamar. Nicolaus autem,cum probe ſe geſſiſſet,in exponendo huius uocis ſignificato,poſtremo falſam ei etymologiam accommodauit.Dixit enim duci à tero, teris. huicq́ aliud abſurdius annexuit,quod me piget referre.

Sedit in biuio.

בְּפֶתַח עֵינַיִם.In hoſtio,aut propatulo Henain, uel in ꝑpatulo oculoꝝ.Eſt autẽ ambigua ſentẽtia,an Henain,qđ plurale eſſe poteſt ab hana, oculo ſcilicet, ſignificet hic ipſos oculos,uel loci proprium nomen ſit,ſicut uolũt Septuaginta,& apud Hebræos nõnulli.Septuaginta enim hanc uocẽ ut nomen loci uertũt καὶ κάθισε πρὸς πύλαις αἰνάν.Et ſedit ad portas Euã.Auen Eſdra quoq; inquit ויש אמ־ים בי שני מעיינות מים היו בדרך ויש להם בדמות פתח ומשם יעבור יהודה.Hoc eſt,Sunt q dicant,duos ibi fuiſſe fontes in uia,qui & portarũ haberẽt ſimilitudinem, atq; inde trãſijt Iuda.Hęc ideo ſcribit Auen Eſdra,ꝙ Henaim,Hebraice fontes quoq; ſonet,poteſtq; numerus dualis eſſe,q apud Hebręos ſæpe reperit̃.Quod autẽ Hieronymus uertit biuium, ſatis clarũ eſt,unde ſumptum ſit,quia ſcilicet locus patens eſſet,& omnibus notus ubi illa ſederat.Chaldaica uero æditio,quaſi & ipſa innuere uidetur, Henaim nomen eſſe loci,eo quòd nomine ipſo uſa eſt.Ipſe quoq; Hieronymus,in libro de locis Hebraicis teſtatur Hebræos ſentire,Henaim ſignificare biuium,quaſi locum, ubi quoquo uelis,oculos poſſis flectere.

Quod & nurus ſua eſſet.

Nõ diſſentit ab Hebraico. כַּלָּתוֹ.i.nurus ſua. At ꝑperã Septuaginta hãc,ſpõſam eius faciunt, dicẽtes, οὐ γὰρ ἔγνω ὅτι ἡ νύμφη αὐτοῦ ἐστί.i. Neq; enim ſciebat

ſciebat, quòd ſponſa ſua eſſet. Quòd ſi ſponſa Iudæ erat, nullum ſcelus perpetratum fuiſſet. Necꝫ ea utendũ fuerat excuſatione. Quare locus emẽdandus omnino eſt.

Patiar quod uis, ſi dederis harrabonem.

Additũ hoc totum ab Hieronymo explicandæ rei gratia, tantummodo enim in Hebraico legitur אִם תִּתֵּן עֵרָבוֹן עַד שָׁלְחֶךָ, hoc eſt: Num dabis harrabonẽ, quouſqꝫ miſeris? Eodemqꝫ modo Septuaginta, ἐὰν δῷς ἀῤῥαβῶνα. Si dederis harrabonem. At illud obſeruandũ, quòd male uterque accepit cõiunctionem Hebraicã אִם, id eſt, ſi, quæ aliquando cõditionalis, ſæpe negatiua, ſæpe interrogatiua eſt, ut hoc loco. Quare nõ erat uertenda, in, ſi, ſed an, aut, non. Vt diceret Thamar, an dabis mihi harrabonem? Harrabo autẽ uox eſt Hebraica, ſicut hinc facile licet cognoſcere, qua Latini & Græci utuntur.

Armilla.

A Græco ducit̃, hormos em̃ humerus, à quo diminutiuum hormiſcos, humerorꝫ: ſcilicet ornamentũ. Atqꝫ ideo fortaſſe, ſcribi debet hormilla, *Armilla.* non armilla: quanqꝫ ſolemus in pleriſqꝫ uocibus *Hormilla.* Græcis, cum Latinæ fiunt, aliquas literas immutare, ſunt tamen qui putent duci, ab armis.

Certe mendacij nos arguere non poteſt.

At Hebraice nõ is ſenſus eſt, hæc enim aliud

ſonant תִּקַּח לָהּ פֶּן נִהְיֶה לָבוּז, id eſt, Sumat ſibi ne forte ſimus in cõtemptum. Nolebat enim pignus repetere, accuratiusq́ de eo inueſtigare, ne in uituperationem ſibi uerteretur; quod & Septuaginta innuere uidentur, ἀλλὰ μή ποτε καταγελασθῶμεν. At ne forte irrideamur.

Iuſtior me eſt.

Eodẽ modo Hebraice צָדְקָה מִמֶּנִּי, Iuſtior præ me eſt. At male hæc locutio exprimitᷓ à Septuaginta, δεδικαίωται θαμὰρ ἢ ἐγὼ, id eſt, Iuſtificata eſt Thamar, q̃ ego: obſcuritasq́ hæc profecta eſt, quòd nõ accõmodarunt ſermoni Græco modum loquendi Hebraicũ. Quod autẽ hoc loco Hieronymus, in Hebræo ait haberi, Iuſtificata eſt ex me, patet non eo modo reſoluendã comparationem Hebraicã, explicat tamẽ ipſe ſeipſum.

Quare diuiſa eſt ſuper te maceria.

מה פרצת עליך פרץ, id eſt, Quare diuiſiſti ſuper te diuiſionẽ. Eſt ergo in multis uarietas, Hieronymus ſecutus eſt in totum, hoc loco Septuaginta, τί διεκόπη διὰ σὲ φραγμα, id eſt, Quare diſie-

Repagulum. cta eſt per te ſepes, aut repagulum: Repagulum

Maceria. autem ſiue maceriam intelligit Hieronymus, ſecundas, quę embryonem contegunt, quæ à Pha-

Phares. res dirruptæ ſunt, ex eoq́ nomen accepit. Phares enim Hebraice diuiſio. Nam cũ Zaram debuerit eſſe primogenitus, eo quòd prius protulit

ſit manus, attamē rupta membranula exijt prior Phares, quod annotatur & à Diodoro ſic, δεῖ δὲ ἐπισημαίνεσθαι, ὅτι ἡ μὲν φύσις τὸν ζαρὰ πρωτότοκον ἐποίει, προεξενεγκόντα τὴν χεῖρα, ὁ δὲ θεὸς, τῷ φαρὲς περιέσχεν τὸ ἀξίωμα, ἐξ οὗ τὸ βασιλικὸν γένος, καὶ ὁ Δαβὶδ, καὶ ὁ κύριος, id eſt, Animaduertendū eſt, quòd natura quidem, primogenitus erat Zaram, qui prior manum protulerat: at uero deus, ipſi Phares tribuit principatum: ex quo genus regium profectum eſt, & Dauid, & ad poſtremum, etiam dominus. Symmachus autē & Aquila, etiā ipſi uerterunt diuiſionē, id quod interpretatur Hieronymus maceriam. Quod & ab aliquibus Græcis magis approbatur, ꝓpter nomen ipſius Phares. Diodorus enim inquit, ὁ δὲ σύρος καὶ ὁ ἑβραῖος φασὶν, τί διεκόπη ἐπὶ σε διακοπή. Syra inqt, & Hebraica æditio habēt: cur diuiſa eſt ſup̲ te diuiſio.

CAPVT XXXIX.

Nec quicquam aliud nouerat.

IPſe uidelicet dominus, quia omnia in manu Ioſeph tradiderat: quod clarius, his uerbis Hebraice exprimit, וְלֹא יָדַע אִתּוֹ מְאוּמָה, id eſt, Et non recognoſcebat quicquam cum eo. Nullam ſcilicet rationem reddebat Ioſeph rerum ab ſe geſtarum, hero ſuo. Septuaginta quoque apertius quàm noſtra æditio, hoc quod de hero Ioſeph dicitur, explicant, καὶ οὐκ ᾔδει τῶν καθ'

 αὐτὸν

αὐτὸν, οὐδὲν, hoc eſt. Necꝗ norat quicꝗ eorꝫ, quæ ad ſe pertinerēt, herus ſcilicet.

Operi nefario.

Additum exprimendę rei gratia, ab Hieronymo, nam Hebraice tantũmodo eſt, וַיְמָאֵן, id eſt, Et recuſabat. Atꝗ eodē modo apud Septuaginta inuenies, ὁ δὲ οὐκ ἤθελεν. At is nolebat.

Nec quicquam eſt, quod in mea non ſit poteſtate

Hebraice ad perſonas refertur וְאֵינֶנּוּ גָדוֹל בַּבַּיִת הַזֶּה מִמֶּנִּי, id eſt, Et non eſt me maior in hac domo. Quę ſentētia male à Septuaginta uerſa eſt, καὶ οὐκ ὑπάρχει ἐν τῇ οἰκίᾳ ταύτῃ, οὐθὲν ἐκτὸς μοῦ, id eſt, Et nō eſt in hac domo quicquam præter me, niſi forte à librarijs locus corruptus ſit, ut deſit μέγα, uel μεῖζον.

Domina ſua.

אֵשֶׁת אֲדוֹנָיו id eſt, Vxor heri ſui, quēadmodum & Septuaginta, ἡ γυνὴ τοῦ κυρίου αὐτοῦ. Vxor domini ſui. Quod certe mirum uidetur: cũ is ſit Phutiphar Eunuchus, de quo ſuperius habita mentio eſt. Quamobrem, ſi Eunuchus erat, quo modo habebat uxorem? frigidaꝗ admodum eſt expoſitio Nicolai, quòd is nō fuerit uere Eunuchus, ſed quòd mos eſſet, omnes regios miniſtros qui fideles eſſent, Eunuchos uocare. Necꝗ enim eum diuinæ literæ Eunuchum uocaſſent, ſi nō

Phutiphar.

ſi non fuiſſet,cum non ſoleant alibi eo modo lo=
qui:quanq̃ hoc quod attulit Nicolaus,etiã qui=
dam Græci expoſitores adduxerint,quòd mini
ſtri regibus fideles, Eunuchi uocētur.Quod an
uerum ſit,non auſim aſſerere.Iuuantur tamen hi
& ab æditione Chaldaica,quæ innuit, hunc uo=
catum Eunuchum,nõ quod re uera eſſet, ſed de
more,quia omnes regij miniſtri, quibus pellicũ
aſſeruandarum cura traderetur, Eunuchi efficerē=
tur.Appellat enim hunc, quē Hebraica ueritas
uocauit Eunuchũ,Onchelos rabrabam, hoc eſt
præfectum ac ſatrapam. Eunuchi uero, quanq̃
exectis eſſent uirilibus,nõ propterea,amore fœ=
minarum nõ capiebantur, & eis ut poterant nõ
abutebantur,in cuius rei fidem,uoluimus in me
dium afferre quæ de ea re apud Philoſtratum in
uita Apollonij extent,licet fortaſſe plura quàm
æquum ſit.Apud eum ergo hæc legimus.Inter=
rogauit enim Apollonius regem Babiloniorum,

Eunuchi etiã amore mulierum capiebantur.

ὦ δάμι ἔφη θεωρῶ πρὸς ἐμαυτὸν, ὅτου πότε, οἱ βάρβα-
ροι, τοὺς εὐνούχους σώφρονας τε ἡγοῦνται, καὶ ἐς τὰς γυναι-
κωνίτιδας ἀπάγονται, ἀλλὰ τοῦτ' ἔφη, ὦ ἀπολλώνιε, καὶ
τῷ παιδὶ δῆλον, ἐπειδὴ γὰρ ἡ τομὴ, τὸ ἀφροδισιάζειν ἀφαι-
ρεῖται σφᾶς, ἀνεῖνται σφίσιν γυναικωνίτιδες, κἂν συγκα-
θεύδειν ταῖς γυναιξὶ βούλωνται. τὸ δὲ ἐρᾶν εἶπεν, ἢ τὸ
συγγίνεσθαι γυναιξὶν, ἐκτετμῆσθαι αὐτοὺς οἴει, ἄμφω ἔφη.
εἰ γὰρ σβεσθείη τὸ μόριον, ὑφ' οὗ οἰστρεῖται τὸ σῶμα, οὐ
δὲ ἂν τὸ ἐρᾶν ἐπέλθοι, οὐδένα. ὁ δὲ, βραχὺ ἐπισχὼν,
αὔριον ἔφη, ὦ δάμι μάθοις ἂν, ὅτι καὶ εὐνοῦχοι ἐρῶσι, καὶ

τὸ ἐπιθυμητικὸν, ὅπερ εἰσάγωνται διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, οὐκ ἀπομαραίνεται σφῶν, ἀλλ' ἐμμένει θερμόν τε καὶ ζώπυρον. δεῖ γοῦν παραπεσεῖν, ὃ τὸν σὸν ἐξελέγξει λόγον. multis autem interpoſitis, infertur. τοιαῦτα διαλαλούντων πρὸς ἀλλήλους κραυγὴ τῶν βασιλείων ἐξεφοίτησεν, εὐνούχων τε καὶ γυναικῶν ἅμα. εἴληπτο δὲ ἄρα εὐνοῦχός τις, ἐπὶ μιᾷ τῶν τοῦ βασιλέως παλλακῶν συγκατακείμενός τε, καὶ ὁπόσα οἱ μοιχοὶ πράττων, καὶ ἦγον αὐτὸν ἀμφὶ τῇ γυναικωνίτιν, ἐπισπῶντες τῆς κόμης, ἐπειδὴ ὁ πρεσβύτατος τῶν εὐνούχων, ὁρῶντα μὲν τῆς γυναικὸς, πάλαι ἠσθῆσθαι ἔφη, καὶ προειρηκέναι οἱ. μὴ προσδιαλέγεσθαι αὐτῇ, μηδὲ ἅπτεσθαι δέρης ἢ χειρὸς, μηδὲ κοσμεῖν μόνην τῶν ἔνδον, νῦν δὲ συγκατακείμενον εὑρηκέναι, καὶ ἀνδριζόμενον ἐπὶ τὴν γυναῖκα. Quorum omnium is ſenſus eſt, ut gratificemur his, qui Græce neſciunt. Confabulabatur Apollonius cum Dami Babyloniorum rege, interq́ cætera dixit, Sæpe ò Dami mecum miratus ſum, cur barbari putent Eunuchos caſtos ac modeſtos, eisq́ mulierum cuſtodiam permittant? At hoc, inquit, Damis, uel puero eſt perſpectum. Nam cum eis coëundi facultatem, exectio ademerit, eò ad cubilia fœminarum ſeruanda dimittuntur, permittiturq́ eis, ut cum illis pro arbitratu ſuo quicquid uelint faciant, etiam ſi unà dormire uoluerint. An uerò, inqt Apollonius, eo quod execti ſunt exiſtimas eis & amandi & coëundi cū mulieribus facultatem ademptam eſſe? Vtrunq́, inquit. Nam ſi ea pars extincta eſt, quæ ad libidinē uniuerſum cor

pus

pus inflammat,ne amore quidẽ rei uenereæ affici poſſunt. Tum Apollonius aliquãdiu tacitus, cras inquit,intelliges,eunuchis nõ eſſe extinctã cupiditatem ac libidinem,earꝫ rerum,quas oculis hauſerint,ſed ardere in eis ac uiuere. Neceſſe enim eſt aliquid eiuſmodi incidere,quo tua poſſit refelli oratio:deinde interiectis multis,addit, Hæc cum inter ſe differerent,clamor ex tota regia cooritur,eunuchis & fœminis ſimul uociferantibus.Deprenſus autẽ fuerat quidã ex Eunuchis,ſup unã ex pellicibus incubare,& ea omnia agere,quæ ſolent adulteri.Trahebatur autẽ per comam,per uniuerſum locũ, ubi pellicibus erat habitatio.Nam cũ omniũ Eunuchorꝫ maior natu,eum amare pellicem ſæpe percepiſſet, eiq́; & acceſſum & colloquium cũ ea interdixiſſet, neu aut manum aut genas eius contingeret, neq́; eã unã ex omnibus, excoleret, is tamen tunc ab eo inuentus fuerat,cum ea cõcumbere,& ea omnia abſoluere,quæ uiri ſolent cum mulieribus, hæc ille.Hoc fit etiam manifeſtius ex his quæ inueniuntur apud interpretem Gregorij de quibuſdam uirginibus. Vbi citatur quorundam ſententia, καὶ φασὶν ὅτι πολλαὶ τῶν γυναικῶν, ἵνα δοκῶσι παρθενεύειν, εἰώθασιν ὑπορρίπτειν ἑαυτὰς τοῖς εὐνούχοις διὰ τὸ ἄγονον, οἵ τινες, οὐκ ἄνδρες, ὡς ἄγονοι, ἄνδρες ᾗ διὰ τὸ δύνασθαι συνουσιάζειν, hoc eſt, Dicũtq́; hi, quòd pleræq́; mulieres,ut uiderentur ſeruare uirginitatem, ſolebant ſubijcere ſe Eunuchis, eo quòd

 eſſent

Eunuchi etſi nõ gignant, coeunt tamẽ. eſſent infœcundi,neq; poſſent gignere:qui uiri quidem non ſunt,quod gignere nõ poſſunt, uiri autem ſunt, quia poſſunt coire. Obſeruãdum quoq; eſt,quod is non eſt ille Phutiphar, ſacerdos Heliopoleos, cuius filiã duxerit Ioſeph. Nã is, alijs literis Hebraice ſcribitur. Is ergo cuius hic meminimus, uocatur פוטיפר, id eſt, potiphar,at ille פוטיפרע, hoc eſt,potipherah. Sunt autem ſimillima nomina,non tamen eadẽ, ſicut pleraq; eiuſmodi,in hiſce literis inueniũtur,quę apud Latinos uidentur eſſe eadẽ, ut eſt Ioachin, & Iehoachin, & Isboſeth,& Miphisboſcet,quæ clariſſime diſtinguuntur Hebraice. Hæc diximus, quòd multi Hebræorꝫ aſſerant ſacerdotẽ illum Heliopoleos eſſe hunc,qui emerit Ioſeph, eumq; domui ſuę præfecerit,qđ an uerũ ſit,neq; refelli,neq; approbari ſine temeritate poteſt.

In dominum meum.

Non ipſum herum intelligit,ſed deum:quod dubium fecit Hieronymus addendo, meũ, cum Hebraice non haberetur. Dominus autẽ hic eſt nomen dei,ſcilicet Elohim, ſic enim, ait Ioſeph, וחטאתי לאלהים, id eſt,Et peccabo deo,quẽad modũ Lxx. καὶ ἁμαρτήσομαι ἐναντίον τοῦ θεοῦ, id eſt, Et peccabo corám deo. Ex his autem quæ poſt hęc ſequunť,licet uidere,q̃ elegãter q̃ dilucide, locutiones Hebraicas uerterit Hieron. quæ per ſe horridæ ac triſtes ſunt. Confer æditionem Septua

ptuaginta, uidebis quātū interſit, tum in ſententijs exprimēdis, tum tota orationis proprietate.

Dormi mecum.

שִׁכְבָה עִמִּי id eſt, Iace, concumbe mecum: eodemq́ modo alijs in locis exponendum. Eſt aūt idioma Hebraicum. Septuaginta tamen etiā ipſi uertunt, Dormi mecū κοιμήθητι μετ' ἐμοῦ. Clarius aūt hæc ꝓprietas cognoſcitur Exodi cap. 22. ubi præcipitur כָּל שֹׁכֵב עִם בְּהֵמָה מוֹת יוּמָת quæ ſententia ſi Latina reddenda eſſet, eſſet dicendū, Omnis qui dormierit cum iumento, morte moriatur. Quod patet eſſe abſurdum: nam id non præcipitur, quod poteſt ſine crimine fieri, cum tamen locum præſtiterunt Septuaginta interpretantes πᾶν κοιμώμενον μετὰ κτήνους, ubi dupliciter erratur ut ibi notatum eſt.

CAPVT XL.

Duo eunuchi.

HOc in contextu Hebraico nō habetur: ſed tātū חָטְאוּ מַשְׁקֵה מֶלֶךְ וְהָאֹפֶה id eſt, Et peccauerūt, pincerna regis & piſtor. Etiā apud Septuaginta tacentur eunuchi hoc loco, ἀρχιοινόχοος, καὶ ἀρχισιτοποιός. id eſt, Pincernarū princeps, aut princeps uinariorum, ut habebat antiqua æditio Latinorū, ac piſtoribus præfectus. Poſitum tamen eſt hoc loco, quod paulo poſt, de-

claratur, ſequitur enim וַיִּקְצֹף פַּרְעֹה עַל שְׁנֵי סָרִיסִים id eſt, Et iratus eſt Pharao, cõtra duos eunuchos. Quod aũt dicit Hieronymus eodem nomine appellari hic pincernam, quo ſuperius, ſeruus Abraham, miror, cũ hoc minime uerum ſit. Ille enim uocatus eſt מֶשֶׁק Meſech, at is מַשְׁקֵה maſche. Et alterum quidem, nomẽ proprium eſt, alterum, participium à שָׁקָה hoc eſt, bibit: credo ex codicibus uarietatem hanc acci diſſe, ut alia eiuſmodi deprendimus.

Tria caniſtra farinæ.

Pro eo, quod farinam uertit Hieronymus, Hebraice eſt חֹרִי id eſt, candida: per candorẽ itaq; putauit intelligendam eſſe farinam: quod tamen quidam Hebræorum, ad caniſtra referunt, quæ uiminea ſint ac propterea alba, ac candida: ut textus Hebraicus, ita ſit intelligendus, Tria caniſtra candidiſſima, quæ eorum eſt natura. Quoniã uero uox Hebraica חֹרִי, etiam foramen ſignificat, ſunt qui interpetentur tria caniſtra foraminata. Quæ utraq; expoſitio, propter uerborum πολυσήμου non uidetur improbanda. Septuaginta ſunt cum Hieronymo τρία κανᾶ χονδριτῶν, id eſt, Tria caniſtra farinarũ. Quod annotauit etiã diuus Auguſtinus, qui teſtatur eo modo, ut nos protulimus haberi Grȩce, ſed χονδρίτα hoc loco, panes cibarios ſignificare, ꝑpterea uertit in dubium, an in eis caniſtris, panis eius generis eſſe potuerit

potuerit. Tollitur autem ambiguitas, ſi ad Hebraica animaduertamus, quę alio modo habent, quàm uerterint Septuaginta.

Vt coniectatoris ueritas probaretur.

Eadem Hebraice, ſed alio modo כַּאֲשֶׁר פָּתַר לָהֶם יוֹסֵחַ id eſt, Quemadmodum interpretatus fuerat eis Ioſeph. Quod etiam Septuaginta ὃν τρόπον συνέκρινεν αὐτοῖς ἰωσήφ Quemadmodũ coniectarat eis Ioſeph. Neq; id refert magnopere, cum is ſit interpretum mos, ut mutent uerba ac ſeriem orationis, non immutatis ſententijs: quòd ſi quis Iudæus id damnet, ſciat ſe per inſcitiam labi ac prauitatem: aut, quod illi genti peculiare eſt, ex maledicẽdi libidine, quod in noſtram æditionem ſolent ſæpe facere, calumniari. Sed facile ab eruditis, & qui eorum animos propius olfecerunt contemnuntur.

CAPVT XLI.

Poſt duos annos.

IS locus in codicibus impreſſis corruptus eſt, habent enim ἐγένετο ἢ μετὰ δύο ἡμερῶν. Dicendumq; ἐγένετο δὲ μετὰ δύο ἔτη ἡμερῶν. Hoc eſt, factum eſt poſt duos annos dierum, ſicut habebãt uetuſtiores, & emendatiores codices. Quod aũt addiderunt Septuaginta interpretes, dierũ, ex

Hebrai

Hebraico idiomate eſt profectũ, quod hoc loco, eo modo loquit̃, מִקֵּץ שְׁנָתַיִם יָמִים id eſt, Poſt duos annos dierũ. Elegãter aũt & uenuſte omiſſum eſt ab Hieronymo, dierum. Aduerte quoq; quòd hoc loco, eſt dualis numerus, frequens in ſacris literis, cum ſcilicet pluralis ponitur, nullo addito numero, qui crebro nobis occurret.

Deuorarunt'q; eas, quarum mira &c.

Poſt hæc uerba redũdat in codicibus ĩpreſſis aliquid, quod inepte pariter & ſuperuacaneo eſt additũ. καὶ ἰδοῦ ἄδηλοι ἐγένοντο, ὅτι εἰσῆλθον, εἰς τὰς κοιλίας αὐτῶν, id eſt, Et ecce, euanuerunt, qui in uentrem earum fuerant ingreſſæ, eſt autem ea ſententia paulo inferius.

Percuſſæ uredine.

Eleganter, hoc & accommode à Septuaginta, ἀνεμόφθοροι uento corruptæ.

Abs'q; me deus &c.

Eodẽ modo habẽt & Hebraica בִּלְעָדַי אֱלֹהִים יַעֲנֶה אֶת שְׁלוֹם פַּרְעֹה id eſt, Abſq; me deus reſpõdebit pacem Pharaoni. At Septuaginta aliquãto ſecus, ἄνευ θεοῦ, οὐκ ἀποκριθήσεται τὸ σωτήριον φαραώ. Abſq; deo, nõ reſpõdebitur ſalutare q̃cq; Pharaoni. Eadem tamen eſt ſententia, aliterq́; Græco ſermoni accommodata à Septuaginta.

Quintam partem fructuum.

וְחִמֵּשׁ אֶת אֶרֶץ מִצְרַיִם Et quintam colligat partem

partem ex terra Aegypti. Is locus uidetur eſſe mendoſus apud Septuaginta in codicibus impreſſis. nam cum uellẽt uerbi Hebraici ꝓprietatem exprimere, finxerunt & ipſi nomẽ ab eo qđ eſt πέντε, ſicut Hebraice à chamas, hoc eſt quinqꝫ, factũ eſt chimes, perinde ſi diceres quinquauit, ſicut à decem decimauit: ergo & Septuaginta à πέντε, fecerũt πεντοῦ, inde ἀποπεντοῦν. Ita hoc loco eſt ἀποπεμπέτωσαν. hoc eſt mittãt: ꝓ eo, qđ erat dicendũ ἀποπεντάτωσαν, id eſt, quintã partẽ capiant: conſultis quoqꝫ uetuſtioribus codicibus eos ſic habere inuenimus ἀποπεντωσάτωσαν.

Saluatorem mundi.

Voces quæ hoc loco ponũtur, quas Septuaginta non interpretatas omiſerunt, quaſi earum ſignificata ignorarẽt, aut Aegyptiacæ aut Chaldaicæ ſunt; fateturqꝫ ſe ignorare Auen Eſdra, Hebræorum interpres, quid proprie ſignificẽt, itaqꝫ ſuper hunc locũ ait, אם צאת המלה מצרית לא ידענו ואם מתורגמת לא ידענו שם יוסף hoc eſt, Si ea uox Aegyptia eſt, interpretari eam non poſſumus, at ſi Chaldaica, ignoramus nomen Ioſeph. Hieronymus tamen interpretatus eſt Saluatorem mũdi, dicitqꝫ eas Hebraice ſignificare abſconditorum repertorem: ſed non eſſe eas Hebraice interpretandas, ſed Aegyptiace. Nam ipſarum literarum forma uidetur externa eſſe, non Hebraica. Itaqꝫ uerīſimile eſt, cum diligenter

genter ſuper ea re requiſiſſe,atq; eo modo reddi diſſe. Cui etiam gratiæ plurimæ ſunt habendæ, quòd rē obſcurā, & ab ipſis Septuaginta ignoratam, ignoratā & ab Hebræis, nobis aperuerit. Sunt aūt heę uoces corruptę apud Septuaginta Cū em̄ Hebraice hoc modo ſcribāt צָפְנַת פַּעְנֵחַ zaphanat pahanac, apud illos legimus ψὸμ θομφανὴχ. Niſi forte ſtudioſe eas immutarint, ꝙ ab Aegyptijs intellexiſſent, apud Hebręos potius eſſe corruptas. Quod mihi non fit ueriſimile. Theodoritus earum uocum, eandē attulit ſignificationem quam & Hieronymus. Siquidē hæc ſcribit, τίνα ἑρμηνείαν ἔχει, τὸ ψὸμ θομφανὴχ, τῶν ἀποῤῥήτων ἑρμηνευτὴν αὐτὸν κέκληκεν, ὡς τοὺς ὀνείρους διασαφήσαντα. Hoc eſt, Quam interpretationem Habet pſon thomphanec reſpondet. Pharao appellauit Ioſeph arcanorum interpretē, eo quòd ſomnia interpretari potuerit.

CAPVT XLII.

Ne forte in itinere quicq; patiatur mali.

פֶּן יִקְרָאֶנּוּ אָסוֹן id eſt, Ne forte occurrat ei mors: at Septuaginta, Neſcio quid aliud μήποτε συμβῇ αὐτῷ, μαλακία ἐν ὁδῷ, id eſt, Ne forte laſſitudo accidat ei in itinere,

Quaſi ad alienos, durius loquebatur.

Hoc obſcurius uertitur à Septuaginta, Hebraico idiomati nimium adhęrentibus, וַיִּתְנַכֵּר

אֲלֵיהֶם Et alienum ſe reddebat eis, alienabatur eis;at illi ἠλλοτριοῦτο ἀπ' αὐτῶν. Alienatus eſt ab eis,nã ad locũ potius id apud Græcos ꝑtineret.

Infirmiora terræ.

עֶרְוַת הָאָרֶץ Deformitatem aut nuditatem terræ:cur uero,tam uarij ſunt Septuaginta uertentes ἴχνη τῆς χώρας, ueſtigia regionis; patet enim, id multo diuerſius eſſe, quàm Hebraica ueritas habeat.

Pacifici uenimus.

כֵּנִים אֲנַחְנוּ id eſt,Recti,ſynceri ſumus.Hieronymus Septuaginta ſequitur, qui eodem modo reddiderunt εἰρηνικοὶ ἐσμέν. id eſt,pacifici ſumus.

Per ſalutem Pharaonis.

חֵי פַרְעֹה id eſt, Viuat Pharao. Secutus eſt ipſe noſter interpres Septuaginta, qui & ipſi νὴ τὴν ὑγίειαν φαραώ. Per ſalutem,uel incolumitatem Pharaonis.

Et non moriamini.

Hebraica quoq; ſimiliter. וְלֹא תָמוּתוּ Et non moriamini.Septuaginta quanquam parum referat,multo diuerſius. εἰ δὲ μὴ ἀποθανεῖσθαι. Qđ ſi non moriemini. Patetq́; non fuiſſe eo modo ſententiam peruertendam.

Merito patimur.

אֲבָל אֲשֵׁמִים אֲנַחְנוּ .i.Profecto ſcelerati ſumus

nos

nos:ſic & Septuaginta, ναὶ ἐν ἁμαρτία γὰρ ἐσμὲν, id eſt, Vtiq;, in peccato enim ſumus. Eſt aũt mẽdoſus is locus in codicibus impreſſis, in qbus ꝓ ναὶ, ſcriptũ eſt ναιὸν, qđ nihil omnino ſignificat.

CAPVT XLIII.

Nos & paruuli noſtri.

טַפֵּנוּ id eſt, Paruuli noſtri: quod male Septuaginta, ad uniuerſam ſupellectilem retulerunt. ἡ ἀποσκευὴ ἡμῶν. hoc eſt, Et ſupellex noſtra: quod uidemus longe aliud eſſe, nullaq; cõiectura aſſequi poſſumus, ex qua cauſa id profectũ ſit. Aſcribere aũt eorꝫ inſcitiæ, uidetur penè nefas, inexpiabileq; facinus: ſed ut cunq;, nõ poſſumus non uera loqui, in ſequentibus quoq; inuenies eos ſemper reddidiſſe ſupellectilẽ, quod erat infans.

Et ſtoracis.

נְכֹאת Necoth, quod ſuperius uerterat aromata, ideoq; & Septuaginta, hoc interpretantũr thymiama. Dicunt autem Hebræi, eo nomine, omnia aromatum genera ſignificari. Atq; ideo Chaldaica æditio, id nomẽ uertit gazam, omnia ſcilicet cara ac precioſa.

Et terebinthi.

בָּטְנִים hoc eſt, Pineæ, ſicut aſſerunt Hebræi. Aquila & Symmachus uertunt amigdala. At Hiero

Hieronymus non diſſentit à Septuaginta, & *ſτα-κτὴν, καὶ τερέβινθον*. Et ſtactē & terebinthū. Quæ autē ſcribat Dioſcorides, Plinius, atq; alij de terebintho, longe abeſt à noſtro inſtituto huc proferre, cum nec res adeo obſcura ſit. Eſt autē terebinthus quæ & *τέρμινθος* uocatur, utilis in folijs, fructu, & cortice, ut teſtatur Dioſcorides, de qua nō eſt prolixius loquendū, cū hic in Hebraicis codicibus nulla ſit de terebintho mentio. *Terebinthus.*

Adhuc uiuit.

Poſt hæc uerba, redūdat aliquid in codicibus Græcis impreſſis, ſcilicet *εὐλογητὸς ἄνθρωπος ἐκεῖνος κυρίῳ*. Benedictus uir ille à dño: qđ Hebraice nō habet, intericctumq; eſt ex alio quodā loco.

Illicitum eſt Aegyptijs comedere cum Hebræis.

Hic quoq; aliquid redūdat in Græcorum codicibus, additaq; eſt periodus, ex alio loco, quæ nequaquam huc quadrat, additur ſcilicet *βδέλυγμα ἐστὶ γὰρ αἰγυπτίοις, πᾶς ποιμὴν προβάτων*. id eſt, Abhominatio enim eſt Aegyptijs, omnis paſtor ouium. Nihil enim de paſtoribus hic narratur, ſed multo inferius, in alio capite.

CAPVT XLIIII.

An ignoratis, quòd non ſit ſimilis mei, in augurandi ſcientia.

Paulò diuerſius ab Hebraico הֲלֹא יְדַעְתֶּם
z בִּי נַחֵשׁ

כִּי נַחֵשׁ יְנַחֵשׁ אִישׁ אֲשֶׁר כָּמוֹנִי id eſt, An ne ſcitis quia augurando auguratur uir, ſicut ego. Hieronymus uidetur legiſſe cũ negatione: attamẽ etiã Septuaginta nõ diſſentiũt ab Hebraico, οὐκ οἴδατε ὅτι οἰωνισμῷ οἰωνίσεται ὁ ἄνθρωπος, οἷος ἐγώ. Num ſcitis ꝙ augurio auguratur uir qualis ego. Quamobrẽ, nõ eo modo ſeſe iactat Ioſeph, ſed rẽ omnibus principibus ſolitã, de ſe refert. De quo augurio ſcribit Theodorus, ταῦτα δὲ ἔλεγεν, οὐ μαντείᾳ καὶ οἰωνοῖς κεχρημένος, ἀλλὰ πρὸς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν σχηματίζων τοὺς λόγους. Hæc, inquit, dicebat, nõ quòd uaticinio, atq; augurijs uteretur, ſed quæ ad propoſitam fabulam facerent, loquebatur.

Tu es poſt Pharaonem.

Sequitur Septuaginta, ὅτι σὺ μετὰ φαραώ, quia tu es poſt Pharaonẽ. At Hebraicũ aliqd maius כִּי כָמוֹךָ כְּפַרְעֹה quia ita tu, ſicut & Pharao.

CAPVT XLV.

Habitabis in terram Ieſſen.

NE quam falſam expoſitionem ex hoc loco, ut fit, eliceremus: aduertendum, id nomen eſſe corruptũ. Nam ꝓ eo quod eſt גֹּשֶׁן ghoſen, factum eſt Ieſen. Ieſſe quoq; ut ſuo loco dicetur, corruptum eſt. Et ubicunq; Ieſſe apud nos repe ritur, Hebraice eſt Iſai, pater ſcilicet Dauid. Eo quoq; loco, exiet uirga de radice Ieſſe, dicendum eſt

Terra Goſen.

Iſai pater Dauid non Ieſſe.

eſt,radice Iſai:falluntur itaq; qui putant,patrem Dauid fuiſſe binominē, uocatumq; Iſai & Ieſſe, ſed corrupte eo modo à Græcis Latinisq; nūcu= patur. Addiderunt etiam hic aliquid Septuagin ta *κατοικήσεις ἐν γῇ γεσὲμ ἀραβίας*. Habitabis in terra Geſem Arabiæ. Nam is locus, in Arabia eſſe non poterat,cum ea poſita ſit trans mare ru= brum,interq; Aegyptum & Arabiā,interiaceat ſinus Arabicus:quare amouenda eſt *ἀραβία*, qđ etiam annotatur ab Hieronymo.

Gauiſus eſt Pharao.

וַיִּיטַב בְּעֵינֵי פַרְעֹה Et placuit in oculis Pha raonis, Hieronymus à Septuaginta non diſſen= tit *ἐχάρη δὲ φαραώ*. gauiſus eſt autem Pharao.

Medullam terræ.

חֵלֶב הָאָרֶץ Pinguedinem terræ,adipem ter= ræ.Septuaginta quoq; ſicut Hieronymus *μύελον τῆς γῆς* medullam terræ:idem certe ſentiunt.

Quaſi de graui ſomno euigilans.

Hæc omnia addita ſunt ab Hieronymo ex= plicandæ rei gratia, cum Hebraice tantummo= do habeatur וַיָּפָג לִבּוֹ כִּי לֹא הֶאֱמִין לָהֶם id eſt, Et uacillauit cor eius, quia non credebat eis. Se= ptuaginta tamen etiam ipſi ad ſtuporem refe= runt *καὶ ἐξέστη τῇ διανοίᾳ ἰακώβ*. Et extaſi corre= ptus eſt Iacob. Pat t autem,nō ad ſtuporem,ſed incredulitatem referendum. Additur enim quia

non credebat eis. Quod ſi obſtupuiſſet, utique etiam crediſſet. Siquidem ſtupor, eſt rerum uehementiſſime impreſſarum, & quarum eſt maxima repræſentatio, quæ autem non creduntur, nullum efficiunt in animo ueſtigium.

Stupor.

CAPVT XLVI.

Omnes animæ quatuordecim.

SIcut habent Hebraica. אַרְבַּעָה עָשָׂר id eſt, Quatuordecim: at Septuagita, qui maxime in his numeris recenſendis mendoſiſſimi inueniuntur, habent πᾶσαι ψυχαὶ δέκα ὀκτώ. Omnes animæ decē & octo. Atq; eodē modo etiā habebāt uetuſtiores codices: qđ certe maxime mirū: atq; ex hac cauſa, natus eſt & is q̃ ſequitur error.

Fuere ſeptuaginta.

Non diſſentit ab Hebraico. שִׁבְעִים id eſt, Septuaginta. At interpretes Septuaginta, addunt huic numero quinq;. Hæc corruptela ſiue à librarijs profecta ſit, ſiue ab ipſis interpretibus, fecit ut etiam Actuum apoſtolorū cap. 7. is locus male legatur. Neq; opinādum eſt, diuū Lucam, Hebraica quomodo ſe haberēt ignoraſſe, ſed uel hunc locum, ut ſe haberet ea tempeſtate, citaſſe, uel eandem ibi corruptelam, à librarijs accidiſſe, quæ & hic. Hęc ergo eſt eius nodi ſolutio, quem dicunt Hieronymū ligaſſe, ac non ſoluiſſe: q̃ ille locus diſſentiat ab iſto in noſtra æditione: ut ibi habea

habeatur cũ ſeptuagintaquinꝗ animabus deſcendiſſe Iacob in Aegyptũ, hic cũ ſeptuaginta tantum. Facilis autẽ erat ſolutio, ſi Septuaginta in omnibus locis, æditio animaduerſa fuiſſet, cũ ea in numeris ſit mendoſiſſima. Quod autem nõ ſit profectus à Septuaginta is error, indicio eſt, quia in Deuteronomio, apud eos is locus recte legitur, & ſecundũ Hebraicã ueritatẽ. Necꝗ etiã illud eſt uerum ꝙ per anticipationẽ locuti ſint. Alioqui, & alia errata, eſſent eadẽ ratione defendenda: ſed quod eſt & pium & uerũ, nõ Septuaginta, ſed librariꝭ eũ errorẽ adſcribamus. Lucas autem, ſiue ꝙ Hebraice neſciret, ſiue quia ad docendos homines nihil referre putaret ab Hebraica ueritate alicubi diſſentire, ſed potius approbare æditionem Septuaginta, quæ ubiꝗ erat receptiſſima, & maximæ uenerationi habita, teſtimonium, ut erat iam uulgatum citauit: quod & reliqui apoſtoli fecerunt, qui magis ad æditionem Septuaginta, teſtimonia citabant, quàm ex Hebraicis codicibus. Sępe enim ſolet eſſe magis arguta ꝙ̃ pia eiuſmodi ſollicitudo, uſꝗ ad unguẽ reſecare, quid quæꝗ dictio ſignificet, quod grauiſſimi, ſanctiſſimiꝗ uiri libenter uitabant.

Et ille occurrit in Ieſſem.

Ex hoc loco etiam cognoſcitur, quod modo dicebamus, non omnia errata, quæ in æditione Septuaginta reperiuntur, illis eſſe attribuenda.

Quis enim adduci poſſet,ut crederet,tam paruo ſpacio,eſſe eos homines ſui oblitos,ut locũ,quẽ ſuperius uerterant Geſem,hic eũdem in Raceſſam cõmutarint,transferẽtes εἰς γῆν ῥαμεσσῆ. cũ Hebraice ſit idem nomen hic atq; ibi:quare aliјs cauſis tantã deprauationẽ aſcribamus. Ex eadẽ etiam re prouenit,ut additũ ſit,occurrit eis, καθ' ἡρώων πόλιν. Ad urbẽ heroum:cuius urbis, quia neq; ſacer contextus meminit, neq; interpretes aliј,quicq; ſuper ea re tradiderunt,fateamur neceſſe eſt,additum id eſſe ab aliјs,ſiue peritis ſiue imperitis,quod etiam annotauit Hieronymus.

Superſtitem te relinquo.

כִּי עוֹדְךָ חָי, Quia adhuc uiuis:ſic & Septuaginta ἔτι γὰρ ζῇς. Adhuc enim uiuis, nec ad mortem ipſius Iacob id referamus.

CAPVT XLVII.

Non cælamus domino.

לֹא נְכַחֵד Non cælabimus. Duplicis autem
כָּחַד ſignificationis eſt uerbum cachad,nam & cælare,& extirpare denotat, atq; hinc factum eſt, ut in alium ſenſum uerterint Septuaginta μή ποτε ἐκτριβῶμεν ἀπὸ τοῦ κυρίου ἡμῶν. Nunquid abſcindemur à domino noſtro:uel,ne forte excindamur à domino noſtro.Sed clarum eſt,hũc locum intelligendum eſſe,ut uertit Hieronymus.

Salus

Salus noſtra in manu tua eſt.

Hebraice expreſſius. הֶחֱיִתָנוּ Viuificaſti nos. Atq; inde eſt, quòd etiam Septuaginta ad Hebraicam ſcripturam loquuntur. σέσωκας ἡμᾶς. Seruaſti nos, beaſti nos.

Conuerſus ad lecti caput.

עַל רֹאשׁ הַמִּטָּה Super caput lecti. At Septuaginta, æquiuocatiōe decepti ſunt. Nam eadem dictio, ſine punctorum diſtinctione, & lectum & baculum ſignificat: at ſi punctis diſtinguatur, mox nihil remanet ambiguum. Hoc autē modo ſcribūtur, prima מִטָּה .i. lectus, ſcd'a מַטֶּה baculus. Igitur ꝑ eo qđ erat uertendū ad caput lecti, ipſi ad caput uirgę ĩterpretati ſunt: qđ ꝙ abſurdū ſit & nō intelligibile, ſatis eſt clarū. Eſſetq; id nobis mirum, niſi infinita alia eiuſmodi occurrerent. Sic ergo apud eos legimus. καὶ προσεκύνησεν ἰσραὴλ ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου. id eſt, Et adorauit Iſraël ad ſummum uirgæ. Atq; hoc eſt, quod & Græci interpretes hoc exponunt, ut poſſunt, ſicut Gennadius βιάζεται μὲν ἑαυτὸν πρὸς ἀνόρθωσιν. ἐπιστηριχθεὶς δὲ, καὶ ἐπαναπαυσάμενος τῇ ἐν χερσὶ βακτηρίᾳ πληροῖ τὴν προσκύνησιν, Iacob, inquit cum uellet deo gratias agere atque adorare, ſeſe obnixus erigebat ſuper ſummum baculi, eiq; innixus, adorationem impleuit. Diodorus quoque eodem modo. ῥάβδον μὲν εἶχεν ὁ ἰακὼβ, οἷα δὴ γέρων. πότερον δὲ αὐτὸς ὁ ἰακὼβ

γέρων ὢν, καὶ δυσκινήτως ἔχων, τῷ ἄκρῳ τῆς ῥάβδου ἁψάμενος τοῦ ἰωσὴφ, κατεφίλησεν αὐτὸ τῆς ῥάβδου μέρος, οὗ ἥψατο, ἢ ἰωσὴφ προσκυνήσας τῷ πατρὶ, ἥψατο τοῦ ἄκρου τῆς ῥάβδου. id eſt, Iacob ut pote ſenex baculum tenebat, an uero ipſe Iacob iam ſenio confectus, & qui non facile ſeſe mouere poſſet, baculi ſummitate tetigit Ioſeph, eamq́ꝫ partẽ, qua eũ tetigerat oſculatus eſt, Vel ipſe Ioſeph adorato patre tetigit baculi ſummũ: hæc ille. Eſſe autem legendũ ut uertit Hieronymus, ex eo quoq́ꝫ manifeſtum eſt, ꝙ Symmachus hunc locũ ſic interpretatus eſt, καὶ προσεκύνησεν ἰσραὴλ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τῆς κλίνης. id eſt, Et adorauit Iſraël, ad caput lecti. Regum quoq́ꝫ ſecũdo bene, & ut eſt legẽdũ, conſimilẽ locũ reddiderũt Septuaginta. Vbi ſcribitur adoraſſe Dauid ad caput lecti, aut in lecto ſuo, qđ Septuaginta interpretati ſunt καὶ προσεκύνησεν Δαβὶδ ὁ βασιλεὺς ἐπὶ τῆς κοίτης αὐτοῦ. Et adorauit Dauid rex ſuper lectum ſuum.

CAPVT XLVIII.

Quod ægrotaret.

NOn diſſentit ab Hebraico. חוֹלֶה ægrotaret: at nõ ſatis explicauerunt hoc Septuaginta: uertentes ἐνοχλεῖται. perturbatͬ, moleſtatͬ: cum ad corporis morbũ tantum ſit referendum.

Eratq́ꝫ uernum tempus.

De hac uarietate ſatis ac ſuper ſcriptum eſt retro, cap. 34.

Do tibi partem unam.

Hic quoque lapſi ſunt Septuaginta,nominis ſimilitudine decepti,nam שְׁכֶם Scechem,& partem ſignificat,& locus eſt,cuius frequens mētio in his literis fit: at hic partē ſignificat, eo quòd Hebraice legimus נָתַתִּי לְךָ שְׁכֶם,Dedi tibi partem unam. Neq; enim unam additum fuiſſet, ſi de lòco ſcriberetur.Græce ſic legitur, ἐγὼ δὲ δίδωμι σοι σίκιμα,Ego uero do tibi Sicima.Licet q̄dam Hebræi hanc partem,Sichem eſſe aſſerant.

CAPVT XLIX.

Principium doloris mei.

SIcut & Hebraice רֵאשִׁית אוֹנִי,Principium doloris mei. At Septuaginta hunc dolorem referunt ad procreationē,uertentes, ἀρχὴ τέκνων μου, id eſt,Principium filiorum meorum:quod tamen potuit & ad alia pertinere,& quicquid miſeriarum perpeſſus ſit propter ipſum, maxime, quia aſcēdit eius cubile, ut ipſe quoq; meminit: quanq; etiam Diodorus hic ſcribit, ὁ σύρος ἔχει ῥουβὴμ πρωτότοκός μου ἡ δύναμίς μου, καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσχύος. Syra,inquit æditio habet,Ruben primogenitus meus.Quod prudentiſſimorū iudicio relinquit̄, an de filijs dicat Iacob. Auen Eſdra quoq;, cum Septuaginta ſentit ſic ſcribens, והבכור יקרא ראשית און כמו כי הוא ראשית אוני,Primogeni

Primogenitus principiũ doloris heb. genitus, inquit, ſolet uocari principium doloris, quaſi ille incipiat dolorẽ afferre, patri. Deutero. quoq; cap.21. principium doloris uocatur primo genitus, quod Hieron. uertit, principium libe-rorum eius, ubi Hebraice רֵאשִׁית אֹנִי.

Prior in donis maior in imperio.

יֶתֶר שְׂאֵת וְיֶתֶר עָז, id eſt, Exceſſus portandi & exceſſus roboris. Hieronymus eũ ſenſum adhibuit: nam non putauit nude ut Hebraice ſe haberet, uertendum eſſe. Verba tamen ſunt obſcuriſſima, & quæ ad uaria torqueri poſſint, ſicut & uerba prophetarũ, ideo in his Hebraica tantum producemus ut habent, ut liceat cuilibet pro arbitrio, quem uelit ſenſum ex eis elicere. Septuaginta uero æditio, toto hoc capite, uehementer diſſentit ab Hebraico, propter uerborũ πολύσημον, & maximam obſcuritatẽ. Nam & hunc locũ reddiderũt, σκληρὸς φορέσθαι καὶ σκληρὸς αὐθάδης uel αὐθαδεία, ut uidetũ legiſſe Hieronymus hoc eſt, Durus ad portandũ, & durus præfractus, ſeu durus pertinaciter. Quæ ut uidemus, ſunt & ipſa non ſatis clara, eo quòd aliter uertuntur, quàm ſe habeant, quod enim Septuaginta referunt ad uiolentiam & pertinaciam Ruben, Hieronymus, & Hebræi ad eius imperium ac uires, quæ maximæ eſſent futuræ: ſic quoque ſentit Auen Eſdra: neque hoc prolixius explicandum eſt, quo modo ſe habeat.

Eſſu

Effuſus es ſicut aqua.

Ita ſignificat uerbum Hebraicũ pacaz. Scilicet feſtinare, erumpere, quod Lxx. ad uiolẽtiam atq; impetum retulerunt, ἐξύβρισας ὡς ὕδωρ. Iniurioſus fuiſti ſicut aqua, aut ĩſultaſti ſicut aqua: credo eos uoluiſſe impetũ atq; æſtum libidinis, quo inſaniuit Ruben cũ patris cubile aſcẽdit, furori aquarũ comparare, quod non abeſt à uero. Alij uero dicũt effuſus es ſicut aqua, hoc eſt euanuiſti, in nihilum redactus es propter ſcelus tuum, quo nomine dicit Auen Eſdra ſignificari, אנשים ריקים, id eſt, homines leues ac uanos, ac diffluentes, atq; ita uocantur hoc loci.

Vaſa bellantia.

כְּלֵי חָמָס מְכֵרֹתֵיהֶם, id eſt, Vaſa uiolentiæ habitationis ipſorum. Cætera quidẽ clara ſunt, quòd uiolenti & iniqui Simon & Leui appellentur propter cædem Sicimorum. At illud habitationis ipſorum, quod Hieronymus uertit bellantia uel arma eorum, ut uidere licet in quæſtionibus Hebraicis, maxime annotandum uidetur. Nam cum uox perplexa eſſet, uarias habere deductiones Hieronymo uiſa eſt, duciq; eam putauit à כר, id eſt, uiro forti ac militi: à quo fit carithi, id eſt, milites, ac bellicoſi, quos corrupte, cerethi, nos appellamus. Hanc deductionem etiam apud Hebræos quidam ſuſpicati ſunt, quos citat Auen Eſdra, at ea non eſt

uera deductio,ſed nomen ſimplex ſignificans habitationem,ut etiam habetur in æditione Chaldaica,quæ hũc locum uertit,Simon & Leui uiri fortes,in terra habitationis ſuę operantur fortitudinem. Interpres quoq; nominum apud Hebræos, de ea uoce ſic ſcribit, מחשיורת מקום התושבת התמידיר,id eſt,Significat & locũ habitationis perpetuæ, deinde citat hunc locum. Hieronymus quoq; hanc eãdem uocem,Ezech. cap.16.uertit radicem ſic ſcribens, Radix tua & generatio tua.Et quod eſt expreſſius,eiuſdẽ prophetæ cap.21.eam uocem uertit locum natiuitatis,atque eo modo & hic uertẽda fuerat. Ex his quoq; uidere datur, ne Septuaginta quidem eã uocẽ bene uertiſſe,ἐξ αἱρέσεως αὐτῶν,Ab electione ipſorum. Putarunt ſcilicet & ipſi, nõ unam ſed duas eſſe uoces ſcilicet præpoſitionem ac nomẽ ipſum:quod nõ eſt,ut iam diximus.Hæreſin aũt quare uerterint aut ex qua deductione nomen ſumpſerint,ipſi quidem conſulendi ſunt.

Gloria mea.

Eodemq; modo & Hebraice בִּכְבוֹדִי, Gloria mea,dignitas mea.At cur Septuaginta hoc interpretantur,ἐν συστάσει αὐτῶν,μὴ ἐρείδουσι τὰ ἥπατά μου. In collegio ipſorum, non innitantur aut emulẽtur intima mea.Quæ adeo à ueritate ſunt diſſona,ut me ipſum pudeat. Nam nulla eſt, uel minima ſimilitudo in textu Hebraico, eorum quæ

quæ illi tranſtulerunt. Accidítq́ hoc loco, maxima deprauatio.

Suffoderunt murum.

Non diſſentit ab Hebraico עִקְּרוּ שׁוֹר, Effoderunt murum. Quia uero uox Hebraica Shor, tam murum quàm taurum ſignificat, propterea alio modo uerterunt hoc Septuaginta, ἐνευροκόπησαν ταῦρον, id eſt, Eneruauerunt taurum, intelligentes taurum adoleſcentem Sichem. Sed patet melius reddidiſſe Hieronymum, propter uerbum effoderunt, quod non accommodaſſet ſcriptura ad Taurum: eſſet enim, ἀκυρολογία. Auen Eſdra שור חומה, Shor, inquit, hoc loco, murum ſignificat.

Ad prædam aſcendiſti.

מִטֶּרֶף, A præda, ut dicat eum à præda ueniſſe: quoniam uero nomen prædæ, ad germen etiam ac ſurculum quandoq́ refertur, ſicut retro cap. 10. dictum eſt, ideo Septuaginta uerterunt, ἐκ βλαστοῦ ἀνέβης, id eſt, Ex germine aſcendiſti. Eſt certe, & hæc hallucinatio maxima: nam & ipſe orationis proceſſus oſtendebat de prędа dici, nō germine, cū Leoni Iuda cōparetur. Auen Eſdra quoque eam uocē ſic exponit דמית ביני לגור אריה באשר עלית מהטרף, hoc eſt, Aſſimulatus es fili mi catulo Leonis, quia à præda aſcendiſti. Quod autem Hieronymus dicit in quæſtionibus Hebraicis Taraph ſignificare hoc loco ca

co captiuitatem,ecce ſeipſum emendauit,dubi-
tationiq́ȝ ſatisfecit.

Non auferetur ſceptrum.

לא יָסוּר שֵׁבֶט,id eſt,Nō auferet̃,nō ceſſabit ſceptrum ſiue uirga.Quod Septuaginta clarius explicant,οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ ἰούδα,id eſt,Nō deficiet,non ceſſabit princeps ex Iuda.Nam per ſceptrũ nihil aliud intelligebamus. Atq́ȝ huc uſq́ȝ, ſatis clara ſunt om̃ia,& Hebræi à Chriſtianis nõ diſſentiunt, omnes enim, eã uirgam & ſceptrũ, regnum,atq́ȝ imperiũ ſignificare conſentiunt,at in eo,quod paulo poſt ſequetur,erit diſſidium.

Et dux de femore &c.

וּמְחֹקֵק, Et præceptor aut ſcriba ſiue legislator, uel rerum agendarum deſcriptor. Ducitur enim à חקק ,id eſt,prçcepit,ordinauit,inſtituit: à quo חקות, id eſt, Præcepta ac decreta, ac leges: cumq́ȝ hoc proprie principũ, ac maximorꝫ uirorꝫ ſit,ideo eum, ducem uertit Hieron. ſicut & Septuaginta,ἡγούμενον.Duo uero hçc,regnum efficiunt,ſcilicet ſceptrum, & legum condendarum poteſtas.Quamobrem eũdem intelligimus hunc,quem & ſuperius,aut duo per quæ regnũ efficiatur.Chaldaica quoq́ȝ æditio pro duce pos nit סָפְרָא, hoc eſt,ſcribam.

De femore eius.

מִבֵּין רַגְלָיו,id eſt,de medio pedũ eius.Quo modo

modo uero non deficiet de pedibus eius dux? Hieronymus quidē,& ante eum Lxx. uidentur totū,ex parte accepiſſe,ut pedes eis ſignificarēt femur, unde fit procreatio. At Auen Eſdra aliquid aliud tradit,cuius uerba ſic habent ושעם מבין רגליו שכם דרך כל סופר להיות בין רגלי קצין,Sententia,inquit,eius quod dicitur, De medio pedū eius,quia is mos eſt ſcriptorū,ut inter pedes principū ſedeāt. At quid propterea dicit,aut qd poteſt dici abſurdius? Ego uero locutionem Hebraicam eſſe puto,quam & alibi reperiemus ut ſæpe dicetur. Nō enim pedes ipſos intelligimus, ſed aduerbij uice ſumitur, pro eo, qđ eſt de medio eius,& quaſi ex eius domo,ſiue natione. Vt em̄ apud Græcos ἐμποδὼν,nō inter pedes ſignificat, ſed impedimentū atq; obicē declarat,& ἐκτὸς τῶν πόδων,nō extra pedes,ſed,amoto omni impedimento,ſic & Hebraice de medio pedum eius, de medio eius , aut ex ipſo. Quare commenticia eſt expoſitio Auen Eſdræ.

Qui mittendus eſt.

שִׁילֹה,Scilo. In hac una uoce tot tamq; uaria ab Hebræis, & Latinis, ſimul & Græcis proferuntur,ut omnem penè mentem poſſint confundere. Tam uaria affertur eius uocis ſignificatio, ut nulla æditio cum altera conſentiat. Nos tam & ſi noua quædam afferemus,ſuum tamen cuiq; liberum permittimus iudiciū. Nam primo ubi nunc

nunc Hebraice habetur שִׁילֹה ,Adducor facile ut credam tempeſtate Hieronymi fuiſſe שִׁילֹח aut שָׁלִחַ .Shilach,aut ſaliach,ut loco he, fuerit chet:quæ literæ maximã habent affinitatẽ.Eaq́; uox ſi eo modo ſcribatur,ſignificat miſſum. Exiſtimo igitur hunc locũ corrupiſſe Iudæos,ut pleraq; alia ab eis eſſe deprauata cõperimus, ubi cõmode poſſet fieri,ut ſæpius admonituri ſumus. Quod ergo clare de Meſſia diceretur, & ad religionem Chriſtianam penitus tẽderet, per unius literæ immutationem, ipſi ad neſcio quid aliud trãſferre conati ſunt.Huiusq́; deprauationis uel id eſt maximum teſtimoniũ,q̃ neq; ex ſacris conſtat literis quicq̃ de eo quod illi cõmenti ſunt, ſcilicet Scilo,neq; ipſi quicq̃ habẽt certi ꝓferre. Atque ideo maxima ſunt apud eos diſſidia, alij alia exiſtimantibus.Multæq́; multoꝝ citant̃ ab Auen Eſdra ſuper ea uoce opiniones, quas non libuit producere,q̃ uideremus, rem non magni emolumenti eſſe, ſed magis uexaretur ſpiritus. Ad ipſam potius rem ueniendũ eſt.Dimiſſis ergo oĩbus fabulis & delyramẽtis Hebræoꝝ, & extortis expoſitiõibus, clarũ eſſe cognoſcimus, hunc locũ de Meſſia eſſe intelligendũ, adiuuãte nos editiõe Chaldaica,quæ ſolet eſſe tanq̃ aſylũ Hebręis,quo cõfugiant,ubi aliqd obſcurũ & ſenticoſum occurrit.Quæ ſiqd in diuinis libris propter ꝓphetiã,aut ſermonẽ Hebraicũ,minus clarũ dictũ fuerit,apertiſſime explicat.Ea itaq; hoc loco

Chal. editio aſylum Hebræorum.

loco habet, Donec ueniat Meſſias. Mutauitq́ꝫ Scilo in Meſſiam. Rabbi quoq́ꝫ Salomon expo-nens, Donec ueniat Scilo, ſic ait. מלך המשיח שה מלוכה שלו, hoc eſt, Donec ueniat, ille Meſ-ſias, q̄a regnũ eius eſt. Omnes quidē reges Iſraël, Meſſiæ uocabantur, ſed unus κατεξοχὴν, Meſſias nihilo addito uocatur. Credo igitur, etiam ipſum Chaldæũ interpretē legiſſe in cõtextu Hebrai-co, ſaliac, id eſt miſſum, non Scilo, ſicut & Hiero-nymũ. Eamq́ꝫ uocē mutauit in alterã eiuſdē for-mæ, ſcilicet Maſſias. Vnũ igitur hoc poterat con uincere pertinaciſſimos Iudæos, q̄ ut ſuos erro-res tueant̄, non ceſſant quotidie ad ſua mala pla-cita diuinas literas torquere. Is ergo locus tã ſe-cundũ Hieronymũ, quàm Chaldaicã æditionē debet intelligi. Et quod dixi de permutatione li-terarũ, he, in chet, adeo mihi fit probabile, ut pe-nitus in ea ſim opinione. Inuenio etiam in libris Hebræorũ, Meſſiam appellari Shaliac, id eſt miſ- *Meßias Hebræis Saliac id eſt, miſſus dicitur.* ſum uel miſſionē. Miſſus enim eſt à patre, ut nos à funeſta morte liberaret, quã per peccatũ Adæ omne genus humanũ contraxerat. Quod autem Septuaginta hunc locũ uerterunt ἕως ἐὰν ἔλθῃ ὧ ἀπόκειται, ſic enim legendũ eſt, non ut habet im-preſſio, non ſatis aſſequor, unde prouenerit, cum præſertim nihil eorum habeatur in cõtextu He-braico. Niſi forte diuiſim legerint nomen Scilo, ſci, id eſt quod, & lo, id eſt ei, ut totũ ſit hoc modo legendum, Donec ueniat, quod ei, aut cuius eſt:

quod illi uerterunt ᾧ ἀπόκειται. Cui repoſitũ eſt. Eritq́ ſenſus, Donec ueniat cui regnũ illud penne repoſitum, paratumq́ eſt, ſcilicet Maſſiac: atq́ ita exponũt Græci & Hebræorum nõnulli. Cætera quæ de hac re dicenda fuerant, uideantur apud Nicolaum, non malum autorem.

Expectatio gentium.

Varie quoq́ & hoc exponitur. Eſt enim Hebraice יִקְּהַת, quod nonnulli, collectionem ſignificare autumãt: ut Hebraice hoc modo legamus וְלוֹ יִקְּהַת עַמִּים. Et ei aggregatio populorum: aut, Ad illum aggregabuntur populi. Alij à נקה deducunt, id eſt, obediuit: exponuntq́, Et ei auſcultatio populorũ: omnes enim Meſſiæ obtemperaturi erant. Alij aliter exponũt. Quæ omnia, ferè eódem tendunt. Hieronymus Septuaginta ſequitur, καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. Et ipſe expectatio gentium. Chaldaica uero æditio habet, Et ei auſcultabunt populi.

Aſinus fortis.

חֲמֹר גָּרֶם. Aſinus oſſeus, ac propterea fortis, ſicut & ipſe Hieronymus in libro Hebraicarum quæſtionum exponit. Sed quis non miretur uarietatẽ apud Septuaginta, qui aſinum fortẽ uerterunt τὸ καλὸν ἐπεθύμησε, pulchrũ deſiderauit. Hoc profecto adeo eſt mirum, ut mens ſtupeat. Neq́ ignoramus unde tanta deuiatio acciderit. Nã ut ſæpe teſtati ſumus, r, &, d, apud Hebræos eandem

eandem penè habent formam, nec facile diſtin-
guntur. Itaq; alteram pro altera litera legerũt ut non חמור, id eſt, aſinum, ſed ſubiecto, d, loco, r, ha berent חמוד. id eſt concupiuit. In ſecunda quoq; dictione, huiuſmodi quædam etiam ratio eſt.

Tributis ſeruiens.

Non diſſentit ab Hebraico לְמַס עֹבֵד Tri-buto ſeruiens. Verum tributum pro labore ſum-pſerunt Septuaginta: uertuntq; καὶ ἐγενήθη ἀνὴρ γεωργὸς, Factus eſt uir agricola: quãquàm ꝑmul-tum deuient: nec forte adeo admittendum eſt.

Salutare tuum expectabo domine.

לִישׁוּעָתְךָ קִוִּיתִי יְהוָה. In ſalute tua ſperaui domine. At Septuaginta, hãc ſententiam, non ad Iacob, ſed ipſum equitẽ referũt, uertẽtes καὶ πεσεῖται ὁ ἱππεὺς, τὴν σωτηρίαν περιμένων κυρίου .i. Et cadet e-ques, ſalutẽ expectans domini. Quod certe meo iudicio, nõ ſine maximo errore factum eſt.

Et ipſe accingetur retrorſum.

וְהוּא יָגֻד עָקֵב, id eſt, Et ipſe expedictur, aut oppugnabit calcaneum. Hoc autem, quod de accingendo & expediendo dicitur, Septuagin-ta ad tentationem referunt γὰδ πειρατήριον πειρατεύσει αὐτὸν, αὐτὸς δὲ πειρατεύσει κατὰ πόδας. Gad inquiunt, tentatione tentabit ipſum, ipſe autem tentabit pedes. Hieronymus autem in quæſtio-nibus Hebraicis ad latrocinium. Omnis autẽ ea

diuerſitas accidit ex multiplici ſignificatione huius uerbi gad. quod & latrocinari, & expediri ad pugnam ſignificat, quod forte etiam Septuaginta innuunt, ſi per uerbū πειρατεύσει, de piratis intelligāt. Hieronymus loco citato uidetur legiſſe πειρατήριον quod exponit latrunculum.

Neptali ceruus emiſſus.

Nihil diſſentit ab Hebraica ueritate. Septuaginta uehementer diſcrepant, ut penè incredibile ſit νεφθαλεὶ στέλεχος ἀνειμένον, ἐπιδιδοὺς ἐν τῷ γεννήματι κάλλος. Nephthal, ſtipes remiſſus, augens in germine pulchritudinem. Quæ diſſonantia accidit ex eo quod ſæpius teſtati ſumus: nam non erant ſacræ literæ punctis diſtinctæ. Itaq; uox ambigua poterat ad uaria ſignificata torqueri, in multis præterea, deprenduntur illi, ſermonis Hebraici minus quàm deceat periti.

Et decorus aſpectu.

בֵּן פֹּרָת עֲלֵי עָיִן. Filius accreſcens ſuper fontem, aut ſuper oculum. Eſt autem hic uocabulū anceps. עָיִן. quod & oculum, & fontem ſonat. Atq; ideo alterum pro altero reddidit Hieronymus. Putauitq; hanc ſententiam, filius accreſcēs ſuper oculum, ſic enim diceremus Hebraice, ſignificare decorū aſpectu. At Hebræi dicunt hic עין ſignificare fontem, ut dicat Iacob, eum creſcere ac profluere, plusquàm fontem. Eódē tamen ſententia tendit, licet uarijs uocibus explicata.

cata. Septuaginta quoq; ſequitur Hieronymus ἰωσὴφ ζηλωτὸς υἱός. Ioſeph amabilis filius. Quòd autem addunt μου νεώτατος, filius meus nouiſſimus: redundat, additumq; eſt à librarijs. Eſt enim etiam falſum, cum non is, ſed Beniamim nouiſſimus fuerit.

Super murum.

Ecce & alia maxima Septuaginta ab Hebraica ueritate deuiatio. Nam hoc reddiderunt πρός με ἀνάστρεψον, ad me conuertere: quo quid poteſt eſſe diſſonantius? Eſt autem eadem huius uarietatis ratio, quã ſæpe attulimus. Nam עלי. ſi ſine punctis ſcribitũ, poteſt ſignificare, aut ſuper, abſolute, aut ſuper me. Altera quoq; uox שור & murum declarat, & eſt imperatiua uox à uerbo שור hoc eſt uidit. Cumq; tam multa eiuſmodi reperiantur, admirari iam deſinemus. Legendum autem eſſe ut nunc habet Hebraica ueritas, & ut uertit Hieronymus, ratio quoq; admonet: præcedit enim filiæ diſcurrerunt, cui inepte ſubderetur ad me conuertere.

Sedit in forti.

וַתֵּשֶׁב בְּאֵיתָן. Et ſedit in fortitudine, ſcilicet arcus. Quod Septuaginta, neſcio cur tam diuerſe interpretati ſint συνετρίβη μετὰ κράτους, Confractus eſt cum robore, aut ui: eſtq; penitus in contrarium. Fefellit autẽ eos uerborum ſimilitudo, quod frequentiſſime peccant.

Et diſſoluta ſunt uincula.

וַיָּפֹזּוּ זְרֹעֵי יָדָיו .i. Et roborata ſumt brachia manuũ eius. Quare cõtraria eſt ſentẽtia, ſecutus eſt enim Septuaginta in re ambigua, qui & ipſi *καὶ ἐξελύθη τὰ νεῦρα βραχιόνων χειρῶν αὐτοῦ*. Et diſſoluti ſunt nerui brachiorum manuũ eius. Laudatur enim eius fortitudo, ſicut hic paſſim uidere licet.

Inde paſtor lapis Iſraël.

Eodem modo & Hebraice מִשָּׁם רֹעֶה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל Inde paſtor lapis Iſraël. At Septuaginta, ſenſum nõ uerba interpretantur, *ὁ κατισχύσας*, Qui roborauit, aut, Qui tenuit Iſraël. Sic enim clarum eſt, deũ appellatum lapidem Iſraël, quòd eorũ ſit fortitudo & uirtus, quę Græce *ἰσχὺς* uocatur. Dimittunt quoque rohe, hoc eſt paſtorem.

Abyſſi iacentis deorſum.

תְּהוֹם רֹבֶצֶת תָּחַת. Abyſſi iacentis deorſum. Quod Septuaginta in aliud quid uertunt, nihil uerbi uim exprimentes. *γῆς ἐχούσης πάντα*, Terræ habentis omnia, ſed tamen aliud eſt abyſſus, quàm terra omnia continens. Alibi tamen thehom, abyſſum interpretati ſunt.

Patrum eius.

הוֹרַי. Genitorum meorum. Quod & Septuaginta remotius *εὐλογίας πατρὸς καὶ μητρὸς σοῦ*. Benedictiones patris ac matris tuæ. Videntur etiã legiſſe Septuaginta nõ הוֹרַי, ſed הָרִים, id eſt, montes,

tes,eo

tes,eo quòd inferunt ὀρέων μονίμων,id eſt, montiũ ſtabilium,In reliquis quoq; multa uarietas.

Collium æternorum.

Poteſt etiam dici,collium mũdi. Nam holam æternitatem ſignificat,& mundum. Quomodo autem ſit hoc intelligendum interpretes conſulendi ſunt,quorum maxima eſt copia.

In uertice Nazaræi.

וּלְקָדְקֹד נְזִיר אֶחָיו. Et in uertice Nazaræi fratrum ſuorũ,id eſt,Sanctificati ac diuini hominis,uel ſciũcti à multitudine.Septuaginta loco Nazaræi aliud penitus diuerſum poſuerũt ὧν ἡγήσατο ἀδελφῶν,id eſt, Quibus imperauit ex fratribus.Quæ obſecro tanta uarietas?Eos ignaros fateri erubeſcimus.Codices mutatos eſſe, nõ eſt ferè probabile.Reſtat ut uerborũ ſimilitudo, eos fefellerit,quod illis creberrimum eſt.

Veſpere diuidet ſpolia.

Eodẽ modo & Hebraicũ יְחַלֵּק שָׁלָל.Diuidet ſpolia.Quæ duo,penitus immutarũt Septuaginta,ut quod eſt Hebraice,diuidet,ipſi reddiderint σώσει,id eſt,ſeruabit.Prædam autẽ faciunt τροφὼ,id eſt,eſcam:licet præda,ſit eſca ipſius leonis.

Ibi & Lia condita iacet.

וְשָׁמָּה קָבַרְתִּי אֶת לֵאָה.Et ibi ſepeliui Leam, ut id de ſeipſo dicat Iacob,non ab alijs factum fuiſſe aſſerat,quemadmodum etiam Septuaginta

καὶ ἐκεῖ ἔθαψα λείαν, Et ibi ſepeliui Leam. Hanc quadrageſimoquarto uitæ ſuæ anno ſcribũt Hebræi mortuam eſſe. *Liæ obitus.*

CAPVT. L.

Seruis ſuis medicis.

NIhil diſſentit ab Hebraico עֲבָדָיו אֶת הָרֹפְאִים. Seruis ſuis medicis. At Septuaginta longe diuerſius *ἐνταφιαστᾶις*. quæ uox ut arbitror, ſignificat eos, qui cadauera ſepeliunt. At illud quid ſignificet, ſatis notum eſt.

Seruo dei patri tuo.

עַבְדֵי אֱלֹהֵי אָבִיךָ. Seruis dei patris tui: de ſeipſis ergo loquũtur, non Iacob, ſeruosq́ dei ſeſe appellant, qui etiã deus Iacob ſit, ideo & Septuaginta *καὶ νῦν δέξαι τὴν ἀδικίαν τῶν θεραπόντων τοῦ θεοῦ πατρός σου*. Et nunc ſuſcipe iniquitatem ſeruorum Dei patris tui.

Num dei poſſumus reſiſtere uoluntati.

הֲתַחַת אֱלֹהִים אָנִי. Num pro Deo ego ſum, uel uice Dei, aut loco Dei. Num Deus inqt ego ſum, ut poſſim uobis detrimentũ, aut emolumẽtum afferre? Poteſt etiam uerti ut fecit Hieronymus. At uero Septuaginta penitus eam ſentẽtiã mmutarũt, *μὴ φοβεῖσθε τοῦ γὰρ θεοῦ εἰμι* .i. Ne timeatis, nam dei ego ſum. Quod nõ ſolũ ab Hebraica ueritate eſt diſſonũ, uerũ etiã eſt perobſcurum.

Deus

Deus uiſitabit uos, aſportate oſſa mea.

Septuaginta expreſſe ponunt, quando ea oſſa eſſent efferenda ἐν τῇ ἐπισκοπῇ. ᾗ ἐπισκέψεται ὑμᾶς ὁ θεὸς, συνανοίσετε τὰ ὀστᾶ μου. In uiſitatione, qua uiſitabit uos, auferetis oſſa mea.

In loculo.

בָּאָרוֹן. In arca. Septuaginta ἐν σορῷ. In ſepulchro: quod fortaſſe non recte redditũ eſt. In arca enim eſt conditus, quòd eſſet aliquando à fratribus efferendus, quanquam & arca ſepulchrum ſit. In Hebræorum quoq; monimentis habetur, Ioſeph conditum eſſe in arca ænea, & in Nilum eſſe proiectum, relatũq; inter Deos Aegyptiorũ, licet hæc falſa mihi uideantur, & Hebræorũ cõmentis ſimilia. Sunt tamen & apud Græcos qui putent, Ioſeph deum ab Aegyptijs habitũ eſſe.

Ioſeph ab Aegyptijs deus habitus.

PRAEFATIO IN EXODVM.

ERAM hunc librum, cũ præcedente ſine ulla præfatione proſecuturus: ſed quia permulta à me in eo expectari animaduertebam, ut late ſcilicet de ſacris ueſtibus, de toto arcæ opificio, de cæteris, quæ maxima ſunt, diſſererẽ, id quod & mihi faciendum eſſe aliquando ſuſpicabar, Putabam enim maximã hoc libro eſſe cum Hebraica ueritate noſtrorũ & Græcorum

codicum diſcrepantiam, propter rerũ difficulta-
tem, uocabulorumq; uarietatem, quæ res, adeo
meam opinionem fefellit, ut nullũ propè librum
repererim, in quo pauciora & leuiora eſſent diſſi
dia: eò igitur admonere omnes libuit, ne ſpe fru-
ſtrarentur, cauſamq; cur tam expedite librum
omnium difficillimum percurrerim haberẽt ex-
ploratam: neq; meum curſum interrumpi ibi po-
ſtularent, ubi minime eſſet opus, qui etiam com-
pendioſe & breuiſſime neceſſaria tantũ luſtrare
& explicare cõſtituerã. Si enim ipſe noſter inter-
pres & ſapientiſſimus fuit, & doctiſſimus, quid
erat opus, omnem eius æditionẽ euòluere, & o-
mnia ad uiuũ reſecare? Quod certe & curioſi ni-
miũ, & ocio, & tempore abutentis hominis fuiſ-
ſet. Sed erant ea tantũmodo obſeruanda, quæ uel
ſenſum læderent, uel apertã maledicendi anſam
Iudæis præberent. Nec tamen fateor, omnia me
uidere potuiſſe, ſed quantum diligentia atq; ſtu-
dio poſſet effici, operam dediſſe, ut is error è no-
ſtrorum latinorum mentibus erueretur, quem in
omnium propè pectora diſſeminarunt Iudæi, no
ſtram hanc editionem eſſe deprauatiſſimã. Quo-
rum in omnia noſtra, os mendaciſſimum, men-
temq; maleuolam, non eſt quòd reformidemus:
ſed potius irrideamus, & eos eſſe mendaces co-
gnoſcamus. Videmus enim eſſe tum pauciſſima,
tum leuiſſima ea, in quibus noſtra, ab Hebraica
ueritate diſcrepet æditio. Hoc igitur libro, eo
plus

plus operæ,atq; induſtriæ adhibuiſſe Septuaginta interpretes & Hieronymum arbitror,quo uideretur eſſe difficilior. Itaq; fecerunt,ut minima, uel propè nulla eſſet inter codices Hebræos, ac latinos differentia.

EXODVS.

CAPVT I.

ANIMAE Quæ egreſſæ ſunt de femore Iacob ſeptuaginta.) Quod ſupra de hoc loco diximus idem & hic eſſet dicendum. Eadem enim corruptela in numero hic apud Septuaginta repitur,quæ & ſuperius. Nam hi,huic numero addunt quinq;. Nõ quòd ipſi huius errati autores fuerint,ſed quod librarijs potius ſit adſcribendũ. Nam in numeris mẽdoſiſſima reperitur Septuaginta æditio, quanquàm is error,etiam tempore apoſtolorũ in Græcis codicibus uideatur fuiſſe. Verum de hoc iam dictum eſt. Græce igitur ſic legitur, ἦσαν δὲ πᾶσαι αἱ ψυχαὶ ἐξ ἰακὼβ, πέντε καὶ ἑβδομήκοντα. id eſt, Erãt autem omnes animæ quæ ex Iacob natæ ſunt, ſeptuaginta quinq;. Septuaginta uero animę ſunt, computato Iacob,ut notat etiã Auen Eſdra. Nã

ſuperius annumerauerat Iacob his, qui Aegyptum eſſent ingreſſi, quos & hic repetit eodem numero.

IMPLeuerunt terram.) וַתִּמָּלֵא הָאָרֶץ אֹתָם Repleta eſt terra, ab ipſis. Verbum autē תמלא ſine punctis potuit legi in actiua ſignificatione ac paſſiua. Verum hoc tempore notulæ ſubiectæ indicant paſſiue eſſe legendum. Itaq; Septuaginta actiue interpretati ſunt ἐπλήθυνε δὲ ἡ γῆ αὐτούς. Hoc eſt, Multiplicauit eos terra: quod certe, ut hypallage eſt, ita eſt obſcuriſſimū, & quaſi ſubabſurdum. Addunt uero Septuaginta, καὶ χυδαῖοι ἐγένοντο, id eſt, & copioſi facti ſunt. Viſumq; eſt quibuſdam χυδαῖοι in malam partem dictum eſſe ab ipſis interpretibus, quaſi innuerent, Hebræos factos eſſe promiſcuos, uulgares, ac uiles, ita enim uerbum ſignificare poteſt, hoc ergo refellit Theodoritus his uerbis. οὐχ ὡς τινὲς νενοήκασιν ὑβριστικῶς αὐτὸ τεθείκασιν, ἀλλὰ τὸ πλῆθος δεδηλώκασιν. οὕτω γὰρ φασὶν ηὐξήθησαν, ὡς κατὰ πάσης ἐκείνης ἐκχεθῆναι τῆς γῆς. οὕτω καὶ οἱ περὶ τὸν Ἀκύλαν ἡρμήνευσαν, Hoc eſt, Non ut quidam exiſtimant, in iniuriam interpretes tranſtulerunt χυδαῖοι ἐγένοντο, ſed eorum copiam ſignificarunt: adeo enim inquiunt aucti ſunt, ut per omnē terram illam effuſi ſint: atq; eo modo etiam Aquila interpretatus eſt, hęc ille. Fuit autem Aquila teſte Hieronymo, in explicanda uerborū proprietate diligentior.

Vrbes

VRBES Tabernaculorũ.) עָרֵי מִסְכְּנוֹת. Vrbes tabernaculorum. Quãquàm uero Hebraica uox tabernaculũ ſignificet, accipitur tamen hoc ab Hebræis, non pro tabernaculis, ſed arcibus, ac præſidijs. Quod potiſſimum intellexerũt Septuaginta uertentes πόλεις ὀχυρὰς. Vrbes munitas: quam ſententiam ſecutus eſt & alibi Hieronymus. Nam præter alia loca, Paralipomenon cap. 8. quod hic uertit urbes tabernaculorũ, ibi ciuitates munitiſſimas interpretatus eſt, ubi eſt ערים עסכנות Studioſiſſimi autẽ cuiuſq; eſt, ueritatẽ ipſam, accurate perquirere, & nõ ilico autores optimos reprendere, quod pleriq; faciunt. Itaq; Hebræi ad labores & onera coacti, arces munitiſſimas, tutiſſimaq; præſidia ædificarunt Pharaoni. Quem morem etiam hodie ſeruant principes, ruſticos ad cõſtruenda mœnia, ac propugnacula cogentes. Quod autem narrat Nicolaus Hebraice haberi, urbes theſaurorum, clarũ eſt, eſſe falſum, eſt enim textus Hebraicus ut uertit Hieronymus, ſed tabernacula, ab Hebræis, etiam præſidia atq; arces uocantur: confirmatur à Philone hoc modo, οἱ δ' ἦσαν ἀποτεταγμένοι πρὸς οἰκιῶν τε τειχῶν καὶ πόλεων κατασκευάς. id eſt, Iudæi autem ad urbes, domos, mœniaq; ædificanda, à rege delegati ſunt.

ODERunt filios Iſraël Aegyptij.) וַיָּקֻצוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. Et ſtomachabantur in filios Iſraël. Atq; hæc quidem eſt ſententia, quæ in contrarium à

Septua

Septuaginta uerſa eſt,ut nõ Aegyptij Hebręos, ſed Hebræi Aegyptios abhominarentur. ἐβδελύσσοντο οἱ αἰγύπτιοι ἀπὸ τῶν υἱῶν ἰσραήλ. id eſt, Vilipendebantur Aegyptij à filijs Iſraël, Niſi forte aliquid aliud innuunt,hoc eſt, Abhominationẽ patiebantur à filijs Iſraël:cauſa uero eſt quia Hebraica ſimpliciter ſequuntur,nulla facta immutatione,quod tamen periculoſe fit.

EDIFI cauerunt urbes Phiton & Rameſſes.) His duabus urbibus alterã addunt Septuaginta:quod certe nõ puto ab eis eſſe factum, ſed ab eadem cauſa,quæ ſæpius à me allata eſt. Nam ex uno loco facile in alterum,ſententiæ tranſponuntur,ubi aliqua arriſerit ſimilitudo.Itaq; quod erat ſuperius poſitũ Geneſi cap. 41.de urbe Heliopoleos,ſuperflue huc tranſpoſitum eſt in Græcorũ codicibus. ᾠκοδόμησαν τήν τε πειθὼ, καὶ ῥαμεσσῆ, καὶ ὤν, ἥ ἐστι ἡλίου πόλυς .i. Aedificauerũt & Pitho, & Rameſſã, & On,quę eſt ciuitas ſolis.Quod certe non poteſt eſſe uerũ,cum Heliopolis ante aduentũ Hebræorum in Aegyptum,eſſet condita. Eradendum itaq; hoc mendũ in Græcis codicibus.Neq; etiã Septuaginta interpretibus eſt adſcribendũ . Nam & ſæpe alibi admonemur,eiuſmodi additiones,non ab ipſis accidiſſe, ſed alijs cauſis.Eſt autẽ maxime mirum quòd Origenes uir grauiſſimus,& qui ſermonẽ Hebraicum non ignoraret,hunc errorẽ non modo nõ uiderit,ſed etiã ſecutus ſit;quippe q has tres urbes myſtice

interpre

interpretatur,quæ apud eum copioſius uidenda ſunt,nos non commentarios teximus:hæc certe mihi maxime mira uideri ſolent. Debuerat eum admonere habitam eſſe huius urbis mentionem multis annis ante,quàm Hebræi ab Aegyptijs ad ædificia eo tempore cõpellerentur: neq; tum ædificatã eſſe Heliopolim,cuius ſacerdos iam ſupra trecẽtis annis elapſis,ſocer Ioſeph fuerit.

IN terræ operibus.) Veriſimilior æditio Septuaginta & ad Hebraicam ueritatẽ propẽſior, quæ habet וּבְכָל עֲבֹדָה בַּשָּׂדֶה,id eſt,Et opprimebant eos omni ſeruitute in agris,ſeu ruribus. illi ἐν τοῖς ἔργοις, τοῖς ἐν τοῖς πεδίοις. Omnibus inquit operibus,quæ in agris fiunt.Clarũ uero eſt,quid innuatur.Afferre enim ex agris cogebantur paleas & lapides,& cementũ,atq; aquam,& ad ipſa ædificia comportare. Non itaq; placet, quod ait Ioſephus, eos cogi ſolitos efferre ſtercora extra urbem,ac fęces,& eiuſmodi materias,qđ tametſi uerũ eſſe potuerit,non tamen colligit̃ ex ipſo cõtextu.At Philon & ipſe Iudæus,in uita Moyſi, εἰργάζοντο γὰρ οἱ μὲν πηλὸν, εἰς πλίνθον σχηματίζοντες, οἱ δὲ πανταχόθεν ἄχυρα συγκομίζοντες, πλίνθου γὰρ ἄχυρα δεσμοί, Hoc eſt, Alij quidem lateres ex humo formabant,alij undiq; paleas afferebãt, eo quòd eæ aptæ ad ſolidandos lateres ſint.

IPSAE habent obſtetricandi ſcientiam.) Hebraice aliquanto ſecus, tametſi ſententia eódem recurrat. Neq; enim ad ſcientiam ac peri-

tiam referī,ſed robur,ac uires quibus eſſent prę-ditæ mulieres Hebrææ,& obſtetricū auxilio minime indigerent,hoc modo כִּי חָיוֹת הֵנָּה. Non ſunt inquiunt Hebrææ ſicut Aegyptiæ. Nam illæ ſunt uiuaces ac fortes, atq; in hunc modum etiam exponit Auen Eſdra. כי ישׁ להן כח חיים בלב, id eſt, Quia tenent robur uiuax in corde. Præueniunt inquiunt nos,eo quòd mulieres robuſtiſſimæ ſint,nec; noſtra ope indigeāt. At neutrum commemorant Septuaginta,nec; obſtetricandi peritiā,nec; robur ac fortitudinem.

ET Quia timuerūt obſtetrices deum, ædificauit illis domos.) Quia eodem modo habent & Hebraica,non ſunt aliter producenda. At uero æditio Septuaginta,tam male hunc locū deprauatū habet,ut nihil dici poſſit deprauatius. Non itaq; uerterūt,deum eis domos ædificaſſe,ſed eas ſibi. Vtq; intelligas eodem modo etiam olim ſe habuiſſe codices Græcos,proferam expoſitionē Theodoriti. Cum enim Septuaginta uertiſſent ἐπειδὴ ἐφοβοῦντο αἱ μαῖαι τὸν θεὸν, ἐποίησαν ἑαυταῖς οἰκίας, Hoc eſt. Quoniam timuerunt obſtetrices deum,ædificarūt ſibi domos,ille ſic ea uerba exponit. τοῦ Φαραὼ κελεύσαντος διαφθείρειν τὰ ἄῤῥενα, ἐκεῖναι δι' εὐλάβειαν, ὑπουργῆσαι τῷ τῆς παιδοκτονίας οὐκ ἠνέσχοντο νόμῳ. οὗ δὴ χάριν, αὐτὰς ὁ θεὸς ἀμειβόμενος ἀφθονίαν αὐταῖς ἀγαθῶν ἐδωρήσατο. Hoc eſt, Cum iuſſiſſet Pharao interfici mares,illæ ob religionem, noluerunt infanticiū exequi. Quamobrem

obrem remunerauit eas deus, bonorū ubertate cōceſſa. Innuit enim, eas ſibi domos cōſtruxiſſe, hoc eſt omnium rerum, quæ ad familiam gubernandam exiguntur, copiam habuiſſe. Confirmatur autem hoc ipſum autoritate Theodori, qui cū æditione Aquilæ ac Symmachi ac Theodotionis, emēdauit codices Septuaginta: apud eū ſic legimus, ἡ τῶν ἑβδομήκοντα ἑρμηνεία, τὸ ταχυτῆτα δοκεῖ σημαίνειν τῶν ἑβραίων γυναικῶν τὴν περὶ τὸ τίκτειν φθάνουσαν τὴν παρουσίαν τῶν μαιῶν, & paulo infra, φανερώτερον ἑρμηνεύσαν ἄλλοι ἑρμηνευταί. οὐ γὰρ αἱ μαῖαι ἐποίησαν ἑαυταῖς οἰκίας, ὅπερ ἄν τις οἰηθείη περὶ τῶν ἑβδομήκοντα. ἀλλ᾽ ὁ θεὸς ἐποίησεν αὐταῖς οἴκους οὐ χειροτεύκτους. ἀλλ᾽ οἵους φησίν. ὁ Δαβὶδ οἶκος ἰσραὴλ εὐλογήσατε τὸν κύριον, hoc eſt, Septuaginta interpretatio, celeritatem uidetur innuere Hebręarum mulierum, & earum præſentiā in pariendo, deinde. Clarius inquit, interpretati ſunt alij interpretes. Nō enī obſtetrices fecerūt ſibi domos, ſed deus fecit eis domos nō quidē manu factas, ſed quales ait Dauid, Domus Iſraël benedicite dominū. Arbitror itaq; ipſe, nō fuiſſe hunc lapſum ipſorū LXX. ſed potius quiduis aliud eum intuliſſe. Nulla enim erat in cōtextu Hebraico obſcuritas, ut illi tā in aperta & luculenta re laberentur. Quod autē exponunt Græci de domibus nō manufactis, conuenit cum ſententia Hebræorū, neq; enim aliud hi ſentiunt, q̄ eas ſortem inter filios Iſraël accepiſſe, quod fuſius explicatur à Nicolao.

B In flu

IN FLVmen proijcite.) תַּשְׁלִיכֻהוּ, id eſt, Exponite eum, abijcite eum: de flumine nulla mentio. Ex eo autem quod contigit Moſi addidit flumen Hieronymus. Septuaginta tamẽ etiã ipſi flumen addiderunt, εἰς τὸν ποταμὸν ῥίψατε. In flumen proijcite.

CAPVT II.

PVerum elegantem.) טוֹב, Formoſum: quod non tam proprie Septuaginta reddiderunt ἀστεῖον, id eſt, urbanum. Vna tamen omnium ſententia eſt. Philon autem Iudæus in uita Moyſi, Septuaginta ſecutus de ipſo Moſe ſic ſcribit ex hoc loco accipiens, γεννηθεὶς οὖν ὁ παῖς, εὐθὺς ὄψιν ἐνέφαινεν ἀστειοτέραν, ἢ κατ᾽ ἰδιώτην. ὡς καὶ τῶν τυράννου κηρυγμάτων ἐφ᾽ ὅσον οἷόν τε ἦν, τοὺς γονεῖς ἀλογῆσαι, hoc eſt, Natus itaqꝫ infans, mox urbaniorem præſeferat uultum, q̃ꝫ quis de priuato homine ſuſpicari poſſet: adeo ut parentes quantum poſſent tyranni edicta facile paruipenderent.

FISCELLAM ſcirpeã.) תֵּבַת גֹּמֶא, id eſt, Arculam ſcirpeam, ſiue papyream, ut uerterunt Septuaginta, θίβιν παπύρου. Arcam ex papyro. Et forte ueriſimilius, eo quòd papyrus propria illius fluminis ſit, at ſcirpus ſiue iuncus etiam reliquorum. Vſi ſunt hoc loco Septuaginta uocabulo Hebraico, arcam exprimere uolentes, neqꝫ ipſam uocem immutarunt, arca enim Hebraice

thebat

thebat dicitur. At illi inuſitato apud Gręcos nomine, eodem modo appellarunt θίβιν. Quæ uox nuſquam apud alios autores reperitur: atque hinc factum ſuſpicor, quòd Philon Iudæus Hebraicæ linguæ imperitus, ut ex multis fit manifeſtum, totam hanc rem de fiſcella ſcirpea omiſit. Apud quem ſic legitur, φοβηθέντες μὴ σωτηρίαν ἑνὶ μνώμενοι, πλείους ὄντες αὐτοὶ σὺν ἐκείνῳ προσαπόλωνται, δεδακρυμένοι τὸν παῖδα ἐκτιθέασι παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ καὶ στένοντες ἀπήεσαν, hoc eſt, Verum cum timerent ne dum uni ſalutem molirentur, plures cum illo interirent, illachrymantes, puerum ad ipſam fluminis ripā expoſuerunt, gementesq́ receſſerunt. Ecce de arcula nulla fit apud hunc mentio: credo quòd ignoraret quid eſſet thibi. Sequebatur eñ Græcos codices: linguamq́ Hebræam eũ ignoraſſe, multis ex locis colligitur. Quod autem aſſerit Origenes, thibin eſſe tegimen è papyro contextum, patet non eſſe uerum, nam theba ſignificat omnem arcam, ſiue papyream, ſiue ligneam. Arca enim Noë theba uocatur, quæ tamen non erat ſcyrpea.

IN PAPYrione.) סוּף, Quod tum papyrũ ſignificat, tum carectum, id eſt locum carycum plenum: quod hic papyrionem uocauit interpres, ſepem ſcilicet & quaſi ſyluam papyrorũ. Septuaginta aliquanto diſſimilius uertunt ἕλος hoc eſt, paludem; quanq́ ſentẽtia eadẽ omnium *Papyrio.*

 ſit

ſit. Auen Eſdra שם צמח נמצא סביב הנהרות hoc eſt, Nomen fruticis eſt, qui circa fluminũ ripas naſcitur. Cognitus eſt aũt Moſes à filia Pharaonis, ꝙ eſſet ex pueris Hebræoꝝ, nõ tam ꝙ ſciret à patre decretum eſſe, ut filij Hebræoꝝ exponerentur, ꝗ̃ quia uidit puerum circũciſum: atq; hoc etiã indicãt ſcriptores Græci, maxime Theodoritus, q de hac re ſic ſcribit; ἡ περιτομὴ τοῦτον δεδήλωσεν. γὰρ τοῦθεν δῆλον, ὡς κατ᾽ ἐκεῖνον χρόνον αἰγύπτιοι, οὐ περιετέμνοντο, ὕστερον δὲ τοὺς ἑβραίους ζηλώσαντες τὸν τῆς περιτομῆς ἀσπάσαντο νόμον, hoc eſt, Circunciſio hoc fecit manifeſtũ. Atq; hinc clarum eſt, ea tẽpeſtate nõ uſos circũciſione Aegyptios, poſtea Hebræos emulantes, eũ ritũ amplexi ſunt.

VOCAVIT nomen eius Moyſem.) Cum hoc nomen, à uerbo Hebraico originem ducat masha, id eſt extraxit, atq; inde fiat Moſe, Patet corrupte proferri tam à Græcis, ꝗ̃ Latinis Moyſes, cum Moſes dicendum eſſet, quandoquidem & etymologia ita prouinciandum demonſtret, & non alio modo proferatur Hebraice. Eadẽq; in hoc nomine corruptela, quæ & in cæteris nominibus. Obſeruandum quoq; ꝙ Philon, aliam etymologiam ei nomini accõmodat, ſic enim de hoc ſcribit, ὄνομα θεμένη μωσῆν ἑτοίμως, διὰ τὸ ἐκ τοῦ ὕδατος αὐτὸν ἀνελήφθη, τὸ γὰρ ὕδωρ μῶς ὀνομάζουσιν αἰγύπτιοι, id eſt, Nomenq; ei indidit Moſe, eo ꝙ ex aqua extraxiſſet eum: nam Aegyptij mos aquam appellãt. Eſſe quidẽ id poteſt, uidetur tamen

Moſes.

men duci ab Hebraica etymologia. Autẽ Eſdra uocauit eum Moſe, מתרגו מלשון מצרים בלשון הקדש ושמו בלשון מצרים מוניוס hoc eſt, Translatum eſt è lingua Aegyptiaca in linguam ſanctã. Nomen autẽ eius Aegyptiace eſt Monios. Atq; ita uidetur cõuenire cum Philone, à uoce Aegyptia, nõ Hebraica inditum ei nomen. Sed in Hebræam & nomẽ uerſum eſt, & accommodatum ad ſuum etymon.

AD IEthro patrem ſuum.) Quanta corruptela eſt in hoc nomine apud Latinos? Non enĩ Iethro ſcribitur hoc loco ſed Reuel, quanq; idẽ uir, inferius etiã Iethro uocatus ſit. patetq; hunc fuiſſe binominem. Nõ peccant idẽ Lxx. ῥαγουήλ. Erat autẽ is ſacerdos Madian, qua regio uerſus Arabiam ſpectat, ut ſcribit Ioſephus. Quadragenarius erat Moſes, cum ad ſacerdotẽ profugit. Elapſis autẽ alijs annis quadraginta, deus illi apparuit, ut ad tam præclarũ munus tunc aſſumeretur, cũ per ætatem foret ſapientior, & extincti in eo eſſent omnes mali affectus. *Iethro.*

IVRAVIT Moyſes.) וַיּוֹאֶל, id eſt, placuit aut uoluit. At diuerſius Lxx. καὶ κατῳκίσθη. Et habitauit Moyſes, uel collocatus eſt. Sic eadem ſententia à diuerſis per diuerſa uerba exprimitur. Sed non ita propè tam à noſtro interprete, q; ab illis. Nam de iuramento nulla mentio.

ET COgnouit eos.) Sic quoque Hebraice וַיֵּדַע אֱלֹהִים, Et cognouit deus. At Septuagin

ta ſi fas eſt ita loqui, per ignoratione̅ Hebraicæ grammaticæ, paſſiue protulerunt, καὶ ἐγνώσθη αὐτοῖς. Et cognitus eſt eis. Quod tamen longe aliud eſt. Nā illi, non ſatis tunc deū agnoſcebāt quando ne ſub Moyſe quidem agnouerūt, ſed deus, eos reſpexit, & ut ſuā plebem recognouit. Et de hoc quidem nulla controuerſia eſſe poteſt.

CAPVT III.

IEtro cognati ſui.) חֹתְנוֹ, Quo nomine tametſi omnis affinitas ſignificetur, dicendum tamen fuerat ſoceri ſui, ſicut & Septuaginta fecerunt, τὰ πρόβατα ἰωθὸρ τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ. Hoc eſt, Oues Iothor, ſoceri ſui, licet nomen corrupte proferatur.

AD INteriora deſerti.) אַחַר הַמִּדְבָּר, id eſt, Poſt deſertum, uel retro in deſertum. Septuaginta & ipſi ab Hieronymo non uidenẽ diſcrepare, ὑπὸ τὴν ἔρημον. Sub deſertum, hoc eſt interius, ut arbitror, & ut ait Philon in locum nemoroſum atque herbis copioſum, apud quem ſic legimus, ἐξάγων τὴν ποίμνην εἰς τόπον εὔυδρόν τε καὶ εὔχορτον, ἔνθα συνέβαινε καὶ πολλὴν πόαν προβατεύσιμον ἀναδίδοσθαι. γενόμενος οὖν πρὸς τινα νάπην, θέαμα πληκτικώτατον ὁρᾷ. Hoc eſt, Cumq́ꝫ eduxiſſet gregem, in locum aquis irriguum, & floridum, ubi multa pecudibus herbarum exhibebatur copia, & in conualle̅ iam deueniſſet, uidet hic prodigio

digioſum ſpectaculum. Et quę apud eũ ſequuntur. In penitiſſimas ergo deſerti partes ſeſe contuliſſe ſcribit Moſes, diuinitus fortaſſe promotum, ut in tanto ſeceſſu, rem mortalibus abſtruſam uideret. Vel ipſe locum deſcribit.

APPAruit ei dominus.) מַלְאַךְ, id eſt, Angelus. Miror quod Hieronymus & ab Hebraico diſſentiat, & ipſis Septuaginta, qui & ipſi ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος, id eſt, Apparuit ei ãgelus. Philon quocꝫ Iudæus ei angelũ apparuiſſe cõfirmat dicens, ὡς αὐτίς ὑπετόπασεν εἰκόνα τοῦ ὄντος εἶναι, καλείσθω δὲ ἄγγελος ὅτι χεδὸν τὰ μέλλοντα γενήσεσθαι διήγγελλε. Quantum, inquit, quis ſuſpicari poſſet, erat ea uiſio, atque præſentia eius qui eſt, uocetur autem angelus, eo quòd quæ uentura eſſent, denunciabat. Atque ita & ipſe uidetur ſentire, deum ſub figura angeli, Moſi ſe oſtendiſſe, quod & omnes propè Græci patres confirmant. Siquidem Baſilius pluribus nominibus, dei filium in ſacris literis appellari ſcribit, è quibus & nomen angeli eſſe. Quippe qui patris conſilia hominibus reuelauit. Qui & apud Eſaiam magni conſilij angelus uocatur, de qua re magnus Dionyſius, de cœleſti Hierarchia ſic ſcribit, αὐτὸς ἔτι Ἰησοῦς, ὅτι κατὰ τὴν ἡμῶν σωστικὴν ἀγαθουργίαν, εἰς ἐκφαντορικὴν ἐληλυθὼς τάξιν, ἄγγελος μεγάλης βουλῆς ἀνηγόρευται, καὶ γὰρ ὡς αὐτὸς ἀγγελοπρεπῶς φησὶν, ὅσα ἤκουσε παρὰ τοῦ πατρὸς ἀνήγγειλεν ἡμῖν. Hoc eſt. Ipſe inſuper IESVS,

Chriſtus angelus dictus.

quia propter ſalutare nobis beneficium,in ordi-
nem denunciantium deſcendit, angelus magni
cõſilij eſt uocatus,etenim ut ipſe angelice dixit,
quæcunq; audiſſet à patre, annunciauit nobis.
Eſtq; peculiaris apud theologos quæſtio, num
Deus ne an angelus Moſi locutus ſit in rubo.
deus an angelus cũ Moſe tum loqueretur, & cũ
montẽ Sinai poſtea cõſcendit. Nam is cũ Moſe
loquebatur,& qui alijs patribus apparuit,modo
angelus,modo deus uocatur.Sed quoniã hoc fu
ſius à theologis tractatur,prætermittendum no
bis eſt.Etenim potuit fieri ut ſub pręſentia ange
li deus ſeſe oſtẽderet,& tamen per ea quę fieret,
eſſe deus cognoſceretur,ut habẽt hoc lib.cap.23.
Vbi deus alloquitur populum. Ecce ego mitto
angelum meũ,obſerua eum, quia in medio eius
ſum.Deũ enim,uti eſt,nemo uidit unq;. Qui ne
nominari quidẽ poteſt,nedum uideri.Videmus
autem hic,eundẽ appellari angelum & deũ, idq;
nomine illo tetragrammaton, quod in ſolũ deũ
poteſt competere.Nam ubi dicitur,cernens aũt
dominus,quòd pergeret ad uidendũ, Hebraice
eſt nomen tetragrammaton.Alia quoq; ſup hac
re diſſeri poſſent,quæ ultro dimittuntur.Itaque
Hieron.quòd uertit,Apparuit ei deus,nõ ange
lus,hoc idem ſentit,deum,eũ angelum fuiſſe, ut
etiã ex toto capite colligitur.Sequiturq; nõ uer
bum,ſed ipſam ſententiam.Nam & Hebræi aſſe
runt,hunc angelũ,deum eſſe.Erat tamẽ uerten-
dum ſicut & Septuaginta uerterant,ut quilibet
poſſet

poſſet pro ſua facultate ſuper ea re meditari, Siquidē & angelum dicit beatus Stephanus Moſi apparuiſſe, Actuum capite nono.

VIDEBAT quòd rubus arderet.) Quanquam nulla diſſonantia in ipſis autoribus ſit, ut tamen clarius hoc fiat, proferā quæ de rubo in uita Moſis, ſcribit Philon, qui ampliauit iſtum locum. Is enim refert βάτος ἦν, ἀκανθώδης φυτὸν, καὶ ἀσθενέστατον, οὗτος, οὐδενὸς πῦρ προσενέγκαντος, ἐξαίφνης ἀνακαίεται. καὶ περισχεθεὶς ὅλος ἐκ ῥίζης, εἰς ἀκρέμονα, πολλῇ φλογὶ καθάπερ ἀπὸ τινὸς πηγῆς ἀνομβρούσης, διέμενε σῶος, οὐ κατακαιόμενος, οἷά τις ἀπαθὴς οὐσία, καὶ οὐχ ὕλη πυρὸς αὐτὸς ὤν, ἀλλὰ τροφῇ χρώμενος τῷ πυρί, κατὰ δὲ μέσην τὴν φλόγα μορφὴ περικαλλεστάτη τῶν ὁρατῶν ἐμφερὴς οὐδενὶ, θεοειδέστατον ἄγαλμα. Erat ibi, inquit, rubus, plantula uidelicet ſpinoſa ac debiliſſima, atque ea, à nemine, admoto igne, repente tota accendi uiſa eſt. Quam cum ignis radicitus occupaſſet, & ingēti flāma omnes ramos ac cacumen teneret, ea tamē perinde manebat illeſa, ac ſi ſuperne fons delaberet, incēdiumque reprimeret, & quaſi materia incorruptibilis eſſet, non ea eſſet igni pabulum, ſed cōtra ea nutriretur ab igne. In media uero flāma, forma præſtantiſſima uiſa eſt, quæ nulli harum rerum quæ uidētur, eſſet ſimilis, Diuiniſſimū ſimulachrum. Huc uſque Philon. Quapropter patet, quo modo hoc intelligēdū ſit, quod de accēſa rubo hoc loco ſcribit. Quæ quia uehementer placent, nō ſunt alia proferēda. Ardere rubus Rubus.

uiſa eſt, qa natura diuinitatis, igni ſolet in ſacris literis cõparari, tum ꝓpter eius inter cætera elementa excellentiã, tum quia illa natura lucidiſſima eſt, & procul ab omni caligine ſequeſtrata, tum quia eius operatio, igni eſt ſimillima, celeriter, ſcilicet omnia cõficiens, & alia quidẽ purgãs, alia penitus abſumẽs. Sub hac ſpecie, deus Moyſi uiſus eſt. Græci quoq; aliã afferũt rationẽ, cur ſub rubi ardentis ſpecie uideri deus uoluerit. Nulla ſcilicet deo figura ẽſt, nulliſq; lineamẽtis exprimi poteſt, ergo ſi ſe ſub ardente rubo oſtendiſſet, nõ erat futurũ, ut Hebræi occaſionẽ inde eius figuræ depingendæ ſumerent, & in errores peſſimos corruerẽt. Nã rubus ardens nullã exhiberet figuram, quam quiſquam deo conuenire poſſe putaret: quãq; Philon ſcribit in media illa flãma, deũ eſſe cõſpectũ. Verꝝ de hoc nulla in cõtextu fit mẽtio, ſed uocẽ tantũmodo uocãtis auditam eſſe. Nam cũ dicitur apparuit ei, magis ad uocem pertinet. Sed uериſimile eſt, aliquam præſentiam eum in igne uidiſſe. Neq; tamen hoc impedit, quin expoſitio Græcorꝝ optima ſit. Nam nulla illius qui Moſi apparuerit traditur figura.

NON comburetur.) Hebraice ἐμφαντικώτερον. איננו אֻכָּל Hoc eſt, Non deuorabatur, non exedebatur, à uerbo אכל id eſt, comedit, deuorauit. Græce quoq; uenuſtiſſime per antonomaſian, idem ſignificatur ἡ βάτος ἐκαίετο, καὶ οὐ κατεκαίετο. Quod fortaſſe Latine poſſet uerti, urebatur

tur,ſed non exurebatur.

IMOLABIS deo ſuper montem iſtum.) תַּעַבְדוּן id eſt, Seruietis, adorabitis, ad plures ergo ſpectat:& ad omne adorationis genus:ſicut uerterunt etiam Septuaginta καὶ λατρεύσετε τῷ θεῷ, ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, & adorabitis deum in monte iſto. Nam habad Hebraice, omnem diuinum cultum ſignificat, non tantum immolationem. Prædicit ergo deus fore,ut omnis Hebræorum multitudo Aegypto egreſſa, cum ad montem illum adoratura ſit.

EGO ſum qui ſum.) אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה id eſt, Ero qui ero. Per futurum pronunciatur Hebraice. Futura tamen pro præteritis ac præſentibus ſolēt uſurpari in hac lingua,ſicut & lingua Italica, & alijs quàmplurimis. Neque certe aliud eſt, quā quod uertit Hieronymus & Septuaginta, q etiā per præſens locuti ſunt ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. Notatur autem non ſolum à Chriſtianis,ſed etiam gentilibus maxime Platonicis,dei nomen eſſe,qui eſt, eo quòd is ſit,omnis eſſentiæ,omniſque uitæ plenitudo,& ab eo omnia uiuant ab eo profecta,ut & quòd eſſent poſt ortum,& quod orirētur ille fuerit cauſa. De quo apud Aegyptios, in templis erat ſcriptum ἐγώ εἰμι πᾶν τὸ γεγονὸς, καὶ ὂν καὶ ἐσόμενον, τὸν ἐμὸν πέπλον οὐδεὶς πω θνητὸς ἀπεκάλυψε. id eſt,Ego ſum quod fuit,quod eſt, quodque futurum eſt,uelum meum nemo unquam reuelauit: Credoque ex hoc Exodi loco,eos accepiſſe,præſertim

Qui eſt,cur dei nomen.

tim

tim cum Mercurius eius ſententiæ ut exiſtimo autor, nõ modo tempeſtate Moſi proximus fuerit, ſed etiam ſimillima in multis & ſacris literis conſentanea ſcripſerit. De hac eadem re Gregorius eximius theologus θεὸς ἦν μὲν ἀεὶ καὶ ἔστι καὶ ἔσται, μᾶλλον δὲ ἔστιν ἀεί. τὸ γὰρ ἦν καὶ ἔσται, τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου τμήματα, καὶ τῆς ῥευστῆς φύσεως. ὁ δὲ, ὢν ἀεί. καὶ τοῦτο αὐτὸς ἑαυτὸν ὀνομάζει τῷ μωϋσῇ χρηματίζων ἐπὶ τοῦ ὄρους. ὅλον γὰρ ἐν ἑαυτῷ συλλαβὼν ἔχει τὸ ἀεὶ εἶναι, μήτε ἀρξάμενον μήτε παυσόμενον. οἷόν τι πέλαγος οὐσίας ἄπειρον, καὶ ἀόριστον, πᾶσαν ὑπερεκπίπτων ἔννοιαν καὶ χρόνου καὶ φύσεως. Hoc eſt, Deus, inquit, fuit quidē ſemper, eſtq́ꝫ & erit. Imo uero ſemper eſt. Nã fuit, aut erit, diuiſiones ſunt fluxæ naturæ, & temporis cui ſubijcimur nos. At deus ſemper eſt. Quo nomine ipſe ſeipſum appellauit, cũ Moyſen alloqueretur in monte. Totum enim in ſe ipſum eſſe complectitur, quod neqꝫ cœpit unqꝫ, neqꝫ deſinet, quaſi quoddam eſſentiæ pelagus infinitũ, & immẽſum, omnẽ & naturæ & temporis rationẽ tranſcendens. Dionyſius quoqꝫ ille magnus, & uere diuina & apoſtolica ſapiẽtia plenus, de hoc ipſo, inquit, οὐ ποσὸν ἐστὶν ὤν, ἀλλ' ἁπλῶς καὶ ἀπεριορίστως ὅλον ἐν ἑαυτῷ συλλαβὼν τὸ εἶναι, καὶ προειληφώς. Appellauit, inquit, ſeipſum, qui eſt, nõ enim ſecũdum aliquam quantitatẽ ac dimẽſionem eſt, ſed ſimpliciter, & interminabiliter, totum eſſe in ſe comprẽdens. Thales quoqꝫ Mileſius, interrogatus quid eſſet diuinitas, reſpõdiſſe fertur τὸ μήτε

ἀρ

ἀρχὴν ἔφη, ἔχον, μή τε τέλος. id eſt, Quod neq; prin
cipium habet, neq; finẽ. Plato quoq; uir eminen
tiſſimi ingenij, mortales quaſi reprẽdit, φ futurũ
aut præteritũ tempus, diuinæ naturæ accõmoda
rent, eadem propè quæ & Dionyſius & Grego-
rius, in Timæo ſcribens. τὸ ἦν καὶ ἔσται, χρόνου γεγό-
νασιν εἴδη, ἃ δὴ καὶ λανθάνοντες ἐπὶ τὴν ἀΐδιον οὐσίαν
φέρομεν οὐκ ὀρθῶς, τῇ δὲ, τὸ ἔστι μόνον κατὰ τὸν ἀληθῆ
λόγον προσήκει, τὸ δ᾽ ἦν καὶ ἔσται περὶ τὴν ἐν χρόνῳ γένεσιν.
id eſt, Fuit aut erit, tẽporis ſpecies ſunt, quas tẽ-
poris partes, nos per inſcitiam, ſempiternæ natu
ræ attribuimus. Nõ ſatis rectè ac rationabiliter.
Ei ſiquidem tãtum competit, & ſecundũ ueram
rationẽ, tempus præſens, illæ uero diuiſiones, na
turæ, quæ tempori ſubiecta eſt. Hæc ille. Appel
lat ergo ſe id quod eſt, propterea φ ante omnia
ac ſupra omnia eſt, quod ab omnibus gentibus
ac religionibus eſt cognitũ. Proclus enim & ipſe
gentilis, Chriſtianos fortaſſe ſecutus de ea natu
ra ait: πάντων τῶν ὁπωσοῦν τοῦ ἀγαθοῦ μετεχόντων
ἡγεῖται τὸ πρώτως ἀγαθὸν, καὶ ὃ μηδέν ἐστιν ἄλλο ἢ ἀγα-
θόν. id eſt, Omnibus quæ quoquo modo bonum
participant, excellit ac præſtat, quod primo bo-
num eſt, & quod nõ eſt aliud, quàm ipſum bonũ.
Cui etiam Iamblichus cõſone de eadem natura
ſic loquitũ, ἔστι δὴ οὖν τἀγαθὸν τό τε ἐπέκεινα τῆς οὐ-
σίας, καὶ τὸ κατ᾽ οὐσίαν ὑπάρχον, ἐκείνην λέγω τὴν
οὐσίαν τὴν πρεσβυτάτην, καὶ τιμιωτάτην, καὶ καθ᾽ αὑτὴν
οὖσαν. Eſt igitũ, inquit, bonũ, id qđ ſupra eſſentiã
eſt

eſt,& quod ſecūdum eſſentiam,Illam dico eſſentiam,quæ primęua eſt,& præclariſſima,& per ſe exiſtit. Non fuit ergo abſurdum,hæc ex gentilibus theologis proferre,ut ſit perſpicuum,quàm proprie,quàm uere,deus appellarit ſe, qui eſt,& quàm ſapiēter Septuaginta & Hieronymus per præſens extulerunt,quod ſecundū idioma Hebraicum pronunciabatur per futurum. Omittimus hoc loco multa quæ ab Hebręis & Latinis ſuper nomen tetragrammaton diſſeruntur. Cōſilium enim nobis fuit,omittere quæ minus neceſſaria uiderentur. Cum præſertim de eo nomine ſatis nobis diſſertum ſit in libro contra cabaliſticas ſuperſtitiōes. Scire uero omnes uolumus Burgenſem,uirū alioqui in literis Hebraicis doctiſſimum,uirumq́ optimum, mea quidem ſententia hoc loco non attigiſſe, cuius expoſitio poſtea citabitur. Duoq́ in eo mihi carpēda uiſa ſunt,primum quòd cū eſſet Hebraici ſermonis peritus,nō animaduerterit eius linguę proprietatem: deinde quòd Auen Eſdræ, atq́ aliorum multoꝝ Hebræoꝝ ſequatur expoſitionem,quę certe minime uera eſt. Primū quod diximus,ſermonis Hebraici propriū eſſe,futura pro præſentibus uſurpare,adeo clarum eſt,ut nihil ferè notius ſit,exēpla tamē proferamus. Iob cap. primo ubi in noſtra æditione habetur. Vnde uenis Hebraice eſt מאין תבוא quæ ſi Latine reddenda ſunt,dicendum eſſet unde uenies,quo nihil eſſet abſur

abſurdius,etiam apud Hebræos. Geneſis quoqꝫ
cap.37. ubi Latine dicitur de Ioſeph, inueniſſe
eum errãtem,quẽdam uirũ,qui eum hoc modo
interrogauit, מה תבקש quod ſi Latine reddas,
dices,quid quæres,quid ueſtigabis,patet tamen
de præſenti interrogationem fieri, innumerabi-
liaqꝫ alia dimittuntur exempla,ne in re manife-
ſta tempus conteramus.Potuit ergo hoc non ui
diſſe Burgenſis: deinde non animaduertit etiam
Septuaginta interpretes, uiros ſapientiſſimos
utriuſqꝫ linguæ intelligentes proprietatem uer-
tiſſe,qui eſt,& non qui erit, uel qui ero: quorum
interpretationẽ approbauit etiã Philon Iudęus,
uir & ipſe Græce doctiſſimus,qui hũc locũ in ui
ta Moyſi exponens ſcribit. ἐὰν οὖν φησι πυθάνωνται
τὸ ὄνομα τοῦ πέμψαντι, μηδ' αὐτὸς εἰπεῖν ἔχω, ἆρ' οὐ
δόξω διαπατᾶν, ὁ δὲ τὸ μὲν πρῶτον λέγε φησὶν αὐ-
τοῖς ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. ἵνα μαθόντες διαφορὰν ὄντος
τε καὶ μὴ ὄντος, προσαναδιδαχθῶσιν, ὡς οὐδὲν ὄνομα
τὸ παράπαν ἐπ' ἐμοὶ κυριολογεῖται, ᾧ μόνῳ πρόσε-
στι τὸ εἶναι. Hoc eſt, Dixit Moyſes, at ſi, inquit, per-
cunctati ex me fuerint,quod nomẽ ei ſit,qui me
miſerit,eiſqꝫ dixero,ne me quidem poſſe hoc ex-
plicare,non ne eos circumuenire ac fallere uide-
bor: Tum deus,reſponde,inquit, ꝙ ego ſum ille
qui eſt,ut intelligant quãtum inter eum qui eſt,
& ꝗ non eſt,interſit: doceanť inſuper nullũ mihi
proprie nomẽ cõuenire, qui ſolus habeo,ipſum
eſſe,atqꝫ hæc Philon,Sciendũ etiã illud eſt quòd
nomẽ

Tetragram-maton.

nomen tetragrammaton,quod proprium dei no men eſſe exiſtimatur,& qđ apud Hebræos quaſi proferri non poteſt,non eſt alia uox,nõ aliud no men,quàm id de quo diſſeritur hic:id eſt, qui eſt. Quod Græce melius ὁ ὤν. Eſt enim uox futuri temporis uerbi ſubſtãtiui. Nam prima uox eius uerbi eſt: הָיָה hoc eſt, fuit:cui in futuro tertiæ perſonæ additur iod,fitq́ יהיה, id eſt erit:atque ipſum eſt nomẽ tetragrammaton,duntaxat pro-tracta iod,ut fiat uau. Putoq́ olim loco eius qđ nunc eſt uau,fuiſſe iod:facilisq́ eſt à iod, ad uau tranſitus,propter maximam affinitatẽ. Atq; ex hoc Exodi loco,natum puto nomẽ tetragram-maton. Nomen ſcilicet, quo ſeipſam diuinitas appellauit,ab eſſendo:quãquam eo,in libro Ge-neſeos uſus ſit Moſes:utq́ hoc clarius percipias, ubi in noſtra æditione habetur, Dixitq́ iterum Dominus ad Moſen,Dominus deus patrum ue ſtrorum,deus Abrahã,deus Iſaac &c. Hebraice in ipſo exordio ponitur יהוה hoc eſt,nomen te-tragrammaton, id eſt, qui eſt Deus patrum no-ſtrorum: deinde ſubdit, hoc nomen mihi eſt in æternum. Neq; de alio nomine intelligit,quàm eo,quod expoſuerat Moſi ſcilicet,qui eſt. Nomẽ ergo tetragrãmaton tempus futurum eſt uerbi ſubſtantiui,ſub ea forma quã expoſuimus. Atq; idem eſt,ubi dixit ero qui ero, & ipſum nomen quadriliterũ. Nam ſi ipſum interpretari uolueri-mus,dicemus,qui eſt,uel erit,ſine relatiuo;quod

fit

fit,ſecūdum idioma Hebraicum, in quo relatiua ſæpe dimittuntur:hæc dico nō ignorans Hieronymū tanꝗ̃ duo diuerſa nomina ponere nomen tetragrammaton,& qui eſt,ſed ſi quis prudentiſſime conſiderarit,inueniet hæc uera eſſe,cōſentiente etiam Theodorito apud Græcos,qui Syriace & Hebraice erat peritiſſimus. Si hæc ergo uera ſunt,ut certe ſunt,nō erat cur damnaret noſtram æditionem Burgenſis hoc loco. Damnata enim noſtra æditione,damnatur æditio Septuaginta,qui ſapientiſſime hunc locum reddiderūt per præſens:quamobrē clariſſimū eſt,ꝙ laudabiliter,ꝙ recte expoſuerint hunc locū,ſanctiſſimi noſtri interpretes tam Greci quā Latini.Ex his quoqꝫ cognoſcitur,ꝙ commenticia ſit expoſitio quorundā Hebræorꝝ,quos ſequitur Burgenſis, qui exponunt,Ero qui ero, ero cum eis,qui ero illorum deus,quæ liquet ꝙ abſurda ſint & Hebraicis commētis ſimilia:neqꝫ enim ſunt omnia admittenda,quæ finguntur ab ea gente, quo uitio fœdiſſime pleriqꝫ reſperſi ſunt, ut qcqd apud Hebræos inueniant,ſit eis oraculum, præſertim hi,qui cabaliſticis delyramentis ſunt addicti.

V O cauit nos.) נִקְרָה עָלֵינוּ Occurrit nobis.Sunt enim ſimillima apud Hebræos uocādi uerbum, & id quod ſignat occurrit:ideo etiam Septuaginta ſicut & Hieronymus προσκέκληται ἡμᾶς. Aduocauit nos. Auen Eſdra נפגע id eſt, occurrit. Chaldaica quoqꝫ æditio:dominus,in-

C quit

quít, אִיתְּקְרִי עֲלָנָא apparuit nobis.

NISI in manu ualida.) וְלֹא בְּיָד חֲזָקָה Et nõ in manu forti. Sic & Caldaica, וְלָא מִן קֳדָם דְּחֵילָא תַקִּיפָא, id eſt. Et nõ prius, quã robur meũ comprendat eum uel tangat. Sic exponunt reliqui Hebræi. Rabi Salomõ. עד שאני אין מודיע ידי החזקה לא יתן אתכם hoc eſt, quouſque meã manum robuſtam notam ei nõ fecero, non permittet uos ire. Vt ipſe deus paulo poſt infert. In manu ergo ualida, id eſt, robore, potentia, ut non dimiſſurus ſit Hebræos, niſi maximis prodigijs conſpectis, niſi cognita diuina potentia: niſi ambiente Hebræos exercitu cœleſti, ut eos ab Aegyptijs tueatur: niſi maximis ſint Aegyptij calamitatibus oppreſſi.

CAPVT IIII.

Mitte quẽ miſſurus es.) שְׁלַח נָא בְּיַד תִּשְׁלָח Mitte obſecro per manum cuius mittes. Conſentiũtque omnes ſentire eum de Aaron, qui poſſet, & ſciret loq. Sicut & Septuaginta ſentire uidẽtur. δέομαι κύριε προχείρισαι ἄλλον δυνάμενον, ὃν ἀποστελεῖς. hoc eſt, Obſecro domine adhibe aliũ qui poſſit, quem mittas. Aeditio quoque Caldaica & ipſe ferè in eandem ſententiam יְהוָה שְׁלַח כְּעַן בְּיַד מִן דְּכָשַׁר לְמִשְׁלַח hoc eſt, Obſecro domine mitte nũc per manum eius, quem decet mitti. Atque itaque interpretantur omnes Hebræi.

Rabi

Rabi Salomon ביד מי שאתה רגיל לשלח או ביד אחר שתרצא hoc eſt, Per manũ eius, quẽ paraſti mittere, ſiue per manũ alterius, quẽ tu uolueris. Notat aũt hic Auen Eſdra, ut in libro Ezechiel ſcribit, deũ ante Moſem alios etiã miſiſſe ꝓphetas, qui populũ Iſraël erudirẽt, atq; ex his quempiam uoluiſſe hic intelligere Moſem, ſiue Aarõ, ſiue aliũ. Quod aũt hoc tribuit redemptori, dicã certe quod ſentio, nõ fieri pie, ſed magis ſuperſtitioſe, hoc ẽm eſt extorquere diuinas literas. Medium iter tenẽdum eſt, & Meſſiæ tribuẽda ſunt, quæ eius ſunt, & quæ alioꝝ alijs. Quæ res ſi cõfundatur, fieri ſine maximo flagitio nõ poterit. Qui enim qđ de Meſſia ſcribit, ad alias torquet perſonas, is certe & impius eſt, & malignos Iudæos imitatur: q uero quæ de alijs dicũtur, ei tribuit, is in eoꝝ numeꝝ referẽdus eſt, qui ſuperſtitioſi ſunt, & imperite has literas interpretantur. Hæc tamẽ dico, ut ſemp recipiamus & approbemus, quidquid diuini ſcriptores ꝓdiderunt, ne quorundã ſtultã & barbarã audaciã imitemur.

Mitte quem miſ. nõ poſſe Chriſto tribui.

ERIS ei in his quę ad deũ ꝑtinẽt.) Modeſtiæ cauſa tam Hiero. q̃ Lxx. noluerũt penitus hoc loco ſeq textũ Hebraicũ in quo eſt וְאַתָּה תִּהְיֶה לּוֹ לֵאלֹהִים Et eris ei in deũ. Septuaginta uero, σὺ δὲ αὐτῷ ἔσῃ τὰ πρὸς τὸν θεόν. Tu autem eris ei, quæ ad deum pertinẽt. Quod etiam fecit æditio Chaldaica, וְאַתְּ תְּהֵי לֵיהּ לְרַב id eſt, Et tu eris ei in magiſtrum, ſiue principẽ. Atq; hoc patet qua

cauſa factũ ſit. Quod tamen in ſequentibus nec Hieronymus nec Septuaginta curaſſe uidẽtur.

OCCVRRIT ei dominus.) Etiam iſtud Septuaginta ſapiẽter alio modo uerterũt συνήντησεν αὐτῷ ἄγγελος κυρίου. Occurrit ei angelus domini: licet contextus habeat ut uertit Hieronymus. Nam promiſcue loquũtur ſacræ literæ, eodem nomine tum deum, tum angelos appellantes. Atq; hoc longe eſt honeſtius, ut uertunt Septuaginta, quod & Chaldaica fecit æditio, quæ & ipſa habet וְעָרַע בֵּיה מַלְאַ בָּא hoc eſt, Et occurrit ei angelus domini. Tolerari enim poteſt, ut angelus ſumpta uiri forma minaretur Moſi: at de deo, non poſſet ſine perturbatione id cogitari. Hoc modo exponũt omnes prope Hebræi: cæteri interpretes alij deum, alij angelum uerterũt. De qua re etiam Theodoritus ſcribit. οὐχ ὁρῶ πῶς ἄγγελος ἀνελεῖν ἠβούλετο τὸν μυσέα, ἢ κατὰ τοὺς ἄλλους ἑρμηνεύοντας ὁ κύριος, πλὴν εἰ μήτις ὅπερ ἀληθές ἐστιν, εἴποι ὅτι ὁ μὲν μωσῆς ἐνόμισεν τὸν θεὸν ὀργιεῖσθαι αὐτῷ, ἐπειδὴ τὸν λαὸν ἔμελλε πρὸς αὐτὸν ἀναγαγεῖν, τὴν γυναῖκα καὶ τέκνα ἀπεφέρετο εἰς αἴγυπτον· διὸ δὴ καὶ ἀπέπεμψεν αὖθις τὰ φίλτατα πρὸς τὸν πενθερόν. hoc eſt, Non uideo quamobrem angelus uoluerit occidere Moſen: aut ſecũdum alios interpretes deus. Fortaſſe dicendum eſt, quòd Moſes putarit deum ſibi eſſe iratum, q; cũ eſſet populũ ad illum ducturus, uxorẽ & filios ſecum afferret in Aegyptũ, ideo trãſmiſit ſtatim cariſſima

ma pignora ad ſocerū,hæc quidē ille. Nō defue- rūt igitur ex his,qui deū etiā interpretati eſſent.

TETIGIT pedes eius.) Eodem etiam mo do Hebraice. Quod Rabi Salomon interpreta- tur, proieciſſe eam coram Moſe, præputium. Nam iſtud aperte refertur ad Sephoram, quæ proiecit ante Moſen præputium,dixitq́ꝫ: Spon- ſus ſanguinum tu mihi es. Septuaginta innuūt neſcio quid aliud προσέπεσε πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ, cecidit ad pedes eius: & dixit: quod neſcio an uerum ſit, eam contigiſſe pedes Moſi, & quaſi ſupplicaſſe, & ueneratam fuiſſe.

SPONSVS ſanguinum.) Mira uarietas a- pud Septuaginta. Qui pro eo quod eſt ſponſus. Verterunt ἔστη. hoc eſt, ſtetit: ſic enim tota ſentē- tia habet, ἔστη τὸ αἷμα τῆς περιτομῆς τοῦ παιδίου μου. id eſt, Stetit ſanguis circūciſionis pueri mei. Quod ſuſpicari non poſſum unde ſumptum ſit: quan- do ne ex æquiuocatione & amphibologia qui- dem contigit. Vnicum enim eſt eius uocis ſigni ficatum: propterea & reliquum huius periodi abſurde apud eos ſeſe habet. Et ſentētia quidem ſatis manifeſta eſt, ut exponit Nicolaus. Vnum illud eſt annotandum dici ſanguinum de more linguæ Hebraicæ, quæ ſanguines ponit ꝓ ſan- guine, ut illud, Vox ſanguinum fratris tui, cum ſanguinis apud nos dicendum ſit.

ET RECeſſit ab eo.) Mira hoc loco hallu- cinatio Nicolai, qui cum ſciret Hebraice, non

uiderit, hoc nõ referri ad Sephoram ut ille exiſtimat, quæ indignata, à Moſe receſſerit: nam uerbum Hebraicũ maſculina uox eſt, nõ fœminina. Rabi quoq; Salomon, quem ille ſequebatur, exponit receſſit, inquit, מִמֶּנּוּ הַמַּלְאָךְ id eſt, Angelus ab eo. Receſſit ergo à Moſe angelus, non Sephora à Moſe: dimittitur autem hoc totum à Septuaginta.

ET AVDIErunt.) וַיִּשְׁמְעוּ Et audierunt. Septuaginta legiſſe uidentur. וַיִּשְׂמְחוּ id eſt, Et lætati ſunt, eo quòd loco audierũt, uerterũt ἐχάρη ὁ λαός, id eſt, Et lætatus eſt populus. Eſtq; inter utrunq; uerbum, non mediocris ſimilitudo. Nam שָׂמַח quod lætari ſignificat, ſimillimum eſt huic שָׁמַע id eſt, audiuit, atq; alterum pro altero Septuaginta legiſſe uidentur.

CAPVT V.

QVare ſollicitatis populum ab operibus eorum.) תַּפְרִיעוּ אֶת הָעָם hoc eſt, Vacare facitis. Idem quidem innuit Hieronymus, ſed obſcurius. Septuaginta uero per aliud uerbum, idem ſignificãt διαστρέφετε τὸν λαόν, ἀπὸ τῶν ἔργων. Auertitis populum ab operibus. Hebraice igitur hæc ſentẽtia innuitur. Quare populũ ſubleuatis & falſis perſuaſionibus imbuitis? interimq; opera intermittũtur, pendent machinæ interruptæ, conaminiq; eum ab hoc ſeruitio auocare?

Quan

QVANTO magis ſi ei requiem dederimus.) וְהִשְׁבַּתֶּם אֹתָם מִסִּבְלֹתָם hoc eſt, Populus, inquit, tam multus eſt, & eis ocij copiã datis: aut, Cum multus ſit populus, reuocabitis ne eos à laboribus eorum? At alio modo hoc efferunt Septuaginta μὴ οὖν καταπαύσωμεν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἔργων. Ne igitur quieſcere permittamus eos ab operibus. Atq; ita diuerſe omnes protulerunt, cum Hebraica ueritas habeat ut nos citauimus.

CAPVT VI.

IN deo omnipotẽti.) בְּאֵל שַׁדָּי In deo omnipotenti. Quod non ita proprie Septuaginta θεὸς ὢν αὐτῶν, cum eſſem deus ipſorum. Exponitur autem hoc ab Hebræis ſicut late ſcribit Nicolaus, & ut clarum per ſe eſt. Rabi Salomon ואמרתי להם ויאני אל שדי Et dixit eis me eſſe deum illum omnipotentem.

NOMEN meũ adonai non indicaui. וּשְׁמִי יְהֹוָה Et nomen meum tetragrammaton. Non adonai. Hieronymus Hebræorum morem ſecutus eſt, qui nomẽ illud diuinum, ut ſæpius diximus, non ſua uoce, pronunciant, ſed aliena, ſcilicet Adonai: dicũt enim id, uel non poſſe, uel non conuenire proferri: ideo etiam Septuaginta, per aliud nomen ipſum expoſuerunt, ſcilicet κύριος, cum ne hoc etiam quadret.

NON indicaui eis.) Hoc ſatis apertum eſt, quo pacto ſit intelligendum, nullaq; eſt inter

omnes tum Hebræos tum Gręcos tum Latinos interpretes diſſonantia. Quæ autem de nomine tetragrammaton, ab Hebræis tradũtur ne Græci etiam patres ignorarunt, doctiſſimusq; Theodoritus copioſe de hac re ſcribit. Necq; ab re eſt, totam eius expoſitionem huc afferre, quia optima eſt διδάσκει ἔφη, πόσης τιμῆς καὶ εὐμενείας ἠξίωσεν. ὃ γὰρ τοῖς πατριάρχαις οὐκ ἐδήλωσεν ὄνομα, τοῦτο αὐτῷ δῆλον ἐποίησεν. ἔφη γὰρ πρὸς αὐτόν. ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. τοῦτο δὲ παρ᾽ ἑβραίοις ἄφραστον ὀνομάζεσθαι. ἀπείρηται γὰρ αὐτοῖς τοῦτο διὰ τῆς γλώττης προφέρειν. γράφεται δὲ διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων, διὸ καὶ τετράγραμμον αὐτὸ λέγουσι, τοῦτο καὶ τῷ πετάλῳ ἐπεγέγραπτο τῷ χρυσῷ, ὃ τῷ μετώπῳ τοῦ ἀρχιερέως ἐπετίθετο, τῇ ταινίᾳ τῆς κεφαλῆς προσδεσμούμενον. καλοῦσι δὲ αὐτὸ σαμαρεῖται μὲν ἰαμέ. ἰουδαῖοι δὲ ἀϊά. ἔστι δὲ τέσσαρα γράμματα τοῦ ὀνόματος ταῦτα. ἰὼδ, ἀλὰφ, οὐάλε. τὸ δὲ ἀϊδίου ζῆς καὶ ἀΐδιον εἶναι τὸν θεόν. σημαντικὸν τὸ ὄνομα. τοῦτο τοίνυν φησὶ τὸ ὄνομα οὐ δὲ τοῖς περὶ τὸν ἀβραὰμ ἀπεκάλυψα. ἀλλά γε πάντως που. ἐπειδὴ μὴ ἦν καιρὸς εἰπεῖν τοῖς πατριάρχαις τὸ ὄνομα, ὃ ἐχώρισεν τὸν θεὸν τῶν εἰδώλων. ἐπειδὴ γὰρ καὶ οἱ δαίμονες θεοὶ καὶ κύριοι ὠνομάσθησαν ὑπὸ τῶν θεραπευόντων αὐτούς. τὸ τετράγραμμον ὄνομα ἔδωκεν ὁ θεός. τὸ τότε ἀνέκφραστον τοῖς πιστοῖς. id eſt, Docet quanto honore quantaq; beneficentia dignus eſſe meruerit. Quod enim patriarchis nomen non explicuit, clarum ei fecit. Dixerat enim ad eum, Ego ſum qui eſt. Eſt autem hoc apud Hebræos innominabile

De nomine tetragrammaton.

nabile. Prohibitũ enim eis eſt, ne ore ſuo ipſum proferrent. Scribitur autem quatuor literis, ideo & quadriliterum appellant. Idem & aureæ laminæ ſolebat inſcribi, quæ uitta capitis, fronti ſummi pontificis alligabatur. Vocatur à Samaritis Meniame, ab Hebræis aia. Quatuor literæ quibus ſcribitur hæ ſunt, iod, he, uau, he. Cumq́ per id ſignificetur eſſe deum ſempiternũ, ipſum dicit, ſe ne Abrahæ quidem reuelaſſe. Nõ enim commodum tũc erat aperire patriarchis nomẽ, quod ſeparabat deum ab idolis. Siquidem cum etiam dæmones, dij, & domini à ſuis cultoribus uocarentur, dedit deus nomen, quadriliterum quod fidelibus tunc erat innominabile.

INCIRcunciſus labijs.) Quamuis eo etiam modo habeant Hebraica, hoc tamen intelligendum eſt, ſecundũ Septuaginta, qui uertunt, Ego ſum, inquit, ἄλογος. Careo ſermone, deſunt mihi uerba, quaſi balbus ſum, & labia mea ſunt pinguia, non eſt caro execta, quæ orationẽ impedit.

ANNI VItæ Chaat cxxxiij.) Sicut & Hebraice שָׁלֹשׁ וּשְׁלֹשִׁים וּמְאַת. At huic numero apud Septuaginta deſunt tres: ſic enim habent, τὰ ἔτη τῆς ζωῆς καὰθ ἑκατὸν τριάκοντα ἔτη, id eſt, Anni uitæ Chaat, centum triginta. Eademq́ fuit in hoc labendi ratio, quæ & in cæteris aliorum annis, ut magis aſcribatur ſcriptoribus & uetuſtati, quæ omnia ſolet immutare, quàm interpretibus. Facileq́ eſt hoc intellectu,

uel hebetiſſimis.

PATRVELem ſuã.) Hoc eſt, Filiam patrui. At Hebræi דודה. Dicunt ſignificare ipſius patrui ſororem. Puto uero Hieron. per patruelem intellexiſſe patrui ſororem, hoc eſt materteram. Iocabet igitur ut habetur Numeri 26. ſoror erat Cahat patris Hamram. Non uidetur igitur uerum, quod dicit Burgenſis, hanc fuiſſe auiã ipſi Hamram. Locus enim is refragat̃. Septuaginta non diſſentiunt à noſtra æditione, ἔλαβεν ἀμβρὰμ τὴν ἰωχαβὲθ θυγατέρα τοῦ ἀδελφοῦ πατρός. Sed ea ut dixi non filia, ſed ſoror patrui.

CAPVT VII.

ARcana quædam.) בְּלַהֲטֵיהֶם, Quod uarijs modis interpretari ſolet, Septuaginta in uniuerſum omnem incantationem & præſtigiũ intellexerunt. φαρμακείαις αὐτῶν, Quæ uox ſonat præſtigium & ueneficium. Chaldaice autẽ aliud innuitur, per ſuſurrationes ſcilicet & uerba, præſtigiatores illos operatos eſſe. Sic legit̃ Chaldaice, וַעֲבַדוּ אַף אִינוּן חֲרָשֵׁי מִצְרָאֵי בְּלַחֲשֵׁיהוֹן hoc eſt, Fecerunt etiam incantatores, ſuis ſuſurrationibus. Atq; ita etiam interpretatus eſt Rabi Salomon. Neq; quicq̃ aliud ſuper hac re memoriæ proditum apud ſcriptores comperimus. Et quoniam uox Hebraica hoc loco ſonat etiã fulgorẽ gladij, ac nitorem, & per hanc dicuntur perſe

perfeciſſe ſuas præſtigias illi, nõ erit forte abſurdum, ſi de eo genere incantationis quod fit per fulgorem armorum intelligamus. Extat enim & apud Ezechielem, huius uaticinij & incantationis mentio, quæ fit per fulgorem armorum. Quoniam uero obliterata hæc ſunt, ideo non ſatis intelligi ſolent, Philon Iudæus, latius hunc locum explicat, eius uerba producamus, *πάντων οὖν τῶν δυνατῶν συῤῥυέντων εἰς τὰ βασίλεια, λαβὼν τὴν βακτηρίαν ὁ μώσεως ἀδελφὸς, καὶ κατασείσας μάλα ἐπει δεικτικῶς, εἰς τοὔδαφος ῥίπτει, εἶτα ἡ μὲν, δράκων αὐτίκα γίνεται· οἱ δὲ ἐν κύκλῳ κατεθεῶντο καὶ ἅμα θαυμαστικῶς ἔχοντες. ὑπὸ δέους ἔξω χωροῦντες, ἀπέφυγον. σοφισταὶ δὲ ὅσοι καὶ μάγοι παρετυγχάνοντες, τί καταπλήττεσθε εἶπον, οὐδὲ ἡμεῖς τῶν τοιούτων ἀμελετήτως ἔχομεν, ἀλλὰ χρώμεθα τέχνῃ δημιουργῷ τῶν ὁμοίων. εἶθ᾽ ἑκάστου, τὴν βακτηρίαν ἣν εἶχε ῥίψαντος, δρακόντων πλῆθος ἦν, καὶ περὶ ἓν τὸν πρῶτον εἱλοῦντο. ὁ δ᾽ ἐκ πολλοῦ τοῦ περιόντος διαναστὰς πρὸς ὕψος, τὰ μὲν στέρνα εὐρύνει, τὸ δὲ στόμα διοίξας, ὁλκοῦ πνεύματος ῥύμῃ βιαιοτάτῃ καθάπερ βολὴν ἰχθύων πάντας ἐν κύκλῳ σαγηνεύσας ἐπισπᾶται, εἶτα καταπιὼν, εἰς τὴν ἀρχαίαν φύσιν τῆς βακτηρίας μετέβαλεν,* Hoc eſt, Cumq́ omnes præpotentes ad regiam confluxiſſent, tum frater Moſis ſumptã uirgam maxima cum expreſſione in terrã proiecit. Atq́ ea quidem mox in draconem uerſa eſt. Qui autem circunſtarent, rem omnem non ſine maxima admiratione intuebantur, & præ formidine fugam quoq́ arripuerunt. Sapientes autem

& magi qui tum forte aderant, Cur ſtupetis inquiunt? Nã neq; nos non poſſumus hæc facere. Artem deniq; eam profitemur, quæ hæc faciẽdi uim habeat. Ac dicto citius, cum ſinguli ſuas uirgas proieciſſent, facta eſt draconum multitudo, omnes tamen circa illum primum uertebãtur. Qui paululum immoratus, mox pectus ac totũ corpus, arduus erexit. Patefactoq; ore, & ſpiritu uiolentiſſimo attracto, omnes tanq; piſces in ſaginam ad ſe attraxit. Quibus deuoratis, in priſtinam naturã quæ uirga erat reuerſus eſt, hæc ille.

CAPVT VIII.

IN immenſos aggeres.) Hoc modo ſapiẽtiſſime mutauit locutionem Hebraicam Hieronymus. Nam cum Hebræis ſuperlatiua nõ ſint, id loquendi genus ſupplent per eandem uocem repetitam, ut eſt de quo hic loquimur, Hebraice ſiquidem חֳמָרִים חמרים, id eſt, aceruos aceruos: quod intelligitur, ſicut uertit ipſe Hieronymus. Septuaginta penitus Hebraicum loquẽdi morem ſecuti ſunt, καὶ συνήγαγον αὐτὰς, θημωνίας θημωνίας. Congregauerunt eas, aceruos aceruos. Quod pauci admodũ apud Græcos intelligerẽt.

ERVNT ciniphes.) כִּנָּם, Quod Ioſephus & Rabi Salomon, pediculos interpretantur. Videturq; ex Hebraico ſumptũ, additis quibuſdã literis. Ideo & Septuaginta & Hieronymus uocem

cem Hebraicam intactam dimiſerunt. Videmus certe ciniphes ueniſſe à cinam uel cinas, additis, ut dixi, aliquot literis. Neq; puto apud alios tũ Græcos tum Latinos ſcriptores, eam uocem reperiri. Credo igitur Septuaginta uocis proprietatem exprimere non ualentes (quanq; nõ erat difficile) ipſum Hebraicũ nomen reliquiſſe. Philon autem non pediculos intelligit, ſed muſcarum genus infeſtiſſimum, apud quẽ ſic legitur, τόδε ζῶον εἰ καὶ βραχύτατον, ἀλλ' ὅμως ἀργαλεώτατον, οὐ γὰρ μόνον λυμαίνεται τὴν ἐπιφάνειαν, κνησμοὺς ἐμποιοῦν ἀηδεῖς, καὶ βλαβερωτάτους, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἐντὸς βιάζεται διὰ μυκτήρων καὶ ὤτων. σίνεται δὲ καὶ κόρας ὀφθαλμῶν εἰς πετώμενον, εἰ μὴ φυλάξαιτο τίς. hoc eſt, Ea beſtiola tam & ſi exigua admodum ſit, infeſtiſſima tamen ſolet eſſe, non ſolum enim ſummam cutem lædit, pruritum infenſum immittens, ac noxium, ſed etiam interius penetrat per nares atque aures. Lædit etiam oculos, niſi quis cautus fuerit. *Ciniphes unde dicti.*

OMNEM muſcam.) הֶעָרֹב, Quod alij muſcam in uniuerſum interpretãtur. Alij uero muſcam caninam, ut etiam Septuaginta, qui & ipſi κυνομυῖαν, hoc eſt, muſcã caninam. A quibus nec Philon diſſentit. At Rabi Salomon, de hac ipſa uoce ait, כל מיני חיות ונחשים ועקרבים וערעביא, hoc eſt, omne genus beſtiarũ noxiarũ, ſerpentes quoq; ac ſcorpiones. Aduertendus uero error in Græcorũ codicibus. Siquidẽ ut ſcribit

bit etiam Hieronymus, Septuaginta interpretati ſunt non muſcam caninam,ſed κοινομυῖαν, id eſt generalem muſcam. Et quoniam maxima eſt ſimilitudo inter κοινομυῖαν,id eſt,cōmunē muſcā, & κυνομυῖαν, hoc eſt,muſcam caninam.Ex eo factum eſt,ut à ſcriptoribus alterum in alterū deprauatum ſit:optime igitur reddiderant Septuaginta,ſed corruptus locus eſt ab imperitis.

CAPVT IX.

ET miſit Pharao ad uidendum.) Hoc omittitur à Septuaginta,nō eorum uitio factum, ſed temporum. Quod uel ex eo, ſit manifeſtum. Nam ſubdit in Græcis codicibus, ἰδὼν δὲ φαραὼ ὅτι οὐκ ἐτελεύτησεν ἀπὸ πάντων τῶν κτηνῶν τῶν υἱῶν ἰσραήλ. Videns,inquit,Pharao,quòd nullū iumentum filiorum Iſraël interijſſet.Atq; ex hoc capite, nihil aliud uiſum eſt dignum quod annotaremus.Quare deſinant Hebræi uituperare noſtrā æditionem,qua certe nulla melior & elegantior poteſt inueniri.Illi autē ut ſibi maledicendo gloriolam compararent, & religionem noſtram utcunq; oblatrarent & perturbarent, ex qualibet re anſam arripiunt,modo tutò & ſine ſuſpicione fieri poſſet.Noſtri autem Chriſtiani, cum uiderint me hunc laborem ſuſcepiſſe,& diligentiſſime ueritatem noſtrorum codicum examinaſſe, fidem mihi habebunt, inculpatam eſſe noſtram æditionem, fallaces autem & ſemper maledicos.

Iudæos conſtanter retundent.

CAPVT X.

NOn uis ſubijci mihi.) לְעֲנוֹת מִפָּנָי, Humiliari coràm me. Eodemq́ modo exponit Auen Eſdra. Rabi quoque Salomon dicit hunc locum intelligendum eſſe ſecundum æditionem Chaldaicam, quæ habet ſicut & noſtra æditio, לְאִתְכְּנָעָא, Recuſas humiliari. Quamobrem, nõ plane intelligo, quid innuant Septuaginta, ἕως τίνος οὐ βούλει ἐντραπῆναί με. Vſquequo non uis conuerti me, deeſt fortaſſe πρὸς, aut non μὲ, ſed μοὶ, eſt legendum, ut dicas quouſque non uis conuerti ad me: uertendum tamen ſecundum Hieronymum.

QVO modo dimittam uos & paruulos ueſtros.) טַפְּכֶם, id eſt, paruulos ueſtros. Hanc tamen uocem, ſemper alio modo interpretati ſunt Septuaginta, ſcilicet τὴν ἀποσκευὴν ὑμῶν, hoc eſt, ſupellectilem ueſtram. Verum omnes loci atteſtantur id nomen paruulos, non ſupellectilem ſignificare. Quoniamq́ id apertiſſimum eſt, nulla proferã teſtimonia. Idq́ uel ex hoc loco cognoſcitur. Mox ẽm aliquid mali ſuſpicatus eſt Pharao, ut dixerunt, ſe ſuos paruulos ſecum ducturos, quòd ſi aliam rem ſe aſportaturos dixiſſent, non uſq́ adeo dubitaſſet. Præterea repetit Pharao, quæ ante dicta ſunt: at de ſupellectile nulla mentio, exceptis pecoribus.

QVOD PEſſime cogitetis.) Nõ alio modo intel

intelligēda eſt ueritas Hebraica,quę habet רְאוּ
כִּי רָעָה נֶגֶד פְּנֵיכֶם. Videte quia malum eſt coràm nobis.Quod clarius uerterūt Lxx.ἴδετε ὅτι πονηρία πρόκειται ὑμῖν.Videte, quia ſcelus uobis propoſitum eſt. Rabi autē Salomon alio modo interpretatur, aliud ſcilicet innuiſſe Pharaonē. Cauete,inquit,nam uobis pernicies maxima ex aſtris in deſerto futura portēditur. Video uobis imminere malū aſtrum. Quod ꝙ commenticiū ſit, & ex ſuperſtitione Iudaica profectum, ſatis ipſa res indicat.Huiuſmodi uanitatibus & delyramētis omnia apud eos referta ſunt:dicitq́ꝫ hoc eſſe midras,id eſt,quandam opinionem & quaſi traditionem ac ſecretum.

VENTVM urentem.) קָדִים,id eſt,calidū. Non dubium eſt eſſe auſtrum. Quippe qui ſit uētus calidiſſimus,& à zona torrida profectus, ac propterea imperfectis animalibus generandis aptiſſimus.Itaque Septuaginta expreſſe auſtrum uerterunt,ϗ κύριος ἐπήγαγεν ἄνεμον νότον. Et dominus adduxit uentum noton, qui & auſter.Appellaturq́ꝫ notus ab humiditate, quæ in rebus omnibus,eo flante, ſolet contingere. Miror autem Nicolaum, qui cum ſciret Hebraice, non intellexerit hunc uentum eſſe auſtrum : eo quòd aſſerit hic de uento calido & ſicco ſcribi. Nullus autem ferè eſt uentus calidus,qui ſiccus ſit:cum in uentis,ex caliditate efficiatur humiditas.Atq́ꝫ hoc eſt,ꝙ locuſtæ,flante borea, omnes

extin

extinctæ ſunt,& in mare rubrum coniectæ.

FLARE fecit uentum ab occidente,) רוּחַ יָם. Ventum maris. Eſt enim Aegypto, mare, in quod Nilus ſeptem hoſtijs ſeſe infert, ab occaſu, ac uerſus ſeptentrionem. Atque ideo flantibus æteſijs, qui uenti aquilonares ſunt, commoda nauigatio in Alexandriam eſt. Quæ cauſa etiam facit, ut intumeſcat Nilus flantibus æteſijs, & per totam Aegyptum ſeſe effundat, uentis illum ex aduerſa parte retundẽtibus, ut ſcribit & Philon, & Lucretius his uerſibus:

Nilus in æſtate creſcit, campiſque redundat,
Vnicus in terris Aegypti totius, amnis.
Is rigat Aegyptum, medium per ſæpe calorem.
Aut quia ſunt æſtate, aquilones oſtia contra.
Anni tempore eo, qui æteſiæ eſſe feruntur.
Et contra fluuium flantes remorantur & undas.
Cogentes ſurſum replent coguntque manere.

Quod idẽ aſſerit & Plinius. Ab occidente ergo uertit Hieronymus, ipſam ſentẽtiam ſecutus: à mari autem Septuaginta ad uerbum, Hebraica exprimentes, hoc modo καὶ μετέβαλεν κύριος ἀπὸ θαλάσσης ἄνεμον σφοδρόν. Et mutauit dominus à mari uentum uehemeutem.

TENEBræ horribiles.) Nõ diſſentit ab Hebraico. Septuaginta paulo ſecus, σκότος, γνόφος, tenebræ, caligo: deinde additur θύελλα, Tempeſtas aut procella: quod quia omnino redũdat, delendum eſt. Ex alio enim loco, huic ſimili, ſum-

ptum eſt,ut infinita penè eiuſmodi apud eos inueniuntur.

DE loco in quo erat.) מִתַּחְתָּיו Deſubter ſe. Nõ alio modo quàm ut uertit Hieronymus. At Septuaginta paulo diuerſius, ἐκ τῆς κοίτης αὐτοῦ, Nemo ſurrexit de lecto ſuo. Nã de lecto hic nulla mẽtio. Auen Eſdra מוביתו לעשיות מלאכה וללכת מביתו, id eſt, De domo ſua ad faciendum opus & eundum foras. Quare deſubter ſe, nõ eſt intelligendũ ut exiſtimarunt Septuaginta.

Facere pro ſacrificare.

QVAE offeramus.) Eleganter uertit quod erat עֲשֶׂינוּ. faciamus: quãquàm etiam latine facere, ſacrificare ſignificet, ſicut & Hebraice: ut illud, Cum faciam uitulam. Septuaginta uero non mutarunt uerbum ἃ ποιήσωμεν κυρίῳ τῷ θεῷ ἡμῶν. Quæ faciamus domino deo noſtro: neque ſatis mihi compertum eſt, an Græce recte dici eo modo poſſit.

CAPVT XI.

ET exire compellet.) כְּשַׁלְּחוֹ כָּלָה. Quaſi mittat perfecte, Hoc eſt, penitus, ſine ullis cõditionibus, & ut exponit Rabbi Salomon גמירא כליל מכלם ישלח, Hoc eſt, In uniuerſum & penitus dimittet omnes uos. Quod optime ſignificarunt Septuaginta σὺν πάσῃ ἐκβολῇ, cum omni eiectione, & expulſione.

DICES omni plebi.) Eleganter uertit phraſin Hebraicam בְּאָזְנֵי הָעָם. In auribus populi loqueris. Neq; ſignificat aliud, quàm quod uertit ipſe

ipſe Hieronymus. Nō enim loqui in auribus, ſignificat latenter & in auriculā loqui, ut innuunt Septuaginta λάλησον οὖν κρυφῆ. Loquere igitur clam: ſed mos illius gētis is eſt. Ocioſe quoq; addunt poſtea Septuaginta εἰς τὰ ὦτα, in aures.

C A P V T   X I I.

Tollat unuſquiſq; agnum.) שֶׂה, id eſt, Pecudem: quod tā de agno poteſt intelligi, quàm pecude adulta, ſed quia mox additur agnus anniculus, Patet de agno eſſe intelligendū. Septuaginta quoq; ouem uerterunt πρόβατον. Vox autem Hebraica tam ad hœdum quàm ad agnum pertinet.

I V X T A quem ritum.) מִן הַכְּבָשִׂים וּמִן הָעִזִּים תִּקָּחוּ. Hoc eſt, Ex pecudibus, & ex capris tolletis, ſicut & Septuaginta ἐκ τῶν ἀμνῶν καὶ τῶν ἐρίφων λήψεσθε. Ex agnis & hœdis ſumetis. Neq; tamen aliud eſt. Quare non diſtinguitur hic quicquam.

S E R vabitis eū.) Hebraice hoc tā de hœdo, quàm de agno dicitur וְהָיָה לָכֶם לְמִשְׁמֶרֶת. Et erit uobis in reſeruationē. Neq; diſtinguit quē intelligat. Ac ſicut ſuperius promiſcue locutus eſt, ut agnus & hœdus tollerēt, ita & nunc. Hoc idem innuunt etiam Septuaginta καὶ ἔσται ὑμῖν διατετηρημένον. Et erit uobis reſeruatum. Vtrūq; ſcilicet. Nā quod de utroq; præceptum ſit, ut tolleretur & ſeruaretur uſq; in quartamdecimam

 diem

diẽ, indicat & Theodoritus κελεύει αὐτοῖς, λαβεῖν οὐ μόνον ἐκ τῶν προβάτων ἄρνας ἐνιαυσιαίους, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν αἰγῶν ἐρίφους, οὐχ ἵνα κατὰ ταυτὸν, ὥσπερ κἀκεῖνον θύσωσιν, ἀλλὰ ἵνα ὁ μὲν πρόβατον ἔχων, ἐκεῖνο θύσῃ, ὁ δὲ σπανίζων τοῦ προβάτου τὸν ἔριφον. Hoc eſt, Præcipit itaq; eis, ut ſumant non ſolum ex pecudibus agnos anniculos, uerum etiam ex capris hœdos: non ut eadem ratione tam illi quàm iſti ſacrificarentur, ſed ut qui agni copiam haberent, agnum ſacrificarent, qui autem eo carerent, hœdum. Ex quibus patet, quo modo ſit his locus intelligendus, quem quaſi dubium fecit Hieronymus dicendo, iuxta quem ritum. Nullum enim hic traditur ſacrificium diſtinctũ agni & hœdi, & optime, & breuiter explicuit hoc Theodoritus. Tractatur & copioſius à Nicolao. Gregorius uero Nazanzenus in eandem ſententiam hæc ſcribit, ἐκλέγεται δὲ οὐκ ἀπὸ τῶν ἀρνῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ χείρονος εἴδους, καὶ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τῶν ἐρίφων, ὅτι μὴ ὑπὲρ δικαίων μόνων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν σφαγιάζεται. Hoc eſt, Eligitur inquit non ſolũ ex agnis, uerum etiã peiore ſpecie, & ex ſiniſtra, quæ hœdis tribuitur in Euangelio, quia non ſolum pro iuſtis, ſed etiã peccatoribus ſacrificatur. Falluntur ergo, qui duo diſtincta ſacrificia hœdi, & agni præcipi hic opinantur, in quem errorem ex æditione prolapſi ſunt.

CVM lactucis agreſtibus.) עַל מְרֹרִים. Cũ amaris. Quamobrẽ uolunt hoc eſſe de omnibus herbis

herbis quæ acres ſint,& aſpero ſucco intelligendum. Rabbi autem Salomon, lactucas agreſtes etiam ipſe intelligit, ſecutus (ut reor) noſtrum Hieronymum,à quo multa etiã didicerunt Hebræi, ut ipſe ſæpius animaduerti. Septuaginta quoq; non uertunt lactucas,quæ Græce appellatur θρίδαξ, ſiue θριδακίνη, ſed quemadmodum habent Hebraica τῶν πικρίδων, Hoc eſt, cũ amarulentis,ſiue ſubacerbis herbis. Præceptũ enim eſt Hebræis ut herbas amaras deguſtarent, quo ſe eo argumento ab acerba & amarulenta ſeruitute redemptos cognoſcerent. Id enim deus dabat operã,ut ſua illis beneficia ſemper ingereret, quibus ad ſe diligendum prouocarentur. Eadem fuit ratio,quòd panis azymus comedebatᷣ, quia is non tam ſuauis eſt,ut fermentatus. Ex quibus fiebat,ut pręteritam ſuam amaritudinem recolerent,& deũ,qui ab hac eos redemiſſet,laudarent: ſi tamen hoc fecerunt,& nõ aliud potius. Auen Eſdra quoniam abſurde hunc locum interpretatur,eius teſtimonium non cito.

NON COMedetis ex eo crudum.) נָא. Quã uocem Rabbi Salomon ſic exponit שאינו צלוי כל צרכו קורהו בלשון ערבי. Hoc eſt, Appellat Moſes hoc nomine, id quod non eſt, quantum neceſſe ſit, coctum, uoce Harabica uſus. Non ergo crudum ſed ſemicoctum erat dicendum, propterea additur mox ſemicoctum in aqua.

Phaſe. E S T enim phaſe.) Cũ Hebraice Peſec dicat, uarijs modis id nomen tã apud nos quàm apud
Peſec. Græcos corruptum eſt. Græci enim in aliam uocem eius ſimilẽ eam immutarunt ſcilicet paſcha.
Paſcha. Quod nomẽ quàm plurimos decepit, qui putarunt à uerbo Græco *πάσχω*, duci, ex qbus eſt Lactantius, & multi apud Grçcos. Reprendit tamẽ hos Auguſtinus, qui ab eo uerbo ſcilicet patior eam uocem duci putarent. Liquet enim non eſſe uocem Græcam, ſed Hebrçam corruptã. De qua re ſcribit fuſius Gregorius Nazanzenus in ſermone de paſcha hoc modo, *τὸ πάσχα τοῦτο τὸ μέγα τε καὶ σεβάσμιον, φάσκα τοῖς ἑβραίοις προσαγορεύεται. κατὰ τὴν ἐκείνων φωνὴν, δηλοῖ δὲ ἡ φωνὴ τὴν διάβασιν, ἱστορικῶς μὲν διὰ τὴν ἐξ αἰγύπτου πρὸς τὴν χαναναίαν, φυγήν τε καὶ μετανάστασιν, πνευματικῶς δὲ διὰ τὴν ἐκ τῶν κάτω, πρὸς τὰ ἄνω καὶ τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας πρόοδον καὶ ἀνάβασιν, ὅπερ δὲ πολλαχοῦ τῆς γραφῆς συμβὰν εὕρομεν, ἀλλὰ τῶν ἀσαφεστέρων μετὰ ποιηθέντα τινὰ τῶν ὀνομάτων ἐπὶ τὸ σαφέστερον, ἢ τῶν ἀγροικοτέρων ἐπὶ τὸ εὐηχημονέστερον, τοῦτο κἀν τούτῳ τεθεωρήκαμεν. τοῦ γὰρ σωτηρίου πάθους ὄνομα τοῦτο εἶναι τινὲς νομίσαντες. εἶτα ἐξελληνίζοντες τὴν φωνὴν, πάσχα τὴν ἡμέραν προσηγορεύκασι, παραλαβοῦσα δὲ ἡ συνήθεια τὴν φωνὴν ἰσχυροτέραν ἐποίησε προστρεχούσης τῆς τῶν πολλῶν ἀκοῆς, ὡς εὐσεβεστέρῳ τῷ ῥήματι.* Hoc eſt, Hoc uenerabile, ac diuinum paſcha, ab Hebræis paſcha ſecundum eorũ linguam uocatur, quæ uox ſignificat tranſitum: hiſtorice quidem, eum quo ex Aegypto in

pto in terram Chananæorum cõmigrarunt He-
bræi: ſecundum ſpiritum uero, eum tranſitum,
quo nos ab his caliginoſis locis deuolamus ad
ſuperos. Et quod ſolet ſæpe in diuinis literis uſu
uenire, accidiſſe etiam hoc loco comperimus, ſci-
licet transferri aliqua nomina, quæ aut obſcura
ſunt, aut horrida, in alia nomina, quæ & illuſtrio-
ra ſint & uenuſtiora. Nam hoc nomine putarunt
quidã uocari ipſam ſalutarem ſeruatoris paſſio-
nem, ad Græcamq́ linguam uocem accommo-
dantes, fecerũt ex phaſca, paſcha. Quod cũ uſus
recepiſſet, iam uehemẽter inoleuit, aſſentiẽtibus
ipſis auribus, ut pote ſanctiori nomini. hæc illæ.
Quæ talia ſunt, ut uerius dici non poſſit: nã & ſi-
gnificationẽ declarauit, & cauſam erroris in pro-
latione oſtendit: ſiue magis rationẽ, ut Hebraicã
uocem inſuauẽ & horridam, in elegantiorem cõ-
mutarẽt. Neq́ tam eſt errore, quàm ſtudio factũ.
Huius quoque nominis uariæ interpretationes
apud alios inueniuntur. Philon Iudæus uult eo
nomine ſignificari διαβατήρια, hoc eſt, nõ ipſum
trãſitum, ſed ea ſacrificia, quæ libamus tranſituri:
quod certe non eſt uerũ. Ioſephus autẽ interpre-
tatur ὑπέρβασια tranſgreſſus, uel progreſſiones:
Symmachus autẽ uertit ὑπέρβασιν, hoc eſt, tranſ-
cenſum. Theodotion uero ipſam Hebręam uocẽ
non interpretatam reliquit φασέχ. Eſt tamen cla
riſſimũ quid ea uox ſonet, neq́ opus eſt tot am-
bagibus. Eſt enim nomen uerbale à paſac tranſi-

uit, à quo fit peſec, tranſitus: atq; ubiq; nos habemus & tranſibo uos, Hebraice upaſacthi: à quo factũ peſac. Non eſt autẽ ſilentio prætereundũ, hunc diem adeo ſacrũ ac uenerabilem uiſum eſſe Hebræis, ut in eo multis ante annis, præclariſſima multa, accidiſſe cõmemorent: de quibus etiã apud nos fit cõmemoratio. Sed quod eſt præcipuum, & omnem eorum facile poteſt cõuincere pertinaciã, ſentiunt nobiſcum eadẽ die redimendum eſſe populum Iſraël à Meſſia, quem uenturum expectant. Ponamq; ipſa Hebraica uerba ut facilius intelligantur. In libris enim Cabalæ ſic ſcribitũ ובו ביום בחמשה עשר בניסן עתידים ישראל ליגאל בימות חמשיח בשם שנגאל ואותו יום שנאמר בימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות. Hoc eſt, Et in eadem die uidelicet quintadecima die mẽſis Niſan ſcilicet Martij, redimendus eſt Iſraël in diebus Meſſiæ, quẽadmodum redempti ſunt, eo die, de quo ſcribitur, in diebus egreſſionis tuæ ex Aegypto oſtendam mirabilia. Ecce refragari gens pertinaciſſima non poteſt, quin ille ſit uerus Meſſias quem colimus ipſi, qui ea die uniuerſum redemit orbem. Condemnabuntur igitur ipſis contra ſe teſtimonium ferentibus.

EXCEPTIS his quę ad ueſcendum pertinent.) אַךְ אֲשֶׁר יֵאָכֵל לְכָל נֶפֶשׁ, Hoc eſt, Excepto eo, quod comedetur ab omni anima. Hanc certe ſententiam aut aliam fecerunt, aut obſcure

uerte

uerterunt Septuaginta. πλὴν ὅσα ποιηθήσεται πάσῃ ψυχῇ, τοῦτο μόνον ποιηθήσεται ὑμῖν, id eſt, Veruntamen ea quæ fient omni anima, hoc ſolũ fiet uobis. Nemoq́ eſſet, q non aliud intelligeret, quàm quod eſſet intelligendũ. Videnturq́ decepti uerbi ſimilitudine אכל quod cum comedere ſignificet, aliud illi eſſe putarũt, propter uerbum ſimile, ut eſt מלאכה, id eſt, opus. Clara uero eſt apud nos ſentẽtia, apud Græcos obſcuriſſima, propter æditionis improprietatem.

QVI eſt in limine.) Hoc quo modo poteſt eſſe uerum. Iam enim ſanguis in limine non erat. Præterea quo modo is ſanguis de limine ſumptus eſt? Manifeſte igitur is locus eſt corruptus, temporum iniuria, non autoris uitio, itaq́ Hebraice ſic legitur אֲשֶׁר בַּסַּף, id eſt, Intingite in ſanguine qui eſt in pelui, uel catino: quãquàm id erratum inuenitur etiam apud Septuaginta. ἀπὸ τοῦ αἵματος ὃ ἐστὶ παρὰ τὴν θύραν. Tollite de ſanguine, qui eſt iuxta fores. Atq́ hos fortaſſe ſecutus Hieronymus eſt. Cauſa uero uarietatis fuit, eius uocis multiplex ſignificatio, quæ ſæpe etiam limen ſignificat. Verũ hoc loco pro pelui accipiendam eſſe, teſtes ſunt omnes Hebræi. Primum interpres uocum apud eos, hoc modo de eo nomine ſcribit. חוא יהיה לשלשת ראשים מה שפרושו מורק שמות בדם אשר בסף, Hoc eſt, Eius uocis ſignificatio triplex eſt. Primũ declarat peluim ſeu catinum, ut eſt Exodi cap. 12. In

ſanguine intingetis,qui eſt in pelui.Rabbi quoq; Salomon,exponit בסף בלי' , Hoc eſt,ſanguine qui eſt in pelui.Liquet etiã quàm ſit uerum,non limen hic,ſed peluim,qua ſanguis reciperetur, ſignificari. Sed Hieronymus ut dixi partim Septuaginta ſecutus eſt,partim uocis ambiguitas eum in eam interpretationem induxit.

EXCEPTIS paruulis,& mulieribus.) Septuaginta ſemper exiſtimarunt, taph, ſonare ἀποσκευὴν, ſuppellectilem. Quare factum eſt, ut omnem locum, ubi eius uocis uſus incidiſſet, male interpretati fuerint.Cumq; hic cenſeatur numerus uirorum,& excipiantur paruuli,& manifeſtum cuilibet eſſe poſſit,quorum fieret exceptio,perſtiterũt tamen illi uertendo ἀποσκευὴν, Cui rei etiam ratio refragatur.Quis enim ita loqueretur: Erat eorum numerus ſexcenta milia,excepta ſupellectile, quæ enim affinitas uiris & ſupellectili? Hieronymus præterea excipit etiam mulieres,nõ quòd in codice Hebraico habeatur,ſed quòd ſic ſit intelligendum. Potuit tamen rationabiliter omitti,nam de mulieribus nulla habetur mentio.

ANNI quibus manſerunt in Aegypto.) Falſò atq; ocioſe additur in codicibus Græcis, quibus manſerunt in Aegypto & in Canaham. Quis enim non intelligit, id eſſe falſum? Amouendum igitur καὶ ἐν γῇ χαναάν. Neq; enim Hebraice habetur, & eo modo eum numerum an-

norum

norum longe ſuperarent.

OMNIS cætus Iſarël faciet illud.) Id eſt ſacrificabit, ut diximus & ut Hebraicæ linguæ eſt proprium.

CAPVT XIII.

SEptem diebus azyma comedetis.) Solita corruptela in Græcis codicibus ἓξ ἡμέρας. Sex dies, azyma comedetis. Paulo tamen poſt reſipiſcunt ἑπτὰ ἡμέρας. Poteſt & ea ratione eſſe factũ, ut ſex dies intelligerent, qui feſtum præcedunt, & ſeptima factum ſit.

QVOD ſi nõ redemeris interficies.) De hoc quantum ad noſtros attinet codices, nulla controuerſia eſt, non enim aliter habent Hebraica. At Græci codices permultum & ab Hebraica ueritate, & ipſa ratione diſcrepant. Præcipitur enim hic, ut primogenita eorum animalium, quę ſacrificari non ſolent, ut aſini, & equi, rediman tur uel commutentur alijs animalibus ſacrificio aptis. Quæ commutatio ſi facta non fuerit, præcipit ut eius animalis primogenitum nõ permittatur uiuere. Hoc igitur quo modo in codicibus Græcis exprimat̃ cognoſcamus. ἐὰν δὲ μὴ ἀλλάξῃς λυτρώσεις αὐτό. id eſt, Quod ſi non commutaueris, redimes. At non'ne idem eſt cõmutare & redimere? Vertendum igitur erat ut fecit Hieronymus: nam & Hebraice eſt וְאִם לֹא תִפְדֶּה וַעֲרַפְתּוֹ. Hoc eſt, Et ſi non redemeris, deceruicabis eum, aut excerebrabis eum.

Et quaſi

ET quaſi appenſum quid.) טוטפות. Qua uoce ſignificatur Hebræis id quod fronti præligant, in huius rei geſtæ recordationem. Huic autē ſiue uittæ ſeu ornamento tempore CHRISTI legē affigebant, ut eius eſſent ſemper memores. Atq; hoc reprēdunt in Euangelio, quòd in fronte & non in corde geſtarent legem. Seruatur etiam & hodie is mos apud Hebręos, & in ſynagogis ſuſpendunt ſuorum puerorum frontibus & manibus id ornamentum. Septuaginta nihil tale innuere uidentur. Niſi forte exiſtimarunt, non poſſe eam uocē Græce exprimi. Interpretati igitur ſunt hoc ἀσάλευτον, id eſt, incōcuſſum ac firmiſſimum, quemadmodum & alibi.

ARMATI aſcenderunt.) In hac uoce mira eſt diſſonantia Septuaginta & Hieronymi, Et ueritas quidem Hebraica eſt, ut uertit Hieronymus, uel eā propius acceſſit. Sic habent Hebraica וַחֲמֻשִׁים עָלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל. Et accincti aſcenderunt filij Iſraël: ſic interpretatur etiam Auen Eſdra חגורי חמישים, id eſt, Accincti ꝑ ſingulos qnq;, aut quini. Rabbi quoq; Salomon inquit אין חמושים אלא מזויינים. Nō ſignificatur inquit aliud, quàm quòd armati aſcenderent. Quod confirmat per æditionem Onchelos Chaldæi. Quæ & ipſa habet, Armati aſcenderūt. At Septuaginta, eo quòd uox Hebraica à חמש ducitur, hoc eſt quinq;, penitus aliam ſentētiam uerterūt, πέμπτῃ δὲ γενεᾷ ἀνέβησαν οἱ υἱοὶ ἰσραὴλ ἐκ γῆς

γῆς αἰγύπτου, Hoc eſt, Quinta generatione aſcẽderunt filij Iſraël ex Aegypto. Vide quale & quantum erratũ hoc ſit, Nam quarta generatione reuerſi ſunt in terrã Chanaan populus Iſraël, ipſo domino dicẽte ad Abraham Geneſis cap. 15. Generatione autẽ quarta reuertentur huc. Ex uocis ergo ſimilitudine accidit error. Neq; is locus eſt aliter intelligẽdus, quàm ut interpretantur Hebræi. Aquila quoq; eodem modo uertit ſicut & Hieronymus καὶ ἐνοπλισάμενοι ἀνέβησαν υἱοὶ ἰσραὴλ ἐκ τῆς γῆς αἰγύπτου. Theodotion ὁπλῖται. Vtrunq; ſcilicet armati reddiderũt. Hieronymus in Epiſtolis copioſe hunc locũ tractat, ubi quaſdam ſibi propoſitas ambages ſoluit.

CAPVT XIIII.

E Regione Phiarot.) Omnia hæc, locorũ eſſe nomina aſſerunt Hebræi, licet appellatiua uideantur. Auen Eſdra שמות מקומות. Nomina locorum ſunt. Chaldaica etiam æditio, nomina hæc non immutat. Quare neſcio cur hoc primum Septuaginta uerterint, ἀπέναντι τῆς ἐπαύλεως, E regione uillæ aut ſtabuli, licet alia ut propria reliquerint.

TRECentos currus.) שֵׁשׁ מֵאוֹת רֶכֶב, id eſt, Sexcẽtos currus, Deeſt ergo dimidium. Septuaginta quoq; eodem modo habẽt, ſicut Hebraica ueritas καὶ ἔλαβε ἑξακόσια ἅρματα, id eſt, Sumpſit ſexcentos currus. Quis autem non uidet hunc

errorem

errorem non eſſe ipſius interpretis,ſed librariorum & temporum: Nunquàm enim ferè in numeris ſolet labi noſtra æditio.

ET quicquid fuit curruũ.) כָּל רֶכֶב מִצְרָיִם Omnis currus Aegypti. Quod Septuaginta ad equitatũ referunt πᾶσαν τὴν ἵππον τῶν αἰγυπτίων. Omnem equitatũ Aegyptiorũ. Nõ recte ut opinor. Nam & curribus & equitatu utebantur.

ET DVCes totius exercitus.) Suppoſita eſt hæc ſententia quæ minime in contextu Hebraico habetur,loco eius quæ habetur, eaq́ eſt וְשָׁלִשִׁים עַל כֻּלּוֹ, Hoc eſt, & terni ſuper unũquenq; eorum: uidelicet curruum. Septuaginta quoq; idem non ſiluerunt καὶ τριστάτας ἐπ' αὐτῶν. Et ternos aſcenſores ſuper eos. Verum Rabbi Salomon interpretatur,quemadmodum & Hieronymus producta etiam æditione Caldaica, כל שרי צבאות, id eſt, Omnes principes exercitus: ſicut interpretatur Onchelos. Quod tamen per ipſum nomen non innuitur.

ET erat nubes tenebroſa.) הֶעָנָן וְהַחֹשֶׁךְ, id eſt, Et nubes & tenebræ. Non erat ergo nubes tenebroſa,ſed nubes & tenebræ. Tenebræ quidem Aegyptijs,nubes autem Hebræis. Nec Septuaginta etiam nubem tenebroſam uerterunt, ſed tenebras tantum, καὶ ἐγένετο σκότος καὶ γνόφος. Et factæ ſunt tenebræ, & caligo. Niſi forte nubes non ad illam Hebræorum nubem referenda ſit,ſed ipſas ſimpliciter nubes. Verum

non ne

non'ne impoſſibile eſt, quod dixit, Et erat nubes tenebroſa & illuminans noctem, & quidem ſibi non cohærens: nam nubes deſuper oſtendebatur, ut illuceret Hebræis, uiamq; oſtenderet. Aut certe intelligendum eſt hoc modo, ut de illa Hebræorum non fiat mentio, ſed ut oſten datur factas eſſe tenebras, ereptamq; oculis ſerenitatem, omniaq; ſydera eſſe condita, ut formidabilior eſſet nox Aegyptijs. Quod uidetur uero eſſe propius. Atq; hoc modo, bona fide uertit Hieronymus.

I N T E R fecit exercitum eorum.) וַיָּהָם אֵת מַחֲנֵה. Et conturbauit, & infremuit ſuper exercitum, terrorem immiſit. Sicq; Septuaginta συνετάραξεν παρεμβολὴν αὐτῶν. Conturbauit aciem eorũ, quanquàm alibi eo modo uertit Hieronymus.

S V B vertit rotas curruum) וַיָּסַר אֵת אֹפַן. Et impediuit rotas. Septuaginta quoq; aliquid ſimile. καὶ συνέδησε τοὺς ἄξονας τῶν ἁρμάτων αὐτῶν, Et impediuit axes curruum eorum. Rabbi autẽ Salomon, hoc idem ſentit, ſed alio modo, cuius hæc uerba ſunt, מכח האש נשרפו הגלגלים והמור כבות נגררות והיושבים בהם נבכים מתפררים. Hoc eſt, propter uim ignis, accenſæ ſunt rotæ, & currus impliciti ſunt, & qui ſuper eos ſedebant, excutiebantur, & membra eorum diſcerpebantur. Verum hoc magis paraphraſtice, quàm ad literam.

Fere

FEREBant in profundū.) וַיְנַהֲגֵהוּ בִּכְבֵדֻת. Et deduxit eas,ſcilicet rotas,cū pondere.Sic etiā Septuaginta,& clarius ē ἤγαγεν αὐτὰς μετὰ βίας. Et duxit eas cum ui.Quorum omnium ſententia eſt,quòd eas impulit uehemēter deus,& pręcipitauit in profundum,atq; ita idem ſentiunt omnes,licet uarie.

CAPVT XV.

TVnc cecinit.) אָז יָשִׁיר Tunc cantabat: ubi eſt futurum pro præterito imperfecto, licet quidam diuinius conſiderantes,putant futurum poſitum,quoniam etiam ad futurum tempus ſpectaret id quod eo hymno canebatur:ad CHRISTI ſcilicet reſurrectionem & uictoriā,qua cœlum adepti per eum ſumus.

CANTemus.) אָשִׁירָה,id eſt,Cantabo,& forte de ſe ipſo ait Moſes. Verum quia dictū eſt, & Moſen & filios Iſraël, ipſum cecinisſe, propterea ꝑ plurale protulit.Sic enim Septuaginta ᾄσωμεν. Aeditio quoq; Chaldaica per plurale.

OMNIPotens nomen eius.) יְהֹוָה. Nomen tetragrammaton,quod aliud quàm omnipotentiam ſignificat, eſſentiam uidelicet, & quod eſt Græcis ὁ ὢν, qui eſt:ſic etiam Septuaginta κύριος ὄνομα αὐτῷ.Dominus nomen illi:atq; ita etiā canitur in eccleſia ad miſſam, quia utebantur æditione Septuaginta.

QVASI uir pugnator.) אִישׁ מִלְחָמָה.Vir belli. Dominus inquit eſt uir bellicoſus. Quod miror

miror quamobrem uerterint Septuaginta κύριος συντρίβων πολέμους, dominus conterens bella. Quod erat uiri nomen, putarũt participiũ eſſe. Neque ulla fere coniectura aſſequor, unde hoc arripuerint. Niſi forte putarunt abſurdum eſſe, apud gentes dicere deũ eſſe uirum bellicoſum, atq; ideo ei quod ſuũ eſſet tribuerunt: quod certe ſi uerum eſt, uidetur rationabiliter factum.

MARE RVbrũ.) Et ſi id erat ſuperius annotandum, nunc tamen, quod uideretur cõmodius, obſeruandum duximus. Nam mare rubrũ, non ita Hebraice nuncupatur, hoc eſt nomine ſignificante rubrum, ſed סוף, quod caricem ſeu papyrum ſonat. Appellari ergo dicunt Hebręi, mare caricoſũ, uel papyroſum, eo ꝙ ad eius littora, copioſiſſima ſint carecta, & papyriones. Multa ſuper hoc ſcribit Auen Eſdra, primumq; dicit ſoph eſſe nomen loci. Melius autem eſt eius uerba proferre, ut eum loquentem audiamus; ויש אומרים שנקרא כן בעבור שיש סביביו סוף ואחרים אמרו שהוא מגזרת סוף שהוא סוף העולם והוא ים ארקיינוס, Hoc eſt, Dicũt nonnulli uocari mare eo nomine, quòd per eius circuitum naſcantur papyri. Alij autem exiſtimarunt, ideo uocari mare ſoph, quia ſoph etiam finem ſonat. Dicuntq; hoc mare terminum eſſe mundi hoc eſt ipſum oceanum, hæc ille. Refellitq; hanc ultimam opinionem: Non enim ſinus Arabicus, eſt mare oceanus, ut ſatis compertum

Mare rubrũ Hebr. dicitur non rubrum, ſed caricoſum, ſeu papyroſum.

eſt.Rabi quoq; Salomon,hoc ipſum idem ſentit וסוף הוא לשון אגם שגדלים בו קנים, Soph inquit,hoc loco ſignificat iuncum, quo nomine mare illud appellatur, quòd calamorū ac papyrorum copia in eo naſcatur. Nõ ergo ex eadem cauſa à nobis & Hebræis,ei mari inditum eſt no- *Cur Græcis rubrum dicatur.* men. Nam rubrum à Græcis appellatum eſt,Plinio teſte, ꝙ harena eius rubra ſit, & aquæ quaſi rubere uideantur, ſicut omnes propè aſſerunt. Alij autem cum quibus eſt Quintus Curtius, Erythreum mare uocatum contendunt, ab Erythro rege,cuius ſepulchrum in littore ab incolis oſtendatur,quæ non uidentur admodum uerisimilia.

DEPOſuiſti.) תַּהֲרוֹם,id eſt,Excuſiſti,concuſiſti,afflixiſti: cui etiã Septuaginta ſimile neſcio quid attulerunt, συνέτριψας, confregiſti.

CONGRegatæ ſunt aquę.) נֶעֶרְמוּ Coacervatæ ſunt. Quod Septuaginta non male ipſam ſententiam,ſed uerbi proprietatem exprimẽtes reddiderunt, διέστη τὸ ὕδωρ. Diuiſa eſt aqua.Clarum uero eſt,hoc intelligendum eſſe iuxta æditionem Hieronymi.

STETIT VNda fluens.) נִצְּבוּ כְמוֹ נֵד נוֹזְלִים, hoc eſt,Steterunt tanꝙ aceruus, undæ fluxæ.Septuaginta hoc idem per alia uerba ἐπάγη ὡσεὶ τεῖχος τὰ ὕδατα. Congelatæ ſunt aquæ tanquam murus.

FLAuit ſpiritus tuus.) נָשַׁפְתָּ בְרוּחֲךָ,id eſt, Flaſti

Flaſti tu ſpiritu tuo. Septuaginta paulo ſecus, ἀπέςειλας τὸ πνεῦμά σου. Miſiſti ſpiritum tuum.

QVIS ſimilis tui in fortibus.) בָּאֵלִים, Qđ tum fortem, tum deum ſignificat. Ergo dicendum, quis ſimilis tui in dijs fortibus domine: Septuaginta non ferè ſecus, τίς ὅμοιός σοι ἐν θεοῖς κύριε. Quis ſimilis inter deos tibi domine.

IN SANctitate.) Eodem modo Hebraice, בַּקֹּדֶשׁ, In ſanctitate. At Septuaginta ad perſonas retulerunt, ἐν ἁγίοις, inter ſanctos. Verũ illud prius uerius.

LAVD Abilis.) תְהִלֹּת, Laudum, deus laudum, deus omnibus laudibus dignus.

DVX fuiſti populo.) Imitatus eſt Septuaginta qui & ipſi, ὡδήγησας ἐν δικαιοσύνῃ, hoc eſt, Deduxiſti in iuſtitia. Hebraice non aliud נָחִיתָ, caſtra duxiſti, caſtrametatus es.

ET PORtaſti.) Ita & Hebraice, נֵהַלְתָּ, Portaſti. At Septuaginta diuerſius, παρεκάλεσας. Admonuiſti, Hortatus es.

IRAti ſunt.) יִרְגָּזוּן, conturbati ſunt, contremuerunt, expauerunt. Sed Hieronymus Septuaginta ſecutus eſt ὠργίσθησαν, irati ſunt.

TVNC cõturbati ſunt principes.) Sicut eſt etiam Hebraice נִבְהֲלוּ. At quamobrem Septuaginta, τότε ἔσπευσαν ἡγεμόνες ἐδώμ. Tunc feſtinauerunt principes Edom, niſi & ipſi quandam commotionem innuere uoluerunt.

OBRIguerunt.) נָמֹגוּ, Defluxerunt, reſoluti

luti ſunt, pauore extabuerunt: ſicut & Septuaginta, ἐτάκησαν, id eſt, liquefacti ſunt.

FIANT immobiles.) יִדְּמוּ, id eſt, Sileant, obmuteſcant, quod ferè maius eſt: omnem enim immobilitatem hoc complectitur. Hieronymus non diſſentit à Septuaginta qui & ipſi, ἀπολιθωθήτωσαν, id eſt, Lapideſcant, lapidei fiant.

FIRMISſimo habitaculo.) מָכוֹן לְשִׁבְתְּךָ Stabilitate habitaculi tui: atq; ita nõ diſſentit ab Hebraico. Lxx. paulo ſecus, εἰς ἕτοιμον κατοικητήριόν σου. Ad paratum habitaculum tuum. Hebraice tamẽ ſignificat, כּוּן firmare, ſtabilire, ut ſæpe dicturi ſumus: aliquando etiam parare.

EQVES PHarao.) סוּס פַּרְעֹה, Equus Pharaonis, poteſt etiam dici ut uertit Hieronymus. Vtrunq; enim ſonat Hebræis equus, tam ipſum animal, q̃ animal una cũ aſcenſore. Septuaginta quoq;, ἵππος φαραώ. Equus Pharaonis.

DOMINVS REgnabit in æternum.) Eodem modo & Hebraice יְהוָה יִמְלֹךְ לְעֹלָם. Deus regnabit in æternum. Septuaginta non proprie, καὶ κύριος βασιλεύων τὸν αἰῶνα, καὶ ἐπ' αἰῶνα, καὶ ἔτι, dominus regnans æternitatem, & in æternum, & inſuper. Quod annotatur ab Origene, quòd additũ ſit, inſuper, adhuc uel ultra, diciťq; eo ſignificari omnem æternitatem. Vana autem
Seculũ hebr. quid. eſt annotatio Nicolai, nam ſeculum apud Hebræos non eodem modo ſumitur, ſicut apud Latinos; ſed ipſam æternitatem ſignificat & aliquãdo

quando mundum,non annos quinquaginta, ut ille exiſtimat.

MARIA.) Dicendũ eſſet Miriam, ſic enim eſt Hebraice מִרְיָם, ſed fortè ꝓpter uocis aſperitatem, Mariam uerterunt Septuaginta. Vbi & illud obſeruandum,m, eſſe de nominis eſſentia, ideo non poſſe Græcè ac Latinè declinari, niſi ea ratione, qua inflectimus Adam, Abraham. Hanc Hebræi,ideo Mariam uocatam aſſerunt, quia per receptionẽ quæ cabala uocatur, ea nata amarum imperium Aegyptiorum ſuper Hebræos acceperunt cœpiſſe. Nam marar, Hebraice amarum ſonat, uerba ipſa Hebraica ſubijciã, ולמה נקרא שמה מרים עלשום מרר, hoc eſt, Maria uixit uſq; ad libertatẽ, uocatumq; nomen eius eſt ſic, propter imperij amaritudinem, quo tunc oppreſſi Hebræi ſunt. Nam prius tam & ſi ſeruirent, non tamen uſq; adeo premebantur.

Maria unde dicta.

PROPHETES.) Veriſimile eſt, nõ ita ſcripſiſſe Hieronymum, nam prophetes maſculinum eſt. Sed Septuaginta ſecutum & Græcam formã potius uertiſſe prophetis, cuius genitiuus eſt prophetidos, uel more Latino uertiſſe ꝓphetiſſam, ſicut multi habent codices.

QVIBVS præcinebat.) וַתַּעַן לָהֶם, Et reſpondebat eis Maria. Inchoando ſcilicet rurſum canticum. Eſt tamen eadem ſententia. Illa enim inchoabat ac præcinebat, illæ proſequebantur. Septuaginta etiã ſecundũ Hieronymum, ἐξῆρχε

δὲ, αὐτῶν μαριάμ. Inchoabat eis Mariam: quanq̃ id magis ſignificet imperabat, aut præfecta erat eis Mariam.

TVLIT MOſes Iſraël.) וַיַּסַּע, Et diſcedere fecit, eleuare fecit. Septuaginta cum Hieronymo cõſentiunt, ἐξῆρε δὲ Μωϋσῆς τοὺς υἱούς. Eleuauit autem Moyſes filios Iſraël, caſtra moueri fecit.

CONgruum nomen impoſuit.) קָרָא שְׁמָהּ, Vocatum eſt nomen eius: nam imperſonalia & paſſiua, ſæpe uoce actiua apud illos efferuntur. Sicut & illud: Et Adæ non inueniebatur adiutorium: ubi legitur, מָצָא, inueniebat: paſſiuum tamen eſt, uel imperſonale. Septuaginta quoque hoc idem intellexerunt, ἐπωνομάσθη τὸ ὄνομα τοῦ τόπου, id eſt, Cognominatus eſt locus. Quare paſſiue aut imperſonaliter eſt legendum.

CVNctum lãguorem quem poſui in Aegypto.) Patet male legi in impreſſis codicibus Græcis, πᾶσαν νόσον ἣν ἐπήγαγες, Omnẽ ægritudinẽ, quam intuliſti Aegyptijs: cum legendũ ſit ἐπήγαγον. Nam & Hebraice eſt, שַׂמְתִּי poſui.

CAPVT XVI.

MAne quoq; iacuit ros.) Hoc quidem non alio modo intelligitur etiã Hebraice, ſed apud Septuaginta aliud diuerſum uerterunt. Hi enim uidentur innuere, mane quoq; apparuiſſe coturnicem, cum ros iam ſuper herbas appareret

ret. De mane autem, aut rore nulla mentio: ſic enim uertunt, τὸ πρωῒ δὲ ἐγένετο καταπαυομένης τῆς δρόσου κύκλῳ τῆς παρεμβολῆς. Mane autem fuit, quieſcente rore per circuitum caſtrorū. Quæſo quid ex his innuitur? Niſi forte aliquid deſit, quod certe admodum probabile eſt.

QVASI pilo cõtuſum.) מְחֻסְפָּס, id eſt, Minutum, collectũ, aggregatũ, ſicut exponit Rabbi Salomon, qui ait מגולה, id eſt, aggregatum, inuolutum: cui non dicit inueniri ſimile in ſacra ſcriptura. Onchelos quoque Chaldęus ſimiliter כגיר, id eſt, ſicut lapillus. Septuaginta quoque optime eius rei naturã expreſſerunt, λεπτὸν ὡσεὶ κόριον λευκόν, ὡσεὶ πάγος ἐπὶ γῆς, id eſt, Exiguum tanquam coriandrum candidum, ſicut glacies ſuper terram. Neque alia recitat Onchelos de eius rei natura. Auen Eſdra eadem propè quæ & hi והקרוב מרובע. Et quod conſentaneum eſt, quadratum erat. Numerorū quoque cap. undecimo ſcribitur, eius figurã fuiſſe quæ & bdelij id eſt, unionis, aut margariti.

MANHV.) Erat uox Hebraica ponenda, ut inde cognoſceretur ductũ nomen manna, quod non eſt obſeruatum à Septuaginta, qui Græca tantum poſuerunt, εἶπαν ἕτερος πρὸς ἕτερον, τί ἐστι τοῦτο. Dixerunt alter ad alterum quid eſt hoc. Ab hoc itaque ductum eſt nomen manna, *Mãna unde.* nec Græcum, nec Latinum, quanquã eo ſint uſi Gręci ut ſuo, & latini eos imitati: atq; hoc nomẽ

eleganter etiam explicat Theodoritus hoc modo, διὰ τί μάννα ἐκλήθη. Cur, inquit, manna uocatū eſt: reſpondet, εὐθὺς αὐτὸ θεασάμενοι, ἀλλήλους ἠρώτων τι τοῦτο. ἐπέθεσαν οὖν αὐτῷ προσαγορίαν τι τοῦτο. τοῦτο γὰρ ἑρμηνεύει τὸ μάννα, οὐ γὰρ ᾔδεσαν τί ἦν, ἐγένετο τοίνυν ἡ ἐρώτησις ὄνομα, hoc eſt, Quod cū mox cōſpexiſſent, ſe mutuo interrogabāt quid eſſet. Itaq; hanc ei appellationem indiderunt, ſic enim manna interpretatur. Neſciebant enim qd eſſet. Itaque factum eſt, ut interrogatio uicem nominis habuerit. Inuenitur autem etiam hac tempeſtate multis in locis manna, etiam in Italia: coaleſcit in folijs uirgultorum: ſpecie eſt, qua & pruina: mane colligitur, antequā ſole liquefiat. Eius uſus eſt in medicina ad multas ægritudines. De manna, quod filijs Iſraël cœlitus miſſum eſt, hęc ſcribit Philon, τῇ ὑστεραίᾳ περὶ τὴν ἕω, δρόσος βαθεῖα καὶ πολλὴ περὶ σύμπαν ἦν, γῆν κύκλῳ τὸ στρατόπεδον, ἣ ἐπιγνίφειν ἡσυχῆ ἀέθη ὑετὸν τι παρηλλαγμένον, οὐχ ὕδωρ, οὐ χιόνα, οὐ κρύσταλλον. ταῦτα γὰρ αἱ τῶν νεφῶν ἀπεργάζονται μεταβολαὶ ταῖς χειμεριναῖς τροπαῖς, ἀλλὰ κέγχρον βραχύτατον καὶ λεπτότατον ἣ διὰ τὴν ἐπάλληλον φορὰν, σωρηδὸν προὐκέχυτο τῶν σκηνῶν ἄπιστος ὄψις. quæ ſic Latine poſſunt reddi, Poſtera die, inquit, ros condenſus ac creber circa uniuerſa caſtra uiſus eſt. Qui ſenſim è cœlo cadebat, non quòd pluuia eſſet, aut aqua, aut grando, ſiue nix, uel glacies, nam hæc hyeme nubibus uarium habitum induentibus ſolēt effici, ſed quaſi miliū

Manna etiā hodie reperiri.

milium tenuiſſimum ac breuiſſimum. Is autem ros, propter crebrum deſcenſum, quaſi aceruos circa tentoria effecerat. Res plane incredibilis, hæc ille.

GOMER.) Tres chœnices Atticę teſte Hieronymo. Ioſephus quoq; de hac menſura, inquit τρεῖς ἡ μισυκοτύλους ἔχει. Tres continet ſemicoctulas: quanquam res abeat in infinitum. Nam & hoc eſſet declarandum. Nam cotylam Priſcianus heminam eſſe dicit, hoc uerſu.

At cotylas, quas ſi placeat dixiſſe licebit.
Heminas, recipit geminas ſextarius unus.

QVOD cunq; operandum eſt facite.) אֲשֶׁר תֹּאפוּ אֵפוּ id eſt, Quod coquēdum eſt coquite: quod uero mox ſequitur ad lixandum pertinet: ſic & Septuaginta, ὅσα ἂν πέσσητε, πέσσετε. Quodcunq; coquendum eſt, coquite. Sic enim hoc loco πέσσω ſignificare arbitror.

SVME uas unum.) צִנְצֶנֶת hoc eſt, Vas, ſeu phialam. Quod Septuaginta uenuſte uerterunt στάμνον χρυσοῦν. uas aureum, aut urnam auream. Quod autem aureum addiderunt, id ex opinione eſt, licet non exprimatur in codice Hebraico.

DECIMA pars ephi.) Hoc late exponit diuus Hieronymus, dicuntq; Hebræi eſſe id quod à nobis appelletur modius. Quamobrem, dubie uerterunt hūc locum Septuaginta, ipſum ephi, hoc modo exponentes τὸ δέκατον τῶν τριῶν Ephi Modius.

μέτρων ἦν. hoc eſt, Gomor eſt decima pars trium menſurarum. Videnturq́ intellexiſſe modium eſſe tres menſuras, nam loco trium menſurarum ponitur ephi Hebraice, quod neſcio an recte exiſtimatum ſit, uel ſaltem clare expoſitum.

CAPVT XVII.

DOminus exaltatio mea.) Quoniam uerbum anceps eſt apud Hebræos, modo exaltationem, modo refugium ſignificans, ideo Septuaginta interpretati ſunt κύριός μου καταφυγή. Dominus refugium meum.

QVIA manus ſolius domini.) Hoc loco uerba perobſcura inueniuntur in contextu Hebraico, quæ ſic habent וַיֹּאמֶר כִּי יָד עַל כֵּס יָהּ hoc eſt, Et dixit, quia manus ſuper thronum domini, bellum domino, contra Amalech. Quæ Hebræis, hoc ferè modo exponuntur. Innui per hæc iuramentum, iuraſſe ſcilicet dominum per thronum ſuum ſempiternum. Manus enim ſignificat iuramentum, ut illud, Leuo manum in cœlo: & illud, Eleuauit dexteram ſuam, ac ſiniſtram ſuam in cœlum. Cuius iuramenti rationem eſſe dicunt, quòd quemadmodum ſtant cœli, ſic firma erit res, quam iuramus. Sic iurauit hoc loco deus, per thronum ſuum, nimirum rem ſempiternam, & immutabilem. Hoc idem innuit & Chaldaica æditio, & Rabbi Salomon eã uehementer approbat. Sic & Auen Eſdra. Quare alio modo uerterũt hoc Septuaginta, & nihil

Manus pro iuramento.

con

conueniunt cum Hebræis, ſic ὅτι ἐν χειρὶ κρυφαίᾳ πολεμεῖ κύριος. Quòd in manu excelſa pugnabit dominus. Minus etiam hunc ſenſum attigit Hieronymus. Aut textus deprauatus eſt, ut deſit, ſuper, dicendumq; ſit. Quia manus ſuper ſolium domini, uel aliquid eiuſmodi.

CAPVT XVIII.

ET quòd liberauerat eos dominus.) וַיַּצִּלֵם Liberauerat eos. Nihilq; aliud exprimitur, innuitq; eos de labore uiæ eripuiſſe. At Septuaginta addiderunt ὅτι ἐξείλετο τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐκ χειρὸς αἰγυπτίων, καὶ ἐκ χειρὸς φαραώ. Qd' eripuiſſet populum ſuum de manu Aegyptiorum, & de manu Pharaonis. hoc inquam ocioſe additum eſt: deinde non hoc innuebatur.

LAETATUSq; eſt Iethro.) Hoc idem & Hebraice וַיִּחַדְּ Et lætatus eſt. Attamen non ita interpretati ſunt Septuaginta, ἐξέστη δὲ ἰωθώρ. Obſtupuit Iethro: & recte mea quidem ſententia. Nam tot prodigijs auditis obſtupuit.

EO quòd ſuperbe egerint contra uos.) זָדוּ עֲלֵיהֶם Superbe egerunt in eos: uel, quia ſuperbi fuerunt in ſe, intumuerũt in animis ſuis. Aut eos refertur ad ipſum Iſraël. Septuaginta hanc ſententiam penitus immutarunt, & aliud ab Hebraico omnino diſſonum innuunt ὅτι ἐπέθεντο αὐτοῖς. Quoniam impoſuerunt eis: referuntq; id forſitan ad calumnias, & onera, quibus Aegyptij affligebant Hebræos.

Stulto

STVLTO labore.) Ita & Hebraice נָבֹל תִּבֹּל Rem ſtultam facis, quod Septuaginta diſſimillime interpretati ſunt, φθορᾷ φθαρήσῃ. Corruptela corrũperis: aut, interitu interibis. Patetq́ quàm non rectum ſit. Aut infinitum laborem indicant, & qui perniciem afferat.

TRIBunos.) שָׂרֵי אֲלָפִים Principes militũ: ſicut optime etiã Septuaginta χιλιάρχους. Patet ergo, qui per tribunos intelligendi ſint.

ET Qui oderint auaritiam.) Pręclare quidẽ, nam בֶּצַע Non aliud Hebræis ſonat: ſed quàm non recte, ſi fas eſt ita loqui, hoc Septuaginta interpretati ſunt ὑπερηφανίαν ſuperbiam: cum nuſquam id ſignificare inueniatur.

IMPLebis imperium domini.) וְצִוְּךָ אֱלֹהִים Et imperabit tibi dominus, hoc eſt tũ tibi deus præcipiet quæ populo relaturus ſis. Qđ multo ſecus Septuaginta κατισχύσει σε ὁ θεός. Tenebit te deus aut auxiliabitur tibi: quod minime intelligendum hic eſt.

DECANOS.) Redundat in Græcorum codicimus, γραμματοεισαγωγεῖς. quod ſignificat eos forte, qui literas perferunt, uel ſcribas.

CAPVT XIX.

ERitis mihi in peculium.) סְגֻלָּה id eſt, Eritis mihi appropriatio, peculiaritas, ſelectio: quod idem & Lxx. uidentur innuere. ἔσεσθέ μοι ὁ λαὸς περιούσιος ἀπὸ πάντων. Eritis mihi populus ex omnibus ſelectus: ſuperſtes mihi ex om̃ibus. Regum

REGNVM ſacerdotale.) מַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים id eſt, Regnum ſacerdotale, aut regnum ſacerdotum. At Septuaginta in contrarium ut dicerent regale ſacerdotiũ βασίλειον ἱεράτευμα, uideturq́ non idem eſſe. Regnum enim illud ex ſacerdotibus, & rebus ſacris ac diuinis eſſe conflandũ innuit, ut differat ab ijs regnis, quæ opibus & armis conſtabãt: at hoc, ſacrum ac diuinum erat futurum. Quod ſi hęc ſentẽtia eſt, nõ hoc, ſed aliud interpretati ſunt Septuaginta, ut innuerent hoc ſacerdotium futurum præclariſſimum, & penè regale: quod certe hoc loco non intelligitur.

IN CALigine nubis.) בְּעַב הֶעָנָן In nube nubis: quaſi in denſa caligine. Septuaginta non proprie παραγίνομαι πρός σε ἐν ςύλῳ νεφέλης. Accedo ad te in columna nubis: columnę enim hic nulla mentio. Immo ea caligo longe maior ac denſior, quàm per columnam poſſit ſignificari. Non deſcendiſſe quoq́ dominum in columna, & illud indicio. Nam ea caligo, totum cooperuit montem: quare columna delendum eſt, quod aliunde eſt ſumptum.

SANCTIFICENTur ne percutiat eos.) פֶּן יִפְרֹץ Ne forte deſtruat, conficiat: quod Septuaginta longe ſecus reddiderũt μήποτε ἀπαλλάξῃ ἀπ' αὐτῶν κύριος. Ne forte recedat ab eis deus. Hebraica tamẽ uox inuenitur ſemper ruinam, deſolationemq́ ſignificare, aut diuiſionem ac dirruptionem. Hoc idem paulo inferius in

extremo

extremo huius capitis alio modo ſunt interpre-
tati, non ſatis aperte, *μήποτε ἀπολέσῃ ἀπ' αὐτῶν κύριος*. Ne forte perdat ab eis dominus: uel cla-
rius, ne forte perdat ex eis.

CAPVT XX.

DEos alienos coràm me.) Ita habent & He-
braica עַל פָּנָי Super me, aut prope me, uel ſuperiores mihi. Quod Septuaginta aliquan to ſecus, *οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ*. Non erunt tibi dij alij præter me. Eſt tamen eadem ſententia. De hoc primo præcepto hæc ſcribit Theodoritus *οἱ μίαν οὐσίαν τῆς τριάδος ὁμολογοῦντες, φυλάττουσι τὸν νόμον τῆς θείας φωνῆς, ἄλλο γὰρ ἢ παρὰ τὴν θείαν φύσιν θεοποιεῖν, οὐκ ἀνέχονται, οἱ δὲ τὴν ἀρείου, καὶ εὐνομίου περικείμενοι λώβην, τὸν θεῖον νόμον ἄντικρυς παραβαίνουσι. θεὸν μὲν τὸν υἱὸν ὁμολογοῦντες, κτιστὸν δὲ ἀποκαλοῦντες καὶ τῆς θείας οὐσίας ἀπαλλάττουσι. τοῦ γὰρ θεοῦ λέγοντος, οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ, οὗτοι ἕτερον θεὸν ἐπεισάγουσιν*. Hoc eſt, Qui unam in trinita-
te fatentur ſubſtantiam, huic diuinæ uocis præ-
cepto obtemperarunt, neque enim ulla ratione induci poſſunt, ut præter diuinam naturam, alij tribuant diuinitatem. At qui Arij & Eunomij peſte contaminati ſunt, apertiſſime hanc legem infringunt, qui filium, deum quidem confiten-
tur, at eum conditum aſſeuerant, & à diuina ab-
iungunt ſubſtantia. Nam cum deus dicat: Non habe

habebis deos alienos præter me, hi contra alterum deum inuexerunt.

N O N facies tibi ſculptile, necq; omnem ſimilitudinem, &c.) Idem quoq; Hebraice פֶּסֶל וְכָל הַתְּמוּנָה Idolum & omnem ſimilitudinem: ſicut etiam Septuaginta. οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἴδωλον, οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα. Nõ facies tibi idolum, neque cuiusuis ſimilitudinem. Quæritur autem ab interpretibus Græcis, quid idolum & ſimilitudo differant: ſoluitq; Theodoritus, τὸ εἴδωλον οὐδεμίαν ὑπόστασιν ἔχει. τὸ δὲ ὁμοίωμα, τινός ἐστιν ἴνδαλμα καὶ ἀπείκασμα. ἐπεὶ γὰρ τοίνυν ἕλληνες ἀναπλάττουσι τὰς οὐχ ὑφεστώσας μορφὰς, σφίγγας καὶ τρίτωνας καὶ κενταύρους, εἴδωλα καλεῖ. τὰ δὲ τῶν ὑφεστώτων εἰκάσματα, οἷον ἡλίου, σελήνης, ἄστρων, ἀνθρώπων, θηρίων, ἑρπετῶν, καὶ τῶν τούτοις παραπλησίων, τούτοις κελεύει, μὴ προσκυνεῖν μήτε λατρεύειν, οὐχ ἁπλῶς δὲ ἀπαγορεύει ἀμφότερα, ἀλλ' ἐπειδὴ συμβαίνει τινὰς προσκυνῆσαι μὲν διὰ φόβον ἀνθρώπινον, οὐ μὴν καὶ λατρεῦσαι κατὰ ψυχὴν, ἐδίδαξεν ὡς ἑκάτερον ἀσεβές. Hoc eſt, Idolum, inquit, nullã habet ſubſiſtentiam: at ſimilitudo rei exiſtentis expreſſio eſt. Quoniam igitur gentiles, ea quæ nuſquam forẽt effingebãt, ut ſphynges, tritones, & centauros: Aegyptij uero, homines ſub effigie canina, & bouina, ea ſacræ literæ idola ſolent appellare. Similitudines autẽ, & expreſſiones uocant eorũ, quæ ſunt: ut ſolis, lunæ, aſtrorũ, hominũ, beſtiarum, reptilium, & id genus. Hęc inquam ꝓhibet adora

Idolũ & Similitudo qd differant.

adorari:necꝫ id tantum ſed cum acceſſione. Sunt enim qui cum propter pauorem, adorare coacti fuerint, intus tamen in animo id non faciant. Oſtendit igitur utrunꝗ eſſe impium.

DEVS tuus fortis zelotes.) אֵל קַנָּא Deus emulator: qui ardentiſſima caritate eos diligo, qui ad me adhæſerunt, necꝫ poſſum perpeti ut à me diuellantur, & alium amatorem habeant. Theodoritus quocꝫ quid ſit ego deus zelotes, explicat his uerbis. ὁ νόμος τάξιν ἐπέχει ἀνδρός. ὁ δὲ λαὸς γυναικός. καὶ τοῦτο ἡμᾶς ἐδίδαξεν ὁ δεσπότης θεὸς, διὰ μὲν ἠσαΐου εἰπών, ποῖον βιβλίον τοῦ ἀποστασίας μητρὸς ὑμῶν. διὰ δὲ ἱερεμίου. καθὼς ἀθετεῖ γυνὴ εἰς τὸν συνόντα αὐτῇ, οὕτως ἠθέτησεν εἰς ἐμὲ οἶκος ἰσραὴλ, καὶ οἶκος ἰούδα. Lex, inquit, rationem uiri ſolet habere, populus autem dei, mulieris: quod etiã ipſe dominus docuit nos per Eſaiam dicens, quis liber is, apoſtaſiæ matris ueſtræ: per Hieremiam uero, ſicut ſpernit mulier coniugem ſuum, ſic aſpernata eſt me domus Iſraël, & domus Iuda: atcꝫ alia producit exempla, quæ non ſunt neceſſaria, ne uerba prodigamus. Hoc enim damus operã ut breuiores ſimus, quãtum fieri poſſit, eo quòd opus maximum futurum eſt.

PACIFica ueſtra.) Hebraice, pax, ſignificat etiam ſanitatem, incolumitatẽ ac ualetudinem: quæ autem ſacrificia in horum gratiam offerun tur, pacifica uocantur: indicio eſt & æditio Septuaginta, quæ pro pacifica ueſtra, habet σωτήρια

ρια ὑμῶν. id eſt,ſalutaria ueſtra:quæ uidelicet pro ſalute & pace offeruntur:ſoliti etiam ſunt Septuaginta שלום quod pacem ſonat,uertere ὑγίειαν. ſalubritatem,incolumitatem.

CAPVT XXI.

CVm quali ueſte intrauit.) אִם בְּגַפּוֹ יָבֹא בְּגַפּוֹ יֵצֵא Hoc eſt,Si cum ſuo corpore uenit,cum ſuo corpore exibit. Non ergo de ueſte loquitur, ſed de ipſo corpore:ut innuat, ſi ſolus ipſe ſine uxore aut filijs acceſſit,ſolus quoq; exibit:quod autem hæc ſit ſententia clarũ eſt. Nam quomodo cum eadem ueſte exibit ſeruus à domino poſt ſex annos,an non attrita ac dilacerata ueſtis tunc erit? Niſi intelligit eius ſimilem. Præterea ad diſtinguendum hoc quod dixerat, mox addit,ſi habẽs uxorem, & uxor egredietur ſimul.Septuaginta quoq; ſermonis Hebraici ꝓprietatem intelligentes uerterunt, ἐὰν δὲ αὐτὸς μόνος εἰσέλθῃ, καὶ μόνος ἐξελεύσεται. Hoc eſt,ſi autẽ ipſe ſolus ingreſſus fuerit, etiam ſolus egredietur.Quibus cõſentit etiã Onchelos Chaldæus, qui & ipſe eiſdem uerbis hunc locum reddidit. Rabi quoque Salomon, hoc exponens,inquit, שלא היה נשוי אישה , hoc eſt, ſi ipſe eſt non uxori adiũctus. Ionathæ quoq; Chaldæi æditio & ipſa habet ſicut & Hebraicum:quare de ueſtimento nulla hoc loco mentio:quare miror Nicolaum,qui hunc loquẽdi modũ & hanc ſentẽtiam nõ intellexerit,cuius expoſitio omnino falſa eſt,

ſignificare ſcilicet גַּפּוֹ hoc loco pannum, cum corpus ſemper ſignificet. Eſt autem & idẽ erratum in noſtra æditione paulo inferius. Ipſe uero exibit cum ueſtitu ſuo, propter eandem uocem.

EFFERAT eum dominus dijs.) אֱלֹהִים Dijs. Qua uoce diximus ſignificari etiam iudices, ac ſummos uiros, ſeu etiam ſacerdotes. Hoc ergo innuit hic ſacer contextus, quod Septuaginta ſtudio quodam texiſſe uidentur, aut certe, non hoc intellexiſſe, ſed aliud, quippe qui ſic loquuntur. προσάξει αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ, πρὸς τὸ κριτήριον τοῦ θεοῦ. hoc eſt, Adducet eum dominus eius ad iudicium dei. Quod idem & in ſequentibus ſemper fecerunt, ut de iudicibus & ſacerdotibus nunquam ſenſerint, ſed deo ſemper: excepto ibi, Dijs nõ detrahes: ubi Theodoritus τοὺς κριτὰς ὀνομάζει θεοὺς ὡς κατὰ μίμησιν τοῦ τῶν ὅλων θεοῦ κρίνειν πεπιστευμένους. Hoc eſt, Iudices uocat deos: utpote quibus iudicium commiſſum eſt, quod ſummi dei proprium eſt. Quid autẽ prohibet, ut de deo hic ſentiamus, non de iudicibus, ut præcipiat eum præſentari coram domino in templo, atq; ibi eum ritum peragi? ſed obſtat & Chaldaica æditio, quæ uertit לִקֳדָם דַּיָּנַיָּא, hoc eſt coram iudicibus, eum ſcilicet ſiſtet: & interpretes Hebræi. Rabbi Salomon לבית דין, ſiſtet inquit, eum in forum iudicis: uocari autẽ deos, & ſummos angelos, & uiros optimos, etiã Dionyſius Areopagita proteſtatur, ſic ea de re ſcribens

Iudices dij dicuntur.

bens. εὑρήσεις δὲ ὅτι καὶ θεοὺς ἡ θεολογία καλεῖ, τάς τε οὐρανίας, καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς, οὐσίας. καὶ τοὺς παρ' ἡμῶν φιλοθεωτάτους καὶ μακαριωτάτους ἄνδρας. hoc eſt, Inuenies autem, quod theologia deos etiam uocat, cœleſtes & quæ ſupra nos ſunt, ſubſtantias, & amiciſſimos deo, ac beatiſſimos uiros.

PROVIDebit puellæ nuptias & ueſtimenta. Neſcio quid aliud, uerba Hebraica præ ſe ferūt. Quæ habēt שְׁאֵרָהּ כְּסוּתָהּ וְעֹנָתָהּ לֹא יִגְרָע hoc eſt, Alimentum ſuū & ueſtimētum, & tēpus nubēdi nō auferet. Vt ꝙ ita etiā exponit Rabbi Salomon. Paulum igitur diſſonant uerba, ſententia tamē eadē eſſe cognoſcitur: quāobrem Nicolaus nō ſatis hoc animaduertiſſe uidetur, qui dicit, plurimum noſtrā æditionē ab Hebraica litera diſſentire. Patet certe eandē quidē ſententiam eſſe, licet aliȷs uerbis & elegātius expreſſam, qđ illum ſæpe præterit, propter ſummā Latinæ linguæ imperitiam. Idem enim & de Septuaginta eſſet dicendum, qui bene hoc interpretati ſunt, licet aliȷs uerbis, ἐὰν ἢ ἄλλην λάβῃ ἑαυτῷ, τὰ δέοντα καὶ τὸν ἱματισμὸν καὶ τὴν ὁμιλίαν αὐτῆς οὐκ ἀποστερήσει. Si autem aliam ſibi acceperit, neceſſariȷs, & ueſtimento, & coniugio eam non priuabit.

SED IPSA uixerit.) וְלֹא יִהְיֶה אָסוֹן, Et non fuerit mors. Quod male mea quidem ſententia reddiderunt Septuaginta, qui huius uocis ſignificatum ignoraſſe uidētur: nam quod mortē ſonat, ſcilicet אָסוֹן, illi ad abortiuum retulerūt:

uertentes, ut ſi puer qui ex percuſſa matre egre‑
dietur, non fuerit perfectus & effigiatus, non ſit is qui percuſſerit culpæ obnoxius, hoc modo καὶ ἐξέλθῃ τὸ παιδίον αὐτῆς μὴ ἐξεικονισμένον. id eſt, Et egreſſus infans eius fuerit, non effigiatus: quod certe minime hic ſignificatur, multumq; ab ipſo uero diſcrepat: de morte enim matris dicitur.

ET arbitri iudicauerint.) בִּפְלִלִים id eſt, Secundum ipſorum iudicum ſententiam: ſicut interpretatus eſt Hieronymus, & ut exponit Rabbi Salomon, qui de hoc ipſo ait על פי הדיינים Secundum ſententiã iudicum. Hoc ergo nõ uidentur intellexiſſe Septuaginta, quoniã interpretati ſunt has duas dictiones Hebraicas Καὶ δώσει μετὰ ἀξιώματος & dabit cum æſtimatione.

CAPVT XXII.

INuenerit ſpicas.) קֹוצִים, hoc eſt, ſpinas: nam de ſpicis paulo inferius loquetur. Sentit enim agrum ea etiam ratione lædi poſſe, ſi ſæpes exurantur. Septuaginta quoq; uerterunt ſpinas, ἐξελθὸν πῦρ εὕρῃ ἀκάνθας. Egreſſus ignis inuenerit ſpinas. Id quod etiam Hieronymũ uertiſſe arbitror, ſed à librarijs locus corruptus eſt, ut pro ſpinis, ſpicas ſubſtituerint.

SVSCIPietq; dominus iuramentum.) Non deum intelligit, ſed ipſum patronum, aut rei poſſeſſorem: eſt enim וְלָקַח בְּעָלָיו & accipiet poſſeſſor eius iuramentum; ſic etiam habent & Septua

ptuaginta ὁ κύριος αὐτοῦ.

DE Ferat ad eum, quod occiſum eſt.) יְבִאֵהוּ עֵד Afferret id quod occiſum eſt, in teſtimoniũ: quod neſcio quamobrẽ uerterint Septuaginta ἄξει αὐτὸν ἐπὶ τὴν θήραν. ducet ipſum ad prædam: niſi forte mendoſus codex ſit, ut potius ſit legẽdum ἄξει πρὸς αὐτὸν, τὴν θήραν. Hoc eſt, Ducet, aut apportabit ad eum, prædam.

PRO mercede operis ſui.) Videlicet, erit loco mercedis quod mortuum uel fractum fuerit: ſic & Septuaginta, ἔσται αὐτῷ ἀντὶ τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ. Erit ei pro mercede ſua.

QVI coierit cum iumento.) Non dubium eſt, quin male hoc ſe habeat in Græcis codicibus. πᾶν κοιμώμενον μετὰ κτήνους. Omne quod dormit cum iumento: primum erratum eſt, quia de hominibus præcipitur, nõ de cæteris rebus: deinde non erat dicendum qui dormit, licet Hebraicus is modus ſit loquendi, ſed qui coierit, ut uertit Hieronymus,

DECIMAS TVas non tardabis offerre.) מְלֵאָתְךָ וְדִמְעֲךָ לֹא תְאַחֵר id eſt, Plenitudinẽ tuam & liquorem tuum nõ differes: quorũ primum ad fruges ſpectat, ſecũdum ad liquamina, uinum ſcilicet & oleum. Septuaginta & ipſi aliquid eiuſmodi innuũt elegãtius tamen, ἀπαρχὰς ἅλωνος, καὶ ληνοῦ σου. Primitias areæ tuæ, & torcularis tui: quod tamen arctius eſt, nec tot complectitur, quot Hebraicum, ut patet.

CAPVT XXIII.

VOcem mẽdacij.) שֵׁמַע שָׁוְא Auditionem uanam: quod ad mendacium & ad omnem turpem orationem ſpectare poteſt. Septuaginta quoque non diſſentiunt ab Hebraico. ἀκοὴν ματαίαν. Auditionem uanam. שוא autem mendacium plerunq; ſignificat.

VT pro impio dicas falſum teſtimonium.) Nõ puto ſic ſcripſiſſe Hieronymum, ſed potius, ut cum impio dicas falſum teſtimonium: quod eſſet Hebraicæ ueritati conſonum, quæ habet אַל תָּשֶׁת יָדְךָ עִם רָשָׁע לִהְיוֹת עֵד חָמָס Hoc eſt, Ne ponas manum tuam cum impio ut ſis teſtis iniquus: patetq; aliam eſſe ſententiam hanc, & res quidem clara eſt. Eodem quoq; modo habent etiam Septuaginta. οὐ συγκαταθήσῃ μετὰ τοῦ ἀδίκου, γενέσθαι μάρτυς ἄδικος: non conſenties cũ impio, ut ſis teſtis iniquus.

NON declinabis in iudiciũ pauperis,) Hoc quoniã obſcurum eſt, Hebraica ponamus, quo fiat illuſtrius לֹא הַטֶּח מִשְׁפַּט אֶבְיוֹנְךָ בְּרִיבוֹ. Nõ peruertes iudiciũ pauperis tui, in cauſa ſua: ſic etiam interpretati ſunt Septuaginta οὐ διαστρέψεις κρίμα πένητος ἐν κρίσει αὐτοῦ. Non deprauabis iudicium pauperis in iudicio eius.

QVIA aduerſor impium.) Ea quidẽ eſt ſententia, ſed Septuaginta eam nõ attigerunt, quãuis longius hi receſſerũt: nam ſic habet Hebraicum כִּי לֹא אַצְדִּיק רָשָׁע, Quia non iuſtificabo impiũ

impium. Siquis,inquit,peſſime egerit,ut peſſimus eſt,ita iudicabitur,neq; eam ſententiam accipient,quam ſolent iuſti accipere. Hoc ergo penitus diuerſum fecerunt Septuaginta. καὶ οὐ δικαιώσεις τὸν ἀσεβῆ ἕνεκεν δώρων. Et nõ iuſtum exiſtimabis impiũ propter munera:nam de ſeipſo loquitur deus:de muneribus quoq; non hic,ſed ſtatim in alio præcepto infertur.

PER nomen deorum externorum non iurabitis.)Non ad iuramentum tantum pertinet,ſed omnẽ cõmemorationẽ,hoc modo וְשֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים לֹא תַזְכִּירוּ, id eſt, Et nomen deorũ externorum nõ memorabitis:ſic quoq; Septuaginta καὶ ὄνομα θεῶν ἑτέρων οὐκ ἀναμνησθήσεσθε. & nomẽ deorum aliorum non recenſebitis.

MENSIS nouorum.) חֹדֶשׁ הָאָבִיב, Hoc eſt,Menſis nouarum frugũ:cum ſcilicet incipit aperiri tellus,& parere. Septuaginta quoq; uerterunt menſem nouorum. κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ μηνὸς τῶν νέων. Tempore menſis nouorum.

SANGVINem uictimæ tuæ.) זְבָחִי Victimæ meæ. Sic & Septuaginta αἷμα θυσιάσματός μου. Sanguinem uictimæ meæ.

Redundat hoc loco tota hæc ſententia in Græcorũ codicibus. Vbi enim dictũ eſt,Ter in anno apparebit omne maſculinũ tuũ coràm me, mox inferũt. ὅταν γὰρ ἐκβάλλω τὰ ἔθνη ἀπὸ προσώπου σου καὶ ἐμπλατύνω τὰ ὅρια σου. οὐκ ἐπιθυμήσει οὐδεὶς τῆς γῆς σου. id eſt, Cum enim eiecero gentes à facie tua,

& propagauero fines tuos,nemo deſiderabit terram tuam.Hoc totum ſuperfluum eſt,ſumptum ex alio loco,ut poſt uidebimus.

BENedicam panibus tuis.) Redũdat quoq; apud Græcos τὸν οἶνον σοῦ. Et benedicam uinum tuum: nulla enim huius in Hebraico mentio: quãq; ad declaratione͂ poſitum ab illis arbitrer.

ET à deſerto uſq; ad flume͂.) Septuagīta exprimunt hunc fluuiũ ἕως τοῦ ποταμοῦ τοῦ εὐφράτου. Vſq; ad flumen Euphratem. Sic alibi pollicitus eſt,eſſe terminos eius terræ fluuiũ Euphratem.

CAPVT XXIIII.

VItulos duodecim.) Redundat duodecim, Tantum enim eſt פָּרִים id eſt, uitulos:quod neq; à Septuaginta eſt poſitum,qui ueritati Hebraicæ conſentientes,ſic interpretati ſunt, καὶ ἔθυσαν θυσίαν σωτηρίου κυρίῳ τῷ θεῷ μοσχάρια.Et ſacrificauerunt inquiunt,ſacrificium ſalutis,domino deo uitulos. Nam & plures quàm duodecim eſſe potuerunt, ut ſacrificium Salomonis atque aliorum,quibus innumerabiles penè hoſtiæ adhibebantur. Clarumq; eſt non interpretis, ſed aliorum errorem eſſe. Cur enim peccaret ille in re manifeſta?

ET VIDerunt deum Iſraël.) Sicut etiam legitur Hebraice וַיִּרְאוּ אֵת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל Et uiderunt deum Iſraël. Quod Septuaginta neſcio quamobrem non ita uerterunt, non eos ſcilicet uidiſſe deum, ſed locum in quo ſtetiſſet καὶ

εἶδον

εἶδον τὸν τόπον οὗ εἱστήκει ἐκεῖ ὁ θεός,id eſt,Et uiderũt locum, ubi ſtetiſſet deus.Veruntamen ueritas Hebraica aliud docet.

LAPIDIS SAPphyrini.) Nomen eſt Hebraicum, Nam illi appellant ſappir:patetq́ Græcos ab eis accepiſſe,& ut in ea lingua ſolitum aliquando eſt,ultimum p, in, p, craſſum commutarunt Græci,ſcilicet φ.

ET QVAſi cœlum cum ſerenũ eſt.) וּכְעֶצֶם הַשָּׁמַיִם לָטֹהַר. Et quaſi ipſum met cœlum in puritate ac claritate:ſic & Septuaginta καθαριότητι,non quòd aliud ſit,quàm quod uertit Hieronymus,ut exponunt omnes Hebræi, præſertim Rabbi Salomon.

NECnon ſuper eos qui procul receſſerant.) וְאֶל אֲצִילֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא שָׁלַח יָדוֹ, Hoc eſt, Et ad principes Iſraël non extendit manum ſuã. Et quoniam tota hæc ſentẽtia male, ut uidetur, reddita eſt,adhibeamus expoſitiones Hebræorum.Siquidem innuitur,nõ fuiſſe cognitam diuinam potentiam principibus Iſraël,qui intelliguntur Nadab & Abiud,quamuis uiſionem eã uiderint. Quod etiam innuit Chaldaica æditio, quæ in hũc modũ habet וּלְרַבְרְבֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לָא הֲוָת נְזִקָא. Et principibus filiorum Iſraël nõ fuit clarus.Quare conſtat non eam eſſe ſententiam, quam uertit Hieronymus. Auen Eſdra, ויש אמרים כיפרוש ראהו ולא שלח ידו להם באשר שלח למשה, id eſt, Sunt qui dicunt,

hunc eſſe horum uerborum ſenſum. Viderunt quidem eum, ſed eis non porrexit ipſe deus manum ſuam, quemadmodum Moſi. Nota igitur omnia ſunt.

CAPVT XXV.

VT tollãt mihi primitias.) תְּרוּמָה, Hoc eſt, oblationem, & anathema: earum uidelicet rerum quæ ſuſpẽduntur. Proprie enim hæc uox ſonat eleuationem, ſuſpenſionem. Primitias autem uertere non eſt tam proprium, quamuis in hoc Hieronymus Septuaginta ſecutus ſit, qui etiam ipſi, λάβετέ μοι ἀπαρχὰς. Sumite mihi primitias. Non enim hæ erant primitiæ, de quibus ante dictum eſt, ſed aliud oblationis genus, quod erit toto capite manifeſtum. Onchelos quoque uertit ſegregationem.

HYAcinthum.) Reliqua notiſſima ſunt, de hoc autem, quod Hebraice uocatur תְּכֵלֶת, dicit Rabbi Salomon צמר צבוע בדם חלזון וצבעו ירוק. Lana, inquit, eſt tincta in ſanguine purpuræ, tincturaq́ꝫ uiridis eſt. Lxx. quoq́ꝫ uerterunt Hyacinthum, χαλκὸν ὑάκινθον, æs, hyacinthum. Ex quatuor autem coloribus omnia iſthæc cõfecta ſunt, qui referunt elementorꝫ proprietates, quod ab antiquis ſcriptoribus proditum quoq́ꝫ eſt, apud quos ſic legimus, ἐξ ὕδατος μὲν ἡ πορφύρα, βυσσός τε ἐκ γῆς, ὑάκινθος δ' ὡμοίωται ἀέρι ζοφώδης ὤν. ὁ δὲ κόκκος τῷ πυρί, id eſt, Ex aqua quidẽ pur-
Hyacinthus, pura, byſſus è terra naſcitur. Hyacinthus autẽ, qui

qui ſubobſcurus eſt, aſſimilatur aëri, coccus aũt igni. Quod etiam ſcribit Hieronymus. Tabernaculum enim totum repræſentat mũdum, utq; è quatuor elementis is mundus, ſic tabernaculũ è quatuor coloribus, qui elementa quatuor exprimant. Hyacinthus igitur aërius eſt, ut ipſi quoque uidimus. Allatus eſt nuper Venetias è Conſtantinopoli à Franciſco Maſſaro, uiro harum rerum ſcientiſſimo. Eſt penitus cæruleus, odore laudatiſſimo.

ET BYſſum.) שֵׁשׁ. Additur à Septuaginta κεκλωσμένον. Interpretãtes, καὶ βύσσον κεκλωσμένον, Byſſus.
byſſumq; retortum. Quod neſcio quo tẽdat: per byſſum enim etiam Hebræi intelligunt linũ tenuiſſimum: cuius tela, in opus diuinum adhibita eſt. Et forte eò tẽdunt Septuaginta, ut innuant linum tortum, & iam telam effectum. Quod ſæpiſſime ponetur inferius.

RVbricatas.) מְאָדָּמִים, hoc eſt, Rufas, rubẽtes, ut eſt corium rubicundum, & in ſanguineũ colorem tẽdens, ſicut eſt huius uocabuli paſſim uſus. Septuaginta, δέρματα κριῶν ἠρυθροδανωμένα, hoc eſt, pelles arietum rubefactas.

PELLES HYAcinthinas.) Certum eſt locum eſſe corruptum, reſtituendumq; hianthi- Hyacinthinæ
nas: eſtq; uox Græca, ducta ab ἴα, id eſt, uiola, & pelles.
ἄνθος, flore: quaſi dixeris florum ſimiles, quaſi floribus diſtinctas ac uarias: quãuis etiã Septuaginta habeãt ut noſtri habẽt codices, & δέρματα

ὑακίνθινα. Et pelles hyacinthinas. Hebræi uero aliter hunc locum interpretantur. Nam quod hic uertitur hyacinthus à Septuaginta & Hieronymo, Hebraice עורות תחשים, pelles tecaſcim. Quos alij taxos interpretãtur, alij ut Rabbi Salomon, aliam eſſe feram dĩcunt, de qua ipſe מין חיה ולא היתה אלא לשעה והרבה גונין היו לה, hoc eſt, Beſtia eſt, quæ ſolum ea tempeſtate inueniebatur, quæ plurimas habebat maculas. Quod etiam confirmat autoritate æditionis Chaldaicæ, quę etiam eo modo habet. Sed ut uerum fatear minus hæc uidentur habere cognita Hebræi, quàm omnes aliæ gentes: ſiquid abſtruſius retegendum eſt, inueniuntur quàm omnes, perplexiores. Nullam enim tenent hiſtoriarum peritiam, non norunt naturas animalium, non herbarꝝ nomina, non earꝝ colores, non proprietates. Audi igitur qd de hoc animali dicat Auẽ Eſdra ועורות תחשים עור בהמה שהוא עב כי הנעל לא יעשה כי אם מעור עב כעור השור ולפי דעתי שהוא שור, hoc eſt, Et pelles thecaſcim, pelles ſunt beſtiæ, quæ præpinguis eſt, quia calceamentum nõ fit niſi ex corio pingui, ut eſt corium bouis. Ac mea quidem ſententia eſt, hanc beluam eſſe bouem. Quid igitur ex his tam uarijs tam ambiguis Hebræorum ſententijs colligi ueri poteſt? Verum de hoc etiam inferius dicemus. In talmud hæ pelles mira uarietate diſtinctæ eſſe narrantur.

Hebr. ignorantia.

Ligna

LIGna ſethim.) Vox Hebraica eſt, quam Septuaginta uerterunt, ξύλα ἄσηπτα. Ligna incorrupta. Mittimus hic quoqꝫ diſcordias Hebræorum ſuper hoc ligno, quæ tot ſunt, ut pudeat me eorum inſcitiæ. Sunt autem qui putent eſſe cedrum, alij piceam, alij buxum, placet ſtare ſententiæ ipſorꝫ Septuaginta. Hoc lignum cum nō inueniretur in deſerto, dicūt Hebræi, ſecum filios Iſraël, ex dei præcepto, ex Aegypto aſportaſſe. Quod neſcio an uerum ſit, an fictum ab ipſis, ut multa eiuſmodi apud illos reperiuntur, opinati ſunt hæc, quia in deſerto non erant arbores. *Sethim lignum.*

IN VNguentum.) לְשֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה. In oleū unctionis. Nec putandum eſt eſſe aliud, quàm quod uertit Hieronymus: clariſſime etiam Septuaginta, εἰς σύνθεσιν θυμιάματος. In compoſitionem thymiamatis. Interiectum eſt in Græcorum codicibus hoc quod in contextu Hebraico non habetur hic, ſcilicet, καὶ λίθους σαρδίους, lapides ſardios: eſt enim inferius.

EPHOD & rationale.) Duo ſunt ornamēta ſiue amictus, Ephod, poſterioris partis, atqꝫ humeros tegit, ideóqꝫ à Septuaginta uocatū ἐπωμίς, hoc eſt, ſuphumeralis: alter huic oppoſitus, quē uocant חֹשֶׁן, choſcem, q pectus tegit. Hoc itaqꝫ ultimum clarius reddiderunt Lxx. ποδήρη, talarem: non quòd ad talos applicetur, ſed quòd à pectore deſcendens, uſqꝫ in talos ſeſe porrigat. Quo habitu utuntur etiam apud nos ſacerdotes: appellaturqꝫ *Ephod duplex. Superhumeralis. Talaris.*

Poderes. turq; tã à Latinis quàm Græcis poderes, quod Latine uerti poteſt talaris.

Panis propoſitionis, panes facierũ. PANes propoſitionis.) לֶחֶם פָּנִים, Panis facierum. Quare fit ut uarijs modis hoc omnes interpretentur. Dicunt nõnulli Hebræorũ panem facierum appellatũ, quod quatuor angulis eſſet expreſſus, quos illi facies uocant: hocq; genus panis ſacrum erat, & tantũ ſacerdotibus licebat contingere. Alij aliter exponunt. Nam cum Hebraice panim faciem ſignificet, non ſolũ inquam ipſam humanam faciem, ſed & omnem præſentiam & aſſiſtentiam, & anteriorem partem, propterea appellari panes facierum exiſtimãt, hoc eſt panes aſſiſtentiæ, panes propoſitos, qui ſemper coràm deo reperirentur, quod certe uidetur eſſe ueriſſimum: mox enim ubi dixiſſet panes faciei, intulit לְפָנַי, faciei meæ, præſentiæ meę. Atque inde uidentur appellati, quòd ſemper corã domino, ſtarent poſiti: hoc idem ſentiunt & Septuaginta, qui hos panes appellarunt ἐνώπιος, quaſi dixeris præſentes, ſiue expoſitos.

CAPVT XXVI.

ANſulas.) לֻלָאֹת, Feneſtellas, ut exponũt Hebræi, quanquam idem ſit. Nã quibus cortinæ cortina adiungebatur, anſulas recte appellauit Hieron. Non minus quoq; recte Lxx. qui eas ſunt interpretati ἀγκύλας, hoc eſt, uncinos, ac ſuper hoc prolixius argutari, uitiũ fuerit.

SAga cilicina.) Quod ſupra uerterat cortinas ſiue

ſiue tẽtoria,hic interpretatus eſt ſaga.Facile igitur intelligitur is locus eo modo expoſitus, quẽ dubiũ habebat noſtra æditio,non enim tam proprie,illud ſuperindumẽtum ſagum appellatur. Excogitatæ autem ſunt hæ cilicinæ cortinæ, ut tegerent tabernaculum. Vertunt has Septuaginta δέῤῥεις,id eſt,pelles : innuentes, non fuiſſe uelum ex pilis caprarum contextum, quo circuntegetur tabernaculum, ſed ipſas pelles : uerum Hebraice eſt יְרִיעֹת עִזִּים ,hoc eſt,Aulęa uel cortinæ ex caprinis pilis ; quanquam etiam poſſit uerti, ex pellibus caprinis.

PVLCHRA uarietate contextum.) יַעֲשֶׂה אֹתָהּ כְּרֻבִים ,id eſt,Et faciet ipſum opus Cherubin: putoq́; præceptum eſſe, ut opus eſſet uariatũ Cherubinis intextis, aut quòd Cherubini eſſent pulchra uarietate contexti. Sept.quoque non tacuerunt Cherubin, ἔργον ὑφαντὸν ποιήσεις αὐτὸ χερουβίμ, hoc eſt, Opus contextum facies ipſum Cherubin.

CAPVT XXVII.

NOn ſolidum ſed inane.) נְבוּב לֻחֹת. Vacuum ex tabulatis;aut, uacuũ tabularũ, ut intus nulla materia ſit. Quemadmodum præclare & Septuaginta, κοῖλον σανιδωτὸν, concauũ ex aſſeribus. Atque ita in hoc capite nihil uiſum eſt aliud annotatione dignum, tam in noſtris quàm Gręcorum codicibus,his dũtaxat exceptis,quæ ſunt leuiſſima, & quæ nullã habent diſſo

diſſonantiam, ut mihi mirum uideatur, tam præclaras eſſe noſtram & Septuaginta æditionē in hoc libro, qui eſt omnium difficillimus, & obſcuriſſimus, propter rerum & uocum uarietatem.

CAPVT XXVIII.

FAcies & uncinos.) מִשְׁבְּצוֹת, Coarctaturas, texturas: & ut uertit Hieronymus. Septuaginta uehementer ab Hebraico diſſentiunt, ac neſcio quomodo tolerari poſſint, καὶ ποιήσεις ἀσπίδας, facies & clypeos. Horum enim hoc loco nullus eſt uſus, & ad ſacerdotalia ueſtimenta non erant idonei. Hos alibi uncinos uertit Hieronymus.

QVATVOR ORdines lapidum.) Cum in his lapidibus interpretãdis Hieronymus ſemper Septuaginta ſequatur, & eorum in ea re approbarit æditionem, non mihi uiſum eſt afferre in medium, quæ de his lapidibus ab Hebræis dicuntur: cum & ipſi uehemēter à Septuaginta & Hieronymo diſcrepent, & leuior apud eos de hiſce rebus inueniatur cognitio, quàm omnes alias gentes. In tanta igitur rerum ambiguitate, tantaq; diſcrepantia, magis erat Septuaginta adhibenda fides, quàm omnibus Hebræis, & Chaldæis interpretibus: cum iſtos etiam & mendacij & inconſtantiæ arguere poſſimus. Hæc quidem neceſſaria & uera excuſatio. Exempli cauſa: lapis is qui Hebraice appellatur פִּטְדָה, quem

quem Septuaginta & Hieronymus, topazium interpretantur: ab alijs creditur eſſe ſmaragdus, ab alijs praſinus uocatur, hoc eſt porraceus. Aliter Theodotion, aliter Aquila eum interpretatus eſt. Quare Septuaginta & Hieronymo ſtandum. De hac etiã uarietate uiſum eſt in Geneſi: necp uideo magnopere referre, ſi exacte hæc cognoſcantur.

DOCTRINAM & ueritatẽ.) האורים ואת התומים, id eſt, Illuminationem rectitudinem ſiue integritatem. Nomen ſcilicet diuinum. Septuaginta, propter uerbi multiplicem ſignificationem אור quæ lucem declarat, & poteſt duci ab הרה docuit, primum ſecuti uerterunt δήλωσιν καὶ ἀλήθειαν, declarationem & ueritatem. His itacp duobus nominibus nomen tetragrammaton intelligendum eſſe aſſerit Rabbi Salomon: dictumcp eo modo exiſtimat, quòd ſacerdotem illuminaret, doceretcp uiam rectam perſequi, & ut ſciret, quid ei foret dicẽdum. De duobus itacp ſic ille ſcribit הוא כתב שם המפורש שהיה נותנו בתוך כפלי החשן שעל ידו הוא מאיר דבריו ומתמם את דבריו, Hoc eſt, Doctrina & ueritas, erat ſcriptura nominis tetragrammaton, quæ erat poſita, ubi coniungebatur ſuperhumerale, per quod nomen ſacerdos lumen uerbis ſuis adhibebat, & diuinitus loqui uidebatur. Mitto igitur quæ de hoc ſcribat Hieronymus.

CAPVT XXIX.

EO quod ſit aries conſecrationis.) מִלֻּאִים. Aries repletionis. Neq; aliter eſt intelligendum, quàm ut uertit Hieronymus. Implere enim hoc toto capite pro conſecrare ſumitur, ſicut & pauloante eſt poſitum, ubi dicitur, Et implebis manum eorum. Aries ergo repletionis dicitur, id eſt, quo repletur & cõſecratur ſacerdos, ſicut exponit etiam Rabbi Salomon: quare Septuaginta neſcio an hoc ſenſerint, qui uerterint, ut uox ſonabat ἔστι γὰρ τελείωσις αὕτη. id eſt, Eſt enim conſummatio hæc. Atq; ex his uerbis uidetur mihi aliud eſſe intelligendum quàm quod ueritas exigat. Quod hic annotatũ eſt, toto hoc capite annotatum eſſe uolumus.

Implere pro conſecrare.

ET cædet in partem ſuam.) וְהָיָה לְךָ לְמָנָה Et erit tibi in partem; ſic & Septuaginta. ἐσταί σοι ἐν μερίδι.

PER ſingulos dies iugiter.) לַיּוֹם תָּמִיד. Per ſingulos dies iugiter. Septuaginta per alia etiam uerba idem clariſſime expreſſerunt δύο τῆν ἡμέραν, ἐνδελεχῶς κάρπωμα ἐνδελεχισμοῦ. Duos inquit agnos ſumes per ſingulos dies iugiter, oblationem continuationis. Nam Græce iuge illud ac nunquàm intermiſſum ſacrificium ἐνδελεχισμὸς uocatur. Vnde dicitur ἐνδελεχεία, nõ illa Ariſtotelis.

Iuge ſacrificium.

QVARTAM partem hin.) Septuaginta quoq; uocem Hebraicam reliquerunt non uerſam.

ſam. Menſura eſt de qua ſæpe ſcribit Hieronymus,& nos pauloante diximus.

CAPVT XXX.

TAm craticulã eius.) גַּגּוֹ,hoc eſt,Tectũ eius, ſuperficiẽ eius.Craticulã autẽ uertit,imitatus fortaſſe Septuaginta,qui eodẽ modo interpretantur τὴν ἐσχαρίδα αὐτοῦ,focum eius.Locũ ſcilicet ſuperiorem,ubi adoletur incenſum, ubi focus eſt,cui ſuper imponitur thymiama.Necꝙ exiſtimo hoc altare habuiſſe craticulam,ut habebat altare ſupra memoratũ.Illud enim erat holocauſti,& cæſorum animaliũ altare,hoc uero incenſi. Et illi quidem craticula neceſſaria, huic autem minime.Quare amouenda craticula eſt, & tectũ eius loco ponendum.

IPSOS quoꝙ uectes.) Quod ſupra uerterant Septuaginta πασσίλους,Miror quòd uertãt hic σκυτάλας.quaſi dixeris ferulas,quod & aliud ſignificat,ut apud Lacedæmonios.

SVAVE FRAGrans.) סַמִּים, id eſt, Aromatizans,& ſuaue:quod non tã proprie Septuaginta, λεπτόν, id eſt, Tenue quiddam, quod penitus aliud eſt. Dicunt tamen Hebræi eo nomine,puluerem tenuiſſimum odoris fragrantiſſimi,ſignificari.

SVME aromata.) בְּשָׂמִים.recte Septuaginta.ἡδύσματα,id eſt,Fragrantias,ſuauitates.

MYRRHAE primæ: & electæ,) דְּרוֹר, id eſt,Liquidiſſimæ, puriſſimæ.Sequitur autem

Septuaginta: qui & ipſi σμύρνης ἐκλεκτῆς, Myrrhę electæ.

CALAMI ſimiliter.) Quod apertiſſime Septuaginta καλάμους εὐώδους. Calami odoriferi.

ET DE Derit ex eo, alieno.) יתן ממנו על זר. Et poſuerit ex eo ſuper rem alienam. Quamobrem non refertur ad perſonas, ſed alias res. Sequutus eſt autē Septuaginta, qui etiam ipſi, καὶ ὃς ἂν δῷ ἀπ' αὐτοῦ ἀλλογενεῖ, id eſt, Et qui dederit ex eo alienigenæ. Sed Hebraice prohibetur ut non ſolum ad uſum hominum ſiue indigenarū, ſiue alienigenarum, adhibeatur ea unctio, ſed ne ad alias quidem res.

STACten & onycha.) Stactes quid ſit ſatis notum: ſic interpretati ſunt etiam Septuaginta, quæ Hebraice uocatur נטף. Quam Rabbi Salomon dicit Italice appellari ghoma; quanquàm ferè aliud ſit ſtactes, quàm gumi.

ONYCHA.) שחלת. Hanc tradit Rabbi Salomon eſſe radicem candentem, ac puram, ideoq́ꝫ uocari nomine unguis. Sic enim ſignificat Græce onyx. Atqꝫ eodem modo uertūt etiā Septuaginta, Chaldaica quoqꝫ æditio etiam ipſa uertit טופרא, hoc eſt, Vnguem.

CAPVT XXXI.

ET in corde hominis eruditi.) Non refertur ad illum primum, ſed reliquos omnes, quos ſpiritu ſancto repleuiſſet. Sic enim legitur Hebraice ובלב כל חכם נתתי חכמה, id eſt, Et in

corde

corde omnis ſapientis,cor dedi ſapientiæ.Sic & Septuaginta,καὶ παντὶ συνετῷ καρδίᾳ,δέδωκα σύνεσιν,id eſt,Et omni ſapienti corde,dedi ſapientiā, ſiue intelligentiam.

CAPVT XXXII.

FOrmauit opere fuſorio.) בַּחֶרֶט Quod exponitur,& formauit cum ſtylo,ſicut etiam Septuaginta interpretantur καὶ ἔπλασεν αὐτὰ ἐν τῇ γραφίδι.Et finxit ea cum ſtilo,uel calamo:ubi ἐν eſt loco prepoſitionis μετὰ. Chaldaica æditio בְּזִיפָא, id eſt,enſe ſculpſit. Vbi eſt uocabulum ξίφος,uidenturq́ ab illis Græci accepiſſe. Quo modo uero ſculpſerit ipſum,indicat Rabbi Salomon,exponens uocabulum חרט, dicitq́ſignificare כלי אומנות, Hoc eſt, Inſtrumentum artificum deaurantium, quo deaurant,& exſculpunt,ſicut qui ſcribunt literas in tabulis,ſcalpellum ſcilicet innuit. Atq; ita uitulus effectus eſt, non quòd in fornacem ſit coniectus,& imago in igne coaluerit ut quidam exiſtimant,ſed conflarunt totum aurum in fornace per ignem,in unā maſſam,& eam rudem materiam ſcalpello poſtea formarunt,expreſſeruntq́ uituli imaginē.Quod fit ab his qui ſigilla & aurea uaſa exſculpunt. Atq; hoc ſignificatur in contextu Hebraico,in noſtro obſcurius.

ET DELeam eos.) וַאֲכַלֵּם. Et deuorabit eos,ſcilicet furor,ut oſtendat uehementem & repentinum interitum;quanquàm etiam Septua-

ginta ſicut & Hieronymus uerterunt ἐκτρίψω αὐτοὺς. Et conteram eos.

CALLIDE eduxit eos.) בְּרָעָה. In malum, cauſa detrimenti ac ruinæ, ſicut & Septuaginta μετὰ πονηρίας. Cum prauitate, aut malignitate, ſiue malicia.

NON eſt clamor adhortantium.) אֵין קוֹל עֲנוֹת גְּבוּרָה וְאֵין קוֹל עֲנוֹת חֲלוּשָׁה, id eſt, Nõ audio uocem uociferationis fortis, aut uocẽ uociferationis debilis, ſed uocem uociferationis audio. Neq; certe aliud eſt, quàm quod uertit Hieronymus. Eo enim modo exponit etiam Chaldaica æditio. Septuaginta etiam ipſi tale quiddã innuere uidentur. οὐκ ἔστι φωνὴ ἐξαρχόντων κατ᾽ ἰσχὺν, οὐδὲ φωνὴ ἐξαρχόντων τροπῆς, ἀλλὰ φωνὴ ἐξαρχόντων οἴνου ἐγὼ ἀκούω, Hoc eſt, Non eſt uox imperantium uiolenter, neq; uox imperantium conuerſionem. Siue hoc modo, Nõ eſt uox incipientium uiolenter, neq; uox incipiẽtium fugam: ſed uocem incipientium, uel imperantium uino, ego audio. Additum uero ſuperuacaneo eſt uinum, & puto textum eſſe deprauatum, quia nullus eſt horum uerborum ſenſus. Nuſquam enim hic in contextu Hebraico uinum reperitur.

QVOD pronus ſit ad malũ.) יָדַעְתָּ אֶת הָעָם כִּי בְרָע הוּא. Noſti quòd populus is in malo ſit: ſicut interpretatus eſt Hieronymus. Quod non eſt tam luculenter expreſſum à Septuaginta σὺ γὰρ οἶδας τοῦ λαοῦ τούτου τὸ ὅρμημα. Tu enim noſti

huius

huius populi impetum,uoluntatem,auiditatem, ſtudium,propenſionem.

VIDENS Moyſes populum quòd eſſet denudatus.) פָּרֻעַ,id eſt,Denudatus,uel uacuatus, priuatus, ſicut habet æditio Chaldaica, ſcilicet בָּטִיל,id eſt,Exinanitus,exutus.Septuaginta aliter,magis ſententiã quàm uerba ſecuti ἰδὼν Μωϋσῆς τὸν λαὸν,ὅτι διεσκέδασται,Videns Moyſes populum,quòd eſſet diſſipatus,ut quandam ruinã innuerent & interitum.

PROPTER ignominiam ſordis.) לְשִׁמְצָה בְּקָמֵיהֶם, Hoc eſt, Propter ignominiam eorum qui inſurgerent in eos:aut propter uituperationem hoſtium ſuorũ.Quod exponit etiam Rabbi Salomon his uerbis, להיות להם הדבר הזה לגשת בפי בקמים עליהם, Hoc eſt, Eo quòd ea res, erit ſummo dedecori in ore hoſtium ſuorum. Atq; hanc ſententiam melius expreſſerunt Septuaginta, quàm Hieronymus, ἐπίχαρμα τοῖς ὑπεναντίοις αὐτῶν, id eſt,Quæ res erat futura gaudio hoſtibus eorum.

CON ſecraſtis manus ueſtras,) מִלְאוּ יֶדְכֶם. Hoc eſt,Conſecrate manus ueſtras,Eſt ergo imperatiuus.Deinde notum eſt,implere,apud Hebræos ſumi pro conſecrari, ut retro quoq; uiſum eſt.Quare prudẽtiſſime uertit Hieronymus, etiam diſſentiẽdo à Septuaginta, qui uerbi proprietatem non uidentur intellexiſſe,ſi dicere fas eſt,ἐκπληρώσατε τὰς χεῖρας ὑμῶν.Hoc eſt,Explete

manus ueſtras. Neq; quiſquã eſſet apud Græcos, qui explere, hoc loco ſumeret pro cõſecrare, ſed potius ſaturare, uel huiuſmodi.

CAPVT XXXIII.

ET eijciam.) Cum Hebræo ſentit. וְגֵרַשְׁתִּי id eſt, Et eijciam. Quod male à Septuaginta profertur per ſecundam perſonam. ἐκβαλεῖς. Et eijcies, de ſe enim loquitur deus.

ET nullus ex more indutus eſt.) Non diſſentit ab Hebraico וְלֹא שָׁתוּ אִישׁ עֶדְיוֹ עָלָיו Et nemo poſuit ornamentum ſuũ ſuper ſe. Quæ clauſula omittit̃ à Septuaginta, innuuntq; hoc per alia uerba κατεπένθησαν ἐν πενθικοῖς. Defleuerunt in lugubribus, ſcilicet ueſtibus. Atq; hoc modo intelligunt, eos nullo ſolenni indutos ornamento, ſed pullis amictos fleuiſſe.

SEMEL aſcendam.) רֶגַע אֶחָד אֶעֱלֶה. Hoc eſt, Vno impetu aſcẽdam & delebo te. Quæ ſententia, penitus deprauatur in alium ſenſum à Septuaginta. ὁρᾶτε μὴ πληγὴν ἄλλην ἐγὼ ἐπάγω ἐφ' ὑμᾶς. Cauete ne plagam alteram infligam uobis. Toto cœlo à ueritate abhorrent.

VT ſciam.) וְאֵדְעָה. Et ſciã. Male à Septuaginta. δείξω. oſtendã. Nam uel mediocriter Hebraice eruditis, res nota eſt.

RESPICIebant tergum.) Fortaſſe tam ad corpus ſpectat quàm ad motum, quàm oculos. וְהִבִּיטוּ אַחֲרֵי מֹשֶׁה. Et declinabãt poſt Moyſen

ſen:quanquàm etiam Septuaginta, ad intuitum referant, καὶ εἱστήκει πᾶς ὁ λαὸς σκοπεύοντες ἕκαστος. Et ſtabat uniuerſus populus conſiderantes.

OSTENDE mihi faciem tuam.) Non hoc poſtulat Moſes, ſed aliud הוֹדִעֵנִי נָא את דרכך Hoc eſt, Oſtende mihi, uel notam fac mihi uiam tuam. Ecce non poſtulat uidere eius faciem, aut ſubſtantiam, ſed ut oſtenderet uiam qua ituri eſſent, ne in aliquem miſerabilem errorem inciderent. Sed peius tranſtulerunt Septuaginta, & maiorem errandi occaſionem præbuerunt. ἐμφάνισόν μοι σεαυτόν, Oſtende mihi te ipſum: quod plurimum abeſt à uero, & humilitate Moſis.

SI NON tu ipſe præcedas.) אִם אֵין פָּנֶיךָ הֹלְכִים. Niſi præſentia tua, uel uultus tui ueniāt.

ET GLorificemur ab omnibus.) Quàm præclare Septuaginta καὶ ἐνδοξασθήσομεθα παρὰ πάντα ἔθνα, Et glorificemur ſuper omnes gentes. Nam & eo modo ſunt Hebraica intelligenda מִכָּל הָעָם, Præ omni populo. Supra omnes populos. Noſtra æditio paulo obſcurior.

EGO oſtendam omne bonum tibi.) Tota hæc periodus, penitus in contrarium ſenſum uertitur à Septuaginta, & aliquanto ſecus ab Hieronymo אֲנִי אַעֲבִיר כָּל טוּבִי עַל פָּנֶיךָ. id eſt, Ego faciam tranſire omne bonum meum ſuper faciem tuam, uel ante faciem tuam. Sed audi quid dicant Septuaginta, ἐγὼ παρελεύσομαι

πρότερός σου ἐν δόξῃ μου. Ego inquit præcedam te prior, in gloria mea. Clarumq́ʒ eſt, quàm alienum hoc à uero ſit, & ipſa ueritas, mea quidem ſententia apertiſſima eſt.

ET uocabor in nomine domini.) וְקָרָאתִי בְשֵׁם יְהוָה לְפָנֶיךָ, Hoc eſt, Et inuocabo in nomine domini corã te, id eſt, Inuocabo nomẽ domini, in præcedẽdo te, cũ antegredior, nomen meũ oſtendam, inuocabitur abs te. Sic & Septuaginta ἐπὶ καλέσω τῷ ὀνόματι κυρίου ἐναντίον σου, id eſt, Et inuocabo nomine domini ante te. Is igitur qui cum Moſe loquebatur, aut angelus erat, atqʒ ita facile locus intelligitur, aut deus, de ſe alio quodam modo referens.

ET MI ſerebor cui uoluero.) Forſitan non ea ſententia eſt. וְחַנֹּתִי אֶת אֲשֶׁר אָחֹן וְרִחַמְתִּי אֶת אֲשֶׁר אֲרַחֵם, Hoc eſt, Et miſerebor quem miſerebor, & uiſcera mea commouebuntur erga eos in quos commouebuntur: & forte Hebraiſmus eſt, ſicut & illud, Quod ſcripſi ſcripſi: hoc eſt: ſcripſi quod uolui: atqʒ ita ſtat ſententia Hieronymi. Septuaginta quoqʒ cum Hebraico contextu ſentiunt. ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω, ὃν ἂν οἰκτείρω.

CAPVT XXXIIII.

ET de nocte conſurgens.) וַיַּשְׁכֵּם בַּבֹּקֶר. Et mane ſurrexit, ſicut & ſeptuaginta καὶ ὀθρίσας μωϋσῆς τὸ πρωΐ. Et de mane conſurgens Moyſes.

Nullusq́ʒ

N vlluſq́ apud te per ſe innocens.) ונקה לא
ינקה .Et innocens non erit ſine piaculo.In con=
trariū Septuaginta.© τὸν ἔνοχον οὐ καθαριεῖ,id eſt,
Et noxiū,non habebis pro innocente.Male igitˀ
ſententia uerſa eſt.

N V L L V S inſidiabitur terræ tuæ.) Sen=
ſum nō uerba ſequitur,quæ habent ולא יחמוד
איש את ארצך.Et nō deſiderabit quiſquàm ter=
ram tuam.

E T ignorabat quòd cornuta eſſet facies.)
Vox ambigua fecit in æditione errorē:quàmuis
etiā ſit diſcrimen inter nomen cornu,& id quod
ſignificat radians.Nam cornu uocatur קרן per *Faciē Moſi*
duplex ſegol,at radians קרן.Igitur non habetur *nō fuiſſe cor*
in contextu Hebraico faciem Moyſis fuiſſe cor= *nutam.*
nutam,ſed radiantem:quod ex uerbis ipſis aper=
tiſſime intelligitur,quæ in hunc habent modum
ומשה לא ידע כי קרן עור פניו. Hoc eſt, Et
ignorabat Moſes quòd cutis faciei ſuæ eſſet ra=
dians.Nō ſcribitˀ igitur,faciem fuiſſe cornutam,
ſed cutem radiantē.Ex hoc ergo poteſt emēdari
praua uulgi cōſuetudo,q duobus cornibus pin=
gunt Moſen.Nō enim cornua è fronte egredie=
bantˀ,ſed & frons & naſus,& os,& mentū radia=
bant.Et mirū quòd Hieronymus nō cōſiderata
ueritate Hebraica,non animaduerterit etiā quid
Septuaginta tranſtuliſſent,qui bene hūc locum
uerterunt © Μωϋσῆς οὐκ ᾔδει ὅτι δεδόξασται ἡ ὄψις
τοῦ χρωτὸς τοῦ προσώπου αὐτοῦ,Et Moſes ignorabat
quòd

quòd glorificatus eſſet aſpectus cutis faciei ſuæ. Rident itaq; nos & execrantur Iudæi, quoties Moyſen in noſtris templis cornuta facie depictum aſpiciunt, quaſi nos eum diabolum quendam, ut ipſi ſtulte interpretantur, eſſe putemus. Ex hoc æditionis Septuaginta loco cognoſcitur, antiquam illam æditionem, qua ante Hieronymum utebatur eccleſia, fuiſſe ipſorũ Septuaginta. Nam in officio transfigurationis Saluatoris canitur, Glorificata eſt facies Moyſi: quod ex æditione Septuaginta ſumptum eſt, qua Latini utebantur, unde & antiphonas ſumebant.

CAPVT XXXV.

OBtulerunt mente promptiſſima.) Non de omnibus hoc dicitur, ſed Hebraica ſic habent וַיָּבֹאוּ כָּל אִישׁ אֲשֶׁר נְשָׂאוֹ לִבּוֹ וְכֹל אֲשֶׁר נָדְבָה רוּחוֹ. Et uenerunt unuſquisq;, quem incitauerat cor eius, & quem promptum feciſſet ſpiritus eius: ſicut etiam Septuaginta. καὶ ἤνεγκεν ἕκαστος ὧν ἔφερεν ἡ καρδία αὐτῶν καὶ οἷς ἔδοξεν τῇ ψυχῇ αὐτῶν. Hoc eſt, Et obtulit unuſquiſq; ea quę ferebat cor eius, & quæ uiſa fuiſſent animæ eius.

SED & omnes mulieres doctæ.) Quãuis in contextu Hebraico non habeatur, ſubintelligitur tamen quod addiderũt Septuaginta καὶ πᾶσα γυνὴ τῇ διανοίᾳ σοφὴ ταῖς χερσὶ νήθειν, Hoc eſt, Et omnis mulier ingenio docta, manibus operandi aut texendi uel nendi.

Opera

OPERA abietarij polymitarij.) מְלֶאכֶת חָרָשׁ וְחֹשֵׁב. Per quæ nomina, omne opificij genus intelligit, quod recte Septuaginta, ἀρχιτεκτονεῖν.

CAPVT XXXVI.

TOtum hoc caput & ſequens, nihil habet, quod annotari poſſit, quia tantum fit repetio eorum quæ ante dicta ſunt, ut nec uoces uariæ ſint, necꝫ res aliæ.

CAPVT XXXVIII.

DE ſpeculis mulierum, quæ excubabant &c.) בְּמַרְאֹת הַצֹּבְאֹת. De ſpeculis earum, quæ ſe exercerent, ſeu militarent ad hoſtium tabernaculi. Sic enim habet & Chaldaica æditio, quæ expreſſe ponit earum mulierum opificiū. Septuaginta ferè & ipſi, in eundem modum. ἐκ τῶν κατόπτρων τῶν νηστευσασῶν, αἳ ἐνήστευσαν παρὰ τὰς θύρας τῆς σκηνῆς. De ſpeculis mulierum, quæ excubarent ad fores tabernaculi: ubi νηστεύειν pro uigilare ponitur, non ieiunare. Explicatur autē copioſiſſime is locus à Rabbi Salomone, & alijs interpretibus quare expoſitio noſtra minime neceſſaria eſt.

Additur ocioſe in codicibus Græcorum, ſtatim poſt ſupra citatam ſententiam hoc totum ἐν ᾗ ἡμέρᾳ ἔπηξεν αὐτήν. In qua die erexit ipſum tabernaculum: nam necꝫ in Hebraico contextu, necꝫ noſtro habetur.

FECIT & atrium.) Dimittitur totum hoc, quod de atrio ſcribitur, in codicibus Græcis, &

eius

Labium λουτήρ.

eius loco ponit̃ deſcriptio labij, hoc eſt eius uaſis quo aqua recipitur, quod Græce uocatur λουτήρ. Cumq́; in eius deſcriptione diutius immorarentur Septuaginta interim integrũ fere caput ex contextu omiſerunt, ab eo loco ubi incipit, Fecit & atrium, uſq; eò, Omne aurum. Quæ quanquàm non ſint magni momenti, non erant tamẽ omittenda, cum in cõtextu Hebraico haberent̃, ideo & noſtra æditione ea haberi uidemus.

SEPtingentorũ triginta ſiclorum.) Cõſuetus error apud Septuaginta in numeris. Veritas enim habet ut uertit Hieronymus: at huic numero apud illos deſunt decem hoc modo ἑπτακόσιοι καὶ εἴκοσι σίκλοι. Septingenti & uiginti ſicli.

OBLatum eſt autem.) Deeſt hoc loco in noſtris codicibus, tota hæc periodus. וְכֶסֶף פְּקוּדֵי הָעֵדָה מְאַת כִּכָּר וְאֶלֶף וּשְׁבַע מֵאוֹת וַחֲמִשָּׁה וְשִׁבְעִים שֶׁקֶל. Hoc eſt, Et argentum cenſuum ſynagogæ, centum talenta, & mille ſeptingenti ſeptuaginta quinq; ſicli. Quod certe mirum eſt, quia non deeſt is cenſus in æditione Septuaginta: hoc modo, καὶ ἀργυρίου ἀφαιρέματα παρὰ τῶν ἐπεσκεμμένων ἀνδρῶν τῆς συναγωγῆς ἑκατὸν τάλαντα καὶ χίλιοι ἑπτακόσιοι ἑβδομήκοντα πέντε σίκλοι, id eſt, Et argenti oblationes, ab his qui rationes agebãt ipſius ſynagogæ, reperta ſunt eſſe centum talenta, & mille ſeptingenti ſeptuaginta quinq; ſicli.

Deeſt quoq; alia clauſula quæ maxime erat neceſſa

neceſſaria, ubi enim dicitur oblatum eſt, primum hoc ponitur. בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל, Hoc eſt, Dimidiũ ſicli per unumquodꝗ caput oblatum eſt: deinde ponitur ętas. Septuaginta quoꝗ non dimiſerunt hoc, δραχμὴ μία τῇ κεφαλῇ τὸ ἥμισυ τοῦ σίκλου. Drachma una unicuiꝗ capiti dimidium ſicli. Licet in alio error ſit, ut alibi annotauimus.

TALenta ſeptuaginta, duo milia.) Hoc modo diſtinguenda oratio eſt, dicẽdumꝗ, talenta. lxx. & duo milia quadringenti ſicli, aliter maximus eſſet error, ſic habet ueritas Hebraica & Septuaginta, καὶ ὁ χαλκὸς τοῦ ἀφαιρέματος ἑβδομήκοντα τάλαντα, καὶ δισχίλιοι τετρακόσιοι σίκλοι, id eſt, Et æs oblationis ſeptuaginta talenta, & bis mille quadringenti ſicli.

CAPVT XXXIX.

IN hoc etiam capite omnia uocabula & res repetuntur, quæ antea commemorata ſunt, ut quaſi ſuperflua repetita uideantur. Atꝗ hanc cauſam fuiſſe puto, quòd totum penè hoc caput omiſerint Septuaginta: contenti illud ſcripſiſſe, quòd Moyſes fecerit omnia, quæ deus illi præcepiſſet. Itaꝗ à principio capitis uſꝗ eò, Feceruntꝗ filij Iſraël cuncta quæ præceperat dominus Moy ſi, omiſſa omnia ſunt ab illis: & fortaſſe non ab re. Nam ſermo Hebraicus in eo plerũꝗ peccat, quòd inculcat eadem ſine ulla neceſſitate, quod alibi annotauimus.

Cap.

CAPVT XL.

ET unctio eorum in ſacerdotium ſempiternũ proficiat.) Quanquàm ſapientioribus, ſententia aperta ſit, propter imperitiores adhibenda ſunt Hebraica, totum enim hoc uno uerbo ſignificat Hebraice וְהָיְתָה לִהְיֹת לָהֶם מָשְׁחָתָם לִכְהֻנַּת עוֹלָם. Hoc eſt, Erit ut ſit eis unctio eorum in ſacerdotium ſempiternum. Sic etiam Septuaginta, καὶ ἔσται, ὥστε εἶναι αὐτοῖς χρίσμα ἱερατείας εἰς τὸν αἰῶνα, id eſt, Et erit ut ſit eis unctio ſacerdotij in æternum: nam quòd additum eſt ab interprete, proficiat, hoc obſcurior locus factus eſt.

Etiam in hoc capite, aliqua dimittuntur à Septuaginta quæ ſuperflue in Hebraico textu toties repetuntur.

SI QVAndo nubes tabernaculũ deſerebat.) Quanquàm notum ſit quid innuatur, Hebraica tamen clariora ſunt. וּבְהֵעָלוֹת הֶעָנָן מֵעַל הַמִּשְׁכָּן. Hoc eſt, Et dum eleuaretur nubes deſuper tabernaculum. Quare profecturis filijs Iſraël, non nubes deſerebat tabernaculum, ſed eleuabatur ſuper ipſum & præibat: ſic etiam uertunt Septuaginta. ἡνίκα δ' ἂν ἀνέβη ἡ νεφέλη ἀπὸ τῆς σκηνῆς, id eſt, Quando autem aſcendebat nubes à tabernaculo. Quod autem infertur mox, ſi pendebat deſuper, Hebraice hoc modo, וְאִם לֹא יֵעָלֶה, id eſt, Et ſi non aſcẽdebat: quanquàm etiam is ſenſus poſſit ex interpretatione Hieronymi elici.

Et ignis

ET ignis in nocte.) Hoc quoque Hebraice aliter intelligitur. Nubes enim per diem ſe oſtendebat, at de nocte dicit, וְאֵשׁ תִּהְיֶה לַיְלָה בּוֹ, id eſt, Et ignis erat nocte in ipſa: ut ex nube appareret ignis, ſic quoque Lxx. καὶ πῦρ ἦν ἐπ᾽ αὐτῆς, νυκτός, id eſt, Et ignis erat in ipſa, noctu. Eadē itaque nubes, quæ interdiu ſeſe oſtendebat, noctu in ignis ſpeciem uertebatur, & illucebat Hebræis. Non erat ergo alia nubes: quod & de columna dicendum.

LEVITICVS

CAPVT I.

ET VOCAVIT dominus.) Ab Hebraico non diſſentit, וַיִּקְרָא, id eſt, Et uocauit, quā proprietatem etiā Septuaginta ſequūtur, καὶ ἐλάλησε. Quare miror Iſychium, qui luculētiſſima expoſitione hunc librū illuſtrauit, quod ſcribit Septuaginta tranſtuliſſe reuocauit, quorum ut uidemus interpretatio non diſſentit ab Hebraico. Qui ſi aliter tranſtulerunt ſcilicet ἀνεκάλεσε, ut uериſimile eſt, nullum tamen locum haberet eius annotatio, quia Hebræorum aliter habent codices. Reuocatum autem à deo dicit Moſen, quia & in multis ante locis uocatus ſit, &

nunc rurſum ab eodem reuocetur, ſed hæc ut dixi, quanquam uera ſint, à uerborum tamen proprietate longe abſunt.

AD PLAcandũ dominũ.) לִרְצֹנוֹ לִפְנֵי יְהוָה Hoc eſt, Secundum uoluntatẽ ſuam, coràm domino offeret. Hieronymus retulit ad ipſum deũ, ſed tamen de eo dicitur, qui offert: quanq; etiam Septuaginta cum Hieronymo conſentiunt, καὶ προσοίσει αὐτὸ δεκτὸν ἐναντίον κυρίου. Et offert ipſum acceptabile coràm domino.

AD Olebit ea ſacerdos.) Hoc omittitur à Septuaginta, & de adolendo nihil meminerunt, & ἐπιθήσει ὁ ἱερεὺς τὰ πάντα ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον. Hoc eſt, Et imponet ſacerdos uniuerſa ſuper altare: deinde inferunt κάρπωμά ἐστι θυσία ὀσμὴ εὐωδίας, id eſt, Holocauſtum eſt, ſacrificium odor ſuauitatis. Adolere autem hoc loco, idem eſt quod incẽdere, & admoto igni, uaporem excitare, quod ſacrificata hoſtia fiebat.

AGNVM anniculum, & abſque macula.) Primum redundat, tantumq; in Hebræo legitur זָכָר תָּמִים יַקְרִיבֶנּוּ, Hoc eſt, Maſculum immaculatum offeret ipſum: poteratq; is & anniculus eſſe, & id tempus excedens, ſicut patet fieri ſolitum in ſacrificijs. Etiam Septuaginta ab Hebraica ueritate non diſſentiunt, ἄρσεν ἄμωμον προσάξει αὐτό. Maſculum immaculatum offeret ipſum. Niſi forte Hieronymus ex alijs locis, id ſuſpicatus ſit ubi de agno ſcribatur. Semperq;

anni

anniculum eſſe oportere dicatur. Quilibet pro ſuo captu de eo iudicet.

SI AVtem de auibus holocauſti oblatio.) Tota hæc periodus omittitur in impreſſis codicibus Græcis, quę certe maxime erat neceſſaria, ibi enim incohant ſententiam, καὶ προσοίσει ἀπὸ τῶν τρυγόνων. Et offeret ex turturibus.

SV per crepidinẽ altaris.) עַל קִיר הַמִּזְבֵּחַ, Super cornu uel murũ altaris, quod male à Septuaginta ad baſin refertur, ſic καὶ στραγγιεῖ τὸ αἷμα πρὸς τὴν βάσιν τοῦ θυσιαστηρίου. Hoc eſt, Et effundet ſanguinẽ ad baſin altaris. Neq; enim erat ratio ſacrificij, ut ad baſin ſanguis funderetur.

VESIculam gutturis.) De ueſicula hac nulla fit in contextu Hebraico mentio: ſed hoc modo is locus legitur וְהֵסִיר אֶת מֻרְאָתוֹ בְּנֹצָתָהּ, Hoc eſt, Et auferet qđ apparet cũ pennis eius. Et per quod apparet intelligitur roſtrum, utpote quod extat atq; eminet, ſic tranſtulerunt etiã Septuaginta, καὶ ἐκβαλεῖ τὸν πρόβολον σὺν τοῖς πτεροῖς, id eſt, proijciet roſtrum cum pennis. Sic exponunt etiam peritiores Hebræi: patet igitur, quid hoc loco præcipiatur, ut oſtendit etiam æditio Septuaginta.

CONFRingetq; aſcellas eius.) וְשִׁסַּע אֹתוֹ בִכְנָפָיו, Hoc eſt, Et diuidet eam in alijs ſuis, ſiue findet alas eius: non ipſam totam. Sed Hieronymus non diſſentit à Septuaginta, καὶ ἐκκλάσει αὐτὸ ἐκ τῶν πτερύγων, Hoc eſt, Et franget

ipſum ab alis,ſiue in alis.

CAPVT II.

SI oblatio fuerit de ſartagine.) Etiam Septuaginta uerterunt ſartaginem, ἐὰν δὲ θυσία ἀπὸ τηγάνου. Hebrei quoque maxime Rabbi Salomon, de ſartagine intelligit, exponit enim eſſe inſtrumentum,nõ profundum,quo in ſanctuario uterentur, in quo coquebant quæ ex farina eſſent.

DE SPICIS uirentibus.) גֶּרֶשׂ כַּרְמֶל, Quibus nominibus ſignificatur omne maturũ,pertinetque ad omne frugum genus,non ad frumentũ ſolum.Nam ſpicæ, ſolum de tritico intelliguntur:ideoque ea omnia appellantur à Septuaginta, προγεννήματα χίδρα. Hoc eſt,primogenita legumina. Illud quoque obſeruandum, quod minime recte habetur in noſtra æditione, & confringes in morem farris:nam hoc non habent Hebræorum codices, præterea nuſquam id præcipitur. Tacetur etiam à Septuaginta. Quare redundat.Nam fruges ſimplices offerri pręcipiuntur, non confractæ.

PARtem farris fracti.)Hoc quoque male poſitum,& ex ſuperiore pendens errato,hæc enim oblatio,ad omnes refertur fruges. Nã far fractũ quorſum tendit? omittitur etiã ab Septuaginta.

CAPVT III.

SVper caput uictimæ.) Quę Hebraice appe 1
latur קָרְבָּן chorban, quod Septuaginta nõ
tam

tam proprie δῶρον, id eſt,munus uerterunt.Dicitur autem apud Hebræos à קָרַב ,hoc eſt,accedo,appropinquo, unde chorban appropinquatio,& oblatio: qua nos deo appropinquamus, aut quod nos deo appropinquare facimus. Chorban.

PER altaris circuitum.) Quod etiam habetur in textu Hebraico סָבִיב , ſed omittitur hoc à Septuaginta, καὶ προσχεοῦσι τὸ αἷμα, ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, hoc eſt, Et effundent ſanguinem ſuper altare: quanquam non magni momenti ſit.

QVI operit uitalia.) הַמְכַסֶּה אֶת הַקֶּרֶב, Qui operit inteſtina. Septuaginta uero paulo & ipſi diuerſius, στέαρ τὸ κατακαλύπτον τὴν κοιλίαν. Adipem qui operit aluum. Itaque uitalia pro totis uiſceribus ac præcordijs uidetur ſumpſiſſe Hieronymus.

DVOS renes cum adipe quo ligantur ilia.) Obſcurum faceret locum, uocabulorum diuerſitas, cum ſit hoc modo dicendum, שְׁתֵּי הַכְּלָיֹת וְאֶת הַחֵלֶב אֲשֶׁר עֲלֵיהֶן, hoc eſt, Duos renes & adipem, qui eſt ſuper ipſis: quãquam poſtea additur עַל הַכְּסָלִים, id eſt, quod eſt ſuper interiores lumborum partes, quod Septuaginta nõ male, ἐπὶ τῶν μηρῶν, id eſt, ſuper femora, ſcilicet interius: dicendum igitur fuerat, duos renes cum adipe, quo ipſi integuntur.

ET RETICULUM iecoris.) וְאֶת הַיֹּתֶרֶת עַל הַכָּבֵד, hoc eſt, Et reſiduũ quod eſt ſuper iecur. Septuaginta diuerſiſſime, καὶ τὸν λοβὸν, τὸν ἐπὶ

ronymo tota hæc periodus, quæ ſequitur poſt illud,& dimittetur ei. Sequitur enim in cõtextu Hebraico, וְהוֹצִיא אֶת הַפָּר אֶל מִחוּץ לַמַּחֲנֶה וְשָׂרַף אֹתוֹ כַּאֲשֶׁר שָׂרַף אֵת הַפָּר הָרִאשׁוֹן חַטַּאת הַקָּהָל הוּא, hoc eſt, Et extrahet uitulum, extra caſtra,& concremabit eum, ſicut cõcremauit uitulum primum, pro peccato multitudinis eſt. Dimittitur id ab Hieronymo, quia ſępius eſt repetitum, licet non taceant Septuaginta.

QVOD ſi peccauerit anima per ignoran.) Totum hoc peccatum, non de qualibet anima dicitur, ſed de principibus, quia ſic habet̃ אֲשֶׁר נָשִׂיא יֶחֱטָא. Princeps q peccauerit, ideo apud Septuaginta legitur, ἐὰν δὲ ὁ ἄρχων ἁμάρτῃ, id eſt, Si autem princeps peccauerit. Peccatum autem hoc principum, dimittitur in noſtris codicibus: uerum peccatum cuiuſuis animæ poſitũ eſt paulopoſt. Quare locus emendandus eſt.

CApram immaculatam.) שְׂעִיר עִזִּים. Hœdum caprarum, ſic & Septuaginta, χίμαρον ἐξ αἰγῶν. Hœdum ex capris, hoc ſacrificium cuiuslibet animæ ſit capra: ſed omiſit Hieronymus ut dixi peccatum principis, pro quo offertur hœdus.

CAPVT V.

AVt p ſe mortuũ.) De hoc, qđ p ſe mortuũ eſt, nulla in cõtextu Hebraico fit mentio,

quod etiam omiſſum eſt à Septuaginta. Et quoniã pulcherrime explicatur à Septuaginta hoc quod de beſtijs dicitur, adhibeamus eorum æditionẽ, ἢ ψυχὴ ἐκείνη ἥ τις ἐὰν ἅψηται παντὸς πράγματος ἀκαθάρτου, ἢ θνησιμαίου, ἢ θηριαλώτου, hoc eſt, Anima quæ tetigerit omnem immundam rem, ſiue morticinium, aut à fera captum. Eo enim modo habent & Hebraica.

INTELlexerit delictum ſuum.) Sic habet & Hebraicum וְהוּא יָדַע, id eſt, Et ipſe cognouit: quare Septuaginta non recte, καὶ ἐξαγορεύσει τὴν ἁμαρτίαν. Et publicabit peccatum aut confitebitur.

QVI emi poteſt duobus ſiclis.) Hic quoq; dualis numerus eſt apud Hebræos. Cum ſcilicet ponitur numerus plurium, ſine numerorum nominibus, duo aut tres. Atq; hinc factum, quòd Septuaginta hunc numerum non intelligentes uerterunt τιμῆς ἀργυρίου σικλῶν. Precio argenti ſiclorum. Erat certe aliquis numerus adhibendus, nam abſurda eſſet aliter locutio apud nos & Græcos, apud Hebræos uero duo ſignificaret, de qua re nos ſæpe ſæpius.

CAPVT VI.

ET cõtempto domino.) מָעֲלָה מַעַל בַּיהוָה, hoc eſt, Præuaricationem præuaricata eſt in dominum. Secutus eſt Septuaginta, καὶ παριδὼν παρίδῃ τὰς ἐντολάς. Et paruipendens paruipen

uipenderit præcepta dei.

ET DAbit cum ſacerdoti.) In ſacrificium ſcilicet dei, ut indicat totus contextus.

CREMabitur tota nocte.) Optime ea ſentẽtia reddita eſt, nam & Hebraica ſic habent הִיא הָעֹלָה עַל מוֹקְדָה עַל הַמִּזְבֵּחַ כָּל הַלַּיְלָה, hoc eſt, Ipſum eſt ſacrificium ſuper exuſtionem, aut ſuper incendium, ſuper altare, tota nocte. Neq; certe aliud innuitur quàm quod uertit noſter interpres, qui ſi uerba nihil immutaſſet, ratio loquendi fuiſſet abſurda. Hæc annotauimus propter excellentem uirum Ioannem Phorcenſem, Ioã. Capniõ. qui non approbat noſtram æditionem hoc loco: id quod ſæpe ſine ulla cauſa facit.

IGNIS ex eodem altari erit.) Obſcura interpretatio, & forte codices mendoſi, ut pro ex, legendum ſit, in. Ignis, inquit, in altari erit: nam & ſic legũtur Hebraica, וְאֵשׁ הַמִּזְבֵּחַ תּוּקַד בּוֹ hoc eſt, Et ignis altaris ardebit in ipſo: quemadmodum etiam Septuaginta, licet alio modo, οὐ σβεσθήσεται, τὸ πῦρ τὸ ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου. Ignis qui ſuper altare eſt, non extinguetur.

ET fœminalibus lineis.) Ita quidẽ uox Hebraica ſignificat מִכְנְסֵי Quod Septuaginta nõ admodum recte tranſtulerunt. περισκελῆς. Nam periſcelides, diuerſæ ſunt à fœminalibus, & potius crura ornant: quàm pudendorum tegumentum ſint. Scribit Ioſephus, hæc ut dura & ad rũpendũ minime idonea eſſent, fieri ſolita ex byſſo

H s in

in multas partes comminuta,atq; iterum conſu ta,ut nullo pacto ſcindi poſſet.

C I Neres.)Recte Septuaginta κατακάρπωσιν. quaſi dixeris,abſolutum ſacrificium.

I N L O C O ſanctuarij tabernaculi.) בַּחֲצַר אֹהֶל hoc eſt,In atrio tabernaculi:ſicut & Septuaginta ἐν αὐλῆ τῆς σκηνῆς.

Q V I A pars eius in domini offertur incenſum.) Immo non refertur ad deum, ſed Aaron eiusq; filios:hoc modo, חֶלְקָם נָתַתִּי אֹתָהּ מֵאִשָּׁי hoc eſt,Partem eorum dedi eam, ex ſacrificijs meis.Dedi inquam ex omnibus quæ mihi offeruntur hãc eſſe eorum partem:hoc modo,etiam Septuaginta, μερίδα αὐτοῖς αὐτὴν δέδωκα ἀπὸ τῶν καρπωμάτων κυρίου. Hoc eſt,Particulam ipſis,eã dedi ex ſacrificijs domini.

O L E O conſperſa.)Dimittitur hoc quoque מֻרְבֶּכֶת id eſt, Inuolutam, ſicut & Septuaginta ἑλικτά, id eſt,uolucria,inuoluta.

C A P V T V I I.

SIcut pro peccato offertur hoſtia, ita & pro delicto.) Apud nos forte nihil differt peccatum & delictum, atque ideo non recte fortaſſe uerſum eſt:diſtinguũtur autem apud Hebræos, non tam nomine,quàm etiã ſignificatione.Nam חַטָּאת quodlibet delictum indicat,at אָשָׁם delictum quod per imprudentiã admittitur. Nam quanquam hæc diſtinctio, non ſemper uera eſt: hic

hic certe clariſſime intelligimus, eo modo hic ſumendum eſſe. Siquidem & de utraq; hoſtia utriuſq; delicti cõmemoratio habita eſt: cæterum & ipſi Septuaginta hoc diſtinxerunt ὥσπερ τὸ περὶ τῆς ἁμαρτίας, οὕτω καὶ τὸ τῆς πλημμελείας. Sicut ſacrificiũ quod pro peccato, ita & quod pro delicto. De hac re etiam Iſychius,

COLLYRidas.) Alia panis ſpecies. Apud gentes quoq; uaria placentarum genera inueniebantur, quæ dijs ſuis offerre ſolebant. Ab his forte literis edocti, ut multa alia hinc ab illis ablata cognoſcuntur. Apud Ariſtophanem multa ſunt eiuſmodi dico placentarum genera. Sicut μελιτοῦττα, ἐσχαρά, πόπανα. Quæ ſcribit Porphirius prima mortalium ſacrificia extitiſſe, cœptum eſſe aũt poſtea ex mala conſuetudine animalia offerri. Plinius quoq; ſcribit, omnibus ſacrificijs adhiberi ſolitam libam ſalſam. Quod & Ouidius in Faſtis declarat his uerſibus:

Ante, deis, homines quod conciliare ualeret,
Far erat & puri lucida mica ſalis.

Ecce & iſtud, hinc fuerat deſumptum, ut in ſacrificijs ſemper ſale uterentur.

EX quibus unus pro primitijs offertur domino.) Diuerſius Hebraice. Nã de primitijs nulla fit mentio. וְהִקְרִיב מִמֶּנּוּ אֶחָד מִכָּל קָרְבָּן תְּרוּמָה לַיהוָה hoc eſt, Et offeret ex eo, ex omni ſacrificio unũ oblationẽ dño: ſicut habent etiam LXX, καὶ προσάξει ἀπ' αὐτοῦ ἓν ἀπὸ πάντων τῶν δώρων αὐτοῦ

αὐτοῦ ἀφαίρεμα κῶ. id eſt, Et offeret ex ipſo, unum ex omnibus muneribus eius, oblationem domino. Vnum autẽ non tam ad panes, quàm omnes oblationum partes poteſt referri. Vt una pars ex omnibus rebus debeatur deo.

QVI fuerit immundus comedet ea.) Quo modo hoc poteſt eſſe uerum, cum omnis immũda caro præcipiatur igni exuri: quare non recte uerſa eſt: ſententia ſic habet, וְהַבָּשָׂר כָּל טָהוֹר יֹאכַל בָּשָׂר, hoc eſt, Et carne omnis mundus comedet carnem: aut ſic, Et omnis caro munda comedetur: nam יֹאכַל, quanquam uox actiua ſit, poteſt tamẽ eſſe tanquam impersonalis, quæ ſimilis actiuæ eſt apud Hebrços. Septuaginta quoque cũ Hebraica ueritate conſentiunt, & ab Hieronymo diſcrepant. πᾶς καθαρὸς φάγεται κρέα. id eſt, Omnis mũdus comedet carnes. Inhibetur ergo immũdarum carniũ eſus ubique. Mundus autem & immundus poſſunt comedere licita & ſacrificata, ut habetur Deuterono. capite 15.

PECTVſculum erit Aaron.) Sic certe eſt dicendum, contra quàm uerterint Septuaginta τὸ στέαρ τὸ ἐπὶ τοῦ στηθυνίου, adeps qui eſt ſuper pectuſculum.

CAPVT VIII.

VEſtiuit ſubucula linea.) Quam alibi appellauit tunicam. In epiſtola ad Fabiolam dicit eſſe, quæ uulgò dicitur camiſia. Septuaginta non diſſentiunt à ſeipſis, uertentes χιτῶνα, quod & aliã

& aliam ueſtem, quàm interiorẽ illam poteſt ſignificare. Nam quod Homerus uocat armatos χαλκοχιτῶνας. id eſt, ueſtitos ferro, patet χιτῶνα eo loco, non pro illa interiore ueſte accipi.

CAPVT IX.

HOdie dominus apparebit uobis.) Hæc eſt ueritas Hebraica nõ ut uerterunt Septuaginta. ὅτι κύριος σήμερον ἐν ὑμῶν ὀφθήσεται. id eſt, Quia dominus hodie apparebit in uobis. Quod mihi longe aliud eſſe uidetur.

LAVDAVERVNT dominum.) Sic ſignificat uerbum Hebraicum רָנַן, Ideo non recte tranſtulerunt Septuaginta καὶ εἶδε πᾶς ὁ λαὸς, καὶ ἐξέστη, καὶ ἔπεσον. Et uidit omnis populus, & animo conſternatus eſt, & conciderunt. Nam in pſalmis frequenter uidebimus ranan ſignificare laudem, exaltationem: ſtuporem uero, uel admirationem nunquam.

CAPVT X.

TAcuit Aaron.) Sic habet etiam Hebraicũ, quod forte non recte Septuaginta, κατενύχθη ἀαρών. Compunctus eſt Aaron, ſiue perculſus eſt. Nam idem uerbum, nihil præter ſilentium ſignificat.

ET omne quod inebriare poteſt.) Septuaginta ipſam Hebraicam uocem poſuerunt ſicera, licet corrupta ſit, pro eo quod Hebraice dicitur shecar. Sicera igitur uox eſt Hebraica, quæ Latine ſonat ebrietatem, aut inebriamẽtum, id ſci- *Sicera.* *Shecar.*

licet

licet, quod inebriare facit. Vnde & shacher, apud Hebræos, ebrius dicitur. Quare non ſignificat Sicera, ſuccum quẽdam, qui maxime apud Germanos conficitur, quòd uini copia apud eos non ſit, ſed omne, qđ ebrietatẽ inducit, ſiue ille ſuccus ſit, ſiue etiã alius. A Septuaginta uero profectum eſt, ut uox Hebraica uſui fuerit & Græcis & Latinis, ut ex iſto loco colligitur.

QVOD datum eſt tibi.) חָקְךָ וְחָק בָּנֶיךָ Hoc eſt, Legitimum tuũ, legitimumq; filiorum tuorum, ſicut & Septuaginta, νόμιμόν σου. καὶ νόμιμον τῶν υἱῶν σου.

COMedere debueratis.) Immo imperat, ut deinceps facerent, quod prætermiſſerunt, אָכוֹל תֹּאכְלוּ comedendo comedetis.

CAPVT XI.

CVſtodite omnia quæ dixi uobis.) Hæc ſententia redundat, neq; in Hebraicis codicibus habetur, minus etiam habetur apud Septuaginta.

QVOD ruminat,) מַעֲלַת גֵּרָה id eſt, Quod reuocat ruminationem, quod eam aſcendere aut recipi facit. Quod probe etiam exprimitur à Septuaginta, καὶ ἀνάγων μηρυκισμόν. id eſt, Et reducens ruminationem. Nota uero ſunt omnia.

QVIDQVid habet ungulam, ſed nõ diuidit cã.) Paulo ſecus Hebraica אַךְ אֶת זֶה לֹא תֹאכְלוּ מִמַּעֲלֵי הַגֵּרָה וּמִמַּפְרִסֵי הַפַּרְסָה Hoc eſt, Verunta

runtamẽ hoc nõ comedetis,ex his quæ ruminãt quidem,ſed ungulã bifidam non habent. Apud Septuaginta maior corruptela, πλὴν ἀπὸ τούτων οὐ φάγεσθε ἀπὸ τῶν μὴ ἀναγόντων μηρυκισμὸν, καὶ ἀπὸ τῶν μὴ διχιλούντων τὰς ὁπλάς. Hoc eſt, Veruntamen hoc non comedetis, his inquam quæ neque ruminant,neque ex his quæ findunt ungulas.Eſt autem obſeruandum, quod ubiq; hoc loco additur ſuperflue, à Septuaginta negatio, ſicut ibi τὸν κάμηλον ὅτι οὐκ ἀνάγει μηρυκισμόν. id eſt, Camelum quia non ruminat: immo contextus declarat camelum ruminare, ſed non habere ungulam bifidam,ſic & de chœrogryllo.

Chœrogryllus.) Sic enim ſcribendum eſt, non ut corrupte apud nos legitur. Eſt autem quem Latini appellant herinacium ſiue ericiũ. Quod maxime patet ex pſalmo 103. ubi quem noſter interpres uertit, petra refugium erinacijs,præſenti uocabulo ſignificatur ſcilicet שפן quanquam non poſſumus non mirari Septuaginta, qui quod hic uerterunt chœrogryllum, ibi interpretati ſunt λαγωὸν, hoc eſt leporem,aut cuniculum, quod & alijs locis fecerunt.Chœrogryllus ergo uox Græca eſt, ſumpta ex ipſis Septuaginta,ducitur autem à χοῖρος porcus,& γρύλλος,quæ uox etiam ipſa porcum ſignificat. Ex quo manifeſtũ fit eſſe hunc quẽ uulgo porcũ ſpinoſum appellãt. Eſſe autem hunc erinaceum ex eo poſſe comprobari uidetur, quia in pſalmo *Chœrogryllus, Erinacius.*

ſuperius

ſuperius citato, eius habitatio exprimitur, ibi dicitur, סְלָעִים מַחְסֶה לַשְׁפַנִּים hoc eſt, Petræ tecta ſunt erinacijs, hocq́ animal inuenimus ſub petris deliteſcere. Gloſa ordinaria teſtatur hunc eſſe herinaceo quidem ſimilē, ſed maiorem. Veruntamē ex eo quod mox ſequitur, ubi habetur mentio de lepore, uidetur omnino non eſſe is chærogryllus, ſed cuniculus potius. Nam & lepus & cuniculus ſimillimi inter ſe ſunt, ideoq́ ſimul ponuntur. Atq; hoc etiā teſtantur Hebræi: cur autem de ericio, hic loquatur ſacra ſcriptura cum id genus animantis prohibeatur inferius? Refugium uero petra eſt, non herinacijs, ſed cuniculis, ſubter qua deliteſcunt, unde & cuniculi foueæ ſubterraneæ uocantur. Quamobrem nec Septuaginta nec noſter interpres, recte forte de eo animali ſenſerunt.

LEPVS quoq;.) De hoc nulla cōtrouerſia eſt: tantummodo eſt annotandum, quod fortaſſe male Septuaginta, hunc uertunt δασύποδα. Nā daſypus apud Græcos, non lepus, ſed cuniculus eſt. Licet in eum errorem, multi iamdudum inciderint: ſed Græci etiā ipſi, dicunt δασύπουν eſſe, quem Romani appellēt cuniculum. Et quia res clara eſt, & iam à multis exagitata, non opus eſt comprobationibus. Chærogryllus quoq; nō recte repetitur, in impreſſis codicibus Septuaginta, quod non interpretum ſed librariorum uitio contigit. Additur quoq; hic aliquid in Græco-

rum

rum codicibus, ubi de aquatilibus commemoratio habetur: ſcilicet ἀπὸ πάντων ὧν ἐρεύγεται τὰ ὕδατα. Ex omnibus à quibus eructatur aqua. Non enim hic locus eſt.

ET Gryphum.) Quis non riſerit hoc loco Nicolaum, qui fabulamenta Alberti & Hugutionis ſecutus, dicit Gryphum, eſſe animal quadrupes, uolatile & pedeſtre. Caput & alas aquilę habere, reliquo corpore eſſe ſimile leoni. Quis enim neſcit, hæc eſſe meras nugas? cũ gryphus, quem Græci etiã grypa uocant, fabuloſiſſimus ſit. Necꝫ certe ueriſimile eſt ſcripturã, inter aues hanc commemoraſſe, quibus ueſci prohibeat, ſi certe talis eſt, quaſi poſſit aliquãdo comedi. Prohibuit eñ quæ facile edi potuiſſent: at gryphis, ſi huiuſmodi ſunt, nunquam ueſci contigit, aut continget. Quamobrem ſi per eiuſmodi nomẽ, eas aues intellexiſſe Septuaginta credimus, proculdubio tam ipſi errarunt, quàm Hieronymus, qui eos ĩ hoc ſecutus eſt. Sed per gryphas, aliud auis genus intellexerũt, nam & Hebraicum nomen פֶּרֶס, genus accipitris denotat, ut paulo ante diximus. Siquidem tria ſimul auium genera inter ſe ſimilia ponuntur, Aquila, Halietus, & genus aliud rapax. Pro grypho igitur, accipiter aut Aquilæ genus ponatur. De porphyrione multa ſcribit Aelianus prę ſertim quòd ſit ὡραιότατος καὶ φερωνυμότατος τῶν ζώων, id eſt pulcherrimum & formoſiſſimum omnium animalium,

Gryphus fabuloſus.

Porphyrio.

I. quaſi

quaſi totus purpureus,unde & nomen accepit. Sed eius luxuria eſt inſignis,ideo inter immunda computatur.

ONOcrotalum.) Quem Septuaginta Pelicanum uerterunt:quos Latini appellant plateas. Eſt autem difficilis harum auium cognitio, & Hebræi facile & ipſi ſuam in his imperitiam confitentur. Fallitur autem Nicolaus, qui Septuaginta dicit loco porphyrionis, poſuiſſe pelicanum,nam & porphyrion apud eos ponitur, & pelicani nomen ſeorſum. Sed pro pelicano,in

Onocrotalus, Pelicanus.

Latino habetur onocrotalus. De qua aue neque apud Ariſtotelem,neq; Aelianum,ſcriptũ quicquam repperi. Plinius oloris ſimilem eſſe dicit. Quare nõ uidetur onocratalum fuiſſe ponẽdum in Latino,ſed uel pelicanum, aut plateam. Nam onocratalũ à pelicano diſtingui facile arbitror.

SED habet longiora retro crura.) אֲשֶׁר לֹא כְּרָעַיִם מִמַּעַל לְרַגְלָיו Cuius non ſunt crura ſupra pedes eius. Septuaginta quoq; ſecundum hanc ſententiam ἃ ἔχει σκέλη ἀνώτερον τῶν ποδῶν αὐτοῦ. id eſt, quæ habent crura ſupra pedes ſuos. Non aliud, quàm quod interpretatus eſt Hieronymus, clarioribus uerbis.

ATTAcus.) סָלְעָם, Scarabeus ut Hebræi putant, uel genus eorum quoddam. Septuaginta & ipſi ἀττάκην. Credo potius eos uertiſſe ἀττάλαβον, attalabum, quem noſtri bruchum interpretantur.

Locu

LOcuſta quoq́.) Hæc per bruchum intelli-gitur, quia Hebraice אַרְבֶּה id eſt, locuſta: quãq́ Septuaginta ponunt & ipſi bruchũ. Facile autẽ hæc confunduntur, tam hic quàm alibi.

OPHIomachum.) Neſcio quamobrem Septuaginta, nã ab illis accepit Hieronymus uerterint eo modo uocem Hebraicam חַרְגֹּל, quod teſtibus Hebræis, etiã ipſum eſt genus locuſtæ. At ophiomachus, ut nomen indicat, animal eſt, quod cum ſerpẽtibus pugnam cõmittit, de quo neq́ Ariſtoteles, neq́ alij boni ſcriptores quicq́ memoriæ ꝓdiderunt. Putoq́ nihil omnino eſſe. Quod etiam ſi extaret, nõ ſit tamen hoc loco de eo mentio, ſed ut dixi genus locuſtæ eſt. *Ophiomachus.*

CROcodilus.) צָב, Quomodo ponitur inter muſtellam & murem crocodilus, diſſimillimus? *Crocodilus.* Non erat ergo uertendum crocodilus, nam neque eſculentus eſt, ſed potius bufo, id eſt, rana campeſtris. Sic enim exiſtimant aliqui Hebræi, & ordo eo modo exigit. Rabbi quoq́ Salomon exponit ſic פרייט שדומה לצפרדע hoc eſt, Bufo, is ſcilicet, q ranæ ſimilis eſt. Hieronymus, Septuaginta ſecutus eſt, qui etiam uerterunt κροκόδειλος. Fruſtra quoq́ additur apud illos χερσαῖος. id eſt, terreſtris. Quaſi duo genera crocodilorum reperiantur, unum terreſtre, alterũ aquaticum, cum idem animal ſit ἀμφίβιον. *Bufo.*

MYGALe.) אֲנָקָה, De hoc quoq́ alio modo ſentiunt Hebræi, Rabbi enim Salomon uult eſſe

introrſum deſcendat, relicta ſuperne integra cu-te. Septuaginta eodem modo, ſicut & Hieronymus καὶ ταπεινὴ ἡ ὄψις αὐτῆς ἀπὸ δέρματος. id eſt, Et humilis fuerit aſpectus eius, præ pelle, aut cute.

ET ad arbitriũ eius ſeparabit.) וְטִמֵּא אֹתוֹ id eſt, Et polluti loco eum habebit: ſic & Septuaginta καὶ μιανεῖ αὐτόν, pollutum eum habebit: quanquam hoc potius ſignificet polluet eum.

MVNDabit eum.) וְטִהֲרוֹ Et mũdum eum habebit, non pollutũ reputabit: ſic & Septuaginta καὶ καθαριεῖ αὐτόν. id eſt, Et mundũ eum ducet.

HABebit ueſtimenta diſſuta.) פְּרֻמִים id eſt, Sciſſa, dilacerata: licet Septuaginta etiam ipſi παραλελυμένα. id eſt, diſſoluta.

CAPVT XIIII.

DVos paſſeres.) שְׁתֵּי צִפֳּרִים Duas auiculas, Ponitur enim nomen generale omnium auicularum, ut non tam paſſeres, quàm aliæ ſint aues intelligendæ. Septuaginta tamen, etiam ipſi diſſentiunt ab Hieronymo, immo Hieronymus diſſentit ab illis, δύο ὀρνίθια. duas auiculas: quod certe miror, cur Hieronymus ſecutus non ſit.

QVOS ueſci licitum eſt.) Additum ab ipſo interprete, quod certe miror: non enim opus erat ea cautione, cum paſſeres nõ ſint niſi unius generis, id eſt, aut eſculenti, aut non. Omittitur etiam apud Septuaginta.

SI fuerit plaga lepræ.) וְנָתַתִּי נֶגַע צָרַעַת Et dedero plagam lepræ. Oſtendit igitur à ſe plagã lepræ futuram. Ideo & ſacrificia adhiberi uoluit & preces, non tam quòd res immunda eſſet, quã quòd ſecũdum ſcelera incutiebatur. Septuaginta & ipſi uidentur reddidiſſe καὶ δώσω ἀφὴν λέπρας. id eſt, Et dedero plagam lepræ: licet loco δώσω ſit nunc δώσει in impreſſis codicibus.

NE immunda fiant.) וְלֹא יִטְמָא כָּל, id eſt, Et non polluetur quicq̃: ſicut & Septuaginta.

VERMIculum.) Coccum ſcilicet, ſicut & Septuaginta κεκλωσμένον κόκκινον, id eſt, coccinum retortum.

CAPVT XV.

FLuxum ſeminis.) Quanquam non ponitur diſtinctè ullus fluxus in cõtextu Hebraico, ſed in generali loquatur, ſicut etiã habetur apud Septuaginta ἀνδρὶ ᾧ ἂν γένηται ῥύσις τοῦ σώματος. id eſt, uiro, cui ſit fluxus corporis: licet idẽ addãt poſtea ῥέων γόνον. id eſt, fluẽs ſemẽ: inferius tamẽ exprimitur, de quo fluxu intelligendum ſit.

SI ſaliuam huiuſcemodi.) Nihil intelligitur aliud quàm ipſum ſemẽ, quod forte non proprie ſaliua nuncupatum eſt.

SAGINA ſuper quod.) Sagina præter pinguedinem ſignificare aliud neſcio, ideo emendatiores codices habent ſagma. Hebraice pro hoc poſitum eſt, מֶרְכָּב, id eſt, ſella, currus, quadriga

driga. Septuaginta tamen etiam ipſi poſuerunt ἐπίσαγμα, id eſt, ſtramentum.

QVI faciet unum pro peccato.) Etiam hoc loco facere pro ſacrificare ponitur in lingua Hebræa, q̃uis etiam Septuaginta poſuerint facere.

SEMEN coitus.) Quàm improprie redditur hoc à Septuaginta κοίτη σπέρματος. id eſt, cubile ſeminis: nam quis ſenſus in his uerbis eſt? Eo ſcilicet errore factum eſt, quia שכב, quod dormire, concumbere, & coire ſignificat, ſemper pro eo quod eſt cubare acceperunt.

CAPVT XVI.

CAprum emiſſarium.) עֲזָאזֵל Longe aptius & ſignificantius apud Septuaginta ἀποπομπαίῳ. Quãuis enim interpretari uox poſſit, quemadmodum fecit Hieronymus, proprie tamen declarat caprum expiatiuum, & qui mala arcet, aut quo arcentur mala, ſicut ſonat uocabulum Græcum.

IN MEDIO ſortium habitationis eorum.) טֻמְאֹתָם id eſt, Sordium aut pollutionis eorum: ſicut & Septuaginta ἀκαθαρσίας αὐτῶν. A librarijs autem locus corruptus eſt, ut pro ſordium, legeretur ſortium, & hoc quidem clarum eſt.

CAPVT XVII.

HOmo quilibet de domo Iſraël.) Additur huic ocioſe apud Septuagĩta ἢ τῶν προσηλύτων τῶν προσκειμένων ἐν ὑμῖν. hoc eſt, Aut de proſe-

lytis ſiue aduenis, qui admiſſi ſunt uobis. Sumptum ex paulopoſt ſequentibus.

ET nequaquam ultra imolabũt hoſtias ſuas dæmo.) לַשְּׂעִירִם Quod dæmonem proprie ſignificat, ducituŕq; à pilis, eoq́; nomine appellatos dæmones putant, quòd horripilare eos faciant, q in eos inciderint. Rabbi quoq; Salomon exponit hoc nomẽ שְׂעִירִים, hoc eſt dæmones. Citatq́; illum Iſaiæ locum. Et piloſi ſaltabũt ibi, ubi per piloſos, eos intelligit Hieronymus, quos hic appellauit dæmones. Quare mirum eſt cur Septuaginta, hanc ſignificationem nõ expreſſerint, ut dæmones interpretarentur ματαίους. hoc eſt uanos, uertentes. καὶ οὐ θύσουσι, ἔτι τὰς θυσίας αὐτῶν τοῖς ματαίοις. hoc eſt, Et nõ ſacrificabũt amplius ſacrificia ſua, rebus uaniſſimis: hoc certe non magis ad dæmones ſpectat, quàm reliqua idola. Neq; exiſtimo eos hic per hoc nomen, intellexiſſe eos qui fatuelli nuncupari ſolent, aut incubi & ſuccubi, ſed omnia uana.

Eſa. 13.

CAPVT XVIII.

Moloch idolum.

ET conſecretur idolo moloch.) Varia de hoc idolo ſentiunt Hebræi. Quidam aſtrum eſſe aiunt. Alij diabolum. Alij omne idolorum genus, eo modo uocari aſſeuerant. De hoc idolo, & de modo, quo ei filios conſecrabant, hæc refert Rabbi Salomon. עז היא ששמה מולך וזו היא הבודהת שמוסר בנו לכומרים ועשין שתי מרורות גדולות ומעבירין את הבן ב

ברגליו בין שתי מרורות האשלא תתן זוהיא
מבירתו לכומרים להעביר למולך זוהעברת
האש, hoc eſt, Idololatria eſt quę uocat̃ Moloch, cuius cultus hoc modo fiebat. Siquidẽ filios ſuos tradebant ſacerdotibus templorũ, qui duos faciebant maximos ignes, & inter eos trãſire puerum cogebant. Primũ ergo dicit ne dederis, ſcilicet ſacerdotibus illis: deinde ponit̃ Moloch, quę eſt idololatria, quæ fit per ignẽ, hęc quidem ille. Scribunt aũt alij fuiſſe apud ueteres hoc ſuperſtitionis genus, ex opinione qua putabãt omnibus elementis ineſſe quoſdã dęmonas: ac ei, quẽ in igne habitare opinabãtur, filios cõſecrabant, & per ignẽ tranſire faciebant. Quid ergo ſit per ignem facere filios tranſire apertiſſime demonſtratur Deuteronomij cap. 12. Vbi prohibentur Hebræi, eo modo deum colere, quo ſolerent gentes, qui filios & filias ſuas igni in gratiam deorũ comburebãt. Neq; erat alia ſuperſtitio, niſi quia filios exurebant, dæmonibus eos ſacrificantes. Neq; opus eſt tantis opinionibus. Septuaginta, uocũ ſimilitudine deluſi, nõ poſuerũt hic ipſum nomen idoli Moloch, ſed nomen ἄρχοντα, id eſt, principem. Nam moloch participium eſt à malach, imperauit: & molech imperator aut regnator dicit̃. Verterunt igitur, καὶ ἀπὸ σπέρματος σου, οὐ δώσεις λατρεύειν ἄρχοντι, id eſt, Et ex ſemine tuo nõ dabis, ut ſeruiat principi. Omnes tamen Hebræi, & Latini atteſtantur hoc loco Moloch eſſe

idolum, aut idololatriæ genus. Id quod ex alijs etiam locis facile colligitur. Quod etiã atteſtatͤ Theodoritus, apud quẽ ſic legimus, τὸ ἑβραϊκὸν ἔχει τὸ μολὼχ, καὶ οἱ λοιποὶ δὲ ἑρμηνευταὶ τοῦτο τεθείκασιν. εἴδωλον δὲ τοῦτο ἦν, διὸ καὶ διὰ τοῦ προφήτου φησὶν ὁ θεὸς, μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκητέ μοι ἐν τῇ ἐρήμῳ ἔτη τεσσαράκοντα υἱοὶ ἰσραὴλ, καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν μολὼχ. καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν ῥαφὰν, τοὺς τύπους, οὓς ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς. ἀπαγορεύει τοίνυν τὸ τοὺς παῖδας ἱεροδούλους τοῖς εἰδώλοις προσφέρειν. ὡς δὲ τινὲς φασὶ τὸ τοῖς ἀλλοφύλοις ἄρχουσι μὴ διδόναι τοὺς παῖδας, ὥστε εἶναι αὐτῶν οἰκέτας ἢ δορυφόρους ἵνα μὴ τῆς αὐτῶν μεταλάχωσιν ἀσεβείας. hoc eſt, Hebraicũ habet moloch, quod & reliqui interpretes poſuerunt. Erat autẽ idolum. Ideo per prophetã loquitur deus, Nónne hoſtias & ſacrificia obtuliſtis mihi in deſerto annos quadraginta, filij Iſraël? & aſſumpſiſtis tentorium moloch, & aſtrum dei ueſtri Raphan. Imagines quas feciſtis ut eas adoraretis. Prohibet ne filios ſuos, huius idoli ſacerdotes facerent. Alij aũt dicunt prohiberi, ne exteris regibus filios traderẽt, ut eorꝫ eſſent ſerui, ac ſatellites, ne impietatis eorꝫ fierent participes, hæc ille. Sed ne ipſe quidem omnino uerum attigit. Moſes em̃ Deuteron. cap. 12. declarauit, quæ eſſet idololatria moloch. Semen quoque hoc loco, ſumitur pro ipſis filijs, more linguæ Hebraicæ. Qua de re alibi dictum eſt. Non ſatis itaque recte ab interpretibus factum eſt, ut non mutarint

Semen pro filijs.

rint Phraſin Hebraicam, nam in alium ſenſum fortaſſe acciperetur. Falſa quoq; eſt & commentícia prima expoſitio Nicolai, poſſe uidelicet ſemen hoc loco pro ipſo ſemine accipi. Eſt enim ſermonis Hebraici proprietas, ut filij ac ipſa proles, ſemen appelletur, ut ſemen Iacob, ſemẽ Abraham, & alia infinita, ſic & hoc loco.

VT EVOmat habitatores ſuos.) Ita habet & Hebraicum וַתָּקִא, id eſt, Et euomet. At Septuaginta longe diuerſius, καὶ προσώχθισεν ἡ γῆ, τοῖς ἐγκαθημένοις, id eſt, Et ſtomachata eſt terra cõtra habitatores, aut indignata eſt, uel odio habuit. Quanquam pulcherrime & ueridice exponitur hoc à ſanctiſſimis patribus Græcis. Theodoritus enim hoc modo de ea re ſcribit, μὴ βδελύξηται φησὶν ἡμᾶς, ὡς ἐβδελύξατο τοὺς χαναναίους, ἀντὶ τοῦ ὥσπερ ἐκείνους διὰ τὰς πολλὰς αὐτῶν παρανομίας πανωλεθρίᾳ παραδοὺς, ὑμῖν τὴν γῆν παρέδωκα, οὕτως ὑμᾶς τὰ ὅμοια δρῶντας τιμωρήσομαι, hoc eſt, Ne execretur terra, inquit uos, ſicut execrata eſt Chananæos: pro eo quod eſt, ſicut illis, ob eorum ſcelera internitioni penitus datis, terrã uobis tradidi. ſic uos ſimilia facientes ulciſcar.

CAPVT XIX.

ET impietatis reus.) לֹא יֵרָצֶא. Non erit acceptabilis, non placebit, ſicut & Septuaginta, οὐ δεχθήσεται. Non acceptabitur.

Ciuiũ

CIVIum tuorũ.) אֶת בְּנֵי עַמֶּךָ, id eſt, filios populi tui. Necq; puto alio modo intelligendũ, q̃ ut uertit Hieron. Sic & Lxx. καὶ οὐ μηνιεῖς τοῖς υἱοῖς τοῦ λαοῦ σου. Et non excandeſces, aut iram cõtinebis in filios populi tui.

AGRVM tuum.) Nõ recte fortaſſe uinea, pro agro ponitur à Septuaginta, καὶ τὸν ἀμπελῶνα σοῦ, οὐ κατασπερεῖς διάφορον. Vineam tuam non ſeres ex diuerſis.

QVAE ſit ancilla nobilis.) Imò aliter וְהִיא שִׁפְחָה נֶחֱרֶפֶת לְאִישׁ, hoc eſt. Et ſit ancilla deſponſata uiro. Septuaginta neſcio quid ſimile & ipſi uidentur innuere, καὶ αὐτὴ οἰκέτις διαπεφυλαγμένη ἀνθρώπῳ. Et ipſa, famula eſt reſeruata uiro. De ancilla itacq; nobſli nihil ſcribitur.

VAPVlabunt ambo.) De hoc quidem, nulla hoc loco mentio, ſed aliud pręcipit בִּקֹּרֶת תִּהְיֶה id eſt, Inquiſitio erit: requiretur iſtud, inquit. Quod & Septuaginta uidentur innuere, ἐπισκοπὴ ἔσται αὐτοῖς. Prouidebitur ei, pro ea ratio habebitur: quanq; Rabbi Salomon alio modo hunc locum exponit, ſed nihil ad rem.

CONgregantes poma quæ proferunt.) לָכֶם תְּבוּאָתוֹ. Vt augeant uobis prouentum ſuum, ſicut etiam Septuaginta, πρόσθεμα ὑμῖν τὰ γεννήματα αὐτοῦ, hoc eſt, Acceſſio erit uobis fructus eius.

NEC obſeruabitis ſomnia.) וְלֹא תְעוֹנֵנוּ. Quod ad uaria incantationum & auguriorũ genera

nera refertur. Lxx. enim ad auſpicia, οὐ δὲ ὀρνιθοσκοπήσετε, id eſt, Necꝫ aues aſpexeritis, ſiue necꝫ augurabimini. Doctores Hebræorꝫ aſſerũt hoc referri ad prædictiones dierum & temporꝫ felicium uel infelicium, quod proprium eſt Aſtrologorum. Propterea citatur hoc à laudatiſſimo & excellentiſſimo principe Ioanne Pico Mirandulano aduerſus aſtrologos. Hieron. alibi interpretatus eſt ſciſcitari hariolos. Male quocꝫ uertitur apud Septuaginta, μὴ ἐσθίετε ἐπὶ τῶν ὀρέων. Ne comedatis ſuper montes: pro eo quod dicendum fuerat ut uertit Hieronymus, ne comedatis ſuper ſanguinem, necꝫ certe aſſequi poſſum, quomodo, ſanguinem, montes interpretentur. Credo locum eſſe corruptum, ut pro ἐπὶ αἵματος poſitum ſit ἐπὶ ὀρέων.

NON attondebitis comã.) לֹא הַקִּיפוּ פְּאַת רֹאשְׁכֶם. Hoc eſt, Non circungirabitis, ſiue, non calamiſtrabitis angulos capitis ueſtri, ſiue extremitates. Refertur ergo ab Hebræis ad cincinnos. Septuaginta uero ſic interp̃tati ſunt, οὐ ποιήσετε σισόην ἐκ τῆς κόμης τῆς κεφαλῆς ὑμῶν, id eſt, Nõ facietis ſiſoin ex coma capitis ueſtri. Quid autẽ per ſiſoin ſit hic intelligendum explicatur à ſcriptoribus Græcis, qui hunc locum, uarijs modis expoſuerũt. Sic enim legimus apud Theodoritũ, τινὲς τὸ σισόην τὰς ἐξ ἐπιτηδεύσεως ὅλας γινομένας τρίχας ἡρμήνευσαν, ἐγὼ δὲ ἄλλο οἶμαι, τὸν νόμον ἀπαγορεύειν. εἰώθασιν ἕλληνες μὴ ἀποκείρειν τῶν παιδίων τὰς

κορυφὰς, ἀλλὰ μαλλοὺς ἐᾶν, καὶ τούτους μετὰ χρόνον ἀνατιθέναι τοῖς δαίμοσιν. εἰώθασιν δὲ καὶ τὰ γένεια ξυρᾶσθαι ἡνίκα ἐπένθουν, καὶ τέμνεσθαι τὰς παρειὰς εἰς τὴν τῶν τετελευτηκότων τιμὴν, καὶ τινὰ δὲ τοῦ σώματος μόρια βελόναις ἐκκεντοῦν, καὶ μέλαν ἐπέβαλον, εἰς θεραπείαν δαιμόνων. ταῦτα ὁ θεῖος νόμος ἀπαγορεύει. Quidam,inquit,ſiſoin interp̃tati ſunt capillos ſtudioſe cincinnos factos.At ipſe aliud legẽ prohibere exiſtimo.Solebant enim gentiles,ſuorꝫ filiorũ non tondere capita,ſed permittebant cæſariẽ creſcere,quam multo poſt tempore,dęmonibus offerebant. Illud etiam moris erat apud illos , ut cum eſſent in luctu barbas abraderent, & genas ferirent in eorꝫ honorẽ, qui eſſent defuncti. Quinetiam quaſdam corporis partes acu uulnerabãt, atramentumq́ꝫ ſuperponebant totumq́ꝫ, in cultum dæmonum fiebat.Hęc omnia interdicit hic diuina lex,hæc ille.Quod ergo de coma præceptum eſt,præcipitur etiã de barba. Atqꝫ utrũqꝫ amplexa eſt propoſita expoſitio.

Neqꝫ radetis barbam.) Non hoc pręcipitur, ſed וְלֹא תַשְׁחִית אֵת פְּאַת זְקָנֶךָ,Hoc eſt,Et nõ corrumpes,nõ temerabis,non deprauabis angulos barbæ tuę,aut extremitates barbæ tuę:ſicut faciebãt gẽtes, quẽadmodũ à Theodorito ſupra eſt expoſitum.Lxx.quoqꝫ cũ Hebraica fide ſentiũt,οὐδὲ φθερεῖτε τὴν ὄψιν τοῦ πώγωνος. id eſt,Neqꝫ corrumpetis formã barbæ ueſtrę.Non prohibet̃ itaqꝫ Hebræis ne raderent barbas: quod neqꝫ hodie

die ſit apud illos:ſed ne more gentiũ, & cõſuetu dine quadã praua,in diſponẽda barba uterẽtur.

ET ſuper mortuo non incidetis carnes.) Præcipitur ne ullo pacto, ſicut gentes, ferirent carnes ſuas,nõ tam ſuper mortuo,q̃ ob alias res, quẽadmodũ ſacerdotes Cybeles, & deæ Syrorũ ut refert Lucianus,& tertio Regũ ſcribitur. De mortuo igitur in contextu Hebraico nõ ſit men tio,hoc em̃ modo habet וְשֶׂרֶט לָנֶפֶשׁ לֹא תִתְּנוּ בִּבְשַׂרְכֶם .Hoc eſt,Et dilacerationem animę,nõ ponetis in carne ueſtra. Anima igitur,& pro to to homine, & pro defuncto accipit̃, ut inferius ſæpe uidebimus.Poſſumus itaq; etiam æditionẽ Hieronymi approbare quæ hoc loco, æditione Septuaginta multo eſt clarior, qui nihil immu tantes,penitus quoque cum Hebraico ſentiũt, καὶ ἐντομίδας οὐ ποιήσετε ἐπὶ ψυχῇ, ἐν τῷ σώματι ὑμῶν, id eſt, Et uulnuſcula aut ſectiones non fa cietis,ob animam,in corpore ueſtro,Quid certe eſt, ob animam?

NON DEclinabitis ad magos, & hariolos.) Vtrunque diuinationis genus eſt, primum Se ptuaginta interpretantur, ἐγγαστριμύθους. Quos noſtri uentriloquos appellant, maxime Tertul lianus, qui de hac re, etiam peculiariter ſcribit. Ventriloquæ mulieres etiam tempeſtate noſtra uidimus,quibus ſedentibus uocula quædam,ab earum pudendis excitabatur,reſpondebatq; ſci ſcitantibus:ipſeq; audire uolui,non quod ullam fidem

Vẽtriloquæ mulieres.

fidem his adhiberem,ſed ut dæmonũ præſtigias cognoſcerẽ.Præſtigiæ certe ſunt, & miſerarũ genera uanitatum.Naſcuntur ex his calamitoſi errores, & incredibiles calamitates. Huiuſmodi

Pythia. ſcribunt patres Græci fuiſſe Pythiam,cuius impuriſſimus dæmon,impuriſſimã & fœdiſſimam elegerat partem,in qua uerſaretur,& inde reſpõſa efferret.De his extat apud Theodoritũ, ſuper Leuiticũ, qui his uerbis hũc exponit locũ, τινὲς ὑπὸ δαιμόνων τινῶν ἐγγαστρούμενοι ἐξηπάτων πολλοὺς τῶν ἀνοήτων, ὡς δῆθεν προαγορεύοντες, οὓς στερνομάντεις οἱ ἕλληνες προσηγόρευον ὡς ἔνδοθεν δοκοῦντος τοῦ δαίμονος φθέγγεσθαι.Hoc eſt,Quidã à nonnullis dæmonibus repleti,pleroſq; dementium ſolebant decipere,quaſi futura prædicerent.Hos Grçci uoca

Sternomãtes. bant ſternomantes,à ſternos pectore, & mantia uaticinio:eo q intus in prçcordijs dçmon loqui crederetur,hæc ille.Interpretatur aũt alibi Hieronymus hoc ipſum nomẽ,ſcilicet אבת ,pythonem.Pythonis autem ut ex primo Regum colligitur,aliud incantationis genus fuiſſe uidetur, q̃ hoc,de quo hic agitur. Non enim ibi reſpõſa dabantur,ſed ſimulachra ſuſcitabantur,animçq; defunctorũ euocabantur, quas de rerum euẽtis interrogabant.Sed facile hæc cõfunduntur. Nã

Phyton. & quod uertit ibi Phytonem Hieronymus, hic magos interpretatus eſt:in fine quoque ſequentis capitis uertit Phytonem, arbitratus fortaſſe non ſpeciem,ſed genus magicæ artis,eo nomine

mine ſignificari. Quod & mihi ſit ueriſimile. Python autem quod incantationis genus ſit & quę ſint phythoniſſæ mulieres non ab re uiſum eſt, ſi ex libro qui apud Hebræos ſepher hicarim inſcribitur, ideſt, liber articulorum, demonſtremus, ubi autor de hac re ſic ſcribit. Citat enim ea quæ ſuper hac re ſcribit Rabbi Moſes, qui hoc uaticinium fieri ſolitum dicit per uirum & mulierem. Adeunt enim ad cadauer alicuius nuper defuncti, alter ad pedes eius, alter ad caput ſtat: tenentq́ turibulum, recitantq́ uoces magicas & incenſant. Interimq́ mulier conſpicit animam defuncti. Vir autem percunctatur. Defunctus de his quæ proxime impendent, eos certiores reddit. Sicut inquit in libris Regum legitur. Sed ego exiſtimo Rabbi Moſem, ſicut in multis eum reperi, imperitiſſimum & mendaciſſimum, ita in hac re eſſe illum ſupra quàm dici poſſit mendacem. Sed aliud puto fuiſſe incantationis genus pythonem. Verioremq́ eſſe cenſeo, ſanctorum patrum Græcorum opinionem. Nam cadauer Samuëlis iamdudum erat ſepulchro conditum, ideo non potuit à muliere circũſiſti. Ieſus autem CHRISTVS generis humani uindex, fecit ut hæc feliciter ignoraremus. Quare ſtultitia eſt, ea diligentius inquirere: dicemus & in libris Regũ de ſuſcitato Samuële.

HARIOLOS.) Ferunt Hebræi hos appellari iddehonim, ab aue quæ uocetur iaduha, quam

dicunt eſſe Iyngen ſiue motacillam, de qua & Theocriti pharmaceutria meminit, qua in incantationibus utebantur. Huiuſq́ generis ſuperſtitioſos uocari hoc loco iddhonim: quanquàm facile hæc ignorantur. Ideo melius eſt, uertere genera, quàm ſpecies.

NON exprobretis ei.) לא תונו אתו. Hoc eſt, Ne affligatis eum, ne lædatis: ſicut & Septuaginta οὐ θλίψετε αὐτόν, id eſt, ne atteratis, ſiue affligatis eum.

CAPVT XX.

SI quis dormierit cum nuru.) Omnibus his locis, dormire, pro eo quod eſt coire ponitur, de qua re alibi dictum eſt. Nurum quoq́ appellant Septuaginta hic quemadmodum in Geneſi fecerunt, νύμφην, id eſt, Sponſam uertentes ἐάν τις κοιμηθῇ μετὰ νύμφης, quod neſcio an recte factum ſit.

CAPVT XXI.

SI paruo uel grandi, uel obtorto naſo.) Hæc omnia genera ab ipſo interprete ficta ſunt, cũ neq́ in contextu Hebraico, neq́ apud Septuaginta habeãtur. Hebraice ſiquidem tantũmodo ponitur חָרֻם, Hoc eſt ſimus: de naſo igitur grandi, torto, paruo nulla fit mentio, ſed de naſo ſimo. Nam neq́ tam exiguus unquam naſus conſpectus eſt, aut tam magnus, qui cuiquam, dedecori eſſe poſſet, ſed fœditas in naſo ſimo eſt. Septuaginta paulo ſecus κολοβόῤῥιν, id eſt, naribus mutilis.

lis. Iſta uero differentia grandis, aut parui, ad alia membra refertur, quæ Hebraice uocatur שרוע. quod membrorum inæqualitatem ſonat.

VEL hernioſus.) מְרוֹחַ אֶשֶׁךְ. Quod interpretanrur Hebræi, cuius teſticuli contuſi ſunt, quemadmodum exponit his uerbi Rabbi Salomon. שלו בתותים פחריו, Hoc eſt, Cui contuſi ſunt teſtes. Probatq́ id per æditionem Chaldaicam, quæ habet מְרִים פַּחֲרִין, id eſt, Qui ſuſpendunt teſticulos, perinde ac fracti ſint & eliſi, eoq́ medicamentis & id genus rebus eos ſuſtinet. Quare & de hernioſis fortaſſe intelligitur, his maxime, qui eo morbo enormiter laborant. Septuaginta aliquid eiuſmodi innuere uidentur, qui uertunt ἢ μονόρχις, id eſt, qui unicum habet teſticulum. Sed Hebræi ſecus ſentiunt. Inter has omnes mutilationes additur à Septuaginta ὠτότμητος, id eſt, cuius aures abſciſſæ ſunt, eſſe ſubaudiendum, propterea quòd omnes hic corporis mutilationes comprenduntur: & Hieronymus eos ſecutus etiam eſt.

CAPVT XXII.

QVi tetigerit immundum ſuper mortuum.) יִגַּע בְּכָל טְמֵא נֶפֶשׁ, id eſt, Qui tetigerit omne immundum hominis aut animæ: quod forte ad plura ſpectat. Quẽadmodum pulcherrime exprimunt Septuaginta καὶ ὁ ἁπτόμενος πάσης ἀκαθαρσίας ψυχῆς, id eſt, Et qui omnem immundiciem animæ tetigerit, licet anima ſæpius

his locis pro defuncto ponatur.

CVI Libet ex pplo.) Imo ſic, כִּי תִהְיֶה לְאִישׁ זָר, Hoc eſt, Cum fuerit nupta aduenæ: ſicut etiã Septuaginta, ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἀλλογενεῖ, Hoc eſt, Cum fuerit uiro alienigenæ tradita. Quare eſt omnino contraria ſententia.

SI CI Catricem habẽs.) חָרוּץ, id eſt. Eliſum, ſiue mutilũ: diuerſius etiam Septuaginta, qui ad linguam tantũmodo id retulerunt. γλωσσότμητον, id eſt, Lingua eliſum, cui lingua adempta eſt. Verbum Hebraicum, ad omne mutilũ ſpectat.

OMNE animal quod uel cõtritis, uel ſectis teſticulis.) Animaduertito, quòd de contritis & ſectis teſticulis non fit cõmemoratio: ſed omnia uerba Hebraica, omnẽ eliſionem, cõtritionemq́ſ ſignificant, nã מָעוּךְ attritum ſignificat, & כָּתוּת atq; item alia: pertinet igitur, nõ magis ad teſticulos, quàm cæteras corporis partes. Vt prohibeat̃ nihil offerri poſſe, quod ulla in parte ſit mutilũ. Licet Septuaginta totam hanc periodũ, in hunc modum uerterint, θλαδίαν, καὶ ἐκτεθλιμμένον καὶ ἐκτομίαν καὶ ἀπεσπασμένον. Hoc eſt, Eliſum, confractum, caſtratum, abſciſſum. Quæ uniuerſa ad teſtes pertinent.

CAPVT XXIII.

ALtero die ſabbati.) מִמָּחֳרַת הַשַּׁבָּת. Hoc eſt, In craſtinum ſabbati: aut, die ſequenti poſt ſabbatum: ſicut & Septuaginta τῇ ἐπαύριον

τῇ πρώτης τῶν σαββάτων. i. In craſtinum primæ ſabbatorũ: quanquàm in multis diſcrepant. Ex hoc loco poſſem multa colligere contra ſententiã docti uiri Pauli Foroſempronienſis epiſcopi de die paſchatis, ſed quia aliud agimus, & eius ſententia pia eſt, mittimus omnia.

LIBA quoque uini.) Patet locum mendoſum eſſe, cum ſic habeat contextus. וְנִסְכֹּה יַיִן Hoc eſt, Et temperatio, commiſtio uini: quid enim hoc loco liba ſignificat? niſi ad hauſtum retulerit Hieronymus, imitatus fortaſſe Septuaginta, qui ſunt interpretati καὶ σπονδὴν οἴνου. Et libationem uini.

AFFLIGetis animas ueſtras.) עִנִּיתֶם. Pertinet hoc uerbum Hebraicum ad omnem humiliationem, mentiſque ſuperbæ depreſſionem: ut nitidæ ueſtes deponantur, ut de eſcis dematur, ut omnes prælatæ ac ſuperbæ actiones deprimantur: ita quoque interpretantur Septuaginta ταπεινώσετε τὰς ψυχὰς ὑμῶν, Humiliabitis animas ueſtras.

EST enim cætus.) עֲצֶרֶת. Hoc eſt, Collectio, cætus: quod forte etiam recte Septuaginta ἐξόδιον ἐστί. Egreſſio eſt, euocatio eſt: & quod ab illis proprie ἐκκλησία dicitur.

ET ſalices.) Addunt Septuaginta καὶ ἄγνου κλάδους ἐκ χειμάῤῥου, id eſt, Et agni caſti ramos ex torrente: quod certe ſuperfluit. In cõtextu enim Hebraico non habetur.

CAPVT XXIIII.

CVmq; blaſphemaſſet nomen domini.) Prudenter addidit Hieronymus domini, nam hoc loco domini non additur in Hebraico, propter ſummam reuerentiam, ne in blaſphemia, dei nomen cōmemoretur, quod etiam fit in alijs, ab Hebræis. Deum enim ſæpe appellant הַשֵּׁם id eſt nomen, innuentes nomen dei, aut ipſum deū. Septuaginta igitur, Hebraica ſequuti, ne ipſi quidem addiderunt dei, hoc modo καὶ ἐπονομάσας ὁ υἱὸς τῆς γυναικὸς τῆς ἰσραηλίτιδος τὸ ὄνομα κατηράσατο. Hoc eſt, Et inuocans filius mulieris Iſraëlitidis nomen blaſphemauit.

QVI percuſſerit hominem punietur.) Credo olim bene ſe habuiſſe codices, dicēdum enim eſt non punietur, ſed morietur, ſicut habet contextus Hebraicus. וּמַכֵּה אָדָם יוּמָת, id eſt, Et qui percuſſerit hominem, moriatur.

CAPVT XXV.

VVas primitiarum tuarum.) עִנְּבֵי נְזִירֶךָ, id eſt, Vuas ſeparationis tuæ: ſiue ſanctificationis tuæ: quemadmodum etiam Septuaginta interpretantur τὴν σταφυλὴν τοῦ ἁγιάσματος, id eſt, Vuā ſanctificationis tuæ, ſed non eſt aliud, quàm quod noſter ſenſit interpres.

TERRA NON uendetur in perpetuum.) וְהָאָרֶץ לֹא תִמָּכֵר לִצְמִתֻת, Hoc eſt, Et terra nō uendetur ad internitionem, ac deſolationem, uel

in per

in perpetuū:quāquàm nō ſit alius ſenſus : quàm ut ipſe noſter uertit interpres . Septuaginta neſcio quid aliud, καὶ ἡ γῆ οὐ προσθήσεται εἰς βεβήλωσιν, id eſt,Et terra non addetur in prophanationem: quod perobſcurum eſt:cum Hebraicus ſermo ſit apertiſſimus.Putoq́ eos non recte hunc locum intellexiſſe,patetq́ prudentibus.

SI REDemptæ non fuerint.) Imò aliter וַאֲשֶׁר יִגְאַל מִן הַלְוִיִּם וְיָצָא בַּיִת וְעִיר אֲחֻזָּתוֹ בַּיֹּבֵל,id eſt,Et qui redemerit ab Leuitis,reuertetur domus & urbs poſſeſſionis ſuæ in tempore Iobilei.Sicut & Septuaginta, καὶ ὃς ἂν λυτρώσηται παρὰ τῶν λευιτῶν,καὶ ἐξελεύσεται ἡ διάπρασις οἰκιῶν πόλεως κατοιχέσεως αὐτῶν, ἐν τῇ ἀφέσει. Hoc eſt, Et qui redemerit ab Leuitis,regredietur emptio domuū urbis poſſeſſionis eorum,in remiſſione, uidelicet Iobileo.Solent enim Iobileum appellare remiſſionem,de qua re dicemus poſtea . Clara igitur eſt ſententia. *Iobileus, remiſsio.*

TIME dominum tuum, ut uiuere poſſit.) וְחֵי אָחִיךָ עִמָּךְ.i.Et uiuat frater tuus apud te.

ET frugum ſuperabundantiam nō exiges.) Imò ad aliud refertur hoc modo וּבְמַרְבִּית לֹא תִתֵּן אָכְלֶךָ.Hoc eſt,Et cum fœnore ac augmentatione non dabis ei cibum tuum . De frugibus itaq; nulla mentio.Quod etiam Septuaginta clariſſime reddiderunt , καὶ πλεονασμοῦ οὐ δώσεις αὐτῷ τὰ βρώματα σοῦ,id eſt,Et cum multiplicatione,ne dederis ei alimenta tua:cum uſura, cum

acceſſu,ut fœnerantes faciunt.

CAPVT XXVI.

APprehendet meſſium tritura.) Vbiq; ponitur uerbum הִשִּׂיג, Hoc eſt, Subſequetur ſuccedet, nihil ſpatij interponet, quin poſt meſſem ſuccedat tritura, poſt triturã, ſatio. Aut poſt trituram uindemia, poſt uindemiam ſatio, Nullus hoſtis impedimento erit, nulla calamitas, nullæ tempeſtates, nullæ grandines.

NON abijciet uos anima mea.) Quàm præclare Septuaginta & οὐ βδελύξεται ἡ ψυχή μου ὑμᾶς, id eſt, Et non execrabitur uos anima mea. Hæc enim detrimenta afferunt nobis noſtra ſcelera. Execratur nos deus, alienusq; fit à nobis, relinquimur peſſimis cogitationibus noſtris. Diabolus maiores in nos accipit uires. Ex quibus fit, ut ex uno peccato, ſuccedant alia, tandemq; in miſerabile exitium protrahamur.

VISITABO uos ueloclter in egeſtate.) בֶּהָלָה. Faciam inquit inſurgere pauorem ſuper uos, ac perturbationem: quam Septuaginta uertunt, ἀπορίαν, poteſtq; referri tam ad animi perturbationem, inopiamq; conſilij, quàm ad egeſtatem, atque ideo ſecutus eſt eos Hieronymus. Verbum tamen Hebraicum, proprie terrorem ſonat.

ET ardore.) שַׁחֶפֶת. Tumore, & corporis plaga, quod etiam Septuaginta interpretãtur ψώραν, Hoc eſt, Impetiginem, ſcabiem, & id genus.

nus. Quod autē ſequitur in contextu Hebraico, id ſignificat ardorē. Additur enim וְאֶת הַקַּדַּחַת, id eſt, Et in ardore, ſiue febre, aut æſtu corporis, aut id genus morbis: q̃bus corpora inflammantur. Septuaginta ἴκτερον, morbo icterico, qui nō hic innuitur, nam neq; tam acerbus eſt, ut in ultionem iniectus uideatur.

DONEC erubeſcat in circum, &c.) יִכָּנַע לְבָבָם הֶעָרֵל, Hoc eſt, Et humiliabitur cor eorū incircūciſum. Aliquid ſimile etiam Septuaginta τότε ἐντραπήσεται ἡ καρδία αὐτῶν ἡ ἀπερίτμητος. Tunc conuertetur cor eorum incircunciſum.

CAPVT XXVII.

HOmo qui uotum fecerit, & ſpoponderit.) אִישׁ כִּי יַפְלִא נֶדֶר בְּעֶרְכְּךָ נְפָשֹׁת לַיהוָה Hoc eſt, Vir cum ſeparauerit uotum, cum exiſtimatione ſua animarū domino. Quæ tametſi obſcura ſint, is tamen eorum eſt ſenſus, cū enim inquit, quiſquā deo aliquid uouerit, ea deuotio ſecundum extimationem cuiuſq; eſſe debet, ut nō maius ſit uótum quàm uires uouentis: cū ratione inquit iſtuc fieri debet, ut tantum uoueatis, quantum fas eſt uobis, aut ſecundum annos, & ſecundum ſexum extimatio habenda eſt. Hoc enim loco, anima de more Hebraicæ linguæ pro quolibet homine ponitur. Talemq; præcepit habendam uoti rationem, qualis ea ipſa anima, aut ille ipſe ſit qui uouet. Quare non erat uertendū, qui ſpoponderit animam ſuam. Neq; enim id di- *Anima pro homine Hebr.*

 citur

citur in contextu,ut quiſquam ſpondeat animã ſuam,nã & uotum alterius generis eſſe poterit. De omni etenim genere uoti hic intelligitur:fruſtraq; additur,uotũ animæ ſuæ.Septuaginta uero aſſequi nõ poſſum, quid ſibi hoc loco uelint, niſi codices deprauati ſint. Legitur enim hoc modo, ὃς ἂν εὔξηται εὐχὴν ὥστε τιμὴν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ.id eſt, Quicunq; uouerit uotum,ut preciũ animæ ſuæ:niſi forte,pro eo quod eſt ὥστε,legendum ſit ὡς,aut κατὰ,ut dicatur,ſecũdum exiſtimationem animæ ſuæ. Vides autem neq; eos de deuouenda anima quicquam meminiſſe.

AD menſuram ſanctuarij.) בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ. Secundum ſiclum ſanctuarij:de quo ſiclo ſupra, memoria habita eſt in Exodo.Secundũ enim cõſuetudinem ſanctuarij ſeu templi ſiclũ accipiendum ſignificat:quanquàm ſiclus, etiam pondus ſignificet,& poſſit hoc loco pro pondere & menſura accipi, quemadmodum interpretantur Septuaginta,τῷ σταθμῷ τῷ ἁγίῳ,id eſt,Pondere ſancto:licet noſtra æditio ſit clarior,quæ uertit ſanctuarium ſicut habet Hebraicum.Nam ſanctum pondus pauci fortaſſe perciperent quem in ſenſum deberet accipi.

Siclus.

NEC melius malo,nec peius.)לֹא יַמִיר אֹתוֹ טֹב בְּרָע אוֹ רַע בְּטוֹב,id eſt, Non commutabit bonam in malam,nec malam in bonam hoſtiam, aut animal quod offertur.Eſt ergo hoc modo ſententia apertior, prohibet enim in hoſtijs ullam fieri

fieri commutationem, aut pecunia redimi. Sunt enim ſacrificabiles,& totum quod ſunt,deo exhibentur. Quod in homine aut beſtia ſacrificijs nõ idonea fieri non poteſt. Septuaginta quoq; clarius hoc ipſum explicauerunt, οὐκ ἀλλάξει αὐτὸ, καλὸν πονηρῷ, οὐδὲ πονηρὸν καλῷ, id eſt, Non commutabit ipſum bonum in malum,neq; malum in bonum. Et ſententia quidem clara eſt,nam & de hac cõmmutatione ac redemptione,ſupra quoq; eſt ſcriptum. Bona autem & mala,immũdam intelligit,aut mutilam & maculatam hoſtiã. Quẽadmodum exponit Rabbi Salomon ſic ſcribens תם בעל לום. Bonum inquit pro malo,hoc eſt, integrum ac ſanum,pro maculato,ac notato. Nã & hoc ipſo polluta appellantur, quæ integra nõ ſint,eo quòd ea prohibeantur offerri.

SI triginta modijs.) זֶרַע חֹמֶר. Satio unius cori,ſi unius cori fuerit. Scribit alibi Hieronymus,corum capere triginta modios,de qua re ſuper Ezechiel loquemur, quanquàm igitur, triginta modij in contextu Hebraico non habeantur,ſub nomine tamen cori intelligunt. Septuaginta cum Hebraico conſentiunt ἔσται ἡ τιμὴ. κατὰ τὸν σπόρον αὐτοῦ. κόρου κριθῶν πεντήκοντα δίδραχμα ἀργυρίου,Hoc eſt, Erit exiſtimatio eius ſecundũ ſementem eius & cori tritici,quinquaginta ſicli. *Corus.*

SI AVTem poſt aliquantulum temporis.) Credo propter æquiuocationẽ erraſſe Septuaginta,nam אַחַר poſt,ſignificat. Aliquando ab eo nomina

nomina deducta extremitatem, ac ſupremū denotant. Igitur Septuaginta, penitus in cōtrariū, hanc ſententiā ſunt interpretati. Quod enim noſter interpres reddidit aliquantulum, ipſi ἔσχατον, id eſt extremum, ſupremum, tādem, ἐὰν δὲ ἔσχατον μετὰ τὴν ἄφεσιν ἁγιάσῃ ἀγρὸν αὐτοῦ. Hoc eſt, Si ſupremum poſt remiſſionem ſanctificabit agrum ſuū, cum de toto tempore poſt Iobileum intelligendum ſit, non ſupremo.

IVXTA annorum numerum qui reliqui.) Fruſtra quoq; ponit̃ is numerus definitus apud Septuaginta, cum in uniuerſum poſſit intelligi, tam de ſeptem, quàm octo aut decem annis: coarctarunt autem illi in ſeptem annos hoc modo προσλογιεῖται αὐτῷ ὁ ἱερεὺς τὸ ἀργύριον ἑπτὰ ἔτη τὰ ἐπιλοιπὰ ἕως εἰς τὸν ἐνιαυτὸν τῆς ἀφέσεως, Hoc eſt, Computabit ei ſacerdos pecuniā ſeptem reliquos annos, uſq; ad tempus remiſſionis, Et forte tota ſententia male reddita eſt.

SIclus uiginti obolos habet.) עֶשְׂרִים גֵּרָה יִהְיֶה הַשֶּׁקֶל, id eſt, Viginti minutiſſimi nummi erit ſiclus, pro minima itaq; pecunia ponit̃ hoc

Obolus. loco, obolus, tā à Septuaginta quàm Hieronymo. Et ſiclus uiginti minimos denarios habet.

Siclus. Eritq; ſiclus apud Hebræos, quaſi ſeſtertius latinus aut ſolidus. Quāquàm harū rerū exacta cognitio difficilis ſit, cū etiā Hebræi imperitiſſimi in hiſce inueniātur, pecuniaſq; nō nominibus ſacris appellant, ſed ſecūdū uſum cuiuſq; ꝓuinciæ.

Numeri

NVMERI.

CAPVT I.

TOLLITE Summã.) שְׂאוּ אֶת־רֹאשׁ. Hoc eſt, Tollite caput: nihilq́ꝫ aliud intelligitur, quàm quod uertit Hieronymus, ut omnium ſcilicet ciuiũ capita cenſerentur: propterea caput, cum aliàs ſignificet principiũ, interim uero, cenſum atqꝫ ſummã. Non ſatis hanc differentiã obſeruaſſe Septuaginta hoc loco uidentur, quippe qui principium uerterint, quod pro capite erat ſumendum, hoc modo, λάβετε ἀρχὴν πάσης συναγωγῆς ἰσραήλ, Hoc eſt, Sumite principium uniuerſi cætus Iſraël. Quis exiſtimarit hoc loco principiũ pro ſumma aut cenſu ſumendum eſſe? Atqꝫ ideo effectum eſt, ut nõnulli ea æditione lapſi apud Græcos ſint: quanquàm reliqui interpretes non eo modo tranſtulerunt. Aquila ſcilicet, Theodotionq́ꝫ, ac plures alij q ab Hebraica fide non receſſerunt.

Caput, principium, cenſus, ſumma.

OMNIVM uirorum fortiũ.) כָּל יֹצֵא צָבָא id eſt, Omnis qui egreditur ad pugnã, omnis qui militare poſſit, aut omnis q cõficere poſſit exercitum. Fortem pro belligerante & milite accepit Hieronymus. Septuaginta ſecus, partim cũ

Hebraico

Hebraico conſentientes, partim diſcrepantes. πᾶς ἐκπορευόμενος ἐν δυνάμει. Omnis qui egreditur in uirtute. Licet δύναμις hoc loci, etiam exercitum deſignet,& bellicas copias. Sed alia eſt ibi phraſis Hebraica,quæ obſcuram reddat orationem,ſcilicet in præpoſitione ἐν.quæ apud Hebræos ſumitur pro cum. Quod forte non ita uſitate fieret in ſermone Græco aut Latino. Igitur ἐν δυνάμει idem eſt quod σὺν δυνάμει.cum exercitu.

HI NOBILiſſimi.) אֵלֶּה קְרוּאֵי. Iſti uocati,iſti appellati à Moſe & Aaron, tanquàm domuum ſuarũ principes:qui quidem tametſi nobiles eſſent,nõ tamen id locus is innuit. Septuaginta quoq; ab Hebraico non diſſentiunt οὗτοι ἐπικλητοὶ τῆς συναγωγῆς. Hi uocati ſynagogæ Iſraël.Non diſſentio tamen, quin & nobilem & inſignem notet קרואי.Hoc eſt, Nominatũ, uocatum: ſicut, & Græce ἐπικλητός. Auen Eſdra exponit quare hi uocati aut nominati ſynagogæ Iſraël appellarẽtur,hoc modo וטעם שהעדה לא יעשה דבר עד שיקראום.Hoc eſt,Nominati ſynagogæ dicebantur,quia nihil factura eſſet, niſi eos prius uocaſſent,atq; hi tanquam omniũ duces familiarum habebantur.

CAPITA exercitus Iſraël.) רָאשֵׁי אַלְפֵי יִשְׂרָאֵל,id eſt,Capita milliũ Iſraël: nec dubium eſt.quin millia hoc loco,ꝑ omni ea copioſiſſima multitudine ſit ſumẽdum,non pro numero millium

ſium determinato: atque ideo Septuaginta non tam proprie fortaſſe uerterunt χιλίαρχοι ἰσραὴλ εἰσὶ Millenarij Iſraël ſunt, aut milium principes: frequens autem is ſcripturarum mos eſt, ut numero millenario, pro qualibet maxima multitudine utantur.

OBSERVA quod in recenſenda hac multitudine dimittitur cenſus tertius, ſcilicet tribus Gad apud Septuaginta, poniturq́ in ultimo fere loco, Qui error minime in noſtram æditionē irrepſit. Neq; exiſtimo à Septuaginta eum eſſe profectum, ſed ex alijs cauſis quas ſæpius diximus, tranſcribentium ſcilicet uarietate, & quod ferè omnibus non tam libris, quàm præclariſſimis rebus uſu uenit detrimētum attuliſſe ipſam uetuſtatem. Multa enim in ea æditione comperimus, quæ clariſſime oſtenderent, non omnia ab illis interpretibus errata accidiſſe. Multa quoq; ſtudioſe feciſſe illi deprenduntur, & ultrò ab Hebraicis codicibus diſſentire uoluiſſe, quod quamobrem fecerint declaratū eſt ſæpe ab Hieronymo. Oſtenditur etiam in Talmud apud Hebræos, licet pleraq; falſa ſuper hac re, in libris illis tradantur, ut eſt eius nationis ad mētiendū procliuitas. Demonſtratur quoq; ſæpius apud Græcos eiuſmodi uarietatis cauſa. Et quia res omnibus notiſſima eſt, non uideo noſtram in ea explicationē deſiderari. Mentiri autem in Talmud Hebræos, in his quæ de hac æditione ſcribunt,

illud

illud argumento eſt,quòd aſſerunt ſolum penta-
teuchum à Septuaginta eſſe translatũ,quod fal-
ſum eſſe,tota æditio proclamat. Affirmant etiã
quatuor tantum locis,eos à codicibus Hebrai-
cis diſſentire.Quod etiam falſum eſſe,omnis hęc
noſtra opera retro coarguit, quod clarius etiam
fiet in ſequẽtibus.Licet & Ioſephus affirmet eos
tantummodo pentateuchum trãſtuliſſe.Cui op-
ponimus alterum eruditiſſimum Hebræũ, nem-
pe Philonem,qui honorificam habuit de his in-
terpretibus mentionem, & eos totius legis ac
prophetarum contextũ,in Græcã linguam uer-
tiſſe commemorat.Totus etiam antiquitatis cõ-
ſenſus refragatur,& omnes qui eruditiſſime ſcri-
pſere ex noſtris apud Græcos,quiq; & Hebraicã
& Syram linguam,quæ Hebraicæ ſimillima eſt,
calluere.Nec multas in hanc comprobationem
rationes affero, quia res certiſſima eſt, ut negari
non poſſit,temerarium certe eſt,tam apertam &
omnibus cognitam rem uelle infringere.

AC per gyrũ tabernaculi metabunĩ.) וְסָבִיב
לַמִּשְׁכָּן יַחֲנוּ. Hoc eſt, Ac circum tabernaculũ
uerſabuntur,ſiue conſtituentur. Paſſiue uidetur
accepiſſe Hieronymus metari.Septuaginta opti
me Hebraicam ueritatem exprimunt καὶ κύκλῳ
τῆς σκηνῆς παρεμβαλοῦσι.id eſt,& circum taberna-
culum ſtationẽ habebũt:& ut acies ſolet,omnes
erunt ita digeſti,ut quaſi exercitus eſſe uideatur.
Tantus enim præcipitur eſſe circa tabernaculũ
ordo

ordo,ut omnes ex tribu Leuí, circa ipſum eſſent diſpoſiti,quiſq; ſuis fungētes officijs, maximeq; dum tabernaculum portaretur. Atq; ita incedebant omnes Leuitæ, id eſt, hí qui ex tribu Leui eſſent. Neq; Leuita nomen eſt officij, ut poſtea ab eccleſiaſticis eſt uſurpatum, ſed illius tribus: utq; à Iuda,Iudæi dícti ſunt,ab excellētiſſimo ſci licet in ea gēte,ita à Leui,Leuitę. Ex quo cognoſcitur error & mendacium Plutarchi,uiri quidē grauiſſimí ac eruditiſſimi,ſed qui in rebus externis dijudicandis ſæpe lapſus ſit,& quæ quidē in hiſtoria Romana peccarit dimitto,quod autē ad præſentem locū pertinet,nō eſt ſilentio prætereundum. Is in ſuis ſympoſijs,nomini huic Leuitarum,quod audierat frequenter apud Hebręos cōmemorari,conatur ætymon Græcū accōmodare:gentē enim Hebræam Bacchum in primis uenerari ſolitam,& in eius honorem à carne porcina abſtinere,& Leuitas,eoꝝ eſſe ſacerdotes, dictos, παρὰ τὸν λύσιον, ἤτε μᾶλλον παρὰ τὸν εὔιον τῆς ἐπικλήσεως γινομένης, id eſt, à Lyſio, ſeu magis ab Euio,qui Bacchi nomina ſunt. Quis autē nō riſerit Porphyrium,qui Hebræos à carne porcina abſtinere dicit, quod id animal, in eoꝝ regione non reperiatur,ſic enim de abſtinentia animaliū ſcribit, φοίνικες, καὶ ἰουδαῖοι, τῶν χοίρων ἀπείχοντο, ὅτι οὐδὲ ὅλως ἐν τόποις ἐκείνοις εὑρίσκονται. Hoc eſt, Phœnices & Iudæi,à porcis abſtinebant,quòd in locis illis minime id genus animal reperiat̃. Quæ

Leuita.

L ne re

ne refelli quidem digna ſunt. Fuit autem peculiare omnium prope gentilium ſcriptorum uitium, ut aut res noſtras ſilerent, aut deprauarēt, aut falſis figmentis dehoneſtarent. Quid enim Cornelius Tacitus de Chriſtianis mentitus eſt? Suetonius de Iudæis? Plinius genus magicæ artis eſſe dicit, quod à Moſe profectum ſit. Atque alia penè infinita. Sed ſagittæ paruulorum factę ſunt plagæ eorum, & in ipſos autores, eorum in ſe iacula retorſere, ut eorum mendacia & patefacta ſint, & de ipſis nunc iudicetur ab alijs, qui quondam alios iudicare ſoliti eſſent.

CAPVT II.

RVben ad meridianam plagam.) Nō diſſentit à ueritate Hebraica תֵּימָנָה, id eſt, uerſus meridiem. Quod etiā apud Septuaginta clariſſime exprimit, πρὸς νότον, Verſus notum: hoc excepto, quod fortaſſe non tam uideretur idem ſignificare uerſus notum, & uerſus meridiem, eo quod notus ab latere meridianæ plagæ exoriatur, meridies autem ea pars ſit, quæ polum antarcticum aſpicit: uerum cum hęc friuola ſint, ac nulla propemodū obſeruatione digna, non ſunt exactius diſcutiēda. Certum enim eſt, etiam Latinos hæc nomina ſolere permiſcere.

Notus.

LEVAbitur aūt tabernaculum.) וְנָסַע אֹהֶל id eſt, Et recedet, & abibit: quod recte tam à Septuaginta, quàm Hieronymo in aliam uocē mutatū

tatum. Imitatus eſt autem Septuaginta, καὶ ἀρθήσεται ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου, id eſt, Et eleuabitur tabernaculum teſtimonij.

PER officium Leuitarum.) Declaratum eſt ab ipſo interprete, quod circa tabernaculum fieri erat neceſſe, licet aliter habeant Hebraica hoc modo: tabernaculum, inquit, eleuabitur מַחֲנֵה בַלְוִיִּם, Hoc eſt, Cum caſtris Leuitarum: ſiue, caſtra Leuitarum eleuabunt tabernaculum. Septuaginta præclare, καὶ ἡ παρεμβολὴ τῶν λευιτῶν, μέσον τῶν παρεμβολῶν, Et acies Leuitarum, in medio acierum Iſraël.

AD Occidentalẽ plagam.) יָמָּה, id eſt, Mare uerſus: quod in occaſum ſpectat, ſiue mare Tyberiadis id ſit, lacus ſcilicet Iudææ, ſiue mare ipſum, quod in Iudæa poſitis, ad occaſum uergit. Sic & Septuaginta, τάγματα παρεμβολῆς ἐφραὶμ παρὰ θάλασσαν, id eſt, Acies caſtrorum Ephraim uerſus mare, uel ad mare. De qua quidem re ſæpius dictum eſt. Sed magis ad totum mare ſpectat, quod occaſum aſpicit Iudeã incolentibus.

CAPVT III.

HAe ſunt generationes Aaron & Moſis.) Generationem diximus ſumi pro familia, cognatione, affinitate, & quanquam cõtextus quaſi proponit utriuſque cognationis tã Moſis quam Aaron unius tñ Aaron tantũmodo familia deſcribit̃, eo *Generatio, pro familia.*

ꝙ hi potiſſimũ in miniſteriũ aſſumpti ſunt. De filijs autem Moſis nihil eiuſmodi traditur, imò quod mirum, omnibus ferè locis ſilẽtur. Cognatio igitur & Moſis & Aaron eadem eſt, & quicquid de Aaron ſcribitur, de Moſe quoq; narrat̃. Quare non uehementer mihi placent, quę in excuſationem huius rei adducuntur à Rabbi Salomone. Quòd ſcilicet filij Aaron, ſint etiam filij Moſis, eo quòd docuerit eos diuinam legem, & omnis præceptor, parentis loco habendus ſit. Quod quanquam uerum ſit alibi, non uidetur tamen hic, eo modo ſumendum. Non enim figurate loquerentur ſacræ literæ, ubi rerum tractatur hiſtoria, quæ ita exprimẽda eſt ut ſemper rem ſine ullo colore deſcribamus. Alia uero lex eſt, ubi loquimur allegorice & figurate, & ſecundum alios loquendi characteres.

Applica tribum Leui.) הַקְרֵב אֶת מַטֵּה לֵוִי Hoc eſt, Admoue, fac accedere, fac propinquare. Septuaginta minus proprie, λάϐε τὴν φυλὴν λευί, id eſt, Sume tribum Leui. Eódem tamen omnes ſpectant.

ET EXCVbent.) וְשָׁמְרוּ, id eſt, Et cuſtodient: quod ad omnem obſeruationem pertinet, tam noctis quàm reliquarum horarum, & ad omnem obſeruationem & cuſtodiam continuam. Septuaginta penitus Hebraicã phraſin ſequuntur, καὶ φυλάξουσι τὰς φύλακας. Et cuſtodient cuſtodias. Nam & eodem modo habent.

Quic

QVI C quid ad cultum pertinet.) Explicatũ ab ipſo interprete, quod obſcurius fortaſſe erat Hebraice וְאֶת מִשְׁמֶרֶת כָּל הָעֵדָה, id eſt, Et cuſtodias totius multitudinis: neq; aliud certe eſt, q̃ qđ interpretatus eſt Hieron. Qđ nõ fecerũt Lxx. qui Hebraica nihil immutarũt, καὶ φυλάξουσι τὰς φυλακὰς τῶν ὑιῶν ἰσραήλ, id eſt, Et cuſtodiẽt cuſtodias filiorꝝ Iſraël. Omnis ergo cultus ad Leuitas omniſq; cuſtodia deferebatur circa tabernaculum: hi excubabant, ne qua ſordes ipſum contingeret, quiq; ad ſuas partes delegati: omnia ſacra hi obibant, quicquid hodie in re diuina per clericos & religioſos fieri ſolet, fiebat olim apud Hebræos per Leuitas: præſertim nequid deprauate ac cõtra diuinam maieſtatẽ fieret: nequod ſcelus ab ullis admitteretur: Ne per inſcitiã grauius aliquid cõmitterent: Ne falſis opinionibus implicarentur: Ne præſtigijs incũberent: Ne uaniſſima quæq; ſectarentur: Ne ſacrã ac uerã religionem, ſuperſtitionibus corrumperent. Poſtremo rectũ omnibus iter oſtendebant, & quomodo deus coleretur pręcipiebant. Quo ritu, quibus ceremonijs eſſet uenerãdus, Qua religione placaretur, Quibus delictis grauiter iraſceretur, Qua pietate leniretur. Cumq; totũ illius religionis corpus, multis eſſet ex partibus perfectũ, Leuitarꝝ erat ſingula quæq; explicare, religionẽq; interpretari. Hi ergo & põtifices & flamines, hi religionis erant interpretes. Atq; hæ ſunt cuſto- *Leuitarum officium.*

diæ,quæ ad illos demandatæ adeo fuerant. In ſa
cerdotibus tota populi cuſtodia poſita eſt, eo ꝙ
omnia bona & mala pendent ab religione:quę ſi
recta & pia fuerit, innumerabilia parit bona: ſin
corrupta ac deprauata,omnia teterrima & miſer
Sacerdotes rima mala.Ergo quia ſacerdotes religionis ſunt
cõſeruatores cuſtodes,iure totius populi conſeruatores uocã
populi. tur:Et his, tanq̃ ducibus, populus aſſeruandus
traditur.Alienus autem prohibetur ad admini-
ſtrandam religionẽ accedere,quia peſſimi ſacer-
dotes & rerũ diuinarũ imperiti,erroribus & fal-
ſis opinionibus imbuunt populũ,& à deo quaſi
auertunt. Non permittitur ergo quilibet acce-
dere,ne tam periculoſam rem,in qua & ſua & cę
terorũ ſalus poſita ſit,quiſq̃ nõ delectus adeat.

Cognatio cahat habebit populus hamrami-
tas.) וְלִקְהָת מִשְׁפַּחַת הָעַמְרָמִי ,Hoc eſt,& ipſi
cahat erit cognatio hamramea. Hanc ergo co-
gnationem,ſcilicet cahat,uult eſſe cum quatuor
alijs cognationibus aut familijs coniunctam,ad
eadem munia circa ſanctuarium & in re diuina
obeunda.Clarumq́; eſt Hieronymum, hoc loco
Populus,pro populum pro familia ac cognatione ſumpſiſſe:
familia. quanq̃ etiam Septuaginta populum ſunt inter
Vita humana pretati quod erat familia, ſic ὡς καὰθ δῆμος ὁ
ſeptem uiris ἀμρὰμ εἷς. Ipſi cahath populus unus Hamram.
uſque in finẽ Is Hamram pater Moſis,traditur in monumen-
mundi conti- tis Hebræorum maxime longæuus fuiſſe. Se-
nuata. ptem enim uiris omnem à mundi principio uſq̃
in fi

In finem,uitam humanam continuatam aſſerũt. Primus homo Adam, hũc uidit Matuſalem. Vitaq; primi hominis uſq; in Matuſalem ſe porrexit. Matuſalẽ uidit Scem filium Noë. Scem peruenit uſq; ad Iacob. Iacob uſq; ad hunc Hamram de quo hic ſcribitur. Hamram peruenit uſq; ad Ahiam Salonitem. Ahias autem uſq; ad Eliam. Elias uero uſq; in finem mundi.

Populus Marari ſex millium ducenti.) Recte is numerus apud nos cenſetur, at apud Septuaginta male, ὅτοι εἰσὶν οἱ δῆμοι τοῦ μεραρὶ ἑξακισχίλιοι πεντήκοντα, id eſt, Hi ſunt populi Merari ſex millia quinquaginta. Deſunt ergo centũ quinquaginta. Quod credo non ipſoꝝ interpretum uitio, ſed potius ſcriptorũ accidiſſe. Multa ſæpenumero de hac re uerba fecimus.

IN precio autem ducentoꝝ.) Quoniam primogeniti omnium Hebræoꝝ erãt cum Leuitis æquandi, & conſecrati erant Leuitæ illoꝝ loco, & domino ſanctificati: nũc quia ſumma primogenitorum excedebat ſummã Leuitarum, pręcipitur ut qui ſupereſſent ex Hebręis, pretio quaſi redimerent, & pro eorum unoquoq; ſoluerẽtur qnq; ſicli, ut ea merces cederet in rem ſacram, loco eorum qui fuerant conſecrandi, uel pro quibus conſecrati fuerant Leuitæ, ne quiſquã à diuina charitate eſſet diſiunctus. Pro eo igitur, quod in noſtra ęditione habet̃ in pretio, Hebraice eſt וְאֵת פְּדוּיֵי, id eſt, Et redemptiones, illoꝝ

ſcilicet, qui ſuperfuiſſent: quod melius explicatur à Septuaginta in ſermone Græco, καὶ τὰ λύτρα τριῶν τῶν ἑβδομήκοντα καὶ διακοσίων. Hoc eſt, Et redemptionis pretium ducētorum ſeptuaginta duorum. Siquidem λύτρα proprie eam pecuniā ſignificat, qua captiuos redimimus.

λύτρα.

IVXta uerbum domini.) Eadem Hebraica locutio diuerſe ab Hieron. & Lxx. uerſa, ſcilicet עַל פִּי יְהוָה. Hoc eſt, ſecundum os dei. Neſcio uero quem proprie ſenſum reddat quod uertitur à Septuaginta. Dedit Moſes, inquiūt, omnē eam pecuniam Aaron & filius eius, διὰ φωνῆς κυρίου. Hoc eſt, Per uocē dei. Nam quòd διὰ ſignificet ſecundum, aut propter, mihi quidem non conſtat. Verum hæc leuiſſima ſunt, neq; periclitatur res Chriſtiana, ſi quod uerbum paulum à ſua proprietate diſtrahatur.

CAPVT IIII.

A Trigeſimo anno.) Conſuetus error in codicibus Septuaginta in quibus huic numero deſunt quinq;, ἀπὸ εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν, καὶ ἐπάνω. Hoc eſt, A uiginti quinq; annis & ſupra: puto & hunc non interpretum eſſe lapſum, ſed aut tranſcribentium, aut temporum.

Quod pendet ante fores.) פָּרֹכֶת הַמָּסָךְ, Hoc eſt, Velum quod tegit, quod operit. Ante fores autem non ponitur, ſed explicandi gratia ab interprete additum eſt. Velum enim ante propitiatorium erat poſitum, quo ſancta ſanctorum ab

alia

alia tabernaculum parte diuidebantur. Septuaginta in totum Hebraica ſequuntur. Sic & καθελοῦσι τὸ καταπέτασμα τὸ συσκιάζον. Hoc eſt, Et deponent uelum, quod obumbrat, quod obiectũ eſt, & quod tegit.

VELAMine hyacinthinarum pellium.) Diximus ſuper Exodũ quæ ſint pelles hyacinthinæ: quæ apud Hebræos fortaſſe non ita ſicut apud nos intelliguntur: nos enim, id eſt, Septuaginta, & Hieronymus, uidemur eas à colorũ uarietate appellaſſe, at Hebraice uocant עוֹר תַּחַשׁ Hoc eſt, pellis thacas: dicũtq́ eorum aliqui thacas eſſe bouem, alij taxum: & eius pellis uſum fuiſſe ad tegendum tabernaculum, quòd duriſſima eſſet, & hymbribus poſſet reſiſtere. Verterunt autem hoc Aquila & Symmachus ianthinum: credo tamẽ eos potius anthinum uertiſſe, id eſt floribus diſtinctum, ac uariatũ: uerum hæc niſi diuinitus reuelentur, difficile eſt cõiecturis & ſcĩetia cõſequi: de hoc & pauloante diximus. *Pelles hyacinthinæ Hebr. quæ dicantur.*

DE Super pallium totũ hyacinthinum.) Nemo exiſtimet eandem eſſe uocem hic & pauloante, cum diceretur, Et pelles hyacinthinæ: nam illud תַּחַשׁ thacas uocatur: is autẽ color תְּכֵלֶת thecelet. Atque hoc mihi indicio eſt, non eſſe pelles illas hyacinthinas appellandas, quia eodem nomine ea res illic ſignificata fuiſſet, quo ſignificatur hic, Eademq́ uoce appellata. Neq́ enim alio nomine uſa ſacra ſcriptura fuiſſet, quæ

nunc fere ſynonymis utitur. Et hic tam paruo ſpacio, diſſimilibus nominibus non erat opus. Quare non uidetur credibile thacas ſignificare hyacinthum, ſed potius animal, ſicut Hebræi ſentiunt.

Menſa & panis propoſitionis.

MENſam propoſitionis.) שֻׁלְחַן הַפָּנִים, Hoc eſt, Menſam facierum, aut præſentiarum: & ut eleganter & ueridice uertit Hieronymus, menſam propoſitionis, id eſt, quæ proponitur coràm deo: ſicut & panes propoſitionis uocantur, qui coràm deo proponerentur. In eam quoque ſententiam uerterunt & Septuaginta qui menſam hanc uocant τὴν τράπεζαν τὴν προκειμένην. Hoc eſt, menſam propoſitam.

Libum.

AD LIBA fundenda.) Clarum eſt, quomodo accipiat ſæpe Hieronymus libum, contra uſum fortaſſe. Libum ergo hoc loco, effuſionem aut temperationem ſignificat. Sic habet textus Hebraicus וְאֵת קְשׂוֹת הַנָּסֶךְ, Hoc eſt, Et crateras propinationis aut infuſionis uini. Ideo Septuaginta Hebraica ſequentes uerterunt & τὰ σπονδεῖα ἐν οἷς σπένδει. id eſt, Et libatoria, in quibus libare ſolent.

QVOD rurſum operient indumento hyacinthinarum pellium.) Hoc etiam loco, in Hebræo ponũtur pelles animalis tacas: ne quis per errorem labatur, uocum ſimilitudine deluſus. Certe uel hinc manifeſtum eſt pellem tacas, non eſſe pellem hyacinthinam, quia hyacithinum operi

operimentum huic ſubijciebatur.

FVSCINulas ac tridentes.) In uoce Græca, qua Septuaginta uſi ſunt, huius rei ſignificatio maxime intelligitur. Qui pro duabus hiſce unicam ponunt κρεάγρας. Quæ uox ſonat id, quo carnes extrahimus è lebete. Atq; is erat fuſcinularum uſus in ſacrificijs, ut ipſis carnes extraherent, utcunq; res poſtularet. κρεάγρας. Fuſcinula.

VNCINOS.) יָעִים, Hoc longe aliud eſſe Hebræi confitentur, ſiquidem id nomen יָעִים ferunt duci à uerbo יָעָה hoc eſt purgauit, mundauit: nomenq́; ipſum ſignificare ſcobas, quibus purgaretur altare, cum cineres eſſent aſportandi: ea ex porcinis ſetis, aut alio genere pilorum ſolebat confici. Septuaginta nec cum Hieronymo, nec cum Hebraicis codicibus ſentiunt: quippe qui interpretati ſunt φιάλας. Cur uero phialam interpretati ſint, cuius nullus erat hoc loco uſus, id eſt in adminiſtratione altaris, niſi forte ad cineres aſportandos eas neceſſarias crediderint: atque has uertit Hieronymus batilia, nota uox eſt. Vncini quoq; nõ erat cur repeterentur, qui per fuſcinulas ac tridentes intelliguntur. Aduerte quòd apud Septuaginta ponitur etiã deſcriptio λουτῆρος, quem Hieronymus uertit labium, id eſt, uas in quo manus ac pedes lauarentur, quod omittitur in textu Hebraico.

IN commotionẽ caſtrorum.) בִּנְסֹעַ הַמַּחֲנֶה. Hoc eſt, dum caſtra proficiſci parant; aut, Dum eleuan

eleuantur: nequid ſiniſtrum, per hoc noſtrum ſuſpicaremur. Septuaginta quoq; ab Hebraico non diſſentiunt ἐν τῷ ἐξαίρειν ἐν τῇ παρεμβολῇ. id eſt, dum caſtra eleuantur.

NON tangent uaſa ſanctuarij ne moriātur.) Ex hoc fortaſſe loco ſumptum eſt, quòd apud nos, laici prohibentur calices & patenas contingere, ut alia penè infinita ex ueteri lege accepta ſunt, quia illa erat typus iſtorum, quamobrem, non uidetur eſſe contēnendum. Eoq; magis his reuerentia exhibenda eſt, quo hæc ſunt illis lōge meliora: quanq; non in hoc pietas poſita eſt.

COMpoſitionis incenſum.) קְטֹרֶת הַסַּמִּים Hoc eſt, Incenſum, aut ſuffumigationem thymiamatis, ac ſuauiſſimorum odorum: quanquàm Septuaginta eo etiam modo uerterunt, καὶ τὸ θυμίαμα τῆς συνθέσεως. id eſt, Et thymiama compoſitionis. Compoſitionem acceperunt utriq; pro eo quod eſt Hebraice סמים quod ſignificat aromata & optimam ſuauiſſimamq; bene olentiū rerum miſturam.

NVLLA curioſitate.) Hoc totum ſic habet Hebraice. Alij uero non accedāt ad uidendum. כְּבַלַּע הַקֹּדֶשׁ וָמֵתוּ Hoc eſt, Quaſi ut inuoluāt aut operiant ipſum ſanctuarium, ſicut & illi, ut exponit Rabbi Salomon. Vel hoc modo, quaſi polluant, ac contaminent ſanctuarium. Septuaginta diuerſius καὶ οὐ μὴ εἰσέλθωσιν ἰδεῖν ἐξάπινα τὸ ἅγιον. id eſt, Et ne introeant, ut uideant repente

te. Quod fortaſſe à ſenſu alienius eſt, & minus ueritatem attingens.

TENToriumq́; quod pẽdet וְאֶת מָסַךְ פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵר, Hoc eſt, Et uelum, portæ tabernaculi teſtimonij, de quo ſæpius ſcriptum eſt. Ideo Septuaginta, ab Hebraico non diſſentientes, in hunc modum uerterunt. καὶ τὸ κατάλυμμα τῆς θύρας τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρείου. Hoc eſt, Et uelum portæ tabernaculi fœderis.

A TRIGinta annis.) Sic habent & Hebræorum codices, ſed conſuetus error apud Septuaginta ἀπὸ πέντε τῶν εἰκοσαετοῦς. Hoc eſt, A uigeſimo qnto anno. De qua re pauloante diximus. Error ex eo eſt, quòd inferius cap. 12. Leuitæ à uigeſimo quinto anno cenſentur.

CVM baſibus & paſillis.) Ocioſe additur in codicibus Septuaginta poſt illud καὶ τὰς βάσεις αὐτῶν, hoc quod mox ſequitur καὶ τὸ κατακάλυμμα. Hoc eſt, Et uelum. Nam non ad Gerſonitas ſpectabat uelum portare, ſed Mararitas. Erantq́; omnium diſtincta officia, nec confundebantur, ut ex dei præcepto fuerat inſtitutum. Veriſimile uero eſt, eſſe per errorem hæc tranſpoſita, nam & paulo inferius hæc additur clauſula καὶ τὸ κατακάλυμμα τῆς θύρας τῆς σκηνῆς. id eſt, Et uelum portæ tabernaculi. Patetq́; ſumptum eſſe ex ſuperioribus, quæ tranſpoſitio creberrima eſt apud illos.

Cap

CAPVT V.

POllutusq́ ſuper mortuo.) כָּל טָמֵא לָנָפֶשׁ Hoc eſt, Omnis pollutus anima, aut propter animam: diuerſiusq́ à Septuaginta hoc intelligitur, quàm ut ſentit Hieronymus: uidentur enim innuere omnem prohibitam in Leuitico pollutionem ſignificari, non ſolum mortui, καὶ πάντα ἀκάθαρτον ἐπὶ ψυχῇ. id eſt, Et omnem immundum propter animam. Nihilq́ ab Hebraico diſcrepant. Quamobrem forte dubium eſſet, an de ſolo mortuo eſſet intelligendum, aut de omni pollutione: de qua re etiam ſupra ſcripſimus. Theodoritus tamen ſentit hoc loco, de eo qui cadauere tacto pollutus ſit, hoc modo ſcribens, τὸν τοῦ τεθνηκότος ἁψάμενον, ἢ ὀστέοις νεκρῶν πελάσαντα καλεῖ ἀκάθαρτον ἐπὶ ψυχῇ. Hoc eſt, Eum qui defuncti tetigit cadauer, quiq́ mortuorum oſſa propius acceſſit, in anima pollutum appellat. Et paulo inferius ſexto capite, clarius idem fit, ubi dicitur de Nazaræo עַל נֶפֶשׁ מֵת לֹא יָבֹא, hoc eſt, Prope animam mortuam non accedet. Ponitur enim anima, pro eo quod eſt homo: & anima mortuá, idem eſt quod homo mortuus. A editio quoq́ Chaldaica nõ diſſentit à Theodorito, quę & ipſa hoc loco, ſiquis acceſſerit ad טמא נפשא לאינשא Hoc eſt, oſſa hominis mortui. Et Rabbi Salomon ita exponit.

CVM habitauerint uobiſcum.) Hoc non ad

ad illos refertur,ſed ipſum deum, qui habitaret cum filijs Iſraël, in hunc modum. Ne polluant, inquit, caſtra אֲשֶׁר אֲנִי שֹׁכֵן בְּתוֹכָם, id eſt, In quorum medio ipſe cohabito.Ideo Septuaginta non aliter interpretati ſunt, quàm ut habent Hebraica. ἐν οἷς ἐγὼ καταγίνομαι ἐν αὐτοῖς. id eſt, In quibus ego uerſor,& forte pro habitauerint,legendum apud nos eſt,habitauerim.

CONFITEBVNTur peccatum ſuum.) Diximus uniuerſa penè, quæ nunc eccleſia habet inſtituta, ex ſacris ueteris teſtamenti libris eſſe deſumpta: quod certe facile, ſi quis uoluerit, poterit cognoſcere. Videmus igitur inſtitutum confitendi non modo recens non eſſe, ut calumniatur Lutherus,multiq; illius ſequaces:ſed etiam uſq; ab illis antiquiſſimis cœpiſſe temporibus. Et quod his maius eſt,nō eſſe humanum inuentum, ſed diuinum, & ab ipſo deo primo repertum.Quorum utrunque impudentiſſimi illi homines inficiari & contraria perſuadere non erubuerunt. Quibus nihil afferunt patrocinij eorum ſacrarum literarum extortæ interpretationes. Cum enim quidquam in eos ex ſacris ſcripturis depromitur, ad ſolita hæreticorum præſidia confugiunt, negātes aut non autorum ipſorum eos eſſe libros, aut dicentes,eos fuiſſe homines, & potuiſſe ſicut cæteros errare.Cum uero in opinionem ſuam hi citantur,nihil tale dicitur.Quæ etiam ſcribit Leo

ſan

ſanctiſſimus & eloquentiſſimus antiſtes, Manichæorum fuiſſe refugia. Quorum cum ex ſcripturarum teſtimonijs redarguerentur errores; negabant Apoſtolorum aut Euãgeliſtarum eſſe ipſa uolumina. Vetus inſtrumentum omne tollebant, Euangeliorum uix unum admittebant. Hæc peſtis noſtris repululauit temporibus in Martino, & alijs eiuſdem factionis, quibus unũ potiſſimum fuit ſtudium, ut Eccleſiæ unitatem tollerent, ſacratiſſima inſtituta abolerent, & impune peccandi licentiam omnibus præberent. Diciq; non poteſt, quàm hi omnes ſacras literas, in ſua peſſima dogmata torſerint. Quis enim non riſerit eos, qui conati perſuadere, ex Romano Pontifice, Eccleſię unitatem minime pendere: ſed eſſe illum cæteris æqualem, oſtendunt ea ratione, quòd Cyprianus Epiſcopus Chartaginenſis, cum ad Cornelium ſummum põtificem ſcribit, fratrem ſuum appellat, & hi quæ in eo toto uolumine habeantur, aduertere noluerunt: in quo adeo ea res declaratur, ut ex nullis potius ſcriptoribus poſſit colligi. Sed de hoc iudicabit poſteritas. Igitur, Vt ad inſtituta reuertamur, eodẽ habet modo textus Hebraicus & Septuaginta, quo apud nos legitur, וְהִתְוַדּוּ אֶת חַטָּאתָם אֲשֶׁר עָשׂוּ id eſt, Et confitebuntur peccatum ſuum quod fecerũt. Septuaginta eodem modo. *ἐξαγορεύσει τὴν ἁμαρτίαν ἣν ἐποίησε*. Hoc eſt, Effabitur peccatum quod fecit. Ipſa Hebraica protuli

tulimus ut intelligeretur,ea non ſecus ac noſtra habere. Nec me fugit,dici hic de cōfeſſione furti potius,quàm aliorum facinorum:ſed ſiquis recte cōſiderare uoluerit,inueniet primo omnium peccatorum confeſſionem eſſe poſitam.

ET REDDET ipſum caput.) וְהֵשִׁיב אֶת אֲשָׁמוֹ בְּרֹאשׁוֹ, Hoc eſt, Et conuertet peccatum eius,ſuper caput illius,id eſt,Reuerti faciet rem in ſuum locum, & ad poſſeſſorem ſuum,& ad eum in quē peccauerat. Nam peccatum hoc loco accipitur pro ipſa re,quæ reſtituenda ſit:ſicut & Septuaginta. καὶ ἀποδώσει τὴν πλημμέλειαν τὸ κεφάλαιον. Hoc eſt,Et reſtituet peccatum ſuū ipſam ſummam.

AQVAS amariſſimas.)Quemadmodum & Hebraice מֵי הַמָּרִים הַמְאָרְרִים, hoc eſt,Amaras,& maledictas:hoc igitur ultimū dimittitur ab Hieron. primum autem à Septuaginta,& ponitur ſecundum τὸ ὕδωρ τοῦ ἐλεγμοῦ τὸ ἐπικαταρώμενον. hoc eſt, Aquas redarguendi, execratas ac maledictas:ponitur autē paulo inferius à Latino interprete,ibi in quas maledicta congeſſi.

ET TVMENS uterus tuus dirumpatur.) בִּטְנֵךְ צָבָה Hoc eſt, Et uterus tuus dirumpatur intumeſcens. Hoc non tam proprie tranſtulerunt Septuaginta. Det dominus τὴν κοιλίαν σου πεπρησμένην.id eſt,Vterum tuum ardentem, exuſtum,incenſum.

AMen amen.) Vox Hebraica eſt,quæ apud

Hebræos eum habet uſum ut per eam confirme
mus quæ ante dicta ſunt. Tres enim uoces ſunt
quibus precantur rebus ſuis felicitatem ac ſuc-
Sela. ceſſum. Sela, id eſt, ſemp. Et shalom hoc eſt pax.
Shalom. Et Amen, id eſt, fiat. Atq; hæ frequenter in ſa-
Amen. cris libris inueniuntur: præſertim in pſalmis,
in quorum fine aliquando eſt, Amen amen: a-
liquando, Sela, id eſt ſemper: quo dicto optatur
ſucceſſus & adimpletio antedictarum rerum.
Mirumq; eſt quòd Septuaginta uerterint ſela,
διάψαλμα. De qua re fuſius ſuper pſalmos diſſe-
remus. Igitur amen uox eſt ducta ab haamin, cre
didit, firmauit, aſſeruit. Qua uoce optat̃ omniũ
quæ dicuntur ſucceſſus ac perfectio: præclareq́;
hoc uerterũt Septuaginta γένοιτο γένοιτο, fiat fiat.

CAPVT VI.

VT ſanctificentur.) לְהַזִּיר לַיהוָה, Hoc eſt,
Vt deo cõſecretur, ut Nazaræus fiat: neq;
Nazaræus. Nazaræus hoc loco ſignificat, eũ qui eſt ex op-
pido Nazareth, nã & Hebraice utrunq; nomen
maxime diſtinguitur, tã in ſcriptura, q̃ toto ipſo
Nazarenus. nomine. Siquidem qui ſanctus eſt, & quaſi reli-
gioſus ac monachus efficitur, appellatur nazir,
per z, exile ac lene & zita Grecũ: at qui ex oppi
do Nazaret, Hebraice uocatur nozri, per z, bar
barum atq; aſperum. Quam uarietatem ignoran
tes multi, dixerunt IESVM Nazarenum dici
quaſi ſanctificatum ac ſanctum ac ſacrum, quod
à uero abeſt plurimum: de nazir ergo hoc loco
ſcribitur

ſcribitur,id eſt,ſanctificato ſeu conſecrato,à uerbo nazar,hoc eſt ſeparauit,amouit. In qua uoce interpretanda diſſimiles Septuaginta ἀνὴρ ἢ γυνὴ, ὃς ἂν μεγάλως εὔξηται εὐχὴν ἀφαγνίσασθαι ἁγνείαν κυρίῳ. hoc eſt, Vir ſiue mulier quæ uehementer uouerit uotum,mundari mundiciẽ ac puritatem domino,ſeu caſtitatẽ uouere domino:nam ἁγνὸς caſtum purumq; ſignificat. Poteſt autem eſſe,ut eandem ſententiam alijs uerbis expreſſerint:& ἁγνεία, pro omni ſanctificatione & abſtinẽtia eis uſurpata fuerit. Nõ eſt uero prætereundum,cur nutrire comam Nazaræis præceptum ſit. Alijs enim uiſum eſt,myſtice id eſſe inſtitutũ,ut dum coma nutriretur, uirtutes quoq; augendas eſſe ſignificaretur,quia uidelicet e capite utrunque: alij dixere ut ritus offerendarum comarum dijs, trãsferretur ad deum. Atq; ita inuenimus tradidiſſe Cyrillũ. ἑλλήνων μὲν οἱ ἀνούστατοι παῖδες, ταῖς παρὰ σφίσι παρεπόμενοι συνηθείαις, καὶ κτηνῶν ἀλόγων διαβιοῦντες δίκην, ἀνιέσαν κόμην δαιμονίοις, αὐτῇ σκηπτόμενοι τρέφειν. καὶ ὁ μὲν τις αὐτὴν, νύμφαις ὀρειάσιν, οἱ δὲ ποταμῷ, κατὰ καιροὺς ἀπεκείραντο. καὶ λατρείας ἦν τρόπος τὸ χρῆμα αὐτοῖς. μωυσῆς γε μὴν ὁ σοφώτατος, μᾶλλον δὲ διὰ μωυσέως ὁ θεὸς, δυσαπόνιπτον ἔχουσι τοῖς ἐξ ἰσραὴλ τὴν ἐν αἰγύπτῳ πλάνησιν, τὰ ἴσα νομοθετεῖ, διὰ τῶν ἀρχαίων ἐθῶν, κατὰ βραχὺ μεθιστὰς, εἰς γε τὸ δαίμοσι μὲν οὐκ ἔτι, θεῷ δὲ τῷ πάντων, ὡς διὰ τύπου καὶ σκιᾶς ἀνάπτειν τὸ σέβας. Hoc eſt, Gentilium dementiſſima natio, ſuas

Comam nutrire cur Nazaræis præceptum.

cõſuetudines ſecuti,& mutarum pecudum moꝛ re uiuentes, offerebant comam dæmonijs, eam nutriri permiſſam. Atque alius quidem nymꝛ phis quas Oreades appellabãt,alius fluuio cum uiſum eſſet offerebat. Atq; religionis loco res aꝛ pud eos habebatur. Itaq; ſapientiſſimus Moſes, imò uero per Moſen deus,cum intelligeret,non facile Hebræos,quos in Aegypto errores imbiꝛ biſſent deponere poſſe, ſimiles ritus inſtituere decreuit,ſenſim eos à priſcis erroribus diſiunꝛ gens. Quibus ritibus, non dæmones ultra,ſed deum omnipotẽtem,quaſi ſub umbra ac figura colerent,hæc ille. Ego uero etiam illud dicerem, gentes ut plurima alia,ita hoc,ex ſacris libris acꝛ cepiſſe,ut dijs ſuis comas enutrirẽt, quod uel ab hac lege,uel Hebræa gente fieri didiciſſent. Diaꝛ bolum quoq; dediſſe operam,ut quæ ueri dei eſꝛ ſent,ſua efficerẽtur. Id quod alia pene innumera nos edocẽt. Tota enim ſacrificiorum ratio apud eos,ex his ferè libris ſumpta eſt. Vtrunq; certe exiſtimo nos opinari poſſe. Intelligimus autem omnia fere, quæ in Leuitico ad cultũ diuinum exhibendum,pręcepta fuiſſent,maiorum rerum quaſi typum eſſe,& non eſſe ſimpliciter, & ſecũꝛ dum corticem intelligenda: pleraq; etiã inſtituit deus,ut ritus antiquorꝝ transferrẽtur in cultum diuinum,aut etiam penitus extinguerẽtur: nam abſtinere à carne porcina,indicat, à rebus terreꝛ ſtribus cogitationes diſiungendas, eo q; porcus animal

animal ſit penitus terreſtre,& nihil habeat ratio-
nis,nihilꝗ diuinum.Pollutos aũt eos eſſe iuſſit,
qui defunctoꝝ cadauera contigiſſent, ꝙ ſoleret
non tam Aegyptij ꝗ omnes gentes,per ea cor-
pora exercere necromantiam, & ſceleratiſſimos
errores ſequi ac pernicioſiſſimos.Vt ergo omĩs
ea tolleretur occaſio,iuſſit haberi pollutos,qui
propius acceſſiſſent:quanquã nõ me prætereat
etiam apud Platonicos huius rei,aliã afferri cau
ſam:qui ſacerdotes Aegyptiorum ſciebant de-
functorum corpora tanꝗ fœdam rem non tan-
gere,quòd corpus ſine animo, res ſit fœdiſſima.
Cætera quoꝗ inſtituta omnia in aliquã eiuſmo-
di cauſam referenda eſſe ſcimus. Quod forte &
hic de Nazaræorũ nutrita coma eſt ſentiẽdum.
Sampſon qui & ipſe erat Nazaræus, omnẽ uim
ſuam dixit in capillis cõſiſtere,cuius cum coma
abraſa fuiſſet, omnes ilico, in eo uires extinctæ
ſunt:quod fortaſſe ea ratione accidit,nõ ꝙ ea uis
ſit capilloꝝ,ſed ꝙ dum capillus inſectus perma-
neret,dei præceptũ ſeruaretur,ac cõſecratio illa,
qua ſe deo obtulerãt homines,nõ eſſet extincta.

ACETum ex uino.) Acetum ex ſententiá
poſitum eſt,non ꝙ in cõtextu Hebraico habea-
tur ſed tantũmodo מִיַּיִן וְשֵׁכָר יַזִּיר, Hoc eſt,à
uino,& ſicera abſtinebit:ꝗ;ꝗ additur paulopoſt.

ET armum coctum arietis.) Scilicet ſacer-
dos ſumet,non Nazaræus:nam in eadem clau-
ſula dicitur.Et tradet in manus Nazaræi:mon-

ſtratur id quoq; ex contextu Hebraico & Græco. *κὴ λήψεται ὁ ἱερεὺς τὸμ βραχίονα ἑφθόμ.* Hoc eſt, Et ſumet ſacerdos brachium coctum. Licet fortaſſe nõ tam proprium fuerit, brachium pro armo poſuiſſe, quanquam non diſſentit ab Hebraico: puto uero in emendatioribus noſtris codicibus, haberi ſacerdotem.

Manum inuenire aliqd, quid ſit.

EX ceptis his quæ inuenerit manus eius.) Vbiq; hæc locutio Hebraica ſignificat facultatem, uires, copiam. Inuenire enim manũ aliquid dicitur, hoc eſt, attingere, poſſe. Nam & manus in ea lingua, accipitur pro potentia, facultate, ac uirtute. Ergo uidetur hoc loco innui, ut hæc q̃dem lex ſit Nazaræi, quæ nequaquam infringi poſſit, & nihil ex his oblationibus tolli. Sit quãtumlibet pauper: q̃ ſi plus offerre potuerit, non ꝓhibetur is ex lege plura quoq; ſi uoluerit deo largiri. Vt minus quidem offerri nõ poſſit, plus autem, quantum quiſq; potuerit ac uoluerit, relicto cuiq; ſuo iudicio. Hæc locutio, etiam apud Septuaginta perobſcura eſt *χωρὶς ὧμ ἂν εὕρηται ἡ χεὶρ αὐτοῦ.* id eſt, His exceptis quæ deuouerit manus eius: neq; facile harum literarum imperitis cognitu eſſet, quid ſentiendum foret.

ET BENedicetis eis.) Tranſpoſita eſt hoc loco apud Septuaginta, clauſula, quæ in fine ponenda eſt, ſcilicet *ὦ ἐπιθήσουσι τὸ ὄνομα μου, ἐπὶ τοὺς υἱοὺς ἰσραήλ.* id eſt, Et ponent nomen meum ſuper filios Iſraël. Patetq; ſuperfluo hic eſſe po-

ſitam

ſitam, quia iterum paulo infra inculcatur. Comprenditur autem hac benedictione, primum ut eius bonitas in nos deſcendat, oſtendatq; nobis lucem & ueritatem ſuã, in qua omnis poſita eſt ſapientia. Deinde ut noſtris parcat erroribus, & non aſpernetur nos, quòd ei ſimus diſſimiles, id eſt, imbecilles, ceci ac delinquentes. Poſtremo ut nos ab omni prauitate cuſtodiat, nequid in eum peccemus. Et quod ex his omnibus efficitur, ut nobis incolumitatem tranquillitatemq;, animiq; & corporis ſalutem largiatur. Atq; hæc oratio mihi tam diuina uidetur, ut quolibet temporis momento, iudicem ab optimo quoque eſſe repetendam: quia pauciſſimis uerbis, omne ſalutis genus comprenditur.

CAPVT VII.

SEx plauſtra tecta.) Pro tecta in Hebræo ponitur צב, quod uarie ab ipſis interpretibus accipitur, Nam Septuaginta uerterunt ἓξ ἁμάξας λαμπηνικάς. Hoc eſt, Sex currus relucentes. Aeditio Chaldaica ſecunda, Sex plauſtra biiuga. Verum eſſe hunc locum intelligendũ ſecundum interpretationem Hieronymi Rabbi Salomon facile oſtendit: qui præſens uocabulum exponens ſic ſcribit: Significantur hac uoce, plauſtra tecta, ac plauſtra Sabin, uocantur plauſtra cooperta. Non poſſum uero aſſequi, quid uelit Aeditio Septuaginta hoc loco.

Moſen uere deum allocutum.

CVM q; ingrederetur Moſes.) E tabernaculo uiua uox audiebatur aliquando quidẽ à ſolo Moſe, interdum à tota circũſtante multitudine: ut facile hinc redargui eoꝝ poſſit error, qui ſcribere auſi ſunt, ita Moſen finxiſſe ſe cũ deo colloquium habuiſſe, quemadmodum finxerunt. Numas quidẽ apud Romanos, qui cũ Ageria ſe cõgredi dicebat, & apud Græcos Minos, quem refert Plato Iouis, ὀαριστώ, id eſt, collocutorem, nouem annis fuiſſe. Atq; hæc quidẽ finxerunt illi, quò ſuas leges uenerabiliores efficerent: & propẽſiores ad eas obſeruãdas, ꝙ diuinitus eſſent latæ, ciues ſuos redderent. Ita finxiſſe Moſen ſcribunt. Hæc inquã eò falſa eſſe deprendunt, quia cernente innumerabili populo, & uocem exaudiente, lex diuinitus lata eſt: & poſtea cũ oraculum peteretur, ſæpe ab eodẽ populo exaudiebatur, ut nullus præſtigijs locus eſſe potuerit. Ex eodemq; mendacioꝝ genere hæc ſunt, cuius & alia, quæ ſæpius diximus, ut tranſitus maris rubri apud Ptolemæum, & apud Plutarchũ de Leuitis, quæ nõ ſunt iteꝝ repetẽda. Exiſtimo uero diabolum ut pleraq; alia deprauauit, & in ſuã uenerationem trãſtulit, ut quod uero deo exhiberetur, impẽderet ſibi, ita iſtud immutaſſe, & eodẽ modo oracula gẽtilibus fudiſſe, quò à uero deo funderẽt. Vt ergo à propitiatorio, id eſt, ſacratiore tabernaculi parte uox audiebatur, oraculumq; ædebãt, ita hoc ipſum diabolus, qui ad

Numam, & Minoa ficte.

peſſima quæcꝫ humanum impellit genus, imitatus eſt. Reddebatcꝫ etiã ipſe oracula, neſcio quã ædita uoce: idcꝫ è cortina, quæ uelum erat ante adytum, ut ipſe quidẽ exiſtimo. Et ut ab intimis propitiatorij partibus uox excitabatur, ſic ab intimis adytis ille ſuas promebat uoces: docuitcꝫ mortales, ut eo modo ſe deũ crederẽt, & de futuris oracula peterẽt, quo uerus deus oſtẽdiſſet Hebræis. Atcꝫ his præſtigijs eum in omnibus penè uſum fuiſſe cõperimus, & de hac quidẽ re ſatis.

CAPVT VIII.

IN auſtrali plaga.) Hoc in contextu Hebraico nuſquã ponitur, necꝫ uel minima apparet huius uocis expreſſio. Videturcꝫ aliud omnino legiſſe Hieronymus. Hebraica itacꝫ ſic habẽt. Dũ pones, inquit, lucernas אֶל מוּל פְּנֵי הַמְּנוֹרָה, hoc eſt, Ex aduerſo candelabri. Mirorcꝫ cur Septuaginta quocꝫ ſecutus nõ ſit, qui & ipſi iuxta Hebraicam ueritatem interpretantur, ὅταν ἐπιθῇς τοὺς λύχνους ἐκ μέρους κατὰ πρόσωπον τῆς λυχνίας, hoc eſt, Cum poſueris lucernas ex parte, contra faciẽ candelabri. Quamobrem neſcio an noſtra ęditio probanda ſit: necꝫ ſatis liquet cur in partem auſtralem uoluerit candelabrum ſeu lucernas ſpectare. מוּל quocꝫ apud Hebræos ſemper, ex aduerſo ſignificat. Et qđ mirũ magis uideri ſolet, additẽ in noſtra æditione, tota hęc periodus, quę minime habẽt apud Hebræos. Hoc igitur præ-

cipe

cipe,ut lucernæ contra boream è regione reſpiciant ad menſam panum propoſitionis: contra eam partem qua candelabrũ reſpicit, lucere debebũt. Clarumq́; eſt,id ex ſe addidiſſe Hieronymum,eo quòd neq; apud Lxx.habetur ea particula. Arbitramur tamen, ſententiã magis q̃ uerba,Hieronymum ſequutum, ut interpretaretur quid eſſet ex aduerſo candelabri:quanquam niſi clarius exponatur,non facile hoc poterit percipi. Igitur Rabbi Salomon ſeptem dicit in candelabro fuiſſe lucernas, tres in ortum ſpectantes, tres in occaſum, media uero una erat, & de hac dici, contra faciem candelabri, ut per candelabrum media lucerna intelligatur, contra quam cæteræ ſpectarent. Dicit ergo hic candelabrum intelligi lucernam mediam, quæ non in haſtilibus candelabri eſſet, ſed ipſius corpore ac ſtipite, hæc ille: claraq́; eo modo ſententia eſt.

EX AVRO ductili.) מִקְשָׁה. Eodem modo exponitur ab Hebręis,ex auro ſcilicet malleis & incudibus ſubacto, & quocunq; neceſſe fuiſſet, protracto:quoniam uero uox Hebraica à קשה id eſt,Induruit,ſolidum euaſit,ducitur:putãt aliqui non aurũ ductile dicendum,ſed ſolidũ. Quo nomine ad omnia metalla utuntur Hebræi,eorũ rigorẽ exprimere uolentes. Itaq; magis ex auro ſolido dicendũ eſſe aſſeuerant,quàm ex auro ductili;ex his ſunt etiam Septuaginta interpretes, qui

qui pro auro ductili,uerterunt στερεὸν,id eſt,ſolidum:ſicut paſſim hoc loco datur intelligi.

QVAM cuncta quæ ex utroque latere &c.) עַד פִּרְחָהּ, id eſt, Vſque ad flores eius, aut lilia eius:haſtilia ſcilicet,quæ liliorum ſimilitudinem imitabantur: atque ideo Septuaginta Hebraica uerba ſequentes, uerterunt, καὶ τὰ κρίνα αὐτῆς στερεὰ ὅλα,hoc eſt,Et lilia eius ſolida tota.

AQVA luſtrationis.) מֵי חַטָּאת, hoc eſt, Aquæ peccati,aquæ piaculi, aquæ quibus expiatur peccatum. Septuaginta & ipſi optime, περιῤῥανεῖς αὐτοὺς,ὕδωρ ἁγνισμοῦ, hoc eſt, Aſperges eos aqua expiationis, purificationis.

RAdant omnes pilos.) Nihil refert quod uerba paulo ſecus habeant, cum ſententia eadem ſit וְהֶעֱבִירוּ תַעַר עַל כָּל בְּשָׂרָם,id eſt,Et faciēt trāſire nouaculam ſuper omnem carnem ſuam.propterea Septuaginta,qui uerbis plurimum adhæſerunt, ſic habent, καὶ ἐπελεύσεται τὸ ξυρὸν ἐπὶ πᾶν τὸ σῶμα αὐτῶν, hoc eſt,Et excurret nouacula ſuper totum eorum corpus. Illud autē uehementer mihi placet,quod carnem in corpus commutarint,cū illud ſit magis ex idiomate Hebraico. Caro igitur in ſacris literis corpus ſignificat, & quicquid in illis de carne dicitur,de corpore eſt intelligendum. Et quoniam hæc omnia quæ hic & alibi præcipiuntur,rerum maiorum quaſi typus erant:clarum eſt,ideo præceptum,ut caro mundaretur,& pili ſecarentur,quod hi quaſi ipſa car

Caro,pro corpore.

nis uitia repræſentet. Vt enim à carne pili, ita ui
tia ab eadē pullulant: ac ueluti retro coma aliud
præclarius innuebat, ſic in contrarium hoc loco
pili intelligendi ſunt. Theodoritus quoq; apud
Græcos præclare hoc explicat ſcribens. Quęrit
enim, τί δή ποτε τοὺς λευΐτας ἁγιασθῆναι κελεύσας,
ἅπαν τὸ σῶμα τῶν τριχῶν γυμνωθῆναι προσέταξεν, id
eſt, Cur cum ſanctificari iuſſiſſet Leuitas, totum
corpus pilis denudari præceperit, reſpondet, αἱ
τρίχες τῆς νεκρώσεως σύμβολον, νεκραὶ γὰρ αὗται, καὶ ὀδύ-
νης αἴσθησιν οὐ δεχόμεναι, τὴν ἀληθῆ τοίνυν τὴν ζωὴν
ἔχειν κελεύει τοὺς τῷ θεῷ λειτουργοῦντας, καὶ μηδὲν ἔχειν
νεκρὸν, μηδὲ δυσῶδες, τοῦτο καὶ ὁ θεσπέσιος ἡμᾶς διδά-
σκει παῦλος. Χριστῷ φησὶν συνεσταύρωμαι, ζῶ δὲ οὐκ
ἔτι ἐγὼ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστὸς ταῖς γὰρ θείαις φησὶν
ἐνεργείαις ἐμαυτὸν ἀφιέρωσα. hoc eſt, Pili mortali-
tatis ſunt indiciū. Mortui enim ſunt, & nullum
doloris ſenſum patiuntur. Iubet igitur eos uerā
agere uitā, qui deo miniſtrēt, nihilq; habere mor
tale & fœtidū, quod etiā nos docet diuinus Pau
lus: Cū CHRISTO, inquit, crucifixus ſum, ui Galat. 2.
uoq; non amplius ipſe, ſed uiuit in me Chriſtus.
Quaſi ita innuens, q ſe ſacris officijs, diuiniſq;
actionibus conſecraſſet. Quamobrē cauſa nota,
cur his ritibus uti uoluiſſet deus Hebræos. Qui
niſi myſtice interpretētur, Iudaica delyramenta
erit neceſſum incurrere. Sunt myſtice interpre-
tanda quæ myſtice dicuntur; ad literam uero,
quæ ſupra literam non tranſcendunt.

Peccare, pro expiare, & peccatum expiatio.

PVR Ificatiq; ſunt.) ויתחטאו, id eſt, Et peccauerunt. Eſt obſeruandum, etiã apud Hebræos duplicis eſſe ſignificationis uerbũ peccandi: ſicut apud Latinos piaculũ, ſcelus ſcilicet ipſum, & id quo ſcelus expiamus: quapropter peccare idem eſt quod & expiare. Sicut & retro aries pro peccato, hoc eſt pro expiatione.

Voces cõplures cõtraria ſignificantes apud Hebr. reperiri.

Sunt autem & pleraq; alia apud Hebræos, quæ cõtraria ſignificent, ſicut ברך, hoc eſt benedixit, ſignificat em̃ & maledicere, ideo locus ille in libro Iob, Ne forte benedixerint deum in corde ſuo: per contrarium eſt intelligendus, hoc eſt, Ne forte maledixerint: ut ibi dicemus. Et illud quarto Regum, Benedixit Nabot deum & regem, id eſt, maledixit, & קדשה, id eſt, Sancta & meretrix. Sicut apud Græcos ἀργὸς, ſignificat enim celerem & tardum.

CAPVT IX.

ET iuſtificationes eius.) Hoc eſt, Iudicia eius, & id quod uertit Hieronymus, ius, ordinẽ, modum. Quare Lxx. multo ſecus, κατὰ σύγκρισιν, id eſt, ſecundum comparationem, aut ſecundum iudicium.

AD ueſperã in monte Sinai.) במדבר סיני, Hoc eſt, In deſerto Sinai. Video q; aliquid diuerſum eſſe in mõte, & in deſerto, aut ſolitudine. Septuaginta quoq; non in monte, ſed in ſolitudine interpretant̃, ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ σινᾶ, in deſerto Sina.

IMmundi ſuper anima hominis.) Etiam hoc

ſecun

ſecundũ locutionẽ Hebraicã eſt intelligendũ,de qua ſępenumero ſcripſimus. Animã em̃ mortui, intelligimus ipm̃ mortuũ.Lxx. ἀκάθαρτοι ἐπὶ ψυχῆς ἀνθρώπων,hoc eſt,Impuri ꝓpter animã hoĩs.

S T Ate ut conſulã.) עִמְדוּ וְאֶשְׁמְעָה . State & audiam: ſicut & Septuaginta, ςῆτε αὐτοῦ, καὶ ἀκούσομαι, id eſt,ſtate ibi,& uidebo.

P R O cul in gente ueſtra.) Omiſſum eſt hoc ab Hieronymo quod in Hebraico ſequitur. Nam poſitum eſt in gentę ueſtra propter id quod ſequitur אוֹ לְדֹרֹתֵיכֶם ,Hoc eſt,Aut in generationibus ueſtris:id eſt, tam hac tẽpeſtate, quàm futuris ſeculis:quod non eſt omiſſum à Septuaginta, ἢ ἐν ὑμῖν, ἢ ἐν ταῖς γενεαῖς ὑμῶν,hoc eſt,Vel in uobis,aut in generationibus ueſtris.

E T tamen non fecit phaſe.) Non qui nõ fecerit,iubet exterminari, ſed qui in ſuo tempore: quod per uocem Hebraicam declaratur וְחָדַל לַעֲשׂוֹת הַפֶּסַח,id eſt,Et tardauit aut diſtulit facere paſcha:ſicut etiam Lxx. ὃς ὑςερήσῃ ποιῆσαι τὸ πάσχα,hoc eſt,Et diſtulit facere paſcha.

A V E ſpere autem ſuper tentorium.) Eandẽ rem,eodem penè uerſu,& tentorium & tabernaculum appellat,neque diuerſa hęc eſſe exiſtimãda ſunt.Septuaginta uero,idem duobus appellant nominibus,eodem in loco, ἐκάλυψεν ἡ νεφέλη τὴν σκηνὴν,καὶ τὸν οἶκον τοῦ μαρτυρίου,id eſt,Et texit nubes tabernaculũ, & domũ teſtimonij. Ex textu autẽ Hebraico intelligit̃,quã tabernaculi

partẽ

partem nubes amplecteretur, ſic enim ſcribitur, כִּסָּה הֶעָנָן אֶת הַמִּשְׁכָּן לְאֹהֶל הָעֵדוּת. Hoc eſt, Operuit nubes habitaculum, ad tabernaculū teſtimonij. Habitaculū uero pro eo ſumitur, quod ubiq; tabernaculū uocatur: aut intelligi poteſt, quemadmodū exponit Rabbi Salomon, eādem enim rē dicit appellari hic habitaculū dei, & tētorium ſiue tabernaculum teſtimonij, & uocari habitaculum dei, quia deus ut proprium locum eum delegerit: tentorium autem, ut eſſet locus ubi tabulæ teſtimonij reponerentur.

Habitaculū & tabernaculū & tentoriū dei pro eodem.

QVASI ſpecies ignis.) Sæpe fit, ut nō mediocriter ad cognoſcendas rerū proprietates adiuuemur, ſi quo modo in uarijs linguis eadem res appelletur, nouerimus. Omnia ſiquidē nomina ab aliqua rerum proprietate ducūtur, ſed hæc cōſideratio impoſitorū uaria fuit. Nā qui Latinis hominē uocauit, conſiderauit quidē aliquid quod hominis propriū eſſet, ſed eam in homine proprietatem, quā animaduerterit is, qui Græcis nomina ſignabat, non cōſiderauit. Igitur quæ ſpecies ignis à nobis & Lxx. hoc loco uocatur, Hebraice כְּמַרְאֵה אֵשׁ, Hoc eſt, Sicut uiſio ignis, ſicut aſpectus ignis. Nō ſecus ac ſi quis ſe ignē uidere opinaretur. Ardebāt quaſi flāmæ, & lōge lateq; fulgorē ac lumē fundebāt, & in media nocte, flāmarū nitor cernebatur. Ideo enim à ueſpere uſq; in mane ignis ſpecies tabernaculum occupabat, ut in medijs tenebris tāta gloria cerneretur, cuidēſq; diuinæ

Nomina ab aliqua proprietate rebus impoſita

uinæ maieſtatis teſtimoniũ eſſet Hebræis. Eſſe autem ignem deo ſimilem, opinatæ etiã ſunt reliquæ gentes, quæ propter hoc, ignẽ in templis aſſeruari iubebant, ut diuinæ naturæ quaſi ſymbolum eſſet, ut ſcribit Porphyrius: propterea capitale erat, ſi ſacerdotes ignem extingui permitterẽt, quaſi diuinitas ex eo loco pelleret̃, & quaſi extingueretur. Sed non propterea credendũ nõ eſt, eos non uehementer etiam in hoc erraſſe. *Ignis deo ſimilis.*

EXCVBias domini.) את משמרת יהוה, Hoc eſt, Cuſtodiam domini: à qua, ſcilicet deus præcepiſſet, ne eius iniuſſu abirent: ne nube nõ ſurgente ſurgerent. Græca quoꝗ cum Hebraico conueniunt, & φυλάξουσι φυλακὴν τοῦ θεοῦ, id eſt, Et cuſtodient cuſtodiam dei, quaſi præcepta dei, uel quod deus cuſtodiri iuſſiſſet, obſeruabantꝗ quid nubes faceret.

QVOT Quot diebus.) Eleganter ab Hieronymo omiſſum מספר, hoc eſt, numero: quia ex more linguæ Hebraicæ poſitum eſt. Sic enim habet ימים מספר. Hoc eſt, Dies plures numero. Superuacanee quidẽ additur numero, quod non eſt obſeruatũ à Septuaginta ὅταν σκεπάζῃ ἡ νεφέλη ἡμέρας ἀριθμῷ, Hoc eſt, Cum obumbraret nubes dies numero. Omiſerunt etiam illud, ut nõ dicerent dies plures, ſed dies tantũ, nõ obſeruata Hebraici ſermonis ꝓprietate: qua fit ut ימים pluralis numerus ab יום, i. die, ponat̃ pro quolibet indefinito dierũ numero; quod forte nõ fieret in

ſermone Græco: quapropter ἡμέρας ἀριθμῷ, id eſt, Dies numero, nõ ſatis intelligeret quid eſſet.

SI biduo uel lõgiore tẽpore.) Obſeruatione hoc loco dignũ eſt, duas diſtincte poſitas eſſe uoces numeri pluriũ, à nomine יום & יוֹמַיִם, Hoc eſt, Die: neceſſeq́ eſt eas nõ idem ſignificare, nõ enim fruſtra repeteret אוֹ יוֹמַיִם אוֹ יָמִים. Hoc eſt, Aut diebus, aut diebus. Ex quo fit pſpicuũ, primum ſignificare duos dies, iuxta eum linguæ Hebraicæ morẽ, quo diximus, ſolere numerum plurium ſimpliciter poſitum, dualem numerum denotare, quod frequentiſſime in hiſce literis reperies. Secundũ autem, ſignificare non duos ſed plures dies, ꝓpter uſum, quo ſolet fieri ut יָמִים, id eſt, dies, multos indefinitos dies ſignificet, aut annum ut uult Rabbi Salomon. Hoc ergo prudenter obſeruauit Hieronymus qđ non ita Septuaginta, quorũ huius loci hæc interp̃tatio eſt. ἡμέρας, ἢ μηνὸς, ἡμέρας πλεοναζούσης τῆς νεφέλης σκιαζούσης. Hoc eſt, Dies aut menſe, die multiplicãte, nube incumbẽte deſup. Ecce dualis numeri nulla mentio fit, quod certe erat quàm maxime neceſſarium. Tota quoq; oratio obſcuriſſima eſt, ut ſit manifeſtũ quod ſæpius de noſtra & Septuaginta æditione diximus.

PER uerbũ domini.) Recte tam à noſtro interprete: quàm ipſis Septuaginta immutata locutio eſt. ut quod dicit̃ Hebraice עַל פִּי יְהוָה. Hoc eſt, Secundũ os domini: ſecundũ uerbũ domini

dixerit

dixerit Hierony. Septuaginta διὰ προστάγματος κυρίου, id eſt, ſecundum præceptū dei. Quibus loquendi modis immutatis, & clarior fiet noſtra oratio, & minus abſurda uidebitur, præſertim in alijs, quæ multo ſunt obſcuriora. Ineptum quoq; eſt, tantum uerba trāsferre, cum maior orationis uis ſit in locutionibus, & loquēdi ꝓprietatibus, q̄ ipſis uocibus: Ideo interpretē obſeruare oportet, ut non uerba tantūmodo, ſed linguæ utriuſq; proprietates intelligat, & ꝓ uiribus exprimat.

CAPVT X.

DVctiles.) מִקְשָׁה, Idē eſt hoc loco dicendū de tubis ductilibus, quod & paulo ante dictum eſt: uolūt enim quas is noſter interpres appellarit ductiles, magis ſolidas eſſe uocandas & rigidas, aut incudibus, malleisq; ſubactas. Quāuis diſſimiles ſint ſibi hoc loco Septuag. quippe qui qđ ſolidū paulo ante interpretati ſunt, nunc uertant σάλπιγγας ἐλατάς, id eſt, tubas ductiles, ſiue quæ facile impellūtur, aut agantur, quam rē quo modo intellexerint non mihi conſtat, neq; quærendum quidem eſt, nam ueritas habet ut diximus: tubas ergo ductiles intelligemus pro eo quod eſt ſolidas, rigidas: aurūq; ductile id eſt aurum ſolidum: ſic & de argento dicendum. *Aurum ductile.*

SI AVTEM prolixior, atq; cōciſus ſonus.) וּתְקַעְתֶּם תְּרוּעָה, Hoc eſt, Et clangetis ſonitum prolixum, ſonitum cōdenſum, ut aiunt nonnulli taratātara, quod nō ſatis innuitur à Septuaginta

& σαλπιεῖτε σημασίαν, Hoc eſt, Et buccinabitis ſignũ, quãquàm ea uox etiã in ſignũ æderetur.

QVI dimicant contra uos.) הַצֹּרֵר אֶתְכֶם וַהֲרֵעֹתֶם, Hoc eſt, Cõtra eos qui tribulant uos, & affligunt uos, ut bellũ iuſtis de cauſis ſuſcipiẽdum, & non niſi laceſſant, & ſui defendẽdi cauſa demonſtret. Septuaginta neq; ipſi hoc expreſſerũt. πρὸς τοὺς ὑπεναντίους, καὶ ἀνθεστηκότας, Hoc eſt, Cõtra aduerſarios & qui obſiſtunt uobis.

SI quãdo habebitis epulũ.) בְּיוֹם שִׂמְחַתְכֶם. Hoc eſt, In die lætitiæ ueſtræ: quod etiam uoluit innuere Hieronymus. Septuaginta, καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς εὐφροσύνης ἡμῶν, Hoc eſt, Et in diebus exultationis ueſtræ: quãdo ſcilicet epulæ, aut id genus feſti, ac læti dies celebrantur.

PER turmas ſuas.) לְמַסְעֵיהֶם, Hoc eſt, Per ſtationes ſuas, aut profectiones ſuas, ſiue mãſiones ſuas, Septuaginta quoq; & ipſi aliquid eiuſmodi σὺν ἀπαρτίαις αὐτῶν. Quod nomẽ ab ἀπαίρω duci uidetur, id eſt, tollo eleuo: quare potuit melior hoc loco eſſe noſtra æditio.

MOueruntq; caſtra primi.) בָּרִאשֹׁנָה. Hoc eſt, Primò. Neq; refertur ad ullam tribum, ſed omnes in uniuerſum: innuitq; primam caſtrorum motionẽ factam eſſe ex imperio dei; licet & Septuaginta cum Hieronymo concordes ſint, καὶ ἐξῆραν πρῶτοι, Hoc eſt, Et mouerunt caſtra primi. Hebraice itaq; potius aduerbium eſt: primò inquit moti ſunt עַל פִּי יְהֹוָה. Hoc eſt: per os dñi: aut

aut,ſecundū imperiū domini. Nam tum moueri cœperunt,cum diuinitus eſt illis imperatū, ſpectatꝗ; ad uniuerſam multitudinē:quare hæc ſententia multo priori illi diſſimilior eſt.

P Ortantes ſanctuariū.) מִקְדָּשׁ.Quæ uox ſanctuariū ſignificat,id eſt,diuinitatis locū,ſedem ſacrā,ſanctiſſimū habitaculū,idē ſcilicet, qd' & tabernaculum.Quare Septuaginta uariare ab hac ſentētia uident̄ qui ſanctuariū interpretant̄ ἅγια, id eſt ſancta:cū hoc ad omnia ſacra & ſanctificata pertineat,illud ad habitaculum tantū,quod ſanctuarium nuncupabatur.

E T eris ductor noſter.) Varie hoc à noſtro interprete & Septuaginta interpretatū eſt. Hebraica ſiquidem in hunc mūdum habent וְהָיִיתָ לָּנוּ לְעֵינָיִם. Hoc eſt, Et eris nobis in oculos. Hoc eſt, Tu eris oculus noſter, quo uidebimus, ac quaſi ductor noſter,tu huius deſerti itinera,tu hanc multitudinem optime noſti, poteriſꝗ; mecum regere hunc populum,ut tuo quaſi lumine omnes uideant.Septuaginta multo diuerſius καὶ ἔσῃ ἐν ὑμῖν πρεσβύτης,id eſt,Et eris inter nos legatus,aut ſenex:ut ſenem,ac pro duce acceperint, quod forte à ratione non abhorreret.

Q V I C Quid optimum fuerit ex operibus.) Superflue additum eſt operibus, dicendū enim eſt,quicquid optimum fuerit,aut Hebraica non fuerant aliter immutanda, quæ ſic habent וְהָיָה הַטּוֹב הַהוּא אֲשֶׁר יֵיטִיב יְהוָה עִמָּנוּ.Et cū fue

rit bonũ illud, quo benefacturus eſt nobis Deus, ideo Septuaginta eiſdem penè uerbis hanc ſententiam interpretati ſunt, καὶ ἔσται τὰ ἀγαθὰ ἐκεῖνα ὅσα ἂν κύριος ἀγαθοποιήσῃ ἡμᾶς, Hoc eſt, Et erunt bona illa quot benefacturus eſt nobis deus. Non dubiũ uero cuiquàm eſt, quæ nã ea bona eſſent. Terra ſcilicet promiſſa, & omnia quæ in ea bona erant reperturi, quæ ſæpe commemorantur.

CAPVT XI.

QVaſi dolentium præ labore.) Placet magis ſentẽtia Septuaginta qui רע quę uox Hebræis, dolorem & prauitatem ſignificat, pro eo quòd eſt prauum acceperunt. Innuitur enim peſſimum eos murmur contra deum excitaſſe, impieq; & iniuſte de deo conqueſtos fuiſſe. Quare non erat ad laborem referendũ. Nulla enim tunc anguſtia premebantur, ut dolendum eis eſſet. Itaq; ſic uertunt Septuaginta καὶ ἦν ὁ λαὸς γογγύζων πονηρά, Hoc eſt, Et erat populus murmurãs peſſima. Hæc autem peſſima Rabbi Salomon dicit eſſe eam cupiditatem quæ certe fuit peſſima, & irrationabilis: quãquàm ſententiam Hieronymi adiuuat Theodoritus, qui populi lamentum dicit fuiſſe ὅτι ὁδοιπορίας ἐδυσχέραναν πόνον. Hoc eſt, Quia ægre ferebant itineris laborem. Sed ueritas in contrarium eſt.

ET abſorptus eſt ignis.) ותשקע האש, Nõ quòd in terræ uiſcera ſeſe condiderit, ſed quòd ilico

ſilico extinctus ſit,ut quaſi abſorptus uideret̃,& diuus quidem Hieronymus uerbum Hebraicũ in aliud non mutauit:Septuaginta uero omnino id fecerunt,eadem manente ſententia καὶ ἐκόπασε τὸ πῦρ. Et ceſſauit ignis:ignis ſedatus eſt.

VVLGVS promiſcuum quod aſcenderat cum eis.) אֲשֶׁר בְּקִרְבּוֹ,id eſt,Qui in medio eius erat:ſicut etiam Septuaginta, καὶ ὁ ἐπίμικτος ὁ ἐν αὐτοῖς.Et ꝓmiſcuus populus qui inter iilos erat. Rabbi tamen Salomon,exponit iuxta interpre-tationem Hieronymi. Qui uidelicet ex Aegy-ptijs cum eis miſti aſcendiſſent:qui idololatriam ſapiebant,& ad peſſima quæq; eos ſemper indu-xerant,ut natura comparatum eſt. Contrahunt enim eam res qualitatem, quam in alijs iuxta ſe poſitis ſenſerint.

COLoris bdelij.) עֵין הַבְּדֹלַח,Hoc eſt,Specie bdelij:ut nõ magis ad colorem, quàm reliquam formã referatur.Ex quo cognoſcitur,bdeliũ eſſe margaritum,quia ei manna ſimile fuiſſe dicitur. Manna uero margaritum & colore & ſpecie re-fert,quod & ſuo loco annotatũ eſt:atq; ita etiam traditur ab his qui apud Hebræos de lapidibus ſcribunt. Mirari autem ſatis non poſſumus Se-ptuaginta,qui quod Geneſi uerterunt ἄνθρακα, id eſt,carbunculũ,nunc interpretant̃ cryſtallũ,καὶ τὸ εἶδος αὐτοῦ, ὡς εἶδος κρυστάλλου, id eſt, Et ſpecies eius,ſicut ſpecies cryſtalli.Qđ certe neq; credere dignũ eſt.Nullũ enim habet manna ſimilitudinẽ

Bdelium.

cum cryſtallo:licet bdelium eſſe cryſtallum ſentiat & Rabbi Salomon,uerum ecce ueritas refragatur. Nam ſi manna coriando ſimile eſſe perhibetur,& quaſi quidam acini & minutiſſima grana erant,& colore albere uidebatur, quid huic ſimile eſſe poteſt cum cryſtallo?

E T faciens ex eo tortulas.) עֻגוֹת.id eſt,Tortulas,aut ſubcinericios panes,ac placentas, quibus oleum adhibetur. Quod & Septuaginta interpretati ſunt καὶ ἐποίουν αὐτὸ ἐγκρυφίας, id eſt, Et faciebant ex eo panes ſubcinericios, ut enim è farre,panico,& id genus farina exprimitur, ita è multis eius rei granis in unum collectis tale quiddam cogebat,quod panis uſum propè præſtaret.Ex quo cognoſcitur nõ eiuſdem fuiſſe generis manna illud,& hoc quod reperit̃ hac tempeſtate.Nam hoc,necꝫ cõtunderetur, necꝫ eum uſum poſſet præſtare,ut ex eo placentæ fierent, niſi forte illud ſolidius fuerit.Necꝫ hoc exigit,ut coquatur,ſed abſqꝫ alia diligentia edi ſolet.

QVASI panis oleati.) לְשַׁד הַשָּׁמֶן.Hoc eſt, Humefacti oleo:id eſt,eius quod oleo perfuſum eſt,ſicut placentæ,& id genus panis:nam & eam expoſitionem ſacræ ſibi adhibent literæ,& ipſæ ſeipſas explicãt.Toto enim hoc loco,eius rei natura declaratur. Septuaginta & ipſi ὡσεὶ γεῦμα ἐγκρὶς ἐξ ἐλαίου,Hoc eſt,Quaſi ſapor eius quod oleo admiſtum eſt: licet peruerſe uerba perplexa ſint,nam quorſum tendit ἐγκρὶς?

Quia

QVIA grauis eſt mihi.) כִּי כָבֵד מִמֶּנִּי, id eſt, Quia grauior me eſt: comparatio fit: licet etiã Septuaginta eodem modo reddiderint ὅτι βαρύ μοι ἐςὶ τὸ ῥῆμα τοῦτο, Hoc eſt, quia grauis eſt hęc res mihi, patet autem ex præpoſitione Hebraica מִי comparationem fieri.

ET IN veniam gratiam in oculis tuis.) Ex hoc loco cognoſcitur, ubicunq; ea locutio reperiatur, reperitur autem ſæpiſſime, accipi gratiam pro miſericordia, à uerbo Hebraico חנן, id eſt, miſertus eſt: itaq; & Septuaginta hoc intelligentes, gratiam uerterunt ἔλεος, id eſt, miſericordiam: necq; inuenies apud Hebræos gratiam pro uenuſtate ac decore accipi, ut fit apud Græcos ac Latinos: ſed beneficio, caritate, miſericordiaq;, & animi erga alterum propenſione, ſiue illi benefaciendum ſit, ſiue illius delictis ſit parcendum: quod certe etiam beneficij præclariſſimum genus eſt. Tamq; liberalis habendus eſt, qui iniuriam condonauit, quàm qui ſuas large profudit facultates. Imò illud maius, quia difficilius, & deo ſimilius. Hoc itaq; nomine, ſæpe in diuinis literis deus uocatur ſcilicet חנון, hoc eſt miſericors, propter utrunq; beneficij genus. In quo mirabiliter eius nobis elucet maieſtas, ac magnitudo. Quis enim eo ad largiendũ propenſior? quis ad iniurias cõdonãdas procliuior? atq; hæc præclariſſima illa ſunt, quæ de natura diuina, cõperta non habuere philoſophi.

Gratia, pro miſericordia apud Hebr.

SENes populi ac magiſtri.) וְשֹׁטְרָיו, Hoc eſt, Ac principes, ſeu caduceatores, & comites: quos

γραμματεῖς. *Scribæ.*

more ſuo Septuaginta uocant γραμματεῖς, id eſt, ſcribas: cum tamen non ita recte uocent. Aliud enim ſonat ſcriba. Quamobrẽ eſt etiam in Euangelijs aduertendũ, ſumptam eſſe appellationem hãc ex hoc loco, ut magiſtratus ac principes populi ſcribæ appellarẽtur. Clarumq́; eſt quid ſcriba denotet, non quod forte ſentire cogimur, ſed quod ex hoc loco poteſt colligi, principes ſcilicet & ſummos uiros, ac ſapientiſſimos, quales eſſent ῥήτορες apud Græcos ac σοφισταί.

DONec exeat per nares ueſtras.) Quanquàm אַף narẽ ſignificet, os tamen ac faciẽ ſæpe denotat, quamobrem & pro ore uidetur hoc loco ſumendũ, id quod uidetur uериſimilius. Donec inquit exeat ex ore ueſtro, donec euomatis has carnes præ ſaturitate: quàmuis & Septuaginta cõcordes cũ Hieronymo ſint, ἕως ἂν ἐξέλθῃ ἐκ τῶν μυκτήρων ὑμῶν, id eſt, Donec exeat è naribus ueſtris.

NVNQVID manus domini inualida eſt.) הֲקָצַר, id eſt, Arctata eſt, breuiata eſt, decurtata

Manus, pro potentia.

eſt: ſumiturq́; manus, pro potentia, de more linguæ Hebraicæ. Loquitur enim diuina ſcriptura iuxta humanæ naturæ morem: quoniamq́; hominum robur in brachijs ac manibus fere conſiſtit, ideo id de deo prædicãt, quod de hominibus foret dicendum. Non quod deo ſit adſcribendum, quod humanum eſt; ſed quod res diuinas, per res

noſtras

noſtras intelligamus. Quare dicit diuinā potentiam non eſſe diminutam, quæ inexhauſta eſt, & infiniti roboris. Recteq́ hunc locū interpretantur Septuaginta. μὴ οὐχὶ τοῦ κυρίου ἡ χεὶρ ἐξαρκέσει, id eſt, Nūquid nō ſufficiet manus domini. Nam inter multas, quas deo adſcribunt proprietates Platonici, eſt quòd uocatur αὐτάρκης, id eſt, Sibi ſufficiēs: quia eius uis inexhauſta eſt, & ſibi perennis fontis ubertatem ſubminiſtrat, nō aliunde accerſitam, ſed e domeſticis diuitijs atq́ infinitate natam. Non abbreuiari ergo manum dei, eſt eius uires nunquàm deficere, ut nullo tempore minores ſint, quia nūquàm ſunt maiores. Quod enim augeri poteſt, poteſt etiam decreſcere, quia eadem utriuſq́ rei eſt natura.

Non abbreuiari manum dei, quid.

VTRum meus ſermo opere cōpleat.) הֲיִקְרְךָ דְבָרִי, id eſt, Num pretioſum tibi ſit uerbū meū: hoc eſt, num gloria ac potentia mea tibi admirationi futura ſit, num eā in pretio habiturus ſis, & diuinis laudibus exaltaturus. Quare cū ea ſit ſententia, uehemēter ab hac diſſentiūt Septuaginta ἤδη γνώσῃ εἰ ἐπικαταλήψεταί σε ὁ λόγος μου. Hoc eſt, Iam cognoſces poſtquàm comprendet te uerbū meum. Quæ quia ueritatem non attingunt, non eſt quærendum quis eorum uerborum ſenſus ſit, quem ne Sibylla quidem eruere poſſit.

ELECtus è pluribus.) מִבְּחֻרָיו, Hoc eſt, Ex iuuenibus eius, ex electis eius. Ne credamus electū de pluribus, id ſignificare, quòd inter cęteros Se

ros Septuaginta eſſet electus. Et Septuaginta clarius hoc explanant, ὁ ἰησοῦς ὁ ἐκλεκτὸς αὐτοῦ. Ieſus inquiũt electus eius: poteſt ergo Hebraice intelligi ex iuuenibus eius, & electis, ſed primum probabilius.

QVIS tribuat.) Hoc aduerbij loco utuntur Hebræi: pro eo enim quod nos dicimus utinam, illi quis dabit: atq; eo modo exponẽdum eſt, ubicunq; eius phraſis uſus acciderit.

ET SICCAVERVNT eas per gyrum.) וַיִּשְׁטְחוּ לָהֶם, id eſt, Et extenderunt expanderuntq; ſibi. Tanquàm inquiũt aceruos, quilibet ſuas congerebat coturnices, & ante ſuum tentorium coaceruabat, tanquàm cumulum. Et quoniam magna earum cuilibet erat multitudo, eas extendere cogebantur. Atq; hæc cum ſententia ſit, neſcio q̃d opinatus ſit Hieronymus, quòd eas ſiccaſſe Hebręos ſcripſerit: num ut ea ratione coquerentur? quod certe abſurdum eſt credere. Si enim tanta ſolis fuiſſet uis ut coturnicum carnes exſiccaret, utiq; & Hebræorũ carnes ſiccaſſet. Septuaginta tamen eodẽ modo etiam trãſtulerunt, καὶ ἔψυξαν ἑαυτοῖς ψυγμούς, Hoc eſt, Siccauerunt ſibi ſiccationes: atq; ita eos imitatus uidetur noſter interpres.

CAPVT XII.

PRopter uxorẽ eius Aethiopiſſam & dixe.) Deeſt in noſtra æditione, alia particula, per quam infertur cauſa, cur in Moſem iraſcerentur: ait

ait enim, כִּי אִשָּׁה כֻשִׁית לָקָח, Hoc eſt, Eo quòd uxorem Aethiopiſſam ſumpſiſſet: quòd uxorē Aethiopiſſam haberet: quod tamen non omittitur à Septuaginta. Refert hanc Ioſephus, Moſen duxiſſe, eo caſu quòd cum in regia Pharaonis educaretur, electus imperator ſit contra Aethiopas, atq; inde mulierem abduxerit captiuam, uxoremq́; ſibi eam fecerit, filiam regis Aethiopum: duasq́; uxores habuerit Moſes, hanc & Sephoram. Quod ego fabuloſiſſimū eſſe exiſtimo. Mentitur etiam Apollinaris duas uxores habuiſſe Moſen, quis enim non uidet hæc ab eis eſſe ficta. Clarum enim eſt hanc eſſe Sephoram filiam ſacerdotis Madian: nō quòd Madian Aethiopia ſit, quæ ultra Aegyptum eſt, ſed ea Aethiopia, quę Arabiæ iuncta eſt, cōtra enim Madianitas pugnarunt filij Iſraël in Palæſtinam uenientes. Et Madianitæ ex eis locis deſcendebant in Aegyptum.

QVOD cū audiſſet dominus, iratus eſt.) Nō ponitur in cōtextu Hebraico, quòd deus iratus ſit, ſed tantum modo וַיִּשְׁמַע יְהוָה, Hoc eſt, Et audiuit dominus. Septuaginta quoq; eam particulam non addiderunt, ſed tantū modo καὶ ἤκουσε κύριος, id eſt, Et audiuit dominus: quare abradēda eſt. Sūpta uero eſt ex inferiore loco, ut plerūq; ſolet fieri, raro quidem in noſtris codicibus, creberrime uero apud Septuaginta, quod trāſcribētibus eſt attribuēdum. Qui locos inter ſe ſimiles

in margine notatos, in contextum intulerunt: ut quaſi ex eius corpore uiderentur.

IN VISIONE apparebo ei.) אֶתְוַדָּע אֵלָיו, id eſt, Cognoſcar ei, certus ei fiam: ſicut & Septuaginta, ἐν ὀρόματι, αὐτῷ γνωσθήσομαι, Hoc eſt, In uiſione cognoſcar illi: quãquàm etiam alibi utitur ſacra ſcriptura uerbo apparendi: neq; puto aliud eſſe apparere dominum per uiſionẽ, & ſe ipſum reuelare, ut agnoſcatur, quantum mortalibus datum eſt. Quomodo autem fierent uiſiones prophetarum, ipſe nouit qui dominus prophetarum eſt. Puto eis angelum apparere, & de futuris eos certiores reddere ſolitum, non quòd res futuras per quandam conceptionem præſentirent, ſed quòd alloquente eos angelo, rerum futurarum arcana intuerentur. Fiebat etiam alia ratione futurorum præſenſio, cum ipſæ rerum imagines præſentes cernerentur, ut incendium, ut captiuitas alicuius urbis. Ipſa enim ſe res eorum menti ratione quadam diuina exhibebat, ſicut & uirga Moſis in draconem uerſa eſt, ultimaq; harum rerum cauſa eſt, quia deus hoc & alia maiora poteſt. De genere autem prophetiæ quo Moſes adeo dignus effectus eſt, ecce clarum eſt, quid ſit ſentiendnm. Non enim per uiſiones ac ſomnia quicquàm eũ proſpecturum dicit, ſed familiariter deo per angelum eum alloquente, rerum ueritatem intellecturum. Quinq; autem prophetiarum genera ex hoc

hoc loco poſſunt colligi. במראה,id eſt, Per ui- *Quinq; pro*
ſionem,cum rem intuemur per uiſiones. בחלום *phetiarũ ge-*
id eſt,In ſomnio,quod per uiſionem etiã eſſe po- *nera.*
teſt. בחידות,id eſt,In ænigmate,cum aliud uide-
tur,aliud innuitur,ut erat cum librum comede-
ret Ezechiel,& Ioannes in Apocalyſi. בתמונה,
id eſt,Per figuras,hoc eſt cũ rerũ imagines intue
mur,cum acies,cum choros, cum pompas, cum
præclariſſima quædam conſpicimus. Hæc autẽ
ſuperiora genera omnia per reſolutionem corpo
ris fiunt, ſiue dormiendo, ſiue etiam uigilando,
cum ſenſus terrenarum rerum eripitur, ut neq;
uideamus oculis,neq; audiamus neq; tãgamus,
totaq; mens ad eas corripiatur uiſiones. Ideo ul-
timum præſtantiſſimumq; genus eſt,quod non
fit per reſolutionem,ſed nihil ſtatu corporis im-
mutato,allocutio diuina fit,quod puto pauciſſi-
mis contigiſſe. Atq; hoc genus prophetiæ eſt,
quo deus affat̃ ſanctiſſimos angelos,atq; archan-
gelos. Prophetia enim appellatur, omne cũ deo *Prophetia*
commercium,omnis conſuetudo,omnis confa- *quid.*
bulatio. Igitur ſanctiſſimi angeli,ab illa æterna ſa
pientia rerum futurarum ſcientiam, omnemq;
agnitionem propter continuam aſſiſtentiam, &
diuinam familiaritatem, ſacratiſſimamq; amici-
tiam hauriunt:cuius & Moſen participẽ ſe feciſ-
ſe teſtatur,rei nimirum admirabilis, & quæ ſu-
pra omnes theſauros ſit exoptatiſſima,in qua di
uinas & inauditas uoluptates poſitas eſſe cẽſeo:
commer

commercium feliciſſimum, amicitia fortunatiſſima. Finis omnium deſideriorũ, uita beatiſſima. Oportet autem, ſi eò tranſuolare cupimus, ſimiles angelis nos reddere, ut nulla in noſtris animis labes, nullus dolus, nullæ fraudes, nullæ improbitates appareant: quibus qui purior fuerit, propius ad æternas illas admittetur uoluptates.

CONTRA eos abijt.) Nõ contra eos abijt, ſed ſimpliciter, abijt, ac receſſit ex eo loco, ut poſtea declaratur. Septuaginta uero puto recte qdẽ uertiſſe, ſed locus mendoſus eſt, ꝗ ἀπῆλθον, id eſt, receſſerunt, Pro eo quod dicendum eſt, καὶ ἀπῆλθεν, id eſt, & abijt.

DONEC reuocata eſt Maria.) עַד הֵאָסֵף. id eſt, Donec adiuncta eſt, cõgregata eſt. Septuaginta dimiſſis uerbis, ipſam rem explicant ἕως ἐκαθαρίσθη ἡ μαριάμ, id eſt, donec expiata eſt Mariã. Nã reuocata nõ fuiſſet, niſi à lepra mundata.

CAPVT XIII.

Ioſue nominis deprauatio.

OSee filium Nun.) Incredibilis in his duobus nominibus corruptela & apud nos & Grẹcos. Nam cum Ioſue duobus nominibus appellaretur, Iehoſua, & Oſheha, ita hæc corrupe- runt Græci, ut primum in Ieſum commutarint, alterum in Auſes: quos etiam nos ſecuti ſumus non uſquequaꝗ quidem, nam Hoſea, ſuo nomine appellamus. In altero quoꝗ nomine ſcilicet Nun, ſumma deprauatio, quia hunc, qui Nun erat dicẽdus, Naui uocarunt Græci, quos etiam nos

nos aliquando ſequimur, neq; hæc literarum permutatio rationabiliter facta eſt, ſed eadē fuit cauſa ut hæc deprauarentur, qua cætera deprauata ſunt. Nā & Iſai, uocatus eſt Ieſſe, & Reuma Roma: atq; ita pleraq; alia.

PER meridianam plagā.) Perſtant Septuaginta uertentes id quod meridiē apud Hebręos ſignificat, τὴν ἔρημον, id eſt, deſertum. Neq; abeſt à ueritate ut ita interpretentur: de qua re ſæpe aliàs ſcripſimus: nam deſertum Arabiæ ac Palæſtinæ, in mare rubrum ac meridiem ſpectat.

ERAT autem tempus quādo precoquæ.) וְהַיָּמִים יְמֵי בִּכּוּרֵי עֲנָבִים, hoc eſt, Et dies illi, erāt dies primitiæ uuarum. Cum ſcilicet primæ uuæ matureſcunt, & principium autumni appetit: quamobrem male is locus habetur apud Septuaginta, καὶ αἱ ἡμέραι, ἡμέραι ἔαρος πρόδρομοι σταφυλῆς, hoc eſt, Et dies illi, dies uerni, qui præcedunt uuas. Videmus autem quantum inter utrunq; tempus interſit. Deinde & illud impoſſibile eſt. Quo modo enim coheret, ut uer eſſet, & prima maturitas uuarum? Puto autem per corruptelam additum eſſe ἔαρος, dicendumq; tantum modo eſſe, καὶ αἱ ἡμέραι, ἡμέραι πρόδρομοι σταφυλῆς. Patetq; non eſſe ipſorum interpretum errorem, ſed ad alias recurrendum eſſe cauſas.

FIlij Henach.) יְלִידֵי הָעֲנָק, hoc eſt, Filij Henach, aut natiui ex Henac, ut non filij Henac

O mox

mox eſſent, ſed inde genus ducerent. Quemadmodum ſentiunt & Septuaginta, hoc modo hūc locū uertentes, καὶ ἐκεῖ σεσεὶ, ϗ θελαμεὶ γενεαὶ ἐνάκ, id eſt, Et ibi erāt Seſi, & Thelami, progenies Henac: quos paulopoſt ſequitur & ipſe Hieronymus. Obſeruandum uero eſt, quòd Henac & uiri alicuius proprium nomē eſſe poteſt, & omniū in uniuerſum gigantū, quia is gigas fuerit. Propterea Chaldaica ęditio hunc appellat hoc loco גִּבָּרַיָּא, id eſt, gigantem, & quos Hebraicus contextus uocat filios Henac, ibi בְּנֵי גִּבָּרַיָּא, id eſt, filij gigantis, nuncupantur.

ANte Thanim urbem Aegypti.) Credo Septuaginta didiciſſe eo modo eam urbem uocari apud Aegyptios, cum alioquin Hebraice nuncupetur Zohan. Huic rei facit fidem, quòd & Chaldaica ædítio eam appellat Thanim, de qua Rabbi Salomon רצען היא המעולה שבארץ מצרים ששם מושב המלכים, hoc eſt, Zohan præclara urbs Aegypti eſt, ubi regum erat habitatio. Ideo dicitur de plagis Aegypti in campo Tancos, quia ibi primum apparebat plaga & ab ea urbe per uniuerſam Aegyptum diffundebatur, ut caput prius tangeretur, dein reliqua membra. Si aqua corrumpebatur, ea prior urbs calamitatem patiebatur. Si ranæ proferrētur, ibi primum oſtentum cernebatur. Quia & ſcelerū colluuies ibi potiſſimum uigebat. Vbi enim regiæ ſunt, maiora & crebriora flagitia admittuntur, ſiue

Campus Tanecos.

ſiue propter frequentiam, ſiue quod id genus hominum curias potiſſimum adeat. Hieronymus itaque Septuaginta ſequutus Zohan uocauit Thanim.

P O Rtauerunt in uecte.) בַּמּוֹט, id eſt, in haſtili, ſude: uectes etiam uertunt Septuaginta, καὶ ἦραν αὐτὸν ἐπ' ἀναφορεῦσι, id eſt, Eleuauerunt ipſum ſuper uectes.

D E T R Axerunt terræ.) וַיּוֹצִיאוּ דִּבַּת, hoc eſt, Extraxerunt uituperationem terræ: id eſt, Protulerunt, detraxerunt. Quamobrem cum is ſit ſenſus, & uerba non aliud ſignificent, miror Septuaginta quòd longe diuerſius æediderint, καὶ ἐξήνεγκαν ἔκστασιν τῆς γῆς, id eſt, Et extraxerunt aut emiſerunt, aut protulerunt extaſin terræ. Patet Hebraicarum literarum uel mediocriter peritis דבה ſignificare infamiam, dedecus, extaſin uero nũquam. Illud uero maiorẽ affert admirationem, nõ enim alibi eo modo interpretati ſunt, ſed ut ipſum ſignificat uocabulum, maxime Pſal. 31. ubi quod hic interpretantur extaſin, ψόγον uerterunt, id eſt uituperationem. Et in Geneſi de infamia fratrum Ioſeph. Quamobrem exiſtimo alios eorum æditionem deprauaſſe. Non enim à ſeipſis in re tam manifeſta diſſentirent.

M O N S T R A quædam filiorum Henac.) Explicandæ rei gratia poſitum hoc ab Hieronymo eſt, cum alioquin contextus ſic habeat,

וְשָׁם רָאִינוּ אֶת הַנְּפִלִים בְּנֵי עֲנָק מִן הַנְּפִלִים
hoc eſt. Ibi uidimus gigantes filios Henac ex genere giganteo, aut ex gigantibus. Silent Septuaginta filios Henac. Hi igitur gigantes illius terræ fuiſſe memorantur, quorum ingens eſſet corporis uaſtitas. Dicti autem ſunt filij Henac quia is ſeculis illis nominatiſſimus erat, & de eius proceritate paſſim fama increbuerat. Quod neque Græci ſilent ſcriptores, apud eos de Henac ſic legimus, ὀνομαστώτατος ἦν οὗτος καὶ πολυθρύλλητος ὡς εἰκὸς, διὰ τὸ τοῦ σώματος μέγεθος, καὶ τὸ γένος πάντως ἐπὶ πρωτογόνῳ ἐώκει, id eſt, Nominatiſſimus is erat & celeberrimus, ut ueriſimile eſt, propter corporis uaſtitatem, totumq́ue reliquum genus, primum parentem referebat. Ex hoc loco eorum conuincitur error, qui putant per nomen נְפִלִים, non gigantas, ſed ſpiritus immundos ſignificari, qui tempore Noë per orbem terrarum uerſarentur, appellatosq́ue Nephilim, à Naphal, id eſt cecidit, quia hi ſint, qui e cœlo ceciderint, cõuincitur inquam eorum error. Nam ſi eo nomine dæmones è cœlo lapſi ſignificarentur, non gigantes, non utique etiam homines hoc uocabulo uocarentur. Ecce enim hoc loco filij Henac uocantur Nephilim, quos homines fuiſſe, nemo inficiaretur. Vt autem eo nomine hic gigantes ſignificantur, ſic in Geneſi. Quod ſi uerum non eſt, oſtendant rationem diuerſitatis.

Filij Henac.

Nephilim.

Cap

CAPVT XIIII.

SI dominus ꝓpitius fuerit.) אִם חָפֵץ בָּנוּ יְהוָה hoc eſt, Si dominus uoluerit nos: Si procliuis in nos fuerit: ſi uoluntas eius erga nos propenſa eſt. Quod & Septuaginta eodem ferè modo, εἰ αἱρετίζει ἡμᾶς κύριος, id eſt, Si dominus eligit, aut excipit nos.

RE ceſſit ab eis omne præſidium.) סַר צִלָּם מֵעֲלֵיהֶם, hoc eſt, Receſſit protector eorum, aut præſidium eorum ab eis. Atque ita etiam expo nũt interpretes Hebræi. Rabbi Salomon, Præſi dium, inquit, eorum receſſit ab eis, & protector eorum, & qui roborabat eos, quia principes qui erant inter eos mortui ſunt, Iob præſertim qui erat eorum defenſor, hæc Rabbi Salomon. Quã obrem cum is ſit ſenſus & ſignificatio dictionis צֵל, ut tranſtulit Hieronymus & ut exponunt Hebræorum interpretes, miror cur Septuaginta tantopere ab hoc deuient, hoc modo, ἀφέστηκε γὰρ ὁ καιρὸς ἀπ' αὐτῶν, id eſt, Receſſit enim occaſio ab ipſis. Præſidium, occaſionem facere, non mediocris differentiæ eſt. Neq; poteſt quicq̃; eos tueri, niſi dicamus occaſionem in ducibus & præſidijs & auxilijs eſſe poſitam, atque hanc intellexiſſe Septuaginta: occaſionẽ uidelicet qua ſe tueri poſſent, quod non omnino eſſet improbandum.

S Vper tectum fœderis.) בְּאֹהֶל מוֹעֵד, id eſt, In tabernaculo fœderis. Neque ferè eſt aliud, q̃

quod opinatus eſt Hieronymus, qui ſæpenumero ea prudenter adhibet, quæ clariorem facere poſſint æditionem. Septuaginta partim cũ Hebraico conueniunt, partim diſſentiunt, ϗ ἡ δόξα κυρίου ὤφθη ἐν τῇ νεφέλῃ ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου, hoc eſt, Et gloria domini uiſa eſt in nube, ſuper tabernaculum teſtimonij. Diſſentiunt in eo, quod in nube dicunt apparuiſſe, cuius rei nulla in contextu fit mentio.

FERIAM eos peſtilentia.) בַּדֶּבֶר. Quod peſtilentiam ſignificat: quare Septuaginta diſſentiunt, πατάξω αὐτοὺς θανάτῳ, hoc eſt, Percutiam eos morte.

TE AVtem faciam principem ſuper gentem ma.) Redundat principem, & forte corrumpitur ſententia ſi addatur princeps: non enim alterius gentis principem eum ſe facturum dicit, ſed illum ipſum Moſen aucturum, genus eius & progeniem propagando. Quare principem abradendum eſt, neque enim in contextu habetur. Credo tamen Hieronymum id ſenſiſſe, ut deus promitteret Moſi, illum ſe facturum in gẽtem magnam, cuius Moſes caput eſſet, ac totius generis autor, & princeps. Septuaginta uero aliud ſuperfluo addiderunt, te inquiunt, faciam in gentem magnam, καὶ τὸν οἶκον πατρός σου, hoc eſt, Et domum patris tui, ſumptum ex alio loco.

DOMINVS PAtiens.) אֶרֶךְ אַפַּיִם, id eſt, Tardus in ira & furore, Sero puniens, pœniten-

tiam

tiam expectans. Eleganter autem Septuaginta propter Græci ſermonis commoditatem in unũ nomen, totam hanc ſententiam contulerunt, deum uocantes μακρόθυμον, quod multi interpretati ſunt longanimem, quæ certe ſententia nominis minime eſt. Ibi enim θυμὸς non animũ ſignificat, ſed iram & furorem. Ergo μακρόθυμος dicitur, qui ſuum furorem compeſcit, & in longum protrahit, ſero puniens, cuius furor non ilico efferbet, ſed maxima interponit interualla, ut detur peccantibus reſipiſcendi locus. Vt ſi puniendi ſunt, ſero tandem puniantur, nulla eis erepta prius reuocãdi ſui commoditate. De qua re præclare ſcripſit Plutarchus. A deò ne gentibus quidem erat incognitum, deum eſſe patientiſſimum, qui cum offenſus grauiter fuerit, ſiue in illum primo coniecta iniuria ſit, ſiue quia mutuo ſe lædunt homines, in qua re & ipſe grauiter læditur, expectat tamen, & condonat tanta patientia, ut nemo hominum inueniri poſſit, qui æquiore animo iniurias toleret: Nec mirum ſi tanta eſt per totum orbem terrarũ flagitioſorum hominum multitudo, qui nõ ſint ilico poſt perpetrata facinora perempti: expectat enim clementiſſimus & humaniſſimus dominus. Neque debet quiſque tam cæco & imprudenti eſſe iudicio, ut hanc humanitatem, negligentiam ſiue improuidentiam interpretetur, ut plerique etiam philoſophorum fecerunt; ſed intelligat diuinę pro-

Μακρόθυμος.

Lõganimis.

Plutarchus de dei patientia.

prium eſſe naturæ, peccantibus condonare, humaniter parcere, reſipiſcentiam expectare: quod etiam mortales principes ſi facerent, laudatiſſimi haberentur, & dei ſimiles dicerentur. Nihil uero tam remotũ à diuina natura eſt, quàm crudelitas & inhumanitas, quæ propria eſt beluarum, & hominum qui beluis quidem ſimiliores ſunt, diſſimiliores autem deo. Neque quicquam eſt quo magis delectari diuinam naturam intellexerimus, quàm humanitate, charitate, beneuolentia, iure, atque æquitate. Quæ qui magis fuerit amplexus, is erit deo ſimilior, ac propterea ſapientior & magis homo.

VIUO ego.) Additum eſt in codicibus Septuaginta, καὶ ἀεὶ ζῶν τὸ ὄνομά μου, hoc eſt, Et uiuit ſemper nomen meum. Appoſitum fortaſſe ex alijs locis ſimilibus.

NEQUE quiſquam ex illis qui detraxit.) Etiam hoc loco, in codicibus Septuaginta multa redundãt, quæ aliunde ſumpta ſunt, ἀλλ᾽ ἢ τὰ τέκνα αὐτῶν ἅ ἐστι μετ᾽ ἐμοῦ ὧδε, ὅσοι οὐκ οἴδασιν ἀγαθὸν ἢ κακόν, πᾶς νεώτερος ἄπειρος τούτοις δώσω τὴν γῆν. hoc eſt, Sed filij eorum qui mecum hic ſunt, qui neſciunt bonum ſiue malum, omnis iunior, malorum neſcius, his inquam dabo terram. Tota hæc periodus ſuperflua eſt, & non ab ipſis interpretibus addita, ſed ſcriptoribus, qui ſimiles locos in ſimiles commiſcuerunt, quod ut alias dixi, aliquando & apud nos fit, ſed raro, in Græco

Græcorum autem codicibus præſertim in Italia impreſſis creberrime.

E T ſcietis ultionem meam.) תְּנוּאָתִי, id eſt, Prohibitionem meā, qua prohibebo uos, ne ad terram perueniatis. Verūtamen etiam ſecūdum Hieronymum uerterunt Septuaginta, aut Hieronymus ſecundum illos καὶ γνώσεσθε τὸν θυμὸν τῆς ὀργῆς μου. hoc eſt, Et cognoſcetis furorē iræ meæ. Quare paulo diuerſior eſt ſententia.

A T I L L I contenebrati.) וַיַּעְפִּלוּ, Quod alio modo exponitur ab Hebræis. Dicunt id uerbum ſignificare robur, uires. Exponit ergo Rabbi Salomon, Et roborati ſunt, & confortati ſunt, & ſe mutuo ſolati ſunt: aut ad arma eſt referendum, quòd probe armati aſcenderunt: uidetur autem noſter Hieronymus legiſſe ויאפלו, ut loco hain fuerit aleph, quod certe ualde probabile eſt. Rabbi quoq; Salomon, producit aliam expoſitionē, quæ cum noſtra æditione ſentit, quòd tenebrati, aſcēderunt. Sicut illi miſeri Troiani:

Inſtamus tamen immemores cæciq; furore,

Ita hi deo inuito, furore & inſania correpti, terram attingere uolebant. Chaldaica uero æditio וְאַרְשַׁעוּ לְמִסַּק לְרֵישׁ טוּרָא, hoc eſt, Et ſcelerate auſi ſunt cacumen montis conſcendere. Septuaginta uero, horum nihil poſuerūt, ſed quaſi non eſſet in contextu, nullam huius uerbi mentionem fecerunt καὶ διαβιασάμενοι ἀνέβησαν. id eſt, Et tranſeuntes aſcenderunt.

CAPVT XV.

ITa & de pulmentis. רֵאשִׁית עֲרִסֹתֵיכֶם,hoc eſt,Primũ, aut primitiæ oĩs eius rei ex qua panis fit,id eſt,ea quæ in procinctu ſunt, ut ex his fiant panes & coquãtur,ut eſt paſta,& id genus.Hæc,inquit,antequam comedãtur à uobis, date operam ut prius placentulam inde tollatis, quæ deo offeratur, ut prius os ueſtrum non contingat,quàm deo ueſtro ex ea aliquid obtuleritis,in memoriam dei,ne è ueſtro pectore illius recordatio excidat.Atq; hoc etiam modo exponit Rabbi Salomon.Ponitur autem expreſſe in cõtextu Hebraico quid offerre ex his debẽt,quod omiſſum eſt ab Hieronymo:ſcilicet חלה. Offeretis,inquit,ex his omnibus chala, quod Rabbi Salomon exponit Italice tortulam. Quod neq; etiam apud Septuaginta ponitur. Is itaque erat cenſus dei,quem illi offerebãt,quo ſe eius imperio ſubiectos eſſe ſignificarent,& ut oſtenderent ea ſe ab eo accepiſſe:adeò genus humanum non uult ſui conditoris obliuiſcatur. Præclare uero Septuaginta uerterunt φύραμα,quod Hieronymus reddidit pulmentum.Illud enim magis ueritatẽ attingit:quo ſignificatur, corpus ex aqua & farina iam cõflatum, ut ex eo panis fiat,quod non ita exprimitur per pulmentum.Nam aliud forte per hoc intelligeremus.

ANIMA quæ per ſuperbiam.) Quod ſæpe admo

admonuimus, oportere nõ tam uerborum ſignificationes transferre, uerumetiam locutiones & phraſes immutare, ne quod in una lingua uenuſtiſſimum eſt & clariſſimũ, in altera fiat obſcuriſſimum: id uel ex iſto loco licet cognoſcere. Tota enim locutio immutata eſt: ſic enim habet, Anima quæ peccauerit, aut fecerit aliquid בְּיָד רָמָה id eſt, Cum manu extenta, excelſa, elata. Quam locutionẽ niſi immutaſſet Hieronymus, pauciſſimis cognitum fuiſſet, quid per eam ſignificaretur: quod non eſt omnino obſeruatum à Septuaginta, ſiquidem uertunt: Anima quæ fecerit aliquid ἐν χειρὶ ὑπερηφανείας. id eſt, In manu ſuperbiæ: quod, ut dixi, non adeo multis eſſet notum, quid ſibi uellet. Diximus itaq; ſæpenumero manum pro audacia, fortitudine, arrogantia ſumi. *Manus pro audacia.* Igitur peccare in manu excelſa, eſt totis conatibus peccare, & omnibus uiribus adhibitis, & *Peccare manu excelſa.* cum audacia atq; arrogantia, & quaſi per contemptum. Nam qui per inſcitiam peccat, effugit eius mentem cognitio peccati: qui autem in manu elata, hunc quid faceret non latebat. Neq; ex imprudentia proficiſcebatur peccatum, ſed alia deteriore animi affectione, ſcilicet ſuperbia, atq; audacia, & barbaro ſpiritu. Quare Septuaginta obſcuriores ſunt quàm deceat.

QVONIAM domino rebellis fuit.) מְגַדֵּף, hoc eſt, Blaſphemat, ſiue cõtemnit, reijcit, rebelli animo in deum exiſtit, quod à ſua ſignificatione diuer

diuerſius uerterũt Septuaginta οὗτος παροξυνεῖ τὸν κύριον, Is exaſperat dominum, ad furorem concitat.

ET præceptum illius fecit irritum.) הֵפַר, Hoc eſt, Exinaniuit, euacuauit, irritum fecit, ac diſſoluit. Quod præclare etiam Septuaginta καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ διεσκέδασεν. Hoc eſt, Et mandata eius diſſipauit, deſtruxit, diſcidit.

VT faciant ſibi fimbrias per angulos quatuor.) Per angulos quatuor non ponitur, ſed tantũmodo עַל כַּנְפֵי בִגְדֵיהֶם, Hoc eſt, Super oras ueſtimentorum ſuorum: ſicut alibi uertit etiam Hieronymus quod neq; à Septuaginta poſitum eſt, ſed tantummodo καὶ ποιησάτωσαν ἑαυτοῖς κράσπεδα ἐπὶ τὰ πτερύγια τῶν ἱματίων. Hoc eſt, Et facient ſibi fimbrias, ſuper alulas ueſtimentorum. Vertunt autem alulas, non diſtinguentes nominis Hebraici amphibologiam, nam כנף alam ſignificat, & oram & angulũ, ſed pro angulo erat hoc loco accipiendum. Dico igitur non tantum de quatuor angulis præcipi, ſed de tota ora ueſtimenti totaq; extremitate, per quam fimbrias ducerent. Quæ puto ab apoſtolis uocem IESV

Phylateria. Chriſti in Græcam linguam uertentibus, phylateria eſſe uocata, à uerbo Græco φυλάττω, id eſt, cuſtodio, quia per ea ſignificaretur, diuina mandata memoriæ eſſe tenenda, & diligẽter cuſtodienda. Igitur per totam ueſtimẽti oram, fimbria hyacinthini coloris, id eſt, cærulei ſe porrigebat

gebat, quæ uocatur Hebraice zizith. Græce phylaterium. Vitta cærulea erat ipſa fimbria, aut tota hyacinthina, aut partim, ut tamen ueſtigium appareret. Quamobrē ſuper fimbrias uitta non ponebatur ut noſtra & Septuaginta innuit translatio, ſed uitta & fimbria erat idem.

CAPVT XVI.

ECce autem Chore.) Hoc principium alio modo ĩchoat̃ Hebraice ſic וַיִּקַּח קֹרַח Hoc eſt, Et tulit Chore: ſubaudiuntq; Hebræi tulit ſeipſum, id eſt, diuiſus eſt à toto cœtu Iſraël: quia ſeditionem excitare parabat: ꝑpterea Chaldaica æditio, quæ in locis obſcuris maximo Hebræis adiumento eſt, ſic habet וְאִתְפְּלֵג קֹרַח, Hoc eſt, Et diuiſus eſt Chore. Et Separatus eſt ab alijs, aut ſectam ſibi peculiarē facere molitus eſt. Quapropter & Rabbi Salomon, hanc ſecutus ſentētiã, his eam uerbis explicat. Tulit inquit Chore
לקח עצמו לצד אחר להיות נחלק מתוך הערת לעורר על הכהונה וזהו שתר אוקלוס ואתפליג
Quorum uerborum is ſenſus. Tulit, inquit, ſeipſum Chore ex alia parte, ut ab uniuerſo cœtu eſſet abiunctus, & de ſacerdotio contenderet. Atq; hoc eſt, quod interpretatus eſt Onchelos, Et diuiſus eſt Chore: hæc ille. Quamobrem id erat capitis huius principium, quod certe omiſſum eſt ab Hieronymo. Septuaginta uero aliud omnino diuerſius interpretati ſunt καὶ ἐλάλησε κορὲ, id eſt, Et locutus eſt Chore. Neq; ponũt q̃d

locutus

locutus ſit,quod profecto mihi uidetur mirum: ſed quoniam clarum eſt, quomodo locus ſit intelligendus,nihil ad eius explicationem citabimus aliud.

SVFficiat uobis.) רַב לָכֶם, hoc eſt,Multum uobis eſt,plurimum eſt uobis,quod Rabbi Salomon, hoc modo exponit הרבהיותר מראוי לקחתם לעצמכם גדולה, hoc eſt,Plurimũ uobis eſt,& pluſquam æquũ eſſet uobis uſurpaſtis: omnes inquiũt æquales ſumus & deus apparuit æque omnibus, uos tamen uſurpaſtis uobis totius populi imperium,quaſi uobis ſolis deus apparuerit,allocutusq́ ſit. Quamobrem cum hæc ſit ſententia,noſtra æditio eam non expreſſit:minus etiam Septuaginta qui ſuo more,cum quid obſcurum inciderit,obſcurius faciunt interpretãdo, ἐχέτω ἐν ὑμῖν. id eſt,Habeat in uobis.Quis obſecro ex hiſce uerbis ſenſus elici poteſt,nõ ſolũ ille uerus,ſed uel alius? ſentẽtia uero clara eſt.

QVIA omnis multitudo ſanctorum eſt.) Hoc etiam obſcurum eſt,& fortaſſe in aliam ſententiam quàm res expoſcat,uerſum. Textus ſic habet כֻּלָּם קְדֹשִׁים, Hoc eſt,Omnes hi ſancti ſunt:æqualis, inquiunt, eſt omnium ſanctitas: omnes æqualiter per conſortium diuinum ſanctificati ſumus:omnibus illud numen innotuit: cuius commercio omnes æquè cõſecrati ſumus. Non eſt quòd uos ſuperiores cæteris faciatis.

MANE notum faciet.) Cum hæc uere ſit ſenten

ſentētia,nequaquam declaratur à Septuaginta, ſed aliud neſcio quid ſenſiſſe uidētur ἐπέσκεπτο καὶ ἐπέγνω ὁ θεὸς τοὺς ὄντας αὐτοῦ. id eſt, Animaduertit & cognouit deus qui ſui eſſent. Ecce omiſerunt etiam mane,quod omnino erat neceſſariū, & tempus immutarunt.

MVLTVM erigimini.) רַב לָכֶם, id eſt, Multum uobis eſt,multum uobis tribuitis. Septuaginta longe diuerſius ἱκανούσθω ὑμῖν.ſatis ſit uobis;quare non eſt ea ſententia.

AN & oculos noſtros.) הַעֵינֵי הָאֲנָשִׁים הָהֵם תְּנַקֵּר, hoc eſt:Nunquid oculos illoꝶ erues?nō enim de ſeipſis loquūtur, ſed de exploratoribus, Vis,inquit,eis oculos adimere ne improbarent, quæ eſſent improbanda,ne damnarēt,quæ forēt damnanda:terrā,ſcilicet illā, quā tu iactas lactis & mellis fontibus diſcurrere.Eoꝶ oculi hoc didicerūt.Tu aūt nolles eos uidiſſe illius deformitatem,quia imperiū concupiſcis,& dn̄ari nobis conaris.Lxx. quanꝙ cū Hebraico cōueniūt,aliter tn̄ diſcrepāt. τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων ἀπέκοψας. hoc eſt:Oculos hominū illoꝶ eruiſti. Ecce primo interrogationem dimittunt, in qua tota ſignificatio cōſiſtit,deinde per præteritum pronunciāt,quod omnino in futurū ſpectabat.

NEC aſellum quidem.) Septuaginta aſellū uerterunt ἐπιθύμημα, id eſt,Cupiditatem;ſicut ultimo Geneſis capite,fecerūt. Credo eos ſimilitudinem decepiſſe, quæ eſt inter duas dictiones

nes חמר , id eſt,concupiuit,& חמור id eſt,aſinus. Aut certe ea tēpeſtate loco reſc, erat dalet, inter quas literas quia maxima eſt ſimilitudo,facilis eſt ab una ad alteram lapſus.

FORTiſſime deus ſpirituum uniuerſæ carnis.) אֵל אֱלֹהֵי הָרוּחוֹת לְכָל בָּשָׂר ,hoc eſt,Deus deorum ſpirituū omnis carnis:& ut uertit Hieronymus fortiſſime deus:nam אֵל nomē unum diuinum eſt,à fortitudine ductum. Hāc autē totam periodon male admodum redditam apud Septuaginta legimus, θεὲ θεὲ τῶν πατέρων καὶ πάσης σαρκός. id eſt,Deus deus patrum & omnis carnis:pro eo quod dicēdum fuerat,Deus deorum, aut deus deus ſpirituum,illi deus patrum:uidēturq; legiſſe aliquid aliud puta אֲבוֹת , id eſt patrum. Rara tamen ſolet eſſe hæc permutatio,& non eſt admodum ueriſimile codices adeo nunc eſſe ab illis immutatos,ut dictio pro dictione irrepſerit. Adſcribendum igitur potius ſcriptorū imperitiæ:quia ſcriptura horum nominū apud Græcos admodum ſimilis eſt, ſcilicet πατρῶν & πνευμάτων. Atq; ideo alterum in alterum facile commutatum eſt.

A TABernaculis impiorū) הָרְשָׁעִים הָאֵלֶּה, id eſt,Impiorum iſtorum. Quare male apud Septuaginta τῶν ἀνθρώπων τῶν σκληρῶν τούτων. id eſt, Ab hominibus duris aut proteruis iſtis: nam רשע ſignificare impium,ipſi mihi Septuaginta teſtes ſunt,qui primo pſalmo,Beatus uir qui nō

abijt

abijt in conſilio impiorum: ubi eſt præſens uocabulum, uerterunt ἐν βουλῇ ἀσεβῶν. hoc eſt, In conſilio impiorum.

SI rem nouam fecerit.) אם בְּרִיאָה יִבְרָא, id eſt, Si creaturam creabit: aut ſi aliquid producet tanquam nouum & inſolitum. Quare etiam hoc Septuaginta non conſentanee Hebraico reddiderunt. εἰ ἐν χάσματι δείξει κύριος. id eſt, Si in hiatu oſtenderit deus: ut ſcilicet terram faciat aperire: declarãt enim rem in particulari, quæ in uniuerſum fuerat poſita.

CAPVT XVII.

VBi loquar ad te.) אֲשֶׁר אִוָּעֵד לָכֶם שָׁמָּה, hoc eſt, Vbi teſtificabor uobis, aut teſtimonium mei uobis exhibebitur, ubi mei cõteſtatio uobis fiet. Apparet autem teſtari hoc loco, ſumi pro eo quod eſt loqui deum cum homine, & teſtimonia dei eſſe eius oracula, eius uoces, eius eloquia. Et cum ille precatur, inclina cor meum in teſtimonia tua: nihil aliud eſt, quàm uoluntatem meam, cogitatiões meas, deſiderium meum inflecte ad ea quæ locutus es, ad tua oracula, prȩcepta tua, in quibus uita & animi & corporis poſita eſt. Septuaginta uero hũc locum uerterunt, ἐν οἷς γνωσθήσομαί σοι ἐκεῖ. id eſt, Vbi cognoſcar tibi: & certe non eſt ea ſententia omnino, Videnturq́ duo uerba quæ ſimillima inter ſe ſint, non diſtinxiſſe, ſcilicet אועד, & אודע, quorum alterum futurum eſt à uerbo ידע, id eſt cognouit,

Teſtari, pro loqui deũ cũ homine.

alterum etiam futurum,à uerbo יעד, hoc eſt teſtatus eſt:ſed primum profertur iuahed,id eſt,teſtificabor, alterum iuadeha, hoc eſt, cognoſcar. Atq; alterum pro altero uidentur illi accepiſſe: poteſt autem & illud dici,teſtificari nil eſſe aliud quàm cognoſci,cũ de re teſtimonia exhibentur. Sed in eo poſita eſt uerior expreſſio,& euidẽtius res de qua hic ſcribitur, per id uerbum declaratur:quanquam fortaſſe hæc non ita ad unguem reſecanda ſunt.

ABſq; uirga Aaron.) Omittitur quod erat maxime neceſſariũ,ſcilicet וּמַטֵּה אַהֲרֹן בְּתוֹךְ מַטּוֹתָם, hoc eſt,Et uirga Aaron, in medio uirgarum eorum erat poſita:quod non eſt omiſſum à Septuaginta καὶ ἡ ῥάβδος ἀαρὼν ἀνὰ μέσον τῶν ῥάβδων αὐτῶν. hoc eſt,Et uirga Aaron,in medio uirgarum illorum:quippe qui à deo ſacerdos electus fuerat,& inter cæteros principatum obtineret.Quod autem loco huius ſentẽtiæ ſubſtituit Hieronymus excepta uirga Aaron,neſcio an ſit ueridice dictũ.Cum neq; in contextu Hebraico habeatur,neq; etiam uerum ſit,fuiſſe xij.uirgas, excepta uirga Aaron.Imò unà cũ uirga Aaron. Quælibet enim uirga tribum repreſentabat.xij. uero erãt tribus,quare nec uirgæ plures xij.eſſe potuerũt.Superfluit igitᷓ abſq; uirga Aaron,ſed loco eius ponẽdũ eſt,Et in medio earꝵ uirga Aaron:nã neq; apud Septuaginta ea ſit exceptio.

IN domo Leui.)Quanquam prudẽtioribus notum

notum ſit, imperitis tamen Hebraica eſſent notiora, quæ ſic habẽt לְבֵית לֵוִי, Domui leui: germinauit, inquit, uirga Aarõ, domui Leui. Quod magis à ſua proprietate alienum à Septuaginta eſt redditum, εἰς οἶκον λευί, in domũ Leui, quod certe ſubabſurdum eſt.

IN amigdalas deformati ſunt.) Totum hũc locum elegantiſſime uertit Hieronymus, obſeruata diligenter & uerborum & ſententiarum proprietate: & quod maius quoq; eſt, obſeruato etiam quo modo apud Latinos eſſent hæc clariora: nam ſi uerbum è uerbo ex Hebraico reddideris præter maximam abſurditatẽ, etiam illud accedet, quia uix intelligentur. Quamobrem Ioannes Phorcenſis, uir alioquin eruditiſſimus, non iuſte mea quidem ſententia noſtræ æditioni, Hebraica uerba ſimpliciter uerſa hoc loco prætulit. Quod igitur uertit Hieronymus, In amigdalas deformati ſunt, Hebraice eſt וַיִּגְמֹל שְׁקֵדִים, Hoc eſt, Et protulit amigdalas. Septuaginta uero magis genus quàm ſpeciem tranſtulerũt, ſcilicet καὶ ἐβλάστησε κάρυα, id eſt, Et protulit nuces: quod ad alia quàm amigdalas poteſt quoq; pertinere. Hebraicum tamen nomẽ, amigdala ſignificat. Afferuntq; Hebræi interpretes cauſam, cur magis amigdala quã alium fructum uirga protulerit, quia is fructus, facilius & celerius quàm reliqui erumpat, & alijs locis inuenitur id nomen amigdalũ ſignificare,

quare non genus,ſed ſpecies erat magis uertenda:quanquam καρύον etiam aliud ꝙ nucem ſignificet.De qua re non eſt hic diſſerendi locus.

NUM uſq; ad internitionem.) Ecce & hoc ipſum abunde teſtatur,non eſſe penitus uerbum è uerbo exprimendum,nequid obſcuritatis habeat oratio: nam cum Hebraicum ſic habeat הַאִם תַּמְנוּ לִגְוֺעַ,hoc eſt,Nunquid moriemur in conſummationem,ad conſumptionem? quàm elegantiſſime uertit hoc Hieronymus,nihil ſententia immutata,ſed clariore reddita.Ideo Septuaginta,uerbis & idiomati Hebraico,plus æquo adhęrentes,duram & difficilem fecerunt interpretationem, ἕως ἀποθάνωμεν εἰς τέλος. id eſt, Quouſq; in finem moriamur:omittunt primum interrogationem, reliqua forte non ſatis clara, ne dicam aliud.

CAPUT XVIII.

TEcum,portabitis iniquitatem ſanctuarij.) Nō dubium eſt,quin textus deprauatus ſit apud Septuaginta,ut pro eo quod fuerat dicendū,tu & domus patris tui λήψεσθε τὰς ἁμαρτίας, tolletis peccata,nunc legatur λήψεσθε τὰς ἀπαρχίας. id eſt,Tolletis primitias. Nam non eorum errorem fuiſſe, uel id argumento eſt, quòd paulò inferius idem nomen interpretati ſunt ἁμαρτίας. id eſt,peccata. Atq; hoc etiam indicio eſt, non omnia errata illorum eſſe, ſed eſſe in alias cauſas referenda.

Primi

PRIMitiarum mearum.) תְּרוּמֹתָי, hoc eſt, Oblationum mearum, omniũ eorum quæ mihi offeruntur, non tantum primitiarum: quanquam & Septuaginta eodem modo reddiderint δέδωκα ὑμῖν διατήρησιν τῶν ἀπαρχῶν ἐμοῦ. hoc eſt, Tradidi uobis cuſtodiã omnium mearum primitiarum. Quod autem uocarunt primitias Septuaginta interpretes, apud Hebræos ducitẽ à uerbo רמם hoc eſt eleuauit, extulit: quo innuitur ritus, quo eleuabant ea quæ forent oblaturi, Eleuabant autem coram deo, ſuper altare.

OMNem medullam.) Ita ferè quidem habet & Hebraicum, obſeruata translatione, & ſimilitudine, כֹּל חֵלֶב יִצְהָר וְכֹל חֵלֶב תִּירוֹשׁ, Hoc eſt, Omnẽ pinguedinem olei, & omnẽ pinguedinem muſti. At uero Septuaginta metaphorã ſeruare noluerunt πᾶσα ἀπαρχὴ ἐλαίου. Hoc eſt, Omnis primitia olei: ſed res erat ſuo nomine, aut alio ſimili exprimenda.

OMNE quod ex uoto.) כָּל חֵרֶם, hoc eſt, Omne anathema, omne quod deo deuotum conſecratumque eſt. Vocantur enim eo nomine apud Hebræos, quæ ex aliqua maxima cauſa deo deuouentur: ut erat illud, cum Ioſue omnia quæ in Hiericho reperiſſet, ſacra deo eſſe uoluit, neque licebat cuiquam ea cõtingere. Hodieque apud Hebræos excommunicatio uocatur cherem. Atque huius uocis proprietatẽ melius Septuaginta quam noſter interpres expreſſerũt πᾶν ἀναθεματισμένον.

omne quod deo deuotum conſecratumq́; eſt.

PACTVM ſal, eſt ſempiternum.) Quod ſæpe admonuimus Græcorum codicum deprauationem non eſſe ab ipſis interpretibus ſemper profectam, uel nunc licet cognoſcere. Legitur enim is locus apud illos hoc modo διαθήκη λαός. id eſt, Teſtamentum populus: quis ergo non intelligit à ſcriptoribus eſſe locum deprauatum, & pro ἁλός, ſubiectum eſſe λαὸς, qui lapſus eſt facillimus: Legendum itaq; eſt διαθήκη ἁλός. id eſt, præceptum ſalis, aut id quod de ſale ſtatutũ eſt. Fuerat autẽ ſtatutum, ut omnibus ſacrificijs & oblationibus ſal adhiberetur. Ex quo cognoſcitur, contra quàm Iudæi humi ſemper reptantes opinẽtur, maximam harum ceremoniarum partem eſſe myſticam. Sal enim adhiberi, omnibus quæ ſibi offerentur, præcepit: ut oſtẽderet ſapiẽtiam omnibus diuinis rebus præſentem eſſe oportere, & inter omnes res ſacras eam acceptabiliſſimam eſſe, ut ſiquid deo offeratur, & ea non adſit, non ſit acceptabile futurum.

NEC committant peccatum mortiferum.) לָשֵׂאת חֵטְא לָמוּת, Hoc eſt, Ne ſumant peccatum & moriantur. Sic enim melius intelligetur, & ad alium ſenſum deuiare non poterimus. Secutus uero eſt Hieronymus Septuaginta εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου λαβεῖν ἁμαρτίαν θανατηφόρον. id eſt, In tabernaculum teſtimonij nõ accedent ad ſumendum peccatum mortiferum.

Egregia

EGREGIA uobis & pinguia reſeruatis.) בַּהֲרִימְכֶם אֶת חֶלְבּוֹ מִמֶּנּוּ, Hoc eſt, Dum eleuatis, dum tollitis pinguedinem ex eo. Eadem quidem eſt ſentẽtia ſed clarius in noſtro idiomate ab interprete expreſſa. Septuaginta ſemper hoc loco חלב quod pinguedinem ſignificat, reddiderunt ἀπαρχὴν. id eſt primitias, cum fortaſſe aliud ſit. Nam primitia, non id eſt, quod in unaquaq; re eſt egregium & præcipuũ, ſed quod tempore primum eſt: prima rerum delibatio. Primitiæ ſiquidem frumenti non eſt præſtantiſſimum atq; optimum frumentum, ſed id quod primo conſpicitur, quod præcox eſt. *Primitiæ qd.*

CAPVT XIX.

SI quis hoc ritu non fuerit expiatus aqua luſtra.) Ex hoc loco admonemur, quod ſæpius diximus, omnes prope ritus quibus nunc utitur Eccleſia, ex ueteri teſtamento eſſe ſumptos. Ac propterea maiore debere quemlibet circa eos uti ueneratione, quo nõ humana, ſed diuina ſunt inſtituta. Ritu igitur expiandi ſeſe per aquas ab his præſertim peccatis quæ leuiora ſunt, etiam nũc utitur Eccleſia: non qd' in aquis ea poſita ſit uis, ut poſſit etiã animi ſicut & corporis ſordes abluere, ſed per diuinæ uirtutis inuocationem id efficitur, cuius præſentia uniuerſa ſanctificantur, quia ipſe eſt ſanctiſſimus & fons ſanctitatis.

Vt ergo cuncta iuxta leges & iuſtitiæ uim pro-
cederent, nihilq́ abſq́ iure fieret, uoluit Deus a-
liquo iure noſtra aboleri peccata. Simul enim &
miſericors eſt & iuſtus, & auidiſſimus quidem
omnibus ſceleribus parcendi eſt, ſed id ſine iure
atq́ æquitate facere nõ poteſt. Omne enim pec-
catum deprauatio diuinæ legis eſt, Ideo remiſſio
peccati, fieri non poteſt, niſi iuſtitia atq́ æquita-
te in ſuum locũ reuocata. Poſſet quidem ſi uellet
deus, etiam ſine ullis intercedẽtibus ritibus ex-
piare, ſed æquitatis & ſanctiſſimæ naturæ ſuæ
eſt, ut id ſine iure non fiat. Quæ ratio etiam dei
filiũ in terras deduxit, ne quæ futura erat ſummi
delicti remiſſio, ſine iure atq́ æquitate fieret. Et
potuiſſet id quidem à deo fieri, etiam ſi in terras
noſtras, carne ueſtitus humana non acceſſiſſet.
Sed quia omnis æquitas & ius, & rectum & de-
corum, eius naturæ concomitãtur & ab ea in na
turam profecta ſunt, non poterat niſi à ſeipſo diſ
ſentiret, id efficere. Atq́ hæc eſt ratio qua dam-
nãtur impij, innocentes ac pij ſeruantur, & ad di
uinas uoluptates perfruendas admittũtur. Eſſet
quidẽ illius ineſtimabilis clemẽtię, omnes æque
in beatiſſimũ cõſortiũ aſſumere: ſed ius hoc non
admittit, quod propriũ naturę diuinæ eſt. Igitur
non mirũ eſt, ſi noſtra ſcelera purgantur ritibus
& expiationibus adhibitis. Ipſe idem autor do-
cuit quo iure placaretur, qua ſanctitate & reli-
gione foret colendus, quæ nam eſſent adhiben-
da

da, quibus impuritates abolerentur, quæ nõ do≠cuiſſet niſi ſuæ naturæ propriũ eſſe ſentiret, ſine iure atq; æqtate peccata ſe nõ poſſe cõdonare. Tota deniq; horum rituũ diſciplina, eã rationẽ continet, quæ ſit æquitas colendi dei, & delicta atq; flagitia expiandi. Quoniamq; difficile eſt omnibus eam rationẽ per ſe aſſequi quæ in uenerando deo & obliterãdis peccatis ſit poſita, etiã id cœlitus reuelatum eſt. Quamobrẽ non inane inſtitutũ eſt, quòd aquas ſale & orationibus ſanctificamus, ut ad earũ aſperſum noſtra aboleantẽ delicta. Et id quidem inane non eſt, quia diuinitus eſt oſtenſum, & è mẽte diuina, diuinaq; æquitate profectũ. Leuiora ut dixi his aquis delicta purgantur, expurgandis autem maioribus, maiores ſunt ritus, uota, p̃ces, uires adhibẽdæ, qa per ea maior facta eſt æquitatis deprauatio, quã qui peruertit, turpi nota commaculatus eſt, quæ ritibus & ſacris inſtitutis aboletur: utq; in noſtris rebus, eadem eſt ratio rerum in ſuum locum reuocandarum qua peruerſæ ſunt, ſic eadem recuperandi decori, quæ fuiſſet deprauandi. Hunc ritum & gentiles ſeruabant, etiam in maximis criminibus. Vt illud Ouidij:

Ah nimium faciles, qui triſtia crimina cædis,
Exigua, tolli poſſe putatis, aqua.

CAPVT XX.

INgreſſusq; Moſes dimiſſa multitudine.) De dimiſſa multitudine nihil ſcribitur, ſed locus

ſic habet וַיָּבֹא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן מִפְּנֵי הַקָּהָל, hoc eſt,Et uenit Moſes & Aharon à facie multitudi- nis. Vt enim clamorem & ſeditionẽ excitari ani maduerterunt,ſeſe in tabernaculum dei ab illo- rum præſentia receperũt, adhuc populo eodem in loco perſiſtente,non quòd eos dimiſerint,aut abire iuſſerint Moſes & Aharon. Ideo & Septua ginta cum Hebraico conſentientes interpretati ſunt, καὶ ἦλθε Μωϋσῆς καὶ Ἀαρὼν ἀπὸ προσώπου τῆς συναγωγῆς, hoc eſt, Et uenerunt Moſes & Aharon à facie multitudinis. Neq; hoc magni refert, eſſet tamen alibi maxime neceſſarium, translationis uarietatem cognoſcere.

CLAMAuerunt atque dixerunt.) Quid cla mauerint non ponitur in contextu, ſed magis innuitur,in faciem ſuam eos corruiſſe,atque ili- co ad hanc eorum inflexionem,gloriam dei ſeſe oſtendiſſe,locus ſic habet וַיִּפְּלוּ עַל־פְּנֵיהֶם וַיֵּרָא כְּבוֹד יְהוָה אֲלֵיהֶם, hoc eſt,Et corruerunt in uul tus ſuos,& apparuit eis gloria domini. Sine igi- tur ullis precibus atque clamore, uidetur glo- ria dei apparuiſſe. Functus autem Hieronymus officio interpretis eſt,quorum non ſolum eſt uer ba transferre, ſed etiam explicare interpretan- do. Quod ergo exiſtimauit ut in eum modum oratio Moſis & Aharon ſe haberet, huc adhi- buit. Si tamen quiſquam eſt, qui hoc libenter admittat, ut è noſtro ingenio ſuppleamus, ubi quicquam deſit, Septuaginta quoque neq; ipſi quid

quid Moſes orauerit poſuerunt, ſed ſolum, καὶ ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον, καὶ ὤφθη ἡ δόξα κυρίου πρὸς αὐτούς, hoc eſt, Et corruerunt in faciem, & uiſa eſt eis gloria domini. Quamobrem cum & Septuaginta eam particulam taceant, arbitror non ab Hieronymo, ſed ab alijs eſſe adiectam, quod & alijs pleriſque locis factum reperies, in quibus uerba ex ſimilibus in ſimiles locos tranſponuntur.

AVDITE REBELLES & increduli.) הַמֹּרִים. Pertinaces, exacerbatores, rebelles, qui alios ſemper exaſperatis & amaritudine repletis. Hæc enim uniuerſa eo nomine ſignificantur. Hieronymus eandem uocem duobus nominibus expreſſit, magis uocabulum Græcum quàm Hebraicum ſequutus. Siquidem Septuaginta interpretantur, ἀκούσατε ἀπειθεῖς, hoc eſt, audite rebelles, aut increduli, aut refractarij, & inobedientes.

NVM poterimus eijcere.) Non perſequor hæc leuiſſima, quod Hebraicũ non habeat, nũ poterimus eijcere, ſed potius נוֹצִיא לָכֶם מַיִם id eſt, Num extrahemus uobis aquas, aut faciemus exire: quod & Septuaginta uerterũt, ἐξάξομεν ὑμῖν ὕδωρ, id eſt, Educemus uobis aquas: hęc inquã nõ annotamus, quia leuiſſima ſunt, quæ ſi pſequamur, nec multus erit legẽtibus fructus, & uolumen in immẽſum excreſcet, & ipſius noſtri interpretis maieſtatẽ nõ intellexiſſe uidebimur,

qui

qui ſummo decore & noſtræ etiam utilitati cõſulens, locutiones mutauit Hebraicas, & quæ per ſe fuiſſent obſcura, & difficilia intellectu, reddidit apertiſſima. Mitto enim quod diuinæ, totũ Hebraicæ orationis filum immutauit, ut eſſent omnia noſtris auribus magis cõſona, & intelligibiliora, idq; etiam diſſentiens à Septuaginta.

AQVA contradictionis.) מֵי מְרִיבָה, id eſt, Aquæ contentionis, iurgij: ſicut paulo infra explicatur, ubi iurgati ſunt filij Iſraël contra dominum. A Septuaginta uero id ſumpſit Hieronymus, q & ipſi, τοῦτο ὕδωρ ἀντιλογίας. Hæc eſt aqua contradictionis. Propterea & paulo ante, ubi dicitur in noſtra æditione, conuenerunt aduerſus Moſem & Aharon, eſt uerbum huius nominis ſcilicet וַיָּרֶב הָעָם עִם מֹשֶׁה, hoc eſt, Et litigauit, contendit populus cum Moſe, inde nomẽ ductum מְרִיבָה, id eſt contentio.

Angelus eſt quicunque à deo mittitur.

ET miſit angelũ ſuũ.) Nõ eſt hoc loco ſilentio prætereundũ quod ſentiũt Hebræi, dicũt eñ nomine angeli etiã prophetas uocari. Quiſquis enim mittit à deo, angelus eſt, ſiue ex beatiſſimis ſpiritibus, ſiue ex pſonis trinitatis, ſiue ex hominibus ſit. Vocatus eſt eñ & filius dei angelus, ut ait Dionyſius ille ſummus. Vocãtur etiã beatiſſimi ſpiritus, quorũ præcipue miniſterio utitẽ deus, ad exequẽda & moderãda quæ generis humani ſunt. Angelũ itaq; ſuũ arbitrantur hic de ipſo Moſe dici. Quod ego certe nõ improbo, di-

co tamẽ etiã de angelis intelligi poſſe, quorꝫ du
ctu ex Aegypto Hebræi euocati ſunt, & in li-
bertatẽ aſciti. Et quicquid à domino fiebat, an-
gelo intercedente fiebat: nam & ipſe deus, He-
bræis proteſtatus eſt, ut angelum ſuum obſerua
rent, in quo ipſe eſſet. Et alibi dixit præcedet te
Angelus meus. Om̃is deniqꝫ Iſralitici populi ſa-
lus & ductio, per Angelos adminiſtrata eſt.

SED gradiemur uia publica.) Ductũ ab He- *Via regia.*
bræis eſt, ꝙ uiæ publicæ ſiue regię uocentur, hæ
quæ ampliſſimæ ſunt, & frequẽtes, quibus uide-
licet, regibus cum totis copijs iter eſt. Hebraice
itaqꝫ ſic habet דֶּרֶךְ הַמֶּלֶךְ נֵלֵךְ, hoc eſt, Viã re-
gis ibimus: qđ Lxx. interpretant̃, ὁδῷ βασιλικῇ
πορευσόμεθα, hoc eſt, Via regia proficiſcemur.

DABImus quod iuſtum eſt.) וְנָתַתִּי מִכְרָם,
hoc eſt, Dabo pretiũ eorꝫ: ſicut etiã ſunt Septua
ginta interpretati, δώσω τιμήν σοι, id eſt, Dabo
pretium tibi. Quanqꝫ ut ſæpius diximus, nõ ſem
per uerba, ſed magis ſententiã ſequitur Hieron.
idqꝫ rationabiliter, ubi fieri ratio præcipit.

PER tritam gradiemur.) Hoc neſcio qua
ratione uerterint Septuaginta, παρὰ τὸ ὄρος πα-
ρελευσόμεθα, id eſt, Iuxta montem gradiemur, niſi
forte dicendum ſit, per uiam regiam, eam intelli
gi quæ in media planicie poſita eſt, per hanc ue-
ro, quæ minus lata ſit, quæ propè radices mon-
tis decurrat. Hebraicum certe nomẽ מְסִלָּה, ſe-
mitam ſignificat, ubicunqꝫ ea ſit.

Nulla

NVLLA in pretio difficultas.) רַק אֵין דָּבָר בְּרַגְלַי, hoc eſt, Tantum non ſit uerbum in tranſitu meo: & ut uertit Hieron. appoſitis etiā alijs uerbis, quibus ſententia clarior efficeretur. Septuaginta ferè & ipſi eodē modo, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα οὐδέν. Sed res nulla eſt, aut nihil eſt.

PERGAT AHAron ad populos ſuos.) יֵאָסֵף אַהֲרֹן, hoc eſt. Congregetur Aharon. Quæ phraſis frequentiſſima in diuinis libris eſt. Aggregari enim ad populum ſuum dicunt, pro eo quod eſt, ad totā ſtirpem, ſuosq́ꝫ maiores proficiſci, & ad eos coadunari, & cum eis connumerari, & inter defunctos conſeri. Hanc locutionem etiam nihil Septuaginta permutarunt, προσεθήτω Ἀαρὼν πρὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, id eſt, Adiungatur Aharon ad populum ſuum.

Congregari ad populum ſuum, Hebr. mori.

EO QVOD incredulus fuerit.) עַל אֲשֶׁר מְרִיתֶם אֶת פִּי hoc eſt, Eo quòd exacerbaſtis, aut rebelles fuiſtis, aut non obedieritis ori meo. Hęc enim uniuerſa poſſunt eo uerbo intelligi. Septuaginta primum amplecti uidentur, διότι παρωξύνατέ με ἐπὶ τοῦ ὕδατος, id eſt, eo quòd irritaſtis me ad aquas. Poſſunt inquam ea omnia intelligi. Nam quale fuerit Moſis & Aharon peccatū ad aquas non ſatis liquet, neque poteſt clare cognoſci quid ſuper hac re ſit ſentiendum. Recitabo autem opinionem aliquorum Hebræorum, præſertim in libro articulorꝫ fidei eorum, ubi de hac re ſic habetur. Putant enim id peccatum

Moſis & Aaron ad aquas peccatum.

tum fuiſſe, quia Moſes & Aharon non obtemperauerunt præcepto dei: qui eis præceperat, ut petram alloquerentur coràm populo, atque eo modo aquam elicerent, deumq́ꝫ apud ſpectãtes ſanctificarẽt. Conueniunt, inquit ſcriptor, duo præſtantiſſimi autores uterqꝫ Moſes Rambam, & Ramban illud peccatum nõ fuiſſe aliud שלא דברו אל הסלע, hoc eſt, quia petram allocuti non ſunt. Non enim petram, ſed populum potius allocuti ſunt dicentes: Audite rebelles. Quare hoc loco uerbum מרר, apud Hebræos ſumitur pro eo quod Græcis eſt ἀπειθεῖν, id eſt, non obtemperare, non morem gerere: ut eo ſignificetur inobedientia Moſis & Aharon, non pertinacia aut incredulitas. Hæc pauca è multis dicta ſunt, cum alioqui copioſe tractentur ab expoſitoribus.

PER CVNctas familias ſuas.) Hoc non dicitur ſed כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל, id eſt, Omnis domus Iſraël, omnis eorum multitudo. Quod multo eſt ab illo diuerſius. Nam fortè id in alium ſenſum acciperetur. Neque à Septuaginta quoque poſitum eſt, ſed & ipſi, πᾶς οἶκος ἰσραήλ, Omnis domus Iſrael.

CAPVT XXI.

PEr exploratorꝵ uiam.) Clarum eſt etiã atteſtantibus Hebræorꝵ expoſitoribus hoc loco

co הָאֲתָרִים, ſignificare exploratores, à uerbo תּוּר, hoc eſt, Explorauit: nō eſſe alicuius loci nomen proprium ut exiſtimarūt Septuaginta, qui hæc reddiderunt, ὅτι ἦλθεν ἰσραὴλ, ὁδὸν ἀθαρὶμ, ꝙ ueniſſet Iſraël per uiā Atharim. Rabbi enim Salomon ita hunc locum exponit דרך האתרים דרך הנגב שהלכו בה מרגלים שנאמר ויעלו בנגב, hoc eſt, Via exploratorꝝ eſt, quæ ſpectat in auſtrum, per quam exploratores iter fecerūt, quia pauloante dicit̄, & aſcenderūt per meridiē. Chaldaica inſup ædítio, habet אֹרַח מְאַלְּלַיָּא, hoc eſt, Viā exploratorꝝ. Quare non poſſumus non improbare æditionē Septuaginta. Eſtq́ʒ is lapſus apud eos creberrimus, ut quæ ſint appellatiua nomina, ea ueluti propria habuerint, & in Græcam uocem non tranſtulerint.

NAVſeat ſuper cibo iſto leuiſſi.) קָצָה בַּלֶּחֶם הַקְּלֹקֵל, hoc eſt. Tædet iam animam noſtram, ad panem iſtum leuem, qui famem non eximit. Sic enim exponunt Hebręi. Inane uidelicet mānna uocabant, quia ſatietatem non uideretur afferre, ſed inanem animum relinquere. Quod & præclare Septuaginta, ἡ δὲ ψυχὴ ἡμῶν προσώθισεν ἐν τῷ ἄρτῳ, τῷ διακενῷ τούτῳ, hoc eſt, Anima noſtra offenſa eſt, aut ſtomachata eſt ob inanem panem iſtum, Quod & in æditione Chaldaica clarius fit, quæ in hunc modum habet, וְנַפְשָׁנָא עָקַת בְּבַנָּא הָדֵין בְּמֵיכְלֵיהּ קְלִיל, id eſt, Et anima noſtra ſtomachata eſt ſuper manna

iſtud

ſtud,propter eſum eius inanem.

P O N E cum pro ſigno.) עַל נֵס,id eſt, Super ſignum. Aliud enim adhiberi præcepit, ſuper quod poneretur ſerpens,puta lignum & ſtipitem excelſum, cui ſerpens affigeretur æneus. Non ergo ſerpens & ſignum idem, ſed ſuper ſignum ſerpens, ut etiam uerterunt Septuaginta καὶ θὲς αὐτὸν ἐπὶ σημείου, id eſt, Pone ipſum ſuper ſignum.

V N D E dicitur in libro.) Primum obſeruandum eſt Hebraice poni hoc in futuro ſcilicet יֵאָמַר, id eſt,dicetur: deinde quod Hieronymus uertit librum, Hebraice eſt סֵפֶר. quod non tam librum ſignificat,quàm narrationem, repetitionem,cōmemorationem, à uerbo סָפַר,id eſt,narrauit,commemorauit,numerauit. Itaq; locus ſic intelligitur:Ideo dicetur in cōnumeratione bellorum domini,hoc eſt,cum bella dei commemorabuntur,recenſebūtur à poſteris,quæ bella pro Iſraël in mari rubro geſſerit, & quæ ad hos torrentes.Neq; enim aliquem librum hic intelligimus:quo ea conſcripta ſint.

S I C V T fecit in mari rubro.) אֶת וָהֵב בְּסוּפָה וְאֶת הַנְּחָלִים אַרְנוֹן,Hoc eſt.Onus,aut pondus, oppreſſio maris rubri,& torrētis Arnon.Hi duo ſcilicet loci tanquàm memorabiles ab omni poſteritate repetentur,in quibus deus pro Iſraële dimicauit:ubi prodigia cœleſtia oſtēſa ſunt. Nihil autem horum attigerunt Septuaginta.

Q Sco

SCOPVLI torrentium.) אֶשֶׁד הַנְּחָלִים Hoc eſt, Impetus, fluxus, aqua cum impetu currens: aqua inquit torrentium, quæ flectitur ad fines Moab. Hæc enim erant ſigna, quibus prodigia dei agnoſcerentur, His locis trophæi erecti fuerant. Hæ aquæ illorum torrentium, cladis erant indices. Quæ hoc loco in codicibus Septuaginta ſint, non produco, quia uehementer aliena ſunt.

IDCIRCO dicetur in prouerbio.) עַל־כֵּן יֹאמְרוּ הַמֹּשְׁלִים, Hoc eſt, Ideo dicent qui prouerbijs utuntur. Quod pulcherrime ſignificatur à Septuaginta διὰ τοῦτο ἐροῦσιν οἱ αἰνιγματισταί, id eſt, quapropter dicēt ænigmatiſtæ, id eſt, Qui ænigmatis utuntur.

DEDI FILios eius in fugam.) נָתַן בָּנָיו פְּלֵיטִים, Hoc eſt, Dedit filios eorum effugientes, & in fugam. Quod male ad ſalutem retulerunt Septuaginta ἀπεδόθησαν οἱ υἱοὶ αὐτῶν διασώζεσθαι, Hoc eſt, Venditi, aut traditi ſunt filij eorum, ut ſeruarentur: cōtrarius enim ſenſus eſt. Et fuga non ſignificat ſalutem ibi, ſed qua fugiunt, quibus perſecutor à tergo impendet.

IVGVM ipſorum.) נִירָם אָבַד, Hoc eſt. Regnum eorum perijt, aut iugum eorum, quo alijs imperabant, ut exponit Rabbi Salomon, qui hoc nomine ſignificari dicit imperium, iugum, מַלְכוּת, Hoc eſt, Regnum, & מֶמְשָׁלָה אִישׁ, id eſt, Imperium uiri. Quamobrem cū hæc ſit eius

ſit eius uocis ſignificatio,non recte Septuaginta interpretati ſunt τὸ σπέρμα αὐτῶν ἀπολεῖται.Hoc eſt,Semen ipſorum peribit.

VSQVE ad internitionẽ.) עַד בִּלְתִּי הִשְׁאִיר לוֹ שָׂרִיד.Hoc eſt,Vſq; quo nõ relinquerent ei, qui aufugeret,aut qui ſuperſtes eſſet:quòd à Septuaginta non eodem penitus ſenſu uerſum eſt ἕως τοῦ μὴ καταλιπεῖν αὐτοῦ ζωγρείαν,id eſt,Quouſq; non relinquerent eius uel captiuum.

CAPVT XXII.

IN cãpeſtribus Moab.) בְּעַרְבוֹת מוֹאָב, id eſt, In planicie Moab,uel in ſolitudinibus Moab. Quod medius fidius non recte Septuaginta interpretati ſunt,uerborum ſimilitudine decepti. Siquidem ערב ueſperum ſignificat, ſed in numero plurium, ערבות,planiciem,campeſtria,latitudinem aut ſolitudines declarat.Igitur illi nõ obſeruata hac uarietate,alterum pro altero reddiderunt.παρενέβαλον ἐπὶ δυσμῶν μωάβ,Hoc eſt, Caſtrametati ſunt in occaſu Moab: quod certe non ſcribitur hoc loco.

ET impetum eius ferre non poſſent.) וַיָּקָץ מוֹאָב,id eſt,Et excitatus eſt Moab:aut, euigilauit,cõmotus eſt:aut, tædium uitæ ſuæ eũ cepit: quæ omnia eo uerbo ſignificantur: ſicut & Septuaginta καὶ προσώχθισε μωὰβ ἀπὸ προσώπου τῶν υἱῶν ἰσραὴλ,Hoc eſt,Et commotus eſt,aut tæduit Moab à facie filiorum Iſraël. Licet Nicolaus aliter hunc ſenſum interpretetur.

Getas: quanquàm de his non ita conſtat, ſicut de Mercurio & Sibyllis. Reliquos in totum abijciendos arbitror. Quæ autem apud nos, à prophetis tradita ſunt, inueniuntur illa quidem in omnium gentium literis, ſed alio quodam modo, ut alia penitus eſſe uideant. Deprauata enim ab idololatris eſt ueritas, & ad ſuas ſuperſtitiones accommodata. Quocirca cauendum eſt, ne quæ illorum non ſunt, noſtra non faciamus, aut eorum ſuperſtitionibus noſtram religionẽ commaculemus.

HABENTES diuinationis pretiũ.) קְסָמִים id eſt, Diuinationes, aut inſtrumenta, quibus diuinamus. Rabbi Salomon כל מיני קסמים, id eſt, Omne incantationis genus. Quibus ſcilicet dæmones euocarentur. Aut certe quod interpretatus eſt Hieronymus, pretium potius ꝙ rem ipſam. Nam quo incantationis aut diuinationis genere uſus ſit Balaham perſpectum eſt, in ſomnijs ſcilicet, cum noctu accubaret, ut ex iſto loco clarum ſit. De alio uero diuinationis genere nihil ſcribitur. Deinde quæ ueriſimilitudo eſt, ut illi homines afferrent ſecum incantationes. Nónne apud magum potius eſſe debuerant, non apud illos? Quid opus habere eorum incantationibus ille, id eſt, his rebus, quibus incantamus, poterat? Non eſt igitur ueriſimile, aliquid eiuſmodi allatum eſſe ab illis, ſed per incantationes hoc loco intelligimus aut pretium

 ipſum

ipſum,aut id quod erat incantandum. Id eſt rationes atq; ordinem, quo uti deberet ſuper populum maledicendum. Prima ſentētia à Septuaginta interpretibus profecta eſt,qui locum hunc ita reddiderunt, καὶ τὰ μαντεῖα αὐτῶν ἐν ταῖς χερσὶ αὐτῶν, id eſt, Et uaticinia ipſorum: aut diuinacula,ut habebat antiqua Latinorum æditio,in manibus eorum. Mittimus quæ hoc loco dicuntur à Nicolao,ne in meſſem alienam falcem immittamus.

VTINAM haberem gladium ut te percuterem.) כִּי עַתָּה הֲרַגְתִּיךָ. Quia ſi gladiū inquit haberem,iam nūc te interfeciſſem: uerū Septuaginta ſicut & Hieronymus. ἤδη ἐξεκέντησά σε iam inquit confodiſſem,conuulneraſſem te.

NONNE animal tuum.) הֲלוֹא אָנֹכִי אֲתֹנְךָ id eſt,Non'ne ego aſina tua? Sicut & Septuaginta οὐκ ἐγὼ ἡ ὄνος σου, Non'ne ego aſina tua?

VT ADVERSARER tibi.) Ita locus intelligendus eſt לְשָׂטָן, id eſt, Vt aduerſarer tibi. *Satan aduerſarius.* Nam Satan aduerſari ſignificat, unde & nomen Satan, quem corrupto nomine appellamus Satanas, Aduerſarius uocatur,quia omnibus ſanctiſſimis rebus ſeſe opponit. Quamobrem non recte uerſum eſt hoc à Septuaginta. Egreſſus ſum inquit εἰς διαβολήν σου, Hoc eſt, in tui calumniam, ut calumniarer tibi, quod certe non habet locum hic. Non enim idem eſt aduerſari & calumniari,cum calumnia ſine uerbis fieri nō poſſit

poſſit, aduerſari autem & uerbis & factis poſſimus. Et licet Diabolus & Satan idem ſit, aliter tamen de cæteris rebus eſſet loquendum, Secus enim calũniamur, ſecus aduerſamur, obſtamus, præpedimus. Diabolus.

A N quia mercedẽ aduentui tuo.) Imò aliud הַאֻמְנָם לֹא אוּכַל כַּבְּדֶךָ, Hoc eſt, Nũquid uere non poſſum honorare te? Sicut & Septuaginta ὄντως οὐ δυνήσομαί σε, Hoc eſt, Num uere nõ potero, debito te honore proſequi?

E T V E Nerunt in urbem quæ erat.) קִרְיַת חֻצוֹת, Hoc eſt, In urbem munitam, aut urbem platearum. Rabbi autem Salomon aliter hũc locum exponit: uenerunt inquit in urbẽ, cuius plateæ uiris, ac mulieribus, ac pueris erant refertæ, ut rex id oſtẽderet Balaham ac diceret: Obſecro ut miſerearis hanc miſerorũ multitudinem, quibus gladius & cædes iam impendet. Quare lõge ſecus exponunt hãc ſententiã Hebræi, quàm noſter interpres. Sept. quoque diuerſi & ipſi ſunt. Venerũt inqunt εἰς πόλεις ἐπαύλεων, in urbes ſtabulorum aut uillarũ. Quod certe uehemẽter alienum eſt.

A D E X C E L S A Bahal.) Ita quidem ſignificat nomen Hebraicum בָּמוֹת, id eſt, Excelſa: locos uidelicet eminentes & nemoroſos, quos dijs ſuis conſecrabant, & ibi lætabantur, cum ſumma corporis ignominia. Hæc itaque cum ſit uocis ſignificatio, miror cur ſecus tranſtulerint Septuaginta ἀνεβίβασεν αὐτὸν ἐπὶ τὴν στήλην

τοῦ βαὰλ,id eſt, Deduxit eum ad columnam, uel ſtatuam Bahal. Quod à uero abeſt plurimum, quo modo enim inde multitudinem deſpicere potuiſſet?

CAPVT XXIII.

Aram. DE Aram.)id eſt,De Meſopotamia ſiue Syria; quę uocatur Hebraice Aram naharim, à primo incola, ut moris eſt ſacris literis, regiones nominibus eorum uocare, qui eas primi adierint. Igitur Septuaginta nomen Hebraicum in Græcum commutarunt ἐκ μεσοποταμίας μετεπέμψατό με, Hoc eſt, E Meſopotamia accerſiuit me.

ET FIANT nouiſſima mea.) Sicut Hebraicum וּתְהִי אַחֲרִיתִי כָּמֹהוּ. Et ſint nouiſſima mea,ſicut huius. Quare Septuaginta neſcio cur tam diuerſe trāſtulerint καὶ γένοιτο τὸ σπέρμα μου ὡς τὸ σπέρμα αὐτῶν,id eſt, Et fiat ſemen meū, ſicut ſemen eorum:credo eos,quod Hebraice dicitur nouiſſimū, pro poſteritate ſumpſiſſe, cum tamen pro exitu potius accipiendū ſit:quia paulo ante dixit,moriatur anima mea ſicut anima iuſtorum.

SVPER uerticem montis phaſga.) κορυφὴν λελαξευμένου, uerterunt Septuaginta,id eſt, Verticem leuigati aut raſi,ſcopuli ſcilicet aut cautis, cum magis proprium nomen ſit loci, ut exponunt etiam Hebræorū interpretes. Et quamuis poſſint pleraq; nomina,aliquā etymologiā recipere

pere, hoc certe non poteſt eo modo explicari. Quanquàm hoc perleue ſit,& maximorū uirorū labeculæ non ſunt animaduertendæ.

N O N eſt deus quaſi homo ut mentiatur, & mutetur.) Ita quidem habent Hebraica. Primūq; ſignificat, mentiri, ſecundū pœnitere. Nō eſt inquit deus ſicut homo. וִיכַזֵּב, id eſt, ut mentiatur: neq; ſicut filius hominis וְיִתְנֶחָם, Et pœnitebit eum. Horum itaq; uerborū cū hæc uera ſit ſignificatio, Septuaginta tantopere uariāt, quātopere mirari neceſſe ſit οὐχ ὡς ἄνθρωπος ὁ θεὸς διαρτηθῆναι, οὐδ᾽ ὡς υἱὸς ἀνθρώπου ἀπειληθῆναι, id eſt, Nō eſt ſicut homo deus, ut diſponatᷣ, aut ſuſpenſus ſit, neq; ſicut filius hoīs, ut ei quis minetᷣ. Patetq; quāta ſit diſſimilitudo. Puto autē aliter codices habuiſſe ipſorum interpretum, eſſeq; utrunq; uerbum, in utrunq; hoc, quod ei ſimile eſt, corruptum.

A D benedicēdū adductus ſum.) בָּרֵךְ לָקָחְתִּי id eſt, Benedicere aſſumpſi: ſed Septuaginta ſicut Hieronymus, εὐλογεῖν παρείλημμαι. i. Benedicere aſſumptus ſum: quāquàm agens in patiens uertūt. Veritas habet ut poſuimus: nō eo tamē inficias, nō ſumi aliqñ actiua pro paſſiuis, & è conuerſo.

N O N eſt idolū.) לֹא הִבִּיט אָוֶן בְּיַעֲקֹב, Hoc eſt, Nō declinabit uanitas ad Iacob: nec diſplicet quòd hāc uanitatem Hieronymus idololatriam interpretatur. Septuaginta multo diuerſius οὐκ ἔσται μόχθος ἐν ἰακώβ, id eſt, Nō erit labor in Iacob. Quod certe non tam uero adhæret.

NEC uidetur ſimulachrum.) עָמָל, id eſt, Opus: ſumiturq́ꝫ non pro labore, ſed ipſo opificio, & opere. Quare Septuaginta minus ueritatē attigerūt. οὐδὲ ὀφθήσεται) πόνος ἐν ἰσραήλ, id eſt, Neqꝫ uidebitur labor in Iſraël.

ET clangor uictoriæ.) וּתְרוּעַת מֶלֶךְ בּוֹ .i. Et clāgor regis in eo: ſiue quod eſt melius, & habitatio regis in eo: theruat igitur hoc loco non clangorem ſignificat, ſed habitationem, ſedem, quēadmodū exponunt Hebræi, & æditio Chaldaica idem comprobat, quæ hunc locum in hūc modū interpretatur וּשְׁכִינַת מַלְכְּהוֹן בֵּינֵיהוֹן id eſt, Et habitatio regū inter ipſos. Indicat igitꝰ fore, ut regia ſedes, & ſceptrū & imperium inter ipſos futurū ſit. Non ſolū de ipſis Iudæorū principibus id uaticinans, ſed etiā de Meſſia, qui regibus imperat. Septuaginta quoqꝫ idem ſenſiſſe uidentur, καὶ τὰ ἔνδοξα ἀρχόντων ἐν αὐτῷ, Hoc eſt, Et inſignia principū, ſiue gloria principū in eo.

CVIVS fortitudo ſimilis eſt rhinoce.) Quoniam nomen rhinocerotis ראם etiā aliud ſignificare uidetur, ſcilicet altitudinē, eo quòd ducitꝰ à uerbo רמם, Hoc eſt, Extulit, propterea ſunt apud Hebræos qui interpretentur, fortitudo excelſa eſt ei, fortitudo magna, ſublimis, pro rhinocerote magnū ac ſublime ponentes. Quæ etiā eſt interpretatio Onchelos Chaldæi quæ ſic habet תקפא ורומא דליה. Hoc eſt, Excelſa & eleuata fortitudo eius. Atqꝫ ita interpretatꝰ & Rabbi Salomon

lomon. Hieronymus ſecutus eſt Septuaginta q̃ etiã tranſtulerũt ὡς δόξα μονοκέρατος αὐτοῦ, id eſt, Vt gloria unicornis, gloria eius: quãquàm in eo non ſunt admittendi, quòd fortitudinem, gloriã appellarint, quod uix intelligi poſſet. Quæ enim gloria eius animantis? peruertitur autem cõparatio, quæ nõ de gloria, ſed fortitudine fit, quod & alibi frequenter admonebimus. Frequens enim eſt ea comparatio rhinocerotis propter fortitudinem, de qua ſuis dicetur locis.

CAPVT XXIIII.

DIxit homo cuius eſt obturatus oculus.) הַגֶּבֶר שְׁתֻם הָעָיִן, id eſt, Vir cuius eſt apertus oculus: ut interpretantur Hebræi, & Chaldaica transfert æditio. Quare in contrariũ acceptũ eſt ab Hieronymo. Miror'q́ cur Septuaginta ſecutus nõ ſit, qui ſecundũ Hebraicũ tranſtulerunt φησὶν ὁ ἄνθρωπος ὁ ἀληθινὸς, id eſt, Dixit homo uerax. Quo fit, ut ſuſpicer, non eo modo reddidiſſe Hieronymũ, ſed deeſſe in noſtris codicibus negationem, ut dicendũ ſit: Dixit homo cuius non eſt obturatus oculus. Cõtraria enim ſibi diceret Balaham, qui paulo poſt ſe ſermonũ dei auditorem eſſe proteſtatur.

VISIONEM omnipotentis intuitus eſt.) Superuacanee additũ à Septuaginta ἐν ὕπνῳ, id eſt, in ſomno, Qui uiſionẽ dei uidit in ſomno. Nam ea uiſio, etiam non in ſomno fieri potuit, ut ſæpe prophetis accidebat. Deinde & in eo, non recte diſſen

diſſentiũt,ut quod eſt Hebraice שֹׁמֵעַ אִמְרֵי אֵל id eſt, Audiens uerba dei fortis: ipſi uerterint, ἀκούων λόγια ἰσχυρά, Hoc eſt, Audiens eloquia fortia. Multum enim intereſt: & eorum oratio non eſt adeo clara. Ilico enim intelliget quæ ſint eloquia fortiſſimi dei, ſed eloquia fortia, non adeo. Notaq́ differentia eſt.

SICVT ualles nemoroſæ.) כִּנְחָלִים נִטָּיוּ id eſt, Sicut torrentes in longum tendentes, & circũſepti arboribus: aut ſicut ualles, ut elegãter uertit Hieronymus Septuaginta ſecutus qui ὡσεὶ νάπαι σκιάζουσαι, id eſt, Sicut ualles opacantes.

FLVET aqua de ſitula.) יִזַּל מַיִם מִדָּלְיָו, Hoc eſt, Exibunt, erumpent aquæ de ſitula eius, aut de puteis eius, ut exponit Rabbi Salomon.

TOLLETVR propter Agag.) וְיָרֹם מֵאֲגַג מַלְכּוֹ, id eſt, Et eleuabit ab Agag regẽ eius. Tollet ab Agag regnum eius: aut, Tollet ab Agog regnum eius: quod de Saule dictum exiſtimant. Quare uidentur in contrarium uertiſſe Septuaginta καὶ ὑψωθήσεται ἡ γὼγ βασίλεια αὐτοῦ, Hoc eſt, Exaltabitur Agog regnũ eius. Ecce ueritas nihil exprimitur.

ET perforabũt ſagittis.) Imò ſic וְחִצָּיו יִמְחָץ id eſt, Et ſagittas eius confringet: gens ſcilicet illa, de qua tot tantaq́ uaticinatur. Septuaginta uero ſententiam non uerba reddiderunt καὶ ταῖς βολίσιν αὐτοῦ κατατοξεύσει ἐχθρόν, Hoc eſt, Et ſagittis ſuis confodiet hoſtem.

Reuer

REVERTere ad locum tuum.) Vehementius eſt Hebraice בְּרַח לְךָ אֶל מְקוֹמֶךָ, id eſt, Fuge in locum tuũ: quaſi ei minas intentet, ſicut & Septuaginta νῦν οὖν φεῦγε εἰς τὸν τόπον σοῦ, id eſt, Nunc effuge in locum tuum.

IN extremo tẽpore.) בְּאַחֲרִית חַיָּמִים, id eſt, In nouiſſimis diebus, in extremitate dierũ: ut in- *Nouiſſimi*
telligeremus quod tẽpus ſignificaretur. Appel- *dies qui di-*
lantur autem nouiſſimi dies in ſacris literis ulti- *cantur.*
ma mũdi ætas, in qua ſanctus Meſſias apparuit. Omnium enim ſeculorum cauda hæc eſſe de-
nunciatur. Sex enim millibus annorum mundũ *Mũdum ſex*
ſtare, multis eſt oraculis cognitum ut ſcribitur in *millibus an-*
Talmud Hebræorum, & ut cecinerunt Sibyllæ, *norum dura-*
Hydaſpes & Mercurius triſmegiſtus. Quorum *turum.*
duo extrema millia, anni Meſſiæ eſſe dicebantur, id eſt, quibus Meſſias dei filius eſſet uidendus, & p omnes illos annos foret colendus. Quibus annis paulatim corruptela inualeſcente, uſq; in extremitatẽ adeo propagabitur, ut exoriatur tandem, ille prophanus, & ſceleratiſſimus tyran-
nus Antichriſtus. Quæ ſi uera ſunt, à cõſumma- *Antichriſtus*
tione mundi hoc noſtro tempore, id eſt, M.D. XXVIII. eius q hæc ſcribebat anno XXIX. habita ſecundum Hebraicam ueritatem computatione, abſunt anni ſeptingenti & uiginti minus octo. Numerantẽ enim apud Hebræos nunc à conditione mundi, quinq; millia ducenti octoginta & octo. Quæ an uera ſint, uidebit ipſa poſteritas

Lactātij error in ſupputatione annorum mundi.

ſteritas,nos nihil temere affirmamus, ne in errorem Lactantij incidamus,qui à ſua ætate,uſq; ad exitum rerum,non plus ducentis annis fore exiſtimabat.Secutus & ipſe oracula Sibyllarum & Mercurij. Sed fefellit eum æditio Septuaginta quæ cum in his numeris recenſendis, corruptiſſima ſit,factū eſt,ut mille anni plures quàm deceat in ſupputatione additi ſint, aut etiam plures.In quo errore fuit uniuerſa Græcia,& Italia, quæ Grecos ſequebatur.Atq; etiam nunc apud nos,qui ſcribunt hiſtorias,in eodē uerſantur errore,maiorum fidem ſequentes.Neceſſe uero eſt in hac re ad Hebraicam ueritatem recurrere,imo ad noſtros codices: qui optime ſe habent: quia Hieronymus Septuaginta ſequutus non eſt,ſed Hebraicum contextum.

VIDEBO eum ſed non modo.)Totū hoc, nihil ab Hebraico diſſentit,ſed apud Septuaginta obſcurius redditur quàm deceat,& forte ſecus quàm ueritas expoſcat δείξω αὐτῷ, καὶ οὐχὶ νῦν, μακαρίζω, καὶ οὐκ ἐγγίζει, id eſt,Oſtendam ei,& nō nūc, beatum dicam,& non appropinquat: quomodo fieri poteſt,ut uerterint.אֶרְאֶנּוּ, id eſt,uidebo eū, in hoc quod eſt oſtēdam eum.Factum ſcilicet ex eo errore eſt.Putabant enim uerbū eſſe trāſitiuū tertiæ cōiugationis.At nō animaduerterunt deeſſe iod,aut chirich,quæ tertiā coniugationē deſignant,ut patet his qui ſciūt Hebraice. Deinde in alio error eſt.Nā futurū אֲשׁוּרֶנּוּ,quæ uox futuri

turi tēporis eſt à uerbo שור,id eſt,uidit, contem platus eſt,illi exiſtimarūt duci ab אשר,id eſt,Beatificauit. Nō animaduertentes,in grāmatica maximā inter utrunq; poſitam eſſe differentiā. Quā ego afferrē,ſi huius eſſe loci exiſtimarē. Satis ſit uarietatis cauſam oſtendiſſe.

ORIETVR ſtella ex Iacob.) Primum obſeruandum eſt,eſſe præteriti temporis hoc apud Hebræos. Deinde non poni uerbum orietur, ſed quod inceſſit, aut uenit ſignificat, hoc modo דָּרַךְ כּוֹכָב מִיַּעֲקֹב,id eſt, Profecta eſt ſtella ex Iacob,ut exponunt Hebræi. Sed Chaldaica æditio, apertiſſime indicat fore ut ſtella quædam, id eſt,rex,ex Iacob naſceretur, hoc modo, יְקוּם מַלְכָּא מִיַּעֲקֹב וְיִתְרַבָּא מְשִׁיחָא מִיִּשְׂרָאֵל וְיִקְטוֹל רַבְרְבֵי מוֹאָב וְיִשְׁלוֹט בְּכָל בְּנֵיא אֱנָשָׁא. Hoc eſt: Conſurget rex ex Iacob, & pullulabit Meſſias de Iſraël, & interficiet principes Moab, & dominabitur omnibus filijs hominis. Obſeruatione igitur dignum eſt, quantum is locus Chriſtianorum fidem adiuuet,qui de Meſſia hęc dici aſſerimus. Id enim in tota æditione Chaldaica factum eſſe perſpicimus, ut ſi quis locus in ſacris literis ea tempeſtate de Meſſia eſſe uideretur,clariſſime ſit ab illis Chaldæorum interpretibus translatus, amotis uocabulis ambiguis. Igitur de Meſſia is locus intelligendus eſt, qui principes Moab interficiet, id eſt,omnes idololatras,qui per eū populum maxime ſignificātur.

De Meßia uaticinium.

aut

aut Antichriſtum,quem Moabitam futurũ eſſe aſſerũt.Dominabiturq́ꝫ ſuper uniuerſum orbem terrarũ.Nõ aliter de eo locutus Balaham, quàm Daniel,qui filium dei,totius mundi regem futurum uaticinatus eſt:eo imperij genere,quo nullum ſit maius,id eſt,ut ab imperatoribus & principibus etiam adoretur,& ei colla ſubmittant,qđ imperium uere diuinum eſt,& incorruptibile:qđ qui deſtruere conabitur,ut nefandiſſimus tyrannus ab eodem occidetur.Nũc uel inuitis Iudæis uiget,ut prius,ſicut ait Chryſoſtomus,ſol extinguendus ſit,quàm hoc imperium,id eſt ſanctiſſima religio penitus ſit abolenda. Quod maxime ſitiunt Hebræi.Cuius quotidie interitum expoſcunt ac deprecãtur:ex aſtris,ex leuiſſima quaq́ꝫ

Filij Seth. re augurãtur.Quid igitur per filios Seth ſit hoc loco intelligendũ,Chaldaica demonſtrauit æditio,omnes ſcilicet homines.Quia à Seth omnes propagati ſumus,qui in locum Abel interempti ſucceſſit, proles autem Chain, diluuio extincta eſt.Noë à Seth origenem ducebat,à Noë omne humanũ genus reparatum eſt. Quare filij Seth, ſunt ſicut filij Adam,id eſt, omne genus humanum:quia inde omnes prouenerunt.

VENIENT in triremibus de Italia.) וְצִים מִיַּד כִּתִּים, id eſt, Et triremes à potentia Italorum,ſiue Romanorum.Suppleuit autem Hieronymus, uenient: recte quidem factum. Omnes enim prophetiæ compendioſe & obſcure proferuntur

feruntur,& explicandæ ſunt,his adiectis, quę uideantur neceſſaria. Quod uero attinet ad nomina, ſciendum Chittim, quod Italiā Hieronymus interpretatus eſt, non abeſſe ab eadem ſententia etiam Hebræos, qui putant per hoc nomen Romanos ſignificari. Sic em̄ Rabbi Salomō ſcribit *Chetim, Italia.*

ועברו כתיים שהם רומיים בבריניות גדולות

Hoc eſt, Et tranſibūt Chetæi, qui ſunt Romani, cū uaſtis triremibus cōtra Aſſyrios. Hoc ipſum per æditionem Chaldaicam cōprobatur, quæ & ipſa, Chitæos interpretat̃ רומאי, id eſt, Romanos. Lxx. uero uocem ipſam Hebraicam poſuerunt. Quamobrē non poſſumus non mirifice cōmendare Hieronymum, qui ueritatē nobis aperuerit: prophetabat ergo Balaham de futuro Romanorum imperio ante urbem conditam plurimis annis. Nec me latet, per Chittim alias etiam regiones & gentes ſignificari. Vt quod dicitur de Alexandro egreſſus eſt de terra Chettim: qđ de Romanis aut Italia non poteſt intelligi. Sed hoc loco refragari non poſſumus teſtibus Hebræis, & æditione Chaldaica, & ipſo Hieronymo de Romanis non eſſe ſentiendum, dicemus autem de alijs, ſuis locis. Atque hinc factum eſt, ut Ceteos hic interpretes Græci non Romanos, ſed Macedonas intellexerint. Nam Theodoritus hoc loco ſcribit de Balaham, multa cum eſſe uaticinatum, ſed etiam προεῖπε δὲ καὶ τὴν μακεδόνων νίκην, ἐξελεύσεται γάρ φησιν ἐκ χειρὸς χετιείμ. *De Romanorum imperio uaticinium.*

R ἀλλ

ἀλέξανδρος μὲν γὰρ κατέλυσε τὴν τῶν περσῶν βασιλείαν. ἀντίοχος δὲ ἰουδαίοις ἐπιστρατεύσας, καὶ τὴν μητρόπολιν αὐτῶν εἷλεν, καὶ τὸν θεῖον ναὸν ἀπέφηνεν ἔρημον, id eſt, Prædixit etiam Macedonum uictoriam. Egredietur, inquit, de manu Cetim. Alexander enim Perſarum deſtruxit imperium: Antiochus autem, contra Iudęos dimicans, eorum cœpit metropolim & dei templum deuaſtauit, hæc ille. Sed hoc refellitur Hebræorum autoritate, & æditione Chaldaica.

CAPVT XXV.

ET ſuſpende eos in patibulis.) וְהוֹקַע אוֹתָם id eſt, Suſpēde, ſuffige in patibulis: quod in aliam ſententiam uerſum eſt à Septuaginta, παραδειγμάτισον αὐτοὺς τῷ κυρίῳ, id eſt, Et produc, ſiue deforma, dehoneſta eos coràm domino. Sed in contextu expreſſe ponitur quo ſupplicij genere deberēt affici: nam ſignificari eo uerbo affixionem, & ſuſpendium indicant interpretes Hebræorum. Et locus ille Regum 3. ubi de crucifixis filijs Saul ſcribitur, qui ſic habet והוקעום ליהוה, id eſt, Et ſuſpendite eos domino. Sciendum uero eſt, ſecundum Hebræos, non eſſe dictum de principibus ſuſpēde eos, ſed de his qui fuiſſent trāſgreſſi. Nam principes uocari iuſſit, ut poſſent qui deliquiſſent agnoſci: ipſe uero arbitror utrunque nos exiſtimare poſſe.

INTRAuit ad ſcortum.) Quod ſæpius admonuimus, non omnino percepiſſe interpretes uerbo

uerborum differentiam, quæ apud Hebræos manifeſtiſſima eſt, ex hoc potiſſimum loco cognoſcitur, q Hebraice ſic habet: Ecce, inqt, unus de filijs Iſraël uenit וַיַּקְרֵב אֶל אֶחָיו אֶת הַמִּדְיָנִית id eſt, Et attulit ad fratrem ſuum ſcortum Madianitem. Eſt ergo tertiæ coniugationis, in qua, uerba tranſitiua formantur: non primæ, ut noſter putauit interpres. Eratq; uertendum, non acceſſit ipſe ad ſcortum, ſed ipſe accedere fecit ſcortum ad fratrem ſuum, ut cum eo commiſceretur, exhibuitq; illi fornicandi facultatem. Nã quod יקרב, ſit tertiæ coniugationis & ſit tranſitiuũ patet retro ex cap. uigeſimoſeptimo, ubi ponitur ויקרב משה את משפטן לפני יהוה. Quod Hieron. recte interpretatus eſt. Retulitq; Moſes cauſam eorum coram domino. Ecce uertit, retulit, id eſt, accedere fecit, non autem acceſſit, quod idem & Septuaginta ſenſerũt, ſed in alio uariarunt, καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπος τῶν υἱῶν ἰσραὴλ ἐλθὼν προσήγαγε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ πρὸς τὴν μαδιανίτιν, id eſt, Et ecce homo ex filijs Iſraël ueniẽs adduxit fratrem ſuum ad Madianitida. Sed cõtra factum eſt, illam ad eum, non eum ad illam adduxit, quod etiam eſt ueriſimilius.

QVIA zelo meo cõmotus eſt.) בְּקַנְאוֹ קִנְאָתִי id eſt, Dum zelatur ipſe zelum meum: quod aliquando inuidiam, interdum furorem, aliquando honeſtiſſimũ & accenſum amorẽ ſignificat, quo exarſit Phinees. Septuaginta, ἐν τῷ ζηλῶσαι μοῦ,

τὸν ζῆλόν μου ἐν αὐτοῖς, id eſt, Dum zelatur meum zelum in ipſis. Ecce quæ uertit Hieronymus, ſunt longe his clariora.

IN LOcis genitalibus.) De utroque intelligunt Hebræi, in eo loco ſcilicet eſſe utrunq; confoſſum, licet contextus tantum de fœmina hoc dicat, percuſſit inqt, uirũ ac mulierẽ אֶל קֳבָתָהּ id eſt, ad fœditatẽ eius. Ideo Septuaginta, qui ad Hebraica propemodum adhęreſcunt, ſic habẽt, Percuſſit inquiunt hominem, καὶ τὴν γυναῖκα διὰ τῆς μήτρας αὐτῆς, id eſt, per mediam eius uuluam. Sed Rabbi Salomon exponit בתוך זכרות של זמרי ונקיות שלה, id eſt, In medijs genitalibus zamri, & genitalibus eius mulieris. æditio Chaldaica לִמְעַהָא, hoc eſt, in uentre eius.

PAcem fœderis mei.) בְּרִיתִי שָׁלוֹם, hoc eſt, Fœdus meum pacis, id eſt, Do ei fœdus meũ pace & quiete ſempiterna, ut nemo ſcilicet auferre poſſit, & de tanto gradu eum deturbare: ita uerterunt etiã Septuaginta, ἰδοὺ ἐγὼ δίδωμι αὐτῷ διαθήκην εἰρήνης, hoc eſt, Ecce ego do ei teſtamentum pacis, amicitiæ uidelicet & beneuolẽtiæ & ſocietatis cum deo, quę eſt deo cum ſuis ſacerdotibus, ſi mundi & caſti fuerint. Immutauit ergo Hieronymus, ut diceret pacem fœderis mei, nõ fœderis mei pacem, & quidẽ prudenter, eo ꝙ eadem quidẽ ſunt, ſed hoc clarius & apertius. Fœdus autem dei, eſt eius conſortium, amicitia, & quaſi affinitas, quam cum deo diuini habent homines

mines, per ſummã æquitatem & innocentiã, & honeſti amorem, ei ſimillimi effecti.

PRINCIpis nobiliſſimi Madianitarum.) ראשׁ אֻמּוֹת, id eſt, Principis populorum, cui plurimi ſuberant populi. Quod miror non tranſtuliſſe Septuaginta, ſed potius nomen propriũ putaſſe, θυγάτηρ σοὺρ ἄρχοντος ἔθνους Σομώθ. Filia Sur principis gentis Somoth. Videmus eos uocem Hebraicam umot, id eſt, populi, non interpretatam reliquiſſe, quod recte factum non eſt.

HOſtes uos ſentiant.) צָרוֹר אֶת הַמִּדְיָנִים, hoc eſt, Inimicare, inimicus efficiaris, affige, uexa, perturba Madianitas. Sicut & Septuaginta, ἐχθραίνετε μαδιηναίοις. Hoſtes ſitis Madianæis.

CAPVT XXVI.

ET factum eſt grande miraculũ.) וַיִּהְיוּ לְנֵס id eſt, Et fuerunt in ſignum ac miraculũ illi ſcilicet. Quare non refertur miraculum ad filios Chore, ſed ipſum potius, eiusq; ſequaces: ſicut & Septuaginta Hebraicum ſecuti trãſtulerunt, καὶ ἐγενήθησαν ἐν σημείῳ, id eſt, Et facti ſunt in miraculum: mox inferunt, οἱ δὲ υἱοὶ κορὲ οὐκ ἀπέθανον, id eſt, Filij autem Core, non ſunt mortui. Quare ad illos ſpectat, licet etiam miraculum fuerit, ut illis pereuntibus, eos unà cũ tabernaculis corũ abſorbente terra, filij non fuerint abſorpti.

FILij Gad.) Primus in cẽſu, ſicut ætate prior erat, ponitur Ruben, poſt quem ſubſequitur Simeon, tertius locus datur Gad, quod & ubique

fit. Quare apud Septuaginta male non ſuo loco poſitus eſt Gad, ſed fere ultimo. Quod certe maxime miror, nam ſuperius eundem errorẽ acciſſe, poteramus æquius ferre, ſed quòd hic idẽ peccetur, non eſt ferè tolerabile. Patet autẽ hæc errata non eſſe ipſis interpretibus adſcribenda, ſed deprauatis codicibus: id quod non fuit in lingua Græca difficile, ut quæ maxime ab Hebraica eſt aliena, facile peregrinæ linguæ corruptelas admitteret.

IN CENſu Iſacar redundant centum apud Septuaginta interpretes, quandoquidem is numerus eſt ſicut noſtra habet æditio: ſcilicet, אַרְבָּעָה וְשִׁשִּׁים אֶלֶף וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת, id eſt, Sexaginta quatuor millia, & trecenti: in Græco, autẽ τέσσαρες καὶ ἑξήκοντα χιλιάδες καὶ τετρακόσιοι, hoc eſt, ſexaginta quatuor millia, & quadringenti.

NON recte quoque apud Septuaginta cenſus Aſer præponitur cenſui Ioſeph, Manaſſe, & Ephraim, & Beniamin, & Dan. Nam poſt omẽs hos, Hebraica fides cenſet Aſer, id quod fit in noſtra æditione, quæ ferè nunquam ab Hebraica ueritate diſſentit. Eſt autem in eodem cenſu error: numerantur enim ex tribu Aſer, ſicut noſtra continet æditio, quinquaginta tria millia quadringenti: at uero Græcorum codices habent, τρεῖς καὶ τεσσαράκοντα χιλιάδες καὶ τετρακόσιοι, hoc eſt, Quadraginta tria millia, & quadringenti. Deſunt ergo decem millia, qui lapſus eſt

non

non minimus.

IOCABET quæ nata eſt ei in Aegypto.) אֲשֶׁר יָלְדָה אֹתָהּ לְלֵוִי, id eſt, Quam peperit eam ipſi Leui, ut hoc dicatur de uxore Leui, quæ ei peperit Iacabet, aut certe de ipſo Leui dicitur, qui genuit eũ ſibi ipſi Leui: quod eſſet ſubabſurdum. Hæc perplexio fecit, ut non recte is locus apud Septuaginta redditus ſit, ἣ ἔτεκε τούτους τῷ λευὶ, ἐν αἰγύπτῳ, id eſt, Quę peperit hos ipſi Leui, in Aegypto: quod conſtat non eſſe uerum, non em̃ eos peperit ipſi Leui, ſed uiro ſuo Hamram patri eorũ, præterq; igitur quòd ſententia deprauata eſt, & non reddit quæ ſunt in contextu, etiã quod dicit eſt falſum. Iochabet em̃ uxor Hamram peperit Moſem & Aharon, ipſi Hamram, non ipſi Leui, quemadmodum dicuntur apud Hebræos, uxores uiris ſuis filios gignere. Quod ergo dicebatur de naſcente Iocabet, Septuaginta de ea pariente tranſtulerunt: lapſus non ferendus. Nam articulus אתה, id eſt eam, poterat eos abunde docere, de quorum partu diceretur. Deinde nónne abſurditas nota erat, quia mox infertur, καὶ ἔτεκε τῷ ἀμβρὰμ τὸν ἀαρὼν, καὶ τὸν μωΰσην, id eſt, Peperit ipſi Hamram Aharon & Moſem: nónne dixerant prius, eos peperiſſe ipſi Leui.

CAPVT XXVII.

ERitq; hoc ſanctũ lege perpetua.) Quis non miretur huius noſtræ æditionis uenuſta-

tem,decorem, lucem: ipſius autem interpretis prudentiam,iudicium, utriuſque linguæ, in eo abſolutiſſimam peritiam, explicãdi maieſtatem, ingenij diuinitatem: Quæq; ſunt in lingua Hebraica,manca,mutila, compendioſiſſima, horrida,dura,illorum hominum loquendi more perplexa,fecit apertiſſima,illuſtriſſima, linguæ noſtræ maxime accommodata. Tantoq; magis hoc admiramur,quantò res eſt difficillima, & quam infeliciſſime plurimi apud nos & Græcos attẽtarint. Quis enim non ſtomachetur, ſi legat Moſen Aegyptium,à quodam ſummo uiro Latinitati donatum, in quo nulla ſermonis Hebraici exprimitur proprietas: imò quia Hebraica noſtræ linguæ accommodare ille aut neſciebat,aut nõ poterat, tanta obſcuritate repleuit æditionẽ, ut nemo fere ſit, qui eum librum poſſit legere. Quis aliorum plurimas interpretationes: Quis etiã infinitis in locis ipſos intelligat Septuaginta interpretes, qui Hebraica & uerba & phraſin ſectantes,fecerunt ut apud Græcos pleraq; uix eſſent intelligibilia: Ego qdẽ cũ pleraq; ex Hebraico apud Latinos & Græcos uerſa legerim, me nihil unquã melius,uenuſtius,hac noſtra ęditione uidiſſe fateor. Quamobrẽ nõ poſſum non cordamnare audaciam,qui alias hac noſtra tẽpeſtate æditiones attentare uoluerunt, quaſi fidem adhibeãt Hebræis,quòd hæc male reddita ſit. Res illi genti penè domeſtica, ut noſtra etiã quæ

In eos qui nouas in biblia moliuntur interpretationes.

quæ ſunt optima,ſitibunde lacerent, & uitupe-
rent.Sed uenient in lucem eorum interpretatio
nes,ac tum facile iudicabunt omnes, quàm uere
ſimus ipſi locuti,quàm uanum laborem experti
fuerint illi.Nam ſi ad literam interpretabuntur,
erunt omnia obſcura,& legentes in ſummum fa
ſtidiũ adducẽtia.Sin ſenſum ſenſui reddiderint,
nunquàm hanc Hieronymi maieſtatem aſſequẽ
tur.Nunc quod propoſuimus explicemus.Is lo
cus ſic habet apud Hebræos. Erit,inquit,hoc fi-
lijs Iſraël לְחֻקַּת מִשְׁפָּט, id eſt,in ſtatutum iudi
cij.Interroga Hebræos quid hoc ſit, nihil inue-
nies eſſe aliud,q̃ quod uertit Hieronymus:& ta
mẽ,ſi eo modo reddidiſſet,ut nos interpretati ſu-
mus,decem interpretibus fuiſſet opus,qui fortè
& rem extorſiſſent,& ad aliũ ſenſum traxiſſent.
In noſtra uero æditione tam clara ſunt, ut pue-
ris etiam facillima intellectu ſint.Nam quomo-
do hoc ipſum uerterũt Septuaginta:Erit,inquit
δικαίωμα κρίσεως. hoc eſt,Iuſtificatio iudicij. Qđ
mihi etiam propemodum obſcurum eſſet,niſi ad
fontẽ recurrerẽ. Atqꝫ huic ſimilia ſunt ferè cæ-
tera oĩa,totusq́ꝫ Hebraicæ locutionis cõtextus.

IN montem iſtum Habarim.) Credo Haba-
rim nomen eſſe ipſius montis,ut Chaldaica etiã
indicat æditio,quæ hoc non interpretatur. Se-
ptuaginta nõ proprium eſſe putarũt ſed potius
nomẽ à uerbo habar deductum,hoc eſt tranſijt:
itaqꝫ ſic tranſtulerunt ἀνάβηθι εἰς τὸ ὄρος, τὸ ἐν

ſuam,dum eodem in ſepulchro conduntur.

IN QVO eſt ſpiritus dei.) Recte addidit dei,cum Hebraice tãtummodo ſit אֲשֶׁר רוּחַ בּוֹ id eſt,In quo ſpiritus eſt.Neq; enim alium ſpiritum,quàm diuinum illum intelligimus.Id quod æditio Chaldaica, clariſſime hoc modo explicuit גְּבַר דְּרוּחַ נְבוּאָה, Hoc eſt, Vir in quo eſt ſpiritus prophetiæ. Septuaginta uero nihil tale aperuerunt. ὅς τις ἔχει πνεῦμα ἐν αὐτῷ. id eſt,Qui habet ſpiritum in ſe.

ET PARTem gloriæ tuæ.) מֵהוֹדְךָ, id eſt, De gloria tua:& recte quidem Hieronymus partem gloriæ tuæ, non totam gloriam tuam, ut pulcherrime declarant Hebræi, qui comparationem inter Moſen & Ioſue ſtatuunt,ut Moſes ſit tanquam Sol,Ioſue ſicut Luna,quæ à Sole lumen accipit. Hanc autem gloriam Rabbi Moſe dicit eſſe קירון עור פנים, id eſt, Splendorem uultus, quo Moſes radiaret : propterea dicunt faciem Moſis ut Solem enituiſſe : Ioſue uero ut Lunam,quanquam & de alia gloria intelligendum ſit. Quamobrem melius hæc apud nos ſententia exprimitur, quàm apud Græcos, καὶ δώσεις τὴν δόξαν σου ἐπ᾽ αὐτόν. id eſt,Et pones gloriam tuam ſuper ipſum : uidentur enim non animaduertiſſe præpoſitionem de, aut ex, quæ de toto demit.

ELEAZAR ſacerdos conſulet dominum.) וְשָׁאַל לוֹ בְּמִשְׁפַּט הָאוּרִים לִפְנֵי יְהוָה, hoc eſt,

Et po

Et poſtulabit pro eo iudicium ueritatis, aut cer-
titudinis,aut illuminationis , coràm domino:qđ
exponunt Hebræi,cum bellum ſuſcipiẽdum eſt,
cum pax ineunda,de his,inquit,cõſulet Eleazar
אוּרִים dominum. Nam urim,hoc loco doctrinam,ſiue
illuminationẽ, ſiue declarationẽ ſignificat,ſicut
retro de inſcriptione nominis tetragrammaton
dicebatur,quod nomen uocauit urim , quia per
illud ſacerdos illuſtrabatur , edocebaturq;:duci-
אוֹר turq; ab אור , id eſt,Lux,& in caſu pluriũ urim.
Quo ſignificatur ueritas & rerum certiſſima per
ceptio,quam à deo accipiebat ſacerdos. Hæc igi
tur huius uocis ſententia eſt, quæ obſcuriſſime,
& minime proprie à Septuaginta reddita eſt, καὶ
ἐπερωτήσουσιν αὐτὸν, τὴν κρίσιν τῶν δήλων ἔναντι
κυρίου. id eſt,Et ſciſcitabuntur ex eo,iudiciũ ma-
nifeſtorũ coram domino:tot errata quot uerba.
Primum tota ſententia peruerſa eſt,quia ita eam
uerterunt,ut innuerent,filios Iſraël interrogatu
ros ipſum Eleazarum & petituros ex eo rerum
ueritatem:non Eleazarũ dominũ. Deinde quò
modo,per plurale trãſtulerunt,quod erat in cõ-
textu Hebraico ſingulare: præterea quòd uerte
rint urim,τὰ δῆλα, forte ferendum eſt,ſi tamẽ ſit
adeo clarũ,quãtum neceſſe ſit:præterea φ uocẽ
במשפט , id eſt,iudiciũ,nõ ĩmutarint,nõ arbitror
eſſe prudẽter factũ. Quãobrẽ, cũ omnibus hiſce
uerbis non aliud intelligendum ſit, quàm quod
uertit Hieronymus,non poſſumus non mirifice
eius

eius prudentiam, iudiciumq́ue commendare.

CAPVT XXVIII.

IN holocauſtum ſempiternũ.) Atq; hoc illud holocauſtum eſt, quod Græce uocatur ἐνδελεχισμὸς. quaſi dixeris perpetuitas, cõtinuatio, qua perpetuum ſacrificium nunquam intermittebatur, ut cõtinuus eſſet dei erga genus humanum amor, qui propter ſacrificium illud perpetuum ab eis nõ recedebat, ut eſſet iuſtiſſima dei ad illos affectio, quòd nunq; eius inter homines abeſſet memoria, quæ ſacrificio repræſentabatur.

Holocaſtum ſempiternũ. ἐνδελεχισμός.

IN calendis.) Sicut etiam præclare Septuaginta ἐν νεομηνίαις. id eſt, in nouilunijs: ſiquidẽ mẽſes ad lunæ exortũ obſeruabant, atq; etiã ſi menſis non inchoante luna inchoaretur, nõ ꝓpterea ſacrificabant, ſed nouilunium expectabant, nihil curantes, etiã ſi iam mẽſis cœpiſſet. Ita & omnes dies feſtos ac celebres agebant, obſeruato curſu lunæ. Atq; hoc eſt, quòd quintadecima dies mẽſis, quo celebrant paſcha, raro cum noſtris menſibus conuenit, atq; ille menſis apud illos modo eſt Martius, modo Aprilis, non quòd mutetur feſtum, ſed quia menſes ad lunæ exortum non ſemper apud nos inchoantur, quæ in feſtis, ab eis obſeruatur, propterea dictum eſt Geneſi capite primo, lunam in ſignum ſolennitatum, dierumq; feſtorum futuram.

DECIMam decimæ.) Non eſt opus ut reſpectatur decimæ, ſed Hebraicus loquẽdi modus

eſt

eſt ut dicatur עִשָּׂרוֹן עִשָּׂרוֹן,hoc eſt,decimam decimam,id eſt,quælibet decima,cuilibet agno. Nam decimam decimæ ſuſpectum fortè eſſet,& in alium ſenſum acciperetur. Septuaginta ποιήσεις δέκατον ἐπὶ ἀμνῷ τῷ ἑνί. id eſt, Facies decimam agno uno,præclare quidem ſubtracta una dictione.

Præter holocauſtum matutinum.) Excepto, inquit,hoc ſacrificio,illa offeretis.Non enim intermittendum eſt illud iuge ſacrificiũ propterea quòd ſacrificãtur etiam alia, ſed hoc erit perpetuum.Quod apertiſſime declaratur ex ipſo con textu Hebraico. Excepto, inquit,matutino ſacrificio תַּעֲשׂוּ אֶת אֵלֶּה, id eſt,facietis hæc,quæ modo pręcepta ſunt:quod ponitur etiam ab Septuaginta ποιήσετε ταῦτα, hæc facietis.

IN fomitem ignis.) לֶחֶם אִשֶּׁה, id eſt,panis ſacrificij:nam אֵשׁ, licet ſignificet ignem אִשֶּׁה tamẽ ſacrificium intelligimus,Quod Græci uocant ὁλοκαύτωμα. id eſt,perfectum,penitus exuſtum.Nequid igitur erroris afferret tralatio,alterum hoc ſubiecimus. Fomitem ergo uel panem ſacrificij dixit, quia ſacrificium tanquam panis deo exhibetur:uino etiam adiecto,& ſacrificium quaſi quidam panis eſt,quo ſuam erga deum uoluntatem oſtendunt homines.Licet igitur ſacrificium igni exureretur,non propterea dicẽdum fuerat in fomitem ignis. Quia fomes ad ſacrificium,non ad ignem ſpectat, & ſacrificium non fomes

אִשֶּׁה ὁλοκαύτωμα. Holocauſtũ.

fomes, ſed panis appellatum eſt, quaſi ſacer & diuinus panis, quo quaſi ab hominibus oblato ueſcitur deus.

E X Pletis hebdomadibus.) בְּשָׁבֻעֹתֵיכֶם hoc eſt, In hebdomadibus ueſtris: his ſcilicet quinque hebdomadibus, quas præceperat ab expletis azymorum diebus numerari. Quo numero euoluto dies primitiarum celebrari iuſſit, atque hoc optime explicuit Hieronymus. Quod non ita apud Septuaginta, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν νέων, ὅταν προσφέρητε θυσίαν νέαν κυρίῳ, τῶν ἑβδομάδων. hoc eſt, In die nouorum cum offertis ſacrificium nouũ domino, hebdomadum. Quis enim id facile intelligeret, niſi ad fontem ipſum recurreret: in noſtra uero æditione nulla difficultas, quia interpres intellexit quibus eſſet uerbis ea declaranda ſententia.

CAPVT XXIX.

PRima dies.) Niſi quis ſciret apud Hebræos unum accipi pro eo quod eſt primum, facile in errorem, æditionem Septuaginta ſecutus laberetur, qui hoc modo reddiderunt, καὶ τῷ μηνὶ τῷ ἑβδόμῳ, μιᾷ τοῦ μηνός. id eſt, Et menſe ſeptimo, una menſis. Non enim tam de prima, quàm reliquis omnibus diebus id intelligeret: qđ prudẽter uitauit Hieronymus. Deinde & in eo Hebraicam phraſin ſequi non erat neceſſe, ut diem tacerent, dicentes una menſis: quod tametſi omittatur in lingua Hebræa, in noſtra tamen aut

Græca

Græca,mutilum ac mancum uideretur.

OMNE opus ſeruile.) Etiam hoc apud Septuaginta annotandum fuerat:non enim recte uertitur apud eos opus ſeruile, in id quod eſt, ἔργον λατρευτόν. nam cum λατρεύειν, colere ſignificet,non manibus operari,omnis utiq; arbitraretur λατρευτὸν id ſignificare quod ad cultum obſequiumq; ſpectat:quod nõ prohibetur in die feſto fieri:nam ἔργον λατρευτὸν dicerem ipſe eſſe eccleſias adire,ſacrificare, orationibus inſiſtere, atq; id genus alia.Propria uero & ſignificantiſſima uox quæ eam rẽ apud Græcos exprimeret, erat χειροποιητὸν,id eſt quod manibus fit,atq; hoc prohibẽtur Hebræi facere, ut rebus diuinis expediti uacarent.Omnes aũt plurimum intereſſe cognoſcent inter λατρευτὸν,& χειροποιητὸν. æquiuocatio uero fefellit Septuaginta:ſiquidẽ apud Hebræos עבד, utrunq; ſeruitium ſignificat,ſcilicet diuinum & humanum,hoc eſt opificium fabreficium:& עבדה, dicitur diuinus cultus: & aliud exercitationis genus:at non ita fortaſſe apud Græcos ſignificaret λατρεύειν. ſed illud diuinum exercitium tantum, uel ſi humanum,nõ tamen id quod corporis & manuum agitatione fit,& quod diximus χειροποιητόν. hæc quidẽ poterant alibi annotari,ſed non adeo ad nos pertinere animaduertebamus.

Ἔργον λατρευτόν.

χειροποιητόν.

Opus ſeruile

DIES tubæ & clangoris.) Quod eleganter Septuaginta ἡμέρα σημασίας. id eſt, dies ſigni, aut

aut nuncij,aut annunciãdi:quod per tubæ clangorem fiebat.

TRES decimas.) שְׁנֵי עֶשְׂרֹנִים id eſt,Duæ decimæ:duo enim erãt arietes,cuiq; una decima dabatur,quare una ſuperfluit apud nos.Nam & Septuaginta cum Hebraico ſentiunt δύο δέκατα τῷ κριῷ τῷ ἑνί. id eſt,Duæ decimæ,arieti uno.

DIE octauo qui eſt celeberrimus.) עֲצֶרֶת, id eſt,In quo fit cetus,congregatio populi,conuentus.Eo,inquit,die,omnes ad diem feſtum cõuenietis:quod Lxx. paulo obſcurius uerterunt ἡμέρα τῇ ὀγδόῃ ἐξόδιον ἔσται. Hoc eſt, Octaua die exitus eſt,egreſſio eſt,& quaſi proceſſus.

CAPVT XXX.

AVt conſtrinxerit ſe iuramẽto.) לֶאְסֹר אִסָּר עַל נַפְשׁוֹ, id eſt,Vt cõſtringat ſuper animam ſuam iuramẽtum:hoc eſt,ut recipiat ſuper ſe iuramentum:Anima enim ſua, pro ſeipſo ponitur.Qui,inquit,addixit ſe iuramento,aut ſe ſacramento alligauit. Quare nõ tam proprie redditur is locus apud Septuagĩta ἢ ὁρίσηται ὁρισμῷ περὶ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. id eſt, Vel diffinierit aut incluſerit incluſione de anima ſua:nã ſuper animã ſuam in contextu nõ ſignificat de anima ſua,ſed ſuper ſeipſum. Puto quoq; pro eo quod legitur ὁρίσηται, legendum potius eſſe ὀρκίσῃ).

Voti rea erit.)id eſt,Voto ſoluẽdo obſtringet̃, debet uotũ ſoluere,patre eius permittente.Sicut interpretãtur & Lxx. στήσονται πᾶσαι εὐχαὶ αὐτῆς.

id eſt,Stabunt omnia uota eius,exoluenda erũt.

NEC obnoxia tenebitur ſponſioni.) Deeſt hoc loco hæc particula וַיהוָה יִסְלַח לָהּ,hoc eſt, Et dominus miſerebitur eius. Remittet,inquit, deus ei uotum quod uouit.Nõ reputabitur ſcelus:ſicut optime & Lxx. ὁ κύριος καθαριεῖ αὐτὴν, hoc eſt,Et dominus eam expiatam habebit,peccato & ſceleri non obnoxiam.

Affligere abſtinere.

PER ieiunium affligat animam.) Præclare explicuit quod erat fere dubium in contextu. לְעַנֹּת נָפֶשׁ,id eſt,Si uouit ut affligeret animam. Affligere enim ꝓ abſtinere ſumitur:& afflictio, abſtinentia,pœnitẽtia,quæ maxime fit per ieiuniũ,licet & per alia. Quare animæ, id eſt,ſuimet afflictio, accepta deo eſt:ueluti ſi à cibis, à uoluptatibus,à rebus delicatiſſimis abſtineamus:nõ tam quòd mala ea per ſe ſint,nam bene utẽtibus mala eſſe non poſſunt,q̃ ut ab hiſce abſtinentes, quendam erga deum amorẽ oſtẽdamus:quia ꝓpter ipſum,ab his quæ nos maxime oblectẽt,tẽperamus.Qui enim plus amat,pluribus id oſtendit argumẽtis.Totaq; humanæ naturæ dignitas in eo eſt poſita,ut deũ totis uiribus diligamus, ex quo ueluti fonte reliquæ fundũtur uirtutes. Quare in hiſce uotis,id datur opera, ut noſtram erga deum caritatem oſtendamus,cui noſtras uoluptates quaſi cõſecramus, quæ certe diuina eſt oblatio.Vxorem quidem ducere nõ malum eſt, ſed ſiquis ab hac uoluptate propter deum temperet

peret,eiq́ſuam deuoueat caſtitatē, faciet is deo rem acceptiſſimam.Sed hæc omnia, ſicut ſi alijs uirtutibus adiūcta ſint, odore ſuauiſſimo replēt omnia:ita ſiquis ea, cæteris uirtutibus ſeiuncta poſſederit,nihil proſunt. Iniqui enim hominis, & maleuoli,& obtrectatoris ieiunium nō modo deo acceptum non eſt,uerum etiam eſt illi inuiſum & abhominabile. Solemus enim eo plerūq́ errore decipi,ut ſi ſolis ritibus pietatem peragamus,ſatisfeciſſe nos credamus.Sed nos ſacræ docent literæ, deum his nudis ac ſolis non eſſe cōtentum,ſed eum animum atque affectum adeſſe oportere,quo illa reperta ſint.

CAPVT XXXI.

RElíqua uero utenſilia.)Non eſt hoc,ab illo ſuperiore diſtinguendum, quod uidelicet ſeorſum,hāc prædam & ſeorſum illam tulerint. Sed eundem in locum omnia comportarunt in campeſtribus Moab, ubi erat Moſes cum uniuerſa multitudine.Quod etiam apud Septuagin ta declaratur. Eodem quoq́ in loco erant caſtra & Moſes cum Eleazaro, quod uidetur diſtinguere Hieronymus.

ETIAM in paruulis.) Quod ſæpius annotauimus, ſemper exiſtimaſſe Septuaginta טַף, id eſt,Paruulus, ſignificare ſupellectilem,etiam hoc loco uidere licet: quod enim uertit Hieronymus etiam in paruulis, illi ἐν πάσῃ ἀπαρτίᾳ,id eſt,cū omni celeritate,aut perfectione,aut

S 2 cum

cum omni dependentia & ſupellectili. Deinde ubi dicitur puellas & omnes fœminas uirgines, & Hebraice בַּנָּשִׁים נ טָּה כֹּל hoc eſt, Omne puerile inter fœminas, aut omnis puella, illi καὶ πᾶσαν τὴν ἀπαρτίαν τῶν γυναικῶν. hoc eſt, & omnem ſupellectilem fœminarum. Quam abſurditatem etiam ipſa uerba oſtendunt: non enim ſupellex interficitur, aut non interficitur, quod illi uocabuli imperitia fateri coacti ſunt. Verum in maximis uiris, non ſunt minima obſeruanda, quia & ultro fortaſſe conniuerunt.

DEXTRALia.) עֲגִיל, Quod Rabbi Salomon dicit eſſe נזמיאזן, id eſt, aurium ornamentum. Sequitur uero noſter interpres Septuaginta περιδέξιον, id eſt, Dextrale, aut quod circa dextram inuoluitur: quod Ambroſius dextrocherium appellaſſe uidetur: alibi inaures uertit Hieronymus.

PERIScelides.) uox Græca, à περὶ, id eſt, circum, & σκέλος crus. Crurium enim ornamenta ſunt, atque ita etiam exponitur ab Hebræis. Sed Septuaginta diuerſius χλιδῶνα reddiderunt: hoc eſt, Brachialia ut exponit Suidas, qui hoc dicit eſſe ornamentum brachiorum. Verum hæc, nō adeo magni facienda ſunt. Nam in eiuſmodi rebus diſſentire facile fuit.

IN diuerſis ſpeciebus.) כֹּל כְּלִי מַעֲשֶׂה, hoc eſt, omne uas opificij, aut omne uas fabrefactū, omne genus uaſorum, crateres, phialæ, cyathi, calices

lices, aurea argenteaq; uniuerſa. Hoc fortaſſe in noſtra æditione erat obſcurius, diuerſæ enim ſpecies, non ad opificia, ſed aliud aliquid referrerentur, atq; hoc clariſſime explicatur apud Septuaginta πᾶν σκεῦος εἰργασμένον. id eſt, omne uas fabrefactum, aut cælatū: nam εἰργασμένος χρυσὸς. in oratione Socratis ad Nicoclem, aurum cælatum ſeu fabrefactum ſignificat.

CAPVT XXXII.

APtas animalibus alēdis terras) Qđ erat inuolutū, & inelegans Hebraice, fecit uenuſtiſſimum, ſic enim legitur וְהִנֵּה הַמָּקוֹם מְקוֹם מִקְנֶה, Hoc eſt, Et ecce locus, locus peculij, aut pecoris. Propterea Septuaginta, nihil uerbis immutatis, non ſecus interpretati ſunt καὶ ἦν ὁ τόπος, τόπος κτήνεσι, id eſt, Et erat locus, locus pecoribus. Illud quoq; in eis obſeruatione dignū duximus, quia nō uidentur diſtinxiſſe caſum q apud Hebræos, datiuus eſſe poteſt, & genitiuus. Hoc autē loco proculdubio erat genitiuus. Nam dicendo, Ille locus erat pecoribus, ſuſpicaremur eum à pecoribus poſſideri. Quare æditiōe Hieronymi nihil poteſt dici uenuſtius. Explicant autem poſt Septuaginta, longe apertius κτηνοτρόφον, eundem locum nuncupantes.

HABemus iumenta plurima.) Fortaſſe legendum eſſet armenta, cui proprie correſpondet מִקְנֶה Hebraicum, & κτῆνος Græcum; licet hoc magis pecus ſignificet.

Cur ſubuertitis mentes.) לָמָּה תְנִיאוּן אֶת לֵב id eſt, Quare retrahitis, reuocatis cor: quod prudenter uertit in mẽtes, nam nõ tam apud omnes conſtat, an principatus ſit cordi tribuendus. Immutatum quoq; à Septuaginta eſt διανοίας, id eſt, cogitationes, animum, mentem.

SVBuerterunt cor.) Cum idem ſit hoc loco uerbum, quod & pauloante, & Hieronymus eodem Latino ipſum expreſſerit, Septuaginta tamen non eodem. Primum enim uerterunt ἱνατι διαστρέφετε τὰς διανοίας. id eſt, cur ſubuertitis mẽtes. Hic uero & ἀπέστησαν τὴν καρδίαν, id eſt, & recedere fecerunt cor, auerterunt. Poteſt enim eandem ſententia, uarijs modis explicari.

SI uidebunt.) Annotauimus ſæpenumero, pleraq; in euangelijs & epiſtolis Apoſtolorum, alijsq; noui teſtamẽti uoluminibus, obſcura inueniri, propter locutiones Hebraicas, quæ aliud apud illos, aliud apud nos ſonẽt. Quis enim, exẽpli cauſa, eorum qui minus aſſueti ſunt, intelligeret, ſi, ſumi apud eos pro eo quod eſt non: non dico ſemper, ſed maxime quãdo iurant. Raroq; inuenies apud Septuaginta permutari, ſi, in non, apud Hieronymum frequentiſſime. Igitur & locus ille: ſi introibunt in requiem meam, ſecundũ morem Hebraicum accipiẽdus eſt, pro eo quod eſt non. Et illud: ſemel iuraui, ſi Dauid mentiar, id eſt, nõ mentiar: & alia complura, quæ nos ſuis annotare locis non pigebit. Quare, ſi, pro nõ accipitur

Si pro non apud Heb.

cipitur hoc loco. Quod neq; Septuaginta permutarunt. καὶ ὤμοσε λέγων, εἰ ὄψονται οἱ ἄνθρωποι οὗτοι τὴν γῆν. id eſt, iurauit dicens, ſi uiderint hominis hi terram.

ET noluerunt ſequi me.) לא מִלְאוּ אַחֲרָי id eſt, Nō impleuerunt poſt me. Etiam hęc locutio Hebraica eſt, quam niſi tam Septuaginta quàm Hieronymus immutaſſent, fuiſſet obſcurior ſententia. Implere igitur poſt quē, eſt apud illos cōſequi, eiusq; uoluntate præcedente quaſi ſubſequi, perficere quæ imperantur. Septuaginta ut dixi & ipſi prudenter immutarunt. οὐ γὰρ συνηκολούθησαν ὀπίσω μου, id eſt, Non enim ſecuti ſunt poſt me. Hæc tametſi exigua ſunt, nō inutilia tamen eſſe noſcentur ad intelligenda maiora.

Implere Hebr. quomodo accipiatur.

CENezeum.) הַקְּנִזִּי, Quod exiſtimo cū Hieronymo, eſſe nomē familiæ, ut etiā ipſa nominis forma indicat. Quæ enim in Iod apud eos deſinunt, ferè gētilia ſunt. Sicut Iſraëli, id eſt, Iſraëlita, & Romigi Romanus, & Nozri Nazarcus. Iauani Græcus: ita & hoc loco Chenizi nomen gentile eſt, ac familiæ. Quare diſſentio à Septuaginta, qui hoc tanq; appellatiuum tranſtulerunt. χαλὲβ ὑιὸς ἰεφθονὴ ὁ διακεχωρισμένος, id eſt, Chaleb filius Iephtoni, abiunctus, ac diuiſus: quod quorſum tendat, medius fidius non uideo.

CIRCVNDuxit eum.) וַיְנִעֵם, id eſt, Et uagari eos fecit, inſtabiles eſſe: ſicut dicitur de Chain, cuius inſtabilitas eodē nomīe ſignificata

eſt, cum dicitur, Eris נָע וָנָד, id eſt, In motu ſemper & inſtabilis. Per quadraginta annos ſtationes mutabant in deſerto, donec paulatim peſſima illa natio aboleretur, nouumq́; genus ſurgeret. Septuaginta hanc inſtabilitatem, & uolubilitatem uerbo ſignificantiſſimo expreſſerunt, à nomine ῥόμβος, Rhombus, ſiue piſcis ſit, ſiue figura, eius ſimilitudinem imitans, ſiue rota, quam circunducentes nent mulierculæ, uerbum fingentes, hoc modo. καὶ κατεῤῥόμβευσεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ τεσσαράκοντα ἔτη, id eſt, Et circunuoluit eos per deſertũ, annos quadraginta.

ῥόμβος. Rhombus.

INCRementa & alumni &c.) תַּרְבּוּת, id eſt, Incremẽtum, multiplicatio, multitudo, quod non tam aperte à Septuaginta uertitur σύστρεμμα ἀνθρώπων ἁμαρτωλῶν, id eſt, commiſtio peccantium hominum.

CAVSA necis eritis.) שִׁחַתֶּם, id eſt, Interficietis, corrumpetis, deuaſtabitis, ſicut prudentiſſime interpretatus eſt Hieronymus. At Septuaginta paulo ſecus καὶ ἀνομήσετε εἰς ὅλην τὴν συναγωγήν, id eſt, & delinquetis in totam multitudinem hanc. Nam hoc non repræſentat necem illam, ac ruinam & uaſtitatem, ſed potius delictum. Innuiturq́; ex eo, offenſuros eos eſſe omnem multitudinem, cum ad interitum & cladem pertineat.

PARVVLis noſtris urbes.) Conſuetus error apud Septuaginta, pro paruulis ſupellectilem

lem ponentes, καὶ πόλεις τοῦς ἀποσκευὰς ἡμῶν, id eſt, Et urbes ſupellectili noſtræ.

NOS autem armati & accincti.) חֻשִׁים, id eſt, feſtinantes, prompti: unde & ſenſum appellāt Hebræi חוש, à continua motione, quod non ſit aliud ſenſus, quàm quidam cõtinuus motus, ac uiuacitas, quæ in motu conſiſtit: hoc ultimū omiſerunt Septuaginta. חוש *Senſus.*

ANTE filios Iſraël.) Elegantiſſime Septuaginta uno nomine, προφυλακῇ, id eſt, prima acies, primi cuſtodes. Vno enim uerbo exprimere nõ poſſumus.

DIXERuntq́ filij Gad.) Obſeruatione dignum hoc loco apud Hebræos exiſtimo, quoniam nomen pluralis numeri, cum uoce uerbi ſingulari conſtruitur, quod perraro fit. Et confirmat eam ſententiam, qua diximus Elohim, id eſt Deos, conſtrui cum uoce uerbi ſingulari, qua dicitur, dij creauit, coq́ ſignificari tres perſonas, licet unico uerbo includantur. Oſtendiq́ hoc etiã ex conſuetudine loquendi Hebræorum poſſe. Hoc enim loco habetur וַיֹּאמֶר בְּנֵי גָד וּבְנֵי רְאוּבֵן hoc eſt, Et dixit filij Gad, & filij Ruben: pro eo quod dicendum eſſet, & dixerunt: atq́ hoc annotari uehementer uelim. *Dixit filij Gad, ſingulare, pro plurali.*

PRAECEPit ergo Moyſes.) Nihil diſſentit ab Hebraico וַיְצַו לָהֶם, id eſt, & præcepit eis, quod poſtea repetitur, & dixit ad eos, Atq́ illud eſt præceptum. Septuaginta uero hoc in aliam

ſententiam acceperunt,putãtes illud,præcepit, ſignificare potius præfecit,cõſtituit, hoc modo, καὶ συνέστησεν αὐτοῖς μωϋσῆς ἐλεάζαρ τὸν ἱερέα, καὶ ἰησοῦν ὑὸν ναυὴ,καὶ τοὺς ἄρχοντας τῶν πατριῶν, hoc eſt,Et præfecit eis Moſes Eleazarum ſacerdotē, & Ioſue filium Naue, & principes familiarum. Verum hæc,ut dixi,non eſt ſententia,& nõ hoc dicitur.Fefellit eos,quia ſeparatim ponitur,præ cepit,& dixit.

INter uos habitãdi accipiãt loca.) Huc adie cta eſt in codicibus Septuaginta tota hæc perio dus.Si,inquit,armati uobiſcum tranſire noluerint, διαβιβάσετε τὴν ἀποσκευὴν αὐτῶν, καὶ τὰς γυναῖκας αὐτῶν,καὶ τὰ κτήνη αὐτῶν πρότερα ὑμῶν εἰς γῆν χαναάν, hoc eſt, Tranſportate ſupellectilem eorum, & eorum uxores & pecora ante uos in terram Chanaan.Quæ clauſula hoc loco nõ habetur, adiecta fortaſſe ex alio loco, aut ab ipſis interpretibus ſtudioſe addita, ut explicarent, quæ ſibi uiderentur.Sed an recte factum ſit,non affirmo.

PER circuitum.) בִּגְבֻלֹת,id eſt, in cõfinijs, in terminis,in ultimis locis.Vrbes, inquit, quæ ultimis in locis regionis erant poſitæ: quanquã additur סָבִב,id eſt,per circuitum.Septuaginta ferè & ipſi idipſum ſignificant, ſed alijs uerbis, σὺν τοῖς ὁρίοις αὐτοῖς,id eſt,unà cum ipſis finibus.

IEgbaha.) Hoc Septuaginta non urbis eſſe nomen exiſtimarunt, ſed uerbum potius. Nam Gaba

Gaba exaltare ſignificat, & Ghebah collis dicitur. Itaq; uerterunt, καὶ ὕψωσαν αὐτὰς, id eſt, Et exaltarunt ipſas, loco eius quod uertit noſter interpres legbaha. Sed ipſæ literæ eos docere debuerant, litera enim finalis, hæ nomen fœmininum eſſe demonſtrat. Deinde neſcio quo modo non uiderint non eſſe uocem pluralem, neq; poſſe interpretari exaltarunt, ſed potius exaltauit mulier: nam uox fœminina eſt.

PORRÒ filij Machir.) Septuaginta nec de pluribus ſcribunt filijs Machir, cum Hebraice ſcriptũ ſit בְּנֵי מָכִיר, id eſt, filij Machir, & eius quem ponunt, nomen etiã explicant, quod non ſit in contextu Hebraico, καὶ ἐπορεύθη οὒρ υἱὸς μαχείρ, id eſt, Et profectus eſt Vr filius Machir. Sed per errorem poſitum eſſe Vr exiſtimo, cum de pluribus ſit hoc intelligendum, imò omnibus filijs & natis ex ſtirpe Machir.

CAPVT XXXIII.

IVxta caſtrorꝝ loca.) Hæc om̄ia poſita ſunt ad explicationẽ huius uocis hebraicę מוֹצָאֵיהֶם hoc eſt, Egreſſiones eorꝝ. Deſcripſit inquit, Moſes egreſſiones, aut eorꝝ manſiones, dum è caſtris egrederentur, deſcribebat mãſionem præteritã: quod non uſq; adeo perſpicue reddiderunt Septuaginta, καὶ ἔγραψε μωϋσῆς τὰς ἀπάρσεις αὐτῶν, id eſt, deſcripſit Moſes caſtrorum motiones. Sic enim neceſſe eſt interpretari ἄπαρσιν à uerbo ἀπαίρω, id eſt ſoluo, tollo, ſolum uerto.

Manu

MAnu excelſa.) בְּיָד רָמָה, id eſt, in manu excelſa, elata: hoc eſt, hoſtium maximo terrore. Magno apparatu, admiratione omnium maxima, quæ omnia ſub locutione Hebraica ſignificant.

EXERcuerat ultionem.) שְׁפָטִים, id eſt, iudicia; iudicauerat enim de dijs Aegyptiorum ut perderentur. Ad quorum inuocationem credũtur magis ſuas perfeciſſe incantationes: uerum Deus de ipſis, iuxta eorum mendacem naturam iudicauit, meritisq́; addixit ſupplicijs, ac dedecori, ut oſtenderentur non eſſe dij. Dicunt etiam nonnulli hoc ad cornigerum Hammonem pertinere, quem Aegyptij honore præcipuo uenerabantur, ad cuius diuinitatem infringendam, Deum Hebræis agnum comedere iuſſiſſe, ut cõmonſtraret eum non eſſe Deum, quem Hebræi abſumerent. Verum hoc neſcio an uerum ſit. Euangelium aperte proteſtatur, agnum in figuram eſſe immolatum, ut eo, uerus agnus immolandus ſignificaretur, non ut dij Aegyptiorum eo infringerentur, ac myſtice ſignificarentur. Sed puto ad aliud pertinere cum dicitur, In Deos eorum exercuiſſe ultionem. Et quoniam non explicatur in ſacris literis, poſſumus ſapienter inquirere, non temere noſtras cogitationes aſſerentes, ſed eas ueris comprobationes munĩetes. Septuaginta & ipſi ultionem interpretantur, ἐν θεοῖς αὐτῶν ἐποίησε τὴν ἐκδίκησιν, id eſt, In dijs eorum fecit ultionem.

Hãmon corniger Aegyptiorum.

Quæ

QVæ eſt in extremis finibus.) בִּקְצֵה הַמִּדְבָּר Hoc eſt, In fine ſolitudinis: quod Septuaginta longe ſecus interpretati ſunt, propter uocabuli ambiguitatem: nam קצה aliquando extremum, aliquando partem ſignificat, ſed eam partem, quæ denotat extremitatem, id eſt, detruncationem, abſciſionem. Ergo Septuaginta ſic uertunt ὅ ἐστι μέρος τι τῆς ἐρήμου, id eſt, quæ eſt quædam pars ſolitudinis. Sed dicendum eſſe, non partē, ſed finem, indicio eſt omnis locus, ubi eius uocis uſus incidit, ut illud: Finis omnis carnis uenit, ubi eſt præſens uox קצה. Et paulo poſt בִּקְצֵה אֶרֶץ אֱדוֹם, id eſt, In fine terræ Edom, quod Septuaginta, καὶ πλησίον τῆς γῆς ἐδώμ, uerterunt, id eſt, propè terram Edom, aliaq; id genus innumera.

IN mara.) Septuaginta uocis interpretationem poſuerunt, καὶ παρενέβαλον ἐν πικρίαις, id eſt, Et caſtrametati ſunt in amaris aut amaritudinibus. Sic enim eum locum Hebræi uocarunt, ab aquarum amaritudine.

SEptuaginta palmæ.) Nihil refert quòd Septuaginta ſcribant, στελέχη τῶν φοινίκων, id eſt, trūci palmarum, aut ſtipites, cum Hebraice in contextu non habeatur, ad explicationem enim additum eſt.

CONFRINgite titulos.) מַשְׂכִּיֹּתָם, id eſt, delubra eorum: ubi dijs ſuis orationes faciebāt, ut interpretatē Chaldaica ęditio, בֵּית סִיגְדַּתְהוֹן

id eſt

id eſt, Domũ orationis, aut genuflexionis eorũ. Vel titulos, hoc eſt, acervos lapidũ ſuper quos adorabant, ut interpretatur Rabbi Salomon. Sicut uaria erat earum gentium ſuperſtitio, à dæmonibus reperta, atq; ideo plerunq; irrationabilis. Septuaginta quoq; recte & ſecundum æditionem Chaldaicã interpretantur τὰς σκοπιὰς, id eſt, ſpeculas eorum, locos extantes, alij dixerũt ſpectacula in lapidibus exſculpta.

STAtuas cõminuite.) צַלְמֵי מַסֵּכֹתָם, id eſt, Imagines conflatorias, aut æreas, aut fuſas ad caminum, & id genus, quæ fiunt multis argenteis, aut aureis rebus in unum cõflatis, & per ignem liquefactis: quod & præclare Septuaginta, καὶ πάντα τὰ εἴδωλα χωνευτὰ αὐτῶν, hoc eſt, Et eorum ſimulachra, ad fornacem fuſa. Ita enim neceſſe eſt χωνεύω interpretari.

ET omnia excelſa.) בָּמוֹתָם, id eſt, excelſa. Quod & de collibus, æditisq; locis poteſt intelligi, ubi dijs ſuis lucos conſecrabant, in eorumq; medio delubra ſtatuebant, ibiq; eos uenerabantur: aut certe refertur ad columnas excelſas, ſuper quas idola ponebant in æditiſſimo loco, ut inde dij conſpicerentur, & ab omnibus adorarẽtur, uenerabilioresq; uiderentur: hoc poſtremũ ſenſerunt Septuaginta, transferentes, πάσας τὰς στήλας αὐτῶν ἐξαρεῖτε, id eſt, Et omnes columnas eorum auferte, quod & eo comprobatur. Dicitur enim hic in contextu, Excelſa eorum cõfrin

gite

gite,Hebraice תְּשַׁבֵּרוּ. Confringere uero de collibus ac lucis non diceretur: quamobrem uidetur ad columnas, ſigna, titulos, ubi Deorum eſſent erectę imagines omnino pertinere. Quod uero deos in cacumine montium colerent, manifeſtum eſt Deuteronomij cap. 12. Vbi Deus præcepit Hebræis, ut cum ad terrã promiſſam perueniſſent, omnes locos idololatriæ deſtruerent, ubi ſic ait, Deſtruite, inquit, omnes locos, ubi gẽtes adorant אלהיהם על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן, hoc eſt, Deos ſuos ſuper montes excelſos & colles, & ſub omni arbore uirenti.

ERunt uobis quaſi claui.) לְשִׂכִּים, Quod etiam Hebræi clauos interpretantur. Per aliud enim notius exponens Rabbi Salomon ait, erũt uobis לצנינים, id eſt, in clauos, aut tanquam claui. Nec abſunt ab hac ſententia, & Septuaginta, ἔσται σκόλοπες ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς ὑμῶν, id eſt, erũt ſtimuli, cruces, in oculis ueſtris.

ET LANceæ in lateribus.) לְצְנִינִים, id eſt, In ſpinas, ut exponunt Hebræi, Rabbi enim Salomon exponens hoc, ſcribit, erunt uobis in ſpinas, ut ſepiant, & egrediendi & ingrediendi facultatem uobis adimant. Regio ueſtra circũuallabitur his hoſtibus, ut uos egredientes extra ueſtros limites ilico excipiant. Videtur autem & idem innuere Hieronymus, licet alijs uerbis, in qua re etiã Septuaginta ſecutus eſt, qui & ipſi

καὶ

καὶ βολίδες ἐν ταῖς πλόυραις ὑμῶν, id eſt, Et iacula, aut lanceæ erunt uobis ad latera.

ET aduerſabuntur uobis.) וְצָרְרוּ אֶתְכֶם, id eſt, Et affligent uos, angent, uexabunt, hoſtiliter in cunctis ſe gerent, & inimicabuntur uobis, ut ipſe noſter interpres reddidit, & Septuaginta quos ſequutus eſt, ἐχθρεύσουσιν ὑμῖν, id eſt, Et inimici uobis erunt, atq; ita uere accidiſſe poſtea cognitum eſt: nam quos in acquirenda terra reliquiſſent, hi & ad idololatriam, & ad peſſimos quoſq; ritus ac mores eos pellexerunt: ex quo & illud conſequebatur, ut à deo derelicti, miſerabiliter ab eiſdem affligeretur, quos corruptelarum & impietatum magiſtros habuiſſent. Ita

Eſa. 40. uerbum domini manet in æternum, nec ulla poteſt ratione immutari, quia firmiſſima eſt rerum, cum ſuis cauſis apprenſio, & expreſſio, quæ ſenſim per ſuos ordines explicatur.

CAPVT XXXIIII.

PArs meridiana.) פְּאַת נֶגֶב, Hoc eſt, ora, extremitas, terminus meridionalis, ſeu à meridie: nam pars meridiana de confinibus ac terminis, non fortaſſe intelligeretur, quanquam & Septuaginta in eum modum tranſtulerint, καὶ ἔσται ὑμῖν τὸ κλίτος τὸ πρὸς λίβα, id eſt, Et erit uobis latus, quod ad meridiem uergit. Poteſt etiam ſtare ſententia Hieronymi, propter uocis multiplex ſignificatum.

Per

PER ASCENSVM Scorpionis.) Similitudo eſt. Flectentur inquit termini ſicut flectuntur in gyrum Scorpiones: nec loci nomen eſt, ut exiſtimarunt Septuaginta, ſed quædam ut dixi comparatio, quibus libenter ſacra ſcriptura utitur. Itaq; Septuaginta arbitrati nomen eſſe loci, ipſum Scorpionis nomen pro loco poſuerunt κυκλώσει ὑμᾶς τὰ ὅρια ἀπὸ λυβὸς, πρὸς ἀνάβασιν ἀκραβεῖν, id eſt, Et circumſcribet uos termini ab Aphrico, ad aſcenſum acrabim. Acrabim uero Scorpiones Hebraice uocantur, miror profecto hunc lapſum.

Acrabim ſcorpiones.

AD montem altiſſimũ.) הֹר הָהָר, id eſt, Hor montem, de quo ſæpe retrodictũ eſt. Omittitur etiam eius montis nomen apud Septuaginta, propter uocis ſimilitudinem, quæ eſt inter hor & oros. Ideo ſcriptores putarunt redundare hor, quaſi eſſet una ſyllaba nominis oros, eãq; extra contexum eiecerunt.

AD mare cenereth.) Mos ſacrarum literarũ eſt, ut omnem aquarum collectionẽ mare appellent. Itaq; exiſtimo hunc eſſe lacum, quẽ nos corrupte uocamus ſtagnum genazaret, cum cinnereth dicendum ſit, ut ex iſto loco docemur: neq; mare erat, ſed lacus. Atq; hoc etiam hic innuitur: nam mare ipſum, uocatum eſt mare magnũ. Lacus autem & ſtagnũ mare ſimpliciter. Nihil ergo refragatur, ne non credamus eſſe hoc, ſtagnũ genezeret. Suoq; nomine res eſſet appellanda, ut à

Omnis aquarũ collectio mare Hebr.

Lacus genazereth.

T

ut à rebus tam ſacris, non modo rerum, ſed etiam uerborum abſit corruptela.

CAPVT XXXV.

Mille paſſuum ſpatio.) Sicut habet & Hebraicum אֶלֶף אַמָּה סָבִיב, id eſt, Mille cubitos, aut mille paſſus per circuitum. Qui numerus deprauatus apud Septuaginta legitur ἀπὸ τείχους τῆς πόλεως, καὶ ἔξω δισχιλίους πήχεις κύκλω, id eſt, à muro ciuitatis, & extra, bis mille cubitos per circuitum. Redundat ergo dimidium, hæc enim menſura erat qua ea loca per circuitum excurrebant, qua uero à muris ciuitatum recedebāt, duo millia paſſuum. Atq; hæ duæ dimenſiones expreſſe ponuntur in Hebraico. Præcipitur ergo ut bina millia ab urbe diſtarent, mille uero per circuitum tenderentur.

COGNATUS occiſi.) לְמִקְלָט מִגֹּאֵל, Hoc eſt, in refugium à redimente: ut poſſit inquit eſſe refugium is locus ab eo qui ſanguinem redimit, quem Hieronymus uult eſſe cognatum & affinem occiſi. Sicut etiam ſentiunt Septuaginta φυγαδευτήρια ἔσονται ἀπὸ τοῦ ἀγχιστεύοντος τὸ αἷμα, Hoc eſt, Refugia erunt, ab eo qui propinquus eſt ſanguini. Sententia quidem eadem eſt, ſed nō eiſdem uerbis transfertur. Is ergo qui ſanguinem redimit, id eſt, ultor, nō ſolum propinquus, ſed quilibet etiam alius eſſe poteſt: ideo rectius paulo poſt eum uocauit Hieronymus ſanguinis ultorem.

Si quis

SI quis ferro percuſſerit.) בִּכְלִי בַרְזֶל, Hoc eſt, Cum inſtrumento ferreo: qua uoce nõ ſolum inſtrumentũ ſignificatur, uerum etiã uas: quo factũ eſt, ut nõ tam proprie uerterint Septuaginta *ἐὰν δὲ ἐν σκεύει σιδήρου*, Si autẽ uaſe ferreo qs pcuſſerit: quãquàm *τὰ σκεύη*, aliquãdo arma denotat.

HAEC ſempiterna erunt legitima.) לְחֻקַּת מִשְׁפָּט, id eſt, In ſtatutũ iudicij, per cognationes ueſtras: quod cũ ſit elegantiſſime explicatum ab Hieronymo: à Septuaginta tamen, aut obſcure, aut in aliam ſentẽtiam eſt uerſum *εἰς δικαίωμα κρίματος*, id eſt, in iuſtificationem iudicij. Atq; hoc eſt quod ſæpe admonuimus, tantum differre inter noſtram hanc & Septuaginta æditionẽ, quãtum inter ſolem ac lunam. Quod facile erit cuiq; uidere, qui uoluerit.

HOMICida ſub teſtibus.) Et hoc elegantiſſime & ad noſtram linguam ab Hieronymo, uerbis etiam paucioribus, quàm in Hebraico inueniatur, translatũ. Vocauit enim homicidam, quẽ cõtextus Hebraicus כָּל מַכֵּה נֶפֶשׁ, id eſt, Omnis percutiens animam. Quod ſi ad uerbum reddidiſſet interpres, præter ipſam abſurditatem, fuiſſet etiam obſcuriſſimum. Audi enim Septuaginta, qui ad uerbum tranſtulerunt *πᾶς πατάξας ψυχὴν διὰ μαρτύρων*, id eſt, Omnis percutiens animam per teſtes. Quis autem hoc, niſi maxime aſſueuiſſet, intelligere potuiſſet? resq; aperta eſt. Certum uero eſt, hoc loco percutere animã, ſumi pro

mi pro eo quod eſt interficere.

AD VNIVS teſtimonium.) Hoc quoniam paulo diuerſius fortaſſe uideretur, Hebraica ponentur. וְעֵד אֶחָד לֹא יַעֲנֶה בְנֶפֶשׁ לָמוּת, Hoc eſt, Et teſtis unus non reſpōdebit, in animam ad moriendum, id eſt, unus teſtis non poterit cōtra quenquàm ſe teſtem exhibere, ut condemnetur. Dicitur ergo de teſte, non ipſa lege, quāquàm & ad legem pertineat, id eſt, nō modo uni teſti prohibetur ne id faciat, ſed etiam legi ne fieri permittat. Hieronymus ad legem reſpexit. Dicūtur autem hæc Hebraice, plurimis uerbis, ſuperuacanee inculcatis, ſed in laudatiſſimam breuitatem ab interprete redactis.

EXVLES & profugi.) Etiā hic præcipitur, ne preciū ſuſcipiant ab his, qui ad urbes illas ꝓfugiſſent, ut eo ſe redimerent, & ad ſuas ſedes reuerterentur. Deinde & illud, ne ab his etiā precium ſumerent, qui quemquàm interfeciſſent, & ſe ad urbes illas uellent cōferre, eamqꝫ facultatē precio emerent: atqꝫ hoc innuitur in cōtextu Hebraico & Græco וְלֹא תִקְחוּ כֹפֶר לָנוּס אֶל עִיר מִקְלָטוֹ id eſt, Et nō accipietis precium ad effugiendū ad urbē effugij eius. Propterea & Græce: οὐ λήψεσθε λύτρα τοῦ φυγεῖν εἰς πόλιν, Hoc eſt, Nō accipietis pretium ad effugiendum ad urbem.

NE polluatis terram.) וְלֹא תַחֲנִיפוּ. Et non polluetis terram, non contaminabitis. Nihil ergo ab Hebraico diſſentit, ſed Septuaginta neſcio

ſcio quo uerbo, id reddiderunt οὐ μὴ φονοκτονήσητε, id eſt, non perimetis, non trucidabitis terrā: nam quid aliud ſignificat φονοκτονέω, cum à φόνος, id eſt cæde ducatur, & κτείνω, interficio.

CAPVT XXXVI.

VT cum iobilæus.) Iobilæū appellari à uerbo Hebraico יובל quo ſonitus cornu ſignificatur, nemo fere eſt, qui neſciat. Quinquageſimus enim annus, Iobilęus uocatus eſt, quod *Iubilæus unde dictus.* in eo cornua perſtreperēt, ꝑ omnes urbes Iſraël, ut tempus adeſſe ſignificaretur. Totusq́ꝫ ille clangor & buccinatio, Iobilæus Hebraice uocatur. Quamobrem cum hæc uera ſit ratio, qua Iobilæus uocatur, miror Septuaginta, quòd alio modo id uocabulum tranſtulerint, ſcilicet ἄφεσιν, id eſt, remiſſionem: non alia de cauſa, quàm quia anno Iobilæi, omnes poſſeſſiones cuiuis locatæ, ad ſuos redibant dominos, & quaſi auferri uidebantur. Iugum quoqꝫ ſeruile auferebatur, captiui relaxabantur, carceres aperiebantur. Eratq́ꝫ is redemptionis annus: ſed ea non eſt uocis proprietas: neqꝫ tam facile cognitu eſſet omnibus, quid ſibi uellet ἄφεσις, & in alium ſenſum interpretaretur. A Iobilæo quidam duci putant iubilare, quaſi ſtrepere, lætari, ac uociferari. Id quod *Iubilare.* græcis eſt ἀλαλάζειν. Verum etiam Latini, uſi *ἀλαλάζειν.* hac uoce ſunt, uidelicet iubilo, à quo & eiuſdem uocis uerbum. Sed non ſignificatur eo illa læti-

tia, quam innuit hoc uerbum eccleſiaſticum. Dicit enim Auguſtinus iubilare proprie beatiſſimarum eſſe gentium, & gaudijs diuinis perfuſarum. Itaq; proprie in cœlo iubilare inueniri, non terris. Poteſt igitur iubilare, & Hebraicum eſſe, & Latinum.

DEVTERONOMIVM.

CAPVT I.

IN SOLITVDINE campeſtri.) בַּמִּדְבָּר בָּעֲרָבָה, id eſt, In deſerto, in campo, in planicie: in qua uoce conuertenda, eodē lapſu ceciderunt Septuaginta, quo & ſuperius: qui putarunt haraba, ſcilicet planiciem eſſe hereb, id eſt ueſperum. Cum maxima ſit in ſcriptura, ac multis alijs differētia. Itaq; hūc locū ita reddiderunt ἐν τῇ ἐρήμῳ πρὸς δυσμαῖς, id eſt, in deſerto ad occaſum. Quē uero ſenſum habere poteſt hic ad occaſum, aut quamobrem ponitur?

EX Aſaret.) חֲצֵרֹת, id eſt, Chazerot. Quo nomine etiam uillæ ſignificantur. Sed hic loci proprium uidetur eſſe, nam & multis ante locis habita de eo loco mentio eſt, Quare Septuaginta non

non adeo ꝓprie uerterunt hoc, ϗ αὐλῶν, id eſt, Et tibias. Lapſus autē is ex eo accidit, quia Chazar clangere tuba ſignificat, atq; inde duci putarunt Chazarot: quod certe minime uerum eſt. Non enim ab eo uerbo eiuſmodi nomen deductum uſquàm reperimus. Præterquàm igit̃ quòd erratur, dum propriũ nomen non exiſtimatur, accedit etiam, quòd neq; uere de nominis etymologia dijudicatum eſt. Aeditio Chaldaica uertit hunc locũ בְּחֲצֵרוֹת אַרְגִּיזוּ עַל בִּשְׂרָא, id eſt, In Chazarot, murmurarunt propter carnes.

V B I auri plurimum eſt.) וְדִי זָהָב, id eſt, Et ſufficientia auri: aut, auri copia. Appellatũ uero eum locum eo nomine Chaldaica docet æditio, quòd uitulũ ibi conflatilem cõfecerint Hebræi, collecta maxima moniliũ, torquiũ, craterarumq; aurearũ copia: quãquàm nõ uideatur Chaldæus interpres locũ interpretari, ſed potius ſcribit eos eſſe à Moſe reprenſos, quòd aureum uitulum feciſſent. Sic enim legitur, & reprendit eos עַל דַּעֲבָדוּ עֵגֶל דִּדְהָב, Hoc eſt, Propterea quod uitulum aureũ feciſſent. Huc ergo & Hebræi pertinere aſſerũt, quod dicitur, ubi auri eſt plurimũ, id eſt, ubi eos coarguit, propter auri copiam, ſiue reprenſurus eſſet propter hoc ipſum. Verum in his argutiores eſſe uitium pene ſit.

E T Libani.) Miror cur hoc Septuaginta trãſferant ἀντιλίβανον, id eſt, antilibanum. Solũ enim libanum in contextu ponitur.

NEGOcia ueſtra & pondus.) טָרְחֲכֶם Hoc eſt, Laborem, aut defatigationẽ ueſtram, qua, ſcilicet me defatigatis. Septuaginta uerbo obſcuro & non tam proprio id explicuerunt τὴν ὑπόστασιν ὑμῶν, id eſt, hypoſtaſin ueſtrã: credo eos uelle intelligere τὴν ὑπομονὴν, id eſt, patientiã, ſuſtinentiã, ut mihi fingam uocem inuſitatam. Appellatur itaq; labor Hebraice tarach. Quod ut infinita alia, ſic & ipſum Gręcos uſurpaſſe arbitror, & eſſe
ταραχή. id quod dicitur ταραχὴ, id eſt, tumultus, defatigatio, ſtrepitus.

QVORVM conuerſatio ſit probata.) Hoc explicandi gratia ab ipſo eſt interprete additum, cum in contextu nihil eiuſmodi ſit. Verum exiſtimo eum expoſuiſſe alijs uerbis, hanc ſententiã ſcilicet וִידֻעִים לְשִׁבְטֵיכֶם, id eſt, & cognitos per tribus ueſtras. Hoc autem modo intelligitur, Eligite per tribus ueſtras, uiros ſapientes, prudentes, & perſpicaces, ac peritos. Quamobrem וידוע hoc loco non eſt paſſiua uox, neq; eum ſignificat qui cognitus eſt, ſed qui ſcit, qui cognoſcit, qui peritus eſt. Sicut optime & Septuaginta reddiderũt, ἄνδρας, σοφοὺς, ἐπιστήμονας, συνετοὺς, id eſt, uiros ſapientes: cui reſpondet Hebraicũ חֲכָמִים ſcientes, cui correſpondet נְבֹנִים. Deinde perſpicaces, aut intelligentes, cui reſpondet וִידֻעִים, quare actiua uox eſt.

NEC accipietis cuiuſquàm perſonã.) Deeſt hoc quod & à Septuaginta eſt omiſſum. Paulo

enim

enim ante præcepit, ne faciẽ cuiuſquàm in pre-
cio haberent,ne ex uultu iudicarent,ne perſona-
rum uarietatem in iudicio diſtinguerent. Nunc
autem præcipit לֹא תָגוּרוּ מִפְּנֵי אִישׁ,Hoc eſt,
nolite pauere à facie cuiuſquàm:quæ & una cau
ſa eſt,ut iudiciũ deprauetur,minas,ſcilicet præpo
tentũ formidare.In huius ſentẽtiæ locũ,hanc po
ſuerunt Septuag. οὐ μὴ ὑποστείλῃ πρόσωπον ἀνθρώ-
που,id eſt,ne deprimas faciẽ hominis.Quod cer-
te pauloante dictũ eſt,neq; fuerat hic repetendũ.

CAPVT II.

NOuit iter tuũ.) Non aliter habent Hebrai-
ca יָדַע לֶכְתְּךָ,id eſt,Cognouit iter tuũ,aut
inceſſum tuum. Verũtamen neſcio quamobrem
Septuaginta, & tempus & perſonam immuta-
runt διάγνωθι πῶς διῆλθες τὴν ἔρημον τὴν μεγάλην,
Hoc eſt,cognoſce,perpende,quomodo pertran-
ſieris ſolitudinem magnam.Ecce ſententia peni-
tus uariata eſt,neq; mihi conſtat, cui tanti errati
cauſam debeam adſcribere.

NIHIL tibi defuit.) Et iſtud poteſt abunde
teſtari, quantum noſtra æditio cæteris ſit præ-
ferenda: nam is locus cum fuerit uertendus, ut
noſter indicauit interpres, Septuaginta pro-
pterea quòd penitus Hebraicam phraſin non
uariant, obſcuriſſimam fecerunt æditionem.Sic
enim habet Hebraicum לֹא חָסַרְתָּ דָּבָר. Hoc
eſt, Non eguiſti uerbo: ubi uerbum pro re po-
nitur,de qua re ſæpius ſcripſimus. Septuaginta

οὐκ ἐπεδεήθης ῥήματος, Hoc eſt, Non indiguiſti uerbo,cum dicendum fuerit, non indiguiſti cuiuſquàm,uel nõ defuit tibi quicquàm. Verbum enim hoc loco,nemo apud Græcos pro re ſumẽdum eſſe arbitraretur.

QVASI gigantes.)Miror Septuaginta quòd uocem Hebraicam qua ſignificantur gigantes, nihil omnino immutarunt. ῥαφαεὶμ λογισθήσονται καὶ οὗτοι, id eſt,Rephain reputabũtur & hi. Rephain uero gigantes Hebraice uocantur, quos Chaldaica æditio uocat & ipſa גִבָּרַיָא,id eſt, Gigantas,qui poſt Noë,iterum ſuſcitati ſunt,& in multis terrarum partibus tam prodigioſa gens repullulauit,maxime in his locis,de qbus hic fit mentio,ubi etiam tempeſtate Dauid gigantes inueniebantur.Ab his natæ ſunt omnes fabulę apud Græcos,propter famam & nomen gigantum,& propter uetuſtatem. Non enim fuit difficile, ut multa mentirentur poſteri de gigantibus, propter temporum longinquitatem, quæ uetuſtati & uenerationem adhibet,& ſub ea facilius mendacia tegũtur.Fiuntq́ poſteris credibiliora,quia remotiſſima ſunt,& dijudicari nõ poſſunt. Clarum igitur eſt,hoc toto capite teſtimonium de gigantibus, nec aliæ gentium deſiderandæ ſunt hiſtoriæ,quæ omnes inueniuntur his ſanctis literis multo tempore poſteriores,ſint quãtumlibet uetuſta quæ ab illis proferuntur.

Rephaim, Gigantes.

HODIE incipiam dare terrorem.)Etiam hanc

hanc uocem non uidentur ſatis Septuaginta intellexiſſe, in qua & tempus & perſonam immutarunt. Quis enim apud Hebræos uel mediocriter eruditus inuenitur, qui neſciat אָחֵל uocem futuram eſſe à uerbo הָחֵל, id eſt, Cœpit: at Septuaginta faciunt hanc uocem imperatiui ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ ἐν ἄρχου δοῦναι τὸν τρόμον σοῦ, καὶ τὸν φόβον σοῦ, Hoc eſt. Hodie incipe dare terrorē & formidinem tuam; quaſi eorum eſſet hoc poſſe facere, & non magis ipſius dei, atq; ita tota ſententia peruertitur. Hęc certe, ſine culpa diſſimulare non poſſumus: nec propter ſummam, quam Septuaginta uiris illis habere debemus reuerentiā, non hæc adducenda ſunt.

VIRIS ac mulieribus & paruulis.) Hoc tandem loco reſipiſcunt Septuaginta, taſ, non iam ſupellectilem uertentes, ſed filios. καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, Hoc eſt, Et filios eorum. Quamobrem miror cur & in cæteris non ſit id ab eis animaduerſum.

NON reliquimus quicquàm.) שָׂרִיד, id eſt, Reliquias, nihil quod ſuperſtes foret. Verū Septuaginta neſcio cur ſic uerterint οὐ κατελίπομεν ζωγρίαν, id eſt, non reliquimus captiuum. Cū uox Hebraica ad omnes reliquias, nō tam hominum, quàm rerum reliquarum pertineat.

CAPVT III.

OMnes urbes quæ ſunt in planicie.) כָּל עָרֵי הַמִּישֹׁר, i. omnes urbes Miſhor, quo nomine pu

ne putauit Hieronymus planiciē intelligi, nam laſhar, rectū planumq́ ſignificat, unde Miſhor rectitudo, æquor, planicies. At Septuaginta nomen eſſe loci ſunt arbitrati, & quia propria locorum, urbiumq́ nomina, nō poſſunt aliter transferri, immutatū manet hoc apud eos πᾶσαι πόλεις μισὼρ, omnes urbes Miſhor. Quid autem ſit ueriſimilius, dicerem utrūq́ nos exiſtimare poſſe. Aeditio Chaldaica, ut proprium loci nomen interpretatur מִישׁרא nihil Hebraica uoce immutata.

IN Rabath filiorum.) רַבַּת. Videturq́ eſſe loci proprium nomen, quod non uidentur ſenſiſſe Septuaginta. Rabath uero etiam ſi loci nomen non eſſet, nequaquàm tamen ſignificaret, quod putarunt Septuaginta. Eius enim ſignificatio eſſet, multa, uel copioſa. Hi uero ἰδοὺ αὐτὴ ἐν τῇ ἄκρᾳ τῶν υἱῶν ἀμμὰν, Hoc eſt, Ecce ipſe lectus, in cacumine filiorum Amman. En Rabath uerterūt cacumen, quod Hebraice ſignificat copiā, puto uero potius eſſe urbis nomen.

VOCABatur terra gigantū.) Placet hoc magis, quod Hieronymus uerterit per præteritum, quàm ut in futurum ſpectaret, ut uertūt Septuaginta, Mos enim eſt linguæ Hebraicæ, quod ſæpius admonuimus, ut quoniam preterita imperfecta apud eos non inueniuntur, ſubſtituant in eorum locū futura: igitur hoc loco יִקָּרֵא אֶרֶץ רְפָאִים, Hoc eſt, Vocabitur terra gigantum: exiſtiman

ſtiman

ſtimandum eſt eſſe poſitum, pro eo quod eſt, uocabatur: Septuagintaq́ non ſecundum morē huius linguæ rediđiſſe, λογισθήσεται γῆ ῥαφαΐμ, id eſt, Terra gigantũ reputabitur. Et quoniã alibi diximus, & dicturi ſumus de hac re, non plura nunc ad comprobationem adducentur.

ET planiciem ſolitudinis.) Quam male non ſua uoce reddiderũt Grȩci interpretes καὶ ἡ ἀραβὰ καὶ ὁ ἰορδάνης, Et haraba & Iordanis: nã haraba planicies, & ſolitudo Hebraice uocatur, dictumq́ aliàs de eo eſt.

ET terminos cenereth.) Quod nomen corruptius, nunc quoq́, quàm ſupra apud Septuaginta legitur ἀπὸ μαχαναρὲθ, Hoc eſt, à Machenereth: nam in Hebraico, hoc loco Mem addita, non eſt de nominis eſſentia, ſed præpoſitio eſt, ab, uel de. Quare male nomini adiuncta eſt, quaſi eius prima ſit ſyllaba.

VSQVE ad radicem montis Phaſga.) Nomen radicis neſcio qua cauſa, Septuaginta tanquàm alicuius loci propriũ nomen, noluerũt interpretari ὑπὸ ἀσηδὼθ τὴν φασγά. i. Ab Aſedoth Phaſga: at Aſedoth nomen radicis eſt, à ſua uoce ſimplici אשד eſed, quod radicē ſignificat. Neq́ uehemēter miramur hoc, cũ alia quàm plurima eiuſmodi errata in Grȩcorũ inueniãt codicibus.

OCVLI tui.) Sicut habet Hebraicũ עֵינֶיךָ oculi tui. Quod male in Græcorum codicibus legitur οἱ ὀφθαλμοὶ ὑμῶν. id eſt, oculi ueſtri, niſi

alia

alia ratione hanc uarietatem tueamur: nam cum Ioſue illi erat ſermo.

IRATUSq́ eſt dominus.) וַיִּתְעַבֵּר, id eſt, Iratus eſt, accenſus eſt. Infinitaq́ ſunt exempla, quæ ab his etiã afferuntur, qui apud Hebræos dictionaria conficiunt. Quare cum ea ſit uerbi ſignificatio, non recte uertitur apud Septuaginta καὶ ὑπερεῖδε ἐμὲ κύριος ἕνεκεν ὑμῶν, id eſt, Et ſpreuit me dominus propter uos.

CAPUT IIII.

QVam ego hodie proponam.) נֹתֵן לִפְנֵיכֶם id eſt, Quã do corã uobis: ut non reſpiciat in futurum, ſicut & Septuaginta ὃν ἐγὼ δίδωμι ἐνώπιον ὑμῶν σήμερον, Hoc eſt, Quã ego do coram uobis hodie. Illud autem eſt prudenter à noſtro interprete factum, quòd dare uerterit in id quod eſt ponere, nam & illud ſignificat dare apud Hebræos, ut eſt ille locus. Poſuitq́ ea in firmamento, ubi Hebraice eſſet dicendum, dedit.

ARDebat uſq; ad cœlum.) עַד לֵב הַשָּׁמַיִם id eſt, Vſq; ad cor cœli, uſq; in cœli meditulliũ, uſq; in penitiſſimas cœli partes: omiſſumq́ fortaſſe cor eſt à Septuaginta & Hieronymo, ꝓpter metaphoræ uehementer alienam ſimilitudinem.

ET NUBes & caligo.) Additur huic à Septuaginta φωνῇ μεγάλῃ, id eſt, Voce magna, quod certe eſt aliunde ſumptum. Neq; tam magni refert, eſſe hic adiectũ, quod eſſet alibi magnopere cauendum.

Et oſten

ET OSTendit uobis pactum ſuum.) וַיַּגֵּד id eſt, Et annunciauit, ut ſpectet ad uocem, non aliud. Sicut & Septuaginta καὶ ἀνήγγειλεν ἡμῖν τὴν διαθήκην, Hoc eſt, Et annũciauit nobis teſtamẽtũ.

QVAE creauit dominus deus tuus.) חָלַק id eſt, Diſtribuit, diuiſit, ut una quæq; ſtella ſua eſſet regione poſita, terriſq; inſeruiret. Diſtributaq; ſunt toto cœlo ſydera, ut omnibus gẽtibus lucẽ exhibeãt: multaq; ſunt aſtra, quæ noſtro hemiſpherio nũquàm ſe oſtẽdant. Poteſt etiã & de Sole ac luna intelligi, q̃ omnibus gẽtibus diſtributi ſint, p̃ acceſſum atq; receſſum, ut quęlibet regio ſuũ uer, hyememq; & æſtatẽ habeat, ſuas mutante Sole uiciſſitudines. Dicitur ergo diſtribuit ſiue diuiſit, non autẽ creauit: quemadmodum habent & Septuaginta ἃ ἀπένειμε κύριος ὁ θεός σου, id eſt, Quæ diſtribuit dominus deus tuus.

PROPTer ſermones ueſtros.) עַל דִּבְרֵיכֶם Mos eſt Hebræis, ut præpoſitionem עַל, quæ, ſupra, aut propter ſignificat: addãt uoci דָּבָר Hoc eſt, uerbo, aut rei, & loco aduerbij totum proferre, neq; reſolui debet apud nos & Græcos in id quod eſt, propter uerbum tuum, aut ſermonem tuum: ſed propter te. Quare & hoc loco erat dicendum propter uos, non ſermones ueſtros, ne in errorem laberemur: minus etiã Septuaginta hanc cõſuetudinem animaduertunt καὶ ὁ κύριος ὁ θεός ἐθυμώθη μοί περὶ τῶν λεγομένων ἐφ᾽ ὑμῶν, Hoc eſt, Et dominus deus iratus eſt mihi, ob ea quæ

diceban

dicebantur de uobis:ſed ueritas habet,ut nos diximus.

IN hac humo.) בָּאָרֶץ הַזֹּאת, id eſt,In terra

Humus, Terra.

iſta,ne quid falſi ſuſpicaremur.Humus enim potius ipſam terræ qualitatem repræſentat:at terra,hoc loco & alibi,pro regione ſumitur. Septuaginta quoq; non humum uerterunt, ἐγὼ γὰρ ἀποθνήσκω ἐν γῇ ταύτῃ,Hoc eſt,Ego enim morior in terra hac.

A SVMMO cœli uſq; ad ſummum eius.) וּלְמִקְצֵה הַשָּׁמַיִם וְעַד קְצֵה הַשָּׁמָיִם, Hoc eſt, A fine cœli,uſq; ad finem cœli,à loco ubi terminus cœlo eſt,uſq; ad alterum terminum.Interroga & perquire inquit ex omnibus gentibus incolentibus à cardine mundi,uſq; ad alterũ cardinẽ: Ab uno ad alterum uerticem . Erat autẽ obſcurior ſentẽtia in noſtra ędiτione,locus uero ut nos diximus uerti debet.Imitatus eſt autẽ Hieronymus Septuaginta ὡδὶ τὸ ἄκρον τοῦ οὐρανοῦ,ἕως ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ,Hoc eſt,Ad ſummũ cœli,uſq; ſummũ eius. Ex quibus uerbis difficile eſt ullũ ſenſum elicere. Error ex eo accidit,quia quod erat finis,terminũ uerterunt. Nobis autẽ non omnis terminus eſt ſummum . Et poteſt in aliquo eſſe finis: ubi non ſit ſummum.Finis enim noſtri corporis etiam pedes ſunt:quæ pars abſurde ſummum uocaretur.

Summũ pro extremitate.

Summum ergo pro extremitate poſitum eſt,extremitate dico Ortus, & Occaſus: Septentrionis,& Meridiei.

Audiſti

AVdiſti & uidiſti.) Veri eſt ſimillimum, non uertiſſe Hieronymum & uidiſti: ſed, & uixiſti. Facilis enim eſt ab uno ad alterum lapſus, & ipſe noſter interpres ab Hebraica ueritate & Septuaginta minime diſſenſiſſet. Eſt ergo dicendū audiſti, & uixiſti, ut habent Hebraica שָׁמַעְתָּ אַתָּה וַיֶּחִי, id eſt, audiſti tu, & uixiſti: licet mutetur tēpus. Septuaginta quoque, ἀκήκοας συ, ϗ ἔζησας, id eſt, audiſti, & uixiſti. Id enim fuit prodigium, ut mortales aures, uocem diuinam exaudirent, & ſubito pauore non exanimarentur propter uocis magnitudinem, & inſolitum clamorē. Simul quod mortali, diuini numinis aduētus, ſenſum ac uitam ſæpenumero eripit. Præſertim ſi fiat, ut in monte illo accidit: ideo formidabant filij Iſraelis, mortemq́ꝫ ſi accederent, ſe incurrere credebant.

TVNC ſeparauit.) Etiam iſte locus poteſt aperte id oſtendere, quod ſæpius diximus, futura pro præteritis imperfectis in lingua Hebræa uſurpari. Eſt itaque hoc loco futurum אָז יַבְדִּיל id eſt, tunc ſeparabit: uice præteriti tamen ponitur, ut ipſa indicat ſentētia. Hunc loquendi morem omnes obſeruare uelim. Vehementer enim ad intelligendos Pſalmos adiuuabit, in quibus ea ſæpe locutio reperitur.

CAPVT V.

NOn uſurpabis nomen dei tui fruſtra.) לַשָּׁוְא, id eſt, In uanum, aut fruſtra. Hoc eſt,

ut ſuper rebus inanibus, ſtultis, ac uulgaribus non nominẽt,ſed in rebus ſerijs peragẽdis:ſerio, nõ ridicule,non cõtemptim, non cũ ludibrio,& contemptu quodã. Aut certe ſic,Nõ ſumes, inquit,in uanũ nomen dei tui, id eſt nõ fruſtra, ac ſine fructu,atq; in mẽdacijs. Sed ubi eius nomẽ fuerit adhibitũ,res omnino ſubſequatur,ut inuocatio diuini nominis ſit rerum confirmatio. Fruſtra uero aut in uanũ ab his dei nomen uſurpatˀ, qui in negocijs tranſigendis,deum quidẽ appellant,ſed in mendacio perſeuerant,nec ullum res accepit momentũ per nominis diuini inuocationem. Quo miſerrimo & teterrimo flagitio, cum omnes penè cõtaminati ſint,nihil tamen ſe mali exiſtimant feciſſe. Eſtq; peculiare ipſis Iudęis,in leuiſſimis quibuſq; rebus,& ad omẽ tẽporis momentum,dicere Badonai, id eſt, per deum. Eoq; ſunt in eo reprẽſibiliores,quo ſingulis penè diebus hoc præceptũ,in corũ ſynagogis fruſtra, ut alia ad memoriã reuocatˀ. Lxx. igitur cõſone, & ipſi noſtrę æditioni transferũt,οὐ λήψῃ, τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου σοῦ ἐπὶ ματαίῳ,hoc eſt, nõ aſſumes nomẽ dei tui,ob rẽ uanã,aut in uanũ. Quare שוא hoc loco ſumitˀ pro mẽdacio. Nã & paulo inferius dicetˀ, Ne loquaris cõtra proximũ tuũ falſum teſtimoniũ,ubi hebraice eſt עֵד שָׁוְא,hoc eſt,teſtis falſus aut uanitatis:& latinis,uanus mẽdacẽ ſignificat.

Vanus, mendax.

QVIA non erit impunitus.) כִּי לֹא יְנַקֶּה יְהֹוָה,id eſt,Quia non innoxiũ habebit deus,nõ

inno

innocentem, non ſine delicto,non ſine piaculo. Quod optime & à Septuaginta, οὐ γὰρ μὴ καθαρίσῃ κύριος τὸν λαμβάνοντα,&c. id eſt,neq; enim mundũ dominus reputabit,q ſumat eius nomẽ in uanũ.

BOS & aſinus.) Pro aſino LXX. poſuerunt, ὑποζύγιον,quod ad omnia iumenta ferè pertinet, quorũ utimur miniſterio atq; labore, ad noſtros labores imminuendos.Sed hoc leuiſſimum eſt.

VT reqeſcat ſeruus & ancilla tua ſicut tu.) Hoc non ſolum de his,uerumetiã ipſis iumentis dicitur.Sabbatum enim nõ tam hominibus,q̃ iumẽtis dabat requiẽ: ut uniuerſalis eſſet requies, eo quod eſſet id deo acceptiſſimum, ut in tanta die, nihil ſeruitute & labore premeretur. Nihil enim eſt deo acceptabilius,q̃ ut maxime, quantum fieri poſſit,ab oppreſſione aliena temperemus.Hodieq; multi apud Maumetenſes ſunt,q ſi nihil aliud,quod bonum uideatur, ac pium ali qua die egerint,auiculam ſaltẽ extra caueã abire permittant, arbitrati ſe uel in eo pie facturos: adeo neq; illi,quanq; barbari, & ſtultæ religioni addicti,nõ intelligũt,quę ſummo deo grata ſint. In textu igitur Septuaginta ponitur, ut requieſcat ſeruus & ancilla, καὶ ὑποζύγιόν σου ὥσπερ καὶ σὺ,id eſt,Et iumentum tuum,ſicut & tu.Quemadmodum habent Hebraica.

QVIS det talem eos habere mentem.) Diximus Hebręos hac locutione uti,uice aduerbij utinam.Vtinam,inquit,talem habeant mẽtem.

Septuaginta & ipſi Phraſin Hebraicam ſequuntur, τὶς δώσει εἶναι οὕτω τὴν καρδίαν, id eſt, Quis dabit eſſe cor eorum.

ET protelẽtur dies noſtri.) Nemo eſt tã mediocriter eruditus, qui hoc non intelligat, quod & Lxx. præclare expreſſerunt, καὶ μακροημερεύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, id eſt, Et longæui ſitis ſuper terrã.

Protelare, unde dictũ. Protelare igitur uidetur ex Græco ductum, à pro, hoc eſt, longe, porrò: & telos, fine. Quaſi in longum fines, ac metas temporis proferre.

CAPVT VI.

DOminus deus tuus.) יְהֹוָה אֱלֹהֵינוּ, id eſt, Dominus deus noſter. Quemadmodũ & Lxx. κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν, κύριος εἷς, Hoc eſt, Dominus deus noſter, dominus unus eſt. Non eſt hoc loco ſilentio prætereundũ, quod rabioſus Moſes Aegyptius, primus Hebræorũ ſcriptor, carpit Chriſtianos, eosq́ꝫ lõga ſubſannatione deridet. Chriſtiani, inquit, colligunt trinitatẽ ex iſto loco. Primum enim tres exprimuntur perſonę, cũ dicitur dominus deus, deus. Ter enim ibi diuinum nomẽ repetitur, poſtea innuitur trinitas cum dicitur, unus eſt. Productis autẽ his uerbis, multis probris in nos inuehitur. Potuit quidem eſſe ut aliquis inſulſior è noſtris, quorũ plurimi reperiuntur, id Iudęo illi dixerit: nam multi diuinarum literarũ imperiti, ex his locis trinitatẽ colligunt, ex quibus colligi nõ poteſt. Rurſum ubi clariſſime ea diuina res exprimitur, nihil eius, in

Rab. Moſis in Chriſtianos calũnia.

eorũ

eorum animos penetrat. Primum maxime fit à cõcionantibus,qui ſæpe diuinas extorquent literas,dũ illud uolunt eſſe figuram illius, & illud alterius. Acciditq́ȝ ut oculatis in nos Iudæis, ludibrio ſimus. Tenendũ utiq́ȝ mediũ eſſet,ut quæ figuram præ ſe ferunt,figuratæ interpretentur. Quæ autẽ in aliud tempus non ſpectant,non eo extorqueantur. Perquirendumq́ȝ diligenter, ut ubi de Meſſia dicitur attente cognoſcamus,ubi autem nihil eiuſmodi prædicitur,nõ uiolẽte trahamus. Fit enim ex hac cauſa, ut fœdiſſimis fabulis diuinas inficiamus literas. Quã rem maxime uituperat Gregorius Nazanzenus. Erat em̃ & apud Grȩcos,genus hominũ,quale noſtris,& multis ante uiguit diebus, qui infinitũ quẽdam figurarum coaceruarunt cumulum,eoq́ȝ utũtur ad oſtendendum,omnia nõ tam maxima, q̃ minima,fuiſſe figuris præmonſtrata. Ego certe dicerem id nõ modo eſſe ſtultiſſimũ, ſed etiam impijſſimum. Neq́ȝ enim hoc dicimus quorundam Germanorꝝ imitati procacitatem,qui ſibi,omnibus & dijs & hominibus,& humanis,& diuinis rebus maledicendi licentiã uſurparunt,ſed ut uituperemus uituperãda. Laudemus aũt quæ laude digna ſunt. Vt enim Chriſtianus eſt,qui neq́ȝ Arianã diuiſionẽ,neq́ȝ coniunctionẽ Sabellianã ſequitur:ita uere Chriſtianus, qui neq́ȝ illorꝝ hominũ procacitatẽ ſequit̃,neq́ȝ tamen nõ reprendit, quæ reprenſione digna ſunt. Potuit igitur

eſſe ut aliquis Chriſtianus, Rabbi Moſi ea dixerit. Verum & illud non eſt ignorandum, ſolere plerunque Hebræos, falſa in nos crimina cõfingere, & res noſtras ad uituperandũ accõmodare. Multaque apud eos reperimus, quæ illi falſo aſſerunt eſſe noſtra. Omninoque ab ea gente eſt hoc factũ, ut noſtra dogmata impijſſimis cõtaminarint mẽdacijs. Eoque ſunt ad Chriſti fidẽ ſuſcipiendã tardiores. Habent enim ſuos ſcriptores, quibus illi habent fidẽ: Inueniũtque apud eos noſtra ſummis uituperationibus lacerata, ſceleratiſſimiſque corrupta mẽdacijs. Dicit ergo hoc loco, dñs deus, Eo quod ſemper in diuinis literis deus his duobus nominibus ſimul cõiunctis ſoleat nũcupari, ſcilicet ELOHIM, & IHVH, quorum ſecundum eſt nomen Tetragrammaton, id eſt, diuinam ſignificans eſſentiam. Primum uero, id nomen diuinum eſt, quo eius ſignificatur fortitudo. Puto enim ferè idem eſſe El, & Eloha. Vbi autẽ dicitur, deus unus eſt, patet fieri dei repetitionẽ, non eſſe cum duobus illis connumeratũ. Poſſunt autem & alij melius, quam nos interpretari.

אֱלֹהִים יְהֹוָה

ET mouebũtur inter oculos tuos.) לְטֹטָפֹת בֵּין עֵינֶיךָ. Eruntque in ſignũ inter oculos tuos. Appellant autẽ Hebræi Totaph, id quod legẽ in fronte alligant, ut uerſetur ante illorum oculos: genus hominum dementiſſimũ, qui ritibus tãtum, & ceremonijs cõtẽti ſint, apud quos ſacrilegiũ, ac flagitiũ eſſet, eam ceremoniã non peragere

gere: nõ obſeruare aũt, id quod eo ritu innuitur, non eſſet ſacrilegium, imò ne animũ quidẽ ad id aduertũt. Appellarũt autẽ eiuſmodi ſigna Lxx. interp̃tes ἀσάλευτα, hoc eſt, inconcuſſa, immota, ſtabilia, firma. Sic καὶ ἔσται ἀσάλευτα πρὸ ὀφθαλμῶν σοῦ, hoc eſt, Et erunt incõcuſſa ante oculos tuos. Ad præcepta, & inſtituta id referentes.

CAue ne obliuiſcaris.) Interponit̃ apud Lxx. hoc quod in cõtextu minime habet̃ ſcilicet, πρόσεχε σεαυτῷ μὴ πλατυνθῇ ἡ καρδία σοῦ, hoc eſt, Attende tibi, ne dilatetur cor tuum. Eſt autem ex alio loco ſumptum. Dilatari autẽ cor, apud Hebręos ſignificat, audacia efferri, arrogantem, aut tumidum effici. *Dilatari cor quid.*

CAPVT VII.

VSq; ad internitionẽ.) Quod Lxx. apertiſſime ſignificant, ἀφανισμῷ ἀφανιεῖς, extinctione extingues. Nunc̃ uero Lxx. illum loquẽdi morem fugiſſe uidentur, qui creberrimus quidẽ eſt apud Hebræos, nobis autem & Græcis penè eſt abſurdus, niſi in aliũ conuertatur. Apud eos enim eleganter dicitur deletu delebis, moriendo morieris, expectans expectabis. Quod loquẽdi genus in aliud debet ab interpretibus conuerti, ut fiat expreſſio, quę in proprio fit idiomate. Vt hic ab Hieronymo factum eſt.

SCVLptilia comburite.) Quod etiã Septuaginta additis quibuſdã clare exprimunt, τὰ γλυπτὰ τῶν θεῶν κατακαύσετε, id eſt, ſculptilia deorum

comburite,addiderunt deorũ. Potuit tamẽ eſſe, ut alia eſſent ſculptilia,hominum uidelicet,quadrupedum,ſerpentium,atque reptilium, ut erat apud Aegyptios,qui ibes,ciconias, ichneumonas,crocodilos adorabant,eorumq́ exprimebãt in templis imagines. Verũ & hi erant eorũ dij.

PEculiaris populus.) סְגֻלָּה. Quo uocabulo appellatur à philoſophantibus Hebræis, quintum prędicabile proprium.Ergo & peculiarem, & proprium populum dicit eum ſibi eſſe, cuius poſſeſſio non alium attingat:Eiusq́ unius cenſeatur,ut proprius eius ſit:tũ quòd alterius non eſt,tum quia ipſe non habeat alterum. Vt philoſophi de proprio argutantur.Ideo Septuaginta, εἶναι αὐτῷ λαὸν περιούσιον, eſſe illi populum excerptum,peculiarẽ,ſelectum. Dicitur à περίειμι, id eſt,ſuperſum, excello, relinquor ex alijs, ſeligor,ſeponor.

VObis iũctus eſt dominus.) חָשַׁק יְהוָה בָּכֶם Hoc eſt,Cõcupiuit dominus uos.Sed & Septuaginta paulo ſecus,παρὰ πάντα τὰ ἔθνη προείλετο κύριος ὑμᾶς, id eſt, præter omnes gentes elegit uos deus.Neque enim hæc annotamus, ut æditiones emendentur.Sed ut clarius intelligãtur, id quod ſæpius facimus.

IPSE eſt deus fortis.) הָאֵל,id eſt,Deus fortis.Eſt enim e nominibus diuinis unũ, quo eius fortitudo ſignificatᷣ.Quod nõ oſtenditur à Lxx. καὶ γνώσῃ ὅτι κύριος ὁ θεὸς σου,οὗτος θεός,hoc eſt,Et cogno

gnoſces ꝙ dominus deus tuus is eſt deus. Addē dum fuerat fortis, ut in noſtra habetur æditione.

REDDens odientibus ſe ſtatim.) אֶל־פָּנָיו, id eſt, In faciem eius, qui eum odit. Qui, inquit, odit deum, in faciē ſuam, id eſt, contra ipſum reflectitur eius ſcelus, atq; odium. Deum enim execrantur qui uiuunt peſſime: in faciem itaq; hoc loco, ſumitur pro eo quod eſt, contra ipſum, in ipſum, aduerſus eum, qui deum benedictum, ac glorioſum odit, & aſpernatur. Quorum infelix uitæ decurſus, & miſerrimis caſibus eſt obnoxius, & exitus eſſe ſolet atrociſſimus, ut tam in hac, quā in futura uita, merita ſuorum ſcelerum expendant ſupplicia. Septuaginta quoq; cum Hebrai cōſentiunt καὶ ἀποδιδοῦς τοῖς μισοῦσιν αὐτὸν κατὰ πρόσωπον ἐξολοθρεῦσαι αὐτοὺς, id eſt, Et retribuēs his, qui eum odio habent, in faciem, ut eos penitus extinguat.

FRVCTVI uentris tui.) Quam ſimilitudinem Septuaginta non ineleganter immutarunt εὐλογήσει τὰ ἔγγονα τῆς κοιλίας σοῦ, id eſt, Benedicet partum uentris tui. Credo enim ab arborum ſimilitudine, fructum uentris dici. Vt enim ab arboribus fructus, ita ab utero proles. Faciunt id ferè ſemper Septuaginta. *Fructus uentris.*

NON erit apud te ſterilis utriuſq; ſexus.) Ecce hoc non'ne elegātiſſime à noſtro interprete mutatum & coartatum eſt: quod eſt Hebraice לֹא יִהְיֶה בְךָ עָקָר וַעֲקָרָה, hoc eſt, Nō erit in te,

necꝫ infœcundus,necꝫ infœcunda.Quod tamen non mutarũt Septuaginta οὐκ ἔσιν ἐν ὑμῖν ἄγονος, οὐδὲ στεῖρα, id eſt, non erit in uobis infœcundus, necꝫ ſterilis,ut autem noſtrum interpretem laudamus,ita minime uituperamus iſtos.

μαλακία. A V Feret à te dominus omnem languorem.) Quod non tam proprie LXX. πᾶσαν μαλακίαν, hoc eſt,Omnem laxitudinem:nam malacia teſte etiam Cornelio Celſo,potius laxitudinem quandam corporis ſignificat, quàm grauiſſimas illas ægritudines,quæ uocabulo Hebraico חלי demonſtrantur.De quibus hoc loco ſcribitur.

D E Vorabis omnes populos.) Sicut habet & Hebraicum וְאָכַלְתָּ,id eſt,Et comedes,uorabis: necꝫ ſatis apparet,an pręcipiat eis deus,ut omẽs illos populos abſumerent, ac delerent, ut ex his quæ inferuntur apparet.Addit enim nõ parcet eis oculus tuus:aut ita fore uaticinetur, ut facultates& diuitias eorum populorum adepturi ipſi ſint. Si prima ſtat ſententia, non recte forte in Græcum is locus uerſus eſt, καὶ φαγῆ πάντα τὰ σκῦλα τῶν ἐθνῶν,id eſt,Et comedes ſpolia gentiũ. Si ſecundo ſenſui adhæremus,præclara eſt Græca æditio.Et cauſa quidem nota eſt.

N E ſint in ruinam tui.) Sicut habet Hebraicum מוֹקֵשׁ, id eſt,Scandalum ſiue offendiculum,lapſus,fouea,ruina.Septuagĩta uero σκῶλον ſcandalum,offendiculum.

P Lagas maximas.) הַמַּסֹּת הַגְּדֹלֹת ,id eſt,Tentatio

tationes magnas. Sicut & Lxx. τοὺς πειρασμοὺς μεγάλους, id eſt, Tentationes magnas. Ex quo apparet, tentationem Hebraice non modo ꝓbationem quandã ſignificare, uerũ etiã afflictionẽ, uexationem. Quod obſeruare operæprecium eſt. *Tentatio Hebr. quid ſignificet,*

MITtet crabrones.) הַצִּרְעָה, Quod Hebræi dicunt aliud quoddam eſſe peſtilentis animalis genus. Verum ipſi ſunt ſupra cæteros homines harum rerũ imperiti. Lxx. etiam ipſi crabrones reddiderunt καὶ τὰς σφηκίας ἀποστελεῖ κύριος, id eſt, Et crabrones, ſeu ueſpas ĩmittet dominus. Quibus magis credendum, quàm omnibus Iudæis.

NON timebis eos.) לֹא תַעֲרֹץ מִפְּנֵיהֶם, id eſt, Ne paueas, ſiue ne frangaris à facie illorum. Sicut & Septuaginta uerterunt οὐ τρωθήσῃ ἀπὸ προσώπου αὐτῶν, hoc eſt, Non uulneraberis à facie eorum. Non concides.

DEVS magnus & terribilis.) Melius quàm Septuaginta, nam נוֹרָא terribilem ſignificat à uerbo ירא, id eſt, timuit. Septuaginta igitur θεὸς μέγας καὶ κραταιὸς, id eſt, Deus magnus & fortis. Dicendum fuerat φοβερὸς eo quòd ſceleratis apparet formidabilis. Quod & alibi faciunt ipſi Septuaginta. Nam ſequenti capite, ubi dicitur in ſolitudine magna, atq; terribili נוֹרָא Hebraice, Græce uero ἐρήμου φοβερᾶς.

CAPVT VIII.

ATque tentaret.) Sicut habet Hebraicum לְנַסֹּתְךָ, id eſt, Vt tentaret te; ſicut & Septua

ptuaginta ἐάν πειράσῃ σε. Quod ad declarandam ſententiam à nobis poſitum eſt.

AFflixit te penuria.) וַיַּרְעִבֶךָ, hoc eſt, Fame oppreſſit, aut eſurire te fecit. Sicut & Septuaginta ἐλιμαγχόνησέ σε. Quod uerbum ducitur à λιμὸς, hoc eſt fame, & ἀγχονῶ opprimo, ſuffoco. Quaſi tu dixeris, fame afflixit.

PES tuus non eſt ſubtritus.) Non dubium eſt, quin impreſſi Græcorum codices mendoſi hoc loco ſint, οἱ πόδες σοῦ, οὐκ ἐλυθρώθησαν. Hoc eſt, pedes tui non ſunt redempti: pro eo quod dicendum eſſet, ἐθρώθησαν, hoc eſt. Confoſſi, conuulnerati ſunt.

ET dipſas.) Nomen ſerpentis, quod à ſitiendo, tam apud Græcos quam Hebræos dicitur. Vt enim apud illos à διψάω. ſic apud iſtos à צָמָא hoc eſt, Sitiuit, fit צִמָּאוֹן, id eſt, ſitis. Serpēs eſt, ad cuius morſum totum corpus horribiliter incenditur, aqua deſideratur, aqua clamatur. Ad eam accurritur, ſit quodcunque uis licet impedimento. Declaratur id apud hiſtoricos, præſertim qui de Catonis exercitu in Libya ſcribunt, ubi ſub harenæ cumulis, id genus ſerpētis deliteſcit, ibi miles ab ea peſte morſus, ad mare inſano impetu accurrit, cumque magnā ſalſarum aquarum uim ebibiſſet, repente extinctus eſt. Atque hi erāt ſerpentes, qui morſu adurebant corpus. De quibus hic & alibi ſcribitur.

Dipſas ſerpens.

DE petra duriſſima.) הַחַלָּמִישׁ, Quam ſilicem.

cem appellant, aut aliud quodcunq; duriſſimæ petræ genus. Quod non ita explicatur à Septuaginta, ἐκ πέτρας ἀκροτόμου. id eſt, E petra prærupta, abſciſſa, in ſummo exſecta.

PRAEdico tibi.) הַעִדֹתִי, id eſt, Proteſtatus ſum, aut proteſtor. Neq; additur aliud, ſicut ſuperius, ubi cœlum ac terram teſtabatur, ex quo loco additum, hic eſt in codicibus Septuaginta διαμαρτύρομαι ὑμῖν σήμερον, τόν τε οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν. hoc eſt, Obteſtor hodie uobis & cœlum & terrã. Atq; id eſt creberrimum in æditione Septuaginta, ut ex uno loco, in alterũ pleraq; trãſportẽtur.

QVAS deleuit dominus.) מַאֲבִיד Delet, diſſipat, perdit nunc. Neq; enim adhuc omnes interfecti fuerant. Septuaginta quoq; per præſens loquuntur ὅσα κύριος ὁ θεὸς ἀπολλύει. Sicut gentes, quas omnes perdit dominus deus.

CAPVT IX.

QVibus nullus poterit ex aduerſo ſtare.) Hebraice per interrogationem profertur מִי יִתְיַצֵּב לִפְנֵי בְּנֵי עֲנָק, id eſt, Quis ſtabit ante filios Henac? Sicut & Septuaginta τίς ἀντιστήσεται κατὰ πρόσωπον υἱῶν ἐνὰκ, id eſt, Quis reſiſtet ex aduerſo filiorum Henac? Ponuntur autem interrogationes pro negationibus ſæpe numero. Quis alius deus cõdidit cœlum & terram? nempe nullus. Quis Dauid ſanctior? nimirum nullus. Atq; ita Hieronymus, præclare interrogationem, in negationem conuertit.

Cunq;

CVNque tranſiſſent quadraginta dies.) Ita quoque habet & Hebraicum מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם, hoc eſt, Poſt quadraginta, aut in fine quadraginta dierum. Non recte igitur redditur is locus apud Septuaginta, καὶ ἐγένετο διὰ τεσσαράκοντα ἡμερῶν, id eſt, Et factum eſt, per quadraginta dies. Nam διὰ, hoc eſt, per, non rei finem, ſed inter medium ſpacium ſignificat.

ET conſtituam te ſuper gentem.) Diximus ſuper Exodum, ubi is annotabatur locus, non uideri hanc eſſe ſententiam, ut ſuper aliam gentem promitteret deus Moſen ſe præficere: Sed ipſe Moſes, facturum, ut eſſet innumerabilium & fortiſſimarum gentium autor ac pater. Vt ſemen Abrahæ in homine piiſſimo ſuſcitaretur, deleta illa infanda, & crudeli natione. Dicit ergo Deus Moſi וְאֶעֱשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי עָצוּם וָרָב מִמֶּנּוּ, id eſt, Et faciam te in gentem fortiorẽ, ac maiorem, quàm hæc ſit. Vbi, faciam, non ponitur pro eo quod eſt conſtituam, ſed ut ipſa ſonat uox. Efficiam ut genus tuum, filiique tui innumerabiliter creſcant. Atque ita uerterunt etiam Septuaginta καὶ ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα καὶ ἰσχυρὸν καὶ πολὺ μᾶλλον ἢ τοῦτο, hoc eſt, Et faciam te in gẽtem magnã & fortem longe magis, quàm hæc ſit.

CERNO quòd populus is.) Additur hæc periodus in codicibus LXX. λελάληκα πρὸς σε ἅπαξ καὶ δὶς λέγων ἑώρακα τὸν λαὸν τοῦτον, hoc eſt, Locutus ſum ad te, ſemel ac bis dicens, uideo populum

lum iſtum &c. Hoc inquam additum eſt à ſcri-
ptoribus. Neq; uideo unde ſumptum ſit.

ET in brachio tuo extento.) נְטוּיָה, id eſt, Porrecto atq; extẽto, à uerbo נָטָה hoc eſt, Porrexit, extẽdit. Quare nõ tam ꝓprie hoc redditur à Lxx. ἐν τῷ βραχίονι σοῦ τῷ ὑψηλῷ, hoc eſt, In brachio tuo excelſo, eminẽti, ſublimi. Nã hac phraſi Hebraica, uehemẽtiſſimus ictus ſignificat̃, quẽ brachio exporrecto incutimus. Neq; hoc dicimus, ut Lxx. æditionem potius producamus, quàm illuſtremus ſentẽtiam. Poteſt enim etiam ipſorum Septuaginta interpretum ſtare ſententia, ut in brachio excelſo dicamus pro eo quod eſt, ui diuina, fortitudine admirabili, ac ꝓdigioſa, cœleſti, excelſaq; uirtute. Verum in his nõ multum diſcriminis eſt, propterea non ſunt ſcrupuloſius, quàm deceat, tractanda ac perquirenda.

CAPVT X.

QVando populus congregatus eſt.) Quod omittitur à Septuaginta credo ea ratione, quia ſit ſæpe aliàs dictum. Tantummodo igitur hoc ponitur apud illos οὓς ἐλάλησε κύριος πρὸς ἡμᾶς ἐν τῷ ὄρει, ἐκ μέσου πυρὸς. Quæ uerba locutus eſt uobis dominus, in monte de medio ignis.

ET benediceret in nomine illius.) Conſtructio Hebraica eſt, apud eos enim uocandi & benedicendi uerbum iũgitur nomini cũ præpoſitione in. Dicuntq; benedicere in faciẽ illius, ꝓ eo

quod

quod eſt,illius faciem benedicere.Et benedicere in nomine eius,hoc eſt,nomē eius.Quamobrem declarare hoc fuit neceſſe, ne aliam ſententiam innui crederemus. Leuitarum ergo erat nomen diuinum benedicere.Illud ſanctiſſimis ac perpetuis laudibus attollere, ut hodie fit à ſacerdotibus,ac his,quos religioſos uocari uſus obtinuit.

Benedicere in nomie eius id eſt, benedicere nomē eius,Heb.

Verum neq; Septuaginta præpoſitionem ſubtraxerunt τοῦ ἐπεύχεσθαι καὶ εὐλογεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ,id eſt,Orare ac benedicere in nomine eius. Poſſumus itaq; etiam hoc tueri, ut non ſine præpoſitione intelligendum dicamus:ſentētiaq; ſit, Leuitas benedicere in nomīe domini,id eſt,alios homines benedicere, inuocato nomine diuino. Neq; tantum homines,ſed & uniuerſa quæ ſpectant ad genus humanum. Quæ omnia à ſacerdotibus per nominis diuini inuocationem benedicebantur,ac ſanctificabātur.Plerunq; uero locutiones Hebraicæ faciunt,ut alia uideatur ſententia,quàm ſit.Ideo dare operam neceſſe eſt,ut quis illius linguæ loquendi modus ſit,cognoſcatur.De qua re ſcripſit Rabbi Moſes Aegyptius apud Hebręos,in eo libro quem inſcripſit More Hanibchim. Hoc eſt, doctor perplexorum, aut inſtructor dubitantium. Sed partim breuius q̄ deceret,partim inſcite,& ſine abſoluta diuinarū literarum cognitione.Præter enim uocabulorū cognitionem,Hebræi ſunt omnium hominum imperitiſſimi,& ſuas habent literas ridiculoſiſſimis

Hebræi omnium nationum imperitiſſimi.

mis fabulis contaminatas. Apud nos uero ſcripſit diuus Auguſt. uerum ut in multis ingenij ſui maieſtatem oſtendit, ita ad alia, Hebraicarum literarum cognitione deſtitutus, attingere non potuit. Vir medius fidius dignus, cuius ingeniũ nullas haberet literas incognitas, propter eius ſublimitatem ac maieſtatem.

PRæputiũ cordis ueſtri.) Sicut habet & Hebraicum עָרְלַת לְבַבְכֶם, Præputium cordis ueſtri. Quæ cum metaphora ſit, & per eã, aliud innuatur, præclare à Septuaginta explicatum eſt, quid per eam ſignificetur περιτεμεῖσθε τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν, hoc eſt, Circuncidamini duritiã cordis ueſtri. Cordis igitur præputium, durities eſt, ac cæcitas, qua cor impeditur, ne uerum perſpiciat. Vt enim apud nos, per baptiſmũ demonſtratur, ac fit animi potius, quàm corporis expiatio: ſic Hebræorũ circũciſio docebat, reſecandam eſſe cordis duriciem, ac cęcitatem. Amouendam ex animo pellem ac caliginem, qua mens obſcuratur, ex qua error fœdiſſimus conſequitur, diuinitatis ignoratio. Quæ oẽs tanq̃ genitrix parit impietates, ſcelera, atq; calamitates. Cũ enim homo, deo adiũctus nõ fuerit, qui omnis decoris ac uirtutis, idea & ſeminarium eſt, cũ neceſſe eſt oĩs humanitatis, iuſtitiæ, probitatis expertem eſſe. Nec magis inter homines, quàm beluas eſſe cõnumerandum. Sunt ergo magis intuenda, quæ per ritus ac cerimonias ſignificantur, quàm ipſę

Præputium cordis.

cerimoniæ, quæ ſigna tantummodo ſunt, maio-
rumq́ rerum repræſentatio.

QVI perſonam non accipit.) Recte tam ab
Hieronymo q̃ Lxx. Hebraica locutio permu-
tata eſt, quæ habet לֹא יִשָּׂא פָּנִים, hoc eſt, Qui
non ſuſcipiet faciem, aut nõ eleuabit faciẽ. Neq́
enim hoc aliud eſt, q̃ ex facie, ex qualitate, diui-
Accipere p-ſonam.
tijs, facultatibus, perſonas diſtinguere, easq́ ac-
ceptas habere, iudiciũq́ ob id puertere, ut alteri
fiat, quod non fit alteri. Poſſumus etiam dicere,
nec Lxx. nec Hierony. locutionem Hebraicam
mutaſſe. Nam Hebraice Panim faciem ſonat, qđ
Lxx. πρόσωπον interpretati ſunt. Vt pſopon nõ
pro perſona, ſed facie ſumat̃. Apud nos aũt per-
ſona ſumetur pro cuiuſcunq́ hominis qualitate
quæ ex uultu cognoſcitur. Hoc ergo dicit Mo-
ſes deum nõ animaduertere, ſed equale de oĩbus
ferre iudicium, modo probitas ac iuſtitia adſit.

DAT ei uictũ ac ueſtitum,) Elegantiſſime &
hoc mutatum ab Hieron. pro eo quod Hebrai-
ce eſt, Dat ei panem. Quod non immutatur à Se
ptuaginta δοῦναι αὐτῷ ἄρτον, id eſt, Dare illi pa-
Panis omne quo ueſcimur.
nem. Quis enim non intelligit, panem hic acci-
pi, pro omni eo, quo ueſcimur, tam eſculento,
quàm poculẽto, ut ipſe ſermonis Hebraici uſus
oſtendit? Quare non tam aperte apud Græcos
transfertur. Et pro ἄρτον fortaſſe rectius pone-
retur βίον, id eſt uictum, licet ſit Hebraice לֶחֶם,
id eſt, panis. Etiã illud recte permutatur, Dat ei
ueſti

ueſtitũ,pro eo quod Hebraice ponitur שִׂמְלָה, id eſt,ueſtis. Nam illud,omne quod ueſtimus ſignificat. At quod reddiderunt Septuaginta nõ ita,ſcilicet ἱμάτιον. Verum hæc,quia ſententiam non peruertunt,ipſi reprenſione digni forte ſumus,qui tam leuia annotamus.

IPSE laus tua.) תְּהִלָּתְךָ, id eſt,Laus tua, laudatio tua, decantatio tua, hymnus tuus. Eo enim nomine Hebręi pſalmos,laudes,hymnos, præconia ſignificant. Et liber pſalmorum uocatur Sepher thehilim. Septuaginta igitur, neſcio quid aliud intelligunt αὐτὸς καύχημά σοῦ, id eſt, Ipſe gloriatio tua,in eo gloriaberis,in eo de te ſapies,ille ſit gloria tua, te omnes præſtare populos perſuadeas,qui talem deum habeas. Verum ut dixi prior uidetur ueriſimilior ſententia, ut ad præconia oris referatur. Quibus deum noſtrum laudamus,propter eius in nos innumerabilia & excellentiſſima beneficia.

IN Septuaginta animabus.) Etiam hic ſolitus Græcorum interpretum eſt error,qui Septuaginta quinq; animas ponunt. Primo enim loco corrupto, ubi eius rei primo mentio habita eſt, facile & reliqui illius ſimiles corrupti ſunt.

CAPVT XI.

ET uniuerſa ſubſtantia eorum.) כָּל הַיְקוּם id eſt,Omnis facultas,omnis ſubſtantia: à uerbo קוּם, id eſt,ſurrexit. Additurq; litera futuri Iod. Hoc neſcio cur Septuaginta tranſtulerint

& πᾶσαν αὐτῶν τὴν ὑπόσχεσιν, id eſt, Et omnem eorum promiſſionẽ. Puto tamen eos intellexiſſe facultatem, ac id quo noſtra uita ſuſtentatur, omnemq; ſupellectilem, quæ unà cum hæreticis illis abſorpta eſt. Quid enim aliud hæretici ſunt ac Schiſmatici, ꝙ Dathan & Abiron? Vt enim hi ſub prætextu pietatis dominandi libidine, ac ambitiõis æſtu exagitati, ei principatum adimere conabãtur, cui fuiſſet à deo traditus, Ita hi ſanctæ eccleſiæ corpus diſiungere enituntur, dum caput eius à ſummo deo conſtitutum imminuere, lacerare, dedecorare impijs maledictis nõ ceſſant. Neq; aliud fit ab his, in ſummum illud caput, quàm ab Dathan, & Abiron in Moſen tentatum eſt. Genus hominũ miſerabiliſſimum, ac pernitioſiſſimum, qui ſub prætextu noſtrarum corrigendarum improbitatum, infinitam attulere malorum ſyluam. Perq; uniuerſum terrarum orbem peſſimos diſſeminarunt errores. Adeoq; proceſſit audacia, & gigantea immanitas, ut eis nec cœlum iam ſufficiat, in quod ſuæ ſceleratiſſimæ linguæ uirus euomant, ore impijſſimo blaſphement, dilacerent, dum eius incolas, tantis ꝓbris, ac mendacijs dehoneſtãt. Sed uidebit omne humanum genus eorum interitum, & ſempiterna obliuione eos ſepeliendos infernum hiatu patefacto abſorbuiſſe cognoſcet.

Hæretici & Schiſmatici, Dathan & Abiron conferuntur.

AQVæ ducuntur irriguæ.) Totam orationis formam interpres eleganter immutauit, quibuſdam

dam etiã omiſſis וְהִשְׁקִיתָ בְרַגְלְךָ ,hoc eſt,Et irri gabis cũ pedibus tuis.Hoc eſt,ea terra eius natu ræ eſt,eã ſeminabis , & pedibus ſuperinduces a= quas.Dico igitur cõmode omiſiſſe Hieronymũ pedes,qui ex idiomate Hebraico ponuntur. Si= gnificatur aũt labore & decurſu,per totã Aegy= ptum deduci ſolitam aquam è flumine Nilo,ut etiã indicat Rabbi Salomon, qui pedes hoc loco pro labore ſumi dicit. Hæc autem produximus ut ſciremus cauſam,quare Septuaginta ſic tran= ſtulerint ὅταν σπείρωσι τὸν σπόρον, καὶ ποτίζωσι τοῖς ποσὶν, hoc eſt, Cum ſeminauerint ſementem, & irrigauerint pedibus. Pedes tacere debuerant, quia & abſurdam,& obſcurã faciunt orationem Græcam. Aut ſeries mutanda fuerat.

NE forte decipiatur cor ueſtrum.) פֶּן יִפְתֶּה לְבַבְכֶם , hoc eſt,Ne forte dilatetur cor ueſtrum. Vt alibi ipſe quoq; Hieronymus interpretari ſo let,ut in filio Noë Iapet. Hac autem locutione, Hebraice ſignificatur cordis rumor , ſuperbia, audacia,arrogantia, contumacia,quæ omnia ex nimio rerũ felici ſucceſſu oriri ſolent.Dum enim cladibus ullis præmimur , humiles iacemus,& abiecto, atq; demiſſo animo ſumus. Quo phar= maco utitur ſæpenumero Deus ad infringẽdam cordis noſtri audaciam.Habent autẽ & Hebræi ſuas ſimilitudines, ac metaphoras , quibus ele= ganter in ſua lingua utuntur.Septuaginta ſecũ= dum Hebraicum interpretantur. μὴ πλατυνθῇ ἡ

καρδία σου, id eſt, Ne dilatetur cor tuum.

QVANDiu cœlum imminet terræ.) כִּימֵי, הַשָּׁמַיִם id eſt, Sicut dies cœli. Videturq́ꝫ ea eſſe ſentētia, quam noſter interpres tranſtulit. Nam apud Hebræos Che, aduerbium eſt modo ſimilitudinis, modo commenſurationis. Significatq́ꝫ ſecundum menſuram. Quare quod nos dicimus in pſalmo, Sicut dies cœli: intelligēdum eſt, pro eo quod eſt ſecundum menſuram dierum cœli. Secundum eorum interuallum, ſecundũ eorum durationem. Quare prudentiſſime uerſum eſt ab Hieronymo. Et facilius nos Latini hunc locum intelligeremus ꝑpter interpretis noſtri diuinũ ingenium, q̃ꝫ Græci, apud quos phraſis Hebraica nuda relinquitũ, minime ab interpretibus explicata. Quis enim apud eos facile aſſequeretur, quid hoc ſit ἵνα πληθυνθῶσιν αἱ ἡμέραι ὑμῶν, καὶ αἱ ἡμέραι τῶν υἱῶν ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς, ἧς ὤμοσε κύριος τοῖς πατράσιν ὑμῶν, δοῦναι αὐτοῖς, καθὼς αἱ ἡμέραι τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, hoc eſt, Vt multiplicentur dies tui, & dies filiorum tuorꝫ ſuper terrã, quam iurauit dominus patribus ueſtris dare eis, quemadmodum dies cœli ſuper terram. Ecce nihil hoc loco declaratur de diebus cœli.

VSqꝫ ad mare occidentale.) עַד הַיָּם הָאַחֲרוֹן, id eſt, Vſqꝫ ad mare nouiſſimum. Quod mare, ut Septuaginta & Hieronymus optime oſtēderũt, eſt id quod in terra Iſrael poſitis ad occaſum ſpectat. Quod alio nomīe appellatur mare magnũ: Mar

Mare, ſcilicet Cyprium, Aegyptium. Quod ab Aegypto, totam Aſſyriam attingit. Dicitur aũt mare nouiſſimũ & magnum, quia eo uſq; terræ ſanctæ fines excurrerent. Magnum autem, quia omnis aquarum collectio mare uocatur Hebraice. Ideo uerum mare magnum appellant, ut differat ab his, quæ minora maria ſunt, ſtagna ſcilicet & lacus, ut eſt mare Cineret, quod corrupte Geneſaret uocamus. Eſt enim lacus, quem Iordanis in media ferè Iſraëlitica terra efficit. Septuaginta igitur & ipſi ἕως τῆς θαλάσσης τῆς τῶν δυσμῶν, Hoc eſt, Vſq; ad mare occidentale.

Mare nouiſſimũ, mare magnũ Hebræis quod dicatur.

IVXTA uallem tendentem & intrantem procul.) Potius ſententia quam uerba redduntur, quæ ſic habẽt אֵצֶל אֵלוֹנֵי מֹרֶה, id eſt, Iuxta quercus more. De quo loco eſt ſæpenumero dictum. Et quoniã Hieronymus proprijs oculis has terras contemplatus eſt, eum exiſtimo, talem eſſe ſitum illius uallis didiciſſe, Illumq; hoc loco explicuiſſe. Hanc uallem alibi appellauit conuallem illuſtrem. Credo propter uocem more, quæ à uerbo uidendi uidetur ducta, uel ut imitaretur Septuaginta, qui hanc uocant ὑψηλῆν, hoc eſt, excelſam. πλησίον τῆς γῆς ὑψηλῆς, id eſt, Iuxta terram excelſam, id eſt perſpicuam.

VT impleatis cerimonias.) כָּל הַחֻקִּים, id eſt, Omnia inſtituta, omnes ordinationes. Diciturq; de his potius, quæ ſpectant ad agẽdum, & decorum, & probitatẽ, quàm de ritibus, quibus

in gerenda religione uterentur. Nam probitas ſine ritibus eſſe poteſt,at ritus ſine probitate minime. Declaratur id ab Eſaia, qui abhominabile deo eſſe eorum ſacrificium docet,qui impij ſint. Qui iuſtitiam,probitatem nō ſectentur. Eorum ieiunia execratur, eorum incenſum illi putet. Quare hoc magis innuit Moſes,in quo neruí totius legis eſſent poſiti, unde ritus fierent acceptabiles. At quoties hodie oculi piorum implētur lachrymis, dum & nos ritibus tantum contenti uidemur? Vitijs ac ſceleribus contaminati,Eccleſias adimus, miſſam cæteraq́ꝫ diuina audimus,& putamus nos placere Deo? quæ dum uidentur bonis non poſſunt non diſplicere. Septuaginta & ipſi genus potius quàm ſpeciem tranſtulerunt προστάγματα, id eſt,præcepta.

CAPVT XII.

SVb omne lignum frondoſum.) Diximus lignum de more linguæ Hebraicæ pro arbore accipi,quod nec ipſos latet interpretes, tam Hieronymum quàm Septuaginta, qui uarie id nomen transferunt, modo lignum, modo arborem. Septuaginta igitur cum ſemper lignū reddiderunt,hoc tamē loco ὑποκάτω δένδρου δασέως, id eſt,Subter arborē opacam,denſam,frondoſam. Quas gentes ſuis dijs conſecrabāt,ut oēs pene docent hiſtoriæ, præſertim Dianæ quam nemoribus delectari opinabantur. Et ſæpe in hiſtorijs martyrū legitur,eos eſſe ad aliquā arborē

ductos

ductos,ut ibi deos adorarent. Eſſeq; nonnullas radicitus ad eorum orationem euulſas.

VT habitet in eo, uenietis.) Aliud uerbum præcedit ante hoc,ſcilicet cum locum תִּדְרְשׁוּ, id eſt,Inquiretis.Sicut & Septuaginta, καὶ ἐκζητήσετε καὶ εἰς ἐλεύσεσθε ἐκεῖ,hoc eſt,Inquiretis & illuc uenietis.Dicunt Hebræi hunc locũ eſſe Scilo.

ET uota.) Quæ elegantiſſime uocantur ab Septuaginta ἑκούσια,id eſt,uoluntaria,quæ nulla lege præcipiuntur, ſed homines ſponte ſua id efficiunt, & ſua eos ducente uoluntate. Multa enim ſunt ſacrificiorum genera, ſed quædam, quæ ſi omittamus contra legem fecerimus, & impietatis rei haberemur, quædam quæ ſponte ſua,non iubente lege homines offerunt. Atque hæc uocantur uoluntaria.

IBI epulabimini,corã domino.) וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי יְהוָה,id eſt,Et lætabimini coràm domino, quomodocunq; id fiat.Sicut & Septuaginta,καὶ εὐφρανθήσεσθε ἔναντι κυρίου, id eſt, Et exultabis corã domino.Quare non ad epulas tantum refertur.

ATq; Leuites qui in ueſtris urbibus habitat.) אֲשֶׁר בְּשַׁעֲרֵיכֶם,id eſt,In portis ueſtris,uel intra portas ueſtras, ut uertit ſapienter noſter interpres. Cum quo & Chaldaica ſentit æditio. Quare Septuaginta obſcurius non mutata Hebraica phraſi uerterunt,καὶ ὁ λευίτης ὁ ἐπὶ τῶν πυλῶν ὑμῶν, id eſt, Et leuites qui in portis aut ſuper portis ueſtris,Quod profecto pauci intelli-

gerent. Vides igitur ꝙ noſtra æditio ſit longe il luſtrior, ſyncerior, & quæ minus nos in errorem & falſam ſententiam poſſit inducere.

HOC eſt integrum ſiue immaculatū.) Hoc quidem refert Hieronymus ad ea quæ immolā-tur, at Septuaginta ad ipſos qui immolāt, & epu lantur. Hebraica eṁ ſic habent הַטָּמֵא וְהַטָּהוֹר יֹאכְלֶנּוּ, hoc eſt, Pollutus & mundus comedet ipſum. Ad illa neſcio quo modo poſſit referri. Nam polluta aut immunda nō comedebantur. Hoc uero poteſt eſſe, quia & polluti & mūdi co medebant. Septuaginta igitur hoc modo, ὁ ἀκάθαρτος ἐν σοὶ καὶ ὁ καθαρὸς ἐπὶ τὸ αὐτὸ φάγεται αὐτὸ, hoc eſt, Immundus inter te & mundus in idem, aut ſimul, comedet ipſum. Hoc igitur ueriſimi-lius mihi uidetur. Sicut & pauloante eandē ſen-tentiam ipſe Hieronymus ſecutus eſt.

ET comedes in oppidis tuis.) Hoc quoque loco ponuntur Hebraice, portæ pro oppidis. Il-ludꝙ mihi admiratione dignum uidetur, cur Se ptuaginta oppida per portas intelligendas eſſe hoc loco animaduerterunt, non animaduerte-rint etiam ſuperius. Ex quo intelligimus, non omnia per errorem apud eos accidiſſe, ſed alijs de cauſis. Igitur & ipſi, καὶ φαγῇ ἐν ταῖς πόλεσι σου, hoc eſt, Et comedes in urbibus tuis, quod eſt He braice וְאָכַלְתָּ בִּשְׁעָרֶיךָ, hoc eſt, Et comedes in portis tuis. Ex quo animaduertimus, quàm ne-ceſſarium ſit Hebraici ſermonis ſcire proprieta-tem

tem,ne abſurde diuinas literas exponamus.

CAue ne imiteris.) פֶּן תִּנָּקֵשׁ אַחֲרֵיהֶם id eſt, Ne forte decipiaris,aut illaquearis poſt eas, aut offendas.Sicut alibi uertit Hieronymus. Sequutus autem eſt hoc loco Septuaginta, qui & ipſi, μὴ ἐκζητήσῃς ἐξακολουθῆσαι αὐτοῖς,id eſt,Ne quæras imitari eos.

CAPVT XIII.

SEd ſtatim interficies.) Præmittunt hic Septuaginta,id quod opponitur ei quod dictũ eſt.Ne occultes eum, ἀναγγέλλων ἀναγγελεῖς περὶ αὐτοῦ,hoc eſt,Annũciando annunciabis de ipſo, aut ipſum deferes. Quod in contextu quidẽ nõ habetur. Additumq́; eſt ab ipſis interpretibus. Et fortè non omnino male. Atq; hæc ſunt,quæ fortè reſecabat in Hexaplis Origenes, & obeliſcis confoſſa,eſſe ſuperflua oſtendebat. Collatis etiam aliorum interpretum æditionibus. Quæ noſtris Latinis propter interpretis noſtri ſummum ingenium,ſingularemq́; eruditionem minime neceſſaria fuerunt. Is enim cum præclare, tum Græce,tum Hebraice ſciret,cõtulit omnes omnium æditiones, ipſamq́; ueritatem Hebraicam,fecitq́; æditionem abſolutiſſimam, pulcherrimam,illuſtriſſimam, in qua mirabiliter ſermonis Hebraici explicatur ꝓprietas, uſuiq́; noſtro loquendi prudentiſſime accommodatur.

EGreſſi ſunt filij Belihal.) Noſter interpres

nunq́;

nunquam ferè quid eo nomine ſignificaretur in ædendo explicuiſſe reperitur. Obſeruauimusq́ hoc apud ipſum, ut ea nomina, quorum multiplex ac dubia eſſet ſententia, ea ut habent Hebraice, non immutarit. Vt eſt nomen ligni Sethin. Nã ſi uno modo trãſtuliſſet, reſpuere aliorum in eo ſententias uiſus fuiſſet, cum multiplices ſint, & oẽs

Belial. ferè inter ſe contrariæ. Ita hoc nomen Belihal, cũ alij dicant eo ſignificari hominem inutilem, à Beli, id eſt, non, & Iahal, hoc eſt, profuit: alij nomen eſſe dæmonis cõtendant, ductum à beli, hoc eſt, non, & lahal, hoc eſt, aſcẽdet, Quia nos aſcẽdere ſurſum non permittat. Aeditio uero Chaldaica id interpretetur malignitatem, quæ propria diaboli eſt. Ex eo eſt effectũ, ut ipſum Hebraicum nomen poſuerit Hieron. ut liceret cuique, quod uellet ſuper eo arbitrari. Interpretatur autẽ ipſe

Filij Belial. interdũ filios Belihal, filios diaboli. In quo oẽs ferè Hebræi cõſentiunt. Homines uidelicet, malignos, peſſimos, impijſſimos, quibus tanq́ ſuorum ſcelerũ miniſtris utitur diabolus, eo nomine ſignificari. Hoc idem ſenſerunt Lxx. qui filios Belihal hoc loco interpretantur παρανόμους, id eſt, exleges, peruerſos, prauos, ſceleratos.

IN ore gladij) Vehementer hoc loco placet, quod Lxx. hanc ſimilitudinem Hebraicam immutarint. Nã licet ſit eo modo Hebraice, Illi tamen eleganter, ἐν φόνῳ μαχαίρας, id eſt, In cæde gladij. Habent enim Hebræi, & ſuas translatio-

nes

nes, quæ non adeo elegantes ſunt in noſtra & Græca lingua. Licet hoc ſit leuiſſimum.

ET ſit tumulus ſempiternus.) תֵּל עוֹלָם, hoc eſt, Tumulus ſempiternus: quod Septuaginta, magis ad ſententiam, q̃ ad uerbum interpretantur, καὶ ἔσται ἀοίκητος εἰς τὸν αἰῶνα, hoc eſt, Et erit inhabitabilis in ſempiternum.

ET miſereat̃ tui.) וְנָתַן לְךָ רַחֲמִים וְרִחַמְךָ id eſt, Et det tibi miſericordias, & miſerationes tuas. Ideo Septuaginta, & δώσει σοι ἔλεος ἔλεος, id eſt, Et det tibi miſericordiã miſericordiam.

CAPVT XIIII.

NOn uos incidetis.) לא תתגדדו, id eſt, Nõ uos, dilaceretis dilanietis, diſcerpatis: qđ faciebant illi ſuper defunctos: q impius mos uiget adhuc alicubi gẽtiũ. Hoc miror cur Lxx. uerterint οὐ φηβήσητε. Qđ nos interp̃tari poſſumus, nõ puberaſcetis, non pubertatẽ ducetis. Niſi locus mendoſus ſit. Græci tamen interpretes duci opinantur non à φήβη, ſed à φοῖβος, hoc eſt, Phœbo, ut in impreſſis etiã codicibus habetur. Dicũtq́; hic prohiberi ne oracula adirẽt, aut reſponſa peterent, quæ Pythius Apollo, falſus uates ſoleret fundere. Theodoritus enim, διὰ τὸ μὲν οὐ φοιβήσητε, τὰς μαντείας ἐξέβαλεν. φοῖβον γὰρ τὸν ψευδόμαντιν ἐκάλουν τὸν πύθιον, hoc eſt, Per id quod dicitur, non φοιβήσητε, oracula exſibilauit. Phœbum enim uocabant gentes, illum mendacem futuro⁊

turorum denunciatorem Pythium. Hæc quidem licet optima ſint, arbitror tamē codices deprauatos eum fefelliſſe. Nō enim à Phœbo ducendum eſt, ſed à φήβη, id eſt, pubertate. Eoq́ uerbo uſi Septuaginta ſunt, pro eo quod eſt, pubertatem non incidetis, mentum ſcilicet & ubi enaſcitur barba. Atque ita cum Hebraico ſentiunt. Nam de uaticinijs hoc loco nulla mentio. Niſi fortè Septuaginta arbitrati ſint uerbum Hebrai-
גָּדַד cum Gadad, duci à Gad, quod fortunam, aut ſtellam Iouis ſignificat, ipſiq́ exiſtimarint hūc eſſe Phœbum. Quæ certe eſſe poſſunt. Hebræi exponunt hunc locum, ut nos diximus. Clarumq́ ex eo eſt, non eſſe hoc aliter intelligendum, quia mox inferē inhibitio de caluitio ſuper mortuo. Sanè non permiſcuiſſet ſermonem de uaticinio, cum ſermone de caluitio.

NEC facietis caluitiū.) וְלֹא תָשִׂימוּ קָרְחָה בֵּין עֵינֵיכֶם, Hoc eſt, Et ne ponatis caluitium inter oculos ueſtros. Recteq́ ab Hieronymo, inter oculos ueſtros, ſubtractum eſt: quod de more linguæ Hebraicæ fuerat poſitum. Inter oculos ueſtros igitur ſignificat, abradere eam partem capitis, quæ frontem efficit, Situmq́ inter utrūque oculum, licet paulo ſuperius obtinet: Quod ſolebant facere illæ gentes. Quod & Theodoritus apud Græcos his uerbis declarat, διὰ δὲ οὐ ποιήσετε φαλάκρωμα ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν,

ἐπεὶ

ὑπὲρ νεκρῶ, τὴν τοῦ πένθους ἀπηγόρευσεν ἀμετρίαν. τινὲς μὲν γὰρ τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν, τὰς τῆς κεφαλῆς, ἀπέκειρον τρίχας, καὶ ταύτας προσέφερον τοῖς νεκροῖς. τινὲς δὲ τὰς τῶν γενείων, ἄλλοι τὰς τῶν ὀφρύων. ταῦτα γίνεσθαι ὁ θεῖος ἀπυγόρευσεν νόμος, hoc eſt, Per id autē quod dicitur, Ne faciatis caluitium ante oculos ueſtros ſuper defuncto: luctum immodicum prohibuit. Nonnullæ enim exterarum gentium, capillos capitis ſecare ſolebant, ac defunctis offerre. Alij pilos genarum, alij uero ipſa cilia incidebant, atque offerebant. Hæc diuina lex fieri prohibuit. Clara igitur eſt ſententia, neq; ullus remanet ſcrupulus.

NEC Omedatis quæ immunda ſunt.) לֹא תֹאכַל כָּל תּוֹעֵבָה, hoc eſt, Ne comedas omne abhominabile, aut omnem abhominationem. Sicut & Septuaginta, *οὐ φάγεσθε πᾶν βδέλυγμα*. Ne comedatis omnem abhominationem. Quod ad declarationem nobis poſitum eſt.

BVBAlum.) יַחְמוּר. Quod nonnulli Hebræorum arbitrantur aliud quoddā animal eſſe, capris paulo maius. Sed Septuaginta in his potius eſt credendum: qui & ipſi, *βούβαλον*, id eſt, Bubalum tranſtulerunt. In rebus his explicandis, ut aliàs admonuimus, ſunt Hebręi, pace illorum dixerim, omniumimperitiſſimi. *Bubalus.*

TRAgelaphum.) אַקּוֹ. Quod etiam Septuaginta interpretant̃ *τραγέλαφον*. Quę uox id ſignificat *Tragelaphus.*

ficat, quod ex hirco & ceruo commiſtum ſit, quę à nonnullis alijs putantur fictitia, & ad animi ſomnium conficta. Eſt autem Tragelaphus Grę
Hircoceruus ce Latine Hircoceruus, qua uoce tãquam rei fictitiæ ſigno, utũtur philoſophi ac dialectici. Plinius teſtatur hunc eundem eſſe cum ceruo, barba tantum & armorum uillis diſtantem. At Hebræi eſſe hircum ſylueſtrem perhibent.

PYgargum.) דִּישֹׁן. Quod etiã Septuaginta tranſtulerunt πύγαργον. Sed longe aliud uide-
Pygargus. tur de eo ſentire Ariſtoteles. Nõ enim inter animalia, ſed inter uolucres ipſum annumerat: dicitq́ eſſe aquilæ ſpeciem, quæ ex prohibitis eſt. Quo modo igitur inter conceſſa ponitur: Dicũt alij eſſe unicornem, ſicut Chaldæus interpres ſentit, qui uertit רִימָא.

ORYgen.) תְּאוֹ. Etiã Septuaginta interpre-
Oryx. tantur orygen ὄρυγα, quę quaſi caniculæ ſydus uenerari ſolitum ſcribit Plinius. Eiusq́ præter reliquos miram eſſe naturam. Pili enim ei in caput obuerti, non deſcendere in caudam, ut cæteris animantibus. Notiſſimumq́ animal eſt apud hiſtoricos.

CAmelopardalim.) זֶמֶר. Quod & Septuaginta, καμηλοπάρδαλιν. Quidã tamen capras ſylueſtres eſſe autumant.

CAEteras animantes in libro Leuitici expoſuimus. Ixon aũt, quod Hebraice uocatur רָאָה id eſt, uidendo, omittitur apud Septuaginta. Dicunt

cunt nonnulli apud Hebræos eſſe uulturem. Alij incognitum nobis animal. Quæ ſicut difficilia intellectu ſunt, ita in ipſis ſciēdis minimum utilitatis eſt poſitū. Quare hinc atq; hinc ab eorum contemplatione arcemur, tum quia difficilia ſunt, tum quia non utilia.

PEREGrino qui inter portas, &c.) Da ut comedat. Is locus intelligendus quidē eſt, ut in noſtra ęditione habetur. Sed apud Septuaginta deprauata ſentētia eſt, propter adiectam negationē τῷ παροίκῳ, τῷ ἐν ταῖς πόλεσι οὐ δοθήσεται καὶ φάγεται, Hoc eſt, Aduenæ qui in urbibus eſt, nō dabitur, & comedet. Patet autem non ab ipſis interpretibus additam eſſe negationem.

CAVE ne derelinquas eum.) Quod omittitū apud Septuaginta. Dicitur enim lætaberis tu & leuites ὅτι οὐκ ἔστιν αὐτῷ μερίς, οὐδὲ κλῆρος, Hoc eſt, Quia non eſt ei pars, neq; ſors.

CAPVT XV.

SEptimo anno.) מִקֵּץ שֶׁבַע שָׁנִים, Hoc eſt, A fine ſeptem annorū, aut poſt ſeptē annos: & ut noſter uertit interpres. Quod apud Septuag. eodem quo & ſuperius errore traducitū διὰ ἑπτὰ ἐτῶν ποιήσεις ἄφεσιν, id eſt, Per ſeptē annos remiſſionem facies. Nemo eſſet apud nos & illos, qui non exiſtimaret præcipi, ut per ſeptē continuos annos fieret remiſſio, nō ſeptimo anno. Nam διὰ ſpatium intermedium ſiue temporis, ſiue loci ſignificat, & quaſi perpetuitatem quandam, non

extremum,ut hoc loco ponitur.

A PERegrino & aduena exiges.) אֶת הַנָּכְרִי Hoc eſt,Ab alieno:de peregrino,& aduena, creſdo ſit mentio. Septuaginta etiam alienum uerterunt τὸν ἀλλότριον ἀπαιτήσεις, Hoc eſt, Alienum repetes.

ET omnino indigẽs & mendicus &c.) אֶפֶס כִּי לֹא יִהְיֶה בְּךָ אֶבְיוֹן,Hoc eſt,Nequaquàm erit apud te pauper.Quod non ita clare transfertur à Septuaginta ὅτι οὐκ ἔστιν ἐν σοὶ ἐνδεὴς, id eſt, Quia non eſt in te indigus,Imò id præcipitur & caue-tur:non quid ſit enunciatur.Ex hoc loco cognoſcitur quanta ſit harũ literarum maieſtas, quanta diuinitas. Deinde & illud licet cognoſcere, quàm beati ac fortunati etiam in hac uita eſſemus, ſi noſtras aures, harum cœleſtium legum præceptis accommodaremus.Cur enim latæ hæ leges ſunt,niſi ut quot fas eſt, gaudijs ac bonis in hac uita potiremur? Quid aliud optat deus ac ſitit,quàm felicitatẽ utilitatemq; noſtram? Quid tam execratur,quàm bella,homicidia,furta, adulteria,quæ noſtrã perturbant felicitatẽ, rerumq; pulcherrimum deturpant decorem? Ecce falſò queruntur illi homines,qui deum calumniantur, quod non æquè hunc mundum partitus ſit, ut alios quidem diuites,alios pauperes fecerit. Nõ enim dei eſt hæc inæqualitas: ſed humanæ improbitatis,ac libidinis,qua ſibi quę aliorũ eſſent, uſurparunt,cum cõmunia omnibus omnia facta

ſint

ſint. Vtinamq́ ſi homines aliena uſurparũt, ſaltem præceptum diuinum ſequerẽtur, ne apud ſe pauperes ullos eſſe permitterent, quẽ nouimus fuiſſe primæ eccleſię ſtatũ. Nemo enim erat egẽs inter eos. Hãc legem uolebat IESVS Chriſtus noſtris inferre pectoribus, ut eſſemus ſumma inuicẽ cõiũcti charitate, nec ullas inter nos uerſari, quo ad uiriũ noſtrarũ eſſet, pateremur calamitates. Sed heu ſortem infandam, adeò ad mores gentiliũ reuerſi ſumus, imò peiores illis effecti ſumus, ut inutilis eius aduentus, pauciſſimis exceptis, hominibus fuiſſe uideat᷑. Quid enim nũc nõ uiget malorũ, quæ ante Chriſtũ, per orbẽ terrarum uigebant? Excepta enim communi idololatria, aut aperta idololatria, nullum ſcelus, nulla improbitas non perpetratur. Sunt autem alia flagitia, quæ maiora nunc ſunt, quàm fuerint ea tempeſtate. Duæ ſunt præcipuæ, ac diuiniſſimæ uirtutes, quas Dei filius è cœlo deſcendit, ut in orbem terrarũ afferret, pietas & charitas: quarũ prior ad Dei amorem ſpectat, altera ad amorem proximi. His igitur, omnes adeò nunc orbati ſumus, ut omnia mala, quæ his duabus uirtutibus expulſis enaſcũtur, abunde teſtari nobis poſſint, nihil earũ uigere inter homines. Atq́ hæc quidem non modo non coërcent᷑, ne fiant maiora: ut etiam totius orbis interitum breui futurum uereamur, quia his quotidie fit maior acceſſus: quo fit ut cũ infelices eos poſſimus exiſtimare, q his

Pietas & Charitas.

flagitioſiſſimis nati ſunt ſæculis,eos tamen infeliciores,qui paulo poſt uenturi ſunt.

NON OB Durabis cor tuum.) Sicut habet & Hebraicum לֹא תְאַמֵּץ, Hoc eſt, Non obdurabis, quod Septuaginta magis ſententiam quàm uerbum ſecuti, uerterunt οὐκ ἀποστρέψεις τὴν καρδίαν σοῦ, Hoc eſt, Non auertes,nō amouebis cor tuum.

QVOD eum indigere perſpexeris.) Non ſecus Hebraice eſt דֵּי מַחְסֹרוֹ אֲשֶׁר יֶחְסַר לוֹ id eſt,quantum ſufficit penuriæ eius,qua premitur.Septuaginta paulo obſcuriore uerbo reddiderunt καθ᾽ ὅσον ὑστερεῖται, id eſt, Quantum inferior eſt,aut quantum indiget.

ET auertas oculos tuos à fratre tuo.) Eadē quidē ſententia.& apertius noſtro idiomati reddita.Hebraice וְרָעָה עֵינְךָ בְּאָחִיךָ.i.Et malignet, aut peſſime agat,oculus tuus in fratrē tuū. Sicut & Sept. καὶ πονηρεύσηται ὁ ὀφθαλμός σου, τῷ ἀδελφῷ σοῦ,Hoc eſt,Et malignet oculus tuus fratri tuo. Hoc enim uerbo utamur neceſſe eſt.

NEC ages callide.) Idem uerbū ſcilicet וְלֹא יֵרַע לְבָבְךָ,id eſt,Et nō malignet cor tuū. Quod Septuag.alio uerbo expreſſerunt καὶ οὐ λυπηθήσῃ τῇ καρδίᾳ σου διδόντος σοῦ αὐτῷ,Hoc eſt,Et ne mœrore cor tuum afficiatur,dum illi porrigis. Hylarē enim datorem diligit deus. Sed prior ſententia uerior.Non enim uult nos eſſe in dando malignos,id eſt,parcos,aut inuidos.

Dabis

DABIS ei uiaticum.) תַּעֲנִיק לוֹ, Hoc eſt, Onerabis eum muneribus, ſuffarcinabis eũ, explebis eum. Secutus uero eſt Hierony. Septuaginta, qui etiam ipſi ἐφόδιον ἐφοδιάσεις αὐτόν, Hoc eſt, Viaticum dabis ei. Sed uerbo Hebraico ſignificatur quod diximus. Ducitur autem à nomine עֲנָק. Hoc eſt, Torque atq; monili. Vnde fit uerbum circundare, intexere, implicare. Implicabis inquit eum muneribus.

IN ianua domus tuæ.) Addunt ſuper Septuaginta poſt illud πρὸς τὴν θύραν, hoc ἐπὶ σταθμῶν, id eſt, In ipſis ſcalæ gradibus.

NON auertes ab eis oculos.) Hæc ſententia aliter effertur Hebraice, licet eadem ſit לֹא יִקְשֶׁה בְעֵינֶךָ בְּשַׁלֵּחֲךָ אֹתוֹ חָפְשִׁי מֵעִמָּךְ, Hoc eſt, Non uideatur tibi durum atq; acerbũ, quòd eũ abs te liberũ dimiſeris. Deinde infert cauſam, ut habetur in noſtra æditione. Sic & Septuaginta. οὐ σκληρὸν ἔσται ἐναντίον σοῦ ἐξαποστελλομένων αὐτῶν ἐλευθέρων ἀπὸ σοῦ, Hoc eſt. Nec durũ erit in oculis tuis, dum dimittantur illi liberi abs te. Duæ enim cauſæ poſtea inferuntur. Satis enim ille ſeruiuit. Deinde quicquid à nobis fit aliјs, fiet nobis à deo. Vt tantũ noſtræ augeantur opes, quãtum cæteris largiendo profuimus.

AVT in aliqua parte deforme uel debile.) Explicuit quod erat inuolutum Hebraice כֹּל מוּם רָע, id eſt, Aut ulla peſſima macula læſum fuerit. Sicut & Septuaginta ἢ πᾶς μῶμος πονηρὸς,

 id eſt,

id eſt, Vel omnis macula praua: quod Hieronymus ad deformitatem, & debilitatem retulit. Poteſt autem & ad alia ſpectare.

CAPVT XVI.

ET uerni primum temporis.) Ad explicationem poſitũ eſt à noſtro interprete, licet non ſit in contextu Hebraico, ut neque apud Septuaginta.

QVONiam in pauore egreſſus es de Aegypto.) בְּחִפָּזוֹן, id eſt, In feſtinatione, aut cum feſtinatione. Credo noſtrum interpretem, formidinẽ innuere uoluiſſe, qua perturbamur cum quid celeriter agẽdum eſt. Sed profecto innuitur ea acceleratio, qua eos urgebant Aegyptij, egredíque compellebant. Verum non tacuit hoc alibi Hieronymus. Sed alienius Septuaginta interpretati ſunt ὅτι ἐν σπονδῇ ἐξήλθετε ἐξ αἰγύπτου, Hoc eſt, Quoniam in fœderatione, libatione, aut inducijs egreſſi eſtis de Aegypto. Vides eos uertiſſe σπονδὴ, quod eſſet Hebraice חִפָּזוֹן, id eſt, Feſtinatio, acceleratio. Quod certe ſatis demirari non poſſum, niſi locus corruptus ſit, legendúmque ſit σπουδῇ, id eſt, Studium, feſtinatio, acceleratio. Suntque ſimiles inter ſe uoces, ac tunc dicemus, cũ ſtudio egreſſus es de Aegypto.

NON facies opus.) Sicut habet contextus Hebraicus. Sed à Septuaginta additur neſcio quid, Poſt enim hoc οὐ ποιήσετε ἐν αὐτῇ πᾶν ἔργον, Hoc eſt, Non facietis in ipſa omne opus, additur

additur πλὴν ὅσα ποιηθήσεται ψυχῇ, id eſt, Præterea quæ fiunt animæ, aut animo. Credo eos, hoc addidiſſe, ut oſtēderent, nullum opus uile aut quod manibus exercetur eo die fieri poſſe, ſed opera animi nō prohiberi, quod quia nemo tam obtuſo ingenio eſſet, qui ſuſpicaretur: prohiberi ſcilicet animi opera, ideo fruſtra additur.

OBLATionem ſpontaneam.) Vt habet Hebraicum מִסַּת נִדְבַת יָדְךָ, Hoc eſt, Oblationem uoluntatis, aut deuotionis manus tuæ. Septuaginta paulo ſecus καθὸς ἡ χείρ σου ἰσχύει, id eſt, Quemadmodum ualet manus tua. Aliud enim hoc uidetur eſſe, ut prudenti patet.

ET mutant uerba iuſtorum.) וַיסַלֵּף, id eſt, Peruertūt, deprauant, Septuaginta nō tam aperte ἐξαίρει λόγους δικαίων, id eſt, Extrahunt extorquent uerba iuſtorum.

CAPVT XVII.

INtra unam portarum tuarum.) Admonendi ſemper ſumus portas his locis, pro urbibus eſſe accipiendas, de more illius linguæ. Ideo Septuaginta non ſemper portas interpretati ſunt, ſed urbes, ut hoc loco ἐν μιᾷ τῶν πόλεων σου, id eſt, In una urbium tuarum. Hæc annotauimus ne in errorem propter ſermonis peregrini inſcitiam, laberemur.

SOLEM & lunam.) יָרֵחַ, Neſcio cur luna omittatur apud Septuaginta. Imo tota hæc periodus in impreſſis codicibus ferè male legitͬ

τῷ ἡλίῳ, ἢ παντὶ τῶν ἐκ τοῦ κόσμου τοῦ οὐρανοῦ, Hoc eſt, Soli, aut omni eorũ quæ ex cœlo. Deeſt enim fortaſſe καὶ. Hebraice uero legitur ut noſtra habet æditio.

AD PORTas ciuitatis tuæ.) Etiam portæ hoc loco pro uribibus accipiuntur. Eum præcepit ad urbes è latebris extrahendum, qui idololatriam feciſſe conuictus ſit. Quãquàm Septuaginta non urbes, ſed portam interpretentur ἐξάξεις τὸν ἄνθρωπον ἐκεῖνον ἐπὶ τὴν πύλην, id eſt, Extrahes hominem illum ad portam. Lex enim iubet ut omnibus è locis diligenter perquirantur, ſiue in montibus, ſiue in uallibus, ſeu in ſpeluncis, ſiue ubicunq; terrarum deliteſcant, qui diuinum cultum reliquerũt, cœliq; ſydera, aut dæmonas, aut id genus alia adorare cœperunt: hiq; ad urbes deducantur, ubi ius exerceri, & ſcelerati plecti ſolent, ut ibi omni populo collecto, omnium ſuffragio condemnentur, omniũq; manu trucidentur: quippe qui ſcelus horribile, execrandum, dignum non hac luce, ſed quod in penitiſſimis tenebris ſepeliendum ſit, perpetrarint: ne tanta rei fœditate humanum genus reſpergatur. Hæc itaq; ſentẽtia eſt. Septuaginta id ſenſiſſe uidentur, ut ſi quis idololatra conuictus in urbe ſit, extemplo lapidãdus extra portas deducatur, ibiq; omni multitudine collecta lapidibus obruatur. Sed prior ſenſus uidetur uериſimilior, & magis hiſce literis conſentaneus.

Et lapi

ET LAPidibus obruent.) Ex hoc loco uel manifeſtum fit, quantũ neceſſe ſit ſermonis Hebraici callere proprietatẽ. Nam id quod ſæpius oſtendimus, noſtram æditionem eſſe omnibus, quotquot fuerint unquàm, illuſtriorem ac meliorem, quæ minus phraſes Hebraicas ſecuta ſit, ſed eas clariſſime explicuerit, & ad noſtrum ſermonem accommodarit, hinc maxime licet cognoſcere. Nã hæc ſententia ſic effertur Hebraice וּסְקַלְתֶּם בָּאֲבָנִים, id eſt, Et lapidabitis eos in lapidibus. Quam ſententiam mutata loquendi cõſuetudine, uides quàm eleganter, noſter reddiderit interpres. Audi Septuaginta, q Hebraica penitus ſequebantur. καὶ λιθοβολήσετε αὐτοὺς ἐν λίθοις, id'eſt, Et lapidabitis eos in lapidibus. Quæſo qs eorum, qui minus ad hæc ſoliti ſint, in præpoſitionem ſumẽdam hoc loco, pro eo quod eſt cum exiſtimet? Nónne potius crederet, ut in lapidibus obruantur, id eſt, ubi ſit aceruus lapidum. Nam ἐν apud Græcos ſtationem in loco ſignificat. Hęc igitur obſcuritas, ex eo accidit, quòd in apud Hebræos ſumitur pro cum, quod nõ ita fit apud Græcos & Latinos.

INTER lepram & non lepram.) נֶגַע לָנֶגַע id eſt, Plagam & plagam. Quare non arbitror de lepra eſſe intelligendum, ſed omni plaga, de qua à iudicibus exacte dijudicari non poſſit. Omnis enim lepra à ſacerdotibus iudicabatur, ad alios non attinebat iudicare. Septuaginta ambigue

 tranſtu

tranſtulerunt, & lepræ quidem nihil meminerunt ἀνὰ μέσον ἁφῆ ἁφῆς, Hoc eſt, Inter tactum & tactum, aut læſionem & læſionem, ſiue puncturam ac puncturā. His enim uocibus uti nos neceſſe eſt.

NON intumeſcat ſuperbia.) לֹא יְזִידוּן, Hoc eſt, Non erit pertinax, obſtinatus. Quod uitium aliud faciunt Septuaginta πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας φοβηθήσεται. καὶ οὐκ ἀσεβήσει ἔτι, id eſt, Et omnis populus audiens formidabit, & non aget impie in poſterum. Sed uocis proprietas eſt, ut noſter uertit interpres, & ipſi pauloante tranſtulerunt Septuaginta. Vbi dicitur, καὶ ὁ ἄνθρωπος ὃς ἐὰν ποιήσῃ ἐν ὑπερηφανίᾳ, Hoc eſt, Homo qui fecerit in ſuperbia.

CON ſtituam ſuper me regem.) מֶלֶךְ, Quem non adeo proprie Septuaginta ἄρχοντα, Hoc eſt, Principem uertunt. Principes enim quilibet magiſtratus eſt: at reges, ſumma monarchia.

QVAE alliciant animum eius.) De illo, hoc dicitur, non de mulieribus לֹא יָסוּר לְבָבוֹ, Hoc eſt, Non deprauabit, non peruertet cor ſuum. Sicut & Septuaginta οὐ πληθυνεῖ ἑαυτῷ γυναῖκας, ἵνα μὴ μεταστῇ αὐτοῦ ἡ καρδία, Hoc eſt, Non multiplicabit ſibi ipſi uxores, ne auertatur, ne immutetur cor eius.

CAPVT XVIII.

DAbunt ſacerdoti armū ac uentriculum.) Aliud etiam ponitur quod ſacerdotibus dandum

dandum eſſet, omiſſum ab interprete, ſcilicet לְחָיַיִם, Hoc eſt. Mandibulas, maxillas. Quod nõ omittitur apud Septuaginta τὸν βραχίονα, τὰ σιαγόνια. τὸ ἤνυστρον, Hoc eſt, Armum, mandibulas, uentriculum.

PRI Mitias uini.) תִּירֹשְׁךָ, Hoc eſt, Muſti tui primitias: quãq̃ nihil intereſt, ſed multa ad explicationem nobis ponuntur. Septuaginta & ipſi ἀπαρχὰς τοῦ οἴνου σου, id eſt, Primitias uini tui.

EX cepto eo, quod in urbe ſua.) Optime quidem & clariſſime reddidit ſententiam, quæ erat Hebraice obſcuriſſima לְבַד מִמְכָּרָיו עַל הָאָבוֹת Hoc eſt, Exceptis emptionibus ſuper patres, uel iuxta patres, aut ſecundum patres. Exponuntq́ Hebræi hanc ſententiam, ſicut interpretatus eſt Hieronymus. Quæ in eadẽ remanſit propemodum obſcuritate apud Septuag. qua fuiſſet Hebraice πλὴν τῆς πράσεως τῆς κατὰ πατριάν, Hoc eſt, Præter emptionẽ eam quæ ſecundũ patriam eſt. At Rabbi Salomon hoc exponens ait חוץ ממה שמכרו האבות בימי דוד, Hoc eſt, Præter id quod emerunt patres, prioribus temporibus: clarum igitur eſt, quid hæc ſibi uelint.

QVI luſtret filium ſuum ducẽs per ignem.) Imò ea non erat luſtratio, aut luſtrum: ſed filiorum exuſtio, ut ante uiſum eſt. Atq; ideo eum ritum execrabatur deus, quod ſine humanis calamitatibus nõ fieret. Putauit igitur Hieronymus filios ſuos illas gentes per ignem luſtrare ſoli-

tas

tas:ſed ut dixi non luſtrabant, ſed penitus exurebant:quanquàm eius ſententiæ uideantur Septuaginta priores extitiſſe, quos Hieronymus ſectatus eſt, οὐκ εὑρεθήσεται ἐν σοὶ περικαθαίρων τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐν πυρί, Hoc eſt, Non inueniatur in te, qui luſtret ſiue expiet filium ſuum igni. Sed hæc non eſt ſententia. Dubiamq; & falſam eam fecerunt addendo luſtrationem, cum Hebraice tantummodo habeatur לֹא יִמָּצֵא בְךָ מַעֲבִיר בְּנוֹ בָּאֵשׁ, Hoc eſt, Non inueniatur in te, qui tranſire faciat filium ſuum in ignem. Et de hoc quidem peſſimo ritu ſæpius dictum eſt.

AVT qui hariolos ſciſcitetur.) Omnia hæc, non ad conſulentes ac ſciſcitantes referẽda ſunt, ſed ipſos qui eam reſpõdendi ſuperſtitionẽ exercerent. Nam Hebraice קֹסֵם qua uoce utimur hic, non ſciſcitantem ſignificat, ſed ipſum magũ, ac hariolum. Prohibentur igitur eſſe harioli, magi, uaticinantes, augures, & id genus. Sicut etiam tranſtulerũt Septuaginta μαντευόμενος μαντείαν, id eſt, Vaticinans uaticinium. Prohibetur aſtrologia omnium ſuperſtitionum mater impiiſſima, Chiromantia, Geomantia, Augurium, Pelecymantia, Capnomantia, Magia, quæ diabolos ſciſcitatur. Tandem & Necromantia, quæ ſciſcitatur defunctos, quæ tempeſtate Moſis inueniebatur, & de ea ſcripſit etiam Homerus. Vigent adhuc hæ ſuperſtitiones non in uniuerſum, ſed priuatim, apud hebetiſſimos quoſq;, & q bus facile

Aſtrologia ſuperſtitionum mater.

iſtæ

iſtæ præſtigiæ imponunt. Dignę capitali ſupplicio ſuperſtitiones, ob quas Deus pdidit eas gentes, & æterna obliuione deleuit, quæ his erãt deditiſſimæ. Veriſimileq́ eſt, nullum ſpurcitiæ genus, nullam fœditatem, non fuiſſe inter eas nationes, propter harum ſuperſtitionum impietatem, quas earum pater Diabolus, homines docuerat, ut per eas ad homicidia, adulteria, ueneficia, furta, ad ſuas explendas quiſq; inſatiabiles cupiditates perducerentur. E quibus naſcerentur inimicitiæ, odia, fraudes, miſeriæ, calamitates, quas peſſimus diabolus incredibiliter affectat. Vt enim Deus lætatur gaudijs, felicitate, pace, & tranquillitate noſtra: Ita paſcitur diabolus noſtris ſeditionibus, luctibus, miſerijs, calamitatibus, tum ridet, tũ miris afficitur gaudijs. Ipſe igitur harum impietatum fuit inuentor, ut his ad optatum finem attingeret. Nam qui has ſuperſtitiones perſequit̃, neq; ipſe felix eſt unq̃, neq; alijs pręter calamitatem & mala, quicquàm attulit. De his autem uaticinijs ante in libro Leuitici dictum eſt.

EGO ultor exiſtam.) אָנֹכִי אֶדְרֹשׁ, id eſt, Ego requiram, ex eo repetam. Septuaginta tamen & ipſi eodem modo ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ. Ego ulciſcar ex ipſo, aut ex ipſo pœnam ſumam. Vna omnium ſententia eſt.

QVOD ſi tacita cogitatione reſpondens.) וְכִי תֹאמַר בִּלְבָבְךָ, Hoc eſt, Et cum dixeris in corde

corde tuo. Sicut & Septuaginta ἐὰν δὲ εἴπῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου, Hoc eſt, Si dixeris in corde tuo. Eſt ergo elegantiſſime & appoſite uerſum à noſtro interp̄te, nō ſeruatis uerbis, nec locutione Hebraica, quod ſæpiſſime facit. Ex quo & uenuſtiſſima & elegātiſſima noſtra æditio inter omnes eſt. Inuitis etiā peſſimis & maledicis Iudæis: inuitis & illis qui Iudæis fidem arrogant. Aut illis etiā inuitis, qui duas tenētes uoculas Hebraicas, miſeras & infelices, ilico tantū autorem, erecto & faſtuoſo ſupercilio dānare aggrediuntur, & ſe æditiones meliores facere poſſe iactant. Ridebunt igitur noſtri homines Iudęos, & malignos eſſe dicent, cum eos noſtrā damnare æditionem audierint. Reſpondebuntq́ eis: Vos Iudæi maligni & improbiſſimi eſtis, qui noſtra etiam ſi pulcherrima atq́ optima ſint infringere, lacerare nitimini. Quod ſpero confidentius quoſq́ facturos, cum me ſcierint, diligētiſſime ueritatem Hebraicam, & trāslationē Septuaginta cum noſtra æditione contuliſſe, ac præter leuiſſima, nihil aliud diſſonū in ea reperiſſe. In qua re, & ſi multa à me fortaſſe prætermiſſa ſunt, uiam ſaltem cæteris qui in eo laborare uoluerint, oſtendimus.

NON timebis eum.) לֹא תָגוּר מִמֶּנּוּ, id eſt, Non timebis eum. At Septuaginta longe diuerſius οὐκ ἀφέξεσθε ἀπ᾽ αὐτοῦ, Non abſtinebitis ab eo. Quare diuerſius interpretati ſunt, & fortaſſe non recte.

Caput

CAPVT XIX.

DOlore ſtimulatus.) כִּי יֵחַם לְבָבוֹ, Hoc eſt, Quando ardet, quando æſtuat cor eius. Sicut & Septuaginta ὅτι παρατεθέρμανται τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, id eſt, Quando incaluit in corde ſuo. Quanquã noſtrum interpretẽ hoc non fugerit: uerũ ut ſæpius diximus, ad noſtrũ loquendi modum, horriditatem Hebraicam accõmodat.

NON MISEReberis eius.) Et hoc perſpicue immutatur, pro eo quod eſt Hebraice לֹא תָחוֹס עֵינְךָ עָלָיו, Hoc eſt, Non parcet oculus tuus ſuper ipſum. Neceſſe enim eſt, hæc dicendi genera, atque hæ translationes, in alias quæ noſtris auribus minime duræ ſint, conuertantur. Septuaginta uero nihil immutarunt οὐ φείσεται ὁ ὀφθαλμός σου ἐπ᾽ αὐτῷ, Hoc eſt, Non parcet oculus tuus ſuper ipſum.

ACCVSANS eum præuaricationis.) סָרָה, Hoc eſt, præuaricationis, quo nomine omne peccati genus denotatur. At Septuaginta καταλέγων αὐτοῦ ἀσέβειαν, id eſt, Accuſans eum impietatis. Videnturque impietatem pro omni facinore ac ſcelere accepiſſe.

SICVT fratri ſuo facere cogitauit.) זָמַם Cogitauit, machinatus eſt. Et proprie id quod tranſtulerunt Septuaginta ὃν τρόπον, ἐπονηρεύσατο ποιῆσαι, id eſt, Sicut malignatus eſt, peſſime machinatus eſt facere, à quo זמה, Hoc eſt, ſcelus, facinus, improbitas.

Pedem

PEDEM pro pede exiges.) Nouiſſime hoc additur apud Septuaginta καθ' ὅτι ἄν τις δῷ μῶμον τῷ πλησίον, οὕτω δώσετε αὐτῷ, Hoc eſt, Secundum quod quis labem ac notã proximo ſuo incuſſerit, dabitis ei, quæ in contextu Hebraico non habentur, quæ puto eſſe ad explicationem ab ipſis interpretibus addita.

CAPVT XX.

DVces quoq; p ſingulas turmas.) הַשֹּׁטְרִים Hoc eſt, Duces, principes, magiſtri militũ. Quos Septuaginta interpretant̃ γραμματεῖς,

Scribæ in euãgelio qui dicantur.

id eſt, Scribas. Ex quo intelligimus, ſcribas in euãgelio proprie eos dici, qui principes ac duces populi eſſent. Quos improprie ut pleraq; alia, ſcribas appellarunt ipſi Septuaginta interpretes. Euangeliũ uero æditionẽ Septuaginta, quæ iam in omniũ pectoribus radices egerat, ſequebãtur: & res his nominibus appellabant, quibus & illi appellaſſent. Vſus enim inoleuerat, ut non uiderentur dura quæ illi tranſtuliſſent, & cõſuetudo emolliÿſſet. Atque hoc eſt, quòd ſæpenumero teſtimonia ex æditione Septuaginta ab eis proferunt̃, licet à ueritate Hebraica diſſentiant. Quid enim faciebat ad erudiendos homines, codicum uarietas, & illos Septuaginta, quorũ iam eſſet recepta fides, oſtendere imperitos? Id nõ modo ædificationem feciſſet, ſed pietatem uehementer læſiſſet, rebus præſertim tã recentibus. Neq; enim unius uoculæ diſſonantia, aut impropria trãslatio,

tio,labefactat pietatem:ſed arrogãtia, ſuperbia, & diſcordia,& faſtus eorum qui docent.

V Nuſquiſq; ſuos ad bellandũ cuneos præparabit.) Aliter hæc ſentẽtia ab Lxx. transfertur, aliter habetur in Hebraico. Illi enim καὶ καταστήσουσιν ἄρχοντας τῆς στρατιᾶς προηγουμένους τοῦ λαοῦ, hoc eſt,Et cõſtituẽt principes exercitus præcedẽtes ipſi populo:,p eo qd' eſt Hebraice שָׂרֵי צְבָאוֹת בְּרֹאשׁ הָעָם וּפָקְדוּ, hoc eſt,Et recenſebũt principes exercitus ſummam totius populi. Quare nec noſtra nec Græca tralatio,cũ Hebraico conſentit. Innuitur enim,cum principes locuti fuiſſent,& formidoloſi ad ſua receſſiſſent, reliquam multitudinem recenſuerunt, quæ remãſiſſet ex his,Quos uti meticuloſos dimitti iuſſerat.

O F Feres ei primum pacem.) וְקָרָאתָ אֵלֶיהָ לְשָׁלוֹם, hoc eſt,Et uocabis cum ea pacẽ. Quod eſt intelligendum,ut interpretatus eſt Hieronymus. Verum Septuaginta aliquanto diuerſius ἐκκαλέσεις αὐτοὺς μετ' εἰρήνης. hoc eſt,Euocabis eos cũ pace. Quorſum enim tendit,Euocabis. Quaſi extra ciuitatẽ euocandos eſſe demõſtret, quod ne ſomniatur quidem his literis.

O Mnem prædã exercitui diuides.) כָּל שְׁלָלָהּ תָּבֹז לָךְ, hoc eſt, Omnem prædam diripies tibi. Quemadmodum & Septuaginta καὶ πᾶσαν τὴν ἀπαρτίαν προνομεύσεις σεαυτῷ, hoc eſt,Et omnem prædam,aut ſupellectilem diripies tibi.

N Vllũ omnino permittes uiuere.) כָּל נְשָׁמָה,

Z Omne

CAPVT XXI.

QVos elegerit dominus.) Nō de aliquibus Leuitis hoc dicitur, ſed de omnibus. Sic enim habet כִּי בָם בָּחַר יְהוָה, id eſt, Quia eos elegit dominus. Sicut & Septuaginta, ὅτι αὐτοὺς ἐξελέξατο κύριος, Quoniam eos elegit dominus.

HOminis cadauer occiſi.) Idipſum quidem ſignificatur uoce Hebraica חלל quam non tam proprie Septuaginta transferūt τραυματίαν, hoc eſt, Vulneratum. Poteſt enim quis eſſe uulneratus, ſed minime occiſus. Eaq́ꝫ uoce utūtur hiſtorici Græci, nō pro his, qui occiſi ſint, ſed qui ſint uulnerati, & adhuc ſuperuiuant.

QVEM redemiſti.) Quod Septuaginta exprimunt, unde eos uidelicet eripuerit, οὓς ἐλυτρώσω ἐκ γῆς αἰγύπτου, hoc eſt, Quos redemiſti de terra Aegypti.

TV Autē alienus eris.) וְאַתָּה תְּבַעֵר הַדָּם הַנָּקִי, hoc eſt, Et tu expiabis ſanguinem innocentē. Sicut & Septuaginta, σὺ δὲ ἐξαρεῖς τὸ αἷμα τὸ ἀναίτιον, id eſt, Tu uero extrahes ſanguinem innocentem: quare in noſtra æditione ſenſus nō tam apertus.

QVAE radet cæſariē.) Hæc omnia de ipſa muliere dicunt̄, ut ea hæc om̄ia faciat. Sic eīn habet Hebraicum וְגִלְּחָה אֶת רֹאשָׁהּ, hoc eſt, Et radet caput ſuū. Quare male à Septuaginta refertur ad ipſum uirū, per ſecundā perſonā, καὶ ξυρήσεις τὴν κεφαλὴν αὐτῆς, hoc eſt, Et rades caput eius.

Eodemq; errore additur, καὶ περιονυχίσεις αὐτὴν, hoc eſt, Et ungues eius circumputabis. Et aliud quod ſequitur, καὶ περιελεῖς τὰ ἱμάτια τῆς αἰχμαλωσίας αὐτῆς, hoc eſt, Et auferes ueſtem captiuitatis eius.

DImittes eam liberam.) Recte & prudenter à Septuaginta locutio mutata eſt pro eo quod eſt Hebraice, Dimittes eā לְנַפְשָׁהּ, hoc eſt, Animo ſuo, Voluntati ſuæ. Lxx. igitur, ἐξαποστελεῖς αὐτὴν ἐλευθέραν, hoc eſt, Dimittes eam liberam. Quos ſequitur Hieronymus.

QVANdo peccauerit homo.) Hęc paulo obſcurius ſententia à Septuaginta reddita eſt, ἐὰν γένηται ἔν τινι ἁμαρτία κρίμα θανάτου, καὶ ἀποθάνῃ, hoc eſt, Si fuerit in aliquo delicto iudicium mortis, & mortuus fuerit. Deſunt aliqua.

NON permanebit cadauer eius.) Et hoc nō adeo proprie ab Septuaginta redditur, ἐπικοιμηθήσεται τὸ σῶμα αὐτοῦ ἐπὶ ξύλου, hoc eſt, Obdormiet & corpus eius ſuper lignum.

QVIA maledictus à deo.) כִּי קִלְלַת אֱלֹהִים תָּלוּי, hoc eſt, Quia maledictio domini eſt, qui pendet in ligno, aut qui ſuſpenſus eſt. Sed denominationibus pro denominatis utūtur Hebræi. Dicentes id eſſe mendacium, eſſe ueritatem, eſſe maledictionem, eſſe benedictionē, pro eo quod eſt, eſſe falſum, uerum, maledictum, benedictum. Septuaginta, ὅτι κατηραμένος ὑπὸ θεοῦ πᾶς κρεμάμενος, hoc eſt, Quia maledictus à Deo eſt, omnis

ſuſpen

ſuſpenſus. Citatur is locus à diuo Paulo ad Galathas cap. 3. Atque eum maledictum appellat, qui in ligno pendeat, uerbo Græco ἐπικατάρωτος. Ex quo contemnimus expoſitionem Hebræorum, qui maledictum hoc loco dicunt acci pi pro deſpecto. Nulla enim ratione id dicitur, & in contrarium eſt tanti uiri, & ueterorum interpretum autoritas.

CAPVT XXII.

NOn tenebis eam cum filijs.) Eſt quidem iſtud præclarum humanitatis exemplum, quo etiam admonemur, quantum deo grata iuſtitia humanitasq́ ſit, quando ne in beluas quidē & irrationabilia uoluit nos eſſe immites. Nō quòd ius nobis ſit cum illis, ſed quòd nihil eſt tam à diuina natura, & moribus humanis alienū, q̃ inclementia & crudelitas. Docemurq́ quantum momenti ad propagandam hanc corporeā uitam, & acquirendam futuram habeat, ſi placidi ac benigni ſimus. Additur enim cauſa, Vt ſitis, inquit, longæui ſuper terram. Qui enim cru delis & inhumanus eſt, is quantum de alterius ademit uita, tantūdem detraxit ſuæ. Dumq́ alienæ uitæ inſidiamur, iure quodam diuino fit, ut ruinam nobis quandam præparemus. Ideoq́ homicidæ breuiſſimis uitæ ſuæ ſpacijs peractis, eodem interitu ferè ſemper occumbunt, quo ipſi peremerunt alios. Docemur ergo, hoc præcepto humanitatem, benignitatem, & clementiam. Id

quod etiã ſcribit hoc loco Theodoritus his uerbis, τούτῳ προστάγματι φιλανθρωπίαν παιδεύει. εἰ γάρ τις, σὺν τίκτοντας λάβῃ, καὶ καταλείπῃ τοὺς νεοττούς, ἀπολοῦνται πάντως οὐκ ὄντος τοῦ τρέφοντος. εἰ δὲ καὶ τούτους, κἀκείνους θηρεύσει, διαφθαρήσεται δῆλον, ὅτι τῶν ὀρνίθων τὸ γένος, εἰ πάντες τὰ ὅμοια δράσαιεν, hoc eſt, Hoc præcepto humanitatem nos docet. Nam ſi quis auicularũ matrẽ abſtulerit, ipſoſq́ pullos reliquerit, omnino morientur ea ſublata, quæ eos alebat. Sin uero & hanc & illos cœperit, clarum eſt, omne auium genus breui periturum, ſi conſimilia cæteri facerent.

F Acies murum tecti.) עָשִׂיתָ מַעֲקֶה, hoc eſt, Facies ſepimentum quoddam, aut munimentũ circa tectum tuum, cum domum tuam ædificas, nequid inde labatur, & aliquem interficiat, & in domum tuam cædis cauſa referatur, ac ita quoque polluatur. Tota itaque ſententia non recte apud nos uerſa uidetur. Neque enim uult fieri murũ tecti, ſed aliquid aliud, quod retineat, quæ collapſura è tecto ſunt, dum ædificatur. Nam & Rabbi Salomon hoc ipſum atteſtatur, qui quod noſter interpres uertit murum, ipſe exponit גדר סביב לגג, hoc eſt, Sepimentum, per circuitum totius tecti. Vel igitur aliquid deſuper fieri præcipit, ut quæ cadunt ibi ſuſtineantur. Aut innuit, ut in ædificanda domo, fiat quoddã uallum, ne quis inde tranſeat, & aliquid delabens eum interficiat. Id quod & Chaldaica innuit

ædi

ædítio. Quæ loco mahache, quod Hieronymus ínterpretatur murum, habet תִּיקָא, quod Rabbi Salomon exponít מִשְׁמָר מַה שֶׁבְּתוֹכוֹ, hoc eſt, Munimentum quoddam, quod intra ipſum tectum, & uiam eſt. Hoc Septuaginta uerterunt ςεφάνην, id eſt, coronam, uallum. Sed in eo erratur apud ipſos, & nos, quia quod Hebraice ad materiam cadentem è tecto refertur, ipſi & noſter interpres ad homines inde præcipitantes retulerunt. Ex quo & ſententiam obſcuram fecerunt. Cum enim dicitur, facies uallum circa tectum in imo, ne effundatur ſanguis in domo tua, & ſis reus labente alio &c. Sic habet Hebraice כִּי יִפּוֹל הַנֹּפֵל מִמֶּנּוּ, hoc eſt, Cum ceciderit id quod cadit ex ipſo tecto. Is error à Septuaginta profectus eſt, qui & ipſi, ἐὰν πέσῃ ὁ πεσών, hoc eſt, Cum ceciderit qui lapſus eſt: ſcribendum potius, τὸ πεσόν. Atque ita omnía quadrabunt.

N O N S Eres uineam tuam altero ſemine.) לֹא תִזְרַע כַּרְמְךָ כִּלְאָיִם, hoc eſt, Non ſeres uineam ſiue agrum tuum ex diuerſis permixtis. Sicut alibi ipſe noſter uertit interpres. Hanc enim uarietatem, & commixtionem execratur Deus. De qua re Leuitici capite decimonono, dictum eſt, Sicut & Septuaginta, οὐ κατασπερεῖς τὸν ἀμπελῶνά σου διάφορον, id eſt, Ne ſeras uineam tuā ex diuerſis.

N E ſanctificentur.) Quemadmodū ſæpenu

mero dictum eſt, pleraq; apud Hebræos inueniuntur uerba, quæ contraria ſignificent, inter quæ & præſens uox. Nam קדשה ſignificat ſanctam & pollutam ac meretricem. Ergo ubi dicitur פֶּן תִּקְדַּשׁ, id eſt, Ne forte ſanctifices: potius inquam uertendum, ne forte polluas, id quod & ipſa oſtendit ſententia. Licet Septuaginta non ſecus, & ipſi trãſtulerint, ἵνα μὴ ἁγιασθῇ τὸ γένημα, hoc eſt, Vt non ſanctificetur ſemen: quod fecit, ut Græci aliter hunc locum interpretarentur. Si quis inquiunt, non obſeruauerit hoc, ſanctificabitur eius prouentus, & ſementis, id eſt, cædet in uſum dei. Atq; hanc eſſe dicunt mulctam transgredientium. Ego uero exiſtimo intelligi per id pollutionem quandam. Nam & uiris & mulieribus prohibet, diuerſis coloribus uti. Et omnino omnem uarietatem, & diſſidium ac cõfuſionem execratur, quare & pollutio quædam erit ſemẽtis commixtæ. Sicut & initus diuerſorum animalium. Statim quoq; & alia uarietas infertur.

VERberabunt illum.) וְיִסְּרוּ אֹתוֹ, hoc eſt, Et erudient, caſtigabunt, emendabunt, quemadmodũ & Septuaginta, καὶ παιδεύσουσιν αὐτόν, hoc eſt, Et erudient eum, & caſtigabunt.

QVOniam fecit nefas.) נְבָלָה, hoc eſt, Nefas, ſtultitiã. Quẽadmodũ & Lxx. ὅτι ἀφροσύνην ἐποίησεν, hoc eſt, Quia dementiã, ac ſtultitiã fecit. Nulla enim maior dementia q̃ peccatũ. Nã peccatũ ex animo dementi & cæco proficiſcitur.

Vir

VIR quia humiliauit.) אֲשֶׁר עִנָּה, Hoc eſt, Quia oppreſſit, afflixit, ſubegit, quanquam & Lxx. uerterint, ἐταπίνωσε, id eſt, humiliauit.

QVINquaginta ſiclos argẽti.) חֲמִשִּׁים כָּסֶף, hoc eſt, Quinquaginta argẽteos. Nam neſcio an recte ſicli uocentur argentei: Præterea qui ſunt ſicli argentei? quanquam & Septuaginta ſiclos reddiderint πεντήκοντα δίδραχμα ἀργυρείου, Hoc eſt, Quinquaginta didrachmas argenti. Solent enim ſiclum uocare didrachmam. De qua re alibi dictum eſt.

NEC reuelabit operimentũ eius.) וְלֹא יְגַלֶּה כְּנַף אָבִיו, hoc eſt, Et nõ reuelabit alam, aut plumas patris ſui. Necque dubiũ eſt, quin ala ſiue pluma hoc loco, pro operimẽto accipiatur. Quemadmodum etiam uerterunt Septuaginta καὶ οὐκ ἀνακαλύψει συνκάλυμμα τοῦ πατέρος αὐτοῦ, hoc eſt, Et non reuelabit operimentũ patris ſui. Credo uero ſignificari eo omnem ignominiam, ac dedecus, atque uituperationem.

CAPVT XXIII.

NOn intrabit eunuchus.) Totum quod hic de eunuchis dicitur, non aliter exponitur ab Hebræis: Præſertim Rabbi Salomone, qui quaſi noſtram æditionẽ ſecutus ſit, & ab ea edoctus, ad uerbũ exponit, ſicut noſter ipſe ſenſit interpres. Apud Septuaginta uero nõ adeo clara ſententia eſt. Quod autem dicitur: non intrabit eccleſiam domini, exponit Rabbi Salomon לא

ישא ישראלית, hoc eſt,Non aſſumet uxorem Iſraëlitida,& quaſi ex eo populo nõ cenſebitur, non poterit eccleſiam conficere,& ex Iſraëlitico populo haberi.

HOC eſt de ſcorto natus.) Quod obſcurius eſt apud Septuaginta οὐκ εἰσελεύσεται ἐκ πόρνης, εἰς ἐκκλησίαν κυρίου, hoc eſt,Non ingredictur de meretrice in eccleſiã domini. Fortaſſe demptus eſt articulus ὁ ἐκ τῆς πόρνης. Nullusq́ tũc remaneret ſcrupulus.Dimittitur quoq; ex errore in codicibus Septuagĩta,uſq; ad decimã generationẽ.

GERens paxillum in baltheo.) Imô uero ſic וְיָתֵד תִּהְיֶה לְךָ עַל אֲזֵנֶךָ, hoc eſt,Et paxillus erit tibi uice ligonis:ſicut interpretatur Rabbi Salomon, qui ait כמו זין, Erit ei,inquit,iſte paxillus perinde ac ligon.Ortus eſt autẽ error in noſtra æditione,ex æditiõe Septuaginta qui & ipſi καὶ πάσσαλος ἔσται σοι ἐπὶ ζώνης σοῦ, hoc eſt,Et paſſalus erit tibi in zona tua.Quare enim in zona haberetur paxillus? ex æquiuocatione nominis error accidit.De baltheo itaq; & zona nihil ſcribitur, ſed ea uox ligonem ſignificat. Nota uero ſentẽtia eſt.Erit,inquit,uice ligonis, quo fodias, terraq́; ſtercora contegas.

QVO reuelatus es.) וְכִסִּיתָ אֶת צֵאָתֶךָ, Hoc eſt,Et operies excrementum tuum.Septuaginta & ipſi apertius καλύψεις τὴν ἀσχημοσύνην σοῦ, hoc eſt,Operies turpitudinem tuam.

NEC precium carnis.) Canis dicendum eſt.

Hebra

Hebraice כֶּלֶב, id eſt, Canis: manifeſta eſt ſententia.

EXTra ne efferas.) וְאֶל כֶּלְיְךָ לֹא תִתֵּן, hoc eſt, Et in ſportam tuam non pones. Septuaginta diuerſius καὶ δρέπανον οὐ μὴ ἐπιβάλλης ἐπὶ τὸν ἀμητὸν hoc eſt, Et falcem in meſſem alterius ne imponito. Omiſerunt enim ſuo loco id quod de uuis dictū eſt, & poſt eius rei meminerunt. Meſſis enim pręposita eſt. Quare nec ipſi diſſentiunt ſi lectio in ſuum locum reſtituatur εἰς δὲ ἄγγος οὐ μὴ ἐπιβάλλης, hoc eſt, In uas autem tuum ne conijcito. Vuas igitur quis uſq; ad ſatietatē deguſtare ex aliena uinea poteſt, Afferre autem ſecum nō poteſt. Quæ iura cū diuina ſint, & ab ipſo Deo exarata, quis tam uecors, tam miſeræ mentis, tam infelici animo eſt, qui ea ſeruare nolit?

CAPVT XXIIII.

1. NOn accipies loco pignoris.) Quæ de mola ſuperiore & inferiore hic ſcribuntur, non ſecus exponūtur ab Hebræis. Si quidem Rabbi Salomon, à noſtra ut quidem exiſtimo æditione edoctus, de prima mola quæ uocatur רֵחַיִם ſcribit היא התחתונה, hoc eſt, Hæc illa eſt, quæ dicitur inferior, alteram uero, ſcilicet רֶכֶב dicit eſſe היא העליונה, hoc eſt, Superiorem: quæ etiā ſignificantiſſime uocantur à Septuaginta οὐκ ἐνεχυράσεις μύλον, οὐ δὲ ἐπιμύλιον, Hoc eſt, Non fœneraberis molam, aut ſupermolam, ſi nobis ſic loqui liceat.

Quia

QVIA animã ſuam appoſuit tibi.) כִּי נֶפֶשׁ הוּא חֹבֵל, Quia animã pignori dat, aut accipit. Quod Chaldaica æditio, hoc modo accipit, ut non tam de anima fœnerantis dictum intelligamus, ſed omnium anima, qui inde molũt farinas, ac uiuũt אֲרֵי בְהוֹן מִתְעֲבֵד מְזוֹן לְכָל נְפַשׁ, hoc eſt, Quia cum ipſis datur cibus omni animę. Clarior igitur hoc modo eſt ſententia. Septuaginta nihil diſſentiunt ὅτι ψυχὴν οὗτος ἐνεχυράζει, Hoc eſt, Quia animam iſte pignori dat.

SI deprenſus fuerit homo.) Hæc quidẽ ſentẽtia nõ aliter intelligitũ, ꝙ ut noſter uertit interpres. At apud Lxx. aut alia eſt, aut certe obſcura & quæ poſſit à ꝙ paucis intelligi, ut intelligẽda eſt ἐὰν δὲ ἁλῷ ἄνθρωπος κλέπτων ψυχὴν αὐτοῦ, ἐκ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ. Si quis deprenſus fuerit furari animam ſuam, ex fratribus ſuis. Quis quæſo intelligeret his uerbis innui, quod noſter tranſtulit interpres? Quoniamq́ ſententia clara eſt, alias expoſitiones non producemus.

ET habeas iuſticiã corã.) Fortaſſe nõ alienũ eſt ꝙ Lxx. iuſtitiã uerterint ἐλεημοσύνην, hoc eſt, Miſericordiam, cõmiſerationẽ: nam & recentiores Hebræi צדקה uocant eleemoſynam, ac commiſerationem, ut uidere eſt apud eos, qui de moribus ſcribũt, ethicamq́ Ariſto. interpretantur.

ET ex eo ſuſtẽtat animam ſuam.) Sicut etiã habent Hebraica וְאֵלָיו הוּא נֹשֵׂא אֶת נַפְשׁוֹ hoc eſt, Et cum ipſo tollit, aut ſuſtinet animã ſuam.

Quam

Quam ſentẽtiam neſcio an ita recte reddiderint Septuaginta & ἐπ' αὐτῷ ἔχει ἐλπίδα hoc eſt, Et in ipſo ſpem habet: poſſumus eos putare, magis ſententiam, quàm uerba ſecutos.

Si fruges collegeris oliuarũ.) כִּי תַחְבֹּט זֵיתְךָ לֹא תְפַאֵר, hoc eſt, Cũ oliuam excuſſeris, ramos iterum non excuties. Neq; mirũ eſt, ꝙ Hierony. hoc ipſum uerbum חָבַט non ſemper excutere tranſtulerit. Delectatus eſt enim illa neceſſaria & nobis utili uarietate. Quis enim admiſerit ſi dicatur oliua excuti? Neq; enim cum earum fructus colligimus, eas excutimus, ſed conſcendunt mercenarij cũ caniſtris, eaſq; ſic decerpunt, ne frangantur. Atq; ita uidemus rationabiliter feciſſe Hieron. ut uerbum mutarit. Neq; ex his friuolis rebus colligitur, æditionem nõ eſſe Hierony. eo ꝙ & alibi ſit aliter interpretatus. Secutus eſt autẽ hoc loco etiã Septuaginta qui trãſtulerunt ἐὰν δὲ ἐλαιολογήσῃς, hoc eſt, Si aũt oliuas collegeris. Ecce neq; ipſi, excutiendi uerbum hoc loco non quadrare ignorauerunt. Hæc dicũtur propter illuſtrem uirum Ioannem Phorcenſem.

CAPVT XXV.

Dignum plagis.) Is locus abunde teſtari poteſt, q̃ neceſſe ſit ſermonis Hebraici ſcire proprietatẽ, & quantũ momẽti in ea repoſitũ ſit. Quem enim dignum plagis Septuaginta & Hierony. tranſtulerunt Hebraice uocatur בִּן הַכּוֹת, hoc eſt, Filius plagarũ, aut filius ꝑcutiẽdi. Neq; aliud

aliud eſt intelligẽdum, quàm quod ſenſerunt interpretes. Eodem uidelicet loquẽdi genere, quo quempiam filium mortis appellant. Filium ueritatis, filium mendacij, filium orientis. Quibus in locis, filius in uirum mutandus eſt, ut dicamus uirum mortis, uirum ueritatis, aut mẽdacij, qua de re alibi dictum eſt. Non eſſet igitur idoneum argumẽtum, necꝫ Græcam æditionem eſſe ipſorum Septuaginta, necꝫ noſtrã eſſe Hieronymi, ſi alibi eam locutionẽ non immutarint, quod faciunt plericꝫ hac tempeſtate: uarie ſi quidem loquuntur, uariecꝫ transferũt ea, quæ poſſint multis rationibus transferri.

NOMine illius appellabit.) Nõ tam hoc innuitur, quàm ut qui primus ex ea naſcitur, nomine illius cẽſeatur, ut dicatur eſſe filius illius, atcꝫ illius, nõ ipſius fatris qui eum genuit. Atcꝫ hoc uidentur ſignificare uerba Hebraica, quẽ primũ inquit genueris יָקוּם עַל שֵׁם אָחִיו הַמֵּת, hoc eſt, Surget, aut ſtabit nomĩe fratris ſui defuncti. Sic etiam tranſtulerunt Septuaginta κατασταθήσεται ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ τετελευτηκότος, Hoc eſt, Stabit aut cõſtituetur ex nomine fratris ſui defuncti. Quare non uidetur præcipi, ut ꝙ primus naſceretur, nomine defuncti uocaretur.

PErget mulier ad portam ciuitatis.) Etiã hoc loco porta, pro urbe ſumitur, licet & Lxx. portã poſuerint καὶ ἀναβήσεται γυνὴ ἐπὶ τὴν πύλην, hoc eſt, Aſcendet mulier ad portam.

Et ex

Et extremos agminis tui.) Eleganter & ſecũdum ſcriptorum Græcorum morem hos uocant Septuaginta τὴν οὐραγίαν, ab οὐρὸς, hoc eſt, Cauda, & ἄγω duco οὐραγία igitur eſt extremitas ac cauda exercitus. Hebraice uero ſic, occurrit tibi in uia Amalech וַיְזַנֵּב בְּךָ כָּל הַנֶּחֱשָׁלִים, hoc eſt, Et decaudauit in te omnes defeſſos, ac laxos: hoc eſt, interfecit.

DE Lebis nomẽ eius.) תִּמְחֶה אֶת זֵכֶר עֲמָלֵק hoc eſt, Extingues, delebis memoriã Hamalech: licet & Septuaginta memoriam in nomen commutarint ἐξαλείψεις τὸ ὄνομα ἀμαλὴκ, hoc eſt, Delebis nomen Hamalech. Verum hæc leuiſſima ſunt, neq; uehementer ſentẽtiam immutant. Vitiumq; magis mihi uidetur ea annotare.

CAPVT XXVI.

IN cartallo.) Sumpta uox eſt à Græcis, nam & Septuaginta hoc loco, καὶ ἐμβαλεῖς εἰς κάρταλλον, hoc eſt, Et pones in cartallo: pro eo quod eſt Hebraice בטנא, id eſt, In caniſtro & corbe.

PROFITeor.) Recte quidem pro eo quod eſt Hebraice הִגַּדְתִּי, hoc eſt annũciaui. Quemadmodum & Septuaginta ἀναγγέλλω σήμερον κυρίῳ τῷ θεῷ σου, hoc eſt, Nuncio hodie domino deo tuo.

SYRVS perſequebatur.) אֲרַמִּי אֹבֵד אָבִי hoc eſt, Syrus perdebat patrem meum, proprie quod uertit Hierony. Septuaginta uero longe aliter

aliter ædiderunt συρίαν ἀπέβαλεν ὁ πατήρ μου, hoc eſt,Syriam amiſit pater meus. Sed profecto ſententia eſt,ut noſtra habet æditio.

A C infinitæ multitudinis.) Hyperbole quæ nō eſt in Hebraico, pro eo quod poſitum ibi eſt וָרָב, id eſt, Et plurimæ. Sicut & Septuaginta πλῆθος πολὺ καὶ μέγα, hoc eſt,Multitudinem multam ac magnam.

I N ingenti pauore.) בְּמֹרָא גָּדֹל, hoc eſt,In horribilitate magna;ut ſic loquar,quod à Septuaginta non ponitur.

E P V Laberis in omnibus bonis.) Etiam hoc loco eſt uerbum exultandi. Quemadmodum & apud Septuaginta καὶ εὐφρανθήσῃ ἐν πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς, hoc eſt,Et exultabis in omnibus bonis.

A T T V L I quod ſanctificatum eſt.) בִּעַרְתִּי הַקֹּדֶשׁ, hoc eſt,Extuli,protuli:quod diſſimilius uerterunt Septuaginta ἐξεκάθαρα τὰ ἅγια ἐκ τῆς οἰκίας μου, hoc eſt,Expiaui ſancta de domo mea. Error ex eo accidit, quia tam & ſi alibi uerbum בִּעֵר expiare ſignificet, hic tamē aliud denotat. Voces autem ancipites debent locis & ſignificationibus accōmodari. Quis enim intelligeret hoc loco,expurgaui ſancta mea, de domo mea? Expiatio enim rerum pollutarum eſt,uertit autem Hieronymus hoc ipſum uerbum,paulo inferius ſeparaui.

N E C ſeparaui ea in qualibet immundicia.) Hoc quia clarum eſt Hebraice, & obſcurum in noſtra

noſtra æditione ipſa Hebraica ponamus וְלֹא בִעַרְתִּי מִמֶּנּוּ בְּטָמֵא, hoc eſt,Et nõ tulit ex eo, cum pollutione.Nihil,inquit,attuli ex eo,quod pollutum eſſet.Aut quod attuli,quod domino oblaturus ſim, non immunde & pollute attuli: quãquam obſcura & apud Septuaginta hæc ſen tentia ſit οὐκ ἐκάρπωσα ἀπ' αὐτῶν εἰς ἀκάθαρτον, hoc eſt, Nõ decerpſi ex eis ad immũdiciam.Res igitur clara eſt.Accidit autem ex eo obſcuritas, quia non ſibi in eadẽ uoce transferenda cõſtant. Nam quod uerterat paulo ante ἐξ ἐκάθαρα, hic ἐκάρπωσα inter quæ plurimum ineſt diſcriminis: declaratur autem quæ ſit ea immundicia, primũ dum dicitur, Non comedi ex ea in luctu meo. Deinde, nec expendi quicquam in re funebri: quæ omnia,oblationes maxime polluebant, ut retro in Leuitico uiſum eſt.

NEq; expendi ex his quicquã in re funebri.) Recte quidẽ,quod erat paulo obſcurius Hebrai ce וְלֹא נָתַתִּי מִמֶּנּוּ לְמֵת, hoc eſt,Neq; dedi ex eo,mortuo, pro re, ſcilicet funebri.Vt exponit etiã Rabbi Salomon,quaſi à noſtra æditiõe acci piens לַעֲשׂוֹת אָרוֹן hoc eſt,Ad faciendã ei arcã, & alia quæ ad funus ſpectãt.Quare Septuagĩta, q̃uis ueritatem Hebraicam interpretentur,ob‐ ſcure tamen id fecerunt οὐκ ἔδωκα ἀπ' αὐτῶν τῷ τεθνηκότι, hoc eſt,Non dedi ex eis,mortuo.

RE ſpice de ſanctuario tuo.) מִמְּעוֹן קָדְשְׁךָ hoc eſt,Ex habitaculo ſanctitatis tuæ. Sicut &

Septuaginta ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ ἁγίου σοῦ, hoc eſt, E domo ſancta tua. Nam ſanctitas, ꝑ eo quod ſanctus uel ſancta ponitur. Sicut Hebraica lingua uocatur לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ, hoc eſt, Lingua ſanctitatis: quod nos diceremus, lingua ſancta. Vtuntur enim denominationibus pro denominatis, ut ſæpius diximus. Quare delyrant qui hoc nõ intelligunt, & dicunt, aut tabernaculum ſanctitatis, aut linguam ſanctitatis, & huiuſmodi.

ET de excelſo cœlorum habitaculo.) Hoc immutatum eſt, nõ ꝙ ſententia alia facta ſit, ſed uerba tranſpoſita. Tantummodo enim eſt מִן הַשָּׁמַיִם, hoc eſt, E cœlo. Sic & Septuaginta ἐκ τοῦ οὐρανοῦ è cœlo.

DOMinum elegiſti.) הֶאֱמַרְתָּ, hoc eſt, Elegiſti, ſiue uehemẽter amplexus es, præoptaſti, hũc eſſe dominum deum tuũ. Verum & Septuaginta poſuerunt εἵλου σήμερον εἶναι σοῦ θεὸν, hoc eſt, Elegiſti hodie ut eſſet deus tuus.

QVAS creauit.) אֲשֶׁר עָשָׂה, hoc eſt, Qui fecit te, ſcilicet in laudem, gloriam &c. Quare nõ ea ſententia eſt, quã noſtra oſtendit æditio. Non enim eas gentes creauit in eoꝝ laudem, ſed propter eorum ſcelera deletæ ſunt, ut retro in hoc libro dicitur. Septuaginta quoq; in hanc ſententiam tranſtulerunt ὅς ἐποίησέ σε ὀνομαστὸν, καὶ καύχημα, καὶ δοξαστὸν, hoc eſt, Qui creauit te celebrem, glorioſum, nobilem. Ad gentes ergo non refertur creatio, ſed ipſum dei populum.

CAPVT XXVII.

DE ſaxis informibus & impolitis.) אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת hoc eſt, E lapidibus perfectis, integris, ſcilicet ac undiq; inſectis, non ferro exſectis, non detrūcatis: ſed ita in ædificium iniectis, ut e ſuo loco ſumpti fuerant. Idem quidē innuit, & Hieronymus ſed alijs uerbis. Septuaginta cū Hebraico ſentiunt λίθους ὁλοκλήρους οἰκοδομήσεις τὸ θυσιαστήριον, hoc eſt, Lapides integros ædificabis altare.

COMedeſq; ibi.) Addiderunt Septuaginta καὶ ἐμπλησθήσῃ ἐκεῖ, hoc eſt, Et impleberis illic.

ATTende & audi.) הַסְכֵּת וּשְׁמַע, Hoc eſt, Attēde & audi. Quod male LXX. σιώπα καὶ ἄκουε, hoc eſt, tace & audi. Ex errore autem factum eſt, ut alterum pro altero acceperint. Sunt enim inter ſe ſimilia חָסָה, id eſt, ſiluit & סָכַת id eſt, attendit, auſcultauit. Aut igitur hæc eos ſimilitudo fefellit, aut aliud legerunt illi, quàm nunc in Hebræorum codicibus habeatur, ſcilicet uerbū tacendi. Sed primum eſt uero uicinius.

REſpondit omnis populus amen.) Sicut Hebraice אָמֵן quod eleganter Septuaginta γένοιτο fiat, eſto, ita ſit. Sicut alibi annotauimus.

QVI nō honorat patrē.) מַקְלֶה Qui uilipēdit, qui deſpicit, ac contēnit: licet & LXX. eodem modo ὁ ἀτιμάζων, id eſt, qui deſpicit contēnit.

IVdiciū pupilli.) Septuaginta ὀρφανοῦ, id eſt, orphani: qua uoce, tam Latine, quàm uulgari ſer

mone utimur Italice.

QVI dormit cum omni iumento.) Miror Hieronymum, quod uocis ſignificationem non diſtinxerit, cum שֹׁכֵב Hebraice & dormire & coire ſignificet. Verum etiam id peccatur à Septuaginta ἐπικατάρατος ὁ κοιμώμενος μετὰ παντὸς κτήνους, hoc eſt, Maledictus qui dormit cũ omni iumento, Dictum de eo alibi eſt.

QVI clam percuſſerit proximũ ſuũ.) Sicut & Hebraice בַּסָּתֶר hoc eſt, in abſcõdito. At Lxx. aliud ἐπικατάρατος ὁ τύπτων τὸν πλησίον δόλῳ, id eſt, Maledictus, qui uerberat proximũ dolo. ſed illud uerius. Qualiſcunq; enim percuſſio, maledicta eſt, ſiue cum dolo, aut ſine dolo. In abſcõdito autẽ, quia ex eo cognoſcitur eſſe facinus. Poteſt tamen & Septuaginta ſentẽtia ſtare. Nam & dolum, uox Hebraica quandoq; ſignificat.

MALedictus qui dormit cũ uxore proximi.) Omittitur hæc maledictio hoc loco in cõtextu Hebraico, licet de eo ſæpe antea præceptum ſit. Omittitur etiam à Septuaginta. Additum uero ab Hieronymo arbitror, quòd inter alia præcepta etiã hoc includatur. Si enim maledicti ſunt, qui alia leuiora perpetrarunt, multo magis, qui uxorem proximi ſui corruperunt.

CAPVT XXVIII.

ALio modo inchoatur hoc caput à Septuaginta. Addita enim eſt particula ex ſuperiore capite, ſcilicet καὶ ἔσται, ὡς ἂν διαβῆτε τὸν

ἰορδά

Ἰορδάνην εἰς τὴν γῆν, ἣν κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν δίδωσιν ὑμῖν, hoc eſt, Et erit, ut tranſieritis Iordanem in terrã, quam dominus deus ueſter dat uobis. Diximus frequenter in æditione Septuaginta, locos eſſe tranſpoſitos. Quod exiſtimo minime ab eis eſſe factum.

ET benedictæ reliquiæ tuæ.) וּמִשְׁאַרְתֶּךָ hoc eſt, Victus tuus, annona tua, alimẽtum tuũ. Verum Lxx. quoq; uerterunt reliquias καὶ τὰ ἐγκαταλείμματά σου, hoc eſt, Et reliquiæ tuæ, aut repoſitiones tuæ. Atq; ita accederẽt propius. Nomen ductum à uerbo relinquendi.

CORruentes in cõſpectu tuo.) נִגָּפִים לְפָנֶיךָ Hoc eſt, Percuſſos, uulneratos. Septuaginta & ipſi aliquid ſimile συντετριμμένους, id eſt, confractos, contritos, deletos, oblitteratos.

FAmem & eſuriem.) הַמְּאֵרָה אֶת הַמְּהוּמָה, Quorũ primũ Rabbi Salomon noſtræ æditioni cõſone interpretatur חסרון, hoc eſt, inopiã, defectũ. Ita quidẽ uerterunt & Lxx. τὴν ἔνδειαν, id eſt, inediam, egeſtatẽ. Poteſt forte & animi defectum, inſaniã, cõſilijq; inopiã referre, ut ſequens declarat uocabulum. Secũdum uero nõ eſuriem interpretantur, ſed ſtuporem, perturbationem, conſi ij inopiam Hieronymus in eo Septuaginta ſequitur τὴν ἐκλιμίαν, id eſt, Famem, eſuriem.

ET increpationem.) הַמִּגְעֶרֶת id eſt, Sonitũ ſtrepitũ. Qđ Chaldaica æditio uertit שַׁגְשָׁנָא, id eſt, pauorem, ſtrepitum, perturbationẽ. Incre-

patio igitur hoc loco, non reprenſionem ſignificat, ſed pauoris iniectionem, ſonitum, tumultum. Septuaginta diſſimiliter τὴν ἐκλωσιν, hoc eſt, abſumptionem.

PESTilentiam.) הַדָּבֶר, id eſt, peſtilentiam. Quod hic & alibi Septuaginta θάνατον, id eſt, mortem, interpretantur: fortaſſe non recte.

PERcutiat te dominus egeſtate.) שַׁחֶפֶת, Quod Hebræi dicunt tumorem corporis ſignificare, horribilem, ſcilicet inflationē, ut exponit Rabbi Salomon. Verum Hieronymus Septuaginta ſecutus eſt πατάξαι σε κύριος ἀπορίᾳ, id eſt, percutiat te dominus egeſtate, inopia.

FEBre.) קַדַּחַת, Quod & febrim, & ſacrum ignem, & carbunculum ſignificare aſſerunt, quę omnia imprecatur Hebręis. Septuaginta & ipſi πυρετῷ, id eſt, febre.

ET frigore.) דַּלֶּקֶת, Etiam hac uoce ardor ſignificatur. Frigus autem poſtea ponitur.

Aëre corrupto.) שִׁדָּפוֹן, hoc eſt, Ariditate qua tellus inareſcit. Septuaginta uero aëre corrupto primi reddiderunt ἀνεμοφθορίᾳ, Hoc eſt, uentorum corruptione.

AC rubigine.) יֵרָקוֹן, hoc eſt, aurugine, uredine. Vitio, ſcilicet ac morbo ſegetum. Septuaginta uertunt ὠχρίᾳ, id eſt, pallore. Quod neſcio ad quæ referendum ſit: quanquam hæc uox à יָרָק ducatur, id eſt, pallore.

AMentia.) שִׁגָּעוֹן hoc eſt, furore, inſania. Septua

ptuaginta uerterunt παραπληξία, hoc eſt,ſtupore,ſiue alienatione.Cætera quadrant.

Et eris perditus.) לְשַׁמָּה hoc eſt,In perditionem,in deſolationem.Deinde dicitur in prouerbium ac fabulam.Miror ergo Septuaginta tranſtuliſſe καὶ ἔσῃ ἐκεῖ αἰνίγματι, hoc eſt,Et eris ibi ænigma.Nulla enim huius rei in contextu commemoratio. Arbitrati uero id ſunt, propter ea quæ ſubſequuntur.

IMPonet iugum ferreum.) עֹל, hoc eſt, iugum. Septuaginta κλοιὸν, hoc eſt, torquem ferreum,aut catenam, ſiue compedem, ſententiam non uerba ſequentes.

GENTem procaciſſimam.) עַז פָּנִים, id eſt, crudelem,immitem.Septuaginta & ipſi ἀναιδὲς, id eſt,impudentem,procacem.

INVIDebit fratri ſuo & uxori.) Deeſt hoc וּבְיֶתֶר בָּנָיו אֲשֶׁר יוֹתִיר, hoc eſt, Inuidebit & reliquis filijs ſuis,quos reliquit.Sic & Septuaginta καὶ καταλελειμμένα τέκνα αἳ ἂν καταλειφθῇ, hoc eſt,Et reliquos filios,quos reliquit.

Et illuuiarum ſecundarum.) שִׁלְיָתָהּ, Quod Rabbi Salomõ interpretatur בנים קטנים hoc eſt,filios minores.Sicut & Lxx. καὶ τὸ νέορον αὐτῆς τὸ ἐξελθὸν διὰ τῶν μηρῶν αὐτῆς, hoc eſt,Et infantulũ ſuum,qui egreſſus eſt de fœmore eius.Quare lõge à ueritate noſtra declinat æditio.Deuorabũt, inquit, urgente fame, matres, filiolos,quos ulnis amplectuntur,quos & in delitijs habuiſſent

ſed neceſſitas impellet ad crudelitatem.

A VGEBIT dominus plagas.) וְהִפְלָא, hoc eſt, mirificabit, mirabiles faciet, ſtupendas, horribiles. Quemadmodum & Septuaginta, παραδοξάσει κύριος τὰς πληγὰς, hoc eſt, Prodigioſas faciet plagas tuas.

PER Seuerantes.) נֶאֱמָנוֹת, hoc eſt, Certas ueras, aut ſtabiles, fideles. Sic & Septuaginta πιστὰς, id eſt, fideles, aut ſtabiles.

CAPVT XXIX.

EXceptis lignorum ceſoribus.) Imò hi primi in numero ponuntur, hoc modo, מֵחֹטֵב עֵצֶיךָ עַד שֹׁאֵב מֵימֶיךָ, hoc eſt, Ab eo qui ligna cædit, uſque ad eum qui haurit aquam. Sicut & Septuaginta, ἀπὸ ξυλοκόπου ὑμῶν ἕως ὑδροφόρου, A lignario, uſque ad aquantem.

ET in iureiurando.) Quod nō tam proprie à Septuaginta, ἐν ταῖς ἀραῖς αὐτοῦ, hoc eſt, In imprecationibus eius. Licet alibi imprecationem ſignificet. Burgenſis tamen dicit ſignificari hic, illas imprecationes, ac maledicta, quæ ſuperius poſita ſunt. Quod non improbo.

NE forte ſit inter uos radix germinans fel.) Mutata eſt metaphora ab Hieron. quæ Hebraice ſic habet פֶּן יֵשׁ בָּכֶם שֹׁרֶשׁ פֹּרֶה רֹאשׁ וְלַעֲנָה hoc eſt, Ne forte ſit in uobis radix, germinās toxicum, ac tribulationem & miſeriam. Septuaginta uero nō mutarūt, μήτις ἐστὶν ὑμῖν ῥίζα ἄνω φύουσα ἐν χολῇ, καὶ πικρίᾳ, hoc eſt, Ne qua uobis ſit radix, ſurſum

ſurſum pullulans in amaritudine & acerbitate.

PAX erit mihi.) Quemadmodum habet & Hebraicum, quod neſcio quamobrem reddiderint Septuaginta, ὅσια μοι γένοιτο, hoc eſt, Sancta mihi ſint: cur Shalom, id eſt, pacem, ſanctitatem eſſe uelint, non uideo. Nónne enim & tota ſententia immutatur?

ET aſſumat ebria ſitientem.) לְמַעַן סְפוֹת הָרָוָה אֶת הַצְּמֵאָה, hoc eſt, Vt addatur ebria ſitiēti, aut ebrietas ſiti: quaſi diceret, ut auidiſſime peſſimos quoſque errores imbibant, ut eorum malefaciendi ſitis, fiat quædā ebrietas. Inebrientur malefactis, quod tantopere prius cupiebāt. Hæc cum ſit ſententia, neſcio quid in mentem uenerit Septuaginta, quod hunc locum ſic reddiderunt, ἵνα μὴ συναπολέσῃ ὁ ἁμαρτωλὸς, τὸν ἀναμάρτητον, hoc eſt, Ne in interitum peccator abducat eū, qui ſine peccato eſt. Videmus quātum interſit.

ET dominus non ignoſcat ei.) Etiam hoc obſcure à Septuaginta uerſum, οὐ μὴ θελήσει ὁ θεὸς, εὐιλατεύειν αὐτῷ, Credo ultimum uerbum eſſe deprauatum, pro eo quod eſt, ἐλεεῖν. Dicendumq́ ne dominus nolit parcere illi, εὐιλατεύειν autem dicemus bene uertere.

ET ſolis ardore.) Reſtituenda uox in ſuum locum, pro eo quod Hebraice eſt וָמֶלַח שְׂרֵפָה hoc eſt, Et ſalis ardore, aut ſale ardente: cuiuſmodi eſt ſulfur. Pro ſole igitur, ſal reſtitui debet. Sic

& Septuaginta, πληγὰς ἃς ἀπέστειλε κύριος ἐπ' αὐτὴν θεῖον. καὶ ἅλα κεκαυμένον, hoc eſt, Plagas quas iniſerit dominus ſuper ipſam. Sulfur, & ſalem ignitum. Licet in eo uarient, quòd actiuum, in paſſiuum uerterint, ſalem exuſtum dicentes, non urentem: qua uarietate corrumperetur ſententia.

ET quibus nõ fuerant attributi.) וְלֹא חָלַק לָהֶם, hoc eſt, Et non erat pars eis: hoc eſt, Cum quibus nihil eis cõmercij. Qui dij nihil ad ipſos Hebræos attinebant, utpote, qui ab uſque prima origene, præter uerum deum, alios ignorarint. Hanc ſententiam, & obſcure, & improprie reddiderunt Septuaginta, οὐδὲ διένειμεν αὐτοῖς, hoc eſt, Neque diſtribuit ipſis: quod uix ſudantes intelligeremus.

ABſcõdita à dño deo noſtro.) הַנִּסְתָּרֹת יְהוָֹה אֱלֹהֵינוּ וְהַנִּגְלֹת לָנוּ, hoc eſt, Quæ abſcondita ſunt apud deum noſtrum. At manifeſta nobis, ac filijs noſtris. Horum uerborum hæc uidetur ſententia. Videtur enim eis minari. Quæ enim inquit, reſpectu dei nunc minime uidentur, minime noſcũtur, fient manifeſta filijs noſtris: propter ſcilicet eorũ ſcelera patefient tunc, quæ nũc quaſi abſcondita uidentur. Vt nunc quidẽ quaſi clauſa, & tenebris ſepulta, apud deum ſint: Tunc uero in lucem extrahentur, uenient in propatulum. Hæc omnia mala, omnes hæ miſerabiles calamitates, quas recenſui ſunt in fatis abſcõditę,

ac te

ac tenebris inuolutæ; Tũc erũt manifeſtiſſimæ.

CAPVT XXX.

IN ore tuo & in corde tuo.) Addunt Septuaginta, καὶ ἐν ταῖς χερσί σου ποιεῖν αὐτὸ, hoc eſt, Et in manibus tuis, ut facias illud.

CONſidera.) רְאֵה, id eſt, uide, intuere: quod recte ab Hieronymo in illud uerſum eſt. Omiſſum à Septuaginta, ἰδοὺ δέδωκα πρὸ προσώπου σήμερον τὴν ζωὴν, hoc eſt, Ecce dedi ante faciem tuam, hodie uitam.

RELIqua in hoc capite nullius mihi momenti uiſa ſunt: Mittimus enim quæ ſunt friuola, & quæ contentioſi magis, quàm ueritatis ſtudioſi conſectarentur. Diligenter autem, & Hebraicam ueritatem contulimus, & ęditionem Septuaginta, & quæ quidem digna uiderentur, annotata ſunt. Leuiora autem dimiſimus. Imò ut uerius dicam, cætera uehementer conſentire inuenimus. Quare tam calumnias Iudæorum, quàm argutias quorũdam Chriſtianorum paruipendamus, qui cum duas tenuerint uoces Hebraicas, in oſtentationem ſuæ imperitiæ, dicunt noſtram æditionem eſſe deprauatam. Quæ ſi optima non eſt, quantum eſſe poſſit, nulla erit unquam. Eſt autem & is eorum mos, qui Græce paucis ante diebus didicerunt. Hi enim omnes etiam doctiſſimorum hominum carpunt æditiones, ſi quid ab illis, in Latinum uerſum ſit.

Gens

Gens nimirum ingrata,& parum pia, qui & alienæ inuident laudi,& cum ſuo detrimento, utilitatis ſuæ ſunt ſtudioſi, & alios ſuis impijs maledictis,ad beneficia prçſtanda reddunt tardiores. Quamobrem quæ ex falſo, aut maligno iudicio potius, quàm ueritate proficiſcuntur, audacter contemnamus.

CAPVT XXXI.

VIriliter agite & confor.) חִזְקוּ וְאִמְצוּ ,hoc eſt,cõfortamini,uiriliter agite.Quod à Septuaginta per ſingulare, ἀνδρίζου καὶ ἴσχυε. Atque ita quæ ſequuntur,μὴ φοβοῦ μηδὲ δειλία.Quæ imperatiuæ uoces ad plures in contextu Hebraico referũtur.Puto autem locum eſſe à ſcriptoribus deprauatum,ut quod paulo ante ad Ioſue pertineret, nunc ad populum tranſtulerint. Nam & ad Ioſue dicit,ἀνδρίζου καὶ ἴσχυε.

DEtrahentque mihi.) וִינַאֲצוּנִי , hoc eſt, Et deſpicient me, & aduerſabuntur me. Quod & Septuaginta non proprie, καὶ παροξυνοῦσί με, id eſt, Et prouocabunt me,& iraſci me facient.

ET reſpõdebit ei canticum.) Sicut habet & Hebraicum,uerum Septuaginta eandem quidẽ ſententiam,ſed alijs eam uerbis exprimunt, ἀντικαταστήσεται ἡ ᾠδὴ αὕτη, hoc eſt,Et obſiſtet, & reſiſtet,ſiue propoſitum ei erit cãticum iſtud, in teſtimonium uidelicet.

SCIO enim cogitationes eius.) יִצְרוֹ. Hebræi

bræi quidẽ, pręſertim q philoſophantᷓ, dicunt eo nomine intentionẽ, conceptũ, cogitationẽ ſignificari. Eſtq́ ea uox apud eos creberrima. Quare non ſentiunt cum eis Septuaginta, q hoc ipſum uerterunt, ἐγὼ γὰρ οἶδα τὴν πονηρίαν αὐτῶν, hoc eſt, Ego enim noui malignitatem, ſiue improbitatem ipſorum.

QVAECVnque facturus ſit.) אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה הַיּוֹם, hoc eſt, Quæcunque facit hodie. Non ergo de futuro dicitur, ſed de eo, quod iam cerneretur: quanquam Septuaginta & ipſi per futurum uerterunt, ὅσα ποιήσουσιν ὧδε, hoc eſt, Quæcunque facient hic.

CONtentioſe egiſtis contra dominum.) Sicut habet & Hebraicum, ſemper rebelles, pertinaces, contentioſi fuiſtis contra dominum. Hoc itaque ultimum Septuaginta diuerſius reddiderunt, τὰ πρὸς θεόν, hoc eſt, In his quæ ad Deum pertinent, fortaſſe clarius explicantes. Verũ ueritas habet, ut nos protulimus.

QVANTO MAgis poſt mortem meam.) Septuaginta aduerbium poſt, ſcilicet אַחֲרֵי ſemper fere reddiderunt, ἔσχατον, id eſt, extremum. Quod ſaltem hoc loco non quadrat, ſic ἔσχατον τοῦ θανάτου μου, id eſt, extremum mortis meæ: parum clara oratio.

CAPVT XXXII.

AVdite cœli.) Hebraice eſt uerbum ab auribus ductum האזין, hoc eſt, Auriculauit ut rẽ

ut rem nouam, nouo uocabulo demonſtremus ab אזין. Quam formam etiã apud Græcos, Septuaginta expreſſerunt, formantes & ipſi ab τοῦ ὠτὸς uerbum ἐνωτίζω. Quod cum crebro apud illos fiat, miror nõ eſſe factum etiam hoc loco, qui pro eo quod audite cœli, noſter interpres uertit, πρόσεχε οὐρανὲ reddiderunt, hoc eſt, Attende cœlum. Itaque & in eo differunt, quòd cœlum per ſingulare extulerunt. Quod poteſt etiã eſſe rationabiliter factum. Incertum enim propè eſt, num ex ulla cauſa acciderit, ut cœli numero plurium proferantur apud Hebræos, per ſingulare uero nunquam. Sunt qui myſtice factũ aſſerant. Alij ex ea conſuetudine, qua & apud nos dicuntur tenebræ, non tenebra, diuitiæ, nõ diuitia. De qua re quia alibi & ſcripſimus, & ſcripturi ſumus, non plura nunc pertractabimus.

QVAE LOquor.) וַאֲדַבֵּרָה, hoc eſt, Et loquar: ut totus uerſiculus ſic habeat. Audite cœli & loquar. Sicut & Septuaginta, πρόσεχε οὐρανὲ καὶ λαλήσω, hoc eſt, Attende cœlum & loquar.

CON creſcat ut pluuia.) יַעֲרֹף כַּמָּטָר לִקְחִי Hoc eſt, Defluat, deſtillet ſicut pluuia doctrina mea. Diuerſius autem Septuaginta, προσδοκάσθω ὡς ὑετὸς ἀπόφθεγμα μοῦ, hoc eſt, Expectetur ſicut pluuia eloquium meum. Sententia clara eſt, & patet quo modo ſit intelligenda & uerbi proprietas ex alijs quoque locis eſt manife

niſeſta.

FLVat ut ros.) תִּזַּל, id eſt, Fluat, ut reliqui di uinæ ſcripturæ loci oſtendunt: quod Septuagin ta per aliud non multo diuerſius, καταβήτω ὡς δρόσος, id eſt, Deſcendat ut ros.

QVASI himber ſuper herbam.) כִּשְׂעִירִם עֲלֵי דֶשֶׁא. Quod lõge diuerſius ab Hebræis ex ponitur, hoc modo, Quaſi uenti, aut afflatus, ſi ue uapores, ſuper herbam. Si quidem hac uoce Rabbi Salomon, dicit uentos tempeſtatis ſigni ficari. Quemadmodum habet & Chaldaica ædi tio רוּחֵי מִטְרָא, hoc eſt, Spiritus, aut uenti plu uiæ. Quemadmodum, inquit, hi ſpiritus, creſce re & adolere faciunt herbas, ita quæ de ſacra le ge narrantur, clarius oſtendunt eius doctrinam, & augeri faciunt. Hieronymus cum Septuagin ta ὡσεὶ ὄμβρος, ἐπ' ἄγρωστιν, hoc eſt, Sicut himber ſuper gramen.

QVASI ſtillæ.) כִּרְבִיבִים, Qua uoce etiam ſtillæ Hebraice ſignificantur. At Septuaginta paulo diuerſius, ὡσεὶ νιφετὸς, hoc eſt, Quaſi le uiſſima pluuia. Aut grando, quæ rori ſimilis ſit, quaſi leuis nix.

QVIA Nomen domini inuocabo.) Sicut Hebraice per futurum, ſcilicet. At Septuagin ta, ἐκάλεσα, hoc eſt, Inuocaui. Non eſt autem diſſentiendum ab ipſo fonte, præſertim cum ſine ratione fit.

Dei

DEI perfecta ſunt opa.) הַצּוּר תָּמִים פָּעֳלוֹ hoc eſt, Eius qui fortis eſt, perfectum eſt opus, opus integrũ, abſolutumq́ eſt. Septuaginta uero aliquanto ſecus, θεὸς ἀληθινὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, hoc eſt, Deus uera ſunt opera eius. Ecce omnes loco eius nominis diuini, quo petra, aut fortitudo ſignificatur, ipſum deum poſuerunt.

PECcauerunt ei non filij.) Cum negatio ſpectet ad filios, quia hi filij eſſe Dei negantur, Septuaginta inuerterunt ſententiam, quia negationem ad Deum retulerunt, ἡμάρτοσαν οὐκ αὐτῷ τέκνα μωμητά, hoc eſt, Peccauerunt non ei, filij contaminati, aut reprenſibiles. Niſi rectius eam ſententiam interpretemur.

ET creauit te.) וַיְכֹנְנֶךָ, hoc eſt, Stabiliuit te, firmauit te: quod & ad creationem, & alia beneficia diuina ac maxima pertinere poteſt. Septuaginta & ipſi, ἔπλασέ σε, id eſt, & pinxit te, formauit.

DIErum antiquorum.) יְמוֹת עוֹלָם, hoc eſt, Dies ſeculi, aut dies æternitatis, dies ex quo mũdus eſſe cœpit, & antea. Cogita, inquit, totam æternitatem, ſiue ante homines, ſiue poſt eos. Septuaginta cum Hebraico, μνήσθητε ἡμέρας αἰῶνος. Recordamini dies ſeculi.

IVXta numerum filiorꝫ Iſraël.) Non dubiũ eſt, quin locus is apud Septuaginta ſit deprauatus ex alio ei ſimili, κατ᾽ ἀριθμὸν ἀγγέλων θεοῦ, hoc eſt, Secundũ numerum angelorꝫ dei. Eſt ut dixi

hoc

hoc ex alio loco deſumptũ:ubi id dicitur: quod huc tranſpoſitum eſt,non ab ipſis factum.

INVENIt eum.) Sicut habet Hebraicum. Locum uero eſſe deprauatum apud Septuaginta exiſtimo. Vt pro eo quod dicendum fuiſſet, εὗρεν,aut, εὕρηκε, Hoc eſt,Inuenit, mutatum ſit in αὐτάρκησεν,Quod non habet locum hic.Imò ſententia penitus corrũperetur. Hebraice יִמְצָאֵהוּ Hoc eſt,Inuenit eum.

IN LOCO horroris.)בְּתֹהוּ,Hoc eſt,Thou. Quod uaſtitatem,ruinam,deformitatem, horrorem, & Chaos ſignificat, ut alibi nobis dictum eſt. Miror autem Septuaginta qui cum bene hanc uocem in principio Geneſis uerterint trãſferentes Thou in ἀόρατον, Hoc eſt, Inuiſibile, hoc loco,tam ſibi diſſimiles ſint,ut ipſum interpretentur δίψος, Hoc eſt,ſitim. Hoc modo ἐν δίψει καύματος ἐν ἀνύδρῳ, Hoc eſt,In ſiti incendij, in loco inaquoſo. Credo uero eos potius ſententiam, quàm uerbornm proprietatem eſſe ſecutos, Solitudinem illã aſperam,atq; acerbam deſcribentes.

ET VASTæ ſolitudinis.) יְלֵל יְשִׁימֹן,Hoc eſt,Doloris,gemitus,ac uaſtitatis,ac ruinæ.Inuenit eum inquit in Thou, hoc eſt,in chao, deinde addit Ielel,Ieſchimon,hoc eſt mœroris,ululatus, ac uaſtitatis, pro eo quod eſt, in chao triſti, lachrymabili,ac uaſto, & deformi. Hæc omnia de illa horribili ſolitudine dicuntur, quæ herbis &

arboribus denudata,prꝺter exuſtas cautes,& de=
cocta à ſole:& inter ſe confuſa ſaxa nihil habebat aliud.Quãobrem non iniuria talis dicitur fuiſſe mundus,antequàm res eſſent diſtinctæ,& deco=rem atq; ordinem accepiſſent.

ET docuit eum.) Si uerbi Hebraici יְבוֹנְנֵהוּ Proprietatem exprimere uellemus dicendum eſſet,intellectificauit eum. Septuaginta ſicut & Hieronymus καὶ ἐπαίδευσεν αὐτόν,Hoc eſt,& docuit eum.

SICVT aquila prouocat.) כְּנֶשֶׁר יָעִיר קִנּוֹ Hoc eſt,Sicut aquila excitat, ſuſcitat, exurgere facit nidum. Et quemadmodum elegantiſſime tranſtulit Hieronymus quod non tam propriè Septuaginta ὡς ἀετὸς σκεπάσαι νοσσιὰν ἑαυτοῦ, Hoc eſt,Sicut aquila protegit,obumbrat nidum ſuum.

SVPER excelſam terram.) בָּמוֹתֵי אָרֶץ.Hoc eſt,Super altitudinem terrę,ſuper cacumina atq; faſtigia.Si enim uſus eſt aquilæ ſimilitudine,quæ ſuos pullos prouocat ad uolandum,ac ſuper eos uolitat,adducitq; ad cacumina montiũ: ita deus populum ſuum,per doctrinam,lucem ac ueritatem,quam eis attulit, ſuper cacumina montium collocauit,hoc eſt,Super omnes populos terræ, eosq; cunctis gentibus nobiliores fecit,ut eſſent quaſi cœleſtes.Quamobrem cum hæc ſit ſententia,& uerborum proprietas quam attulimus, nõ rectè interpretantur Septuaginta,ἀνεβίβασεν αὐτοὺ

ὺς

ἐπὶ τὴν ἰσχὺν τῆς γῆς, Hoc eſt, Adduxit eos ad uirtutem, aut robur terrę. Mirorq́ eos, qui non per inſcitiam lapſi ſint, nam alibi hanc uocem, ſecundum ſuam proprietatem tranſtulerunt, ut retro uiſum eſt.

ET FILiorum Baſan.) בְּנֵי בָשָׁן, id eſt, Filiorum Baſan. Mirorq́ Septuaginta quòd uocē hominis propriā, in aliā cōmutarint υἱῶν ταύρων καὶ τράγων, Cū pinguedine filiorꝫ Taurorum. Vides eos, tauros reddidiſſe, quod erat nomē hominis. At qui ne minima quidem umbra eius ſignificationis extat apud Hebræos. Filij enim Baſan hic cōmemorantur, de quo ante ſæpius dictum eſt. Quem ſuperarūt Hebræi, eiusq́ terra diuino auxilio potiti ſunt. Atq́ id innuit hoc loco. Baſan uero etiam, pinguem ſignificat.

MERaciſſimū.) חָמֶר. Idem quod uertit Hieronymus, quod omittitur ab Septuaginta neſcio quamobrem.

INCRASſatus eſt dilectus.) יְשֻׁרוּן, Videtur nomen duci à שָׁבַה, Hoc eſt, Satiauit, atq; inde factum eſſe præſens nomen, id eſt, ſatur, pinguis, obeſus, ut tota periodus ſic habeat, Incraſſatus eſt, pinguis, ac ſatur. Verum etiam Septuaginta uerterunt ἠγαπημένος, Hoc eſt, Dilectus: ac ipſe quidem neſcio, à quo uerbo id nomen duci poſſit, ſi dilectum ſignificat. Inferius Hieronymus uertit rectiſſimum,

ET receſſit à deo.) וַיְנַבֵּל צוּר יְשֻׁעָתוֹ, Hoc

 eſt,

eſt,Et ſpreuit,contempſit,petram,aut deum ſalutare ſuum,aut ſalutē ſuam. Vbi ponitur nomen Ieſu ſcilicet Ieſhua.Ita enim ſcribitur,eaq́ꝫ eſt deductio,relictis cabaliſticis ſuperſtitionibus.

QVOS non coluerunt patres eorum.) Ea eſt uocis Hebraicæ ſignificatio. Septuaginta οὓς οὐκ ᾔδεισαν οἱ πατέρες αὐτῶν, Hoc eſt, Quos non cognouerunt patres eorum. Exiguum quidem diſcrimen.

DEVM qui te genuit reliquiſti.) תֶּשִׁי,Hoc eſt,Obliuiſceris.Ducitur enim à נָשָׁה,id eſt,oblitus eſt.Verum etiam Septuaginta ſicut Hieronymus,θεὸν τὸν γεννήσαντά σε ἐγκατέλιπες,Hoc eſt, Deum qui te genuit,reliquiſti.

CONSIDerabo nouiſſima.) אֶרְאֶה.Hoc eſt, Conſiderabo, uidebo: quod miror Septuaginta uertiſſe καὶ δείξω,id eſt,Et oſtendam. Videtur in eo erraſſe,quòd putarunt eſſe tertiæ inflexionis apud Hebræos,quod eſt primæ,ut peritis patet. Eoq́ꝫ errore ſæpe lapſi ſunt.

IN uanitatibus ſuis.) Sicut habet & Hebraicum בְּהַבְלֵיהֶם, Hoc eſt,In uanitatibus ſuis. Septuaginta exprimunt has uanitates ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν,id eſt,In idolis ſuis.Verū alia quoq́ꝫ genera uanitatum poſſunt intelligi.

VSQVE ad inferni nouiſſima.) עַד שְׁאוֹל תַּחְתִּית,Hoc eſt,Vſq́ꝫ ad ſubter infernum. Vſq́ꝫ ad interiora inferni,ſicut optime & Septuaginta ἕως ᾅδου κατωτάτου,id eſt,Vſq́ꝫ ad infimū infernū.

Eſt

Eſt autem maxima iræ diuinæ ſignificatio.

S V P E R eos mala.)Sicut habet & Hebraicũ רָעוֹת,id eſt:mala.Sic Septuaginta συνάξω εἰς αὐτοὺς κακὰ,Coaceruabo ſuper eos mala.

S A Gittas complebo.)אֲכַלֶּה,id eſt, Exhauriã, deficient omnes meæ ſagittæ,in eos eiaculatæ.

D E Vorabunt eos aues.) וּלְחֻמֵי רֶשֶׁף , Hoc eſt,Et deuorationibus reſheph, id eſt, conſumabunt deuorationibus reſheph. Quod uarie interpretatur:Alij carbonẽ ignitũ, exuſtionemq́;: Alij dæmonem urentem:Alij peſtilentiã ardentẽ.Amplectit̃ autẽ Rabbi Salomon,quod dæmones ſignificentur:ſic enim locum hunc exponit השרים ילחמו בם,Hoc eſt,dęmones deuorabũt eos:aut pugnabũt contra eos.deinde addit והם שרים,id eſt,atq; hi ſunt dæmones . Verũ Chaldæus interpres nõ diſſentit à noſtro interprete, qui hũc locũ ita uertit,Sæuiẽt in eos אֲכִילֵי עוֹף Hoc eſt,Morſus auiũ.Sed obſtat quod idẽ interpres intulit, quaſi exponens Hebraicum, aitq́; וּכְתִישֵׁי רוּחִין בִּישִׁין,Hoc eſt,Et cõfractiones, cõtuſiones,ſpirituũ ſceleratorũ,aut malorũ. Secutus eſt noſter interpres Septuaginta & βρώσεις ὀρνέων,Et morſus auium,immittam in eos.

M O R S V amariſſimo.)קֶטֶב מְרִירִי,Etiam hoc nomẽ dæmonis eſſe perhibẽt. Itaq; exponit Rabbi Salomon.Immittã in eos Cheteb, hoc eſt, contritionem,afflictionem,concuſſionem.שׁרש שׁמו מרירי, id eſt,Eius dæmonis,qui uocatur

meriri. Primũ igitur nomẽ, afflictionẽ ſignificat. Secundũ eſt nomẽ diaboli, forte ab amaritudine ductũ. Arbitror autẽ ipſe, tam ſuperius nomẽ, quàm hoc, de quo hic agit, nõ dæmonẽ ſignificare, ſed eſſe ægritudinũ genera, ardores ſcilicet, quibus cõficiunt corpora. Chaldęi uero interpretes qui erant cabaliſtę, & alij q eos ſecuti ſunt præſertim cabaliſtæ, exiſtimarũt eſſe dæmones, à qbus eiuſmodi ægritudines immitterent. Quod non adeo uerũ arbitror. Fieri enim nõ poteſt, ut hoc ignorarint Sept. & Hieron. & tot alij apud Græcos, interpretes. Vt autẽ pleraq; alia falſa & cõmentitia, apud cabaliſtas reperiuntur, ita & hoc ipſum falſum eſſe exiſtimo. Sunt autem & alij Hebræi in cõtrariũ, qui eo nomine maxima corporis incendia ſignificari aſſerant. An uero mortalium afflictiones, atq; caſus, à diabolo excitentur, uel natura contingant, uideo non huius eſſe loci explicare. Præſertim quia rationes in utranq; partem ſunt, & multa ſuper eo falſa & periculoſa aſſeri poſſunt. Quare in eiuſmodi rebus, puto melius eſſe, aſſenſum cohibere, quàm aliquid imprudenter & temere proferre. Porphyrius qui multa falſa de natura dæmonum comminiſcitur, ait eorum opera fieri λοιμοὺς, ἀφορίας, σεισμοὺς, αὐχμοὺς, id eſt, peſtilentias, fames, terræmotus, ſquallores terræ, de qua re alibi diſputatum eſt. Septuaginta aliud ægritudinis genus eſſe id arbitrati ſunt. Vertuntq; καὶ ὀπισθοτόνῳ ἀνίατος, Hoc eſt, Opiſthoto

ſthotonos immedicabilis. Eſt autem ægritudo, qua poſteriores corporis partes intenduntur.

CVM furore trahentium.) Hoc æditio Chaldaica ſic uertit עִם חֲמַת תַּנִּינַיָּא דְזָחֲלִין בְּעַפְרָא Hoc eſt, Cum furore draconum, qui ſerpunt per terram. Explicataq́; eſt ſentẽtia. Trahentes enim dracones intelligimus. Ponitur enim omne genus beſtiarum, à quibus mala eſſent perpeſſuri Hebræi: aues, beſtiæ, dracones. Sic etiam interpretatur Rabbi Salomon.

NE forte ſuperbirent.) פֶּן יְנַכְּרוּ צָרֵימוֹ, Hoc eſt, Ne forte ſibi appropriarẽt, aut attribuerent hoſtes eorum, ut exponit Rabbi Salomon. Miror uero Sept. quòd huius uocis interpretationẽ penitus à uero deuiam, hoc loco attulerint ἵνα μὴ μακροχρονίσωσι οἱ ὑπεναντίοι, Hoc eſt, Ne forte diutius uiuãt aduerſarij, Ne umbrã quidẽ huius ſignificationis uideo in uoce Hebraica.

VTINAM ſaperent.) Hebraica nihil penitus diſſentiunt. Sed perperam tota hæc ſententia redditur apud Septuaginta οὐκ ἐφρόνησαν συνιέναι, ταῦτα καταδεξάσθωσαν, εἰς τὸν ἐπιόντα χρόνον, Hoc eſt, Non cognouerunt ut ſcirent, hæc accipient in ſubſequens tempus. Nihil unquàm tam admiratus ſum, quàm hanc uarietatem, ne dicam aliud.

ET dominus concluſit eos.) Placet quod interpretantur Septuaginta καὶ κύριος παρέδωκεν αὐτοὺς, id eſt, Et dominus tradidit eos: licet He-

braice ſit,ut uertit noſter interpres.

ET inimici noſtri ſunt iudices.)פְּלִילִים Quę uox exponit̃ ab Hebræis,ut noſter reddidit interpres. Rabbi Salomon שהרי צורנו מכרנו להם אויבינו שופטים אותנו, Hoc eſt, Inimici noſtri iudicant nos,quòd iam deus noſter,uendiderit nos illis. Aut,ideo iudices noſtri ſunt,quia uendidit nos illis deus,tanquàm mãcipia ,ꝓpter noſtra ſcelera. Quare neſcio quo modo ferri debeant Septu. qui uertunt οἱ δὲ ἐχθροὶ ἡμῶν ἀνόητοι, Hoc eſt, Inimici autẽ noſtri ſtulti ſunt. Nã quorſum hoc tendit? cũ neq; cũ ſuperioribus, neq; cũ his quæ ſequuntur coniungatur?

DE ſuburbanis Gomorræ.) מִשַּׁדְמֹת ,Hoc eſt, De agris, de ſolo Gomorrę. Quod omittitur à Septuaginta καὶ ἡ κληματὶς αὐτῶν ἐκ Γομόῤῥας, Hoc eſt,& palmes eorũ de Gomorra. Suburbana non admodum quadrat.

INSANabile.) אַכְזָר, Hoc eſt, Crudele, crudum. A Septuaginta ſumpſit Hieronymus καὶ θυμὸς ἀσπίδων ἀνίατος, Hoc eſt, Furor aſpidum inſanabilis; licet in eo uarient, quòd ראש id eſt, fel, furorem interpretentur, non recte, ſi recte ipſe exiſtimo.

IN Firmata ſit manus.) אָזְלַת יָד,Hoc eſt, Defecit manus, ſcilicet robur, potentia. Septuaginta partim conſentiunt, partim diſcrepant εἶδε γὰρ αὐτὸς παραλελυμένους, Hoc eſt, Vidit enim eos diſſolutos, diffluẽtes, deficientes.

Reſidui

RESidui quoq; conſumpti ſunt.) וְאֶפֶס עָצוּר וְעָזוּב, Hoc eſt, Et defecit præſidium aut ſaluatio, & confortatio. Vel ſic, defecit, ſeruatus, & confirmatus, qui fuerat inquit ſeruatus & adiutus, defecit. Atq; ita exponit Rabbi Salomon. Mitto alia quæ ſuper hunc locum ex autoribus Hebræis ab Ioanne Phorcenſi citata ſunt. Hieronymus uertit reſiduum, quia עָזוּב, & relictum, & confirmatū ſignificat. Septuaginta ut in præcedente ſententia, ita in hac, deuiant uehemēter. Vidit eos καὶ ἐκλελοιπότας ἐν ἀπαγωγῇ καὶ παρειμένους, Hoc eſt, Et defeciſſe in ſeductione, & effluxiſſe. Nec quærimus rationem huius uarietatis, quid enim opus eſt?

SI acuero ut fulgur gladium meum.) Imò nō fit cōparatio, ſed ſic אִם שַׁנּוֹתִי בְּרַק חַרְבִּי, Hoc eſt, Si acuero fulgur, aut ardorem gladij mei. Sed à Septuaginta poſita eſt comparatio ὅτι παροξυνῶ ὡς ἀστραπὴν, τὴν μάχαιράν μου, Hoc eſt, quoniā acuā ſicut fulgur, gladium meum.

ET de captiuitate nudati inimicorū,) מֵרֹאשׁ פַּרְעוֹת אוֹיֵב, Hoc eſt, A principio diſperſionis inimici, aut ſic, A principio uindictarum contra inimicos. Nam caput non corporis membrum, ſed principium ſignificare hoc loco cōtendunt. Rurſum quod denudationem & uindictam ſignificat, pro uindicta hic ſumendum aſſerunt. Denudatio capitis inimici, non adeo certum eſt, quid ſignificet. Septuaginta ſuo more penitus

deuiant ἀπὸ κεφαλῆς ἀρχόντων ἐθνῶν, Hoc eſt, A capite imperantium gentibus: quæ ſententia ex his uocabulis, quæ hoc loco habentur nõ poteſt colligi. Significatur ergo ultio, quæ cõtra inimicos populi dei, deſæuiet.

LAVDATE gentes.) Tota hæc ſententia in codicibus Septuaginta deprauate legitur, & uidentur quæ hoc loco apud eos leguntur, eſſe aliunde tranſpoſita εὐφράνθητε οὐρανοὶ, ἅμα αὐτῷ, καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι θεοῦ, Hoc eſt, Exultate cœli, ſanguis ei eſt, & adorent eum omnes angeli dei. Et forte is locus eſt, qui citatur in Epiſtola ad Hebræos capite primo. Huius igitur ſententiæ nihil in contextu Hebraico fit mentio. Ideo neq; in noſtro. Aliunde eſt huc tranſpoſita.

CAPVT XXXIII.

MOſes uir dei.) Chaldaica æditio ſic habet, נְבִיָא דַיְהוָה, Hoc eſt, Propheta Dei.

IGNEA lex.) Eo quòd in igne lata eſſet, ut Chaldæus uertit interpres, & Rabbi Salomon exponit.

SANCTORVM. millia.) Septuaginta expreſſe hos ſanctos transferunt ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἄγγελοι ἄγγελοι, Hoc eſt, A dextris eius angeli angeli. Sicut ſentiunt Hebræi, & Chaldæus uertit interpres.

OMNes ſancti in dextera.) Has putant Hebræi animas iuſtorum, quæ cum Deo uerſantur.

Et ſit

ET ſit paruus in numero.) Ratio oſtẽdit, codices Septuaginta eſſe ab alijs corruptos, quia is locus apud eos bene legitur, ſed hoc additum eſt καὶ συμεὼν ἔστω πολὺς ἐν ἀριθμῷ, id eſt, Et Symeon ſit multus numero. Primum Symeon interpoſitum eſt, Deinde non eſt ueriſimile eos in hac locutione eſſe lapſos, quam bene alijs locis reddiderunt, ſcilicet מְתֵי מִסְפָּר, Hoc eſt, Mortui numero: quod ſignificat paruos numero, ut etiam ipſi alibi tranſtulerunt.

PER Fectio tua ac doctrina tua.) Quid hoc loco dicant Septuaginta, eo quòd uehementer aliena ſunt, non produco.

NE Scio uos.) לֹא רְאִיתִיו, Hoc eſt, Non uidi eum. Idem tamen eſt, ita habent & Septuaginta οὐχ ἑώρακά σε, Hoc eſt, Non uidi te.

IV Dicia tua ò Iacob.) Imò ſic יוֹרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לְיַעֲקֹב, Hoc eſt, Docebunt iudicia tua ipſum Iacob. Sicut & Sept. δηλώσουσι τὰ δικαιώματά σου τῷ ἰακὼβ, Hoc eſt, Indicabunt, manifeſtabunt iuſtificationes tuas ipſi Iacob. Sunt autem prophetica uerba, & ad uaria placita poſſunt torqueri. Hebræi ad ſuas torquent opiniones. Quorum delyramenta non recito, ne tædium afferant, & bonas horas, in re nauci, & tota penè ficticia conſumamus.

IN furore tuo.) בְּאַפֶּךָ, Quod quãquã furorẽ ſignificat, hic tamẽ potius nares ſignificare uidetur, ut dicamus: ponent thymiama in naribus tuis. Admo

Admouebunt inquit holocauſtum naribus tuis. Septuaginta & ipſi ἐν ὀργῇ σου, In furore tuo.

QVASI in thalamo tota die commorabitur.) חֹפֵף עָלָיו כָּל הַיּוֹם, Hoc eſt, Proteget eum tota die. Sicut habet & Chaldaica æditio. Quare neſcio quid ſibi uelit hoc loco noſtra translatio. Et tamen Septuaginta cum Hebræo ſentiunt, καὶ ὁ θεὸς σκιάζει ἐπ' αὐτῷ πάσας τὰς ἡμέρας, Hoc eſt, Et dominus obumbrat eum, omnibus diebus.

DE pomis cœli.) מִמֶּגֶד שָׁמַיִם, Hoc eſt, De dulcedine cœli, de delitijs cœli. Atq; ita ubiq; hoc loco intelligendum eſt, ubi de pomis noſtra loquitur æditio. Septuaginta diſſimilius ἀπὸ ὀρῶν οὐρανοῦ, id eſt, A motibus cœli, niſi locus mendoſus ſit, & loco ὀρῶν, legendum ſit ὡραίων, Hoc eſt, à pulchritudine, à pulchris cœli.

ATQVE abyſſo.) Addunt aliquid Septuaginta καὶ ἀπὸ ἀβύσσων πηγῶν κάτωθεν, Hoc eſt, Et ab abyſſis, fontibus deorſum.

DE uertice antiquorum montium.) מֵרֹאשׁ הַרְרֵי קֶדֶם, Hoc eſt, De uertice montium antiquitatis, ſiue præcedẽtis ſeculi. Septuaginta ἀπὸ κορυφῆς ὀρέων ἀρχῆς, Hoc eſt, A uertice montium principij: ubi principium pro anteriore temporis parte ſumitur.

BENEDICTIO illius qui apparuit.) Hoc idẽ innuitur in æditione Chaldaica, quæ habet וְעַל מֹשֶׁה אִתְגְּלִי בְּאַסְנָא, Hoc eſt, Bñdictio etiã eius

eius,qui Moſi apparuit in rubo. Sic & Septuaginta καὶ τὰ δεκτὰ ἐν τῷ ὀφθέντι ἐν τῇ βάτῳ, Hoc eſt, Et acceptibilia,in eo qui uiſus eſt in rubo.

VERTicem Nazarei.)Stupeo quid hoc loco dicant Septuaginta ἐπὶ κορυφῆς δοξασθεὶς ἐν ἀδελφοῖς, Hoc eſt,Et in uertice glorificatus inter fratres;quaſi neſcirent quid eſſet Nazir,cum retro ubiq; recte eam uocem interpretati ſint.

QVIA inundationẽ maris.) כִּי שֶׁפַע יַמִּים יִינָקוּ,Hoc eſt,Quia diuitias,copiã maris ſuget. Habitatio enim Zabulon erat iuxta mare,cuius diuitijs eum potiturum dicit.Quãobrem melius hoc exprimitur à Septuaginta & Hebraicę ueritati magis cõſentanee ὅτι πλοῦτος θαλάσσης θηλάσει,Hoc eſt,Quia diuitiæ maris paſcent te, ſiue lactabunt:quod exponẽs Rabbi Salomon inquit, Zabulon & Iſacar חים נותן להם ממון בשופע Hoc eſt,Dabit eis mare diuitias in abundantia.

ET theſauros abſconditos harenarum.) Hoc partim intelligitur de lapidibus precioſis, qui in harena deliteſcunt,partim ſecundum æditionem Septuaginta quæ hunc locũ ſic trãsfert καὶ ἐμπορίᾳ τῶν ἐθνῶν παράλιον κατοικούντων,Hoc eſt,Et mercatura à gentibus, iuxta mare habitantibus. Ita enim ſentiunt Hebræi,eius diuitias in eo maxime futuras,quòd gentes frequẽter eſſent aduenturæ,& diuitijs eas terras repleturæ.

BENedictus in latitudine Gad.) מַרְחִיב גָּד Quod & hoc modo poſſumus interp̃tari, Benedicta

dicta latitudo Gad: aut ſic, Benedictus qui dilatat Gad. Quod & Sept. ſequũt εὐλογημένος ἐμπλατύνων γὰδ, id eſt, Benedictus q dilatat Gad. ꝗꝗ Rabbi Salomon cũ noſtra æditione ſentit.

BRAchium & uerticẽ.) קָדְקֹד, id eſt, Verticem. Sept. hunc verticẽ exprimũt συνθλίψας βραχίονα καὶ ἄρχοντα, id eſt, Conterens brachium & principem. Sed neſcio, an etiã de alijs poſſit intelligi. Eſt autẽ ſimilitudo à Leone ſumpta, qui & brachia & caput deuorat. Poteſt ergo ad multa trahi. Nolo hoc pelagus ingredi. Producendæ enim eſſent opiniones Hebræorum, & in infinitum res excurreret, danda prius opera eſt, ut litera probe intelligatur, ſuper quam ſentẽtias proferamus. Reliqua præterea huius loci apud Sept. non cito. Sunt enim penitus aliena.

NEPtalim abundantia perfruetur.) נַפְתָּלִים שְׂבַע רָצוֹן, Hoc eſt, Nephtalim abundantia uoluntatis, aut placationis, aut abundantia acceptabilis. Sicut & Septuaginta νεφθαλεὶμ πλησμονὴ δεκτῶν, Hoc eſt, Nephtalim ſatietas acceptabiliũ. Hebræi dicunt, terrã Nephtalim eam fuiſſe, ut omnibus habitantibus eam, auiditatem expleret, adeo delectabilis erat, atq; amœna: atq; hoc innuit in contextu Hebraico. Ita quoq; exponit Rabbi Salomon. Quoniam uero ſacrificia uoluntatis, dicuntur acceptabilia & gratiſſima, eadem ratione, hoc loco ſumendã putarunt Septuaginta רָצוֹן, Hoc eſt, Voluntatem.

Sicut

SICVT dies iuuẽtutis tuæ,) וּכְיָמֶיךָ דָּבְאֶךָ Hoc eſt,Et ſicut dies tui,ſenectus tua: aut robur tuum,ut ait Chaldæus interpres,& aliquot Hebręi ſentiunt.Quare nihil innuit̃ aliud,quàm noſtra oſtẽdit æditio. Atq; ita exponit etiã Rabbi Salomon.Nã primos dies exponit ימי נעוריך Hoc eſt,Dies iuuentutis tuæ. Alios autem ימי זקנותך,Hoc eſt,dies ſenectutis tuæ:ut ſis florentiſſimus,robuſtiſſimus,Fiant inquit dies ſenectutis tuæ,ſicut fuit iuuẽtus.Sept.q̃;q; ſecũdũ uocabulorũ proprietatẽ interpretant̃,hoc tamẽ quod diximus minime innuunt ὡς αἱ ἡμέραι σοῦ, ἡ ἰσχὺς σοῦ,Hoc eſt,Sicut dies tui,robur tuum.

RECtiſſimi.) יְשֻׁרוּן,Hoc eſt,Recti.Quẽ ſemp̃ Septuag.interpretant̃ ἠγαπημένον, Hoc eſt,Dilectum;neſcio ex qua deductione,ex qua forma..

MAGnificẽtia eius diſcurrit nubes.) וּבְגַאֲוָתוֹ שְׁחָקִים, Hoc eſt,Et in fortitudine,aut magnificentia ſua,nubes equitat,quod multo ſecus Septuag.καὶ ὁ μεγαλοπρεπὴς τοῦ στερεώματος, Hoc eſt, Et magnificus firmamẽti.Eſt autẽ manca oratio. Firmamentũ quoq; pro nubibus ſumpſerunt.

HABitaculũ eius ſurſum.) מְעֹנָה אֱלֹהֵי קֶדֶם Hoc eſt,Habitaculum dei æternũ,uel æternitas, aut uetuſtas.Habitaculũ dei uetuſtũ, aut ſempiternum.Nam Cadmut Holam, uocant Hebræi æternitatẽ mundi.Quare Cadmon, uetuſtum & æternum ſignificat.Ita hoc loco Chedem,ſignificabit æternitatẽ priorẽ, Secundũ autẽ æditionẽ Hieron.

Hierony.ſequemur expoſitionem Hebræorum, qui dicunt nubes pauloante dictas,habitaculum dei uocari hic. Atq; hoc eſt quod Hieronymus dicit ſurſum. Septuaginta uehementer diſcrepant. Quid enim eſt,quòd hanc ſententiam interpretantur σκεπάσεισε θεοῦ ἀρχῆς. Quæ ne in latinum quidem uerti poſſunt,Credo codices eſſe deprauatiſſimos.

COELI caligabunt rore.) יַעַרְפוּ טָל, Hoc eſt,Stillabunt rorem,quanquàm Septuaginta eo modo reddiderũt καὶ ὁ οὐρανὸς αὐτῷ συννεφὴς δρόσῳ, Hoc eſt,Et cœlum ei caligans rore,aut condenſum,aut ſtipatum rore.

SCVTVM auxilij tui & gla.&c.) His ſubauditur Deus eſt.Deus auxiliator tuus,& gloria gladij tui. Quod non tam proprie exprimitur à Septuaginta,καὶ ἡ μάχαιρα καύχημα σοῦ, Hoc eſt, Et gladius gloria tua. Non enim eo modo ſententia intelligitur. Falſa enim eſſet,& iniqua oſtentatio ſi gladium Hebræorum Moſes diceret eorum eſſe gloriam.

HOC loco ubi Hebraice dicitur בַּאֲשֶׁר חֶרֶב גַּאֲוָתֶךָ,Quod ſi cõmuniter eſſet exponendũ diceremus,& qui gladius fortitudinis tuæ.Ex hoc inquàm loco ipſe colligo, uere autem non affirmo,aſher,ſignificare beatum,& inueniri eã uocem in numero ſingulari,contra quàm exiſtimetur. Videtur enim correſpondere ei, quod pauloante dictum fuerat;beatus tu Iſraël,nũc infert.

אַשְׁר ſingulariter pro beatus.

Et bea

Et beatus gladius potentiæ tuæ:per quod ſigni ficatur robur ac potẽtia,quam à Deo accepiſſet Iſraël.Nec mirum uideatur ſi primum numero plurium profertur: Cum enim dicit beatus tu Iſraël,totam Iſraëlitici populi collectionem de notat:cum uero infert, Et beatus gladius tuus, id eſt,beata ualitudo,potentia,robur tuũ,ad unũ tantum ſpectat.Hæc à me dicũtur,ut neq; uehe menter improbem,neq; ſim non aliter exiſtima turus,ſi melius mihi conſtiterit.

EORVM colla.) בָּמוֹתֵימוֹ, hoc eſt, Eorũ excelſa,eorum ſublimia. Tamẽ Rabbi Salomon exponit ſecũdum Hieronymum.Adducitq; lo cum huic ſimilem שימו את רגליכם על צוארה מלכים האלה hoc eſt, Ponite pedes ueſtros,ſu per colla regum iſtorum. Ita & Septuaginta in terpretati ſunt Καὶ σὺ ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτῶν ἐπιβήσῃ, hoc eſt,Et tu ſuper collum eorum calcabis: quod etiam accidit,ut oſtenſum eſt.

CAPVT XXXIIII.

ET ſepeliuit eum ibi.) Ita quidem habet & Hebraicum וַיִּקְבֹּר אוֹתוֹ,hoc eſt,Et ſepeli uit eum. Videturq; innui, ſepultũ fuiſſe Moſen à domino per manus angelorum,Sicut habeba tur in libris apocryphis, ex quibus citat locum ſanctus Iudas in ſua Epiſtola,ubi ſcribitur,ange lum Dei cum Satana pugnaſſe,qui corpus Moſi uolebat eſſe in propatulo,ut Hebræi aliquando ad idololatriã prouocarentur,cũ adorantes quẽ

Moſes ſepultus à domino per angelorum manus.

prope diuinum cognouiſſent. Quia igitur ſepulchrum Moſi à nemine cognitum eſt, neceſſe eſt, eum à nullo homine fuiſſe ſepultum. Quare mẽdoſa eſt æditio Septuaginta hoc loco quæ habet ϗ ἔθαψαν αὐτὸν, ἐν γῇ μωὰβ, hoc eſt, Et ſepelierunt eum in terra Moab. Videtur enim ex hac æditione colligi, Moſen à filijs Iſraël fuiſſe ſepultũ. Quod ut dixi falſum eſſe, neceſſe eſt, quia illius ſepulchrum à nemine fuiſſe cognitum dicitur. Suſpicor igitur, locum eſſe deprauatum, ut pro eo quod illi tranſtulerunt ἔθαψεν, id eſt, ſepeliuit, ab imperitis ſcriptoribus poſitũ ſit ἔθαψαν, hoc eſt, Sepelierunt. Faciliſq; eſt, ab una ad alteram literam lapſus.

CONTRA phegor.) Deeſt nomini, Bet, dicendumq; Betphegor: quàm impropriè, & is locus reddit͂ apud Septuaginta, ἐγγὺς οἴκου φογώρ, hoc eſt, Prope domum phogor. Nam Mul Hebraice, ex aduerſo, non prope ſignificat. Bet prĉterea licet domum ſignificet, Eſt tamẽ de eſſentia nominis Phogor, hoc loco.

FINIS.

INDEX RERVM AC VOCABVLORVM HVIVS OPERIS.

A

Abyſſus profunditas tenebrarum, & nox æterna 36
Abyſſus aquarũ profunditas 38
56. & 173
Abraham unde dictus 248
Abrahamæi 231
Acceptio perſonæ quid 690
Adam ab heden 93
Adam nomen appellatiuum commune & uiro & mulieri 209
Adam non proprium nomen, ſed ſpecificum 65
Ad imaginem, & ad ſimilitudinẽ an idem ſint 64
Adam non concupiuit ſimilis fieri deo 116
Adonai 29
Adorare apud Hebræos qd 253
Aeditio ueteris teſtamenti uulgata an ſit diui Hieronymi 10
Aeditiones nouas in biblia moliẽtes reprehenduntur 632
Aegyptus, Mitzraim 196
Aeternum non ſemper pro infinito 159
Affligere pro abſtinere 642
ἀγαπητὸς 272
ἀλαλάζειν 661
Amen 546
Angelus dicitur, quicunq; à deo mittitur 604
Anima apud Hebr. pro uita 185
Anima Hebræis pro toto homine accipitur 217. 236
Animus humanus eſt ſimulachrũ dei 63
Annorum mũdi ſupputatio uera, et qđ in ea & Græci et Latini hactenus hallucinati ſint 621
Annorum plura genera eſſe apud Hebræos, falſum eſt 148
Antichriſtus 621
Aquarum proles 55
Aquæ ſupercœleſtes 175
Aquilas interpres ueteris teſtamenti 4
Aram, i. Syria 273. 616
Ararath Armenia 179
Araxes fluuius 104
Arbor uitæ, i. uitalis 107
Arbor ſcientiæ boni & mali cur ſic dicta 119
Arbores Hebræi ligna uocant, arboresq; pro fructu ponũt 107
Arcam Noẽ quieuiſſe in montibus Carduenorum 180
Aρχὴ quid ſignificet 53

Ariſtotelis error 35
Armenia non longe ab Heden 94
Armulla, hormulla 337
Aßur, Aßyria 273
Aue, an ab Eua 128
Auen Ezra cur præ cæteris ab autore noſtro citetur 169
Aurum ductile 563
Babylonia unde dicta 211
Balaham ſomniorũ interpres 612
Balaham Chaldæus 612
Bdellium 567
Bdellium uarie ab interpretibus uerſum 107
Bedolac, uniones 109
Belial quid ſignificet 700
Bellum ſarcophagum 188
Benedicere in nomine eius 688
Benedictum cur non ſit à deo ſecundæ diei in creatiõe mũdi 50
Bereſchit apud Hebræos liber Geneſis 21
Binarius numerus cur infauſtus 50
Byßus quid 459
Bonum & malum quid 119
Bonum eſt in oculis meis, id eſt, placet mihi, Hebraiſmus 245
Boni duplex eſt natura 245
Bubalus 703
Bufo 499
Cabalæ libri tpe Eſdræ editi 104
Cabaliſtici libri tempore Eſdræ conſcripti ſunt 161
Cameleon 500
Campus Tancos 578
Caput aliquando ſignificat principium, aliquando cenſum atq; ſummam 325
Caro pro corpore 536
Cataractæ quid 174
Cauſa diluuij 167
Cedar Arabiæ pars 199.282
Ceremoniæ unde dictæ 283
Ceßauit deus ab ope die ſexto 76
Cete quid 56
Chaldæi omniũ antiquißimi 94
Chaldæorum ſacer paradiſus 90
Chaldæorum, & aliarum quarundam nationum, quæ ſe uetuſtißimas iactant, error 194
Chaldaica bibliorum interpretatio Iudæis uelut ſacra ancora & aſylum 3. & 368
Chaos 32.33
Chaos quid, & unde dictum 34
Chaos Græce, Thou Bou Hebraice, Nihil Latine, idem ſignificant 37
De Chao opinio Græcorum, Hebræorum 37
Charan locus in Chaldea 85

Chaml

Chauila, Euila, Getulia, 103
Chauila, Cabalia, Cabana 105
Chittim Hebraicè Italia 625
Chœrogryllus, Erinacius 495
Chorban quid 485
Chriſtus dictus eſt angelus 391
Cilicium 330
Ciniphes unde dicti 413
Cœlũ cur dicatur firmamẽtũ 46
Cœlum ex aquis cõflatum 48
Cœlum dicitur Solidum per excellentiam 48
Cœlum in ſolis ſacris libris pluraliter inueniri 69
Cœlos tantum duos eſſe 70
Cœlum empyreum 71
Cœlũ ex aqua & igne cõſtare 72
Cœlum eſſe quintam eſſentiam, ſomnium eſſe 73
Congregari ad populum ſuum, Hebr. pro mori 606
Conſcientia in cordis ſoribus excuſat 135
Contra faciem ſuper faciem, Hebraiſmus 40
Conuiuium unde dictum 259
Corpuſ'ne an anima ſit prius facta 81
Corus quæ menſura 523
Creare & facere an, & quomodo differant 26
Creauit dij cœlum & terrã &c. cur ſic Hebræi ſcribant 28
Creſcere & fructificare quomodo differant 57
Crocodilus 499
Cus & Aethiopiam & Arabiam ſignificare 104
Denominatio pro denominato ponitur Hebræis 216
Deucalion idẽ qui & Noah 31
Deus cur potius dicatur Elohim pluraliter, q̃ Eloha ſingul'r 31
Deus factor mundi dicitur, non opifex, aut faber 28
Deus pater mundi dicitur 26
Deus de ſe ſingulariter loqtur 60
Deuſ'ne an Angelus locutus ſit Moſi in rubo 392
Diabolus & Satan idem 615
Dies nouiſſimi qui dicantur in ſacris literis 621
Dies ſtati ac ſolennes Hebræis Mohadim dicuntur 52
διαθήκη 244
Dilatare cor quid 679
Dipſas ſerpens 684
Dodanim primus Rhodon tenuit 104
Dornix fluuius 104
Draco unde dictus 116
Dracones dicuntur piſces maris maximi 56

Elyſius campus Paradiſus 88
Elohim 28.116
Elohim ſignificare trinitatem 30
Enoch an ſit translatus ſicut Helias 150
Enoch Helias & Ioannes an in paradiſum translati 98
ἐνδελεχισμὸς 466.637
Ephi, modius 441
Ephod duplex 461
Ephrata Bethlehem 320
Eruditio abſq; pietate peſtilẽs 69
Erunt duo in carne una 114
Eſſe & fieri quandoq; idem ſignificant 45
Eua uocabulũ corruptum, nam dicendum eſt Chaua. 128
Eunuchi etiam amore mulierum capiuntur 341.344
Euphrates fluuius 110
Euphratis & Tigris ortus 102
εὐπραγάτεια 292
Exercituũ dñs, cur dictus deus 74
Faciem Moſis nõ fuiſſe cornutã, ſed radiantem 475
Facere pro ſacrificare 418
Filij Adam 209
Filij hominis, id eſt genus humanum, Hebraiſmus 66
Filij dei qui dicantur Geneſis ſexto: & qui Angeli, item qui filij Seth 158
Filij Belial, qui 700
Filij Henac, qui 580
Filij Seth 624
Filius ſenectutis quid 328
Fingere, formare, creare, quomodo differant 146
Firmamentum 46
Firmamẽtũ inter aquas poſitũ 175
Flumina quatuor paradiſi 100
Fons ſacrarum literarum nouo ac ueteri teſtamẽto cõtinetur 8
Fons pro uapore 79
Formare, creare, & fingere quomodo differant 146
Frater Hebræis etiã is dicitur quẽ nos proximum uocamus 189
Fructus uentris 681
Fructificare arborum eſt 57
Fuſcinulæ 539
Generatio pro familia 531
Geneſis liber cur ſic inſcriptus 21
Gehenna non inuenitur in ueteri teſtamento ſignificare locũ dãnatorum in ſempiternum 331
Geon fluuius 103
Gigantes non eſſe dæmones, ut quidam uolunt 163
Gigantes qui fuerint 164
Gladius uerſatilis ante paradiſum 130

Goſen

Goſen terra, quã nos Ieſſen. 354
Gratia pro miſericordia apud Hebræos 569
γραμματεῖς 570
Græcia Hebr. dicitur Iauan 197
Gryphes, animal fabuloſum 497
Habitaculum, Tabernaculum, & Tentoriũ dei pro eodem 560
Hammon corniger Aegyptiorum 652
Hæretici & Schiſmatici Dathan & Abiron conferuntur 692
Hebdomas dierum quid Gene. xxix 293
Hebræi unde dicti 229
Hebraica lingua cæteris omnibus eſt admixta 329
Hebraica lingua cur dicatur ſancta 114
Hebræi neutro genere carẽt 129
Hebræi utuntur futuris pro præteritis imperfectis 81
Hebræis ſunt uoces cõplures quæ omnino contrarium ſignificant 558
Hebræi omnium nationũ imperitiſſimi, quod ad rerum pertinet cognitionem 688.460
Hebron 218
Heden propriũ loci, in quo plantata erat paradiſus 84. & 93
Hexaplum Origenis 4
Hyacinthus 458
Hyacinthinæ pelles qd 459.537
Hieronymum ad nouam æditionem quid impulerit 15
Hieronymi lapſus 170
Hieruſalem 234
Hyle, philoſophorum figmentum 39
Hircoceruus 704
Holocauſtum ſempiternum 637
Homo, ἄνθρωπος, אדם 65
Hominis uaria Etymologia, ſecũdum uarias linguas 64
Homo factus ad imaginem dei 61
Homo, id eſt ratio, intellectus humanus 62
Humus, & terra quomodo differant 672
Iaphet à poëtis Iapetus 166
Iauan, Ionia 194
Idolum & ſimilitudo quid differant 447
Iebus 234
Iebuſalem 235
Iethro Moſis ſocer binominis, dicitur enim & Reüel. 389
Ignis deo ſimilis 561
Implere pro conſecrare 466
Implere poſt aliquem, quid Hebræis ſignificet 647

In præpoſitio quam uim habeat apud Hebræos 22
In faciem & in nares Hebræis idem 83
Infernus pro ſepulchro, foſſa 331
In principio, id eſt in filio nõ modo Chriſtianorum, ſed & antiquiſſimorum theologorum & Mercurij Triſmegiſti, interpretatio. 24
Interpretum mira diſcrepantia in lapidum nominibus 108
Inter 122
Ioannes Capnion 489
Iobilæus annus, i. remiſſiõis 519
Ionia 195
Ioſeph ab Aegyptijs deus habitus 377
Ioſephi lapſus 198
Ioſue librum, ab ipſo autore nomen ſumpſiſſe 18
Ioſue nominis deprauatio 576
Ipſum conteret caput tuũ 123
Iris an fuerit ante diluuium 190
Iſai pater dauid, quẽ nos Ieſſe 354
Iſraël unde dictus 309
Iubilæus annus unde dictus 661
Iubilare 661
Iudices dicuntur dij, in ueteri teſtamento 450
Iuge ſacrificium quod 466
Iuraturi cur olim manum ſub femur ponerent 277
Iuſtus quis in ſacris literis 240
Iuſtitia quid 240
Iuſtitiæ duæ partes 265
Labium 478
Lactantij error in ſupputatione annorum mundi 612
Lacus Genazareth 657
Leuita nõ eſt nomẽ officij 529
Leuitarum officium 533
Liber Iob à Moſe ſcriptus 19.20
Libri Hebræorum triplici ratione inſcribuntur 18
Libum quid 538
Lingua Hebraica an ſit prima 111
Lingua Hebraica tpe Septuagita interpretũ carebat punctis 242
Lingua ſancta, cur ſic dicta 259
Longanimis quid ſignificet 583
λυτὴς 478
Lux & lumẽ in ſacris literis idẽ & ſi alr philoſophis uideatur 45
μακρόθυμος 583
Magi tres erant Sabæi 198
μαλακία 682
Mambre, 218
Mandragoræ 295
Mãna etiã hodie reperiri 440
Manus pro audacia 587
Manu excelſa peccare, id eſt totis

tis conatibus 587
Manus pro iuramento
Manus pro potentia 550. 570
Manũ dei nõ abbreuiari, q̃d 571
Maria unde dicta 437
Mare rubrũ Græcis, Hebræis ueró caricoſũ ſeu papyroſum 433
Et quare Græcis dicatur rubrum 434
Mare rubrũ uento exiccatũ 42
Mare Hebr. uocant omnẽ aquarũ collectionem 657
Mare nouiſſimum, & mare magnum, quod dicatur Hebr. 695
Media 195
Melchiſedec quis fuerit 233
Menſa & panes propoſitionis 538. 462
Mercurius Triſmegiſtus conſentaneus Moſi 34
Meſſias Hebræis Saliac, id eſt, miſſus dicitur 369
De Meſſia uaticinium 623
Mygale 500
Militia cœli q̃d Hebræis 73. 74
Mitte quẽ miſſurus es. Exo. iiij. nõ poſſe attribui Chriſto 403
Mna uox Hebr. & quid ſignificet 301
Moloch idolum 504
More, Mambre, Hebron 218
Moſes 338
Moſis & Aaron ad aquas cõtradictionis peccatum quod 606
Moſen deum uere allocutum fuiſſe 533
Mulieris maledictio 124
Mulorum inuentor quis 322
Mundus procreatus à deo 27
Mundum ſex millibus annorum duraturum 622
Nabaioth, Nabathæi 199. 282
Naphtha quid 206
Nazaræus & Nazarenus, quid differant 546
Nazaræis cur præceptum nutrire comam 547
Nephilim, gigantes 380
Nilus fluuius 103
Nimbrod 199
Niniue urbs 88
Noach 152
Noach fuiſſe gigantem 166
Noach gẽtes uocãt Deucalionẽ 31
Nomina oĩa ab aliqua proprietate rerum dicta ſunt 560
Notus uentus 530
Obeliſcus quid 55
Oblatio apud Hebr. quid 133
Obolus 524
ὁλοκαύτωμα 638
Onychinus lapis 109

Onocrotalus,pellicanus 498
Opera ſeruilia quæ dicãtur 640
Ophiomachus 499
Oryx 704
Ornatus cœli,quid 73
Padus fluuius 101
Paleg 203
Panis Hebræis dicitur omne quo ueſcimur 690
Panis propoſitionis,Hebr. panis facierum 462.538
Papyrio quid 387
Paradiſus dei 95
Paradiſus fuit in terra heden. 84
Paradiſus an ante cœlum & terram factus ſit 106
Paradiſus cur non inueniatur, cũ locus in quo ſitus erat, extet 99
Paradiſus mortalitati obnoxius 97
Paradiſus diluuio euerſus 98
Paradiſus ubi ſita ſit 88
Paradiſus myſtice interpretatus 90. & 91
Paradiſus uox Perſica 85
Paradiſum non eſſe ſitum extra orbem noſtrum 87.94
Paradiſi regionem habitatam,nec longe remotam ab Iudæa 85
Paſcha,phaſe,peſec 422
Patientia ac longanimitas dei pulchre deſcribitur 583
Peccare,pro expiare,et peccatũ, pro expiatione 558
Peccatũ omne ignorãtia eſt 284
Peccatũ in foribus eſſe,quid 135
Peccatum Adæ non corporis,ſed animæ mortem nobis intulit 96
Pelles hyacinthinæ Hebr. quæ dicantur 337.459
Pellicanus 498
Pentateuchus à Moſe conſcriptus 19
Peſec,i.paſcha 422
Phares unde dictus 338
Phaſe 422
Phylateria quid 588
Philon philoſophus Iudæus uidetur fuiſſe ignarus linguæ Hebraicæ 80
Philon negat paradiſum eſſe terreſtrem 91
Phiſon fluuius 103
Phiſon fluuiũ nõ eſſe Gãgem 105
Philoſophi ſapiẽtes per antiphraſim 115
Philoſophandi corruptiſsimum genus hoc tempore inualuit 7
Phyton,magus 512
Phutiphar magiſter coquorum, aut magiſter militũ 333.340

Pygargus 704
Pythia qualis fuerit 512
Plutarchus de dei patientia 583
Poderes quid 462
Polymita ueſtis quid 328
Pontus 225
Populus pro familia 534
Porphyrio 497
Porphyrius δυσσεβής, id eſt impius 118
Ποτίζειν 292
Praſinus lapis 109
Præputium cordis quid 689
Prima mens 63
Prima humani generis propagatio poſt diluuium facta 195
Primogenitus dici ſolet principium doloris 362
Primitiæ quid 599
Priſci cur in plures annos propagarint uitam quàm nos 95
Procli error 35
Procreare ad prolem tantum refertur 26
Prophetia quid 575
Prophetiarũ quinq; genera 575
Prophetæ dicti uidentes 237
Prophetæ gentium idololatrarum 612
Protelare unde dictum 676
Pſalteriũ quo nos in eccleſia utimur non eſſe diui è Hieronymi uerſione 16
Ptolomæi error de tranſitu maris rubri 224
Pudenda Hebræis dicitur, Denudatio 192
Puer ſignificat & ſeruũ 258
Qui eſt, nomen dei 395
Rabbi Moſis in Chriſtianos calumnia 676
Regina Sabæ 198
Rephaim gigantes 666
Rhodus inſula unde dicta 196
Rhombus quid 648
Romanæ urbis excidium per Cæſarianos anno. 1527. 177
De Romanorum imperio uaticinium 625
Rubus quem uidit Moſes quid 393.
Saba duplex 198
Saccus 330
Sacerdotes, populi conſeruatores dicti 534
Salem, Iebus, Hieruſalem 234
Sanguis & Anima idem in lingua Hebraica 175
Sanguis brutis eſt anima 186
Satan aduerſarius 614

Scribæ qui dicti in ſacris literis 570
Scriptura ſacra ſeipſam ut plurimum declarat 87
Scripturæ Hebraicæ *an deprauatæ* 126
Sechem Ieruſalem 318
Seculum Hebr.*quid* 436
Sela, Schalom, Amen, tres uoces quibus Hebræi *precantur rebus ſuis felicitatem* 546
Sem fuiſſe Melchiſedec 166
Semen pro filijs 506
Senſus quid 649
Septuaginta interpretum nomen ſacroſanctũ & Chriſtianis & Hebræis 3
Septuaginta interpretum uerſio multum ab Hebraica *ueritate diſſentit* 14
Et quo tẽpore ſit facta latina 15
Serpens erat diabolus 115
Serpentum prudentia 116
Si pro non, ab Hebræis *accipitur* 646
Sibylla de linguarũ diuiſiõe 204
Sicera,Hebr.Schecar qd 493
Sicimi,Sechem,Ieruſalẽ eſt 318
Siclus quid 278. 522. 524
Symmachus interpres bibliorũ 4
Similitudo quid differat ab idolo 447
Syra æditio ueteris teſtamenti dicitur Targum 324
Sithim lignum 461
Spiritus eſt multiplex 40
Spiritus,id eſt uentus 41
Spiritus dei quomodo capiatur Gene.*ſexto* 156
Sternomantes 512
Στερεωμετρία *quid* 48
Stupor quid 356
Summum pro extremitate 672
Targum eſt æditio Syra ueteris teſtamenti 324
Ταραχὴ 63
Tempus quid 51
Temperare ſibi à ſanguine, id eſt à cædibus 189
Tenebræ quid 34
Tẽtatio Hebr.*pro afflictione* 683
Terebinthus 353
Terra,humus,quid diſtẽt 672
Terra hortus nuncupata 79
Terra inanis & uacua,et Chaos an ſint idem 32
Terrigenæ homines 81
Teſtari pro loqui deum cum homine 593
Tetragrammaton 400. 408
Tetragrammaton nomen ineffabile 77

Tetra

Tetragrammaton nomen, Græci interpretati ſunt κύριος 32
Timere deũ, id eſt uenerari 264
Tyrus 195
Theodotion ĩterpres bibliorũ 4
Theriſtrum quid 335
Tragelaphus 703
Tralationes bibliorũ uariæ 3
Tres uidit, & unũ adorauit: non habetur in biblijs 250
Triadis myſterium 58
Tria ſata quid ſignificet 254
De Trinitate ſilet uetus teſtamentum 251
Tulit eum deus, id eſt, mortuus eſt 151
Vanus, id eſt mendax 674
Venti quibus maxima exiccandi uis 177
Ventriloquæ mulieres quæ dicantur 511
Verbum pro re accipitur Hebræis 221
Verbum & ſermo pro re apud Hebr. 261
Vir mendacij, uir terræ &c. 192
Via regia quæ 605
Virago 112
Viſionum plura genera 238
Vita humana ſeptem uiris uſque in finẽ mundi cõtinuatur 534
Vnus apud Hebr. pro primus 45
Vna dies 45
Vna ſabbati, id eſt prima ſabbati ibidem
Vocabula aliqua recepta ex Hebraica in alias linguas 35
Vr Chaldæorum 115

FINIS.

LVGDVNI APVD SEB.
GRYPHIVM,
ANNO
M. D. XXXI.

Geneſis cap. xxxvij. prima annotatio.

Ioſeph cum ſexdecim eſſet annorum Hebraice decem & ſeptem, שְׁבַע עֶשְׂרֵה .Sicut habent etiam Septuaginta, ἰωσὴφ δὲ δεκὰ καὶ ἑπτὰ ἐτῶν ἦν, id eſt, decem & ſeptem annorum erat. Sed non eſt credendum, hunc lapſum eſſe Hieron. quia nulla fuit cauſa cur hallucinaretur. Potius codices ſunt temporis progreſſu deprauati.

Exodi cap. xxxij. Penultima annotatio. Quaſi uiginti tria millia hominum. Animaduertimus ſæpe eueniſſe, ut loci inter ſe ſimiles ſint permutati, & alter in alterum tranſpoſiti. Itaq; quoniã Numerorum cap. xxv. dicuntur interfecta uiginti quatuor millia, ob id & hoc loco aliquid ſimile dicit̃. Sed Hebraicũ habet בִּשְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים id eſt, circiter tria millia. Redundant ergo uiginti. Septuaginta quoq; cum Hebraico ſentiunt, εἰς τρισχιλίους ἄνδρας, id eſt, tria millia uiror℞. Patet autem nõ eſſe hunc lapſum adſcribendum Hieronymo, tum propter rationem paulo antedictam, tum quia res erat clara, & in qua ne pueri quidem hallucinati fuiſſent.

Leuitici autem cap. primi, tolle penultimam annotationem.

120